

KÁRPÁTI UKRAJNA: VERECKÉTŐL HUSZTIG

Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai

Szerkesztette: Fedinec Csilla

REGIO Könyvek

MTA TK Kisebbségkutató Intézet

KÁRPÁTI UKRAJNA: VERECKÉTŐL HUSZTIG

Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai

Szerkesztette:
FEDINEC CSILLA

Kalligram Kiadó
Pozsony, 2014

Szerkesztette:
FEDINEC Csilla

Lektorálta:
HORNYÁK Árpád és SZARKA László
(MTA BTK Történettudományi Intézet)

A projekt és a kötet megvalósulását támogatta:

Alapítvány a Kelet- és Közép-európai Kutatásért és Képzésért
Nyíregyházi Főiskola Kelet- és Közép-európai Kutatóközpontja

Európai Emlékezet és Szolidaritás Hálózat

EUROPEAN NETWORK
REMEMBRANCE AND SOLIDARITY

MTA BTK Történettudományi Intézet

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

Pro Renovanda Cultura Hungariae Program
„Dunatáji népek kutatása”

Balassi
Intézet

Terra Recognita Alapítvány

A borító a „Honvédeink birtokba vették Kárpátalját” című 1939/788. számú magyar világhíradó felhasználásával készült, a Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet engedélyével.

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet

© Szerzők, 2014

© Szerkesztés, 2014

© Fordítás, 2014

© Térképek, 2014

ISBN 978-80-8101-848-0

TARTALOM

„Kívánt emlékezet” (FEDINEC Csilla)	7
---	---

Revízió és autonómia

ZEIDLER Miklós A magyar revizionizmus és Kárpátalja	23
--	----

Jan RYCHLÍK Határrezsim Kárpátalján 1919–1939 között	37
---	----

Peter ŠVORC A kárpátaljai autonómia kérdése és a régió Magyarországhoz csatolása	46
--	----

VASAS Géza Az elaltatott alkotmány: a kárpátaljai vajdaság ügye 1939–1940-ben ..	71
---	----

„Hazafiak” és „hazaárulók”

B. STENGE Csaba Magyar hadműveletek Kárpátalján 1939-ben	91
---	----

Olekszandr PAHIRJA Út a paramilitáris szervezettől a fegyveres honvédelemig: a Kárpáti Szics	117
--	-----

Michal SCHVARC és Martin PEKÁR Szlovákia keleti határának kérdése 1938–1939 fordulóján a kárpátaljai autonómia és Cseh-Szlovákia felbomlásának kontextusában	155
---	-----

JANEK István A szlovák–magyar „kis háború” története és annak interpretációi a nemzeti történetírásokban	173
--	-----

Nagypolitika és kismemzeti érdekek

Dariusz DĄBROWSKI és Piotr CICHORACKI
Az 1939-es kárpátaljai események lengyel nézőpontból.....195

Ottmar TRAȘCĂ és Cornel GRAD
Kárpátalja kérdése a román dokumentumok tükrében, 1938–1939... 210

Olekszandr BOGIV
A kárpátukrán kérdés hatása a magyar–német viszonyra
1938–1939-ben245

Peter PASTOR
Kárpátalja kérdése a magyar–szovjet kapcsolatokban, 1938–1945261

Identitás és politika

Roman OFICINSZKIJ
A második világháború ukrán kiindulópontja: Kárpáti Ukrajna
történetének jelenkori nemzeti-hazafias interpretációs kísérletei285

Michael MOSER
Milyen nyelven beszéltek Kárpáti Ukrajnában: politikai
vagy nyelvészeti kérdés?296

CSERNICSKÓ István
Volosin nyelvi nézetei (nyelv)politikai kontextusban308

FEDINEC Csilla
„...önbizalmat jelentene...” Kárpátalja a revíziós időszak
magyar politikai retorikájában335

Térképek (SEBŐK László)353

A kötet szerzői365

Névmutató367

„Kívánt emlékezet”^{*}

Közép-Európában több olyan köztes teret ismerünk, amelyek se ide, se oda nem tartoznak, de mégis véres csatákat vívnak értük. Maguk a „bennszülöttek” autonómiára vágnak, ahelyett, hogy hol ide, hol oda csatolják őket, vagy felosztják a területet.¹ Ilyen köztes tér Kárpátalja² is.

Bár mind a közbeszédben, mind a magyar történeti szakirodalomban a régiót elsősorban „Kárpátaljaként” emlegetik, már maga a megnevezés is problematikus. A kérdés az, hogy mit kezdünk azzal az állapottal, hogy egységes régióvá csak a 20. században szerveződik, és hogyan különböztessük meg az 1918 előtti és utáni területet. Példának okáért a magyar szakirodalom egy vonulata szerint nem ildomos „történeti régióról” beszélni, mert ez azt sugallja, hogy Kárpátalja története Magyarország széthullásával kezdődött, előtte pedig, ezer évig, nem volt itt semmi. A történeti Magyarországon belül nem voltak történeti régiók, csak megyék, így ha valaki „Kárpátaljával” akar foglalkozni az 1918-at megelőző időszakban, akkor vagy a megyéket kell felsorakoztatni, vagy utalni kell az 1918 utáni regionalizálódásra, a „történeti” jellegre.³ S tegyük hozzá: a határok 1918 után sem voltak állandóak, az államfordulatok nem automatikus átemelését jelentették az ily módon képlékeny régióknak valamely új államalakulat keretébe. A régió, „Kárpáton-

* „Az emlékezet helyei a személyesen megélt és spontán módon ható emlékezet (vagyis a hagyomány) és a történelem (tehát a rekonstruált múlt) metszéspontján keletkeznek olyan pillanatban, amikor van még mire építeni az akart, az óhajtott történelmi emlékezést. Másként szólva, a múlt maradványaiból mesterségesen alkotott emlékezhelyek arra szolgálnak, hogy a kívánt emlékezet tartósan megszilárdítsa önmagát.” Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2000. 82. o.

¹ Példákat lásd. Peter Oliver Loew – Christian Pletzing – Thomas Serrier (Hrsg.): *Wiedergewonnene Geschichte. Zur Aneignung von Vergangenheit in den Zwischenräumen Mitteleuropas*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2006.

² A régió megnevezéséről történeti szempontból és a különböző nyelvekben lásd részletesen: Vehes Mikola et al.: *Kárpátalja évszámokban, 1867–2010.* / *Хроніка Закарпаття, 1867–2010.* (Studia regionalistica 3.) Ungvár: Hoverla, 2011. 9–12. o.

³ A mai régiók visszavetítése ugyanilyen gondokat vet fel más tájegységek esetében is, pl. Muravidék, Vajdaság, Bánság, Örség, Örvidek.

túl”, ukrán értelmezésben szintén nem csak a 20. század elejétől létezik, igaz, előtte ezer évig „megszállva” tartotta a mindenkori magyar állam.⁴

Ezt a fajta szétbeszélést felerősíti az a tény, hogy a két szaktudományosság, a magyar és az ukrán között gyakorlatilag nincs átjárás, mégpedig, megítélésem szerint, elsősorban nyelvi problémák miatt: az ukrán szakirodalomban nem látszik a magyar, és fordítva, illetve a másik nemzet szakirodalmának értelmezése is csak saját nyelven jelenik meg, eleve kizárva a diskurzus lehetőségét. Ebből a szempontból az első komoly szándék a falak lebontására a Kárpátalja 1938–1941-es kötet volt,⁵ amellyel kapcsolatban azonban felvethető az a kritika, hogy a szerzők egy kötetben belül is elbeszéltek egymás mellett. Holott tanulmánykötetről van szó, s nem egységes tartalmú könyvről, ahol a rendező elv a téma és a korszak, és a célkitűzés az volt, hogy megmutassuk a magyar tudományosság felé: az egyre erősödő ellenkező bizonygatás ellenére létezik az az ukrán szakirodalom, amelyik nem szélsőséges, amelyik megfelel a szaktudományossággal kapcsolatos kritériumoknak – amelyikkel lehetne értelmes párbeszédet folytatni.

Mi sem támasztja jobban alá Kárpátalja periférijellegét, mint az a tény, hogy többek között a kötetben közreadott magyar szerzőktől származó tanulmányok egyike a Teleki Pál-féle kárpátaljai vajdaság-tervezet történetét bonította ki, de az a legfontosabb tény, ami ezt lehetővé tette, csak szűk körben ismert, továbbra sincs benne az úgynevezett tudományos köztudatban. Arról van szó, hogy Tilkovszky Loránt 1967-ben megjelent könyve⁶ megállapítja, hogy a Magyar Országos Levéltárban nagyon hiányos a vajdaság-tervekkel kapcsolatos iratanyag. Vasas Géza munkájának viszont az a tudománytörténeti jelentősége, hogy ugyancsak Tilkovszky nyomán kísérletet tett arra, hogy a Miniszterelnökség Nemzetiségi Osztályán összegyűjtött, majd

⁴ A két legszámasabb etnikum mellett ne feledkezzünk meg a régió többi lakosáról és „szempontjaikról” sem. Legújabb monografikus feldolgozások többek között: Paul Robert Magocsi: *The People From Nowhere: An Illustrated History of Carpatho-Rusyns*. Uzhhorod: V. Padiak Publishers, 2006; Юрій Левенець et al.: *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. Київ: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008; Braun László – Csernicskó István – Molnár József: *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*. Ungvár – Beregszász: PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2010; Komoróczy Szonja Ráhel – Fedinec Csilla – Bányaí Viktória (szerk.): *Zsidók Kárpátalján. Történelem és örökség a dualizmustól napjainkig*. Budapest: Aposztróf, 2013; stb.

⁵ Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közélet*. (Regio könyvek.) Budapest: Teleki László Alapítvány, 2004.

⁶ Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967.

a Magyar Országos Levéltárban a „Kárpátaljai autonómia” feliratú dossziéba csomagolt és elveszettnek hitt hatalmas anyag nyomára bukkanjon, sikerrel. A teljes iratanyagot a Tilkovszky-mű megjelenésének évében az 1966-ban elhunyt Egyed Istvánnak, Teleki Pál jogászának örökösei az MTA Kézirat-tárának adományozták.⁷

2010-ben kétévi előkészítés után, magyar és ukrán szakemberek közös munkájaként megszületett a Kárpátalja 20–21. századi történetét feldolgozó kollektív monográfia.⁸ Ennek elsődleges célja a „tankönyvszerű” összefoglalás volt, mert külön-külön a két nemzeti szakirodalomban nem, de együttesen már létezik az a tudásanyag, amely ezt lehetővé teszi. Ez is fontos, bízalomépítő lépés volt azon az úton, hogy miközben tudatosan megkíséréljük lebontani a sokszor szélsőségesen negatív sztereotípiákat, megteremtődjön az a szakmai alap, amely most már nem csak a történetek lekerekítését teszi lehetővé, hanem az ütköztetést, az azzal való szembesítést, annak kibeszélését is, mi az, ami a másíknak fáj. A nemzeti történetírások eltérő hangsúlyai a fájdalmak megbeszélését korábban kizárták, mi több, inkább tovább mérgezték a viszonyt. A kötetről folytatott beszélgetésekben az egyik hozzászóló a következőkkel utalt saját olvasatában Kárpátalja periférijellegére, jelentéktelenségére: a revízió időszakában a Felvidékhez és Erdélyhez mégiscsak kellett a bécsi döntések, a Délvidék miatt meg föbe lőtte magát egy miniszterelnök, Kárpátaljához viszont nem kellett semmi.

Ez az a pont, amely elvezet bennünket a feltárandó konfliktus lényegéhez: ami a magyar történelemben perc-történet, az ukrán történelemben nemcsak a régió szintjén, hanem a nemzeti állameszme egészét tekintve – központi kérdés. A magyar revíziós törvények alapján a Felvidék, Kárpátalja, Kelet-Magyarország és Erdély, valamint a Délvidék is „elszakított területek”, amelyek közül a bécsi döntésekkel, azaz „békés úton” „az országgal egyesített területek” esetében „visszacsatolás” történt, a katonai akciókkal

⁷ Vasas Géza: Egy félbehagyott alkotmány. Kárpátalja autonómiájának ügye 1939–1940-ben. In: *Kárpátalja 1938–1941*, i. m. 157–215. o. Vö. Fedinec Csilla: Milyen legyen a ruszin autonómia? A kárpátaljai vajdaság ügye. *Magyar Kisebbség*, 15. évf., 2009/1–2. 106–120. o.; uő: Cum să fie autonomia rusinilor? Cauza voievodatului subcarpatic. In: Gidó Attila – Horváth István – Pál Judit (eds.): 140 de ani de legislație minoritară în Europa Centrală și de Est. Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Editura Kriterion, 2010 [2011]. 159–177. o.

⁸ Magyarul: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutatató Intézete, 2010. Ukránul: М. Береш – Ч. Фединець (ред.): *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Видавництво «Ліра», 2010.

pedig „birtokbavétel”. Az érintett területek lakosságának etnikai hovatartozására egyik törvényben sincs utalás, minden esetben a vérségi kötelék és a haza iránti hűség motívumai jelennek meg, amit érthetünk a magyarokra és a nem magyarokra egyaránt. Kárpátalja volt az egyetlen nem magyar többségű etnikai terület, amelyre Magyarország a revízió során mégis igényt tartott, Teleki Pál ideájából kiindulva, gazdasági érvek alapján. Az ukrán történelem megközelítése az, hogy „megszállás” történt, az ukrainai történeti szakirodalomban leggyakrabban használt fogalmak: agresszió, annexió vagy annektálás, intervenció, megszállás.

Az 1919. szeptember 10-i saint-germaini csehszlovák kisebbségvédelmi szerződésben megígért autonómiát a München utáni, második Cseh-Szlovák Köztársaság törvényileg csak 1938 novemberében adta meg Kárpátaljának. Párhuzamosan az október 6-i szlovák kormányalakítással, Ungváron is megtörtént a kormányalakítás. Sőt egy kormányváltás is megelőzte az autonómia-törvény kihirdetését. A Bródy Andrást követő miniszterelnök, Avgusztin Volosin irányítása alatt a helyi pártpolitikában megnyilvánuló „ruszin”, „orosz” és „ukrán” irányzat képviselői közül az utóbbiak erősödtek meg, a régió hivatalos neve az addigi Podkarpatszka Ruszról Kárpáti Ukrajnára változott, s 1938. március 15-én összehívták az első helyi parlamentet is, amely kinyilvánította az állami függetlenséget, egyidejűleg a magyar katonai beavatkozással. Ezzel a momentummal a mai ukrán történetírás kulcstényezőjévé vált a régió. A Szovjetunió szétbomlása utáni ukrán történetírás a szovjet történeti hagyományból pozitív tényként csak azt örökölte át, hogy a szovjet időszakban alakultak ki a mai Ukrajna határai, akkor még mint egyik szövetségi tagköztársaság határaiként. A történelem során önálló államisággal 1991-et megelőzően nem rendelkező Ukrajna hivatalos történetírásában mindazonáltal rendkívül hangsúlyos szerepe van az önálló államiságra való törekvésnek, s ebben a tekintetben két előképre hivatkoznak: az 1918–20-as polgárháborús időszakban létrejövő Ukrán Népköztársaságra, és az 1939-es Kárpáti Ukrajnára, bár mindkettő nemzetközi elismerés nélkül maradt.

A régió szerepével párhuzamosan beszélnünk kell az események bemutatásának különbözőségeiről is. Az eseményekkel kapcsolatos tömör magyar megközelítést jól foglalja össze Romsics Ignácnak a méltán bestseller *Magyarország története a 20. században* c. több kiadást megélt könyve, amelyben így fogalmaz: „a magyar hadsereg – kisebb harcok árán – 1939. március 15. és 18. között foglalta el Kárpátalját [...]”.⁹ Még a katonai beavat-

⁹ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris, 2004. 246–247. o.

kozás pontos dátuma sem tekinthető „kanonikus” adatnak. Juhász Gyula nyomán a magyar történetírás többnyire a március 15-ikét emlegeti, noha már Karsai Elek,¹⁰ újabban pedig Ormos Mária a Kozma Miklós-monográfiában¹¹ autentikus források alapján egyértelműsítette a március 14-ét, s ezt támasztják alá a korabeli honvéd vezérkari jelentések,¹² illetve egyéb katonai források is. Egyetértek B. Stenge Csaba hadtörténész itt olvasható tanulmányában kifejtett álláspontjával: az események kezdetének március 14-ike tekinthető, amikor a magyar katonai akció elindult, záró dátuma pedig vagy március 16-ika, ameddig a jelentősebb harcok zajlottak, vagy pedig március 18-ika, amikor a magyar katonaság az utolsó hágót, a Jablonkait is elérte – bár szórványos összetűzésekre még március 20-áig sor került, immár a katonai vonalak mögött. Március 14-ike azért is fontos, mert a Volosin-kormány ezen a napon nyilvánította ki Kárpáti Ukrajna függetlenségét, amit másnap, március 15-én erősített meg a szojm az alkotmány elfogadásával.

A magyar történetírásban általános vélemény, hogy a reguláris hadsereg sikeresen végrehajtotta a parancsot, csekély veszteséggel leküzdötte az ellenállást. Pontos adatokat csak a magyar veszteségekről tudunk. Az ukrán szakirodalom azonban törekszik a kérdés részletes kibontására, hatalmas veszteségekről, a saját oldalán több ezer halottról beszél, bár a számok becslésen alapulnak, főként kortárs visszaemlékezések alapján, mindannyiszor említést tesznek a magyar katonaság kegyetlenkedéseiről. A harcok részletei tisztázásának szándéka és ebben az „elvárt” magyar szakmai közreműködés hiányának hangoztatása nemegyszer szélsőséges megnyilvánulásokba csap át, sőt, a kérdést a napi politikai csatározások témájává teszi. Elég, ha csak a vereckei magyar honfoglalási emlékmű körüli sokéves botrányorozatra emlékezünk, amely a magyar sajtón keresztül úgy jött át a magyar olvasók számára, hogy szélsőséges ukrán nacionalisták megakadályozzák, illetve rendre meggyalázzák a magyar történelem jeles eseményére való emlékezést és annak tárgyiasulását. Holott a történet nem a vereckei emlékmű elleni tiltakozással kezdődik, ez folyománya, ha úgy tetszik következménye az 1939 márciusával összefüggő eseményeknek, annak többek között, hogy a Verec-

¹⁰ Horthy Miklós 1939. március 13-án Hitlernek írott levéléhez fűzött megjegyzése: „A levél keltezése utáni napon, március 14-én éjjel a magyar csapatok megkezdtek Kárpát-Ukrajna megszállását.” Karsai Elek: *A budai Sándor-palotában történt*. Budapest: Táncsics, 1964. (2. kiad.) 363. o.

¹¹ Ormos Mária. *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)*. II. köt. Budapest: PolgART, 2000.

¹² Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. [Nostra Tempora 7.] Galánta – Dunaszerdahely: Fórum Intézet – Lilium Aurum, 2002.

kei hágón az ezredforduló után feltáró munkákat folytattak az ukránok, hogy megtalálják és kihantolják a magyar hadsereg által 1939 márciusában állítólag itt lemészárolt szicsgárdistákat¹³ – Kárpáti Ukrajna védőit, és találtak is néhány sírt, amelyeket a szicsiek maradványaiként azonosítottak. Ettől kezdve magyar emlékmű ugyanezen a helyen – még ha egy korábban már létezett emlékmű újbóli felállításáról is van szó – nem csak a magyar történelmi emlékezet helye, hanem egyes olvasatok szerint az ukrán nemzeti hősök meggyalázása. Ma a Vereckei hágón két emlékmű áll egymás közelében – a magyar honfoglalási emlékmű, és egy a köznyelvben „szicsgárdista emlékműnek” titulált monumentum, amely azonban a valóságban semmilyen formában – sem külsőségeiben, sem pedig feliratában – nem utal konkrétan az 1939-es kárpátaljai eseményekre, hanem a felirata – Dmitro Tkacs akkori budapesti ukrán nagykövet ötlete alapján¹⁴ – megegyezik a Budapesten a Gellért-hegyen álló Szabadság-szobor új, az 1993-as átalakítás utáni feliratával:¹⁵ „Mindazok hősök emlékére, akik életüket áldozták Ukrajna függetlenségéért, szabadságáért és boldogulásáért.”¹⁶ Ez a megoldás azért született, mert 2008-ban volt remény arra, hogy a két emlékművet egyszerre

¹³ Az 1938 és 1939 fordulóján néhány hónapig Kárpátalján (Kárpáti Ukrajna területén) működő paramilitáris Kárpáti Szics nevű szervezet tagjai. A 16–18. században „szics”-nek nevezték a zaporozsjei kozákság mindenkori katonai és közigazgatási központját. A 20. század elejétől hazafias tűzoltó és sportegyesületeket szerveztek ezen a néven Galíciában, Bukovinában, Kárpátalján és a nyugati emigrációban élő ukránok körében. Ugyancsak a kozák múltat idézte fel az osztrák–magyar haderő Szics Lövészeknek nevezett ukrán légiója az első világháború időszakában. A Kárpáti Szics is hazafias társadalmi szervezetnek indult, amely az első perctől kezdve célként tartotta a militarizálódást. 1939 márciusában néhány száz felfegyverzett tagja szembeszállt a reguláris magyar hadsereggel Kárpátalja birtoklásáért. Az 1910-es évek utolsó harmadában a különböző ukrán katonai egységek, melyek az ukrán államiság mellett harcoltak, felépítésüket tekintve, a szakterminológiában figyelemmel voltak a kozák hagyományokra. Ezt a hagyományt tovább folytatta a Kárpáti Szics is. Lásd még erről Olekszandr Pahirja tanulmányát a kötetben.

¹⁴ Дмитро Ткач: *Зізнаюсь, я жив, живу, і дасть Бог житиму*. Київ: «Персонал», 2010. 134. o.

¹⁵ „Mindazok emlékére, akik életüket áldozták Magyarország függetlenségéért, szabadságáért és boldogulásáért.”

¹⁶ Magyar felirat nincs az emlékművön, az idézet mondat az ukrán eredeti szöveg fordítása: „На вшанування пам’яті героїв, які по жертвували своїм життям за незалежність, свободу та процвітання України.” *На Верецькому перевалі Закарпаття відкрито пам’ятник січовикам Карпатської України*. http://zaxid.net/news/showNews.do?na_veretskomu_perevali_zakarpattya_vidkrito_pamrzuoyatnik_sichovikam_karpatskoyi_ukrayini&objectId=1057404 (2014–08–07)

avatják fel a két ország képviselői a legmagasabb szinten, azonban a hosszas előkészítés után ez az elképzelés végül kudarcba fulladt.¹⁷

Kárpátalja történetének az 1939. márciusi eseményei túlmutatnak a regionális történelmen, a történet túlmutat önmagán, predesztinálja erre nemcsak az ismertetett kétféle, tartalmában és hangsúlyaiban élesen szembenálló, elkülönülő nemzeti narratíva, hanem az a kontextus, amelyet rendre kihagynak, vagy csak félmondattal emlegetnek ezek a történetírások. Egyetlen példa erre: az akció katonai előkészítését nem csak a Rongyos Gárda tevékenysége jelenti, hanem a vele párhuzamosan zajló lengyel diverzáns akció. Jelképesnek gondolom, hogy a második világháború után ugyanúgy szovjet börtönben halt meg az ukrán politikai irányvonalat képviselő Avgusztin Volosin volt miniszterelnök, mint elődje, a magyar kollaborációval vádolt Bródy András, akit szovjet bírósági ítélet után kivégeztek.

A különböző nemzeti történetírások összessége ugyanarra a szintre emeli az 1938–1939-es, de különösen 1939. márciusi Kárpátalja-történetet, mint amit a közép-európai politikában annak idején betöltött. A tudományos eszmecsere lehetőséget ad a bizalomépítésre, lehetőséget ad az ütköztetésre, a szembesítésre, annak a kibeszélésére, hogy mi is fáj a másiknak. Azzal okozzuk a legtöbb bajt, hogy újra és újra megismételjük a tévhiteteket, a sztereotípiákat, hamis és kártékony mitológiát gyártunk.

Nem egy lokális történetről beszélünk, hanem egész Közép-Európát érintő válság gócpontjától. Az időszakban Kárpátalja a német, a lengyel, a román, a cseh/szlovák, a magyar, az ukrán és persze a szovjet politikai szándékok ütközőpontja volt, széles nemzetközi összefüggések gyűjtőkatlanja.¹⁸ Kárpátalja területe mindig is etnikai kontaktuszóna volt, találkozási hely,

¹⁷ Pozitív magyar példa, hogy 2009-ben a ma már Nyírtelekhez tartozó Varjúlaposon emlékművet állítottak az „üldözöttek, meghurcoltak, későbbi áldozatok tiszteletére”: „három alkalommal is gyűjtőtáboroként szolgált az itt található majorsági épületek: az I. bécsi döntés után 1939-ben ukrán nacionalistákat hoztak ide, a II. világháború kirobbanása után lengyel menekültek találtak itt átmeneti otthonra, majd 1944 áprilisában a zsidókat gyűjtötték itt össze, mielőtt az auschwitz haláltáborba szállították volna őket.” *A múltat idézték, de a jövőhöz szóltak*. 2009. július 31. <http://www.nyirtelek.hu/kultura/62-a-multat-ideztek-de-a-joev-hoez-szoltak?format=pdf> (2014–08–07)

¹⁸ Az alább következő összefoglalás alapvetően a *Kárpáti Ukrajna: hosszú viták a legrövidebb életű államról. Esettanulmányok a konfliktusok meghatározó narratíváiról* címmel 2012. november 16-án Nyíregyházán megrendezett nemzetközi konferencián elhangzottakra támaszkodik. A konferencia főtámogatója az Európai Emlékezet és Szolidaritás Hálózata volt, melynek feladata „a huszadik századi történelem megértési folyamatának támogatása a történelmi tények és a történelem

ahol az egyes nemzetek emlékezeti helyei egymást átfedik, akár a cseh–szlovák–magyar–német Dévén, Theben, Devín, Děvín, olyan Verecke. A városok akár Jeruzsálem, az egyiknek siratófal, a másikkal Jézus bölcsője, a harmadiknak a proféták pihenőhelye.

A két világháború közötti időszakban a magyar kormányoknak lényegében egyöntetű törekvése volt Kárpátalja megőrzése, illetve visszaszerzése. Erről szólt a ruszka krajnai autonómia 1918–1919-ben, azonban hatástalanul. Magyarország feldarabolása, beleértve Kárpátalja elcsatolását is, megrendítő hatással volt a nemzeti öntudatra. Az ország, amely alig egy emberöltővel korábban a honfoglalás millenniumát ünnepelte diadalmasan, most az áldozat szerepébe került, és veszteségeiről készített katalógust. Kárpátaljáról általában a vadregényes hegyvidékek és a gazdag erdőségek jutottak az emberek eszébe, valamint a magyar történeti hagyomány olyan, önmagukon túlmutató szimbólummá vált helyszínei, mint a Vereckei hágó vagy Munkács vára. A közgondolkodás nemigen akarta tudomásul venni Kárpátalja és a többi elcsatolt terület elvesztését, s egyfajta tagadásba menekült. A közfelfogás úgy tartotta, hogy a „Rákóczi népe” valójában visszavágyik Magyarországra, és nehezen tűri a „cseh rabságot”. A „hűséges ruszinok” nem kérnek Prága parancsaiból, s inkább a magyar állam atyai gondoskodását áhítják. A magyar külpolitika pedig felismerte, hogy Kárpátalja visszaszerzése nem csupán a magyarokkal rokonszenvező Lengyelországgal teremtett volna közös határt, hanem a Magyarországot összeszorító kisantant vasabroncsát is szét pattintotta volna. A határrevízió így külpolitikai programmá vált.

A területi revízió mértékét és módját illetően többféle koncepció létezett a két világháború közötti Magyarországon. A közvélemény túlnyomó része mindvégig az integrális revízióban reménykedett, s ezt tekintette ideális megoldásnak a kormányzat is. Ez természetesen magában foglalta volna Kárpátalja visszacsatolását is. 1938. november 2-án a német–olasz döntőbírói határozat révén Magyarország visszaszerezte Szlovákia és Kárpátalja déli, többségében magyarok lakta sávját. Az elégtétel keltette eufória egy időre az egész országot magával ragadta, de a magyar külpolitika irányítói már egész Kárpátalja bekebelezését sürgették Berlinben és Rómában. Eközben egymást követték a határincidensek, s megkezdődött a kárpátaljai bevetésekre, felforgató akciók végrehajtására szánt „szabad-

különböző nézőpontú ábrázolásainak többoldalú cseréje és megvitatása útján”. Ezúton fejezem ki külön köszönetemet Pók Attilának, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete igazgatóhelyettesének, az Európai Emlékezet és Szolidaritás Hálózat Intézőbizottsága tagjának a szervezésben nyújtott pótolhatatlan segítségéért.

csapatok” szervezése is. 1939. március közepén azután – a prágai német bevonulással párhuzamosan – a magyar Honvédség néhány nap leforgása alatt megszállta Kárpátalját, egyes alakulatai pedig az ekkor függetlenné váló Szlovákia területére is benyomultak. Kárpátalja ezzel, ha csak néhány évre is, újra magyar fennhatóság alá került.

Adolf Hitler kancellár már 1938 májusában elhatározta Csehszlovákia feldarabolását, azonban Cseh- és Morvaország kivételével a többi területről, így Kárpátaljáról sem döntött, feltételezhetően ez akkor még a lengyel és a magyar közreműködés mértékétől lett függővé téve. Magyarország kifejezte hajlandóságát a német–magyar együttműködésre, és akár a katonai erő alkalmazására. Németország Kárpátalja kérdését folyamatosan lebegtetten. Október elején támogatólag viszonyult a kárpátaljai autonóm kormány felállításához, ugyanakkor az ukrán politikai erők hatalomra kerülését szorgalmazta, s mindkettőt a lengyel–magyar határ lehetőségének minél inkább kitolása érdekében. Az ukránok voltak az egyetlen politikai erő, amelyik teljesen elutasította a magyar főhatóságot. Németország ráadásul Kárpátalja kérdésével egyszerre tudott nyomást gyakorolni Magyarországra, Lengyelországra, a Szovjetunióra és Romániára. Az első bécsi döntés után pénzügyi-gazdasági segítséget nyújtott a megkisebbedett podkarpatszka ruszi területnek, Huszton pedig konzulátust létesített. Németország kétszer is megakadályozta Magyarországot Kárpátalja lerohanásában, az 1938. november 19–21. közötti napokban és 1939. február 12-én. Az utóbbi meghiúsulása szerepet játszott a budapesti kormányválságban is. A február 14-én hivatalba lépett új miniszterelnök, Teleki Pál igyekezett némi távolságot tartani Németországgal, Kárpátalja megszerzésének kérdése azonban továbbra is napirenden maradt, a legfőbb indok a gazdasági szükségszerűségekre való hivatkozás volt. Március elején megszületett a döntés, hogy Magyarország akár a németek beleegyezése nélkül is megszállja Kárpátalját. Március 12-én azonban Németország megadta a hozzájárulást. Magyarország március 18-ra tervezte a hadsereg megindítását, a németek viszont ekkor már azonnali cselekvést követeltek.

Kárpátalja elfoglalása után a huszti német konzulátust nem számolták fel, Németország továbbra is figyelemmel akarta kísérni a történéseket a térségben. A konzulátuson keresztül ukrán közéleti személyiségeket menekítettek külföldre, hogy megóvják őket a magyar hatóságok megtorló intézkedéseitől. 1939 nyarán német követelésre engedték ki a varjúlaposi táborból a fogvatartottakat, illetve a németek megtiltották, hogy a galíciai származású foglyokat átadják a lengyeleknek. Többségük Németországba távozott, ahol katonai kiképzésben részesültek. Németország mindvégig kézben akarta tartani

az „ukrán kártyát”. Magyarország pedig Kárpátalja ruszinok lakta részét is Németország szövetségeseiként tudta elfoglalni.

A magyar hadtörténet szempontjából világos, hogy Magyarország már 1938 novemberében komolyan tervezte a ruszin Kárpátalja elfoglalását, azonban a német támogatás kivárása ezt megakadályozta egész 1939. március közepéig. 1939 elején megkezdődött a Magyar Királyi Honvédség átszervezése, a területi gyarapodással új alakulatok felállítására került sor a visszatért területeken. A Kárpátalján folyó hadműveletek végrehajtására a Kárpát-csoportot állították fel Szombathelyi Ferenc tábornok parancsnoksága alatt. Az újoncokat februárban vonultatták be, márciusi bevetésükkor alig kiképzett állományról beszélhetünk csak, ráadásul az alakulatok még nem voltak teljesen feltöltve és felszerelve.

A hadműveletnek két fázisa volt: az első 1939. március 14–18. között Kárpátalja elfoglalása, a második pedig 1939. március 23-án szlovák területre történő behatolás, korlátolt célú előrenyomulás, azzal a hivatalos indoklással, hogy biztosítani kell az Ung folyó völgyében húzódó stratégiai fontosságú vasúti és közúti útvonalak megfelelő védelmét. Ez volt az ún. „kis háború”,¹⁹ amelynek cselekményei szoros összefüggésben állnak Kárpátalja Magyarországhoz csatolásával. 1939. március 14-én a szlovákok kikiáltották az önálló Szlovákiát, melyet március 15-én Magyarország formálisan elismert, párhuzamosan a Kárpátalja ellen megindított katonai akcióval. A kárpátaljai harcok bejeződése után néhány nappal a magyar csapatok ismét megindultak, mégpedig Szlovákia irányába, arra való hivatkozással, hogy a határ közelében fekvő ungvári vasútvonal nincs kellően biztosítva, így katonailag védhetetlen, ezért szükséges a területgyarapítás. Csáky István külügyminiszter úgy vélekedett, hogy ez csak lokális határvita, és mivel Kárpátalja határát

¹⁹ Janek István jelen kötetben olvasható tanulmányában így fogalmaz: „A »kis háború« elnevezés a szlovák sajtóban bukkant fel először, és egyetlen szlovák történész sem emelt kifogást az újságírói lelemény ellen, ami így lassan átment a köztudatba, illetve a szakmai fórumokon is használni kezdték.” Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a kifejezés szerepel Kozma Miklós naplójában az 1938 őszi kárpátaljai diverzáns akciókkal összefüggésben: „Az lett volna helyes, ha rám bízák a teljhatalmú katonai parancsnokságot is. De az ügyet nem akartam hatásköri kérdés felvetésével veszélyeztetni, és előre rámutatni az előrelátható bajokra. A VKF 5. aktázott és módszerezett, igaz, hogy kisháborút lovastisztre vagy volt bandavezérre kellett bízni, mert jobban ért hozzá, mint más, mert ez volt a kenyere.” 1938. október 4-i bejegyzés. Vö. *Magyarország és a második világ-háború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez.* Zsigmond László (szerk., előszó) Ádám Magda – Juhász Gyula – Kerekes Lajos (összeáll., bevezető). 2. kiadás. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1961. 140. o.

korábban semmilyen dokumentum nem részletezte, így Magyarország nincs kötve ezekhez. A „kis háború” során Magyarország Szlovákiától elfoglalt mintegy hatvan kilométer hosszú és csaknem húsz kilométer széles sávot.

A magyar történetírás – tegyük hozzá: is, merthogy a szomszédaink is így vannak ezzel – érzékeny a szomszédok fogalomhasználatára az egyes (közösen megélt) történelmi eseményeket illetően, azonban bizonyos esetekben saját maga kevésbé körültekintő a fogalomhasználatában. Maradtak olyan területek, ahol nem merült fel még az igénye sem annak, hogy ezekről a kérdésekről érdemi diskurzus folyjon a rendszerváltás utáni időszakban. Tulajdonképpen ilyen helyzet áll fenn a „ruszin”, „rutén”, „magyarorosz” stb. népnévvel kapcsolatban, illetve a revíziós időszak területgyarapodásainak fogalmi leírásával is. Az ugyanarra a jelenségre vonatkozó különböző kifejezéseket vagy szinonimaként használják, vagy átveszik a korabeli hivatalos szóhasználatot, ezzel konzerválva az adott korszak célzatos szemléleti megközelítését. A ruszinok és/vagy ukránok kérdés nyelvészeti szempontból is megközelíthető. Multietnikus régióról van szó, ahol mindegyik etnikum saját nyelvét beszélte. A ruszin-ukrán etnikum esetében nem volt tisztázott az általuk beszélt (anya)nyelv megnevezése és annak mibenléte sem. Abban megvolt az egyetértés, hogy a ruszinok a „kisorosz” etnikumhoz tartoznak, abban viszont már komoly viták voltak, hogy a nyelvük önálló nyelv vagy a „keleti szláv hármasság” – az orosz, a kisorosz és a fehérorosz – egységes „orosz” nyelvét beszélik. A két világháború közötti időszakban Kárpátalján az „oroszhoz” közelítő nyelv számított a többé-kevésbé konszolidált standard nyelvváltozatnak – ezt tanították az iskolákban és használták a hivatalokban –, amely a valóságban nagyon távol állt a nép által a hétköznapiakban beszélt nyelvtől. A galíciái-bukovinai „nagyukrán” nyelv – amelyet egyébként, attól keletebbre, Szovjet-Ukrajna területén is elismertek – felé való orientálódás egyet jelentett azzal, hogy a régióban hivatalos „ruszin nyelv” a gyakorlatban immár a kárpátaljai beszélt népnyelvhez álljon közel. Ez egyben identitásválasztást is jelentett, ami a Volosin-időszakban abban is megnyilvánult, hogy ezt a „ruszin nyelvet” hivatalosan is „ukrán nyelvnek” nevezték.

Miután Kárpátalja Magyarországhoz került, erőteljes visszarendeződés ment végbe, az ekkor hivatalosan „magyarorosznak” nevezett nyelv, amely a Kárpátaljai Kormányzóság területén hivatalos státust is kapott, politikai megfontolásból ismét igen messze került a nép körében beszélt nyelvtől, sőt eltért attól a csehszlovák időszakban hivatalossá tett „ruszin nyelvtől” is, amelyik az 1930-as évek végéig erősen oroszos jellegű volt. Filológiai szempontból fontos ugyanakkor leszögezni, hogy a standard ukrán nyelv sem volt ezeknél a változatoknál sokkal közelebb az egyébként igen sokféle kárpát-

aljai dialektusokhoz. Ám a szomszédos Galíciában, valamint a Szovjetunióban, illetve a diaszpórában több tíz millióan beszélték a standard ukrán nyelvet, amelynek gyökereit nem Kárpátalján kell keresnünk, de az ehhez való közeledés szerves folytatása a Kárpátok két oldalán mindig is kétségtelenül meglevő nyelvi kapcsolatnak. A két út közötti választás így inkább politikai, mintsem nyelvészeti kérdés.

A magyar revízió történetének újragondolása az ukrán történetírásban megkezdődött már a Szovjetunió fennállásának utolsó éveiben, azonban az első írások, amelyek megpróbálták szakítani a szovjet hagyomány kitekert és torz szemléletével, még csak népszerűsítő jellegű fogalmazványok az 1980-as évek végén. Az 1990-es években a prímet a pátoszos újságcikkek viszik, valamint sora adják ki újra azokat a visszaemlékezéseket, amelyek korábban az ún. szabad világban, Nyugat-Európában vagy Észak-Amerikában jelentek meg, így a korabeli viszonyok között nehezen hozzáférhetők voltak. Az ezredforduló utánra datálhatók a komoly történeti kutatások. Az időszak negatív jelensége ugyanazon írásoknak, vagy írásrészleteknek különböző címeken való újra és újra hasznosítása, ám ugyanakkor üdítő jelenség a fiatal és tehetséges kutatók új nemzedékének jelentkezése. Természetessé válik a forráskritika, mások gondolatainak kritikátlan átvételét felváltják az ellenőrzött tényeken alapuló józan gondolatok, megkezdődik a mítoszok lerombolása. Ezek alapján ma már nem helyes „egynapos államról”, „bábállamról” beszélni, mint ahogy tévedés hinni az „emigráns” konspiráció-elméletben, miszerint, ha Galíciából nem jönnek Kárpátaljára a nacionalisták, akkor mindez nem történt volna meg. Avgusztin Volosint, Kárpáti Ukrajna miniszterelnökét sem lehet egyszerűen csak valamelyik totalitárius rendszer hívének kinevezni. Az ő általa követett politikai elv a kereszténydemokrácia volt. Mindemellett a Kárpáti Szics szervezete közvetlen előzménye volt, tartalmát és személyi összetételét illetően is, a második világháború időszaka sokféle diskurzust generáló Ukrán Felkelő Hadseregének. Kárpáti Ukrajna Magyarország általi megszállása pedig ukrán szempontból a második világháború tulajdonképpeni kezdete, nem kisebbítve ezzel 1939. szeptember 1-je tragikumát.

Különösen izgalmas az ukrán történetírásban a Kárpáti Szics (Szics Gárda) kutatása. A szervezet széles körű tudományos érdeklődés középpontjában van, magyar oldalról egyes megközelítések még mindig hajlamosak leegyszerűsítve csak „banditáknak”, „terroristáknak” tartani a tagjait. A két-féle, egymással nem érintkező diskurzus ily módon tovább erősíti az egymás iránti bizalmatlanságot. A Kárpáti Szics azután alakult meg, hogy Avgusztin Volosin lett a podkarpatszka ruszi terület miniszterelnöke. Nevét az első világháború időszakában az osztrák–magyar hadsereg Ukrán Szics Lövé-

szeknek vagy Szics Gárdistáknak nevezett légiójáról kapta. Bár társadalmi szervezetként jött létre, kezdetől fogva paramilitáris jellege volt. Megalakításában fontos szerepet játszott magyar oldalról a Rongyos Gárda bevetése és később a lengyel illegális katonai akciók megindítása, melyekkel a csehszlovák csendőrség és katonaság, az akciók diverzáns jellegéből adódóan, változó sikerrel tudta felvenni a harcot. Fontos hívó szó volt Kárpáti Ukrajna határainak megvédése. A szervezet legfőbb céljának a csehszlovák hatóságok segítségét tartotta a rend fenntartásában, az ellenséges kémtevékenység elhárításában és az illegális betörések elleni küzdelemben. 1939 januárjában Galíciából és Németországból érkezett ukrán katonatisztek irányítása alá került. A tagok között is voltak a Kárpátok túloldaláról a zöldhatáron beszivárgott önkéntesek, akik az ukrán nemzeti eszme fontos bázisát látták a hivatalosan is autonóm területté nyilvánított podkarpatszka ruszi területen megvalósulni.

A Kárpáti Szics létszámát a kutatók 10–15 ezer fő közé teszik, azonban közülük csak mintegy 2 ezren részesültek valamiféle alapszintű katonai kiképzésben, ők jelentették az egyesületi alapon működő szervezet katonai jellegű erejét. Azért fontos ezt hangsúlyozni, mert nem tényleges, képzett katonaságról volt szó, hanem egyenruhával is csak többé-kevésbé rendelkező, főként lelkes fiatalokról beszélünk, akik ráadásul fegyverekkel sem rendelkeztek. A csehszlovák törvények tiltották, hogy bárki fegyvert viseljen a hivatásos katonai alakulatok tagjai kivételével. Volosin miniszterelnök fontosnak tartotta a szervezet katonai jellegét honvédelmi szempontból, azonban nem támogatta a szicsek felfegyverzését a csehszlovák katonaság hajlandósága nélkül, hogy ezzel ne gerjesszen belső konfliktusokat is, az állandó külső nyomás mellett. A magyar katonai beavatkozás napjaiban a Kárpáti Szics vezetése honvédelemre szólította a lakosságot, a hazáért és a szabadságért jelszóval. A zűrzavarban a csehszlovák katonaság raktáraiból engedély nélkül megszerzett fegyverekkel ez a sereg szállt szembe a magyar reguláris csapatokkal, amelyik terroristákként bánt az ellenállókkal, s a katonai hadműveletek befejezése után is súlyos atrocitások következtek, többek között a szélsőséges módon fellépő magyar csendőrség részéről is.

A két világháború közötti időszakban Kárpátaljával kapcsolatban a lengyel politikát három alapvető tényező befolyásolta: baráti viszony Magyarországgal, a Csehszlovákia-ellenesség, de legfőbbképpen a saját államterületéről kiinduló ukrán nemzeti mozgalom visszaszorításának szándéka. Fontos lépés volt ezeknek a céloknak a megvalósításában a Csehszlovákiához tartozó Podkarpatszka Rusz fővárosában, Ungváron a lengyel konzulátus megnyitása 1928-ban. Az első bécsi döntés után, miután Ungvár magyar fennhatóság alá került, Lengyelország új konzulátust nyitott Nagyszőlősen, közel

Huszthoz, Podkarpatszka Rusz (vagy immár inkább Kárpáti Ukrajna) új fővárosához. A diplomáciai képviselő fő feladata az volt, hogy figyelemmel kísérje az eseményeket a régióban, különös tekintettel a katonaság mozgására, illetve az ukrán nacionalisták szervezetének, a félkatonai Kárpáti Szicsnek a tevékenységére, a hatalommal és a Harmadik Birodalom hírszerzőivel, a német katonai tanácsadókkal való együttműködésére. A konzulátus felderítést is végzett, széles körű ügynökhálózattal rendelkezett. Magyarország a diverzáns akciókat Kárpátalja ellen a komáromi tárgyalások napjaiban indította meg, hogy ezzel is nyomást gyakoroljon Csehszlovákiára. Erről a lépésről csak utólag értesítették a lengyeleket, akik erre, bár korábban elzárkóztak a Csehszlovákia elleni közös katonai akció lehetőségétől, azonnal diverzáns csapatokat szerveztek, melyek még a hónap folyamán bevetésre kerültek, és elsősorban stratégiai célpontok ellen intéztek támadásokat.

A kárpátaljai helyzet destabilizálását célzó magyar és a lengyel akciók megindítása nem közös elhatározásból eredt, a lengyelek utólag, és meglehetősen kapkodva szervezték meg azt, de beavatkozásukkal párhuzamosan katonai delegációt küldtek Budapestre, hogy a továbbiakban egyeztessenek az ügyben. Ezzel Lengyelország azt szerette volna elkerülni, hogy a lengyel–magyar határ olyan feltételekkel jöjjön létre, amit a Harmadik Birodalom diktál. Fontos tényező, hogy a lengyel akciók a komáromi tárgyalások megszakadása után, és az első bécsi döntés előtti időszakban kezdődtek el. A magyar diverzáns akciók rosszul előkészítettek voltak, a csehszlovák katonaság rendre visszaverte azokat. A lengyelek akciói jóval eredményesebbek voltak, azonban miután a magyarok a német tiltakozás miatt felfüggesztették a Rongyos Gárda tevékenységét, hiába állt készen 1939. január 5-én a prágai lengyel követségen a terv a diverzáns akciók folytatására, melyek végső célja nemcsak Kárpátalja (Kárpáti Ukrajna), hanem Kelet-Szlovákia Magyarországhoz csatolása volt. Miután Magyarország továbbra is hárító álláspontra helyezkedett, végül Lengyelország is letett arról, hogy német érdekektől független közös határa legyen Magyarországgal.

Miután 1939. március közepén Magyarország végül német beleegyezéssel, katonai erővel elfoglalta Kárpátalja (Kárpáti Ukrajna) területét, az ungvári lengyel konzulátus folytatta a hírszerző tevékenységet. Többek között május végén arról számolt be Varsónak, hogy az eltelt két hónapban a magyar uralomnak határozottan negatív hatása volt Kárpátalján, elsősorban amiatt, hogy Budapest meglehetősen szerencsétlen politikába kezdett a helybeli összes politikai erővel szemben, kivéve éppen a németekkel szimpatizáló ukránokat. A hivatalnokokkal, pedagógusokkal szembeni mérhetetlen bizalmatlanság is igen gyorsan ellenérzéseket váltotta ki. Mindezt csak tetézte az egyre súlyos-

bodó gazdasági helyzet, az életszínvonal gyors romlása. Az augusztusi konzulátusi jelentés pedig azt is megemlítette, hogy a magyar kormány a ruszinokat egyenesen alacsonyabb rendű embereknek tartja. A lengyel–magyar határ létrejött ugyan, de ezt ekkor Lengyelország nem könyvelte el sikerként.

Román szempontból nemzetközi szinten a müncheni egyezmény aláírása nemcsak Csehszlovákia felbomlásának kezdetét, hanem az európai egyensúly felbomlását, a magyar területi revizionizmus féken tartására 1921-ben létrejött kisantant végét is jelentette, megkérdőjelezte a versailles-i békerendszer fenntarthatóságát. A müncheni egyezmény a román kormány számára is fájdalmas volt, mert szertefoszlottak azok az illúziók, melyeket a román politika táplált az európai kollektív biztonsági rendszerrel kapcsolatban. Románia konkrét diplomáciai lépéseket tett annak érdekében, hogy a közös román–csehszlovák határt megőrizze, illetve Kárpáti Ukrajna Magyarország általi megszállását minden körülmények között megakadályozza. Románia berlini követsége utasítást kapott arra nézve, hogy felhívja a német külügyminisztérium figyelmét a román–csehszlovák közös határ fenntartásával kapcsolatos érdekazonosságra. Varsóval egyértelműen tudatták, hogy beavatkozása a kárpátukrajnai kérdésbe a román–lengyel szövetség elleni durva támadás. Ezzel szemben Varsó azzal érvelt, hogy egy esetleges ukrán állam létrehozása Kárpáti Ukrajnában komoly fenyegetést jelentene Lengyelország számára, ami elkerülhető a régió Magyarország általi megszállásával. Ezenkívül az október 18-i galaci találkozón József Beck lengyel külügyminiszter többek között felajánlotta Romániának, hogy csatolja el Kárpáti Ukrajna területéből a Tisza jobb partján a románok által lakott falvakat. Románia azonban ezt nem fogadta el, továbbra is elutasította Kárpáti Ukrajna magyar megszállását, mely helyzet saját fenyegetettségét növelte volna. 1939. március közepéig Románia viszonyulása Kárpáti Ukrajna kérdéséhez nem változott lényegesen. Amikor a magyar katonai beavatkozás bekövetkezett, Románia megnyitotta a határait a Kárpáti Ukrajna területéről menekülőkhöz, kivéve a fegyvereseket, akiket kiadtak Magyarországnak. 1939. március 23-án megszületett a román–német kereskedelmi szerződés. Ettől kezdve a román külpolitika egyik fő célja az volt, hogy gazdasági téren nyújtott engedmények révén biztosítsa a maga számára Németország jóindulatát.

Egyetlen magyar politikus volt, az emigrációban élő Jászi Oszkár, aki az 1939 márciusi események után röviddel reálpolitikusként fogalmazott: „Ruszinszko csakis a többi szláv törzsek federációjában juthat új élethez, ez szerintem axiomatikusan világos. Ha nem most, úgy Oroszország fog egy ilyen megoldást egy generáción belül kierőszakolni. A nemzeti

ujjongásra tehát nagyon kevés ok volt...”²⁰ 1939 őszén a Molotov–Ribbentrop-paktummal a Szovjetunió számára már világos volt Kárpátalja megszerzése. Magyarország hadba lépése a Szovjetunió ellen ezt kétségtelenné tette, noha Moszkva felszínes ígéretei láthatóan elaltatták a magyar aggodalmakat. Moszkva egyedül az emigráns csehszlovák kormánynak tett ígéretet „tartotta be”, miszerint a népakarat kinyilvánítása dönt majd a terület sorsáról: 1944 őszén egy munkácsi moziban összehívott, a szovjet katonaság és elhárítás által szigorúan felügyelt küldöttgyűlést feleltették meg ennek a kíváncsúnak. 1919-ben a párizsi békekonferencia etnikai elvekre, a revízió időszakában Magyarország és az 1945-ös szovjet–csehszlovák egyezmény pedig a történelmi jogra hivatkozott: Magyarország „visszacsatolta” a két évtizeddel korábban „elszakított” részeket, a szovjet retorikai fordulat pedig – „újraegyesül ősi hazájával” – ezer évet lépett át.

A második világháború végén „Kárpátalja elcsatolását az ottani magyar lakosság az ellenállás minden külső jele nélkül vette tudomásul”,²¹ akárcsak a magyar kormány, amely Kárpátalja „bekebelezését” szintén tiltakozás nélkül elfogadta.²²

A kimondott/leírt szó felelősség, s ebben a szakmaiság lehet az egyetlen elfogadható kritérium. A történetírásnak nem kell a politikum szolgájává válnia, az álláspontok soha sem merevedhetnek le, hiszen mindig napvilágra kerülhetnek új tények, új források. A ruszin Kárpátalja kérdése nem csak Magyarország és Ukrajna számára fontos, hanem az egész közép-európai történelmet érinti. A különböző olvasatok mögött a ruszinok megítélésének változásai mindig is ott lesznek, noha magyar olvasatban mára már csak legendák lakói.

Fedinec Csilla

²⁰ Jászi Oszkár válogatott levelei. Összeáll.: Litván György, Varga F. János. Budapest: Magvető, 1990. 427. o.

²¹ Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest: Osiris, 2006. 89. o.

²² Uo. 99–100. o.

A magyar revizionizmus és Kárpátalja

ZEIDLER MIKLÓS

A két világháború közötti időszakban a magyar kormányoknak lényegében egyöntetű törekvése volt Kárpátalja megőrzése, illetve visszaszerzése.

Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásának napjaiban, 1918. november 1-jén megalakult Károlyi-kormány a területi integritást hirdette. A fegyveres honvédelemtől tartózkodott – nem kívánt összeütközésbe kerülni a győztes antant hatalmakkal –, diplomáciája, propagandája és kisebbségpolitikája azonban a magyar állam egységének megőrzését célozta. Ennek érdekében autonómiát kínált a nemzetiségeknek, remélve, hogy azok majd „ott-hon érzik” magukat az új, demokratikus Magyarországon.

Az 1918. december 21-én elfogadott 1918. X. néptörvény például kimondta, hogy „Máramaros, Ugocsa, Bereg és Ung vármegyék ruszinlakta részeiből Ruszka Krajna néven autonóm jogterület (kormányzósági terület) alakíttatik”, s a területen a „ruszin (rutén) nemzetet saját beligazgatásának, igazságszolgáltatásának, közoktatásának, közművelődésének, vallása gyakorlatának és nyelve használatának körében mind törvényhozási, mind kormányzati tekintetben teljes önrendelkezési jog illeti meg”.¹ Bár a „Ruszka Krajna”-i autonómia formálisan a Tanácsköztársaság ideje alatt is fennmaradt, tényleges tevékenységet már nem tudott kifejteni, mert a csehszlovák, majd a román csapatok 1919 elejétől fokozatosan ellenőrzésük alá vonták a területet.

Ezekben a napokban nyújtotta be hivatalos területi igényeit Csehszlovákia a párizsi békekonferenciához. Edvard Beneš 1919. február 5-i beszédében Kárpátaljával kapcsolatban megemlítette, hogy a „rutének nem kívánnak magyar fennhatóság alatt maradni, s ezért felajánlották, hogy

¹ *Magyar Törvénytár. 1918. évi törvények és néptörvények.* Jegyz. Térfy Gyula. Budapest: Franklin, 1919. 214–215. o. (Újraközli: Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon.* Budapest: Osiris, 2003. 40–41. o.)

egy önálló államot alkotva szoros föderációba lépnének Csehszlovákiával”. Mint mondta: „Igazságtalanság lenne őket a magyarok kénye-kedvére hagyni, s habár a csehszlovák igények közt ez nem szerepel, ő mégis vállalta, hogy ügyüket a Konferencia elé tárja.” Beneš tehát úgy állította be a dolgot, mintha Kárpátalja bekebelezésével „Csehszlovákia terhet vállalna magára”, ugyanakkor elismerte, hogy „a megoldás azt az előnyt kínálná számára, hogy Romániával közös határa lesz”.² A csehszlovák–ruszin előterjesztést a békekonferencia messzemenően támogatta, jóllehet korábban az amerikai delegáció még azzal számolt, hogy Kárpátalja Magyarország birtokában marad.

A magyar kormány csak egy évvel később, 1920 január–februárjában terjeszthette fel álláspontját, amikor végre elküldhette delegátusait a békekonferenciára.³ A győztes hatalmak azonban nem méltányolták a történelmi Magyarország fennmaradását alátámasztó érveket, és elvetették a magyar delegáció azon kérését is, hogy az elcsatolásra ítélt területek – így Kárpátalja – hovatarozásáról a helybéli lakosság népszavazással dönthessen.⁴

*

² Beneš beszédének ruszin vonatkozású részeit közli: *Sorsdöntések. A kiegyezés – 1867. A trianoni béke – 1920. A párizsi béke – 1947.* Összeállította, szerkesztette, az előszót és a magyarázó szövegeket írta: Gerő András. Az anyaggyűjtésben és a szerkesztésben közreműködött: Bíró Judit, Nóvé Béla. Budapest: Göncöl [1989]. 138–139. old. (Újra közli: Zeidler Miklós (szerk.): *Trianon*. Második, javított kiadás. Budapest: Osiris, 2008. 51. o.)

³ A magyar béke delegáció tevékenységéről ld. Francis Deák: *Hungary at the Paris Peace Conference. The Diplomatic History of the Treaty of Trianon*. New York: Columbia University Press, 1942; Szarka László: A magyar békejegyzékek érvrendszere és a trianoni békeszerződés. In: Uő: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Ister, 1998. 126–147. o. (Jegyzetek: 348–352. o.); Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest: Osiris, 2001. 159–203. o.; Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Második, bőv. kiad. Pozsony: Kalligram, 2009. 26–40. o.; *A Monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván emlékezései*. Vál., bev. tan., jegyz. Zeidler Miklós. Budapest: OlvasóSarak, 2012; forrásszerűen: *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben 1920 januárius–március havában*. I–III/B köt. Budapest: M. kir. Külügyminisztérium, 1920–1921.

⁴ Amint Apponyi Albert, a magyar delegáció vezetője fogalmazott a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsában 1920. január 16-án elmondott beszédében: „Ennek a nagy eszmének [ti. a nemzeti önrendelkezés elvének] nevében, amely különben az erkölcsi alapon nyugvó egészséges emberi felfogásnak egy axiómája, követeljük a népszavazást hazánk azon részeire vonatkozólag, amelyeket tőlünk most elszakítani akarnak. Kijelentem, hogy előre is alávetjük magunkat a népszavazás eredményének, bármi legyen is az.” Ld. *A magyar béketárgyalások (1920–1921)* i. m. I. köt. 278. o.

A magyar kormány 1920 májusában új határjavaslattal állt elő, ezt azonban nem a békekonferencián mutatta be, hanem a március óta folyó francia–magyar titkos tárgyalások során ismertette.⁵ A memorandum szerint „Magyarország hajlandó közvetlen tárgyalásokat kezdeni szomszédaival, azzal a céllal, hogy barátságosan és minden érdekelt fél teljes megelégedésére rendezze velük a köztük függőben lévő kérdéseket”. A megállapodás alapját képezte volna a magyar határok felülvizsgálata oly módon, hogy 1) „a magyar faj nagy tömbjéhez szorosan illeszkedő és tisztán magyar jellegű területeket ne válaszsza le Magyarországról”, 2) Magyarország megőrizhesse azon területeit, amelyek „az ország gazdasági életének és főleg ipari termelésének fenntartásához minimálisan szükséges nyersanyagokat és energiahordozókat adják”, 3) a Bánság magyar és német többségű területein élő népesség, valamint Nyugat-Magyarország lakosai népszavazáson dönthessenek állami hovatartozásukról.⁶ Kárpátalja déli, magyar többségű sávja az etnikai elv alapján újra Magyarországhoz került volna, míg a Tiszától a Szepesség nyugati határáig terjedő terület gazdasági megfontolásokból tért volna vissza.

A tervezetet a francia külügyminisztérium a magyar tárgyalóknak még csak nem is kommentálta, s lassan ki is hátrált a tervezett megállapodásból.⁷ A tárgyalások hamarosan meg is szakadtak, a Magyarország és szomszédai között folytatandó tárgyalások pedig ilyen formában sohasem indultak meg. Magyar külügyi körökben azonban tartóssá vált az a felfogás, hogy a minimális területi követelések az etnikai határokon túl még a nagyon táغان értelmezett Kárpátaljára is kiterjednek.

*

⁵ A francia–magyar tárgyalásokról ld. Ormos Mária: Francia–magyar tárgyalások 1920-ban. *Századok*, 1975/5–6. sz. 904–949. o.; *Praznovszky Iván emlékezései* (2012) i. m., 62–67. o.

⁶ *Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary*. Vol. I–II. 1919–1921. Collected and edited by Francis Deák and Dezső Ujváry. Budapest: Royal Hungarian Ministry for Foreign Affairs, 1939–1946. I. köt. 302–304. o. Magyar fordításban: Zeidler (szerk.): *Trianon* (2008) i. m., 556–557. o.

⁷ Alexandre Millerand francia miniszterelnök június 26-án meglehetősen cinikusan magyarázta a francia–magyar előzetes megállapodást a londoni francia nagykövetnek írott táviratában: „Mindent összevéve: Magyarországtól gazdasági előnyöket kapunk jóindulatunk jeléért cserébe, amelyet anélkül ígérünk oda, hogy a békeszerződésben és a békeszerződés kísérőlevelében megállapított föltételekből valamit is engednénk.” Millerand távirata Paul Cambonnak (Párizs, 1920. június 26.). Közli: *Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1918–1927*. Összeáll. és szerk. Ádám Magda és Ormos Mária. Ford. Barabás József. I–V. köt. Budapest: Akadémiai, 1999–2010. II. köt. 161. sz. (342. o.)

Időközben rendeződött Kárpátalja állami hovatartozásának kérdése is. A terület mintegy kétharmadát 1919 közepén még román csapatok tartották megszállva, kivonásuk egy év alatt fokozatosan ment végbe. Beregszászt 1919 augusztusában, Nagyszőlőst 1920 májusában, Körösmezőt 1920. augusztus végén ürítette ki a román hadsereg. A békekonferencia által Csehszlovákiának ítelt Máramarossziget városát és közvetlen környékét a prágai kormány 1920. június 30-án – jó szándékának és a későbbi politikai együttműködés iránti elkötelezettségének záloga gyanánt – önként átadta Romániának. Magyarország pedig 1920. június 4-én aláírta, majd november 15-én ratifikálta a trianoni békeszerződést, s ezzel hivatalosan is elismerte Kárpátalja elcsatolását.

Magyarország feldarabolása megrendítő hatással volt a nemzeti öntudatra. Az ország, amely alig egy emberöltővel korábban a honfoglalás millenniumát ünnepelte diadalmasan, most az áldozat szerepébe került, és veszteségeiről készített katalógust. Kárpátaljáról általában a vadregényes hegyvidékek és a gazdag erdőségek jutottak az emberek eszébe, valamint a magyar történeti hagyomány olyan, önmagukon túlmutató szimbólummá vált helyszínei, mint a Vereckei hágó vagy Munkács vára. A közgondolkodás nemigen akarta tudomásul venni Kárpátalja és a többi elcsatolt terület elvesztését, s egyfajta tagadásba menekült. A közfelfogás úgy tartotta, hogy a „Rákóczi népe” valójában visszavágyik Magyarországra, és nehezen tűri a „cseh rabságot”. A „hűséges ruszinok” nem kérnek Prága parancsaiból, s inkább a magyar állam atyai gondoskodását áhítják, amely a 20. század elején számottevő gazdasági és szociális programokkal kívánta támogatni őket. A magyar külpolitika pedig felismerte, hogy Kárpátalja visszaszerzése nem csupán a magyarokkal rokonszenvező Lengyelországgal teremtene közös határt, hanem a Magyarországot összeszorító kisantant vasabroncsát is szét-pattintaná. A határrevízió – s ezen belül Kárpátalja visszacsatolása – külpolitikai programmá vált.

*

A területi revízió mértékét és módját illetően többféle koncepció létezett a két világháború közötti Magyarországon.⁸ A közvélemény túlnyomó része mindvégig az integrális revízióban reménykedett, s ezt tekintette ideális megoldásnak a kormányzat is. (Ez természetesen magában foglalta volna Kárpátalja egészének visszacsatolását is.)

⁸ Erről bővebben ld. Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat* (2009) i. m. 77–90. o.

Mások illúzióknak tartották Nagy-Magyarország „feltámadását”, és legfeljebb a magyarlakta területek visszaszerzését vélték elérhetőnek. E koncepció hátterében a népszuverenitás elvének elfogadása és a nemzetközi erőviszonyok realitásosabb felmérése állt. Az etnikai revízió hívei úgy vélték, hogy a határkérdésben a nemzeti önrendelkezés eszméjének kell irányadónak lennie, mivel ezt diktálja a természetjog és az emberiség, ez képezi – legalábbis formálisan – a békerendszer alapját, egyszersmind méltányos és elérhető kompromisszumnak tekinthető a hatalmi politika szempontjából is. Ilyen nézeteket Magyarországon csupán a szociáldemokrácia, valamint néhány kicsiny liberális és demokrata párt hirdetett, de olykor felbukkantak a kommunista retorikában is. Az etnikai revízió alapján a határ menti magyar többségű területek – összesen mintegy 40 ezer km² és kb. 2,5 millió lakos, köztük jó 1,5 millió magyar – visszacsatolására nyílt volna lehetőség. Egy ilyen megoldással Kárpátalja déli területei, a nagyobb városok közül Ungvár, Munkács, Beregszász és Nagyszőlős térhettek volna vissza Magyarországhoz.

Több olyan revíziós terv is fennmaradt azonban, amelyek bár nem számoltak az integrális revízióval, mégis Kárpátalja egészét visszajuttatták volna Magyarországnak. E tervek alkotói részben magyar politikusok, részben külföldi szakértők voltak. Valamennyien úgy vélték, hogy a fejletlen iskolahálózattal rendelkező, nagy munkanélküliségtől szenvedő, gazdaságilag és kulturálisan elmaradott terület önmagában életképtelen. Problémáin csak az segíthet, ha egy olyan ország nemzetgazdaságához tud kapcsolódni, amellyel kölcsönösen a lehető legnagyobb mértékben ki tudják használni egymás gazdasági adottságait. Az alább bemutatandó tervek készítői szerint ez az ország Magyarország volt.

Aldo Dami, az olasz származású, de franciául író svájci publicista 1929-ben tette közzé *La Hongrie de demain* (A holnap Magyarországa) c. művét,⁹ melyben a határ menti magyarlakta területek visszacsatolásán túl azt is indítványozta, hogy Kelet-Szlovákia és Kárpátalja lakossága – Poprádtól Máramaroszigetig – népszavazással döntsön állami hovatartozásáról. Azt is javasolta, hogy az erdélyi magyarlakta vidékek alakuljanak autonóm területekké. (Lásd itt és a továbbiakhoz Sebők László térképeit a kötet végén.)

Még ennél is nagyobb szabású átalakulást sürgetett Bethlen István, aki 1933 késő őszen több előadást tartott Angliában tekintélyes tudományos intézetek meghívására. A volt kormányfő úgy vélte, hogy az önrendelkezési elv

⁹ Aldo Dami: *La Hongrie de demain. Critique des programmes révisionnistes*. Paris: André Delpeuch, 1929. (Második kiad.: Paris: Les Oeuvres Représentatives, 1933.)

érvényesítése esetén Szlovákia és a Kárpátalja automatikusan Magyarországhoz csatlakozna, míg Bácskának és a Bánság jugoszláviai részének hovatartozásáról népszavazásnak kellene döntenie, Horvátország pedig egy föderáció keretein belül térhetne vissza Magyarországhoz. Keleten a történeti Erdély határáig húzódó területek visszatérését szorgalmazta, magát Erdélyt pedig önálló föderatív államként képzelte el.¹⁰ Mint látható, Bethlen elképzelése több részletében is az 1920. évi francia–magyar tárgyalások idején megfogalmazott területi igényeket idézte fel.

Csakúgy, mint Gömbös Gyula miniszterelnök terve, amelyet 1934 tavaszán öntöttek formába a Külügyminisztériumban *A magyar revízió problémája* címmel.¹¹ Gömbös szintén lemondott az integrális revízióról, de túllépett az etnikai érvelésen is, és a korábban csupán kiegészítésként említett gazdasági és stratégiai szempontokat tette az első helyre. Az általa javasolt határvonal a legtöbb helyen túlment a szigorúan vett nyelvhatárokon, és általában a védelmi hadászat és harcászat szempontjából kedvezőbb közép-hegységekben és folyók mentén húzódott. A terv természetesen Kárpátalja visszacsatolását is stratégiai, politikai és gazdasági megfontolások alapján követelte.

Összességében jóval szerényebb volt az a határmódosítási terv, amelyet a magyar politikai élet számos hatalmasságával jó kapcsolatokat ápoló Carlile Aylmer Macartney brit történész, külpolitikai szakértő tett közzé *Hungary and Her Successors* (Magyarország és utódállamai) c. könyvében 1937-ben. Macartney az etnikai elv alapján a határ menti magyar többségű területek visszacsatolását indítványozta. Északon ez a Pozsony–Nyitra–Ipolyság vonalat jelentette volna (a nagyvárosok nélkül), azt viszont már a megalakítandó határbizottságokra kívánta bízni, hogy mekkora részt csatoljanak Magyarországhoz az Ipolytól keletre húzódó magyarlakta sávból. Macartney gazdasági és politikai megfontolásokból Kárpátalja teljes visszacsatolását javasolta, ám ennek előfeltétele lett volna a pontosan körülírt autonómia bevezetése, amely fölött nemzetközi szerződések és ellenőrző testület őrködtek volna.¹²

¹⁰ Bethlen István *angliai előadásai*. Budapest: Genius [1933]; Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest: Magyarágkutató Intézet, 1991. 246–250. o.

¹¹ MOL, K 67, Külügyminisztérium, Politikai Hírszolgálati Osztály iratai (1919–1941), 14. cs., 223. t., 582–587. f. Gömbös revíziós tervéről bővebben ld. Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In: Romsics Ignác – ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953*. Budapest: Osiris, 1998. 70–97. o.

¹² Carlile Aylmer Macartney: *Hungary and Her Successors. The Treaty of Trianon and its Consequences 1919–1937*. London – New York – Toronto: Oxford University Press, 1937. 246–250. o.

Macartney e javaslata magyar szempontból a legelőnyösebb volt az ismert angolszász tervek közül.

*

A magyar külpolitika ezzel egyidejűleg nagy figyelmet fordított a határon túli magyar kisebbségek helyzetére is. Újra és újra élesen bírálta a kisantant államainak magyarellenes nemzetiségpolitikáját, amivel kettős célt kívánt elérni: egyrészt e nyomásgyakorlás révén javítani akart a kisebbségi magyarok helyzetén, másrészt így akarta meggyőzni a nagyhatalmakat arról, hogy ezek az országok alkalmatlanok idegen etnikumok kormányzására. Mindezzel a magyar külpolitika lényegében a területi revíziót igyekezett közvetett módon előkészíteni.

Ahhoz, hogy jobban megértsük, mit jelentett ez Kárpátalja vonatkozásában, először meg kell vizsgálnunk az 1919 szeptemberében megkötött csehszlovák kisebbségvédelmi szerződést.

Az első világháború után a párizsi békekonferencia döntéshozói felismerték a nagymérvű határváltozásokból fakadó problémákat, s igyekeztek gondoskodni a kisebbségi helyzetbe került nemzetiségek védelméről. Ezt diktálták a demokratikus és emberbaráti megfontolások, s ezt követelte a békeszerzők nyers politikai számítása is, amellyel – a kisebbségi konfliktusok csillapítása révén – stabilabbá, tartósabbá kívánták tenni a béke-rendszert.

Hosszas előkészületek után – s nemegyszer politikai nyomásgyakorlás révén – a győztes nagyhatalmak 1919–1920-ban külön kisebbségvédelmi szerződések megkötésére bírták rá kis szövetségeseiket, többek között Csehszlovákiát is.

Valamennyi szerződés a 19. századi klasszikus liberalizmusnak a polgári és politikai szabadságjogokról alkotott felfogásán keresztül közelítette meg a kisebbségi jogokat. Ebből az következett, hogy az adott állam minden polgára nemzetiségi, vallási, nyelvi különbség nélkül azonos polgári és politikai jogokat élvez. E szerződések tehát nem biztosítottak kollektív jogokat a kisebbségeknek, hanem a különböző nemzeti kisebbségekhez tartozó egyének számára garantálták többek között 1) az egyéni szabadsághoz, 2) a vallásszabadsághoz, 3) az állampolgárság megszerzéséhez való jogot, 4) a polgári és politikai jogok egyenlőségét, 5) a szabad pályaválasztás jogát, 6) a kisebbségi nyelv használatának jogát, 7) oktatási, vallási és jótékonyági közkiadásokból való részesedést, illetve 8) az ilyen intézmények létrehozásának és fenntartásának jogát.

Az egyes szerződések ezenkívül speciális, az adott ország sajátosságainak, nemzetiségi-vallási összetételének megfelelő egyéb kötelezettségeket is tartalmaztak. Csehszlovákia például az 1919. szeptember 10-én Saint-Germain-en-Laye-ben aláírt kisebbségvédelmi szerződés II. fejezetének 10–13. cikkelyeiben a ruszinok lakta kárpátaljai területen megszervezendő széles körű autonómia bevezetését vállalta.¹³

10. cikk

Cseh–Szlovákia kötelezi magát arra, hogy a ruténeknek a Kárpátoktól délre fekvő területét a Szövetséges és Társult Főhatalmak által megállapított határok között, a Cseh–Szlovák Állam kebelében autonóm egység alakjában oly szervezettel látja el, amely a Cseh–Szlovákia egységével összeegyeztethető legszélesebb körű autonómiával rendelkezik.

11. cikk

A ruténeknek a Kárpátoktól délre fekvő területe autonóm Tartománygyűléssel fog bírni. Ez a Tartománygyűlés fogja a törvényhozó hatalmat gyakorolni a nyelv-, közoktatási és vallásügyekben, valamint a helyi közigazgatási és minden egyéb oly kérdésekben, amelyeket a Cseh–Szlovák Állam törvényei hatáskörébe foglalnak utalni. A rutének területének Kormányzóját a Cseh–Szlovák Köztársaság Elnöke nevezi ki, s a Kormányzó a rutén Tartománygyűlés előtt lesz felelős.

12. cikk

Cseh–Szlovákia hozzájárul ahhoz, hogy a rutének területének hivatalnokait, amennyiben lehetséges, e terület lakói közül válasszák.

13. cikk

Cseh–Szlovákia a rutének területének méltányos képviselőt biztosít a Cseh–Szlovák Köztársaság törvényhozó gyűlésében, amelybe az említett terület a Cseh–Szlovák Köztársaság alkotmányának megfelelő módon választott képviselőket fog küldeni. Mindazonáltal a képviselőknek a cseh–szlovák Országgyűlésen nem lesz szavazati joguk oly törvényhozási kérdésekben, amelyekkel egyező kérdések a rutén Tartománygyűlés hatáskörébe vannak utalva.

¹³ A csehszlovák kisebbségvédelmi szerződés szövegét magyar fordításban közli: *A kisebbségek jogok védelmének kézikönyve*. Összeáll. Baranyai Zoltán. II. átdolgozott kiadás. Berlin: Voggenreiter, 1925. 20–53. o. (Újraközli: Zeidler Miklós: *A trianoni békeszerződés és Magyarország. Kihívások és válaszok*. In: Gergely Jenő (szerk.): *Fejezetek az új- és jelenkori magyar történelemből*. Budapest: L'Harmattan – ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola, 2006. 244–256. o.)

A kisebbségvédelmi szerződés szövegét először az 1919. november 8-án kihirdetett ún. *Generálny statutum* építette be a csehszlovák jogrend-szerbe. Az „általános szabályzat” kimondta „Podkarpatská Rus” megalakulását, meghatározta az autonómia szerveit és az önrendelkezés jogi tartalmát, a kisebbségi oktatás és nyelvhasználat alapelveit, s többek között leszögezte: „A ruszin parlament tagjainak választása legkésőbb a közös csehszlovák parlamenti képviselőválasztások megtörténte utáni 90 napon belül lesz megtartva.”¹⁴ Ezenkívül – a békekonferencia döntésére hivatkozva – a terület határait északon, keleten és délen az államhatárban, nyugaton az Ung folyó vonalában állapította meg.

Kárpátalja ruszin és magyar politikai vezetői ez utóbbit sérelmesnek találták. Az autonómia területét a magyar politikusok a Szlovákiához csatolt szobránci és a nagykaposi járással kívánták kikerekíteni. A ruszin autonomisták egy része viszont – gondolván a szórványnépessegre is – egészen a Poprád folyóig kitölték volna az autonóm terület határait. Még ennél is tágabban értelmezte Kárpátalja fogalmát az Amerikai Ruszin Nemzeti Tanács, midőn egy évvel korábban, 1918. november 12-én a Pennsylvania állambeli Scrantonban ünnepélyesen megszavazta „az eredetileg tisztán ruszin magyarországi vármegyék: Szepes, Sáros, Zemplén, Abaúj, Gömör, Borsod, Ung, Ugocsa, Bereg és Máramaros” területét magában foglaló ruszin állam föderatív alapon való csatlakozását a frissen megalakult Csehszlovákiához.¹⁵

A valóságban azonban nem csupán az autonómia területe, hanem annak tartalma is jóval szűkebb volt az „öslakosok” által reméltnél. Prága ugyanis – kihasználva, hogy a kisebbségvédelmi szerződés nem szabott határidőt az autonómia bevezetésére – valójában centralizált irányítást vezetett be Kárpátalján, hivatalos nevén Podkarpatská Rus-ban. Országos választásokat itt először 1924 márciusában tartottak, a tartományi választásokra pedig csak 1928 decemberében került sor, ráadásul a tartományi képviselők egyharmadát a prágai kormány nevezte ki. A közigazgatás élére kezdettől fogva megbízható cseh káderek kerültek, a helyi hivatalokban aránytalanul kevés ruszint és magyart alkalmaztak.¹⁶

¹⁴ A Generálny statutum szövegének magyar fordítását közli: Fedinec Csilla: *Iratok a kárpátaljai magyarok történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok*. Somorja – Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum, 2004. 58–60. o. (Idézet helye: 60. o.)

¹⁵ Árky Ákos: *Ruszinszko küzdelme az autonómiáért 1918–1927*. Budapest: Studium, 1928. 5. o.

¹⁶ Egy 1923. augusztus végén a Nemzetek Szövetségéhez eljuttatott hivatalos csehszlovák kimutatás szerint a kárpátaljai közigazgatásban 1694 (57,2%) cseh és

I. térkép. Kárpátalja közigazgatási határa és a ruszin pártok terület igényei

Forrás: William O'Sullivan Molony népszövetségi tisztviselő emlékirata (1927. április). League of Nations Archives – Archives de la Société des Nations (Genf), Registry Files (Irattári dossziék), R 1652, 1919–1927: 41/59496/9428. sz.

E sérelmekről a kárpátaljai ruszin és magyar politikai pártok rendszeresen tájékoztatták a Nemzetek Szövetségét, amely hivatott volt a kisebbségi panaszok kivizsgálására.¹⁷ 1931-ben kiadott művében Herbert von Truhart csupán az 1921–1930 közötti időszakból összesen 23 olyan petíciót sorol fel,

szlovák, 880 (29,7%) ruszin (valamint orosz és ukrán), 326 (11%) magyar, 31 (1%) német, 20 (0,7%) zsidó és 8 (0,3%) román tisztviselő dolgozott. Ld. Robert Flieder a Nemzetek Szövetsége mellett is akkreditált berni csehszlovák követ levele Drummondnak (1923. augusztus 29.). League of Nations Archives – Archives de la Société des Nations (Genf), Registry Files (Irattári dossziék), R 1652, 1919–1927: 41/30706/9428. sz. (Ami a nemzetiségi viszonyokat illeti, az 1921. évi csehszlovákiai népszámlálás szerint Kárpátalja 604 745 lakosának 61,7%-a ruszin, 17,3%-a magyar, 13,3%-a zsidó, 3,3%-a csehszlovák, 2,3%-a román, 1,7%-a német nemzetiségűnek vallotta magát, vagyis a csehszlovák tisztviselők „nemzeti felülreprezentáltsága” közel 18-szoros volt.)

¹⁷ A Nemzetek Szövetséghez eljuttatott magyar kisebbségi petíciókról és a népszövetségi panaszjelzésről bővebben ld. Zeidler Miklós: A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2003. 59–83. o. (A fejezet további részében döntően erre a tanulmányra támaszkodik.)

amely Kárpátaljával vagy a ruszin nemzetiséggel foglalkozott, s ezek közül 19 kimondottan követelte az autonómia bevezetését.¹⁸ De már ezt megelőzően is érkeztek beadványok a Nemzetek Szövetségéhez, amelyek Kárpátalja közjogi státusának rendezetlenségére, valamint a csehszlovák kormány centralizációs politikájára hívták fel a világszervezet figyelmét.¹⁹

E panaszok megszövegezésében, lefordításában, a Nemzetek Szövetségéhez való eljuttatásában és az ügymenet nyomon követésében nemegyszer a magyar kormány is segítséget nyújtott. (Ugyanez volt a helyzet az egyéb csehszlovákiai, romániai és jugoszláviai magyar petíciókkal is.) Budapest ily módon akarta bizonyítani, hogy az első világháború után jelentős területeket bekebelező szomszéd államok elnyomó politikát folytatnak, és méltatlanná váltak a fennhatóságuk alá rendelt kisebbségek – és országrészek – kormányzása.

A csehszlovák diplomácia azonban ügyesen kikerülte e támadásokat. Igaz, a prágai kormány demokratikus, kisebbségek iránt barátságos szövegeinek az évek múltával egyre kevésbé adtak hitelt, és Beneš nimbusza is némileg megkopott. A népszövetségi csúcsoffícerek – Sir Eric Drummond brit főtítkárs, valamint helyettese, a francia Joseph Avenol és mások – azonban végül mindig megértőnek mutatkoztak a csehszlovák kormány irányában. Mert bár az autonómia bevezetése egyre késett, Prága mégiscsak jelentős infrastrukturális fejlesztéseket hajtott végre Kárpátalján, aminek nyomán nőtt az életszínvonal, javult a szociális ellátás, bővült az iskolahálózat, utak, vasutak épültek stb.

Eközben a csehszlovák kormány újra meg újra együttműködéséről és jó szándékáról biztosította a Nemzetek Szövetségét, a széles körű autonómia intézményeinek létrehozása érdekében azonban lényegében semmit sem tett – s ez nyilvánvalóan nem is állt szándékában. A csehszlovákiai kisebbségek (ruszinok, magyarok, ukránok), illetve a külföldi (magyarországi és amerikai) ruszin közösségek részéről érkező panaszokat és bírálatokat Prága mereven visszautasította, a petenseket²⁰ pedig hazugsággal, hűtlenséggel,

¹⁸ Herbert von Truhart: *Völkerbund und Minderheitenpetitionen. Ein Betrag zum studium des Nationalitätenproblems*. Wien – Leipzig: Braumüller, 1931. 93–100, 150. o.

¹⁹ Az első beadványoknak még nem mindegyike volt klasszikus kisebbségi petíciónak tekinthető. E „jelentések”, „felhívások”, „jegyzékek” és „expoék” aláírói (Vöröskereszt, egyházak, szimpatizánsok) sokszor csupán közvetve vagy egyáltalán nem voltak érintettek a pártfogásukba vett számkivetettek sorsában, s a címzett legtöbbször nem is a Titkárság, hanem valamely más szerv, pl. a Nagykövetség Tanácsa – vagyis a békekonferencia afféle utódszervezete – volt.

²⁰ Petens (lat.) folyamodó, kérelmező.

államellenes propaganda folytatásával vádolta. S ha a népszövetségi vizsgálatok olykor az autonómia bevezetését sürgették – vagy akár csak megemlítették –, a csehszlovák kormány azonnal heves tiltakozással reagált. A kifogások és méltatlankodások e rutinszerű ismételésébe csupán az vitt némi szint, hogy míg Prága eleinte a magyarság és a zsidóság politikai túlsúlyától kívánta megóvni Ruszinszkrét, 1924-ben – a Kommunista Párt kárpátaljai választási sikerét követően – új mumust talált, s ettől fogva már arra hivatkozott, hogy az autonómia idő előtti bevezetése esetén az országrészt rövid időn belül a „vörös rém” kezébe kerülne.²¹ Prága végül csak két évtized múltán, 1938 októberében szánta rá magát a kárpátaljai autonómia bevezetésére, amikor a csehszlovák állam a Harmadik Birodalom nyomása alatt az összeomlás szélére került.

*

Ekkor már a magyar–csehszlovák határvita is kiéleződött, és 1938. november 2-án a német–olasz döntőbíróági határozat révén Magyarország visszaszerezte Szlovákia és Kárpátalja déli, többségében magyarok lakta sávját. Az elégtétel keltette eufória egy időre az egész országot magával ragadta, de a magyar külpolitika irányítói már egész Kárpátalja bekebelezését sürgették Berlinben és Rómában. Eközben egymást követték a határincidensek, s megkezdődött a kárpátaljai bevetésekre, felforgató akciók végrehajtására szánt „szabadcsapatok” szervezése is.

1939. március közepén azután – a prágai német bevonulással párhuzamosan – a magyar Honvédség néhány nap leforgása alatt megszállta Kárpátalját, egyes alakulatai pedig az ekkor függetlenné váló Szlovákia területére is benyomultak. Kárpátalja ezzel, ha csak néhány évre is, újra magyar fennhatóság alá került. Az elkövetkező közel másfél év alatt több terv is született a területi autonómia valamilyen formájának bevezetésére. A magyar kormány ennek külpolitikai üzenetet is szánt: ezzel kívánta igazolni, hogy – szemben Prágával – komolyan veszi a nemzetiségekről való gondoskodást, és kész helyi önrendelkezést adni a számukra. A kárpátaljai autonómiáról szóló törvényjavaslatot 1940 nyarán maga Teleki Pál miniszterelnök nyújtotta be az Országgyűlésben. A parlamenti ellenzék és a katonai körök ellenkezése miatt

²¹ A kommunista veszéllyel való riogatás visszatérő elem volt a csehszlovák kormány által benyújtott tájékoztató jelentésekben. Ld. a C.517.151.1928.I. sz. és C.21.M.12.1931.I. sz. népszövetségi dokumentumot.

azonban még az előtt vissza is vonta, hogy azt a képviselőház tárgyalásba vette volna.²²

Kárpátalja közigazgatása a magyar fennhatóság alatt is erősen centralizált maradt, amit a háborús viszonyok – és a katonai szempontok érvényesítése – csak súlyosbítottak.²³ S elmaradtak – legalábbis volumenükben – a nagyobb szabású szociális és infrastrukturális beruházások is, amelyek a csehszlovák érában hozzájárultak a tartomány anyagi gyarapodásához.

*

1943-ban, a szovjet hadsereg folyamatos előrenyomulását látván, már a magyar kormány sem bízott a végső győzelemben. Ám továbbra is reménykedett a visszacsatolt területek megőrzésében, sőt további revíziós igényekkel is fellépett. Júliusban a külügyminisztérium terjedelmes memorandumot juttatott el a semleges országokban állomásozó magyar diplomatákhoz és megbízottakhoz, hogy a szövetséges hatalmak képviselőivel folytatandó tárgyalásaikon hitelesen képviselhessék a magyar álláspontot.

A memorandum egyfajta „Commonwealth” (nemzetközösség) formájában kívánta helyreállítani a Kárpát-medence politikai és gazdasági egységét.²⁴ Magyarország valamennyi terület (Szlovákia, Erdély, Délvidék, Horvátország) számára „felajánlotta” a csatlakozás lehetőségét – perszonálunió formájában vagy legalább szoros gazdasági kapcsolatok révén –, de nem

²² Az autonómiaterv történetéről bővebben ld. Vasas Géza: Egy félbehagyott alkotmány. Kárpátalja autonómiájának ügye 1939–1940-ben. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2004. 157–215. o.

²³ Egy 1941-ben készült, a visszacsatolt területeken működő vármegyei tisztviselők nemzetiségi megoszlását feltüntető belügyminisztériumi összesítés adataiból kiderül, hogy a kárpátaljai közigazgatásban 134 (54,5%) ruszin, 109 (44,3%) magyar és 3 (1,2%) szlovák tisztviselő dolgozott. Ld. MOL, K 150, 3108. cs., III. kútfő, 20/f. tétel, 3. dosszié, sz. n. (18–19. p.) (Ami a nemzetiségi viszonyokat illeti, az 1941. évi magyarországi népszámlálás szerint Kárpátalja – pontosabban a Magyarországhoz 1939 márciusában visszacsatolt terület – 621 976 lakosának 76,2%-a ruszin, 9,2%-a magyar, 3,4%-a szlovák nemzetiségűnek vallotta magát, vagyis a magyar tisztviselők „nemzeti felülreprezentáltsága” közel 5-szörös volt. Ez azonban meg sem közelítette a központi hatalomnak a csehszlovák érában mutatkozó túlsúlyát. Vö. 16. jegyz.)

²⁴ A memorandum szövegét közli: Szegedy-Maszák Aladár: *Az ember ősszel visszanez... Egy volt magyar diplomata emlékirataiból*. I–II. kötet. Vál., sajtó alá rend., jegyz. Csorba László. Utószó: Szegedy-Maszák Mihály. Szerk., és a jegyzeteket kieg. Antal László. Budapest: Európa–História, 1996. II. köt. 240–282. o.

erőltette azt. A magyar–szlovák határon viszont apróbb korrekciókat tartott szükségesnek, s a képzeletbeli határt némileg kitolta volna a magasabb hegyvonulatok felé. Az emlékirat kiemelte, hogy a Poprád folyótól keletre élő ruszinok erős szlovák elnyomásnak vannak kitéve, ami arra enged következtetni, hogy a memorandum ezt a területet is Magyarországnak kívánta visszajuttatni. Kárpátalja a magyar állam részeként kapott volna területi autonómiát. Erdély előtt nyitva állt volna a lehetőség az önálló államiság megszerzésére, ebben az esetben azonban át kellett volna adnia a Partiumot és a temesi területeket Magyarországnak, illetve Jugoszláviának. A délvidéki területváltozásokat az emlékirat hangsúlyozottan baráti megbeszélések tárgyává kívánta tenni. Az etnikailag rendkívül kevert Bácskában és Bánságban még a kisebb lakosságcserét is elfogadhatónak tartotta.

Hogy a memorandum készítői bíztak-e ezen igények teljesülésében, az fölöttébb kétséges. Amint a szerző, Szegedy-Maszák Aladár írta – rezignáltan és nem kevés önkritikával – kései visszaemlékezéseiben: „a memorandum a magyar szempontból optimális megoldásokat veti fel, amelyek ma vágyálomnak tűnhetnek. De a sok, nagyrészt általánosságban mozgó kívánság és panasz után, egyszer végre el kellett mondani, hogy *in concreto* mire törekszünk [...] A memorandum volt az egyik késői és talán utolsó alkalom, hogy külső kényszer korlátai nélkül legalább félhivatalosan ki lehessen fejezni az optimális magyar politikai elgondolásokat.”²⁵

²⁵ Uo. 237–239. o.

Határrezsím Kárpátalján 1919–1939 között

JAN RYCHLÍK

A csehszlovák állam keretében Kárpátalja¹ három országgal volt határos: Lengyelországgal, Romániával és Magyarországgal. A lengyel határ északon a Kárpátok gerincén haladt az Uzsoki hágótól kelet felé a Fehér Tisza forrásához közeli Stoh hegyig. A román határ a Stoh hegytől haladt nyugati irányba a romániai Halmi (Halmeu) várostól nyugatra fekvő Túr folyóig. A magyar határ a Túr folyótól a Tisza-menti Csap (Čop/Chop) városig húzódott. Csap a csehszlovák államon belül Szlovákia része volt.² Az említett három határ közül egyedül a Kárpátok gerincén húzódó lengyel határnak, mint a Magyar Királyság és Lengyelország közötti régi határnak voltak történelmi – méghozzá nagyon régi – gyökerei. Azonban ez a határ sem volt 1918 előtt a szó szoros értelmében vett nemzetközi határ, mivel Magyarországot csak Ciszlajtániától, konkrétan Galiciától választotta el. A Csehszlovákia és Magyarország közötti határt az 1920. június 4-i trianoni békeszerződés szabályozta, a Csehszlovákia és Románia közötti határt pedig a két ország által 1920. augusztus 10-én Sèvres-ben aláírt különszerződés jelölte ki. Ezek a határok teljesen újak voltak és nem rendelkeztek semmiféle történelmi gyökerekkel. Ezek a határvonalak azonosak a jelenlegi ukrán–román és ukrán–magyar határokkal.

¹ A „Podkarpatská Rus” megnevezést hivatalosan az 1919. november 8-án kiadott Általános Szabályzat (csehül: Generální statut) határozta meg, amely Kárpátalja életének egyfajta alaptörvénye volt. (Úřední noviny Civilní správy Podkarpatské Rusi / Урядова газета гражданского правления Подкарпатской Руси, 1920. február 18.) A kárpátaljai autonóm kormány 1938. december 12-én elfogadott rendelete 1939. január 1-jétől a terület hivatalos megnevezését „Kárpáti Ukrajnára” [„Karpatská Ukrajina”] változtatta. [„Podkarpatská Rus” szó szerinti fordítása: „Kárpátaljai Rusz”. A tanulmány magyar fordításában a „Kárpátalja” megnevezést használjuk – ford. megj.]

² Szlovákia és Kárpátalja közigazgatási határát a két világháború közötti két évtizedben soha nem határozták meg pontosan, az ideiglenes határokat az Általános Szabályzat jelölte ki: Csap (Čop) városa Szlovákia területén feküdt. A határ ezután a Csap–Ungvár vasútvonalat követte, amely egészen Ungvárig a szlovák oldalon maradt, majd a határ az Ung folyó mentén északi irányban a Kárpátok gerincén húzódott.

Az új magyar és román határok nagy nehézségeket okoztak, mivel addig gazdaságilag egységes egészet alkotó területet osztottak meg. Kárpátalja összességében hegyvidékes területe élelmiszerellátás tekintetében nem volt önellátó, függött a Magyarországnál maradó, illetve a Romániához tartozó alföldi területekről behozott gabonától. A Bátyú (Baťevo/Batiovo) – Munkács (Mukačevo/Mukacheve) – Volócz (Volovec/Volovets) – Kisszolyvai hágó (Skotarský průsmyk) vasútvonaltól keletre fekvő terület a Magyar Tanácsköztársasággal folytatott harcok következtében 1919 tavaszától román katonai közigazgatás alá került. A csehszlovák–román delimitációs vonal átlépése csak különleges engedéllyel volt lehetséges. A románok Kárpátalja keleti területeit kelleetlenül és lassan ürítették ki, a román evakuáció összességében egészen 1920 nyaráig elhúzódott. A helyzet ezután sem volt egyszerű: a csehszlovák–román határ jelentős részét a Tisza alkotta, amely oly módon szakította ketté Máramaros megyét, hogy annak közigazgatási központja, Máramarossziget (Marmarošká Sihot/Sighetul Marmatei), valamint a Beregszászból (Berehovo/Berehove) Rahóig (Rachov/Rakhiv), illetve Körösmezőig (Jasiňa/Yasinia) haladó közút és vasút Románia területén maradt. Nagybocskót (Velký Bočkov/Velykyi Bychkiv) és Aknaszlatinát (Solotvina/Solotvyno), ahol fontos sóbányák voltak, vasúton szintén csak román területen keresztül lehetett elérni. A Tisza több más települést is megosztott. Ezért 1921-ben részleges területcsere történt Románia és Csehszlovákia között, de a problémát ez sem oldotta meg teljesen.

A Csehszlovák Köztársaság területén egyfajta jogi kettősség létezett: az 1918 előtt Cislajtániához tartozó területeken, vagyis Csehországban, Morvaországban és Sziléziában továbbra is az osztrák törvények és rendeletek, míg a korábbi magyar területeken, vagyis Szlovákiában és Kárpátalján a magyar törvények és rendeletek voltak érvényben. A törvények egységesítésének fokozatosan kellett volna végbemennie, de a folyamat nagyon lassú volt és csak 1950-ben fejeződött be teljesen. A jogi dualizmus következtében Szlovákiában és Kárpátalján 1918 után is hatályban maradtak a magyar útlevél-rendeletek. Ez elsősorban az útlevelekről szóló VI/1903. sz. törvény-cikkely volt. E szerint a törvény szerint az utazónak az államhatár átlépéséhez nem volt szüksége útlevélre (1. §), a kormány (minisztertanács) csak rendkívüli helyzetekben, azaz elsősorban háború idején rendelhette el újra a külföldi utazásra feljogosító útlevél beszerzésének kötelezettségét (2. §). Ez természetesen az első világháború kitörése után azonnal bekövetkezett. Ezen túl a magyar minisztertanács 285/1915. sz. rendeletével az útlevél kiadását és a külföldi utazást tovább korlátozta. Mindezek a korlátozások közvetlenül a háború utáni Csehszlovákiában is érvényben maradtak, sőt, még tovább

szigorodtak. Ideiglenesen elvették az alispánoktól és a törvényhatósági jogú városok rendőrkapitányaitól az útlevélkiadás jogát, amire ők a VI/1903. sz. törvény 6. §-a alapján voltak jogosultak, és átadták azt az ungvári székhelyű Kárpátaljai Polgári Közigazgatási Hivatalnak. Tehát a háború után, ahogy a háború idején is, az útlevélkiadás az illetékes hivatalok döntésétől függött. Mindenekelőtt a Csehszlovákia és Magyarország közötti általános határforgalmat függesztették fel, amit hivatalosan állambiztonsági érdekekkel indokoltak. Pavel Ehrenfeld, Kárpátalja alkormányzója³ a prágai köztársasági elnöki hivatalnak írt, 1920. augusztus 26-án kelt jelentésében az alábbiakat jegyezte meg: „Nem sokkal ezelőtt leállítottam minden Magyarországra szóló útlevél kiadását és elrendeltem, hogy egyedül a civil közigazgatás rendészeti felelőse adhat ki útlevelet egyedi esetekben, ha azt a rendkívüli szükséghelyzet megköveteli. Azonban mindezek ellenére az a meggyőződésem, hogy az emberek útlevél nélkül is átmárnak a határon.”⁴ 1919–1920 között a hatóságok nagyon gyakran jelentik, hogy a lakosság iratok nélkül is rendszeresen átmár a határokon.⁵ Ilyen jelentésekkel – noha kisebb számban – 1920–1927 között is találkozhatunk.⁶

Csak 1921. július 1-jétől lazítottak az utazás engedélyezésének menétén, azonban az utazni kívánóknak továbbra is útlevelet kellett beszerezniük. Az 1921. június 9-i 215/1921. sz. kormányrendelet az útlevelek kiadását a járási hivatalok feladatává tette. A külföldieknek is rendelkezniük kellett saját hazájuk útlevelével. Szlovákiában és Kárpátalján minden külföldi utazó köteles volt megérkezése után 24 órán belül bejelentkezni a községi

³ Kárpátalja élén formálisan a köztársasági elnök által a helyi lakosok közül kinevezett kormányzó állt, ez azonban inkább reprezentatív tisztség volt. A döntő hatalom az alkormányzó kezében volt, aki egész Kárpátalja polgári hivatalait felügyelte. 1928-ban közigazgatási reformot hajtottak végre, amelynek célja a közigazgatás egységesítése, valamint annak Szlovákiában és Kárpátalján is a cseh mintához való igazítása volt. Ennek keretében megszüntették a megyerendszert, Csehszlovákia területét pedig négy tartományra (csehül „země”, szlovákul „krajina”) osztották fel (Csehország, Morvaország-Szilézia, Szlovákia, Kárpátalja), amelyeket járásokra („okresy”) tagoltak. Minden tartomány élén a belügyminiszter által kinevezett tartományi elnöknek nevezett állami hivatalnok állt. Kárpátalján a kormányzóhelyettes és a tartományi elnök tisztségét összevonták. Sbírka zákonů a nařízení státu československého (Sb. z. a n.), vládní nařízení (csehszlovák törvény- és rendelettár) 356/1920. és 125/1927. számú törvények.

⁴ Archív Ústavu T. G. Masaryka v Praze (AÚTGM), fond T. G. Masaryk – republika (TGM-R), Podkarpatská Rus, 400. doboz, 3. tétel (1920).

⁵ Kárpátontúli Területi Állami Levéltár (Державний архів Закарпатської області), fond 29, opis 3, 52. szám.

⁶ Uo. 137. szám.

(kerületi) jegyzőnél, vagy (a városokban) a rendőrkapitányságságon, ahol be kellett jelentenie a településről való távozását is (4. §). Az államhatárokat csak a kijelölt határátkelőhelyeken volt szabad átlépni. Ezek létrehozásáról és megszüntetéséről Kárpátalján a helyi lakosság szükségleteit figyelembe véve és a szomszédos országok illetékes hivatalaival való egyeztetés után az alkormányzó döntött. Az alkormányzó engedélyezhette a helyi lakosok szükségleteinek megfelelően a kishatárforgalom megkönnyítését is, azaz engedélyezhette a határ hivatalos útlevél nélkül egyszeri vagy állandó engedély, illetve igazolvány alapján történő átlépését (5. §).

A 215/1921. sz. kormányrendelet eredetileg kétéves haladékot adott, majd azt többször újból meghosszabbították, míg végül 1928-ban alkották meg a végleges törvényt az útlevelekről 55. számmal.⁷ A törvény lényegében megismételte az 1921-es kormányrendelet rendelkezéseit, azonban a 7. paragrafus taxatív felsorolja azokat az okokat, melyek esetében az útlevélkérelmet el lehetett utasítani. Az 1. bekezdés d) pontja lehetővé tette az útlevélkérelem elutasítását, ha a külföldi utazás sértené a köztársaság fontos állambiztonsági vagy gazdasági érdekeit. Ez a megfogalmazás meglehetősen homályos és gyakorlatilag lehetővé teszi, hogy gazdasági vagy állambiztonsági érdekekre hivatkozva bárkinek az útlevélkérelmét elutasítsák. Ez ugyan az első köztársaság idején nem volt jellemző, az útlevelet általában probléma nélkül kiadták, kivéve azon személyeket, akik a Szovjetunióba kívántak utazni, amely irányban 1935-ig utazáskorlátozás volt érvényben. 1945–1948 között azonban a kommunisták által megszerzett minisztérium tömegesen alkalmazta ezt a rendelkezést, amely lehetővé tette, hogy az útlevél kiadását a köztársaság állambiztonsági vagy gazdasági érdekeire való hivatkozással utasítsák el.⁸

Az útlevél-előírások megsértése szabálysértésnek minősült, amiért 5000 korona pénzbüntetés vagy 14 napig terjedő börtönbüntetés volt kiróható (12. §). Az 1921-es rendelkezéshez hasonlóan az 1928-as útlevéltörvény is lehetővé tette a kishatárforgalom megkönnyítését, de azzal a különbséggel, hogy ettől kezdve azt közvetlenül a Belügyminisztérium engedélyezte (11. §, 1. bekezdés). A Belügyminisztérium és a Külügyminisztérium egyeztetése után saját maga vagy kétoldalú egyezmények alapján szüntethette meg vagy vezethette be újból a vízumkötelezettséget külföldiek számára (10. §).

⁷ Az 55/1928. sz. törvény 1928. március 29-i dátummal jelent meg a csehszlovák törvény- és rendelettárban.

⁸ Az 55/1928. sz. törvény 1949. március 13-ig volt érvényben Csehszlovákia területén. 1949. április 1-jétől felváltotta az 53/1949. sz. útlevéltörvény, amely szerint az állampolgár egyáltalán nem volt jogosult útlevélre. Annak kiadása kizárólag a Belügyminisztérium szabad belátásától függött.

A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a Csehszlovákiával szomszédos államok esetében a vízumkötelezettséget tartósan és teljesen csak Németország és Ausztria esetében szüntették meg.⁹ Magyarország és Lengyelország esetében a vízumkötelezettség a két világháború közötti időszakban végig fennállt; Románia esetében, amely a Kisantant keretében Csehszlovákia szövetségese volt, 1936-ban megszüntették, de 1938 tavaszán a romló nemzetközi helyzetre való tekintettel a vízummentesség csak a diplomáciai, szolgálati és különleges útlevelek birtokosaira terjedt ki.¹⁰

A fentiekből világos, hogy a külföldre való kiutazást és a külföldről való beutazást szabályozó előírások önmagukban nem jelentettek sokat Kárpátalja határvidékének lakossága számára, mivel a szomszédos országokba szóló vízumokat előre be kellett szerezniük a megfelelő ország konzulátusain. Ungváron ráadásul csak Lengyelországnak volt konzulátusa. A Csehszlovákiába szóló vízumot is előre kérelmezni kellett, mivel a határon csak átutazó vízumot lehetett beszerezni, azt is csak akkor, ha az utazó rendelkezett a célországba szóló vízummal és közvetlen vasúti jeggyel. A határvidék lakosságának hétköznapi életében jóval nagyobb jelentősége volt a kishatárforgalomnak. Míg a két világháború közötti időszak kezdetén ennek szabályozását a határ menti helyi hatóságok megállapodására bízták, addig az 1920-as évektől a szabályozás központilag, államközi szerződések keretében, mindig az adott állammal fennálló teljes határszakaszra vonatkozóan történt.

1925. május 30-án Prágában a lengyel–csehszlovák határkapcsolatot érintő két megállapodást írtak alá: a határátlépést megkönnyítő egyezményt, amely 1925. december 12-én lépett életbe,¹¹ és a turizmusról szóló egyezményt, melynek ratifikációja elhúzódott és csak 1926. május 27-én lépett életbe.¹² Az első egyezmény szerint a határátlépésnél legalább három hónapja élő személyek kaphattak munkaügyi és személyes okokból (pl. iskolalátogatás) állandó határátkelési engedélyt, a határ túloldalán fekvő földjeik megműveléséhez gazdasági állandó határátkelési engedélyt, vagy humanitárius okokból, illetve egyedi elbírálás alapján egyszeri határátkelési engedélyt. Az állandó határátkelési engedélyt Csehszlovákiában az első szintű közigazgatási hivatal,

⁹ Rychlík, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a Československu 1848–1989*. Praha, 2007. 14. o. A 300/1936. sz. belügyminisztériumi rendelet megszüntette a vízumkötelezettséget Románia viszonylatában is, amit azonban a magánútlevelek birtokosai számára 1938 elején újból bevezettek – lásd a Belügyminisztérium 1938. január 7-i 8/1938. sz. rendeletét.

¹⁰ 300/1936. sz. és 8/1938. sz. belügyminiszteri rendeletek.

¹¹ A szöveget 1925. november 12-én a 238/1925. sz. kormányrendeletként tették közzé.

¹² Az egyezmény 80/1926. sz. alatt jelent meg a csehszlovák törvény- és rendelettárban.

vagyis a járási hivatalok és rendőrkapitányságok, Lengyelországban pedig az államrendőrség hivatalai adták ki. A legfeljebb 24 órás határon túli tartózkodásra feljogosító, egyszeri határátkelési engedélyeket közvetlenül a települések polgármesterei adták ki, és Csehszlovákiában a rendőrőrsök, Lengyelországban az államrendőrség hivatalai erősítették meg. A turizmusról szóló egyezmény a bejegyzett turistaegyesületek által kiadott, hivatalosan jóváhagyott igazolással rendelkezők számára a kijelölt turistakörzetekben lehetővé tette a határ átlépését. A határátlépés a turistaútvonalakon volt lehetséges, tehát a kijelölt határátkelőhelyeken kívül is. Kimondottan lengyel kérésre az egyik turisztikai területként a Kárpátok határát Kárpátalján is kijelölték.

Romániával a határforgalmat először az 1921. április 21-én aláírt és 1921. november 11-én életbe lépett csehszlovák–román kereskedelmi szerződés C és D melléklete szabályozta.¹³ A határt csak gazdakönyv vagy engedély alapján lehetett átlépni, amit Csehszlovákiában (vagyis Kárpátalján) a polgári közigazgatási hivatalok, Romániában pedig a prefektúrák adtak ki. 1924. április 16-án írták alá Bukarestben a kishatárforgalomról szóló új csehszlovák–román különszerződést, amely pontosította a kishatárforgalom kiterjedésének mértékét, valamint a gazdakönyvek és engedélyek kiadásának módját. Csehszlovákiában e könyveket és engedélyeket a járási hivatalok, vagy azok engedélyével a határsáv településeinek jegyzői (közjegyzői hivatalai) adták ki, míg Romániában a prefektúrák kirendeltségei (alprefektúrák) is kiadhatták. Határsávként a határ mindkét oldalán 15 km mélységű területet határoztak meg, de kölcsönös megegyezés alapján ezt helyenként ki is terjeszthették. Az engedélyre jogosult személyek körét a szerződés nem határozta meg. Mindkét fél megállapodott abban, hogy a szerződés ideiglenesen azonnal érvénybe lép, vagyis még annak ratifikálása előtt.¹⁴

Különleges rendszer szerint zajlott a román területen keresztüli csehszlovák–román közös használatú (peázs) vasúti tranzit személyszállítás és a hasonló román tranzit közlekedés a csehszlovák területen keresztül. Ahogy már említettük, a Csapot és Beregszászt Rahóval és Kőrösmezővel összekötő vasútvonal részben román területen haladt: a vasúti pálya Taracköz (Teresva) városnál átment a határt alkotó Tisza bal partjára, majd a (romániai) balparton haladt Máramarosszigeten keresztül Visóvölgyig (Valea Vișaului).¹⁵ Ezt követően pedig visszatért csehszlovák területre. Emellett Szigetkamara (Camara la

¹³ A csehszlovák kormány 1921. november 10-én kiadott 402/1921. sz. rendeletét 99/1921. sz. alatt a csehszlovák törvény- és rendelettarban tették közzé.

¹⁴ A 44/1926. sz. szerződést a csehszlovák törvény- és rendelettar 1926. június 4-i 44. kötetében hozták nyilvánosságra.

¹⁵ Visó (Říčka Vyšava/Vișeul) a Tisza baloldali mellékfolyója.

Sighet) állomásnál egy rövid Aknaszlatináig és Újbocskótól (Bocicoiu Mare) Nagybockóiig (Velký Bočkov/Velykyi Bychkiv) tartó pályaszakasz a Tiszán keresztül északra fordult. 1921-től a Csehszlovákiától Csehszlovákiába tartó utasokat vámvizsgálat és útlevél-ellenőrzés nélkül szállították a Csehszlovák Államvasutak (ČSD) zárt vagonjaiban. Az Aknaszlatinába és Nagybockóba tartó utasok a román oldalon átszállhattak a csatlakozó vonatra és szintén nem ellenőrizték őket. Csehszlovákiának ugyanakkor engedélyeznie kellett, hogy a román vasúttársaság (CFR) Halmi román határállomásról Máramarosszigetre tartó vonatai Nevetlenfalu (Ďakovo) – Királyháza (Královo nad Tisou/Koroleve) – Taracköz (Teresva) pályaszakaszon csehszlovák területen haladjanak át. Ezen vonalon sem tartottak vámvizsgálatot és útlevél-ellenőrzést. Továbbá Csehszlovákia és Lengyelország az 1929. november 11-én Prágában aláírt háromoldalú lengyel–csehszlovák–román szerződés alapján beleegyezett abba, hogy a Máramarosszigetről az akkor román Csernovicba (Cernăuți/Chernivtsi) tartó román vonatok csehszlovák területen Terebesfehérpatak (Tribušany Biely Potok/Dilove) – Körösmező (Jasiňa/Yasinia) – Havasalja (Zimír/Tybava), lengyel területen pedig Woronienka (Voronenko) – Kołomyja (Kolomyia) – Śniatyn (Sniatyn) szakaszokon haladhassanak át.

Magyarországgal viszonylag hosszú ideig nem létezett központilag szabályozott kishatárforgalom. A határ másik oldalán földbirtokkal rendelkező személyek a helyi hatóságok megállapodásai alapján kaptak határátlépési engedélyt. A kishatárforgalom egységes elveit csak a Prágában 1927. május 31-én aláírt kereskedelmi szerződés E pontja foglalta össze. Állandó engedélyeket kaptak a földművesek és családtagjaik, illetve a föld bérlői, valamint az orvosok, állatorvosok és bábák, mindig legfeljebb egyéves időszakra. Egyszeri engedélyt személyes okokból állítottak ki. Mindkét engedélytípust az elsőfokú közigazgatási vagy rendőri hivatal adta ki és láttamoztatni kellett a másik fél hivatalaival.¹⁶ 1937. november 17-én írták alá Prágában a határforgalom szabályozásáról szóló csehszlovák–magyar egyezményt, amely 1938. február 10-én lépett ideiglenesen hatályba.¹⁷ A szerződés az 1927-es rendezésből indult ki, melyet annyiban pontosított, hogy a határátlépési engedélyre jogosultak körét azon feddhetetlen előéletű állampolgárokra korlátozta, akik legalább hat

¹⁶ A 120/1927. sz. alatt a kereskedelmi szerződést 1927. augusztus 6-án a csehszlovák törvény- és rendeletár 54. számában jelentették meg.

¹⁷ A szerződés 53/1938. sz. kormányrendeletként 1938. február 10-én jelent meg. A csehszlovák törvény- és rendeletár 16. számában 1938. március 29-én lett nyilvános.

hónapja, orvosok, állatorvosok és bábák esetén pedig legalább egy hónapja a határsávban éltek. A megállapodás 1938. április 1-jén lépett életbe.¹⁸

Az 1938. november 2-ai első bécsi döntés megváltoztatta a csehszlovák–magyar határt, amely így Kelet-Szlovákiában és Kárpátalján Legenye-Alsómihályi (Michaľany) – Ungvár (Užhorod/Uzhhorod) – Munkács (Mukačevo/Mukacheve) – Tiszaújlak (Výlok/Vylok) vonalra módosult, úgy, hogy e települések Magyarországhoz kerültek. Az utazási szabadságot korlátozta a Németország elleni feltételezett háború miatt 1939 szeptemberében kihirdetett általános mozgósítás: az 1938. szeptember 26-i kormányrendelet megtiltotta a hadköteles korú személyek külföldre utazását¹⁹ és 1938. október 5-től a kiutazás csak a területi hivatalok által kiadott külön engedéllyel volt lehetséges.²⁰ Ez a korlátozás csak 1938 végén szűnt meg, amikor újból engedélyezték az útlevéllel történő szabad határátlépést.²¹

A kishatárforgalom Lengyelország és Magyarország irányában 1938 szeptemberében szintén megszűnt. Az új csehszlovák–magyar határon a határforgalmat a katonai parancsnokok megegyezése szabályozta, melyet 1938. november 17-én kötöttek meg. Az új demarkációs vonal átlépése a csendőrállomások által kiadott engedéllyel, kimondottan földművelés céljából és nappali világosság idején volt lehetséges.²²

Az 1938. október 1. és 1939. március 11. között fennálló második Cseh-Szlovák Köztársaság kormánya tárgyalásokat kezdett a magyar kormánnyal a Szlovákia és Kárpátalja közötti átjárásról, mivel az egyetlen, a köztársaság keleti részét a nyugatival összekötő útvonalat az új magyar határ két helyen is megszakította: előbb Szlovákiában egy rövid szakaszon Hernádtihany (Ťahanovce) – Kassa (Košice) – Regeteruszka (Ruskov) vonalában, majd egy több mint 120 kilométeres szakaszon Legenye-Alsómihályi (Michaľany) – Csap (Čop/Chop) – Bátyú (Baťevo/Batiovo) – Beregszász (Berehovo/Berehove) – Tiszaújlak (Výlok/Vylok) vonalán (az említett települések Magyarországhoz kerültek). Kárpátalja új fővárosa, Huszt megszakítás nélkül egyedül az Eperjes (Prešov) – Perecseny (Perečín/Perechyn) – Szolyva (Svaljava/Svaliava) – Huszt (Chust/Khust) vonalon haladó közúton volt elérhető.

¹⁸ Az 57/1938. sz. belügyminiszteri rendelet 1938. március 28-én jelent meg.

¹⁹ 194/1938. sz. kormányrendelet.

²⁰ A 209/1938. sz. kormányrendelet a csehszlovák törvény- és rendelettár 74. számában, 1938. október 5-én jelent meg.

²¹ A 361/1938. sz. kormányrendelet a csehszlovák törvény- és rendelettár 111. számában, 1938. december 29-én jelent meg.

²² Hetényi, Martin: *Slovensko-maďarské pomedzie v rokoch 1938–1945*. Nitra, 2008. 34–35. o.

A Csehszlovák Államvasutak magyar területeken való áthaladásáról szóló péázs megállapodást csak 1939. február 9-én írták alá Nagyszőlősen (Sevljuš/Vynohradiv). A csehszlovák vonatokat magyar területen a Magyar Államvasutak (MÁV) mozdonyai kísérték, az utasokat pedig vámvizsgálat és útlevel-ellenőrzés nélkül lezárt vagonokban szállították.²³

Elméletileg 1938. december 5-től az 1937. november 17-i szerződés alapján újból megindult a kishatárforgalom Magyarország irányában,²⁴ de azt csak a földek megművelése vagy fontos személyes okokból engedélyezték. A lengyel határon az 1925. május 30-i szerződés volt érvényben, a turizmusról szóló egyezményt azonban tartósan felfüggesztették. A határforgalom Románia irányában ugyanúgy zajlott, mint az első köztársaságban.

A fenti áttekintésből látható, hogy Kárpátalja lakosságának kapcsolattartása az új határokon túli lakossággal – legyen szó akár Romániáról, akár Magyarországról – bár a két világháború közötti időben bizonyos mértékben bonyolult volt, de a határ menti területeken az 1920-as évek elejének kezdeti nehézségei után viszonylag liberális maradt.

Csehből fordította: Komoróczy Miklós

²³ *Lidové noviny*, 1939. február 10., 1. o.

²⁴ Uo. 37. o.

A kárpátaljai autonómia kérdése és a régió Magyarországhoz csatolása

PETER ŠVORC

Az 1938-as év a növekvő nemzetközi feszültség jegyében telt. Ez leginkább a Csehszlovák Köztársaságot érintette, mivel a közép-európai országok külpolitikája elsősorban ellene irányult. Csehszlovákia egyre inkább érzékelte Németország nyomását, s ezt Magyarország és Lengyelország is kihasználta, saját hatalmi és területi követeléseit tartva szem előtt. Mindhárom állam a nemzetiségi kérdés csehszlovákiai megoldatlanságára apellált, ezen belül is a német kisebbség egyre türelmetlenebbül megfogalmazott igényeire, a szlovákok autonómiaterveire, valamint Kárpátalja (Podkarpatská Rus) lakosságának követelésére az antanthatalmak által garantált és a csehszlovák kisebbségvédelmi szerződésben rögzített autonómiát illetően.

Kárpátalján ebben az évben néhány politikus már radikálisan kinyilvánította követelését a prágai kormánnyal szemben. A nem teljesített ígéretek mellett a kárpátaljai lakosság súlyos gazdasági helyzetére, az abból adódó elégedetlenségére, és olyan érvekre hivatkozhattak, melyeket az előző években maga a prágai kormány is hangoztatott. A kárpátaljai sajtóban mindennaposak voltak azok a cikkek, melyekben teljes autonómiát követeltek, s nem valamiféle kárpótlás vagy átmeneti megoldás formájában, ahogyan arról a csehszlovák politikai körökben nemegyszer beszéltek.

1938 áprilisában Fenczik István (Stěpan Fencik) a *Нашъ путь* c. lapban a Kárpáti Autonomista Blokk létrehozását, Kárpátalja alkotmányának megszavazását, a kárpátaljai szojm összehívását, valamint a Kárpátalja és Szlovákia között fekvő határ megállapítását követelte. Ezenkívül a fölösleges cseh tannyelvű iskolák megszüntetése, a Kárpátaljáért felelős, az 1920-as években Szlovákiában is működött Teljhatalmú Minisztérium létrehozása, valamint a végrehajtó hatalomnak a „kárpátoroszk” kezébe adása mellett érvelt.

1938-ban az autonómiát követelő jelszavakkal telített hangulat uralkodott a kárpátaljai lakosság körében. Már csak kevesen kételkedtek annak közeli megvalósulásában. Az autonomista hangulatot ugyan több újság is gerjesztette, a legerősebb támogatás mégis *Русскій народный голосъ* c. napilaptól

érkezett, amely 1938 augusztusáig az agráriusok sajtóorgánuma volt, s amely-nél Edmund Bacsinszki szenátor komoly befolyással bírt. Szerkesztője 1938 augusztusában Bródy András (Andrej Bródy) munkatársa, Ivan Spak lett. Így ezen keresztül is erősödött az Autonóm Földműves Szövetség lakosságra gyakorolt befolyása. Mindez Milan Hodža agrárpárti szlovák miniszterelnök tud-tával történt, aki anyagi eszközöket is biztosított a napilap támogatására, fel-tételezve, hogy a lapon keresztül megerősítheti saját pozícióit is, és így meg tudja oldani Kárpátalja konkrét és leginkább aktuális problémáit.¹

1938-ban fokozatos közeledés volt tapasztalható a kárpátaljai ellenzéki (Fenczik, Bródy) és az agrárpárti politikusok (Bacsinszki) között, melyet bizonyos mértékben felgyorsított az Alexej Gerovski által vezetett amerikai ruszin delegáció Csehszlovákiába érkezése 1938 májusában.

Gerovski érkezéséhez néhány kárpátaljai politikus komoly reménye-
ket fűzött. Abban bíztak, hogy az amerikai ruszinok gazdasági súlyuknál és erősebb nemzetközi befolyásuknál fogva segítségükre lesznek a Kárpátalja számára követelt autonómia elérésében. Gerovski kárpátaljai tartózkodása idején ennek megfelelően igyekezett fellépni. A kárpátukrán politikusokat Kárpátalja autonómiájának egységes követelése érdekében kívánta egyesí-
teni. Tárgyalt Milan Hodža miniszterelnökkel, aki arra számított, hogy sike-
rül előnyös megállapodás kötnie az autonómia kérdéséről. Ugyan Gerovski-
nak sikerült közvetítenie a Bacsinszki és Bródy között, a kárpátaljai politikai
pártok teljes egyesítését azonban – világnézeti széttagoltságuk miatt – nem
érhette el. Elutasítóak voltak vele szemben az ukrán irányvonal képviselői,
akik 1938-ban – politikai hovatartozásra való tekintet nélkül – szintén köl-
csönösen közeledtek egymáshoz. Idetartoztak olyan független (pártonkívüli)
görög katolikus papok is, akik a bazilita rend tagjai voltak. Ezáltal egyfajta
pártok feletti közösség alakult ki, melynek sajtóorgánuma a *Hova svoboda* c.
napilap lett. Az ukránbarát sajtó nyíltan felszólalt Gerovski ellen és Csehszlo-
vákiából való kiutasítását követelte. Avgusztin Volosin (Augustin Vološin)
vált az ukrán blokk vezető személyiségévé, de az egész mozgalom hajtóereje
Julian Révay képviselő. Révay 1938-ban szakított a szociáldemokráciával,
amely fasiszta orientációval vádolta őt, s már ebben az évben az ukrán nem-
zeti törekvések megvalósításáért dolgozott, felhasználva a csehszlovák kor-
mánykörökkel való összeköttetéseit céljai elérése érdekében.²

¹ Štátny archív Prešov (Eperjesi Állami Levéltár) (ŠA PO). Prezidiálny archív ŠZŽ (Sáros-Szepes Megye Elnöki Levéltára) 1941, Pres. ŠB, sign. 97/III-f-1941.

² Lásd: Švorc, Peter: *Zakletá zem. Podkarpatská Rus (1918–1946)*. Praha: Lidové noviny, 2007. 238–240. o.

Kárpátalja a szomszédos országok és Németország nagyhatalmi terveiben

Ebben az időszakban megindult Csehszlovákia belső erjedése, melyhez a Kárpátalja területén is működő hitleri német hírszerzők és diverzánsok tevékenysége is hozzájárult. Ugyanakkor a magyar fél sem volt tétlen, s a megfelelő alkalomra várt, hogy az első világháború utáni határait a saját javára felülvizsgáltathassa. Magyarország 1938-ban körülbelül 800 diverzánszt küldött Kárpátalja területére, akiknek az esetleges külső beavatkozásra való ürtügy érdekében nyugtalanságot kellett kelteniük.³ A diverzáns csoportok akcióit a magyar és a lengyel vezérkar igyekezett összehangolni. Kölcsönösen informálták egymást az akciók céljáról, a csoportok mozgásáról, és megállapodtak abban, hogy adott esetben biztosítják menekülésüket Lengyelország vagy Magyarország területére. Még Japán ügynökei is működtek a területen, számolva azzal, hogy sor kerül egy Szovjetunió elleni háborúra.⁴

Kárpátalja területének 1918/1919-es elvesztése pillanatától kezdve a magyar külpolitikai érdeklődés homlokterében állt a régió. Bizonyos ideig Lengyelország is érdekelt volt a terület megszerzésében, ám az 1930-as években visszalépett Magyarország javára. Lengyelország számára az akkor Csehszlovákiához tartozó Teschen, Árva és Szepes területeinek visszaszerzése volt fontos, amelyekre már 1918–1919-ben igényt tartott. Kárpátaljára csupán olyan területként tekintett, melyet Magyarországgal lehetne egyeíteni, és még inkább közelíteni Romániához, annak érdekében, hogy saját déli határait minél inkább bebiztosítsa. Ez utóbbit ugyanakkor Kárpátalja magyar elfoglalása esetén is elérhette. Ezzel összefüggésben Lengyelország összességében támogatta a magyar törekvéseket. A lengyel külügyminiszter, József Beck a következőkkel indokolta Lengyelország magatartását: „Célunk: 1. Magyarországgal közös határ Kárpátalja területén, mivel ez ott kedvező mértékben elérhető. Ennek a területnek Magyarországhoz csatolása csökkenti a további bonyodalmak és a határunkon történő nyugtalanság veszélyét – nem azért, hogy Kárpátalja lakossága nagyobb aktivitást fejthessen ki, hanem azért, hogy a külföldi tényezők ne használhassák a területet a mi érdekeinkkel ellentétes akciók bázisaként [...]”.⁵

³ Fano, Štefan: Zakarpatská Ukrajina v politických kalkuláciách susedných štátov v období od Mnichova po marec 1939. *Slovanské štúdie* (XI) 1971. 72. o.

⁴ Čeredničenko, Vitalij: Protičeskoslovenská činnosť ukrajinských buržoáznych nacionalistov v 30. rokoch. *Nové slovo*, 1988. december 8. 24. o.

⁵ Idézi: Kredátus, Juraj: *Druhá reczpospolita a Podkarpatská Rus v rokoch 1933–1939*. Prešov: Rokus publishing, 2011. 69. o.

A magyar diplomácia, főleg az 1930-as évek második felében, igyekezett nemzetközi támogatást biztosítani Kárpátalja törvényes visszacsatolása érdekében. Viszonylag könnyen szerezte meg Olaszország támogatását, amely ezzel kívánta megerősíteni közép-európai befolyását. Olaszország a müncheni egyezmény aláírását és az első bécsi döntést követően kezdetben látszólag tartózkodóan viszonyult Kárpátalja teljes magyar elfoglalásának a tervéhez. Erről Berlint Otto von Erdmannsdorff budapesti német követ tájékoztatta. Ezzel együtt Rómának alapvető fenntartásai nem voltak a budapesti tervekkel szemben.⁶

Bonyolultabb volt a helyzet Németország esetében, amely a román olajmezőig, illetve egészen a Fekete-tengerig és a Kaukázusig vezető keleti korridorként tartott igényt Csehszlovákiára. Berlin számára egyértelmű volt, hogy egy önálló kárpátukrán állam nem lenne életképes külső támogatás nélkül. Ezért 1938-ban Németország a Csehszlovákia, vagy még inkább a Szlovákia keretein belül létrejövő autonóm Kárpátalja (Kárpáti Ukrajna / Karpatska Ukrajina) tervét támogatta.⁷ Egy Magyarország vagy Lengyelország keretein belül megvalósuló autonómia lehetőségét is fontolóra vették, de ez egy kevésbé támogatott elképzelés volt. 1938-ban a németek még elálltak az olyan megoldástól, amely Magyarországot vagy Lengyelországot megerősítené és saját nagyhatalmi terveit akadályozná.⁸ Ernst Woermann, aki 1938–1943 között a német birodalmi külügyminisztérium Politikai Osztályának vezetője és államtitkára volt, 1938. október 7-én a Führernek írt feljegyzéseiben az autonóm Kárpátalja létrehozását javasolta az önrendelkezési jog jelszavával, annak érdekében, hogy a terület a jövőbeli Nagy-Ukrajna kiindulási pontja lehessen. Ha ez megvalósulna, a németeknek tartalékban maradna a népszavazás lehetősége, amely lehetővé tenné számukra, hogy törvényesen változtassák meg Kárpáti Ukrajna lakosainak állampolgárságát. A Kárpátalján tevékenykedő német ügynökök ennek a tervnek a megoldásá-

⁶ 53. sz. dokumentum. 1938. november 24. Budapest, Deutscher Gesandter in Budapest, von Ermannsdorff an Auswärtiges Amt – Telegramm Nr. 188. In: Suško, Ladislav (Hrsg.): *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik 1938–1945. Dokumente. Band I. Von München bis Salzburg 1938–1940. Dokumente und Essay. Buch I.* Bratislava: Lúč, 2008. 118. o.

⁷ 5. sz. dokumentum. 1938. október 7. Berlin – Aufzeichnung Woermanns über die Modalitäten der weiteren Behandlungen der slowakischen sowie karpato-ukrainischen Frage. Notiz für den Führer. In: E. Nižňanský (Zost.): *Slovensko-nemecké vzťahy 1938–1941 v dokumentoch I. Od Mníchova k vojne proti ZSSR.* Prešov: Universum, 2009. 130. o.

⁸ Fano: Zakarpatská Ukrajina... (1971) i. m. 67. o.

hoz készítették elő a terepet.⁹ Robert Nowak *Die Zukunft der Karpatoukraine* címmel 1938 novemberében írt cikkében – hivatkozva az *Ukrainian Press Service* (New York, 1938) c. füzetre – azt állította, hogy a Kárpátalja területét magában foglaló Nagy-Ukrajna gondolata már elfogadott a terület ukrán orientációjú lakossága körében.¹⁰

Kárpátalja tehát szerepelt a Német Birodalom és vezetője, Adolf Hitler nagy horderejű tervei között. A kárpátaljai eseményekbe való beavatkozás és a területtel való manipuláció célirányos volt és a tartomány bonyolult fejlődésének pontos ismereteire alapozott politikából eredt úgy 1919-ben, mint később is. A csehszlovákiai német nagykövetség részletes elemző helyzetjelentéseket készített a tartomány egyes problémáiról. A világháború utáni első években még csak elszórtan jelentek meg hírek Kárpátaljáról, azonban a pozsonyi német konzulátus létrehozását követően, főként Kassán keresztül, jóval gyakrabban érkeztek jelentések Szlovákia és Kárpátalja helyzetéről a német külügyminisztérium számára.¹¹ 1938-ban már a német sajtó is figyelmet szentelt Kárpátaljának.

Kárpátalja mint csehszlovák kérdés

Amikor a Milan Hodža és az Avgusztin Volosin vezette kárpátaljai delegáció közt a Kárpátalja autonómiájáról folytatott szeptemberi tárgyalások megszakadtak,¹² a Keleti Németek Szövetségének hetilapja, az *Östland a Kárpát-ország – megoldatlan kérdés* c. cikkében azt írta, hogy Csehszlovákia veszélyt jelent az európai békére, mert nem képes szembeszállni a kárpátukrán nép bolsevizálódásával. A kárpátaljai *Hova svoboda* a csehszlovák miniszterrel történt tárgyalások kudarca után 1938. szeptember 11-én közölte Ivan Rohacs felhívását *Legyünk résen* címmel, amelyben a követ-

⁹ 5. sz. dokumentum, 1938. október 7. Berlin – Aufzeichnung Woermanns über die Modalitäten der weiteren Behandlungen der slowakischen sowie karpato-ukrainischen Frage. Notiz für den Führer. In: *Slovensko-nemecké vzťahy 1938–1941...* (2009) i. m. 131. o.

¹⁰ Nowak, Robert: *Die Zukunft der Karpatoukraine*. ZFG, 11 Heft, 1938. 897. o.

¹¹ A Kárpátaljáról szóló helyzetjelentések a német követségeken és konzulátusokon dolgozó alábbi személyek nevét adták meg: Samuel Saenger, Roth, Walter Koch, Schmidt, Reinebeck, Hesse, Sigismund Freiherr von Bibra, Ernst von Druffel és mások.

¹² A delegáció tagjai voltak még Julian Révay, Sztepan Klocsurak, Dmitrij Popovics, Michal Popovics, Sztepan Roszoha, Vaszil Prijmak, Husznai Gyula (Julius Gusnáj), Vaszil Szverenyak és Ivan Csoban.

kezőket írta: „Most nincsen időnk a pártoskodásra! [...] Legyünk mindenre felkészülve, legyenek acélból az idegeink, legyünk gondolatainkban egységesek, dolgozzunk a nemzet eljövendő politikai felszabadításán!” Ekkorra Magyarország már előkészítette a Csehszlovákia elleni katonai akciót Kárpátalja és Szlovákia elfoglalása érdekében, végrehajtásával azonban a német beavatkozásra várt.

Néhány nappal a szeptemberi csehszlovák katonai mozgósítást követően Bródy kézhez kapta annak a határozatnak a szövegét, amelyben Kárpátalja önrendelkezési jogának követelését fogalmazták meg. A határozat minden valószínűség szerint Budapesten készült és onnan juttatták el Ungvárra. Bródy, aki elővigyázatos volt mind Prágához, mind Budapesthez fűződő viszonyában, habozott kihirdetni a határozatot, mert el akarta kerülni, hogy árulással vádolják. Nagy nyomást gyakorolt rá a magyarbarát irányvonalat képviselő Mihail Demko és Marina Gyula (Julius Marina) is. Mindketten sürgették Bródyt, hogy hívja össze az Autonóm Földműves Szövetség elnökségét, amelynek a határozatot jóvá kellett hagynia. A rendkívüli ülést 1938 szeptemberének második felében (valószínűleg szeptember 20-a táján) tartották meg. Részt vett rajta Bródy, Demko, Marina, valamint Bence György (Juraj Bence), a tartományi közgyűlés tagja, Kaminszki József (Josef Kaminský), Ivan Pjescsak, az Eperjesi Körzet képviselője, Ilniczky Sándor (Alexander Ilnický) kanonok, Földessy Gyula (Julius Földesi) szenátor, Hajovics Péter (Peter Hajovič), Ivan Spak, Tomáš Čekan és a kárpátaljai politika néhány további személyisége.¹³ A jelenlévők egyhangúlag elfogadták a határozatot és hogy döntésük még nagyobb súlyt kapjon, Kaminszki összehívta a (ruszofil) Központi Orosz Nemzeti Tanácsot is,¹⁴ amely a határozatot szintén jóváhagyta. A határozatban az önrendelkezési jog követelése mellett tagadták azt, hogy a „kárpátaljai nép” („podkarpatoruský národ”) önként csatlakozott volna a Csehszlovák Köztársasághoz.¹⁵ Ez azért volt meglepő, mert éppen a Központi Orosz Nemzeti Tanács foglalt állást 1919-ben Kárpátalja Cseh-

¹³ ŠA PO. Prezidiálny archív ŠZŽ 1941, Pres. ŠB, sign. 97/III-f-1941.

¹⁴ A Központi (Orosz) Nemzeti Tanács 1919-ben alakult meg, de nem volt tényleges jelentősége a két világháború közötti időszakban. Vezetője Kaminszki József volt. Csak alkalmanként gyűlt össze, hogy a csehesítés ellen tiltakozzon, vagy az autonómia, a nyelvi egység és hasonló kérdésekben megnyilatkozzon. Később, amikor egy konkrét párt, az Autonóm Földműves Szövetség befolyása alá került, súlya még inkább csökkent. A hívei ennek ellenére nagy jelentőséget tulajdonítottak neki és üléseire még Kelet-Szlovákiából is delegáltak küldötteket. Eperjesről érkezett Ivan Pjescsak országgyűlési képviselő és Teodor Rojkovics kanonok, Mezőlaborcról pedig Michal Popovics.

¹⁵ ŠA PO. Prezidiálny archív ŠZŽ 1941, Pres. ŠB, sign. 97/III-f-1941.

szlovákiához való csatolása mellett. A határozat teljes szövegét a *Русский вестник* jelenttette meg, a csehszlovák cenzúra beavatkozása nélkül.

Intenzív tevékenységet fejtett ki az Első Orosz (Ukrán) Nemzeti Tanács is,¹⁶ amely 1938. szeptember elején összehívta a Proszvita Társaság kongresszusát, hogy az támogassa az autonómia-követelést. Ezen már a radikális fiatal generáció is képviselte magát. Sztepan Roszoha, Ivan Rohacs és Vaszil Ivanovcsik 1938. szeptember 4-én az Ukrán Népi Önvédelem és egy félkatonai szervezet megalakítását javasolta a Proszvita politikai vezetőségének. Az Ukrán Népi Önvédelem Ungváron rendezkedett be. A Kárpáti Szics szervezet pedig 1938 novemberében Huszton alakult meg.¹⁷

A Kárpáti Szics mellett további félkatonai alakulatok jöttek létre: Bródy kezdeményezte a Kurtyák Gárda létrehozását, amely a szlovákiai Hlinka Gárda mintájára alakult. Ezenkívül Fenczik nevéhez fűződik a rivális félkatonai szervezet, a feketeingesek megszervezése.

1938 október elején Kárpátalján két új autonomista újság jelent meg, a *Русская правда*, amely a ruszin irányvonalat képviselte, s amelynek szerkesztője Alekszej Ilkovics volt, valamint a *Нова свобода*, az ukrán irányvonal sajtóorgánuma. Mindkettő intenzíven támogatta a kárpátaljai autonómia kikiáltását.

Kárpátalján aktivizálódni kezdtek a magyarok is. 1938 szeptemberében saját Nemzeti Tanácsot hoztak létre. Elnöke Vozáry Aladár lett. A Magyar Nemzeti Tanács intenzív propagandába kezdett, megalakultak a magyar nemzetőrség illegális egységei, míg a határ menti falvakban fokozatosan megjelentek azok a fegyveres csoportok, amelyek Héjjas Iván rongyos gárdistáinak terrorista egységeit szolgálták.

1938. szeptember 29–30-án a müncheni tárgyaláson született egyezmény megakadályozta ugyan Magyarország azonnali katonai beavatkozását, a valóságban mégis Csehszlovákia felosztását és felszámolását segítette elő.

Magyarország már közvetlenül a müncheni egyezmény aláírását követően igyekezett nyomást gyakorolni a csehszlovák kormányra annak érdekében, hogy tárgyalások kezdődjenek Csehszlovákia és Magyarország között a magyar kisebbségről és azt követelte, hogy Prága adja meg az önrendelkezési jogot a köztársaság minden nemzetisége számára. Ez olyan átlátszó

¹⁶ Az Első Központi Orosz (Ukrán) Nemzeti Tanács élén Avgusztin Volosin állt. A két világháború között kevésbé volt aktív és jelentős tényező, mint a Központi (Orosz) Nemzeti Tanács. Amikor felszólalt, akkor azt mindig a Központi (Orosz) Nemzeti Tanács ellenében tette.

¹⁷ Стерчо, Петро: *Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби Карпатських українців у 1919–1939 рр.* Торонто, 1965. 51. o.

manőver volt, amely a szlovákok, a ruszinok és az ukránok elégedetlenségét igyekezett kihasználni. Követelésein túl fokozatosan igyekezett megvalósítani a Csehszlovákiát belülről destabilizálni kívánó tervét is. Kárpátaljára kiképzett diverzáns csapatokat küldött (számuk főleg a bécsi döntést követően nőtt meg), amelyek hidakat robbantottak, megszakították a kommunikációs vonalakat és azon voltak, hogy általános káoszt okozzanak. Működésüket akaratlanul is segítették a Kárpáti Szics fegyveres csapatai, melyek a helyzet radikalizálódása révén akarták sürgetni az autonómia kikiáltását. Az egyes akciókat az egykori osztrák–magyar hadsereg katonája Dmitro Klimpus és helyettese Roman Suhevics vezette.¹⁸ A csehszlovák hadsereg és a magyar terrorista csapatok között tényleges harcok indultak, melyek során tankokat és repülőgépeket is bevetettek. A magyar szabadcsapatokat, noha nem semmisültek meg teljesen, nagyrészt legyőzték és tagjaikat a munkácsi vár börtönébe zárták.

Ilyen körülmények között kiáltották ki Szlovákia autonómiáját Zsolnán 1938. október 6-án. Az eseményen néhány kárpátaljai képviselő is részt vett. A delegációt Bródy vezette, tagja volt még Bacsinszki, Volosin, Révay és Fenczik is. Zsolnán egyértelművé tették, hogy amennyiben Hlinka Szlovák Néppártja „megelégszik a Csehszlovák Köztársaság keretein belüli szlovák autonómiával, ők is megmaradnak a maguk autonómiája mellett. Ugyanakkor, ha a Szlovák Néppárt a függetlenség mellett dönt, ők azt fogják kérni, hogy a független Kárpátalját is csatolják a független Szlovákiához”.¹⁹ Ez a nyilatkozat még megfelelt a Kárpátalja alkotmányos rendezésével kapcsolatos korábbi német terveknek, és jelezte azt az irányvonalat, amely a München utáni Csehszlovákia fejlődésével kapcsolatban a ruszin és a szlovák autonomista mozgalmakban kibontakozott. A szlovákok a szlovák–ruszin állam elképzeléséhez nem ragaszkodtak annyira, inkább Csehszlovákia föderatív átalakítása felelt volna meg nekik, s ezt nem is ellenezték. Mindezt megerősíti Walter Hewel követési tanácsos feljegyzése Joachim von Ribbentrop, Jozef Tiso és Ferdinand Ďurčanský között lefolyt második megbeszélésről 1938. október 19-én. Ďurčanský, aki a Hlinka Szlovák Néppártja radikális szárnyát képviselte, inkább Szlovákia függetlensége felé hajlott, noha abba Kárpáti Ukrajna területét is beleértette.²⁰

¹⁸ Čeredničenko: Protičeskoslovenská činnosť... (1988) i. m. 24. o.

¹⁹ Sidor, Karol: *Slovenská politika na pôde pražského snemu (1919–1938). II.* Bratislava, 1943. 218. o.

²⁰ 19. sz. dokumentum. 1938. október 19. München – Aufzeichnung Hewel über die zweite Besprechung zwischen Ribbentrop, Tiso und Ďurčanský. In: *Slovensko-nemecké vzťahy 1938–1941...* (2009) i. m. 163. o.

A szlovák autonómia kikiáltása aktivizálta a politikai erőket Kárpátalján. Az orosz irányvonalat képviselő politikusok az ungvári Duchnovics Népház helységeiben gyűltek össze. Telefonkapcsolatban álltak Prágával, amelynek folyamatosan jelentették a Kárpátalján egyre növekvő elégedetlenséget, a magyar propaganda és a magyar terrorista csapatok fenyegetéseit. Közölték, hogy ha a cseh-szlovák kormány nem váltja le azonnal a ruszin kormányt, Kárpátalján forradalom fog kitörni. Jan Syrový tábornok prágai cseh-szlovák kormánya ugyanakkor minden információt ellenőriztetett az ungvári katonai helyőrség parancsnokával, Oleg Svátek tábornokkal, aki a helyzetet nem látta ilyen drámainak. A ruszin politikusok ülésén az új kormány összetételéről is szó esett. Mérlegelték a lehetséges miniszterelnök személyét. Erre a tisztségre Fenczik és Bródy pályázott. Mindketten kulisszák mögötti harcot vívtak mind a miniszterelnöki székért, mind egymás kiiktatása érdekében.

Hasonló ülést tartott az ukrán orientáció is. A két irányvonal képviselői kapcsolatban álltak egymással, s közös tanácskozás megtartásáról, annak helyszínéről és a résztvevőkről egyeztettek. Végül úgy döntöttek, hogy semleges területen, az Ungvári Tartományi Hivatal épületében fognak találkozni.

A központi nemzeti tanácsok képviselői 1938. október 7-én délután ültek össze. A tárgyalásra eljött az Első Orosz (Ukrán) Nemzeti Tanács elnöke Avgusztin Volosin, valamint Sztepan Klocsurak és Dmitro Nimcsuk. A (ruszofil) Központi Orosz Nemzeti Tanácsból az elnök Kaminszki József, a főtitkár Vladimir Homicsko és Mihail Demko vett részt. Rajtuk kívül eljött Edmund Bacsinszki szenátor és Földessy Gyula, továbbá Julian Révay, Peter Zsidovszki (Peter Židovský), Ivan Pjescsak, Pavlo Kosszej, valamint Bródy és Fenczik országgyűlési képviselők.²¹ Döntöttek arról, hogy a szükséges pillanatban egyesítik erejüket – ezt Avgusztin Stefán (Augustín Štefan) által képviselt ukrán orientáció egyik szárnya már az 1930-as évek második felétől kezdeményezte²² –, s a tárgyalás során megalakították a közös Kárpát-orosz Tanácsot.²³

²¹ 13. sz. dokumentum. 1938. október 8. Az Orosz és az Ukrán Központi Nemzeti Tanácsok javaslata Podkarpatszka Rusz autonóm kormányának összetételére. In: *Карпатська Україна. Документи і матеріали*. Том I. Упорядкування: Довганич Омелян, Корсун Олексій, Пагіря Олександр. Ужгород: Закарпаття, 2009. 60. o.

²² *Земля і Воля*, 1935. február 14. A *Modus vivendi* c. cikkben Stefán arról írt, hogy a két irányvonalnak meg kell békélnie egymással, mivel „ők [a ruszofilek] a mi vértestvéreink”. A cikk és az álláspont támogatása érdekében Volosin is fellépett.

²³ ŠA PO. Prezidiálny archív ŠZŽ 1941, Pres. ŠB, sign. 97/III-f-1941.

Az ülésen kidolgoztak egy határozatot, amelyben autonómiát követeltek Kárpátalja számára. Ezt 1938. október 8-án tették nyilvánossá. Alexej Gerovski, aki ebben az időben Ungváron tartózkodott, meggyőzte a tanács tagjait, hogy a határozatot külföldön is közzé kell tenni, lehetőleg a prágai nagykövetségeken keresztül. Maga Gerovski már korábban létrehozta az ún. Kárpátorosz Irodát az Alcrone nevű prágai hotelben, ahol lord Runcimannek, az angol kormány tejhatalmú megbízottjának a hivatala is székel. Gerovski minden bizonynyal kapcsolatba lépett vele és informálta őt az autonómia-követelésről.

A kárpátaljai politika élet 1938 őszén tovább eszkalálódott, a kárpátaljai lakosság új elvárások és lehetőségek előtt állt. A prágai kormány egyértelműen elvesztette addigi pozícióját, s ezt az ország összes autonomista politikai ereje igyekezett kihasználni, beleértve a kárpátaljaiakat is. 1938. október 21-én az Orosz (Ukrán) Nemzeti Tanács a Cseh-Szlovák Köztársaságnak címzett kiáltványt adott ki. A szöveget a *Нова свобода* 1938. évi 102. számában tette közzé, és abban a kormány által teljesítendő követeléseket fogalmazták meg. Ilyen volt például az ukrán mint hivatalos nyelv bevezetése, új vasútvonalak, ipari üzemek és erőművek építése, a földreform felülvizsgálata, egyetemalapítás, három szlovákiai megye – Zemplén, Sáros és Szepes – Kárpátaljához csatolása.²⁴ Ez utóbbi nem volt reális követelés és végső soron a szlovák–kárpátukrán kapcsolatok megromlásához, kölcsönös bizalmatlansághoz és a Cseh-Szlovák Köztársaság helyzetének további gyengüléséhez is hozzájárult.

Jan Syrový a Kárpátalján érzékelhető feszültségek megszüntetése érdekében úgy döntött, hogy létrehoz egy új, kárpátaljai ügyekért felelősét miniszteri posztot a kormányban. Ivan Párkányi neve került számításba, aki 1924-től a Köztársasági Elnöki Hivatalban volt tanácsadó ruszin ügyekben, Tomáš G. Masaryk, Edvard Beneš, később pedig Emil Hácha mellett.²⁵ 1938. október 4-én Syrový kinevezte Párkányit a miniszteri posztra és megbízta, hogy tárgyaljon Kárpátalja politikai képviseletével az országrész autonómiájáról. Párkányi Ungvárra utazott, azonban a ruszin és ukrán politikai képviselők nem fogadták kitörő örömmel. Konstantin Hrabar kárpátaljai kormányzóval konfliktusba is került, amikor Hrabar visszautasította a Párkányi által készített kiáltványt aláírását. A kiáltványt Párkányi szerint azért kellett volna közzétenni, mert az alkalmas lett volna a zavaros helyi viszo-

²⁴ Мушинка, Микола: *Лицар Волі. Життя і політично-громадська діяльність Степана Ключурака*. Ужгород: Гражда, 2011. 153. o.

²⁵ *Енциклопедія історії і культури карпатських русинів*. Уклад.: Павло Роберт Магочій, Іван Поп. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2010. 574. o.

nyok enyhítésére.²⁶ Minthogy a kiáltvány nem lett közzétéve, 1938. október 8-án Párkányi visszautazott Prágába, és a cseh-szlovák kormányt annak esti ülésén tájékoztatta a Kárpátalján kialakult helyzetről. Jan Syrový kormányfő Hrabart visszahívta kormányzói tisztségéből és a megüresedett posztra 1938. október 9-én Párkányit nevezték ki. Ezt Kárpátalján Prága diktátumaként értelmezték, nem pedig olyan lépésként, amely a feszültséget enyhítené és az autonómia megvalósulását segítené elő.

Párkányival együtt Julian Révay országgyűlési képviselő is Prágába utazott, majd 1938. október 10-én további kárpátaljai politikusok követték őket. 1938. október 11-én már Jan Syrový kormányfővel, Jan Černý belügyminiszterrel, Jozef Kalfus pénzügyminiszterrel és Ladislav K. Feierabend mezőgazdasági miniszterrel tárgyaltak. Arról volt szó, hogy akkor kiáltják ki az autonómiát és akkor neveznek ki autonóm kormányt Kárpátalja élére, amikor az egész köztársaság nehéz helyzetben van. Feierabend visszaemlékezése szerint a kárpátaljai képviselőkkel való tárgyalásokon mindezt nem lehetett érzékelni. Erről kritikusan a következőket írta: „Fő gondjuk nem Kárpátalja volt és annak viszonya a Csehszlovák Köztársasághoz, hanem inkább az, hogy kinek kell miniszternek lennie, és hányan legyenek miniszterek. Először nyolc miniszteri széket követeltek, majd a hosszas megbeszélések után beleegyeztek a hatba. Egészen addig, hogy Kalfus miniszter hosszas vonakodás után elfogadta, hogy hat képviselőjük miniszteri fizetést kapjon, azonban ekkor már megelégedtek a három miniszteri poszttal.”²⁷

1938. október 11-én nevezték ki Kárpátalja első autonóm kormányát. A miniszterelnök, Syrový tábornok eredetileg Párkányit javasolta az autonóm kormány élére. A tárgyalás résztvevői ezt a javaslatot kategorikusan elutasították. Syrový pedig ismételten elutasította Fenczik jelölését. A kárpátaljai delegáció ugyanakkor presztízssokokból mögötte állt. Végül a kormány élére Bródyt választották, aki egyúttal az oktatásügyi miniszteri funkciót is betöltötte. Edmund Bacsinszki lett a belügyminiszter, Julian Révay pedig a közlekedésügyi miniszter. Egyúttal mindhárman miniszterei lettek a cseh-szlovák kormánynak is. Fenczik a gazdaságért felelős tejhatalmú miniszter tárcáját kapta meg, Avgusztin Volosin egészségügyi és szociális ellátásért, Ivan Pjesesak pedig az igazságszolgáltatásért felelős kormánybiztos lett. Jan Syrový tábornok miniszterelnökként ebben a formában megerősítette az autonóm kormány létrejöttét, melynek révén a központi kormány

²⁶ Feierabend, Ladislav Karel: *Ve vládách druhé republiky*. New York: Universum Press Co., 1961. 48. o.

²⁷ Uo. 49. o.

21 taggal bővült. Az autonóm kormány kinevezése után Párkányi 1938. október 14-én lemondott elnöki tisztségéről, azonban Jan Syrový kérésére megmaradt kormányzói funkciójában. Azonban Kárpátaljára már nem tért vissza, 1938. november 4-én pedig kormányzói funkciójáról is lemondott.²⁸

Kárpátalja első autonóm kormányának tagjai a kinevezés utáni második napon (1938. október 12.) Ungvárra repültek. A kormány ebben az összetételben csak 1938. október 26-áig működött. Az első lépés, melyet Bródy kormánya, illetve maga Bródy miniszterelnökként tett, egy szakértői bizottság kinevezése volt, melynek úgy kellett lezárnia a szlovákokkal közös határ kérdését, hogy a határt a ruszinok elképzelései és követelései szerint módosítsák – tehát annak nyugat felé való eltolásával. A bizottság elnökéül Mikola Beszkid történészt és papot,²⁹ alelnökéül pedig Grigorij Gerovszkit nevezték ki. Ezenkívül bizottsági tag lett Michal Popovič jogász és költő, Andrij Karabeles nyelvész és pap, Igor Levkanics jogász, Ivan Pjescsak jogász, Ján Kizak az eperjesi görög katolikus püspökség kanonokja és Alekszej Farinics tanár és nyelvész is.³⁰ A bizottság Eperjesen, az Orosz Házban tartotta ülését, melyen az eperjesi püspökség kanonokjai, Simeon Smandraj, Mikuláš Rusnak és Teodor Rojkovič is megjelentek. A bizottság nem tudott hosszú ideig működni, mivel azt megakadályozták a további események: az első bécsi döntés, majd Bródy letartóztatása 1938 novemberében. A szlovák szervek bizalmatlansága is érzékelhető volt: a szlovákiai ruszinokat megfigyelték, mivel magyarbarát tevékenységgel gyanúsították őket.³¹

1938. október 27-én ülésezett a (ruszofil) Központi Orosz Nemzeti Tanács Ungváron annak érdekében, hogy választ találjon a kérdésre – hogyan tovább? El kellett döntenie, hogy eleget tesznek-e a Központi Orosz Nemzeti Tanács korábbi határozatának, amely Kárpátalján népszavazást követelt a kárpátorosz nép önrendelkezési jogáról, s ezt még a Bródy által vezetett kárpátaljai autonóm kormány is erőltette, vagy pedig a nehéz időkre való tekintettel elállnak a népszavazás megrendezésétől. Bródy és Demko a népszavazás megtartása mellett foglaltak állást, azzal érvelve, hogy a népszava-

²⁸ Uo. 50. o.

²⁹ Mikola Beszkidről részletesebben lásd: Švorc, Peter. *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovnom období (1919–1939)*. Prešov: Universum, 2003. 235–241. o.

³⁰ JUDr. Ivan Kovač (Košice) 1998. április 14-i levele a szerzőnek, Peter Švorcnak. Peter Švorc gyűjteménye, Prešov.

³¹ Kovač, Peter: Podiel gréckokatolíckej cirkvi na multietnickom charaktere mesta v druhej polovici 30. rokov a na začiatku 40. rokov. In: *Annales historici Presovienses 9/2010*. Prešov: Universum, 2008. 223. o.

zásról szóló határozatot már jóváhagyta a Központi Orosz Nemzeti Tanács és az autonóm kormány is, ezért szerintük már nincs ok a további vitára. Más véleményen volt Vaszil Scserecki és a csehszlovák parlamenti képviselő Zsidovszki. Ők is támogatták a ruszinok önrendelkezési jogát, feltéve, ha az nem foglalja magában Kárpátalja Csehszlovákiáról való leszakításának és Magyarországhoz csatolásának rejtett szándékát. Hasonlóan reagált a joghallgató Ivan Kovacs, aki a fiatal ruszin generációt képviselte. Abból indult ki, hogy a Kárpátaljai Diákok Központi Szövetségének IV. jubileumi diákkongresszusán, 1938. szeptember 10–12-én Ungváron elfogadott kiáltvány egyértelműen Csehszlovákia védelme érdekében foglalt állást.³² Kovacs pártállástól függetlenül az összes kárpátorosz fiatal nevében szólalt fel: „Mi fiatalok, elismerjük népünk jogát az önrendelkezésre, de néhány politikai machinátorunknak és kalandorunknak megvan ezzel az önrendelkezéssel a maga rejtett szándéka. Mi megértjük, hogy az a fő törekvés, hogy visszatérjenek »a régi arany idők«. Ugyanakkor már nekünk is megvan a magunk joga, és nem kívánjuk, hogy egyetlen gyám helyett a nyakunkba varrjanak 30 000 újat [...]»³³ Kovacs ezzel arra utalt, hogy a csehszlovák titkosszolgálat a magyar nagykövetségen olyan információkhoz jutott, miszerint Magyarország 30 000 tisztségviselőt tervez Kárpátaljára küldeni.

A fiatal diákot szinte minden jelenlévő támogatta, Edmund Bacsinszki pedig, aki Bródy kormányának belügyminisztere volt, kijelentette, hogy az autonóm kormány nem hozott semmiféle döntést a népszavazásról. A viharos ülés idő előtt himnusszal fejeződött be. Az *A-Zet* újságban megjelent cikk szerzője szerint azért történt így, hogy a Központi Orosz Nemzeti Tanács határozata nem legyen feleslegesen kritikának kitéve.

Az elkövetkező napokban egyre gyűltek a viharfelhők Bródy miniszterelnök feje fölé. A cseh-szlovák hatóságok feltehetően a német hírszerzőktől azt az információt kapták, hogy Bródy Budapest fizetett ügynöke. Lakása átkutatása során félmillió pengőt találtak nála, s egy levelet, amelyben Budapest bárói rangot ígért neki a magyar kormány Kárpáti Ukrajnában való hatalomra jutását követően. Bebizonyosodott, hogy az Autonóm Földműves Szövetség, melyet Bródy vezetett, havonta 50 ezer korona pénzügyi támogatást kapott a pozsonyi magyar konzulátuson keresztül. Bródyt letartóztatták, amikor a képviselőház jóváhagyta a büntetőeljárás megindítását és letartózt

³² IV. jubilejnij obščestudenčeskij sjezd Central'nogo sojuza podk-russkych studentov v Užgorode, 10–11–12. IX. 1938. Peter Švorc gyűjteménye, Prešov. Az anyagért köszönetet mondok a kassai JUDr. Ivan Kovač-nak.

³³ Jak to dopadlo s plebiscitní resoluci ruské národní rady. *A-ZET Podkarpatoruský*. Užhorod, neděle 30. října 1938.

tatását az 1923. évi 50. számú törvény 2. paragrafusának 1. bekezdésében és a 6. paragrafusának 1. bekezdésében foglalt bűncselekmények alapján.³⁴ Fenczik pedig, aki bizonyíthatóan nagy összeget vett át Waclaw Grzybowski prágai lengyel követőtől, idejében Magyarországra menekült. Mindkét politikus letartóztatási parancsát igazságügy-miniszterként Feierabend írta alá.

A cseh-szlovák szervek tehát eltávolították a két magyarbarát politikust, amivel tulajdonképpen megnyitották az utat az ukránbarát, Berlin számára is elfogadható Volosin előtt. 1938. október 26-án őt nevezték ki a miniszterelnöki székbe.

A második, harmadik és negyedik autonóm kormánynak Volosin volt a miniszterelnöke, csak a miniszterek váltották egymást. A második kormány tagja volt Bacsinszki mint belügyminiszter és Révay mint kommunikációs, közmunkaügyi, egészségügyi és a szociális ellátásért felelős miniszter. A harmadik autonóm kormánynak már nem volt tagja Bacsinszki. A negyedikben (1939. március 6-tól 1939. március 15-ig) nem volt benne Révay, viszont tagja volt Sztepan Klocsurak és Lev Prchala cseh hadsereg tábornok. Prága Révayt a náci Németország fő besúgójának tekintette, aki nemcsak Kárpáti Ukrajnáról, de a már megcsonkított Cseh-Szlovákia kül- és belpolitikai ügyeiről is jelentett. Feierabend visszaemlékezése szerint František Chvalkovský külügyminiszter a kormány ülésein, melyeken Révay is részt vett, félt beszélni Cseh-Szlovákia más államokkal való viszonyáról, de főként a cseh-szlovák-német viszonyról. Meg volt győződve róla, hogy Révay mindenről azonnal informálta a németeket.³⁵ Révay mindent a német „kártyára” tett fel és Kárpátalján úgy viselkedett, „mintha Hitler képviselője volna Kárpáti Ukrajnában”,³⁶ ami természetesen kiváltotta a cseh bürokrácia és kormány haragját. Fedezte azoknak a német ügynököknek a tevékenységét, akik Kárpátalja területén beszervezték a helyi német lakosságot a német nemzetiszocialista pártba. Arra törekedett, hogy képviselőjüket, Ernest Oldofredit kinevezzék a tartományi kormány államtitkárává, és a náci minta által inspirálva a németek kívánságára megszervezte az ukrán nemzeti mozgalmat és gárdáját – a Szicset. Ennek élére testvére, Fedor Révay került. Meg kell azonban jegyezni, hogy Julian Révay Németország irányába folytatott tevékenysége egyidejűleg védelmet is jelenthetett a fenyegető magyar veszéllyel szemben, amelyet Kárpáti Ukrajna területén amennyire csak lehetséges

³⁴ 155 schůze Národního shromáždění Republiky Československé, Poslaněcká sněmovna, sobota 19. listopadu 1938. <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/155schuz/s155001.htm> (2013–01–02)

³⁵ Feierabend: *Ve vládách druhé republiky* (1961) i. m. 131. o.

³⁶ Uo. 94. o.

volt, meg akart szüntetni. Mindezzel azonban együtt jártak nemcsak az orosz irányvonalú ruszin, de a zsidó lakosok elleni támadások is. A zsidóság a tartomány lakosságának több mint 15%-át tette ki és magyarbarát tevékenységgel gyanúsították őket.

Az új prágai kormánynak, melynek élére 1938. december 1-jén az agrárius Rudolf Beran került, elfogyott a türelme, mivel Cseh-Szlovákia nemzetközi helyzete egyre súlyosbodott és a belpolitika alakulása sem kedvezett a köztársaság stabilizálásának. 1939 elejétől egyre inkább romlott a viszony a szlovák autonóm és a központi kormány között, aminek háttérében a szlovák függetlenség lehetséges kikiáltásával kapcsolatos információk terjedése állt. A zavaros helyzet és a különféle konfliktusok megterhelték Kárpáti Ukrajna helyzetét és kapcsolatát a prágai kormánnyal. Ezért Beran, amikor 1939. március elején azt a hírt kapta Alois Eliáš tábornoktól, hogy Németország haderejét a cseh-szlovák határookra összpontosítja, úgy döntött, hogy legalább a saját államában rendet csinál és lecsukatta azokat, akik szerinte nem járultak hozzá a helyzet stabilizálásához. Ezek közé sorolta Julian Révayt is, akinek az 1939. március 6-án, Prágába érkezése napján, elnöki rendeletet nyújtott át miniszteri hivatalából való felmentéséről.³⁷

Rudolf Beran, a cseh-szlovák miniszterelnök a tiltakozások ellenére Lev Prchala tábornokot nevezte ki az autonóm kormány pénzügy-, kommunikációs és belügyminiszterének. Prchala olyan jogkörrel lett felruházva, amellyel bármikor mozgósíthatta az állam katonai erejét, s ezzel a cseh tábornok tulajdonképpen az autonómia legerősebb emberévé vált.³⁸ Prchala legfőbb feladata az volt, hogy biztosítsa az autonóm Kárpátalja védelmét és biztonságát a magyar és lengyel provokátorokkal szemben, de az is, hogy korlátozza Volosin hatáskörét az autonómia pénzügyeiben, amelyekhez Volosin nem értett és nem tudta szavatolni azoknak az ügyeknek a kezelését, melyekre Cseh-Szlovákia keleti területén akut szükség volt. Volosin nem volt hajlandó Lev Prchalával együttműködni Kárpáti Ukrajnában. Prchalát Julian Révay miniszter is elutasította, noha Rudolf Beran több találkozó alkalmával kérte tőle, hogy támogassa őt.³⁹

³⁷ Uo. 146. o.

³⁸ Химинець, Юліан: Закарпаття – жертва фашистської Німеччини. In: *Українські Карпати*. Матеріали міжнар. наук. конференції „Українські Карпати: етнос, історія, культура” (Ужгород, 26 серп.-1 верес. 1991 р.). Ужгород: Карпати, 1993. 519. o.

³⁹ 82. sz. dokumentum. 1939. február 2. Prag – Deutsche Gesandtschaft, Hencke an Auswärtiges Amt – Bericht A III 2.h.5. In: *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik...* (2008) i. m. 191. o.

1938 októberében Komáromban a Cseh-Szlovákia és Magyarország közötti tárgyalásokon a magyar fél ultimátumszerű feltételeket diktálva olyan területeket követelt, melyeknek elvesztése destabilizálta volna Szlovákia és Kárpátalja gazdaságát és nyilvánvalóan meggyengítette volna az egész országot.⁴⁰ A tárgyalások megszakadtak és a helyzet a továbbiakban a nemzetközi döntőbíráskodás irányába mutatott a Magyarország és Szlovákia, illetve Kárpátalja közötti területi vitákban. A vitát Bécsben nagyhatalmi döntőbíráskodásnak kellett megoldania. Ezért a cseh-szlovák kormány Jozef Tisót és Edmund Bacsinszkit nevezte ki szóvivőinek, majd František Chvalkovský külügyminiszter megállapodott a Német Birodalom külügyminiszterével, Joachim von Ribbentroppal a müncheni találkozóban 1938. október 19-i dátummal.⁴¹ Ahogy azt a követségi tanácsos, Walther Hewel a német külügyminiszternek 1938. október 19-én tett jelentése is elárulja, Tiso és Bacsinszki támogatást akartak szerezni Németországtól egy Magyarországgal való tárgyaláshoz. Bacsinszki azt kérte, hogy a tisztán ruszin községek maradjanak Kárpáti Ukrajna részei, akárcsak a Csap–Nagyszőlős (Čop–Sevljuš) és Bályu–Munkács (Baťovo–Mukačevo) vasútvonalak, melyek gazdasági szempontból voltak fontosak a tartomány számára.⁴² A kárpátorosz politikusok félelmeit olyan további magyar tervek is erősítették, melyek szerint a határvonalat a Kassa–Ungvár–Munkács vonalban fogják meghúzni egészen Nagyszőlős délkeleti pontjáig,⁴³ s ez sejteni engedte, hogy a megcsonkított Kárpáti Ukrajna nemcsak vasútvonalakat vesztene, hanem számára kulcsfontosságú városokat is. Habár távozáskor Ribbentrop Bacsinszkinak azt mondta, hogy Németország együtt érez Kárpáti Ukrajna

⁴⁰ A csehszlovákiai német nagykövet, Andor Hencke azt írta táviratban a birodalom külügyminiszterének, hogy a prágai magyar követ, Wettstein János a komáromi tárgyalásokról való visszatérése után közölte vele, ha Magyarország megkapná az általa igényelt kárpátukrajnai területet, a maradék területek nem lennének életképesek, és előbb vagy utóbb azok is Magyarországhoz kerülnének. 14. sz. dokumentum. 1938. október 15. Prag – Telegramm Henckes an das Auswärtigen Amt bezüglich der tschechoslowakisch-ungarischen Verhandlungen. In: *Slovensko-nemecké vzťahy 1938–1941 ...* (2009) i. m. 149. o.

⁴¹ Feierabend: *Ve vláдах druhé republiky* (1961) i. m. 56. o.

⁴² 25. sz. dokumentum. 1938. október 19. München – Legationsrat im Büro RAM, W. Hewel – Aufzeichnung-Niederschrift über Besprechung zwischen Reichsaußenminister Ribbentrop einerseits und slowakischen sowie dem ukrainischen (ruthenischen) Minister andererseits. Nr. 2129/464551–566. In: *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik...* (2008) i. m. 77. o.

⁴³ 10. sz. dokumentum. 1938. október 12. Berlin – Telegramm Heinburgs an die deutsche Gesandtschaft in Budapest bezüglich der tschechoslowakisch-ungarischen Verhandlungen in Komarno. Uo. 140. o.

lakosságával, ám semmi konkrétumot nem ígért. 1938 októberében még semmi sem volt világos Kárpáti Ukrajna jövőbeni alakulásával kapcsolatban. Ezzel leginkább a magyar fél volt tisztában, amely a számára legelőnyösebb megoldást forszirozta. Németország, amelyről általánosságban lehetett tudni, hogy döntő szava lesz a kérdésben, még az októberi diplomáciai tárgyalások fázisában tisztázta álláspontját. Úgy tűnik, hogy a német diplomáciai körök 1938. október második felében is fontolóra vették annak lehetőségét, hogy megálljt parancsolnak egyes magyar követeléseknek. Ez a magyarországi német követ, Otto von Erdmannsdorff 1938. október 22-én kelt jelentéséből derül ki, amely Ernst Woermann államtitkár és a birodalmi külügyminisztérium politikai osztályának vezetője számára készült. Ebben a volt magyar miniszterelnök, Darányi Kálmán és Ribbentrop között 1938. október 14-én lezajlott müncheni tárgyalásról volt szó, ahol is a német követ megemlítette, hogy ha a magyarokat nem támogatta volna Olaszország és Lengyelország, könnyebben lemondtak volna Ungvárról és Munkácsról.⁴⁴

Miután Volosint kinevezték az autonóm kormány élére, az ukrán orientáció igyekezett megerősíteni pozícióit és megsemmisíteni az orosz irányvonalat, melynek főbb képviselői Magyarország felé orientálódtak. Az első lépésnek kellett volna lennie, hogy betiltják az összes oroszbarát újságot és szervezetet. Ám mindeközben fokozatosan nőtt a feszültség Cseh-Szlovákia és Magyarország között. Világos volt, hogy Kárpáti Ukrajna helyzete még nem végleges. A kárpátaljai ukránbarát politikai erők úgy döntöttek, hogy erőteljesebben fognak fellépni saját területük megvédése érdekében. 1938. november 1-jére nagy tüntetést terveztek Ungváron „Kárpátalját nem adjuk!” jelszóval. Ez minden bizonnyal a magyaroknak és magyarbarátoknak szólt és Kárpátalja ukrán jellegét, Ungvárt, mint fővárost kívánta reprezentálni.

A tüntetés megakadályozása érdekében az ungvári lengyel konzul, Mieczysław Chałupczyński akciókat kezdett szervezni, s arra bízta az ungvári magyarok egyes csoportjait, valamint Bródy és Fenczik csapatait, hogy keltsenek zavargásokat november 1-jén a városban és kerüljenek összetűzésbe az ukrán tüntetőkkel.⁴⁵ Ezeket a provokációkat folytató csapatokat tehát mind a lengyel, mind a magyar fél támogatta anyagilag. A zavargásokban részt vett Marina Gyula, aki a Kurtyák Gárda csapatait vezette, bizonyos Malinics (Malinič), Tomáš Čekan és Julian Demko. Mihail Demko

⁴⁴ 22. sz. dokumentum. 1938. október 22. Budapest – Brief Erdmannsdorffs an Woermann über den Umfang der ungarischen Gebietsforderungen gegenüber der Slowakei. Uo. 171. o.

⁴⁵ ŠA PO. Prezidiálny archív ŠZŽ 1940. Pres. ŠB, sign. 97/III-f-1941.

már rejtkehelyéről adta ki utasításait, mivel a cseh-szlovák rendőrség köröztette. Fenczik feketeingeseit bizonyos Borecký, a tanár végzettségű Čepinec és Krajňák vezették. A magyarokat Székely [L.–?] és Egry [G.–?] szervezte meg. A provokációt és az utcai harcokat a lengyel konzulátus munkatársai filmre vették, s a felvételt még november 1-jén este Bécsbe küldték.⁴⁶

Az első bécsi döntés és Kárpátalja

1938. november 2-án került sor a döntőbíráskodásra a bécsi Belvedere palotában. A fő szerepet Olaszország és Németország játszotta. A két országot külügyminisztereik képviselték – gróf Galeazzo Ciano és Joachim von Ribbentrop. Jelen volt a magyar kormány részéről Kánya Kálmán külügyminiszter és gróf Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszter, a cseh-szlovák kormány részéről pedig František Chvalkovský külügyminiszter és Ivan Krno miniszter is. A két autonóm kormány elnöke, a szlovák Jozef Tiso és a kárpátukrán Avgusztin Volosin szintén részt vettek a bíráskodáson, noha mindketten csak megfigyelők voltak.⁴⁷

A bécsi döntés jelentős mértékben megcsonkította Szlovákiát és Kárpátalját. Szlovákia 10 307 km², Kárpátalja pedig 1523 km² területet engedett át Magyarországnak. Kárpátalja területe 11 094 km² kiterjedésűre csökkent,⁴⁸ elvesztett három várost (Beregszászt, Ungvárt és Munkácsot), és további négy járás (Ilosva, Munkács vidéke, Ungvár vidéke és Nagyszőlős) részeit 97 községgel és 173 233 lakossal.⁴⁹ Az autonóm tartomány új fővárosa Huszt lett, amelynek abban az időben körülbelül 18 ezer lakosa volt, ebből csak valamivel több mint 9 ezer volt ruszin, majdnem 5 ezer pedig zsidó, és körülbelül 1400 főre volt tehető a magyar lakosok száma. A magyar megszállás keresztülvágta Kárpátalja fő közlekedési útvonalait, valamint megfosztotta ipari potenciáljának jelentős részétől. Ungvár és Munkács elvesztése kellemtlen meglepetésként érte a kárpátukrán politikusokat, akik remélték, hogy Beregszászon kívül a bécsi döntés nem fog más városokat érinteni. Világossá vált, hogy Kárpátalja a veszteségek miatt nem lesz képes önállóan fenntar-

⁴⁶ ŠA PO. Prezidiálny archív ŠZŽ 1940. Pres. ŠB, sign. 97/III-f-1941.

⁴⁷ Deák, Ladislav: *Hra o Slovensko*. Bratislava, 1991. 168. o.

⁴⁸ *Seznam obcí a okresů Republiky Česko-Slovenské, které byly připojeny k Německu, Maďarsku a Polsku, (Stav ke dni 28. listopadu 1938.)* Praha, 1938. 5. o.

⁴⁹ Uo.

tani magát.⁵⁰ Ez következett abból a mérlegből is, amelyet Pavlo Kosszej képviselő tárt elő a cseh-szlovák parlament 1938. november 19-i ülésén. Kosszej a Kárpátalja autonómiájáról szóló törvény megvitatása során számszerűsítette a Kárpátalja által elszenvedett veszteségeket, és rámutatott arra, hogy milyen sokat ígérő volt az autonómiát kapott terület, melyet a magyar nagyhatalmi ambíció most elpusztított. Annak érdekében, hogy az autonóm Kárpátalja legalább részben önfenntartóvá válhasson, komoly beruházásokra volt szükség, s ezt a kárpátaljai ruszin képviselők is követelték, remélve, hogy a központi prágai kormány segítségével ez rövid időn belül megvalósítható. Meg kell említenünk legalább azoknak az új erőműveknek, utaknak, malmoknak, szeszfőzdéknek, téglagyáraknak az építését, azoknak az új szőlőültetvények és más vállalkozásoknak a létrehozását, amelyeket Kárpátalja a két világháború közötti időszaknak köszönhetett, s amelyek a döntőbíráskodás után Magyarországhoz kerültek.⁵¹

Németország Kárpátaljával szembeni magatartása ellenére Volosin autonóm kormánya még mindig számított a német segítségre. A hitleri Németország Kárpáti Ukrajnát kívülről támogató szándékát néhány hivatalos képviselőjének Husztra történő utazásával kívánta jelezni, valamint néhány gazdasági megállapodás, mint például Németországba történő bőr és szőrme, illetve birkagyapjú, tejtermékek és bor szállításáról szóló szerződések nyelbeütésével. Németország 100 ezer birodalmi márka összegű támogatást nyújtott a Volosin-kormánynak és fontolóra vette egy huszti német konzulátus megnyitását is. A konzulátust végül 1939. március 9-én nyitották meg. Husztra küldték a prágai német nagykövetség titkárát, Hamilkar Hoffmant, akinek mint konzuli tisztviselőnek kellett működnie.⁵² Mindez azonban csak azt a német szándékot erősítette meg, hogy a megcsonkított Cseh-Szlovákiát fel kell bomlasztani. Ebben a dezintegrációban nagy szerepet játszott az Ukrán Nacionalisták Szervezete, amelynek központja Berlinben volt, és Olaszországban is rendelkezett fiókirodákkal. Célja Nagy-Ukrajna létrehozása volt, s Berlin már régebb óta nyújtott számára támogatást. A szervezet

⁵⁰ 33. sz. dokumentum. 1938. november 12. Berlin – Außenpolitische Mitteilung des OKW (Bürkner) über die Lage in Südosteuropa nach dem Wiener Schiedspruch. In: *Slovensko-nemecké vzťahy...* (2009) i. m. 189. o.

⁵¹ 55 schůze Národního shromáždění Republiky Československé, Poslaněcká sněmovna, sobota 19. listopadu 1938. <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/155schuz/s155001.htm> (2013–01–02)

⁵² Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta – Dunaszerdahely: Fórum Intézet – Lilium Aurum, 2002. 317. o.

Husztón úgynevezett biztonsági szolgálatot nyitott, amely többek között a nemkívánatos személyeket állította félre.

A kárpátaljai lakosság az első bécsi döntés után olyan pillanatokat élt át, amelyek még reményt adtak számára, hogy a ténylegesen autonóm tartomány nagyobb önállóságra is szert tehet. 1938. november 19-én a cseh-szlovák nemzetgyűlés elfogadta a Szlovákia és Kárpátalja autonómiájáról szóló törvényt és a föderalizált állam új hivatalos nevét, mely a Cseh-Szlovák Köztársaság lett.⁵³ A jelenlévő képviselők többsége ezt különösebb vita nélkül jóváhagyta. Minthogy az ukrán orientációnak az autonóm Kárpátalján döntő súlya volt, 1938 decemberétől az iskolákban bevezették tanítási nyelvként az ukránt.⁵⁴ Az ukrán orientáció radikális szárnya ennek ellenére nem volt elégedett a helyzettel és a Kárpáti Szics vezérkara meg kívánta dönteni az általa megbízhatatlannak és csehszlovákbarátnak ítélt Volosin-kormányt. Prchala tábornok részvétele az autonóm kormányban még inkább nyugtalanította és elégedetlenné tette őket, mivel oroszbarát irányvonalat követő cselszlovák politikusként és a nagyukrán orientáció legnagyobb akadályozójaként tekintettek rá Kárpáti Ukrajnában. A választások a szojmba 1939. február 12-én mégis a nagyukrán irányvonal képviselőinek javára dőltek el, ami az Ukrán Nemzeti Egyesülés, azaz Kárpáti Ukrajna legerősebb politikai pártja tevékenységének volt köszönhető.⁵⁵ Ez a párt 1939 januárjában a politikai pártok többségének összeolvadásából, pontosabban a pártok azon tagjainak összeolvadásából jött létre, akik az ukrán irányvonal mellett foglaltak állást. Az összeolvadást támogatta a prágai kormány is, felve a nagyorosz irányvonal győzelmétől, melyet a Magyarországgal való együttműködéssel gyanúsított meg. A választások eredményére és a nagyukrán propagandára Moszkva is reagált, azzal, hogy Sztálin a Szovjetunió Kommunista Pártjának XVIII. kongresszusán ironikusan megjegyezte: Nagy-Ukrajna létrehozásának igyekezete arra a törekvésre emlékeztet, mint amikor egy tehén (Szovjet Ukrajna) és egy fűreg (Kárpáti Ukrajna) egyesül.⁵⁶

A megváltozott viszonyok, az új feszültségek és problémák, melyek Kárpátalja autonómiájával jártak a központi prágai kormány helyzetét is megnehezítették. Prága még 1939 februárjában felkészült arra, hogy akár katonai

⁵³ 155 schůze Národního shromáždění Republiky Československé, Poslaněcká sněmovna, Sobota 19. listopadu 1938. <http://www.psp.cz/eknih/1935ns/ps/stenprot/155schuz/s155001.htm> (2013–01–02)

⁵⁴ Feierabend: *Ve vládách druhé republiky* (1961) i. m. 72. o.

⁵⁵ Uo. 123. o.

⁵⁶ Pop, Ivan: *Malé dejiny Rusínov*. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov, 2010. 113. o.

erővel megvédi területét a belső ellenségtől, biztosítja nemcsak politikai, de gazdasági működését is.⁵⁷ A másik oldalon a Julian Révay által képviselt radikálisok tárgyaltak Karol Sidorral a „szlovák-kárpátukrán közös front létrehozásáról a cseh beavatkozás ellen”. Ugyanakkor egyre gyakrabban lehetett olyan hangokat hallani, amelyek azt követelték, hogy Cseh-Szlovákia inkább mondjon le Kárpátaljáról, mint terhes függelékről és engedje azt át Magyarországnak.⁵⁸ Szlovákiában megoldási lehetőségként Kárpátalja Magyarország számára történő átadása is szóba került, Kassáért cserébe. Ám ebben az időben a Kárpátalja (Kárpáti Ukrajna) további sorsával kapcsolatos cseh vagy szlovák elképzeléseknek már mind irreálisak voltak, mivel a terület jövőjéről Berlin és részben Budapest döntött. Budapesten pedig a terület magyar birtokbavételére készültek. Csak a megfelelő pillanatra és kellő indokra volt szükség, hogy ezt az agressziót megvalósítsák. Kárpáti Ukrajnának mint Cseh-Szlovákia autonóm részének, vagy esetleg mint független tartománynak a megvédésére irányuló ukrán és ruszin tényezők tevékenysége pedig kudarcra volt ítélve.

Magyarország 1939. március 6-án a magyar külügyminisztérium államtitkárának, Vörnle Jánosnak a közvetítésével informálta Prágát arról, hogy Magyarország már nem nézheti tovább tétlenül a Volosin-kormány tevékenységét Kárpáti Ukrajnában, mert az állítólag feldúlja tartomány erdőit és a fennsíkot karsztos területté alakítja át, miközben a termékeny magyar síkság a Tiszánál védelem nélkül marad, kiteve a hegyekből jövő árvizeknek és mocsárrá alakul át. Ez Magyarország számára élet és halál kérdése és még a háborúra is hajlandó annak érdekében, hogy ezt megakadályozza. Vörnle a magyar kormány tejhatalmú megbízottjaként Kárpáti Ukrajna Magyarországnak való átadását javasolta a cseh-szlovák kormánynak, jelezve, hogy Budapest nem tűrné tovább a Volosin-kormány ilyenén viselkedését.⁵⁹ A Vörnle által felhozott indokok nyilvánvalóan félrevezetőek voltak és nem feleltek meg a valóságnak. Chvalkovský, a cseh-szlovák külügyminiszter

⁵⁷ 82. sz. dokumentum. 1939. február 2. Prag – Deutsche Gesandtschaft, Hencke an Auswärtiges Amt – Bericht A III 2.h.5. In: *Das Deutsche Reich und die Slowakische Republik...* (2008) i. m. 192. o.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ 51. sz. dokumentum. 1939. március 8. Berlin – Telegramm Bismarcks an die deutsche Gesandtschaft in Budapest mit einer Information der deutschen Gesandtschaft in Prag über die Verhandlungen Vörnles mit Chvalkovsky betreffend das ungarische Interesse an der Karpatho-Ukraine. In: *Slovensko-nemecké vzťahy...* (2009) i. m. 235. o.

nem is reagált rájuk, mivel tisztában volt azzal, hogy csak ürügykeresés folyik a konfliktus kioldása érdekében.

Kárpáti Ukrajna területén eközben nőtt a feszültség, amelyet nemcsak Magyarország, hanem a német ügynökök is gerjesztettek. 1939. március 12-én Andor Hencke, a cseh-szlovákiai német nagykövetség ideiglenes ügyvivője azt jelentette Prágából, hogy Huszton a felfegyverzett lakosság demonstrációra készül, s a lefegyverzés ellenére rengeteg olyan fegyver és lőszer van a Kárpáti Szics tulajdonában, melyet állítólag a lakosságtól szerzett, miközben a cseh-szlovák központi kormánynak nincs ereje ezt a káoszt megakadályozni.⁶⁰ További hírek is megerősítették, hogy a lengyelek három hadosztályt összpontosítottak a lengyel-kárpátukrán határra.⁶¹ Romániából a német követ, Wilhelm Fabricius azt jelentette, hogy a románok a hadsereg néhány kontingensét összpontosították a román-kárpátukrán határ közelében, mivel Románia nem akarja tétlenül nézni, ahogy Magyarország elfoglalja a román falvakat és vasútvonalakat.⁶²

1939. március 12-én este Hitler a németországi magyar követen keresztül közölte Magyarországgal, hogy elfoglalhatja Kárpáti Ukrajnát.⁶³

1939. március 13-ról 14-ére virradó éjjel a Kárpáti Szics vezérkara puccsot hajtott végre az autonóm Volosin-kormány ellen és megtámadta a cseh-szlovák katonai egységeket. Habár a puccsisták visszavonultak, mindezzel már megvolt az ürügy a külső beavatkozásra. Magyarország követelte Prágától, hogy 24 órán belül vonja ki hadseregét Kárpáti Ukrajna területéről, miközben Munkácsnál a magyar csapatok átlépték a csehszlovák határt.⁶⁴

1939. március 14-én a szlovák nemzetgyűlés kikiáltotta a független Szlovák Köztársaságot, s még ugyanezen a napon Volosin átadott egy táviratot Hoffmann német konzulnak, melyben közölte Berlinnel, hogy Kárpáti Ukrajna kilép a cseh-szlovák föderációból és kikiáltja függetlenségét a német birodalom védnöksége alatt. A következő napon ezt a kárpátukrán

⁶⁰ 55. sz. dokumentum. 1939. március 12. Prag – Telegramm Henckes an das Auswärtige Amt über die Lage in der Slowakei und in der Karpatho-Ukraine. Uo. 241. o.

⁶¹ 57. sz. dokumentum. 1939. március 12. Berlin – Aufzeichnung von Heyden-Rynsch betreffend die Bewegungen der tschecho-slowakischen Armee und die militärischen Maßnahmen Ungarns und Polens an der Grenzen der Tschecho-Slowakei. Uo. 244.

⁶² 66. sz. dokumentum. 1939. március 15. Bukarest – Telegramm von Fabricius an das Auswärtige Amt über ein Gespräch mit Gafencu. Uo. 261.

⁶³ Pop: *Malé dejiny Rusínov* (2010) i. m. 113. o.

⁶⁴ Єфремов, Сергій: *Бої 14–15 березня 1939 року на Карпатській Україні*. Ред. та вступ. стаття Миколи Мушинки. Ужгород: Гражда, 2009. 18. o.

szojm ellenjegyezte.⁶⁵ A szojm elnökévé Avgusztin Stefánt, alelnökévé pedig Fedor Révayt választották. A szojm négy bizottságot hozott létre. A legnagyobb figyelmet a függetlenség kikiáltásának és az állam alkotmányának, hivatalos nevének, nyelvének, lobogójának, állami jelképének és himnuszának szentelték. Mihajlo Brascsajko, az alkotmányjogi referens benyújtotta az alkotmánytervezetet a szojmnek. A tervezet magában foglalta az ország függetlenségének kikiáltását és hivatalos nevét – Kárpáti Ukrajna. A szojm a köztársasági államformát választotta, az élén elnökkel és választott képviselőtestülettel (szojmmal). A hivatalos nyelv az ukrán lett (4. §), az állami lobogó színei pedig a kék és a sárga.⁶⁶ A Szovjetunió kellenlül reagált mind az autonómia, mind a márciusi független Kárpáti Ukrajna kikiáltására, s ahogy Gyenyikin tábornok megjegyezte, az aktust úgy fogta fel, mint „az ukrán felszabadulási mozgalom kristályosodási pontját – amely a valóságban nagy veszélyt jelent a Szovjetunió számára.”⁶⁷

1939. március 15-én a magyar hadsereg megkezdte Kárpáti Ukrajna elfoglalását. Volosin kormánya mozgósítást rendelt el.⁶⁸ Március 16-ára

⁶⁵ Kárpáti Ukrajna szoymjába 32 képviselő került be az 1939. február 12-ei választásokon, melyeket még Beran kormánya készített elő. A cseh-szlovák kormány Kárpátalján az ukrán orientációt támogatta, amely a németek számára is megfelelt, ezért egy sor olyan döntést hozott, amely a választásokon ennek az irányvonalnak a győzelmét segítette elő. A belügyminiszter 1939. január 21-én betiltotta valamennyi politikai párt tevékenységét Kárpátalján, az Ukrán Nemzeti Egyesülés kivételével. Ez az egyetlen politikai párt indult a választásokon.

⁶⁶ Вегеш, Микола – Задорожний, Володимир: *Велич і трагедія Карпатської України*. Ужгород, 1993. 25–26. o. Lásd még: Стерчо: *Карпато-Українська держава...* (1965) i. m. 135–136. o. „1. § Kárpáti Ukrajna független állam. 2. § Az állam neve: Kárpáti Ukrajna. 3. § Kárpáti Ukrajna köztársaság, az élén államfővel és választott szoymmal. 4. § Kárpáti Ukrajna államnyelve az ukrán. 5. § Kárpáti Ukrajna állami lobogójának színei a kék és a sárga, a kék szín van felül, a sárga pedig alul. 6. § Kárpáti Ukrajna állami jelképe az eddigi tartományi jelkép: a bal fekete mezőben medve, négy kék és három sárga sávós mező a jobb oldal felén és Nagy Szent Vlagyimir háromágú szigonya, a szigony középső ágán kereszttel. 7. § Kárpáti Ukrajna állami himnusa: Még nem halt meg Ukrajna... 8. § Az alkotmánytörvény elfogadása pillanatában hatályba lép.”

⁶⁷ 108. sz. documentum. In: *Documents on German Foreign Policy, 1918–1945*. Series D. Vol. V. Washington, 1949.

⁶⁸ A független Kárpáti Ukrajna kikiáltása után a Kárpáti Szics vált az ország reguláris hadseregévé és az addigi parancsnokát, Dimitro Klimpust megerősítették tisztségében. 1939. március 15-én Sztepan Klocsurak, mint Kárpáti Ukrajna hadügyminisztere kiadta az 1. sz. parancsot, melyben Klimpus távollétében Szerhij Jefremovot bízta meg a parancsnoksággal, s egyúttal a tartomány katonai védelmével is. Kárpáti Ukrajna elfoglalása után Klimpus szülőhelyén, Kőrösmezőn bujkált a magyar

kinyomtatták a mozgósítási parancsot, melyben a kormány bejelentette, hogy saját vezérkart hoz létre, élére pedig Szerhij Jefremov ezredes került, formálódott az új hadsereg, melybe minden volt katonának kötelező tettek a jelentkezést. A mozgósítási parancs a következő szavakkal végződött: „Szolgálunk már császárokat, mindenféle idegen elnököt, most szolgáljuk hát a saját nemzetünket! Katonák, vár benneteket a szülőhaza!”⁶⁹

A mozgósítás nem ment simán, meglehetősen kaotikus volt, a harcban állók rosszul vagy egyáltalán nem voltak felfegyverezve, ezért a magyar reguláris hadsereg számára nem jelentettek komoly veszélyt. Kárpáti Ukrajna hadseregének vezetése le akarta fegyverezni a cseh-szlovák hadsereget, de mivel 1939. március 15-én Cseh- és Morvaországban kikiáltották a Protektorátust, a cseh katonaság német parancsnokság alá került, Oleg Svátek tábornok pedig a Wehrmacht tábornoka lett, így a lefegyverző akció kudarcra végződött. A bevonuló magyar csapatoknak tulajdonképpen csak a nagyszőlősi tanári szeminárium és a huszti gimnázium felfegyverzett, de kiképzetlen diákjai álltak ellen, de őket a Kárpáti Szics tagjai sem támogatták és fegyveres ellenállásuk komoly vérontással végződött. A Volosin-kormány kérése Berlin felé, hogy lépjen közbe Budapesten és ne engedje meg Kárpáti Ukrajna elfoglalását, nem talált megértése márciusban sem. A megszállás Németország egyetértésével ment végbe. Weizsäcker államtitkár telegráfon keresztül utasította Hoffmann huszti konzult: „Kérem, közölje Kárpáti Ukrajna kormányával, hogy azt követően, hogy a magyar csapatok széles fronton felléptek Kárpáti Ukrajna ellen, a német kormány nem tanácsolja neki, hogy bármiféle ellenállást tanúsítson. A birodalmi kormány sajnálatát fejezi ki, de az adott körülmények között nem tartja alkalmasnak a helyzetet a protektorátus alá vételre.”⁷⁰

1939. március 16-án Teleki Pál, már Magyarország miniszterelnökeként parlamenti beszédében bejelentette, hogy Kárpáti Ukrainát elfoglalták a magyar katonai erők a rutén nép kívánsága szerint. Majd hozzátette: a testvéri rutén nemzetet Magyarországhoz csatoljuk és autonómiát biztosítunk számára.⁷¹

csapatok elől, amíg a német diplomácia nem igazolta személyét. Єфремов: *Бой 14–15 березня 1939 року...* (2009) i. m. 11. o.

⁶⁹ A mozgósítási rendeletet közli Стерчо: *Карпато-Українська держава...* (1965) i. m. 218. o.

⁷⁰ Fano: *Zakarpatská Ukrajina...* (1971) i. m. 77–78. o.

⁷¹ Shandor, Viktor: Die Ukraine und ihre staatlichen Territorien. In: *Jahrbuch der Ukrainakunde*. Mnichov, 1984. 140. o.

Magyarország szabad kezet kapott Németországtól, amely jóváhagyta Kárpáti Ukrajna elfoglalását, igaz, fenntartotta magának a szabad működés lehetőségét a szóban forgó területen és a magyar kormányt arra kötelezte, hogy tartsa tiszteletben azoknak a személyeknek és kormányzati embereknek a szabadságát, akik a korábbi Kárpáti Ukrajna végrehajtó hatalmának tényezői voltak. Nem maradtak azonban az elfoglalt tartományban a Kárpáti Szics korábbi tagjai, több tucatnyian Szlovákiába távoztak és a szlovák kormány szolgálatába álltak. Sokan, akik bármiféle tisztséget töltöttek be a volt Csehszlovákiában, az emigrációt választották, és többen, főként a fiatalabbak a Szovjetunióba mentek.

Kárpáti Ukrajna területén eluralkodott a terror, amelynek arról kellett volna a lakosokat meggyőznie, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után a rossz oldalra kerültek és a régió csehszlovák államhoz való csatlóása olyan végzetes hiba és tévedés volt, melyet most a Horthy-féle Magyarország jóvátesz.

Szlovákból fordította: Gayer Veronika

Az elaltatott alkotmány: a kárpátaljai vajdaság ügye 1939–1940-ben

VASAS GÉZA

Az első világháborút lezáró versailles-i békerendszer nemhogy megoldotta volna a közép-európai térség nemzeti, nemzetiségi gordiuszi csomóját, hanem a szálakat, ha lehet, még jobban összekuszálta. A nemzeti-ségi önrendelkezés jelszával terelt népeket, néprészeket kisebbségi sorba. A felbomlott, felbomlasztott Osztrák–Magyar Monarchiából az utódállamok az elődhöz hasonlóan soknemzetiségű alakulatokként jöttek a világra. Egyetlen államból most legalább négy kisebb hasonmás született. A bajok gyökere alighanem abban a nemzetállami modellben keresendő, amelynek szuverenitási igénye nem fért össze a hatalma alatt élő multinacionális társadalmak autonómiatörekvéseivel. Jóllehet, s ez feltétlenül a békerendszer hozadéka, a kisebbségi szerződések kötelezettségvállalásai mindenféleképpen előrelépésnek számítottak. Még akkor is, ha ezek végrehajtását szankció hiányában nemigen lehetett számon kérni. Magányos kivételként állt a kérdés olyan példaszerű rendezése, mint Finnország és Svédország megállapodása az Åland-szigeteki autonómiáról.

A történelmi Magyarország északkeleti része, melyet csak az ezerkilencszázhuszas években kereszteltek Kárpátaljára, 1919-ben Csehszlovákiához került. A cseh politikusok már 1918-tól az autonómiaígéretnek szirénhangjával csalogatták, majd pedig a Saint-Germain-en-Laye-ben aláírt kisebbségi szerződés kifejezetten erre vonatkozó kötelezettségvállalásával próbálták az új állam hűségére téríteni a szűk ruszin szellemi és politikai elitet. Ezzel azonban mintegy ki is jelölték az ébredő ruszin közélet fő mozgásirányát, a törekvést a szerződéssel szavatolt belső önrendelkezés megvalósítására. A területi önkormányzat iránt a vágyat azután kívülről, az integrális revízió reményében, Magyarország is lankadatlanul táplálta. Prága részben ettől való félelmében időről időre halogatta az ígéret, egyszersmind szerződéses kötelezettség valóra váltását. Erre csak az állami összeomlás végpillanataiban, 1938 őszén szánta el magát, miután Kárpátalja déli része visszakerült Magyarországhoz. De ekkor már mindez szalmaszálba kapaszkodásnak bizo-

nyult. A nemzetiségi ellentétek tépdeste Csehszlovákia sorsát megpecsételte az 1939. március 15-i német bevonulás. A budapesti vezetés a kedvező alkalmat kihasználva már valószínűleg az előző napon megindította a Magyar Királyi Honvédség csapatait, hogy az első bécsi döntés által meghúzott határvonalat átlépve visszafoglalják Kárpátalja egészét. Az új helyzet Teleki Pál kormányának szegelte a kérdést: vajon képes lesz-e hatalompolitika kényszerpályáin egyensúlyát kereső Magyarország a visszatért területnek megadni a rég várt önkormányzatot.

A ruszin autonómia választóján

A kérdés fontosságára és a magyar kormányfő autonómiával kapcsolatos szándékának komolyságára való tekintettel, március 18-án a miniszterelnökségen értekezletet tartottak, amelynek két kérdésre kellett válaszolni: 1. hogyan szabályozzák Kárpátalja viszonyát az „anyaországhoz”, tehát a politikai közhatalom és közélet befolyásos vezetői akarnak-e autonómiát adni Kárpátalja népének, 2. ha igen, alapjaiban milyen jellegű és hatáskörű autonómiát. A korábbi miniszterelnökökön kívül a várhatóan leginkább érintett szakminisztereket, és a szociáldemokratákat leszámítva, a parlamenti pártok vezetőit hívta meg Teleki. Egy valaki mindenestre hiányzott. Az 1938 őszi kárpátaljai előcsatározásokban magyar irreguláris erőknek a határ túloldalán történő bevetését megszervező Kozma Miklós, az MTI és a Magyar Rádió befolyásos vezetője, aki gyermekkorának egy részét Kárpátalján töltötte, így akcióját a politikai megfontolásokon túl a személyes érintettség és becsvágy is fűtötte.

Az autonómia történelmi előzményeit a kormány nevében Pataky Tibor államtitkár ismertette.¹ Az általa kiemelt két jogi szabályozás – a Károlyi-féle néptörvény és a Saint-Germain-i kisebbségi szerződés – közül az első jutott valamivel messzebbre az autonómia kialakításában, de végül az is csak „deklaratórius értékű” maradt. Ezen kívül több tervezet látott napvilágot 1920 után ruszin politikai erők részéről, amelyek közül háromról (a Földesy Gyula-féléről, az 1937-es és 1938-as javaslatokról) Pataky most elismerte, hogy Budapest sugalmazására születtek és szándékkal olyan feltételeket foglaltak magukba, amelyekről tudni lehetett, hogy a Csehszlovák Köztársas-

¹ A feldolgozásnak ez a része a jegyzőkönyv anyagára épül. Egyed István hagyatékában és javításaival, kiegészítéseivel a Kárpátaljára vonatkozó tervek, hozzászólások. MTA Kézirattár. (továbbiakban Egyed István hagyatéka...). Ms 10.734/25.

ság számára elfogadhatatlanok. Más szóval ezek a Prága ellen folyó politikai küzdelem eszközei voltak. Mindebből természetesen az is következett, hogy a bennük körvonalazott széles körű autonómia bevezetéséről immáron szó sem lehetett.

A megszólalók többsége mindazonáltal elkerülhetetlennek vélte, hogy az 1939 tavaszán visszatért terület önkormányzatot kapjon. A legárnyaltabban Bethlen István volt miniszterelnök érvelt. A történeti előzményeken, a magyar kormányok közelmúltban elhangzott ígéretein kívül olyan szempontokkal hozakodott elő, mint a magyar állameszmével a ruszinok körében versengő vonzerők („ukrán izgatás”, az önálló Szlovákia) ellensúlyozása, az amerikai ruszinok propagandájának a csillapítása és azon német vádaskodásoknak a hatástalanítása, miszerint Magyarország rosszul bánik kisebbségeivel. Hóman Bálint kultuszminiszter az állami, politikai vonzerőnek az innenső oldalát villantotta föl, amikor arról beszélt, hogy az autonómia megvalósításának a Kárpát-medence nem magyar nemzetiségeire tett jótékony hatásával elősegítheti a további revíziót, amelynek végállomása a Szent István-i Magyarország helyreállítása.

Az önkormányzat kérdésére adott igenlő válasz azonban többnyire „de”-vel folytatódott. Imrédy Béla például nemcsak a lengyel érdekek tiszteletben tartása miatt óvott a túlságosan tág keretektől, hanem azért is, mert egy olyan maroknyi népnek adott messzemenő autonómia, mint a ruszin, egy nagyobb létszámú és politikailag szervezettebb nemzetiség „csatlakozása” esetén már olyan igényeket támaszthatna Magyarországgal szemben, amelyek szükségképpen aláásnák az államegységet. Csáky István külügyminiszter és Darányi Kálmán egyaránt a corpus separatumok létrejöttétől vagy legalábbis a szeparatista törekvések kialakulásától tartott. Senki sem akadt azonban, aki egyértelműen elutasította volna az önkormányzatot, egyedül Kornis Gyula beszélt nyíltan látszatautonómiáról. Ezzel bár többen vitába szálltak, például Hóman is, akihez hasonlóan ugyanakkor sokan vélekedtek úgy, hogy egy „tartalmilag nem túlságosan nagy önkormányzattal is ki lehetne elégíteni” a ruszin népet. Az autonómia jellegét illetően viszont teljes volt az egyetértés, mindenki a területi önkormányzatot részesítette előnyben, Imrédy külön meg is jegyezte, hogy a népcsoporti elvtől óvakodna, a ruszinágnak, mint népnek még kulturális autonómiát sem adna.

Az önkormányzatot Teleki a megelőző napokban visszaszerzett terület számára kívánta biztosítani. Mindössze két eldöntetlen kérdést vetett fel, a döntően magyar többségű Nagyszőlősnek és környékének a hovatartozását, illetőleg az autonómia fővárosának a kijelölését és esetleges odacsatolását, hiszen a szóba jöhető városok (Ungvár vagy Munkács) még az első bécsi

döntés nyomán visszakerültek Magyarországhoz. A miniszterelnök Ungvárt infrastrukturálisan, vallási és politikai szempontból is alkalmasabbnak találta erre a szerepre. Ehhez a részkérdéséhez hozzászóló Csáky az államegységet féltve úgy nyilatkozott, hogy nem lenne szerencsés az autonómiát kizárólag a ruszinok lakta területre korlátozni. Károlyi Gyula és Eckhardt Tibor hasonló megfontolásból ugyanezen a véleményen volt. Mikecz Ödön ezt a szempontot azzal egészítette ki, hogy így könnyebben lehet majd biztosítani az autonóm szervek számára a magyar államhoz lojális tisztviselői kart. Ellenvetés, a helyzet nem mindennapi nehézségeit érzékeltetve, Csáky szájából hangzott el. Arra figyelmeztetett, hogy a régió magyarsága már jó előre tiltakozik minden efféle megoldás ellen, és az utóbbi évtized tapasztalatai magyarok és ruszinok között inkább az elkülönülés, a nemzeti türelmetlenség szellemének erősödését mutatják. Kornis pedig azzal toldotta meg az aggodalmakat, hogy az autonómiához odakapcsolt magyar területrészt egy jövőben egyáltalán nem kizárható elszakadás magával sodorhatná.

Az autonómia szerkezete viszont nagyjából már ekkor körvonalazódni látszott. Mivel az 1868-as horvát típusú önkormányzat megvalósítására a revíziós sikerek közepette és a német nagyhatalmi törekvések árnyékában Budapest nem mutatott hajlandóságot, ezért kézenfekvőnek tűnt a vármegyei autonómiából kiindulni. Bethlen István pendítette meg, hogy a bécsi vonalon túli kárpátaljai területet külön közigazgatási egységbe foglalva megnövelt vármegyei hatáskörrel kell felruházni. A vármegyei főispán-alispán funkció kettősét a helytartó (kormányzó), illetve a vajda (bán) hatáskörébe kívánta átmenteni. Felvetette a helytartó hivatal széles körű kinevezési joggal működő középfokú államigazgatási hatósággá alakítását. A képviselői szervet pedig felerészben választás révén, felerészben korporatív alapon javasolta létrehozni. A bethleni vázlattal lényegében egyetértett a térség viszonyainak jó ismerője, a közjog szakembere Illés József. Annyit tett hozzá, hogy a szojmnak nevezett 40–45 képviselőből álló testületnek szabályrendelet alkotására kellene jogot kapnia, valamint a tartomány jellegű területen (vajdaság, bánság) a megyei és járási rendszer együttes kiépítése nem csak költséges, de fölösleges is. Az autonómia tartalmáról érthetően kevesebb szó esett. A kultúrát természetesen ide számították, az igazságszolgáltatásról viszont Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter leszögezte, hogy szerveit nem szabad „kiszolgáltatni az autonómiának”, legfeljebb az anyanyelvű ítélkezésre lehet módot adni.

Az önkormányzat feltételei közül legtöbb figyelmet a gazdasági és politikai adottságoknak szentelték. Vissza-visszatérő szólam volt, hogy a kárpátaljai területen bekövetkező gazdasági gyarapodás alapozhatná meg leg-

biztosabban a ruszin lakosságnak a magyar állam iránti lojalitását. Úgy fogalmaztak, hogy a nép az anyagi jólétet többre becsüli bármilyen közjogi előnynél, illetőleg az autonómiát egyenesen azonosnak gondolja a létbiztonsággal. A politikai perspektívát ennél sokkal bonyolultabbnak érzékelték. Pataky és Eckhardt is kiemelte a ruszin értelmiség kulturális és nemzeti megosztottságát, az új nemzedékeknek a magyar állameszmével való szembenállását, valamint a nagyorosz és ukrán irányzat fenyegető veszélyét. A görög katolikus egyház felé nagyobb bizalommal fordultak, de rögtön meg is jegyezték, hogy föltűnő előnyben részesítésükkel azért kell vigyázni, mert ez könnyen a szeparatizmus felé szoríthatja az ortodox felekezetűeket. Eckhardt kifejezetten a helyi ruszin értelmiség megrostálására tett javaslatot a katonai közigazgatás meghosszabbításával, Rassay Károly pedig inkább a tapintatot ajánlotta a probléma megoldására. Nagy derűtséget váltott ki Bethlen azon közbevetése, hogy a helyi intelligenciát nagy titulussal, jobb fizetéssel és kevés hatáskörrel kell semlegesíteni. Bródy Andrásról Telekitől Imrédyig valamennyien úgy beszéltek, mint akiben megbízhat, s akire támaszkodhat a magyar kormányzat a jövőben. Illés József ugyanakkor arra hívta föl a figyelmet, hogy a magyarón ruszin politikusra csak akkor számíthatnak, ha az autonómia megvalósul.

Az értekezlet eredményével a miniszterelnök alapján véve elégedett volt, hiszen a résztvevők támogatták az autonómiát, annak is a területi változtatát. Legfeljebb az tűlthette el aggodalommal, hogy a megnyilatkozások zöme az önkormányzat szűkítése felé hajlott, valamint elővillantak a kérdésben érintett politikai csoportok közötti törésvonalak. A következő napokban a magyar kormány autonómiával kapcsolatos eltökéltségét Teleki különböző fórumokon és a külföldi (német, olasz) lapoknak adott nyilatkozataiban is megerősítette.²

A nagypolitika történéseitől sarkallva a magyar sajtóban ezt követően öt hónapig tartó polémia kezdődött a kérdéstről. A magyar megszólalók majd mindegyike a kárpátaljai önkormányzati rendszert a vármegyére javasolta építeni, a tartományi különállást elvetette. Egyedül a kisebbségi kérdés erdélyi szakembere, Balogh Arthur állt ki a lehető legszélesebb autonómia mellett,³ de szembeszállt a magyar közvélemény autonómiaellenes álláspontjával.

² *Magyar Nemzet*, 1939. március 21.

³ Balogh Arthur: Vélemények a ruszin autonómiáról. *Magyar Kisebbség*, 1939. augusztus 1. 345–351. o. (Újraközli: Fedinec Csilla: *Iratok a kárpátaljai magyarok történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok*. Somorja–Dunaszerdahely: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Lilium Aurum, 2004. 555–559. o.)

val a szélsőjobboldal felé araszolható újságíró, Milotay István is, mert úgy látta, hogy a csehszlovák államban eltöltött húsz esztendő a ruszinokat népből nemzeté formálta.⁴

A ruszin megnyilatkozások sem voltak egyöntetűek. Az idősebb nemzedék képviselői a szociális nyomorúság orvoslását tekintették elsődlegesnek, Bródy azonban lapjában egyértelművé tette, hogy nem hajlandó engedni a keletkezésekor a magyar kormány által pártfogolt 1936-os tervezet szerinti horvát típusú autonómiából, sőt, egy ponton azon is túlment, amikor a tartományi végrehajtó hatalom élére egy, a szojmna felelős kormányzót állított volna.⁵ Mindez arra mutatott, hogy Bródyék a társnemzet státusára tartottak igényt, s nem elégedtek meg a kormányzat által megcélzott adminisztratív autonómiával, hanem politikai önkormányzatot akartak. A helyi magyarság egyik orgánuma ezt megütközéssel és felháborodással kommentálta, a kormánynak pedig nyíltan azt tanácsolta, hogy népszavazáson kérdezze meg a ruszin népet az autonómiáról, és többségi igenlő válasz esetén állítsa le Kárpátalja élelmiszerrel és pénzzel történő segélyezését.⁶

A sajtóbeli vitával egy időben a miniszterelnökség nemzetiségi osztályának koordinálása mellett folyt a törvénytervezetek kidolgozása. Kétféle koncepció versengett ekkor egymással. Az egyik a március 18-i értekezleten többséget kapott területi, a másik a magyar közjogi hagyománytól távol álló népi autonómia. Az utóbbi mellett kötelezte el magát kezdetben a belügy-minisztérium, amelynek a törvényelőkészítő osztályát vezető Horváth Béla államtitkár javaslatában⁷ azzal vetette el a területi önkormányzatot, hogy akár a ruszinok lakta területekre korlátozódik, akár magyar tömbökkel növelik meg, nemkívánatos következményekkel járhat. Az első esetben az elszakadási törekvések erősödnek meg amellett, hogy alacsony színvonalú lesz a közigazgatás, míg a második esetben a magyarság jelenléte fölöslegesnek tűnik, hisz a tulajdonképpeni autonóm közéletben nem is venne részt, mivel más a nyelve és a vallása. Ezért okszerűbbnek és előnyösebbnek gondolta a népi autonómiát, amit össze lehetne kapcsolni a hagyományos vármegyei önkormányzattal, ami nemcsak a közigazgatás minőségét biztosítaná, hanem megőrizné a területi közigazgatás országos egyöntetűségét is.

A népi autonómia hívei között akadtak magyarón ruszin egyházi és világi értelmiségiek és kárpátaljai magyarok egyaránt. Az utóbbiakhoz tartozott

⁴ *Új Magyarság*, 1939. március 25. (Újraközli: Fedinec: *Iratok...* (2004) i. m. 490–493. o.)

⁵ *Русский вестник*, 1939. április 2.

⁶ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1939. április 16.

⁷ Egyed István hagyatéka... Ms 10.734/43.

Vozáry Aladár, aki ha ideiglenesen is, a ruszin vonatkozású teendők intézésére a vármegyékben másodalispáni hivatalok szervezését ajánlotta, amelyekre azután egy Ungváron székelő négy – nyelvi, vallási, iskolai és szociálpolitikai – ügyosztályból álló ruszin nemzetiségi főigazgatóság épülhetne, élén a ruszin ügyek államtitkárával. Vozáry azt sem zárta ki, hogy a „ruszin nép alkotmányos úton” másként dönt, azonban erre még az autonómiát legkomolyabban gondoló Teleki is azt vetette a lapszélre, hogy „nem jó”, mivel a ruszin népet nem tekintette a szuverenitás alanyának, politikai nemzetnek.

A ruszin értelmiség középnmzedéke azonban ennél már többre törekedett. Még Ilniczky Sándor görög katolikus nagyprépost is egy, a horváthoz hasonló önkormányzati modellt körvonalazott. Véleményét azzal indokolta, hogy „Kárpátalján 20 év alatt új és új generációk nőttek fel [...] erős nacionalista érzéssel telítve, s ezeket a munkaalkalmak biztosítása, felvidéki segélyakciók [...] s egyéb hasonló előnyök biztosítása már nem elégíti ki, ezek már [...] csak úgy nyerhetők meg a testvéri együttműködésnek, ha az autonómia komoly keretekben fog előttük feltárulni”. A politikai becsvágytól fűtött szélsőjobboldali Fenczik István tervezetének az autonómia hatásköreire vonatkozó része mintha indigóval készült volna, mivel azt az 1918. évi X. néptörvényből vette át.⁸

A nemzetiségi osztály és maga Teleki ugyanakkor a március 18-i értekezleten egyetértés által övezett korlátozott területi autonómia-elgondolás kibontását, részletezését várta, jöllehet a javaslattevők közül heten a népi, míg a területi önkormányzat mellett csupán öten nyilatkoztak. A legalaposabb és legterjedelmesebb tervezet az igazságügyi minisztérium közjogászának, Vladár Gábornak a nevéhez fűződik, aki felerészben a visszacsatolás mikéntjére vonatkozó normákat vetett papírra.⁹ Az önkormányzat főszervének szánta a 45 képviselőből álló szojmot, amelyet fölruházott a közművelődési, jóléti és gazdasági igazgatás körére kiterjedő statútumalkotás jogával. Bethlen javaslata jogi szempontból kevésbé mondható pontosnak, viszont tartalmilag annál gazdagabb. Az értekezleten előadott elképzeléseit finomította, konkrétabb formába öntötte. Az akár csak részleges törvényhozási joggal bíró autonómiát ezúttal is teljességgel kizárta. Így az önkormányzat szerkezeti középpontjának, a nagygyűlésnek elsősorban a szabályrendelet-alkotást szánta, amit megtoldott a tisztviselők megválasztásának, a kulturális autonómiának a jogával, valamint a törvényhatósági bizottság hatás-

⁸ Vozáry, Ilniczky, Fenczik tervezetei megtalálhatók Egyed István hagyatékában. Ms 10.734/19.

⁹ Egyed István hagyatéka... Ms 10.734/44.

körével. Az önkormányzati közigazgatást vezető vajdát (emelt szintű alispán) a nagygyűlés három jelöltje közül a kormányzó lett volna hivatott kinevezni, míg ennek az alkotmányos párját, a helytartót (emelt szintű főispán) a kormány ugyancsak három jelöltjéből a nagygyűlés. A nagygyűlés felerészben az országos képviselőválasztások szabályai szerint jött volna létre, a másik felét kis részben a dualizmus kora óta alkalmazott virilizmus, illetőleg az akkoriban divatos korporatív elvnek megfelelően (egyházi, tanári szervezetek, orvosok, kamarák, munkások küldötteiből) írta elő megalakítani.¹⁰

Az autonómiajavaslat csak lassan körvonalazódott, miközben Kárpátalján időszerűvé vált a visszafoglaláskor bevezetett katonai közigazgatás megszüntetése. A katonai közigazgatás mellé kormánytanácsadóként delegált ruszin származású Marina Gyula testközelből tapasztalta a visszasságokat. A katonai közigazgatás vezetőjévé kinevezett Novákovics Béla altábornagy hiába utasította tisztjeit, hogy ne állig felfegyverkezve igazgassanak, hovatovább ő maga is két tűz közé került. Werth Henrik vezérkari főnöktől jöttek a keményebb fellépést sürgető utasítások, a járásparancsnokok meg Novákovics ellenére tisztogattak. Sok panasz érkezett amiatt is, hogy az iskolákban tömeges elbocsátás folyik a katonai hatóságok irányításával, vagy éppen az ő tudtuk nélkül, közvetlenül a kultuszminisztériumból küldött hivatalos közegek intézkedései nyomán.¹¹ A nemzetiségi osztályt ily módon nemcsak a katonai közigazgatás túlkapásai, hanem az egyes minisztériumok tapintatlansága is aggasztotta. Pataky még április elején elérte, hogy a katonai hatóságoknak és a minisztereknek Kárpátalján fogatosítandó intézkedéseik előtt ki kellett kérniük ügyosztálya véleményét.¹²

A katonai közigazgatásnak véget vető, Kárpátalja visszacsatolását kimondó, egyhangúlag elfogadott VI. tc. június 23-án jelent meg az Országos Törvénytarban és egyidejűleg hatályba is lépett. Egyik szakasza utasította a miniszterelnököt az autonómiát statuáló „külön törvényjavaslat” országgyűlés elé terjesztésére, az indokolás ezt „még a folyó évben” kilátásba helyezte.¹³ A VI. tc.-kel egyidőben jelent meg, majd két héttel később hatályba is lépett a Kárpátalja ideiglenes közigazgatásáról szóló 6200/1939. M. E. sz. rendelet, amely a terület élére kormányzói biztost állított, akit a kormányfő előterjesztésére az államfő nevez ki, s akinek a hivatali székhelye

¹⁰ Uo. Ms 10.734/8.

¹¹ Marina Gyula: *Ruténsors. Kárpátalja végzete*. Toronto, 1977. 122–126, 133. o.

¹² A visszacsatolt kárpátaljai területekre vonatkozó közigazgatási ügyek, rendeletek. MOL, K 28, Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztálya, 55. cs. 1939–L–16.184.

¹³ *Magyar Országos Törvénytar*. Budapest, 1940. 151–155. o.

Ungvár. A kormányzói biztos gyakorolja nemcsak a vármegyei törvényhatóságokat megillető jogokat, hanem a főispán hatáskörét is. Hivatalában az adminisztrációt a belügy-, a pénzügy- és a kultuszminisztérium állományába tartozó tisztviselők intézik. A kormányzói biztosság területén „az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz”, ami azt jelentette, hogy nemcsak a kormányzói biztos szabályrendeleteit kellett ruszin nyelven közzé tenni, hanem az országos törvényeket is.¹⁴

A polgári közigazgatást bevezető rendelet a kormányzói biztos mellé főtanácsadót állított. A funkcióra már jó előre Bródyt szemelték ki, azonban ő elhárította a megbízatást. Az elutasítás okára június 30-án derülhetett igazán fény, amikor sor került a Kárpátaljáról behívott képviselők parlamenti bemutatkozására. Beszédében Bródy magát a ruszin népnek az egész ruszin népképviselő által megválasztott fejének és vezérének nevezte. Az övéiről úgy beszélt, mint nemzetről, amely a maga elhatározásából tért vissza a „Szent István-i birodalomba”. Szavaiból az sugárzott, hogy a ruszinságnak fenntartás nélkül jár az előző években többször megígért autonómia, melynek a részleteiről való döntés csak a két fél, a társnemzetek képviselői, vezetői közötti megállapodással születhet meg.¹⁵

A polgári közigazgatás bevezetéséről szóló rendelet július 7-i hatályba lépésekor foglalhatta el hivatalát a napokkal korábban Horthy Miklós által kinevezett kormányzói biztos, Perényi Zsigmond, aki Kárpátaljához családi szálakon, ottani birtokosként kötődött. Az első világháború előtti magyar nemzetiségpolitika toleráns változatát képviselte, amit ekkorára már meghaladtak a ruszinok körében végbement kulturális és politikai változások. Hiába szerette volna ő is megnyerni Bródyt főtanácsadónak, a ruszin vezér ezúttal sem állt kötelnek. Helyette részt vett annak a memorandumnak a megszerkesztésében, amit az általa alakított ruszin országgyűlési képviselők klubja intézett a miniszterelnökhöz az autonómia érdekében.¹⁶

Telekinek a Kárpátaljára irányuló figyelmét ezekben a hetekben a polgári közigazgatás elindítása kötötte le. Július második felében a visszacsatolás óta harmadszor vállalkozott hivatalos utazásra a régióba, hogy személyes benyomásokat szerezzen a helyi viszonyokról. Részint ennek az eredményeként rendeletbe foglalták azokat a helyi nyelvhasználatra vonatkozó irányelveket, melyeket azután megküldtek a szakminisztereknek, hogy ennek szellemében

¹⁴ *Belügyi Közlöny*, 1939. 30. szám. 769–773. o.

¹⁵ *Képviselőházi Napló*, 1939/I. kötet. 290–291. o.

¹⁶ Marina: *Ruténsors* (1977) i. m. 137–138. o.; Tilkovszky Loránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967. 165. o.

utasítsák az alárendelt kárpátaljai hatóságait. E szerint a kárpátaljai közhivatalok munkatársai ruszinul kötelesek megszólalni, ha az ügyfél ezen a nyelven fordul hozzájuk, ugyanez érvényes a beadványokra is. Még a honvédség számára is elrendelte a miniszter, Bartha Károly, hogy azoknál az alakulatoknál, amelyeknél a ruszin legénység aránya meghaladja az 50%-ot, a vezényleti és szolgálati nyelv ugyan a magyar marad, de a csapatnyelv a ruszin lesz, s a Kárpátalján szolgáló tisztekkel szemben pedig elvárás a ruszin nyelv egy éven belüli alapfokon való elsajátítása. Teleki pedig a kassai VIII. hadtestparancsnokság felé kifejezte „azon óhaját, hogy a ruszin himnuszt a honvéd zenekarok megfelelő alkalmakkor játsszák”.¹⁷

Az átalakuló kárpátaljai közigazgatáshoz igazítva augusztusban megszületett a belügyminisztérium törvényelőkészítő osztályának tervezete most már a területi autonómiáról. Az önkormányzat „fő szerve a magyarorosz (vajdasági) nagygyűlés” státútum- és szabályrendelet-alkotási jogot kapott volna. A státútumalkotás az oktatás- és vallásügyre, míg a szabályrendelet-alkotás a vármegyei törvényhatóságok hatáskörére terjedt volna ki. A nagygyűlés elnökére, a vajdára, mint az önkormányzati igazgatás első emberére föltűnően csak a másodhegedűs szerepét osztotta, a központi államhatalmat képviselő kormányzói biztossal szemben. Teleki, aki szerette volna a nyilvánosság előtt többször vállalt határidőt teljesítve minél hamarabb betervezni a törvényjavaslatot, nemcsak a vajdának szánt jogokat kevesellte, hanem a tervezet lényegét minősítette egyik széljegyzetében: „Az egész törvénytervezetnek hibája, hogy nagyon látszik a védekezés az önkormányzat ellen.” Az elgondolásainak megfelelő tervezet készítésére volt tanártársát, a közigazgatási jogász Egyed Istvánt kérte föl, akinek tudományos munkássága, jogalkotási tapasztalata és alkotmányvédő konzervativizmusa szavatolta a politikai és szakmai alkalmasságot.¹⁸

A kodifikáció azonban merőben új helyzetben kezdődött, mivel szeptember 1-jén kitört világháború hatásai a szomszédság miatt azonnal elérték Kárpátalját, amely így az ország geopolitikai veszélyzónájává vált.

¹⁷ A visszacsatolt kárpátaljai területekre vonatkozó közigazgatási ügyek, rendeletek. MOL, K 28, Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztálya, 55. cs., 1939–L–18.136.

¹⁸ Egyed István hagyatéka... Ms 10.734/17.

Kis magyar jogalkotási torzó

Egyed István 1919 és 1927 között az Igazságügyi Minisztérium törvényelő-készítő osztályán dolgozott, amelynek munkájába a későbbiekben is be-segített, így bízták meg a közigazgatás rendezéséről szóló törvényjavaslat szövegezésével 1929-ben. Ügybuzgalma Kárpátaljával kapcsolatban sem hagyta cserben, mert 1939. szeptember 13-ára elkészült az önkormányzat előtörténetének összefoglalójával és a törvényjavaslat első szövegváltozatá-val. Valamennyi korábbi, ruszin autonómiára vonatkozó jogforrást, tervezetet áttekintett, melyekből az ismerős következtetést némileg meglepően vonta le, ugyanis a Horthy-korszak szemében vörös posztónak számító Károlyi-idő-szakra hivatkozott, amikor azt fejtegette, hogy Magyarország nem szegheti meg ígéretét, melyet először 1918-ban tett az önkormányzatra. A népi autonó-miát azért vetette el, mert mereven elkülönítené a magyarokat és ruszinokat, ráadásul a bécsi vonalon innen lakó ruszinok bevonását is megkívná, nem beszélve a többi magyarországi nemzetiség, elsősorban a németek hasonló követeléseinek feltámadásáról. Kárpátalja területét a hatályos szabályozással egyezően állapította meg. Ungvár magyar többségét azzal remélte kiengesztelni, hogy a város, törvényhatósági jogot szerezve, az autonómia területén is biztosítaná az ott élő magyar többség nemzeti különállását. Az önkor-mányzat hatásköreinek megtervezésekor külső jogforrást, a Saint-Germain-i szerződés 11. cikkét vette alapul, amely a nyelvhasználatot, oktatásügyet, vallásügyet és a helyi közigazgatást ölelte fel. Ezt még megtoldotta a közmü-velődés, a népjólét, egyes gazdasági ügyek mellett a törvényhatóságot meg-illető jogokkal. A közművelődés odasorolásakor, mint előzményre, ismét az 1918-as néptörvényre hivatkozott, ami arra utalt, hogy a közjogi gondolkodás gyakorlatiasabbnak bizonyult a politikai szemléletnél, amely mereven még mindig 1918–1919-cel szemben határozta meg magát.¹⁹

Sokkal bonyolultabbnak ígérkezett a kárpátaljai vármegyék szerepé-nek megtalálása. Fenntartásuk mellett szólt a történelmi tradíció, a területi közigazgatás egysége, sőt még a természetföldrajzi adottságok többsége is. Az ellenérvek között sorakozott a vajdasági és vármegyei közigazgatási szint egymásra torlódása és költségessége, a vármegyerendszer eróziója az első bécsi döntés következtében, valamint az a kilátás, hogy a vármegyei önkormányzat megőrzése nagymértékben szűkítené a kárpátaljai autonómiát. Még jobban összekuszálta a problémát, hogy az Ungvár számára törvény-

¹⁹ A következő bekezdések megállapításai is a *Kárpátalja önkormányzata* c. össze-foglalóra támaszkodnak. Egyed István hagyatéka... Ms 10.734/23.

hatósági jogállást akartak biztosítani, miközben a vármegyék nem rendelkeznek önkormányzattal. Áthidaló megoldásnak kínálkozott, ha a vármegyék önkormányzati hatáskörüket nem külön, hanem együttesen, a vajdasági gyűlés keretei között gyakorolják. Az összefoglaló a vajdasági gyűlés hatáskörét a statútumalkotásban, az autonóm költségvetés és zárszámadás megszavazásában, továbbá a főbb tisztségviselők megválasztásában, a közigazgatás irányításában, illetve ellenőrzésében állapította meg. Kárpátalja országgyűlési képviselőjét a legtöbb tervezettől eltérően nem a szojmna, hanem közvetlenül a helyi választópolgároknak juttatta volna. Azzal érvelt, hogy az így megválasztott képviselők nem a legexponáltabb ruszin politikusok közül kerülnének ki, ezért korántsem alkotnának zárt egységet a magyar parlamentben, hanem betagozódhatnának a magyar pártokba, hiszen a közös ügyekben indokolatlan bármiféle autonómia. Nem látta viszont akadályát, hogy a kárpátaljai képviselők ruszinul szólaljanak fel az országgyűlésben.

A főtisztviselők közé nem vette be a horvát példát másoló Fenczik-, Bródy- és Ilniczky-féle tervezet kárpátorosz miniszterét, hanem Bethlen Istvánt követve a főispán és alispán funkciójának párhuzamosságát vitte át a kárpátaljai viszonyokra. Az államfő által kinevezendő főtisztviselő, aki jobbára a kormányhatósági igazgatást vezetné, a kormányzói biztos, míg az önkormányzatot közvetlenül irányító személy a vajdasági gyűlés által választandó és államfői megerősítés alá tartozó vajda lett volna.

A pénzügyekben egyaránt megfontolásra méltónak ítélte, hogy a Kárpátalján befolyó egyenes adókat horvát mintára megállapítandó kulcs szerint osszák meg az autonóm és a közös költségvetés között, vagy hatalmazzák fel a szojmot az állami egyenes adók után meghatározandó százalék erejéig a saját költségeket fedező pótdadó kivetésére, vagy akár különadók bevezetésére.

Az Egyed-féle összefoglalóból nőtt ki a törvényjavaslat első szövegváltozata.²⁰ A rövid preambulum a jogalkotó szándékát nyilatkoztatta ki. A területnek járó megkülönböztetett kormányzást és közigazgatást a Szent István-i állameszme Magyarország népeit vezérlő „atyai gondosság”-ának korszerű alkalmazásával, tehát a magyar állam akaratával és csak másodsorban Kárpátalja népének, a ruszinoknak kívánságával magyarázta.

A 4.§ egyik mellékmondatába az a kitétel került, hogy a ruszin nyelvű állampolgárok a „magyar politikai nemzet egyenjogú tagjai”. Ismét bebizonyosodott, hogy a magyar politikai elitnek még az autonómiáért fáradozó

²⁰ A visszacsatolt kárpátaljai területekre vonatkozó közigazgatási ügyek, rendeletek. MOL, K 28, Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztálya, 55. cs., 1939–L–19546.

része is öntudatosan ragaszkodik ehhez a revízió megvalósulása előtt már nem nagyon hangoztatott hagyományos közjogi alapvetéshez, mert általa érzi biztosítva az ország részben helyreállt területi egységét.

A javaslat az „országgrész” határait egyelőre nem jelölte ki pontosan, ezt főleg a vitatott hovatartozású települések miatt nem tehette. Kilátásba helyezte viszont, hogy amennyiben „olyan területek kerülnének vissza a Szent Korona joghatósága alá, amelyek Kárpátaljával... szomszédosak”, s ahol a lakosság többségét a ruszinok alkotják, úgy ezeket a Vajdasághoz fogják csatolni.

A kárpátaljai címerről, a zászlóról és himnuszról való döntést a szojm hatáskörébe utalta, csupán azt kötötte ki, hogy kizárólag a Vajdaság határain belül és Magyarország címerével, zászlajával, himnuszával együtt szerepelhet, ami megdönti a feltevést, hogy e jelképek használata eleve „tűrhetetlen követelésnek minősült” volna a magyar kormány számára.

Az önkormányzat körét az összefoglalóval egybevágóan vonta meg a tervezet. Újdonságnak csak a közös ügyek hosszadalmas fölsorolása számított azzal a lapszéli kiegészítéssel, hogy a teljes listát az indokolásban lenne célszerű feltüntetni. A bizonytalanságok az összefoglalóhoz képest csökkentek: a szojm 40 képviselője az ottani választók szavazatai alapján nyer mandátumot, ugyanakkor helyet kapnának olyan nem választott tagok is, mint az egyelőre közelebről meg nem nevezett egyháznagyok, a vajda, az alispánok, a helytartói hivatal három osztályvezetője, a Kárpátalján működő törvényes érdekképviselők (kamarák) elnökei, valamint a kormányzó által élethosszig kinevezett legfőbb 10 személy. A gyűlés hatásköre lényegében megegyezett azzal, amit az összefoglaló felvázolt. A státútumokat és a költségvetés tervezetét a vajda a szojm elé történő terjesztés előtt köteles lett volna bemutatni a helytartónak, majd a gyűlés általi elfogadást követően jóváhagyás végett a miniszterelnöknek megküldeni. A folyamat legvégén az államfői szentesítés és kihirdetés állt. A kormány közbeiktatásával azonban az eljárás lassúnak, körülményesnek tetszett.

A helytartó (az összefoglalóban még kormányzói biztos) mellé a tervezet egy a szakigazgatást ellátó hivatalt javasolt szervezni, és neki szánta a vajdasági gyűlés elnöki tisztét, ami a kormányzati akarat érvényre juttatásával gyengítette volna az autonómiát. A vármegyék szerepét, Ungvár helyzetét az összefoglalóval megegyezően határozta meg a szöveg, a vármegyei önkormányzat valamikori bevezetését most sem zárta ki, de az erről való döntést a vajdasági gyűlésnek kívánta átadni.

A „két államnyelv” használatát az oktatásban, a közigazgatásban és az autonómiából teljesen kivett itteni igazságszolgáltatásban több szakasz elő-

írta, sőt a Kárpátalján sorozott újoncok lehetőleg külön alakulatokba osztását is a nyelvüket beszélő tisztek vezetése alatt.

A következő tíz hónap során az országgyűlési betérjesztésig még tíz változatot szövegezett meg a feladattal megbízott Egyed István. A munka a miniszterelnök aktív részvételével, a miniszterelnökség nemzetiségi osztályának koordinációja mellett, a szakminiszterek, a március 18-i értekezletre meghívott politikusi kör, a kárpátaljai ruszin és részint magyar vezetők bevonásával folyt.

Teleki Pál október 2-án az első változatot észrevételezés végett megküldte valamennyi miniszternek, akik azután a saját tárcájuk érdekei szerint szeletelgettek le hatásköröket az autonómiából. A nemzetiségi osztály erre epésen meg is jegyezte, hogy ha a jogalkotó az összes kifogásnak eleget tenne, „az autonómiából talán semmi sem maradna”.²¹ 1939 novembere és 1940 januárja között nem történt előrelépés a kodifikációban. Az ok bizonyára a kivárás („megfigyelő álláspont”) lehetett, amire az új orosz (szovjet) szomszédság miatt volt szükség.

A vitatott kérdésekben a megoldáskeresést szolgálta az 1940 februárja és májusa között egybehívott öt értekezlet, amelyből háromnak a Sándor-palota adott otthont, kettőt pedig Ungváron tartott a miniszterelnök.²² A nemzetközi helyzet drámai bizonytalansága egyre inkább kedvezett annak a véleménynek, hogy a kárpátaljai önkormányzatot a magyar történeti alkotmányba beillesztve fokozatosan alakítsák ki. A lényegesebb közjogi változásokat és a közigazgatási rendszert tehát egyetlen törvénybe foglalnák ugyan (kerettörvény), de minden más, fontos részletről a már létező törvények módosításával rendelkeznének, vagyis nem egyszerre, hanem lépésről lépésre, a változó viszonyok megkívánta módon és mértékben töltenék ki az autonómia kereteit.

A ruszin nyelv hivatalos státusát elvi síkon, a jogalkotás szintjén nem vitatták. Annál hevesebb indulatokat kavart Ungvárnak az autonóm Kárpátaljához való csatolása az ottani többségi magyarság körében, azonban az értekezletek résztvevői meghajolva a súlyos indokok előtt, vita nélkül vették tudomásul a bécsi vonal módosítását. A vármegyerendszer kárpátaljai kilátásait latolgató eszmecsere kevés újat hozott. A törvényhatósági jogoknak vajdasági gyűlésre történő ideiglenes átruházását Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter a jól ismert gazdaságossági érveléssel támasztotta alá, s még hozzátette, ellenkező esetben a szojm „üresen dolgozó malom lesz”, ame-

²¹ Egyed István hagyatéka... Ms 10.734/47.

²² Hóman Bálint iratai, OSZK Kézirattár, Fond 15/105; Egyed István hagyatéka... Ms 10.734/21.

lyik helyét, szerepét keresve elkerülhetetlenül politikai viszályokat fog szítani a tartomány és az ország között. Tasnádi Nagy András igazságügy-miniszter azzal replikázott, hogy a megyék kárpátaljai háttérbe szorítása olyan különbségeket idéz elő a terület és az ország egyéb részei között, ami akár államjogi különálláshoz is vezethet. Teleki, jóllehet ingadozott a kétféle vélemény között, belügyminisztere álláspontját osztotta, sőt azon túllépve, nem félt hozzányúlni a vármegyehatárokhoz sem. A bécsi vonalon innen Ung déli részét Beregrez, Kárpátalján pedig Bereg északi részét Unghoz csatolta volna, hogy megszüntesse a *kétszer két vármegye* közigazgatási anomáliáját. Minisztertársai nem lelkesedtek túlzottan az ötletért, vagy mint Keresztes-Fischer halkan megjegyezték: nem bántanak a „régie megyei kontúrokat”. Végül a jórészt a kormányfő által fogalmazott indokolás már nélkülözhetetlennek nevezi a megyerendszer valójában csak közjogi bűvészkedés árán történő kárpátaljai megőrzését.

A leglényegesebb az önkormányzat hatáskörének a meghatározása volt. Teleki jól tudta, egy ilyen munkában mennyi minden múlik a részleteken, ezért kezdeményezte, hogy a miniszterek saját tárcájukon belül bízzanak meg valakit, aki Egyed Istvánnal áttekinti és kijelöli az autonómiának átadható ügyköröket. A nagyobb nyomaték kedvéért, a külügyi és a honvédelmi tárca vezetőit kivéve, valamennyi szakminiszterhez átiratot is intézett, hogy minél előbb mérjék föl, milyen részjogosítványokat lehetne átengedni az autonómiának. Egyedül a pénzügyminisztérium szakvéleménye lelhető meg a fennmaradt iratok között. Készítője kimerítő aprólékossággal taglalta az önkormányzati és állami tisztségviselőkből álló szerv, a közigazgatási bizottság 1929 után megmaradt, elsősorban adó- és illetékügyi kompetenciáinak a vajdasági gyűlés számára történő átadását. A hozzáállásra mindenesetre kétségeskedő kedvetlenség volt jellemző. Imrédy egyszerre aggodalmaskodott amiatt, hogy az autonómia hatásköreiben a magyar parlamentnek semmiféle hatalma nem lesz, ráadásul a Kárpátaljáról megválasztott országgyűlési képviselők ebben a körben is szavazati jogot kapnak, ugyanakkor meg túlságosan szűkre szabják az elhúzódozó törvényalkotás során az önkormányzatot, ami így a végrehajtásra korlátozódik, és kedvezőtlen politikai visszhangot vált ki a hazai és külhoni ruszinok között. Rassay Károly ennél sarkosabban fogalmazta meg a dilemmát, miszerint a magyar nemzetiségpolitikát, ha nem nyújt az autonómiának valódi hatásköröket, joggal éri a becstelenség vádja, míg alkotmányos bőkezűség esetén ott kísért a részben visszaállított államegység felbomlásának eshetősége. Teleki ebben a légkörben sem veszítette el nemzetiségpolitikai optimizmusát. Inkább azért nyugtalankodott, hogy az autonómia kiüresedik. „Már azzal is, amit most nyújtunk, majdnem a tel-

jes negatívum határán vagyunk, és csaknem a tartalmatlan törvényalkotásig jutunk el” – óvott minden további szűkítéstől.

Az Egyed által átigazított újabb változatokból kimaradt a himnusz, arra való hivatkozással, hogy abban két sor az orosz néphez való tartozásról szól.²³ Ugyanígy eltűnt a Kárpátaljáról sorozott újoncok nyelvi jogait biztosító szakasz is, feltehetően a vezérkar számára bizonyult elfogadhatatlannak. A státútum alkotmányos értéke is csökkent azáltal, hogy nem kötötték többé kormányzói jóváhagyáshoz, elegendő volt a helytartó megerősítése, amihez mintegy vigaszul hozzáfűzte a kodifikátor a „kormányzó nevében” kitételet. Ráadásul a kormányzói helytartónak a státútumokat a vajdasági gyűlés elé történő terjesztés előtt be kellett volna mutatni, ami kicsiben az előszentesítési jogot látszott másolni. Kihullott viszont a szövegezés rostáján az egyetlen magyar politikai nemzetre való utalás, csupán a nemzetiségi egyenjogúság rövid deklarálása maradt meg. A hatáskör meghatározására sikerült egy általános szövegezést találni, amelyet a politikai jóhiszeműség a későbbiekben megtölthetett volna tartalommal. Külön kiemelte a tervezet a vallás- és közoktatási, a jóléti, gazdasági és a helyi igazgatási ügyeket. A kodifikációs *húzd meg, ereszd meg* és a sok kompromisszum dacára Teleki végül mégis elérte, hogy egy vitára alkalmas javaslat kerüljön a képviselőház asztalára.²⁴

A törvényjavaslatot 1940. július 23-án a képviselőház nyári szünet előtti utolsó ülésén, már az erdélyi revízió lázas készülődései közepette nyújtotta be a kormány. Telekibe a nyilas képviselők csaknem belefojtották a szót, csak úgy röpködtek a „hazaárulást” kiáltó politikai szitkok. A nyilas képviselők indulatait az a percekkel korábban felolvasott döntés tüzelte fel, hogy két társukat összeférhetetlenség címén, ami ebben az esetben hazaárulást jelentett, az illetékes parlamenti bizottság megfosztotta mandátumától.²⁵

²³ Alekszandr Duchnovics (1803–1865) görög katolikus parócnak a nemzeti romantika jegyében született verseit – a *Ruszin voltam, vagyok, leszek* és a *Kárpátaljai ruszinok* címűt – emlegetik ruszin himnuszként. Az utóbbit Fenczik István megzenésítette, s ezt tekintették himnusznak az 1940-es évek első felében Kárpátalján. Ugyanezt az alkotást 2009 decemberében a Kárpátaljai Megyei Tanács Kárpátalja hivatalos himnuszaként fogadta el. Fedinec Csilla: Hol a hazám? Ki a népem? A kárpátaljai ember himnuszai. *Hitel*, 2011. szeptember. 101. o.

²⁴ Egyed István hagyatéka... Ms 10.734/40–41.

²⁵ *Képviselőházi Napló*, 1940, 6. köt. 490. o. Hubay Kálmán és Vágó Pál nyilas képviselők még június elején, megelőzve a kormányt, törvényjavaslatot nyújtott be a „Magyar Szent Korona területén élő népcsoportok” önkormányzatáról, beleértve arányos képviseletüket az országgyűlésben. Az egyes népcsoportokat jogi személyiséggel kívánták fölruházni, ugyanakkor pedig korlátozták volna a nemzetiségi identitás megválasztásának szabadságát. Mintegy a Führer-elv alapján minden

A parlamenti vita azonban elmaradt. A következő, a nyári szünet utáni első ülésnapot, szeptember 4-ét az erdélyi revízió megünneplésének szentelték. Az újabb területgyarapodás bőven adott munkát a képviselőháznak, a kárpátaljai javaslat tárgyalásának viszont nincs nyoma, ahogy a visszavonásának sem. Mára a szakirodalom és a köztörténeti kézikönyvek egyaránt tényként szögezik le, hogy a hadsereg vezérkarának beavatkozása idézte elő a jogalkotási torzót.²⁶ Az erdélyi bevonulással Kárpátalja valóban a „hadsereg háta” lett, így felvetődhetett itt a katonai közigazgatás újbóli bevezetése, de ez a helyzet fennállt már az autonómiajavaslat beterjesztésekor is, ráadásul akkor még a levegőben lógott egy magyar–román háború eshetősége is. Igaz, Telekinek valóban meggyűlt a baja a vezérkarral, egészen odáig, hogy szeptember 1-jén a lemondását is följárnlotta a kormányzónak. Kitapintható volt a szembenállás a miniszterelnök számára oly fontos nemzetiiségi türelem vonatkozásában is. A vezérkari főnökségen úgy vélték, hogy a nemzetiiségi egyenjogúság tiszteletben tartására is csak azért van egyelőre szükség, mert a magyarság népi ereje nem éri el azt a szintet, amely az állam egységét megnyugtatóan biztosítaná. Nem kizárható tehát, hogy a hadsereg ellenkezése hozzájárulhatott a törvényjavaslat „elaltatásához”, de pusztán erre fogni perdöntő bizonyíték nélkül alighanem logikai túlkapás.

Különösen akkor, ha ezzel kapcsolatos szűkös forrásaink más irányba mutatnak. Az a megállapítás, hogy Teleki „augusztus 5-én irattárba tette” a kárpátaljai anyagot, félreértésen alapul. Valójában ezen a napon keltezett *ad acta* tétel a törvényjavaslat beterjesztésével járó szokásos befejező mozzanatot takarja. Ráadásul a következő két napon újabb iratokat iktattak a törvényjavaslat-tervezetek és dokumentumai mellé.²⁷ Egyed pedig még október

nép csoport saját vezetőjét is választhatott volna. Teleki Egyedet és Horváth Bélát kérte föl a javaslat közjogi kritikájára, akik az egészet a honi alkotmányos hagyományokkal és a mindenkori magyar állam egységével összeférhetetlennek ítélték. (Egyed István hagyatékában törvényjavaslat a Magyarországon lévő népcsoportok önkormányzatáról. Ms 10.733/4–7.) Mindazonáltal a tervezet benyújtói elleni eljárás és határozat nem jogi, hanem politikai szempontokon alapult.

²⁶ A feltevés eredete: Tilkovszky: *Revízió és nemzetiéspolitikai Magyarország*, i. m. 222. o. Tilkovszky még csak a javaslat elaltatásáról ír, idővel ez visszavonás lesz és ténymegállapítássá válik: *Magyarország történeti kronológiája*. III. köt. Budapest, 1983. 975. o.; Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiéspolitikai Kárpátalján*. II. köt. Nyíregyháza, 2005. 79. o. stb.

²⁷ Kárpátaljai Vajdaság iktatmányai. MOL, K 28, Miniszterelnökség Nemzetiiségi és Kisebbségi Osztálya, 210. cs., 1940–H–19167. Állításomat az *ad acta* tétel egyik mondatával támasztom alá: „Miután a javaslatokat Őexcíjára f. évi július 23-án benyújtotta, az ügyiratok további intézkedést nem igényelnek.”

közepén is arról értekezett az egy esztendei kárpátaljai kodifikációt áttekintő rövid tanulmányában, hogy a javaslat „tárgyalása az országgyűlés őszi ülés-szakának egyik első feladata lesz”.²⁸ Nehezen hihető, hogy ne tudott volna az esetleges visszavonásról. Akkor hogyan, mikor és miért szenderedett el mégis a törvényjavaslat?

Amíg kárpátaljai magyarság vezetői még az eredeti elgondolásokhoz képest karcsú önkormányzatot is sokallták, addig a ruszin autonomisták kevesellték. Október vége felé nyilvánosságot kapott, hogy a kárpátaljai képviselők csoportja azzal a kéréssel kereste föl a miniszterelnököt, vonja vissza az önkormányzatról szóló javaslatot. Teleki állítólag azt válaszolta, hogy „figyelembe véve az új helyzetet”, maga is foglalkozik a kérdéssel.²⁹ Valószínűleg erre az esetre célzott képviselőházi beszédében Bródyék ellenlábasa, a szintén autonómiáért küzdő Fenczik, majd az egyik nyilas képviselő utalt a visszavonásra, amit egy közbeszólás azonnal cáfolt.³⁰ De előbukkant még az autonómia ügye a sajtóban is. Bölöny József Máramaros megye Kárpátaljához tartozó északi, és az erdélyi revízióval visszakerült, részben ruszin lakosságú déli részének egyesítése, vele együtt pedig az autonómia vármegyékre építése mellett tette le a garasát. Ugyanakkor egy hosszabb írásban a törvényjavaslat hasonló szellemű rendszeres bírálatára is vállalkozott.³¹ Mindehhez jött még a nyilasok újabb kísérlete a törvényjavaslat elleni éles támadásra. A mandátumától megfosztott Vágó Pál röpiratának kinyomtatását a miniszterelnökség nemzetiségi osztályának átírata akadályozza meg.³²

Ilyen körülmények között Telekinek rá kellett jönnie, az érintettek többsége által elfogadott, szilárd autonómia megalkotására egyelőre nincs lehetőség. A külpolitikai feltételek a háború kitörése és a Szovjetunió szomszédsága miatt váltak bizonytalanná, idehaza viszont a német befolyás és a nemzetiszocializmus trójai falóvának szerepét játszó nyilasok jelentették a fő akadályt, akik a nemzetiségi politikában már tengelyt akasztottak a kormányfővel. De kapcsolatban állhat a törvényjavaslat mostoha sorsá-

²⁸ Egyed István: Kárpátalja önkormányzata. *Jelenkor*, 1940. október 15. (20. szám.) 7. o.

²⁹ *Magyar Nemzet*, 1940. október 29. 5. o. és *Kárpáti Vasárnap*, 1940. november 10. 5. o. Mindkét orgánum Bródy lapjának *Új helyzet* című vezércikkére hivatkozik mint információforrásra.

³⁰ *Képviselőházi Napló*, 1939, VIII. köt. 1940. november 28-i ülés. 1029. o.; 1940. december 3-i ülés, 1161. o.

³¹ *Magyar Nemzet*, 1940. november 27.; Bölöny József: *A Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról szóló törvényjavaslat bírálatáa*. Budapest: a Magyar Közigazgatás kiadása, 1940. (Újraközli: Fedinec: *Iratok...* (2004) i. m. 596–611. o.)

³² MOL, K 28, Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztálya, 56. cs., 1940–P–21402.

val a második bécsi döntés áraként a Berlin által az országra kényszerített kisebbségi megállapodás is. A hazai németységnek népcsoport-autonómiát biztosító egyezményt (ilyet akartak a nyilasok valamennyi nemzetiségnek), a kormányzat először rendeleti úton lépteti hatályba, utána pedig végrehajtási utasítás híján megpróbálja elaltatni.³³ Ha ebben a helyzetben tovább erőlteti, és ismét benyújtja az autonómiajavaslatot, azzal még jobban aktivizálja a német támogatást élvező Volksbundot és a nyilasokat, ami többszörös politikai kockázat volt. Hozzá jött még az erdélyi revízió. Ez a ruszinnál nagyobb és nemzeti öntudatában erősebb román népességet csatolt Magyarországhoz, melynek képviselői hasonló követeléssel állhattak volna elő, aminek kielégítése a háború és a térség államközi viszonyainak ismeretében sötétbe való ugrásnak felelt volna meg. Nem maradt más hátra, mint az autonómia megvalósításának jobb időkre való halasztása. A politikai és közigazgatási előfeltételek megteremtése, a helyi konszolidáció pedig a kárpátaljai nehézségekkel egyre nehezebben birkózó Perényit felváltó Kozma Miklósról várt, akit Horthy 1940. szeptember 12-én kormányzói biztosnak kinevezett.

Kárpátalja közigazgatásának újdonsült irányítója beiktatási beszédében két ízben is említést tett az országrész „eljävendő autonómiájáról”, ami arra utalt, hogy Teleki politikájával összhangban kíván cselekedni. Hogy őszintén beszélt-e Kozma, vagy csupán az autonómia elakadása miatt följajzott kedélyeket akarta ezzel megnyugtatni, vitatott, ahogy az önkormányzattal kapcsolatos működésének kortárs megítélése is. Közeli munkatársa, Marina Gyula szerint a kormányzói biztos fő célja az autonómia megvalósítása volt, ebben csak váratlan halála akadályozta meg.³⁴ A Teleki bizalmából Kárpátalja idegenforgalmi főmegbízottjaként tevékenykedő Padányi-Gulyás Béla viszont úgy emlékezik rá, hogy egy idő múlva gyanakvóan méregetett mindenkit, aki a ruszin önkormányzatot a szájára vette.³⁵ Egy esztendei vezetése, kiáltó ellentétben a helyi zsidósággal való politikai bánásmóddal, határozott, de türelmes nemzetiségi politikát hozott a különkormányzat ruszin lakosságának. Ennek áraként magára kellett vennie az egész kárpátaljai komplexum súlyos ellentmondásait. Ő sem tudta megoldani azt az összetett csapdahelyzetet, hogy a magyar kormányok két évtizeden át újra meg újra elkötelezték magukat a gens fidelissima belső önrendelkezése mellett, végül erről törvényjavaslat készült, ennek ellenére nemhogy autonómia nincs, de

³³ Tilkovszky Loránt: *Ez volt a Volksbund. A német népcsoport politika és Magyarország 1938–1945.* Budapest, 1978. 92–124. o.

³⁴ Marina: *Ruténsors* (1977) i. m. 147. o.

³⁵ Padányi-Gulyás Béla: *Vallomás egy elsüllyedt világról.* München, 1975. 159. o.

még az országban általános vármegyei önkormányzat sem működik Kárpát-alján, noha a vármegyei kereteket nem törölték el, csupán fölfüggesztették. Éppen ezért komoly fejtörést okozott, hogy a második bécsi döntés alapján visszatért Máramaros déli része, s ezzel háromra szaporodott az *ikervármegyék* száma. A kilátásokat tovább rontotta Magyarország geopolitikai gúzsba kötöttsége s ettől nem függetlenül a ruszin intelligencia elhatalmasodó nemzeti megosztottsága. Kozma az autonómiakelepcéből a kiutat mindinkább a megyerendszer itteni visszaállításában látta. „Ez volna az ideális és olyan megoldás, amely kivezetethetne abból a zsákutcából, amelybe az autonómia megígérése révén politikailag jutottunk” – írta Keresztes-Fischer belügyminiszternek 1941. március 11-i *szigorúan bizalmas* jelzést viselő levelében.³⁶

A magyar nemzetiségi politika irányítói tudatában voltak annak, hogy az önkormányzatot csak a jó közigazgatás alapozhatja meg. Legjobb szándékaik dacára kontraszelekciós jelenségek mutatkoztak az anyaországból Kárpátaljára került tisztviselői karban.³⁷ Teleki őszintén törekedett arra, hogy ruszinok és magyarok a népi diplomácia szintjén is közelebb kerüljenek egymáshoz. Ezt szolgálta az 1939 tavaszán elindított testvérközség mozgalom, mely a trianoni országterület és Kárpátalja települései között igyekezett kiépíteni élő kapcsolatot. Ugyanakkor legalább ennyire erősnek bizonyultak az elválasztó tendenciák.

Szinte sorsszerű vagy legalábbis jelképes, hogy Kárpátalja autonómiájának, illetőleg a ruszinság ügyének két kulcsfigurája, Teleki és Kozma fölőrlődött. Hogy itteni erőfeszítéseik, emberi és politikai csatáik, valamint csatlódásaik és kudarcaik, Telekinél az autonómia ügyében elszenvedett vereség, milyen mértékben járulhattak hozzá halálukhoz, olyan izgalmas kérdés, ami túlmutat a történeti kutatáson, s amelynek kifürkészésére jó lelkiismerettel legfőljebb a fikció, a szépirodalom vállalkozhatna.

³⁶ Kozma Miklós iratai. MOL, K 429, 18. dob.

³⁷ Padányi-Gulyás: *Vallomás egy elsüllyedt világról* (1975) i. m. 148. o.; Koren Emil: *Kárpátaljai napló 1939–1945*. Budapest, 1997. 120–121. o.

„HAZAFIAK” ÉS „HAZAÁRULÓK”

Magyar hadműveletek Kárpátalján 1939-ben

B. STENGE CSABA

Magyarország a trianoni békeszerződés óta rendkívül elszigetelt helyzetben volt, csaknem teljes kisantant gyűrűvel körbevéve. Magyarország egyetlen olyan szomszédját, Ausztriát, mellyel problémamentes, sőt külpolitikai és katonai szempontból kifejezetten baráti kapcsolatokat ápolt, az Anschluss során, 1938 márciusában bekebelezte a Harmadik Birodalom. Emiatt katonapolitikai szempontból az országnak égető szüksége volt a kitörésre, a kisantant gyűrű feltörésére, a nagyobb külpolitikai mozgástérhez Magyarország történelmi szövetségeseivel, Lengyelországgal a közös határ helyreállítására. Ezt a korábban egy évezreden át a történelmi Magyarország részét képező Kárpátalja visszaszerzésével igyekezett megvalósítani a magyar katonai vezetés.

Közvetlen előzmények

Az 1938. november 2-ai első bécsi döntést követően november elején a magyar Honvédség bevonult a Csehszlovákiától visszacsatolt területekre, beleértve Kárpátalja délnyugati sávját Ungvárral, Munkáccsal és Beregszásszal. Az ekkor kárpátaljai viszonylatban kialakult határokat a magyar katonai vezetés ideiglenesnek tekintette és annak is nevezte. A kisebb határvillongások, átlövések – mindkét oldal által kezdeményezve – nagyon gyakoriak voltak a rövid életű új, kárpátaljai határszakaszon, különösen Ungvár és Munkács körzetében, mely városok katonai szempontból rendkívül exponált helyzetbe kerültek és szinte védhetetlenné váltak azzal, hogy a környező magaslatok csehszlovák kézen maradtak. A legsúlyosabb incidens

1939. január 6-án Munkácsnál zajlott, e nap reggelén a csehszlovák 36. gyalogezred I. zászlóaljának két százada a határőrség támogatásával, három páncélgépkocsi kíséretében Oroszvéig és Klastromalja felől szabályosan rátámadt a városra. A támadók tűzértségi tűztámogatást is kaptak, ennek során a belvárosra kilőtt mintegy 30 gránát megrongált számos középületet, többek között a városi színház épületét is. A rendkívül súlyos incidens valószínűleg a „térképhelyesbítők” (Rongyos Gárda) előző évi akcióira volt egyfajta erődemonstráló válasz. Magyar oldalról a határvédelmet ellátó katonák, városi rendőrök, nemzetőrök, helyi civilek és a „térképhelyesbítők” vették fel a küzdelmet a támadókkal és sikerült is kiszorítani őket a városból. A támadók közül öt fő – négy katona és egy határőr – halt meg és a védők több katonája is elesett. A védők oldalán azonban nemcsak fegyveres áldozatok voltak: magyar részről meghalt két katona, a „térképhelyesbítők” öt tagja, egy nemzetőrként tevékenykedő városi tűzoltó és két további civil, köztük egy hatgyermekes asszony. Az elesett „térképhelyesbítők” közül két fő, Szarka István és Rozs József lettek először kitüntetve a magyar Honvédségben az altisztek és legénység számára adományozható legmagasabb vitézségi kitüntetéssel, a Magyar Arany Vitézségi Éremmel.¹

Az 1939. január 6-ai csehszlovák támadást követően, hasonló akciók megelőzése és elhárítása érdekében sor került egyes háterszági magyar katonai alakulatok mozgósítására, és Munkács, illetve részben Ungvár térségébe vezényelték őket. Így került Munkácsra 1939. február elején az 1. lovasdandár parancsnoksága és az alárendelt 3. huszárezred részei is.²

A térségben a magyar katonai jelenlét és erő azonban legfőképp nem ideiglenesen idehelyezett, hanem újonnan felállított csapattestek létrehozásával növekedett. A magyar Honvédségben ugyanis 1939 elején jelentős átszervezés zajlott, a megnagyobbodott területű országban új katonai alakulatok felállítására is sor került. Január 23-án alakult meg az új, VIII. hadtest kassai székhellyel,³ melyhez Kárpátalja első bécsi döntéssel visszatért területei is tartoztak (majd 1939 márciusát követően Kárpátalja egész területe). Ezzel párhuzamosan, konkrétan Kárpátalja három városában is új csapattestek felállítására került sor: a 24. gyalogezred parancsnoksága és I. zászlóalja Ungváron állt fel és itt kezdték el szervezni a 26. határvadász zászlóaljat is.

¹ HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban: HL) Vkf. 1939. 1. oszt. Eln. 3013, 3017, 3027, 3113, 3399; Hegedős Gyula – Z. Szabó Béla: *Hősök aranygárdája*. Budapest, 1944. 37–44. o.; *Magyar vitézi tettek gyűjteménye*. I. köt. Budapest: M. kir. Hadilevéltár, 1939. 35–39. o.

² HL, Vkf. 1939. 1. oszt. Eln. 3013, 4065.

³ HL, Vkf. 1939. 1. oszt. Eln. 3175.

Munkácson a 24./III. zászlóalj, valamint a 25. határvadász zászlóalj, míg Beregszászon a 24. határvadász zászlóalj felállítására került sor. Az újonnan felállított alakulatokba az újoncok februárban, illetve részben március legelején vonultak be, így harcba vetésük idején, március közepén állományuk zömében két, illetve öt-hat hetes, a kiképzésük elején járó újoncokból állt. Az új csapattestek esetenként még anyagilag sem voltak teljesen felszerelve és feltöltve.

Magyarország már az első bécsi döntést követően azonnal, 1938 novemberétől tervezte Kárpátalja elfoglalását, ehhez azonban ekkor még nem kapott támogatást a Harmadik Birodalomtól, mely nélkül egyelőre nem akart lépni az ország vezetése.⁴ Bár 1939. március 10-én minisztertanácsi döntés született arról, hogy ha a németek megszállják a cseh területeket és Szlovákia függetlenné válik, Magyarország német beleegyezés nélkül is megszállja Kárpátalját, erre a teljesen önálló magyar akcióra mégsem került sor. 1939. március 12-én reggel ugyanis Hitler közölte Sztójay Dömével, a berlini magyar követtel, hogy Csehszlovákia közvetlen széttörése napirenden van, Szlovákia függetlenségét el fogja ismerni, azonban Volosin kormányának 24 óráig nem ad hasonló elismerést, így Magyarországnak van egy napja, amely alatt megoldhatja Kárpátalja hovatartozásának kérdését.⁵

Katonai előkészületek

A Kárpátalja elfoglalásának feladatára létrehozott Kárpát-csoport 1939. március 14-én a kassai VIII. hadtest parancsnokságából jött létre, parancsnoka a VIII. hadtestet vezető Szombathelyi Ferenc tábornok lett. A dandárparancsnokság Kassáról előretelepült Csapra, közelebb a hadműveletek színteréhez. (Maga a csoportparancsnok, Szombathelyi Ferenc tábornok a hadműveletek alatt az Ung völgyétől a Tisza völgyéig személyesen is bejárta a hadműveleti területet és látogatta az előrenyomuló magyar csapatokat is.) A Kárpát-csoport irányítása alá került az 1. és 2. lovasdandár, a 2. gépkocsizó dandár, a 24. gyalogezred, valamint a VIII. hadtest területén állomásozó, illetve oda felvonuló egyéb – zömében kerékpáros és határvadász – csapattestek is.

⁴ Lásd erről részleteiben Ránki György (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország: német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Budapest: Kossuth Kiadó, 1968. 320–368. o.

⁵ Ádám Magda – Juhász Gyula: *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945*. III. kötet: *Magyarország külpolitikája 1938–1939*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970. 551. o. 68. sz. lábjegyzet.

Később a csoport alárendeltségébe került az 1939. március 13-án mozgósított és a Dunántúlról átirányított 7., 9., és 11. önálló dandár is.⁶

Március közepén repülőerők is a Kárpát-csoport alárendeltségébe léptek. A pápai 3/II. bombázóosztály két századát Debrecenbe telepítették március 16-án, míg az 1. vadászrepülő ezred első három századát különböző, Kárpátalja határához közeli repülőterekre helyezték át (Ungvár, Miskolc, Csap). A debreceni VI. közelfelderítő repülőszázad részben még Debrecenből, részben Ungvárra áttelepülve hajtott végre bevetéseket Kárpátalja felett.⁷

A kárpátaljai hadműveletek két fázisra bonthatók. A hadműveletek első fázisa március 14. és 18. között zajlott, ez Kárpátalja területének elfoglalására irányult. A második fázis a március 23-án az Ung völgyétől nyugatra szlovák területre történő behatolás volt, hogy az Ung völgyében húzódó stratégiai fontosságú útvonalak védelmét biztosítsák. Az első fázisban jelentős részben a helyi, Kárpátalján állomásozó és részben ott felállított alakulatok vettek részt (így a 24., 25. és 26. határvadász zászlóaljak, valamint a 24. gyalogezred részei). A hadműveletek második fázisa volt az, melyben a nagyobb harcértékű, háterszágból mozgósított és idevezényelt dandárok is érdemben részt vettek.

Érdemes itt még kitérni a hadműveletek első fázisának tagolására, melyet bevett szokás szerint március 15-ei kezdő időponttal szoktak jelölni, azonban ez így alkalmazva nem pontos és helytelen. A magyar katonai akció első fázisa március 14-én kezdődött, amikor az Ungvár és Munkács környéki magaslatokat megszállták a magyar csapatok, illetve a munkácsi kiszögellést kiszélesítették egy korlátozott katonai akción belül. Gyakorlatilag a két város környéki harcok és a Kárpátalja belseje felé meginduló támadás között nem volt hadművelati szünet, így mivel a magyar csapatok már 14-én is folyamatosan harcban álltak, helyesebb ezt a tagolást használni, mégpedig március 14-én 6 órai kezdő időpontot megadni, amikor a legkorábban meginduló, Munkács melletti hadműveletek megkezdődtek. A hadműveletek záró időpontjának meghatározására is érdemes kitérni. A bevett március 18. véleményem szerint alkalmazható, bár a záró időpont meghatározása sem egyértelmű és több szempontból is vizsgálható a kérdés. A jelentősebb harcok március 14–16. között zajlottak és 17-ével véget értek az Ung völgyében, mint ahogy erre a napra a magyar csapatok elérték az összes jelentős tele-

⁶ A mozgósított seregtestek vasúti felvonulásáról lásd HL, Vkf. 1939. 1. oszt. Eln. 3529.

⁷ A repülők alkalmazásáról részleteiben lásd Csaba B. Stenge: *Baptism of fire. The first combat experiences of the Royal Hungarian Air Force and Slovak Air Force, March 1939*. Solihull: Helion, 2013.

pülést is Kárpátalján (természetesen egyes elzártabb kis falvakat még nem). Az utolsó hágót, a Jablonkait viszont csak március 18-án reggel foglalták el a magyar csapatok, bár már előző nap ott voltak a szomszédos Körösmezőn.

Fontos még kiemelni, hogy a Kárpát-csoport parancsnokságtól csak március 15-én este futottak be az első közvetlen parancsok a részt vevő alakulatokhoz és egy korabeli feldolgozás szerint a csoportparancsnokság hivatalosan csak március 16-án vette át a gyakorlati irányítást a Kárpátalján bevetett erők felett, amikor teljes erővel az előrenyomulás folytatását rendelték el, mely ekkor már javában folyt.⁸ Előtte a honvéd vezérkar főnöke – ekkor Werth Henrik tábornok – közvetlenül adta ki a parancsokat alárendeltjeinek a hadműveletekkel kapcsolatban, beleértve a lényegi utasítást is Kárpátalja egészének elfoglalására. (Természetesen mint a Kárpát-csoport parancsnokának feljebbvalója, a honvéd vezérkar főnöke a későbbiekben is kontrollálta az eseményeket.)

Az ellenfelek

Az események tagolása mellett egy másik korrigálásra szoruló, szinte mindenhol szereplő hibás állítás az, hogy a kárpátaljai hadműveletek során csak a Kárpáti Szics tanúsított ellenállást a magyar csapatokkal szemben. Ezzel szemben a valóság az, hogy a hadműveletek I. fázisában a legsúlyosabb harcokat a magyar csapatok nem a Sziccsel, hanem a csehszlovák haderő még itt állomásozó részeivel vívták, a II. fázis során pedig a kialakulóban lévő önálló szlovák haderő részeivel. Ezek összehasonlíthatatlanul jobban voltak felszerelve és kiképezve a Kárpáti Szicsnél és így értelemszerűen sokkal nagyobb ellenállást is tudtak kifejtetni.

A hadműveletek első fázisában a szemben álló erők a Kárpátalján állomásozó csehszlovák haderő részei voltak, Lev Prchala tábornok parancsnoksága alatt: Oleg Svátek dandártábornok 12. gyaloghadosztálya, valamint a határőrség két zászlóalja (stráž obrany státu, SOS – ennek állományába integrálták az egyéb rendvédelmi erőket: rendőröket, pénzügyőröket, de tartalékos és reguláris katonák is szolgáltak benne).

Szemben álló félként természetesen ott volt a Kárpáti Szics is, melynek létszámát és harcértékét igen nehéz megbecsülni. A szervezet meglehetősen heterogén volt és a katonai szervezés kezdeteinél járt, nagyon kevés

⁸ Osztovics Ferenc: Kárpátalja felszabadítása, különös tekintettel a 2. gépkocsizó dandár ténykedésére. *Magyar Katonai Szemle*, 1939/IV. 41. o.

fegyverrel is rendelkezett. Számomra egyébként egyértelműen úgy tűnik, hogy a magyar elhárítás és katonai vezetők a Galíciából beszivárgó ukránokat tekintették a „kemény magnak” a Szicsen belül. Hozzá kell még tenni harcba vetésükhöz azt is, hogy egyes esetekben pontosan el sem választható a Szics a csehszlovák haderő harcban álló részeitől, mert egyes csehszlovák tisztek segéderőként alkalmaztak Szics alegységeiket saját alakulataik mellé és a csehszlovák 12. gyaloghadosztályban is szolgáltak ruszin származású tisztek és katonák, akik nem feltétlenül vonultak vissza alegységeikkel, hanem esetenként Szics csoportokhoz csatlakoztak. Ezen túl voltak vegyes civil önkéntesek is, akik a Szicccsel együtt vettek részt a harcban, bár nem voltak annak tagjai. Becslésem szerint azonban a magyar csapatokkal vívott komolyabb összecsapásokban részt vevő Szics tagok létszáma összességében jócskán ezer fő alatt maradt és a harcértékük is csekély volt.⁹

A hadműveletek második fázisában az önálló Szlovákia még szervezés alatt álló fegyveres erőinek részei vettek részt a magyar csapatok elleni küzdelemben. Részben a szárazföldi haderő, részben pedig az intenzíven alkalmazásra kerülő szlovák légierő került bevetésre a magyar csapatok ellen. A harcoknak voltak résztvevői a Hlinka Gárda állományából is.

A hadműveletek I. fázisa

A hadműveletek megindulása a két nagyobb város, Ungvár és Munkács védelmével kapcsolatos problémák megszüntetésére irányult. Az első hadmozdulatok a városok melletti magaslatok elfoglalásának céljával indultak meg, ezeket a műveleteket mindkét esetben a városok helyőrségének kellett végrehajtania.

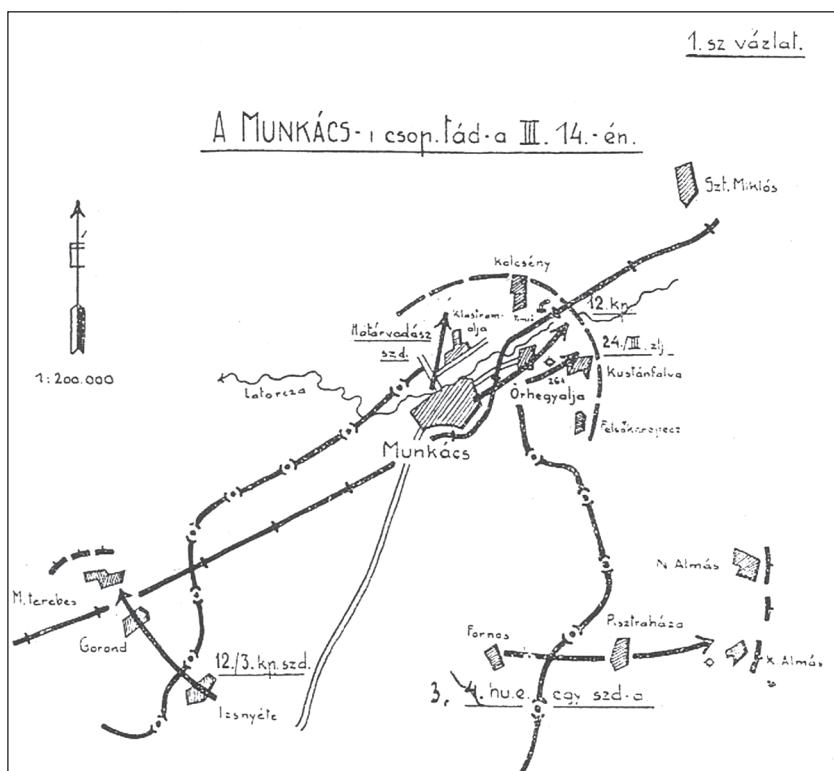
A lényegi offenzív hadműveletek végrehajtásához három fő támadó csoport alakult az Ung, a Latorca és a Tisza völgyében: az ungvári, a munkácsi és a beregszászi. A három csoport hadműveletei harcbevetésük kronológiai sorrendjében kerülnek bemutatásra (a beregszászi csoport hangsúlyos bemutatására a Szicccsel kapcsolatos információk miatt kerül sor).

⁹ A Szicsről lásd pl. Пагіря, Олександр: *Карпатська Січ: військове формування Карпатської України. Науково-популярне видання.* Київ: «Темпора», 2010.

a) a munkácsi csoport hadműveletei

A munkácsi támadó csoport parancsnoka Bélydy Alajos ezredes lett, az 1. lovasdandár parancsnoka, aki egyben Munkács város helyőrségének a parancsnoka is volt. Alárendeltségében a 3. huszárezred részei, a 12. kerékpáros zászlóalj, a 24/III. zászlóalj, a 25. határvadász zászlóalj, az 1/I. lovas tüzérsztály és a helyi rendőr tanosztály, valamint a nemzetőrség egy-egy század erejű harccsoportja állt. Ezen nem teljes egészében alkalmazható és nem teljesen feltöltött csapattestek bevethető összlétszáma – a rendőrök és nemzetőrök összesen 203 fős létszámát is beleszámítva – 2312 fő volt, közülük 1147 fő volt februárban bevonult újonc (ezekből a létszámadatokból is jól

I. térkép. A munkácsi csoport támadása 1939. március 14-én

Forrás: Osztovics Ferenc: Kárpátalja felszabadítása, különös tekintettel a 2. gépkocsizó dandár ténykedésére. *Magyar Katonai Szemle*, 1939/IV. 35. o.

látható, hogy a hadműveletek első fázisában az érdemi harccselekményekben magyar részről csak néhány ezer fő vett részt).¹⁰

A munkácsi csoport korlátozott célú támadása 1939. március 14-én reggel 6 órakor indult meg a város környéki magaslatok elfoglalására, a városhoz vezető kiszögellés kiszélesítésére.¹¹ Véleményem szerint egyértelműen ez az időpont tekintendő a kárpátaljai magyar hadműveletek kezdő időpontjának. A támadó csoportból északi irányban Klastromalja, illetve Oroszvég irányában a 25. határvadász zászlóalj, északkelet felé, Őrhegyalja község és Szarka hegy elfoglalására a 12. kerékpáros zászlóalj zöme, velük párhuzamosan, tőlük jobbra pedig a 24/III. gyalogzászlóalj Kendereske és Kustánfalva, valamint a Kámen hegy elfoglalására került alkalmazásra. Emellett a 3. huszárezred egy harccsoportja a városhoz vezető folyosót keleti irányban szélesítette ki Pisztraháza és Ramocsafalva elfoglalásával, míg a 12. kerékpáros zászlóalj egy másik harccsoportja a folyosó kiszélesítését nyugati irányban hajtotta végre. A legsúlyosabb harcok ez utóbbi harccsoportnál zajlottak, Gorond és Mezötérbes térségében. Itt a Konja Sándor százados vezette 12/3. kerékpáros század és az annak megerősítésére rendelt géppuskás szakasz szokatlanul súlyos veszteségeket szenvedett. Ennek az volt az oka, hogy a Goronddal szemben álló izsnyétei határőrs jóval a támadás idejét megelőzőleg hosszantartó lövöldözésbe kezdett és ezzel felriasztotta a szembenálló erőket. Így a meglepetés jelentős előnye elveszett. Ehhez járult még az is, hogy a 12/3. század már világosban érkezett megindulási állásaiba, ahonnan ennek következtében a belátott és belőtt nyílt, fedezéket szinte nem nyújtó területen végig erős tűzben nyomult előre. Gorond községben kézigránátharcra is sor került, míg a Mezötérbesen befészkelte ellenséget, melyet a század arcbán támadott meg, csak részben az arcvonalból kivont egységek, részben egy időközben beérkező határőrs átkaroló támadásával sikerült a községből kivetni.¹²

A lovasdandár harcjelentése szerint a 12/3. század és az annak megerősítésére rendelt géppuskás szakasz Gorond–Mezötérbes térségében összesen 12 halottat és 35 sebesültet veszített.¹³

Március 14-én este 21:15-kor érkezett meg a csoporthoz a honvéd vezérkar főnökének utasítása, mely másnapra a támadás folytatását és a zömével Szolyva irányába történő előrenyomulást rendelte el. Ennek megfelelően

¹⁰ HL, Vkf. 1939. 1. oszt. Eln. 4065.

¹¹ HL, Vkf. 1939. 1. oszt. Eln. 3481/5, 4065; Osztovics: Kárpátalja felszabadítása... (1939) i. m. 24. o.

¹² Magyar vitézi tettek... (1939) i. m. 209–215. o., Osztovics: Kárpátalja felszabadítása... (1939) i. m. 36. o.

¹³ HL, Vkf. 1939. 1. oszt. Eln. 4065.

március 15-én reggel a munkácsi csoport támadása is megindult Kárpátalja belseje felé. A résztvevő erők közül a 3. huszárezred zöme a Latorca völgyében, illetve az attól északra lévő magaslatokon tört előre, bal szárnyán a 25. határvadász zászlóaljjal. Velük párhuzamosan a Latorcától délre fekvő magaslatokon tört előre a 24/III. zászlóalj. A várostól nyugatra, az Ungvár felé vezető úton a 12/3. kerékpáros század és a nemzetőr csoport tört előre. A 12. kerékpáros zászlóalj zöme e napon átcsoportosult és késő estig Kölcshán volt tartalékban. Már a délelőtt folyamán beérkezett a magyar csapatokhoz a csehszlovák 12. hadosztály parlamentere és fegyverszüneti tárgyalások kezdődtek a Kárpátalját evakuáló csehszlovák haderő és a magyar Honvédség között. E nap délutánján a csehszlovák 12. hadosztály már kiűrtette Szolyvát, ahol korábban a hadosztályparancsnokság települt. Este az eddig tartalékban lévő 12. kerékpáros zászlóalj zömét a 3. huszárezreden keresztül a csoportparancsnok előre rendelte, mely 22 órakor elérte és elfoglalta Szolyvát. Harcjelentése szerint a munkácsi csoport március 15-én az e napi összecsapásokban 3 halottat és 9 sebesültet veszített.¹⁴

A csehszlovák csapatok evakuációjával az érdemi harcok ezzel a nappal a munkácsi csoport számára gyakorlatilag véget értek. Az itt állomásozó csehszlovák erők elég távol voltak Kárpátalja határaitól, innen gyakorlatilag csak a Polena–Poroskő–Perecseny útvonalon a Turja patak völgyében tudtak nyugati irányban az Ung völgyén keresztül szlovák területre visszavonulni, e miatt a nagy távolság miatt volt számunkra fontos erők gyors visszavonása.

Március 16-án reggel 8-kor a munkácsi csoport alakulatai a Kárpát-csoporttól érkező külön további parancs bevárása nélkül, Bélyd ezredes parancsára folytatták az előrenyomulást, hogy még e nap délutánján elérjék a történelmi határt. A csoport előrenyomulását ezen a napon a Szics nem akadályozta, már csak az időjárás és az utak állapota – nagy sár, majd hó – jelentett problémákat (a támadás folytatására irányuló parancs a Kárpát-csoport parancsnokságától egyébként csak 16:45-kor érkezett be). A 12. kerékpáros zászlóalj 13:30-kor ért Alsóvereckére. Ezt követően mint a zászlóalj éle, a 12/1. kerékpáros század egy Ansaldo kisharckocsival, Fráter Tamás főhadnagy, a zászlóalj kisharckocsi szakaszának parancsnoka vezetésével március 16-án 16:45 órakor ért ki a Vereckei hágóra, a lengyel határra, ahol a lengyel 22. hegyi dandár részei ünnepélyesen fogadták őket (ez az ünnepélyes lengyel fogadtatás minden hágó elérésénél megismétlődött).¹⁵

¹⁴ Uo.

¹⁵ HL, Vkf. 1939. 1. oszt. Eln. 4065. Kitüntetési javaslatok (a továbbiakban: Kit.) 211; Magyar vitézi tettek... (1939) i. m. 272–273. o.

Ezzel párhuzamosan a 24/III. zászlóalj egy előrenyomuló felderítő harccsoportja Beregszászi László százados, a 24/7. század parancsnokának vezetésével Volócsra nyomult elő, majd innen a zászlóalj zömének beérkezése után még aznap, március 16-án este elérték a beszkidí vasúti alagutat.¹⁶

Fontos még kiemelni a nap történéseivel kapcsolatban, hogy reggel a dandárparancsnok utasítására a 3. huszárezred egy gyenge század erejű harccsoportja gépkocsikon a Turja völgyében nyugati irányba indult Perecseny felé, hogy felvegye az összeköttetést az Ung völgyében előrenyomuló ungvári csoporttal. Ez a csoport kb. 18:30-kor ért Ószemerétől nyugatra, Perecseny közvetlen közelébe, melyet ezt követően harc nélkül birtokba vett és egy járőrrel az esti órákban felvette a kapcsolatot az ungvári csoporttal, melynek élét Ókemencénél találták meg.¹⁷

A munkácsi csoport összes véres vesztesége az 1. lovasdandár harcjelentése szerint 29 halott, 75 sebesült, valamint 1 eltűnt volt.¹⁸

b) az ungvári csoport hadműveletei

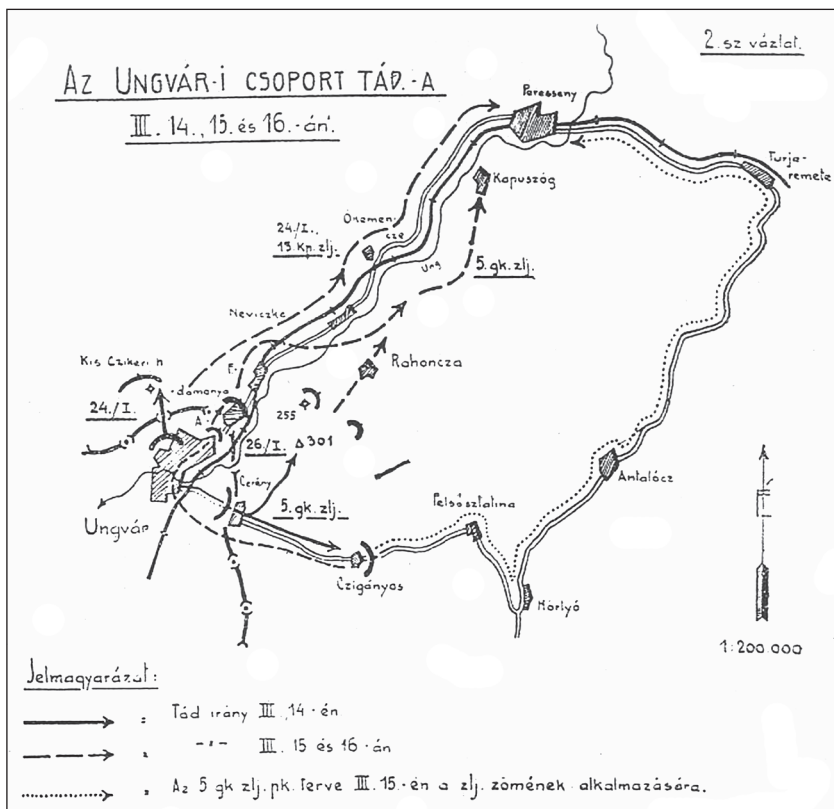
Az ungvári csoport parancsnoka Vásárhelyi Andor ezredes lett, aki a 24. önálló dandár parancsnoka volt. Az ungvári csoport az alábbi csapat-testekből állt: 24/I. zászlóalj, 5. gépkocsizó zászlóalj, 12., 21. és 24. árkász század, a 26. határvadász zászlóalj kisebb részei, valamint a 24. tüzérosztály. Ezen alakulatok állománya 60–70%-ban újoncokból állt és több alig volt feltöltve: a 24/I. zászlóalj egyelőre csak két puskás századból állt, a 26. határvadász zászlóalj is még csak töredékesen állt fel. A legnagyobb harcértékű csapattest az 5. gépkocsizó zászlóalj volt (ennek gyalogzászlóaljból gépkocsizóvá átszervezése folyamatban volt, egyébként eredetileg az 1. gépkocsizó dandár része volt, és Ungvár védelmének megerősítése céljából került ide év elején). Ez az összes erő mintegy két, békelelétszámon lévő gyalogzászlóaljat tett ki, ehhez járult még a helyi csendőriskola és nemzetőrség egy-egy kisebb harccsoportja. Az ungvári csoport alakulatai 1939. március 14-én 18:00-kor indították meg a támadásukat a város környéki magaslatok ellen. A jobb szárnyon az 5. gépkocsizó zászlóalj szinte ellenhatás nélkül tört előre Radvánczról Gerény és Czigányos felé, a bal szárnyon a 24/I. zászlóalj is – harcolva –

¹⁶ HL, Kit. 1. doboz. 77; Magyar vitézi tettek... (1939) i. m. 272. o.

¹⁷ HL Vkf. 1939. 1. oszt. Eln. 4065.

¹⁸ Uo. A munkácsi csoport harcjelentésében szereplő 29 hősi halottból jómagam 13 főt tudtam név szerint beazonosítani, ez az egyetlen csoport, ahol a fennmaradt harcjelentés szerint számos olyan hősi halott volt, akiket nem tüntettek ki posztumusz. Ennek okát eddig nem tudtam megfejtetni.

2. térkép. Az ungvári csoport támadása és előrenyomulása
1939. március 14–15–16-án

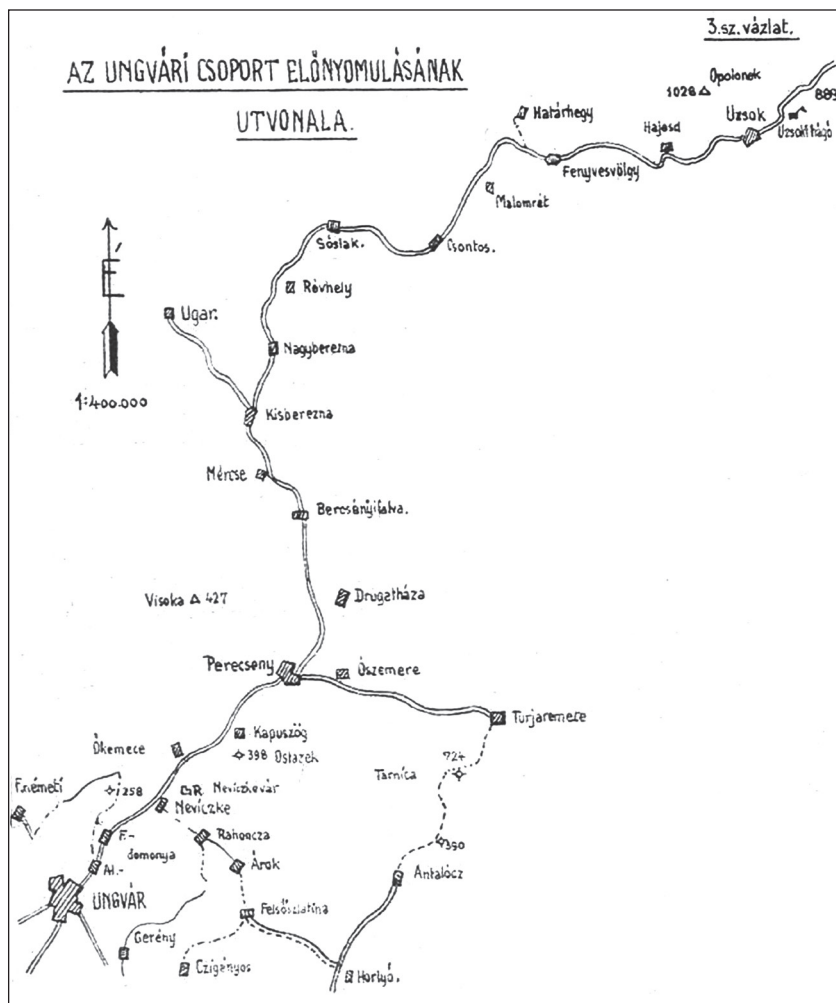

Forrás: Osztovcics Ferenc: Kárpátalja felszabadítása, különös tekintettel a 2. gépkocsizó dandár ténykedésére. *Magyar Katonai Szemle*, 1939/IV. 36. o.

előrehaladt a várostól északra lévő magaslatokon, azonban a 26. határvadász zászlóalj részei az északkelet felé vezető főút mentén, Alsódomonya felé támadva az itt kiépített erős csehszlovák géppuskafészek tüzeiben nem tudtak előrejutni (jómagam itt a zászlóalj négy halottját azonosítottam be). A honvéd vezérkar főnöke az éjszaka folyamán, 22 órakor elrendelte a támadás folytatását az Ung völgyében és az előretörést Perecsenyre.¹⁹

¹⁹ Vásárhelyi Andor: A Kárpátaljáért Ungvár és Uzsok közt lefolyt harcok. *Magyar Katonai Szemle*, 1941/II. 563–569. o.; Osztovcics: Kárpátalja felszabadítása... (1939) i. m. 37. o.

3. térkép. Az ungvári csoport előrenyomulásának útvonala

Forrás: Vásárhelyi Andor: A Kárpátaljáért Ungvár és Uzsok közt lefolyt harcok. *Magyar Katonai Szemle*, 1941/II. 573. o.

Március 15-én Vásárhelyi ezredes a fenti parancsnak megfelelően erőit, a 24/I. és az 5. gépkocsizó zászlóaljakat a szárnyakról visszavonta és átcsoportosította az Ung völgyébe, az ott előrenyomuló határvadász harccsoport támogatására, mely előbb Alsó-, majd Felsődomonyát is elfoglalta. A két község között egy páncélosokkal támogatott ellenlökés is érte a magyar csa-

patokat, de az Ung völgyében a csehszlovák páncélosok nem kerültek olyan agresszív alkalmazásra, mint a Tisza völgyében. Délután, 15:15-kor érkezett a csoporthoz a honvéd vezérkar főnökének parancsa, mely tudtukra adta, hogy Csehszlovákia megszűnt, a német csapatok bevonultak Prágába, a további ellenállás így céltalan, ezért a szemben álló felet fel kell szólítani a fegyverletételre és a további ellenállás beszüntetésére. Így nemcsak az átcsoportosítások, de a fegyverszüneti tárgyalások, a válaszra való hosszúságos várakozás miatt is sokkal csekélyebb intenzitású harcok folytak az Ung völgyében ezen a napon, mint 14-én este. Végül 22 órakor egy cseh tiszt azzal jelentkezett a magyar csapatoknál, hogy a csehszlovák csapatok nem teszik le a fegyvert, de kérték a harcok 17-én reggelig tartó beszüntetését és egyben ígéretet tettek arra, hogy akkor 17-én reggelig kivonulnak Kárpátaljáról. A csoportparancsnok ezt elutasította, az ajánlatot valószínűleg időhúzó manővernek vélte, illetve saját hatáskörben, a kapott parancsokkal ellentétesen le sem állíthatta teljesen az előretörést.²⁰

Az 5. gépkocsizó zászlóalj Ung völgyétől keletre előrenyomuló részei a nap folyamán elfoglalták Rahonczát, az Ung völgyében az élen előrenyomuló magyar csapatok pedig még éjfél előtt elérték Nevicikét.

Március 16-án az ungvári csoport azt a feladatot kapta, hogy a délután beérkező erősítésekkel – egy páncélvonattal és a 13. kerékpáros zászlóaljjal – megerősítve foglalja el Perecsenyt. A nap folyamán a csehszlovák 36/III. gyalogzászlóalj és egy határőr század egy tüzérségi üteg támogatásával és részben Szics segítségével Ókemence-Nevicke várának magasságában komoly ellenállást fejtett ki a magyar csapatokkal szemben és magaslati pozícióiból jól zárta le az utat. A magyar csapatok az ilyenkor helyes eljárással, átkarolni próbálták a jó állásban védekező csehszlovák erőket, emellett több magyar He 46-os közelfelderítő repülőgép is bombatámadást hajtott végre a térségben kisebb bombákkal az ellenállás letörésére. Előbb Nevicke került a magyar csapatok kezére, majd onnan hatásos oldalazó tűz alá vették az Ókemencénél védekezőket, akik végül visszavonultak. A délután beérkező 13. kerékpáros zászlóalj – a már korábban említett munkási összekötő csoport nyomán járva – még éjfél előtt bevonult Perecsenybe.²¹

²⁰ Osztovics: Kárpátalja felszabadítása... (1939) i. m. 40–41. o.; Vásárhelyi: A Kárpátaljáért... (1944) i. m. 572–575. o.

²¹ HL, Kt. 389; Magyar vitézi tettek... (1939) i. m. 275. o.; Vásárhelyi: A Kárpátaljáért... (1944) i. m. 575–576. o.; Osztovics: Kárpátalja felszabadítása... (1939) i. m. 44–45. o.; Radan Lášek: *Jednotka určení SOS – díl třetí*. Praha: Cody Print, 2008. 92–98. o.

Március 17-én az előrenyomulást folytató 13. kerékpáros zászlóalj Mér-csétől északra ellenséges gyalogsági és tüzérségi tűzben ismét elakadt. Légi támogatást kértek, melynek során a 3/II. bombázórepülő osztály két Ju 86-os gépe hajtott végre bombatámadást a térségben. A bombatámadás pánikot okozott a védők között, az átkaroló támadásra induló 13. kerékpáros zászlóalj az előrenyomulást folytatni tudta, Révhely után már ellenállással sem találkozott és késő este, 22 órakor elérte az Uzsoki hágót (éjfél után pár perccel már az ungvári csoportparancsnok is ott volt a hágónál).²²

Jómagam az Ung völgyében tíz fő elesett magyar katonát találtam és azonosítottam be név szerint, közülük hat fő március 14-én esett el a város körüli harcok megindulásakor, hárman pedig Ókemence-Nevicek térségében vesztették életüket március 16-án. Az Ung völgyében a csehszlovák haderő részeinek hosszabb ideig tartó ellenállása nyilvánvalóan a nyugati irányban zajló csehszlovák katonai-közigazgatási evakuáció fedezésére szolgált.

c) a beregszászi csoport hadműveletei

Beregszászon csak Loósy Alajos őrnagy januárban felállított 24. határvadász zászlóalja állomásozott, mely portyázó századának 11 határvadász őrsével 96 km-es határszakaszon biztosított (ebből nyolc őrs volt kárpátaljai csehszlovák határszakasz rájuk eső 66 kilométeres részén és három további őrs a jobb szárnyon a rájuk eső 30 kilométeres román határszakasz biztosítását végezte).²³

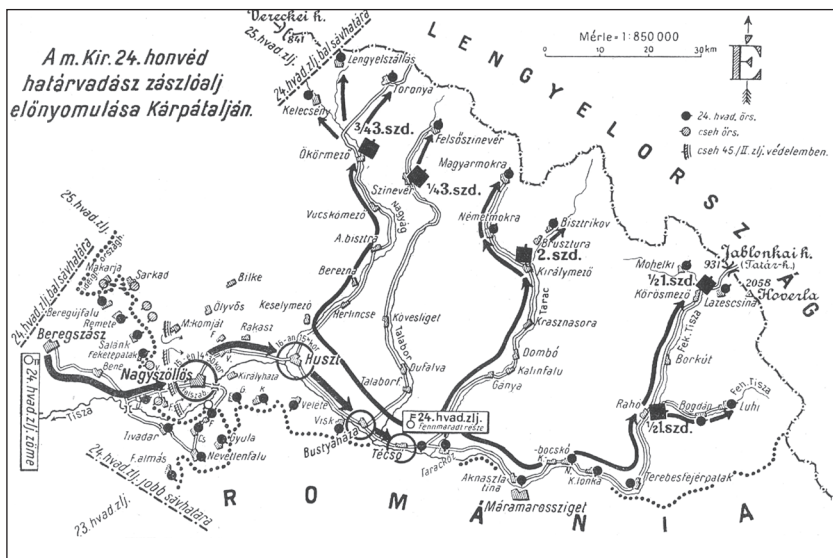
Mivel a 24. határvadász zászlóalj támogatására vezényelt 14. kerékpáros zászlóalj csak később érkezett meg a térségbe, így a békelétszámon lévő, 80%-ban két- és hathetes újoncokból álló, hosszú határszakaszon biztosító 24. határvadász zászlóaljnak egyedül kellett megindítania támadását főerőivel Nagyszőlős irányába, határvadász őrsével pedig gyakorlatilag a teljes kárpátaljai határszakaszukon. Ehhez tevőleges segítséget a támadás megindulásakor csak a térképhelyesbítők néhány, szakasz erejű harccsoportjától kapott, melyek Fancsikánál, Verbőcnél és Komlós-kitérőnél kerültek bevetésre. (Később még egy további harccsoportjuk bevetésre került Tiszaszászfalunál).²⁴

²² Vásárhelyi: A Kárpátaljáért... (1944) i. m. 577–578. o. A bombatámadásról lásd részleteiben Becze Csaba: *Elfejtett hősök. A magyar királyi honvéd légierő ászai a II. világháborúban*. Nagykovácsi: Püldo, 2006. 105–106. o.

²³ Loósy Alajos: Nagyszőlős felszabadítása. *Magyar Katonai Szemle*, 1940/I. 594. o.

²⁴ HL, Kit. 424, 562, 787.

4. térkép. A beregszászi csoport 24. határvadász zászlóaljának előrenyomulása 1939 márciusában

Forrás: Loósy Alajos: Nagyszőlős felszabadítása. *Magyar Katonai Szemle*, 1940/I. 605. o.

A 24. határvadász zászlóalj 1939. március 15-én határsávbán álló őrsével 1 órakor, a zászlóalj főerőivel hajnali 4 óra körül indította meg a támadását, melynek fő célja Nagyszőlős elfoglalása volt. A 24. határvadász zászlóalj főerőivel szemben, Nagyszőlős előtt a csehszlovák 45/II. zászlóalj rendezkedett be védelemre. A legkomolyabb problémát három LT vz. 35 típusú könnyű harckocsi háromszori ellenlökése jelentette a reggeli órákban Fancsikánál, ezeknek esett áldozatul az élen támadó kerékpáros század élének parancsnoka két katonájával együtt. (Ilyen kategóriájú harckocsik egyébként ekkor a magyar Honvédség állományában még nem voltak.) Az összecsapás fordulópontját az jelentette, amikor 7:40-kor egy polgári bérautóval előrehozott, az utolsó másfél kilométeren kézi erővel mozgatott 3,7 cm-es páncéltörő ágyúval 430 méterről az egyik harckocsit kilőtték, a másik kettő erre visszavonult. A löveg irányzója, Enczi Mihály szakaszvezető a Magyar Arany Vitézségi Érmét kapta meg.²⁵

²⁵ Loósy: Nagyszőlős felszabadítása (1940) i. m. 596–599. o.; HL, Kit. 181.; B. Stenge Csaba: A magyar páncéltörő tüzérség tüzkeresztsége: 1939. március, Kárpátalja. I. rész. *Haditechnika*, 2013/6. 39–41. o.

Ezt követően a gyalog, illetve bérelt gépkocsikon felvonuló zászlóalj zöme is felzárkózott a kerékpáros századához és ezzel együtt 10:30-kor megindította támadását, melynek során előbb Szőlősvégárdót, majd 14:30-kor Nagyszőlőst is elfoglalta.²⁶ E nap késő délutánján, 17 órakor ért be Nagyszőlőstre a felvonuló 14. kerékpáros zászlóalj is, melynek parancsnoka báró Ungár Károly alezredes volt, aki rangidősként a csoportparancsnokságot is átvette és a csoport tevékenységét a továbbiakban ő vezette. Az előretörést ezen a napon már nem folytatták, a határvadász zászlóaljnak azonban a teljes határsávbán a támadást megindító határvadász őrsai több, jelentősebb külön összecsapásban vettek részt. A legnehezebb feladat a feketeardói határvadász őrs legénységének jutott, mely hajnali három órakor négy irányból támadott Tiszaszászfalura, melyben – és a mellette lévő Pongor-tanyán – létszámfölényben lévő, sorozatlövő tűzfegyverekkel jól megerősített csehszlovák határvédelmi erők állomásoztak, valószínűleg Szics-csoportok által támogatva. Ráadásul a déli órákban a megmaradt két harckocsi is beérkezett ide, melyek – mivel magyar páncélelhárító fegyverzet itt nem állt rendelkezésre – a küzdők első vonaláig előretörték és közelről tüzet nyitva, súlyos veszteségeket okoztak a támadóknak. A határvadász őrs 26 fős állományából 14 fő elesett, tehát több, mint 50%-a meghalt az őrs állományának (a halottak nagyon magas arányának lehetséges okairól lesz még szó a későbbiekben). A halottak között volt az őrs parancsnoka, Póthy Károly szakaszvezető is, aki korábban már két lövést kapott és magatehetetlenül feküdt, amikor megérkezett a Fancsikától visszavonult két csehszlovák harckocsi, melyek egyikéből a posztumusz Magyar Arany Vitézségi Érmet kapó Póthy „közvetlen közelről több lövéssel fejbe lövetett”,²⁷ de elesett a helyettese, Hajdu Imre szakaszvezető is. Itt került bevetésre a határvadászok támogatására a korábban már említett újabb 16 fős térképhelyesbítő csoport, melynek segítségével végül délután elfoglalták a települést a visszavonuló védőktől.²⁸

Kiemelendően súlyos harcok folytak még a zászlóalj határsávjának legészakibb szárnyán, Kissarkadnál, ahol Horváth Gábor törzsőrmester vezetésével a beregújfalui határvadász őrs támadott meg a faluban védekező túlerejű csehszlovák határőralegységet (lehetséges, hogy itt is volt néhány fő

²⁶ Loósy: Nagyszőlős felszabadítása (1940) i. m. 600–601. o.

²⁷ HL, Kit. 643.

²⁸ HL, Kit. 562, 643. sz.; továbbá Hegedős – Z. Szabó: *Hősök aranygárdája* (1944) i. m. 49–50. o.; Magyar vitézi tettek... (1944) i. m. 230–231. o. A fennmaradt források egy része között van egy nap eltérés (március 15-én, illetve 16-án délutánra teszik a falu elfoglalását) – véleményem szerint egyértelműen az előbbi dátum a helyes, utóbbi gépelési hiba lehet.

Szics tag is). Három magyar katona itt is elesett, további tizenegy – köztük nyolc sebesülten – pedig fogságba esett és Husztra szállították őket, azonban ezt a tizenegy katonát társaik másnap, Huszt elfoglalásakor kiszabadították.²⁹

E napon a 40 km-es menetet végrehajtó, részeivel közel tíz, fő erőivel mintegy négy órán át tűzharcot folytató 24. határvadász zászlóalj állományából – részben a három harckocsi elleni harcban – 20 fő esett el, további 21 fő pedig megsebesült. Fontos kiemelni, hogy a Nagyszőlősről visszavonuló csehszlovák katonai erők – mivel északnyugati irányba a nagy távolság, a hiányzó kiépített úthálózat és az előretörő magyar csapatok miatt esélyük sem volt visszavonulni – Huszton, majd Técsőn át március 16-án délelőtt román területre léptek, ők 15-ét követően itt már nem avatkoztak be a harcokba a magyar csapatok ellen. A magyar csapatok ezt követő összecsapásai a Tisza-völgyében már csak a Szics tagjaival és civil önkéntesekkel folytak.³⁰

Éjfél előtt nem sokkal, március 15-én 23:45-kor érkezett az Ungár-csoport számára a parancs – ez már a Kárpát-csoport parancsnokságtól –, hogy március 16-án foglalják el Husztot. Másnap, március 16-án reggel 7:30-kor két oszlopban megindultak a csapataik a Volosin-kormány fővárosa ellen. A bal oszlop a Nagyszőlősről Veresmarton át Husztra vezető műúton tört előre, ennek élén a 14. kerékpáros zászlóalj 3. százada tört előre Kutas István főhadnagy vezetésével, mögötte vonult fel a 24. határvadász zászlóalj zöme. A jobboldali oszlop a Tisza jobb partjáról indulva, Királyházán és Veréczen át tört előre, ezt Ungár alezredes maga irányította és a 14. kerékpáros zászlóalj zöméből, valamint a 24. határvadász zászlóalj mögéjük vezényelt kerékpáros századából állt. Mindkét oszlop több kisebb összecsapás után 15 óra után néhány perccel elérte Husztot és hamarosan bevonult a város központjába. 17:20-kor Szombathelyi Ferenc tábornok, a Kárpát-csoport parancsnoka is megjelent a város főterén. (Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a katonai alakulatokra morálisan nagyon jó hatással van, ha egy vezető megjelenik a küzdők vonalában.) Szombathelyi kiadta a parancsot, hogy a 14. kerékpáros zászlóalj folytassa előretörését Técsőre és még aznap fog-

²⁹ HL, Kt. 48, 400, 877; Nyáry Iván: Kárpátalja felszabadítása. In: Ajtay Endre (szerk.): *A magyar katona. Századunk legszebb csatái*. Budapest: Élet Irodalmi és Nyomda Rt., 1944. (3. kiad.) 422. o.

³⁰ Loósy: Nagyszőlős felszabadítása (1940) i. m. 600–601. o. A Szics és a csehszlovák haderő között március 14-én Huszton súlyos összecsapás zajlott le, majd úgy tűnik, legalább még egy kisebb összecsapásra került sor köztük Bustyaháza térségében is március 16-án. A március 14-ei összecsapást követően valószínűleg a legtöbb esetben a csehszlovák haderő részei nem bíztak meg a Szicsben, így közös műveleteket sem folytattak (ennek tisztázása is még a jövő feladata lesz).

lalja el. A Técsőre való gyors előrenyomulás elrendelésének oka az volt, hogy a magyar katonai vezetés szerette volna megelőzni a románok esetleges beavatkozását, benyomulását Kárpátalja területére a Felső-Tisza völgyében, ahol a románoknak területi igényeik voltak. Ezt követően a 24. határvadász zászlóalj visszamaradt Huszton, a 14. kerékpáros zászlóalj pedig egy a Szicscekkal történt kisebb bustyaházai összecsapást követően 21:10-kor bevonult Técsőre. A március 16-ai gyors előretörés szétszórta a Szics alakulatait a Tisza völgyében, ahol a legnagyobb erők voltak, így az elkövetkező néhány napban már csak szórványosan fejtettek ki jelentéktelen ellenállást kisebb csoportjaik.³¹

A Huszt előtti harcokkal kapcsolatban fontos még kiemelni, hogy az ukrán historiográfiában szereplő, nagy erőkkel megívott „vörös mezei csata”³² gyakorlatilag sosem zajlott le. A modern tűzérség és sorozatlövő fegyverek korszakában nem vívtak középkori stílusú csatákat, ahol tömött sorokban egymással szemben felállnak a „seregek”. Ez teljes képtelenség is lett volna, hiszen azonnal megsemmisítő veszteségeket szenvedtek volna a korszerű tűzérség és sorozatlövő fegyverek tűzétől, az esetlegesen bevetett légierőről és páncélosokról nem is szólva. Repülők és páncélosok egyébként március 16-án a Tisza völgyében magyar oldalról nem vettek részt a harcban³³ és a két oszlopban bevetett másfél zászlóaljnyi erő sem volt igazán jelentős, de az ellenállók létszáma sem volt nagy. A március 16-án vívott összecsapásokban a Szics, illetve a civil önkéntesek erejét a 24. határvadász zászlóalj parancsnoka összesen mintegy 330 főre becsülte. Összefoglalója szerint csoportjaik az alábbi helyeken és létszámban kíséreltek meg ellenállni: Királyháza délnél kb. 100 fő, Királyháza vasútállomásnál kb. 48 fő (ezt a csoportot egy másik forrás 30 főre becsülte), Rákospatak, majd Verécze előtt kb. 100 fő, Veresmart vasúti megállónál, a vasút és műút kereszteződésénél az előző nap Nagyszöllös előtt már felbukkanó csoport (mintegy 80 fő, kb. 40 galíciai ukránnal megerősítve). Ebből csak az utóbbi fejtett ki számba vehető ellen-

³¹ Uo. 602–604. o.

³² Lásd erről pl. magyarul is Vasil Hudanych: Mi volt a Kárpáti Szics?, ill. Iryna Haponenko-Tóth: Kárpáti Ukrajna magyar megszállása (1938. november–1939. március). In: Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpátalja 1938–1941: magyar és ukrán történelmi közélet.* Budapest: Teleki László Alapítvány, 2004. 51., ill. 83. o.

³³ Szervezészerűen minden kerékpáros zászlóalj – így a 14. is – rendelkezett egy kisharcocsi szakasszal, hat darab, inkább csak jelképes harcértékű Ansaldo kisharcocsiival. A 14. kerékpáros zászlóalj Ansaldoinak a Tisza völgyében lezajlott, érdemi összecsapásokban való részvételéről azonban nem maradt fenn adat.

állást, amely a Husztra vezető műút mentén fejtett ki halogató harcot és legutoljára a Huszt nyugatnál lévő hegyormon fejtett ki ellenállást.³⁴

Loósy Alajos őrnagy az alábbi jellemzést adta a Szics erőkről, illetve civil önkéntesekről az e napon vívott harcok nyomán: „A 'Szics'-ek zöme katonailag nem volt kiképezve, feltűnően sok volt a fiatalok, akik puskájukat sem tudták kezelni. A 'Szics'-ek részéről folytatott tűzharc teljesen hatástalan és eredménytelen volt, mivel egyik zászlóaljnál sem volt sebesült, vagy halott annak ellenére, hogy a tűzharc – beleértve a járőrharcot is – 8 órától 15 óráig tartott.”³⁵

Jómagam ezt annyival egészíteném ki és pontosítanám, hogy az e napon a beregszászi csoportnál vívott harcok részleteivel kapcsolatos kutatásaim során csak két könnyű sebesültet találtam a magyar csapatoknál, mindketten a 14. kerékpáros zászlóaljban szolgáltak (az egyik katona az ujján sebesült meg Királyháza vasútállomásánál, a másik pedig a combján Huszt keleti szélénél).³⁶

Egy korabeli feldolgozás a Szicsiek – gyakorlatilag a szervezetlen, részben civil, vegyes csoportok, közöttük középiskolások – Huszt előtti összecsapásokban, március 16-án elszenvedett vereségét legalább 180–200 halottra becsülte.³⁷ A védők súlyos veszteségei leginkább a katonai tapasztalatok és kiképzés teljes hiányára vezethetőek vissza, mert túlnyomó többségükben nemcsak rettentő rosszul lőttek és így nem tudták eltalálni a magyar katonákat, de nem is fedezték magukat megfelelően, és esetenként csoportosultak a magyar sorozatlövő fegyverek által belőtt területeken és ez nyilvánvalóan nagyon súlyos veszteségeket okozott. Emellett néhány tucat elfogott fegyveres civilt és Szics-tagot a magyar csapatok elfogásuk után agyon is lőttek. Egy 1939. március 22-én Szentpály Imre százados által a kárpátaljai tapasztalatokról írt jelentés szerint: „A fegyveresen ellenálló Szics tagokat a csapatok kivégezték. Nem lehet csodálkozni ezen, mert orvul lövöldöztek a magyarokra. Az egyik hv. zlj. sebesültjeit a Szics meglepte és lemészárolta. Huszt előtt 23 Szics holttestet számoltam meg az út mentén – ez már viszonzás volt a Szics kegyetlenkedésekre.”³⁸

Ez esetben az elfogott fegyveresek – részben civilek, részben szicsiek – egy részének helyszíni agyonlövésére a fentebb említettek túl valószínűleg jelentős részben azért került sor, mert a védők szervezetlen, koordinálatlan csoportjainak jelentős része egyenruhával sem rendelkezett és a hadviselést

³⁴ Loósy: Nagyszöllös felszabadítása, i. m. 606. o.; HL, Kit. 880.

³⁵ Loósy: Nagyszöllös felszabadítása, i. m. 604. o.

³⁶ HL, Kit. 514, 880; Magyar vitézi tettek... (1939) i. m. 263. és 268. o.

³⁷ Osztovcics: Kárpátalja felszabadítása... (1939) i. m. 43. o.

³⁸ HL, Vkf. eln. 1. oszt. 3529.

szabályozó nemzetközi normák a civil ruhás fegyvereseket banditának, terroristának tekintették.³⁹ Az ukrán nacionalista fegyveres csoportokat egyébként Bronisław Pieracki lengyel belügyminiszter 1934. június 15-ei, ukrán nacionalisták általi meggyilkolása után valószínűleg már egyértelműen terror-szervezeteknek tekintette a magyar elhárítás, bár az adott szituációban olyanoknak, melyek akkor nem jelentettek közvetlen veszélyt Magyarországra. 1939 elején azonban Kárpátalja vonatkozásában közvetlenül is konfrontálódtak velük a magyar fegyveres erők és valószínűleg részben nemcsak az irreguláris hadviselő voltukat, de a magyar lakosság elleni korábbi fellépésüket – azt internálótáborokba történő elhurcolásokat, illetve részben az 1939 eleji határincidensekben való részvételüket is a „számlájukra írták” (egyébként számos Kárpátalján elfogott, a Szics „kemény magjának” tekintett galíciai ukrán – lengyel állampolgárságú – személyt Magyarország át is adott később Lengyelországnak).

A Szentpály százados által említett „orvul lövöldözés” valószínűleg leginkább Veréczére vonatkozik, ahol előbb fehér zászlókat tettek ki a házakra a védők, majd mégis tüzet nyitottak a magyar csapatokra. A magyar sebesültek legyilkolása nyilvánvalóan a 24. határvédő zászlóalj előző napi harcaira utal, ez lehetett egy-két kissarkadi halott is, de leginkább a Tiszaszázfalunál elesettek egy része. Tiszaszázfalunál minden bizonnyal nemcsak a csehszlovák harckocsik személyzetei „foglatatoskodtak” a magyar sebesültek likvidálásával a Póthynál már említett módon, és a korabeli források egy része kifejezetten jelzett szicseket a faluban, továbbá egy korabeli feldolgozás szerint itt a legtöbb halottal fejlődés végzett, ami a közelről történő, kivégzésszerű megölésekre utal.⁴⁰ De ugyanez előfordulhatott a munkácsi csoport egyes első napi veszteségeinél is. Természetesen biztosan fordultak elő túlkapások magyar oldalról is, ahogy az ilyen jellegű katonai akcióknál akkoriban általános jelenség volt (és sokszor még ma is az).

³⁹ Lásd erről a hadviselést szabályozó, 1907. október 28-án kelt hágai egyezményeket, melyek Magyarországon az 1913. évi XLIII. törvénycikkben kerültek ratifikálásra. Részleteiben lásd 4. egyezmény melléklete, I. fejezet, 1.-4. cikkek, különös tekintettel a 2. cikke, mely szerint azok tekintendők hadviselő félnek, akik egyenruha hiányában is „meghatározott megkülönböztető jelvényt viselnek, amely messziről felismerhető”, illetve a 3. cikk szerint „ha fegyvereiket nyíltan viselik”. Manapság a nemzetközi közösség már az elfogott szomáliai kalózokkal is nagyon kesztyűs kézzel bánt, de a múlt század harmincas éveiben a civil ruhás fegyveresekkel még minden ország reguláris hadereje igen drasztikusan számolt le, ha szembe került velük.

⁴⁰ Hegedős – Z. Szabó: *Hősök aranygárdája* (1944) i. m. 49. o., Nyáry Iván: *Kárpátalja felszabadítása...* (1944) i. m. 419. o.

Azt hozzátenném még a harcokban részt vevő civilekkel kapcsolatban, hogy véleményem szerint a nemcsak katonai, de kellő élettapasztalattal sem rendelkező, emocionálisan labilis, könnyen befolyásolható középiskolások felfegyverzése és harcba vetése nemcsak katonailag volt teljesen értelmetlen cselekedet, de komoly morális-erkölcsi felelősség kérdését is felveti azzal szemben, aki ezt megszervezte és kivitelezte.⁴¹

Március 17-én a 2. gépkocsizó dandár is beérkezett a Tisza völgyébe (Kassa és Tokaj térségéből történő felvonulás után). E napon 8 órakor indult meg a 14. kerékpáros zászlóalj Técsőről az onnan közel 120 km-re levő lengyel határ felé. A 14. kerékpáros zászlóalj helyileg igénybe vett járművek használatával gyorsította meg előretörését és 16:30-kor futott be egy zsákmányolt, használatba vett vasúti szerelvénnyel Körösmezőre. A lengyel határt a Tatár-hágó térségében 17:10-kor érték el.⁴²

A 2. gépkocsizó zászlóalj 2. felderítő zászlóalja e napon 16 órakor indult el Husztról és a Visóvölgyben éjjelezve, március 18-án reggel 7:30-kor érte el a határt a Jablonkai hágónál. Ezen a napon – melynek során a kormányzó, Horthy Miklós is megszemlélte Huszton a magyar csapatokat – a 2. gépkocsizó dandárhoz tartozó 4. huszárezred elővédjére 11:45-kor Aknaszlatinán rálőtt egy kisebb Szics csoport, melyet azonban egyből szétszórta.⁴³

A 2. gépkocsizó dandár március 19-én még két összecsapásról számolt be a Szicccsel. A 4. gépkocsizó zászlóalj zömének elővédje ugrasztott szét éjfél után egy kisebb Szics csoportot Bereznánál, és napközben Huszttól északra, Lipcsemező és Lipcse között a 12. kerékpáros zászlóaljnak volt egy számottevőbb összecsapása a Kárpáti Szicccsel, melyben a Szics tagjai közül 8 fő elesett, 17 fő pedig fogságba került.⁴⁴ Ezt követően a fennmaradt magyar katonai forrásokban már sehol nem szerepel Szics csoportok elleni érdemi fegyveres összecsapás Kárpátalján. A magyar csapatok a Tisza völgyében 20 halottat veszтettek (ők kivétel nélkül a 24. határvadász zászlóalj március 15-ei veszteségei voltak).

⁴¹ Jakov Holota volt ez a személy, a „vörös mezei csata” fiktív története is részben az ő visszaemlékezéséből eredeztethető.

⁴² Osztovcics: Kárpátalja felszabadítása... (1939) i. m. 47–49. o.

⁴³ Uo. 50–51. o.

⁴⁴ Uo. 52–53. o.

A hadműveletek II. fázisa

A területi korlátok nem teszik lehetővé a hadműveletek II. fázisának az I. fázishoz hasonló részletekbe menő tárgyalását, de néhány alapvető tényttel ezzel kapcsolatban is le kell szögezni. A szlovák historiográfiában szereplő „nagy megoldás”, a Poprádig terjedő esetleges előretörés semmilyen magyar katonai tervben és dokumentumban nem szerepel, erre előkészületek sem történtek. A Poprádig terjedő vonal Kárpátaljához csatolása ruszin politikusoknál merült fel a ruszinok lakta területek egyesítésének igénye okán.⁴⁵ Hibás a „kis háború” kifejezés bevett alkalmazása is, hiszen ezek térben és időben erősen korlátozott hadműveletek voltak és a diplomáciai kapcsolatok sem szakadtak meg a két ország között.⁴⁶

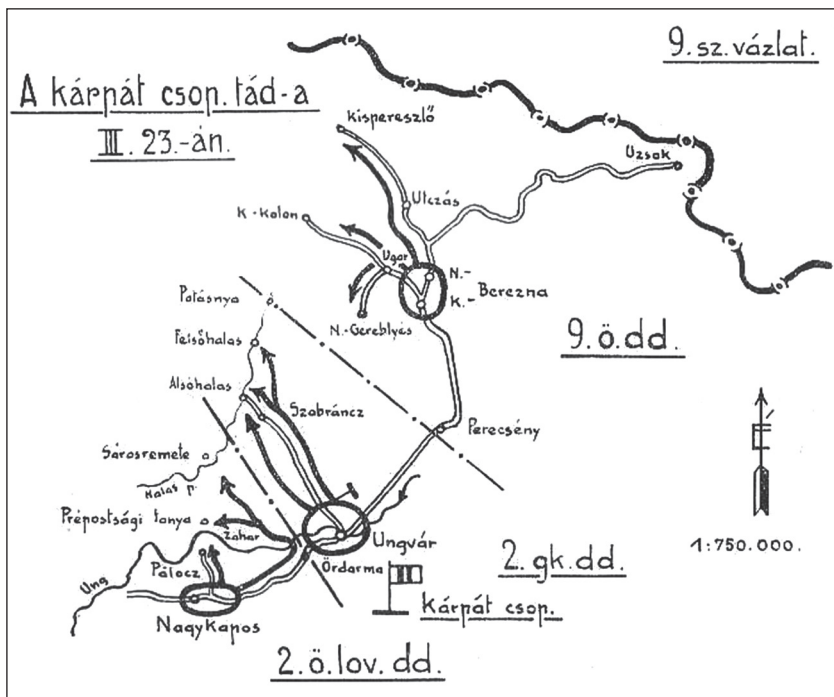
A magyar katonai vezetés a Honvédség korlátozott célú előretörését azért rendelte el, hogy jobban védhető természetes határokhöz jusson az Ung völgyében, Lengyelország felé húzódó stratégiai fontosságú vasúti és közúti útvonalak megfelelő védelmének biztosítására. Katonai szempontból fokozott igény lépett fel a korábbi kárpátaljai határincidensekhez hasonló esetek megelőzésére, az ott folyó forgalom védelmére.

A hadműveletekre kijelölt alakulatok 1939. március 22-én fél tizenkettő tájában kaptak parancsot a megindulási állásaik felvételére, hogy másnap hajnali ötkor benyomuljanak az elfoglalandó területekre. Délen a 2. lovasdandár (parancsnok Miklós Béla ezredes), középen a 2. gépkocsizó dandár (parancsnok Horváth Sándor ezredes), északon pedig a 9. önálló dandár (parancsnok Székely János tábornok) hajtotta végre az előrenyomulást. Délen az Ung folyó vonala, középen a Halas patak vonala, északon, ahol természetes vízi akadály nem volt, nagyjából a Kiskolon–Kispereszlő vonal volt az elérendő cél a magyar csapatok számára. Március 23-án hajnalban 5 órakor indult meg a támadás, délen 8:10-ig, középen 7:45-ig, északon 10 óráig elérték a kijelölt célokat. Délen és középen gyakorlatilag fegyveres ellenállással nem találkozva, puskalövés nélkül foglalták el a magyar csapatok a kijelölt területeket,

⁴⁵ Lásd erről pl. Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta – Dunaszerdahely: Fórum Intézet – Lilium Aurum, 2002. 26. o.; Botlik József: Ruszin vagy ukrán? Bródy András és Volosin Ágoston/Avgusztin politikai pályájának összevetése. In: *Magyar–ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó fehér „foltok”*. Beregszász – Ungvár: Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet, 2011. 21. o.

⁴⁶ A kérdés tárgyalásáról lásd még bővebben Janek István: A szlovák–magyar „kis háború” története és eseményei 1939 márciusában. *Történelmi Szemle*, 2001/3–4. sz. 299–313. o.

5. térkép. A Kárpát-csoport támadása a hadműveletek II. fázisában
1939. március 23-án

Forrás: Osztovics Ferenc: Kárpátalja felszabadítása, különös tekintettel a 2. gépkocsizó dandár ténykedésére. *Magyar Katonai Szemle*, 1939/IV. 54. o.

csak az északi szektorban volt néhány kisebb összecsapás. A későbbiekben a magyar csapatok már nem nyomultak tovább, csak március 26-án végeztek egy kis arcvonal-korrekciót védhetőbb pozíciók elfoglalása érdekében: ekkor foglalták el Kiskolont és a mellette lévő magaslatot az északi szektorban, ahol nem volt olyan természetes vízi akadály, melyre felzárkózhattak volna.⁴⁷

A március 23-ai katonai akciót követő néhány napon át több sikertelen szlovák ellentámadási kísérlet is zajlott a térségben, illetve 23-án és 24-én a szlovák repülőketelések is intenzív alkalmazásra kerültek a magyar csapa-

⁴⁷ HL, Kit. 25; Csima János (összeáll.): *Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához (1938–1945)*. Budapest: HM Központi Irattár, 1961. 31–32. o.; A 2. lovasdandár működése Kárpátalján. *Magyar Katonai Szemle*, 1939/III. 1–4. o.; Osztovics: Kárpátalja felszabadítása... (1939) i. m. 53–57. o.

tok ellen. A kisebb összecsapások még napokig folytak a térségben, közben március 25-étől nagy esőzések indultak meg, az ezt követő áradások – Ung, Halas-patak – komolyan akadályozták a közlekedést a szektorban.⁴⁸

Az utolsó magyar katona ebben a fázisban április 2-án esett el, napokkal azután, hogy a fegyveres összecsapások gyakorlatilag véget értek. Ez a katona a 2. gépkocsizó dandárt felváltó 7. önálló dandár egy szállás-csináló altisztje volt, akit lelőttek a túloldalról. Három magyar katona a II. fázis során is kiérdemelte a Magyar Arany Vitézségi Érmét. Egyikük az 1/1. vadászrepülő századból Szóják Sándor őrmester, őt két szlovák Avia vadászrepülőgép március 24-ei lelövéséért tüntették ki. Tóth Lajos őrvezető a 14. kerékpáros zászlóaljból mint egy 3,7 cm-es páncéltörő ágyú irányzója Alsóhalasnál március 24-én három szlovák páncélgépkocsi kilövését jelentette, majd 25-én két teherautót is kilőtt ugyanott (ő már előtte, március 16-án a Tisza völgyében is kilőtt egy Szics géppuskafészket, majd egy menekülő Szics szerelvény mozdonyát is). A harmadik kitüntetett Szabadi Béla karpaszományos őrmester volt, a 38/1. század egyik szakaszparancsnoka, aki a március 26-ai, Kiskolon melletti támadásban sebesült meg és sebesülésébe április 2-án belehalt, részére a kitüntetést posztumusz adományozták.⁴⁹

A magyar fegyveres erők bevetésének katonai tanulságai

A magyar Honvédség személyi állománya szempontjából elmondható, hogy ez a rövid hadművelet gyakorlatilag a tűzkeresztséget jelentette, hiszen harci tapasztalatokkal az állomány túlnyomó többsége – néhány, az első világháborúban is aktív tisztén kívül – nem rendelkezett (ez természetesen a magyar csapatokkal szembekerülő fegyveres erőkre is igaz). A harci tapasztalatok hiányát tetézte, hogy magyar részről javarészt újonnan felállított alakulatok kerültek bevetésre, jelentős százalékban 5–6, de akár 2 hetes újoncok is, akiknél nemcsak az általánosságban említett harci tapasztalatok hiányoztak, de a megfelelő kiképzés és esetenként az alkalmazott fegyverek használatának kellő gyakorlata is. A kiképzésük elején járó állomány miatt a katonák tapasztalatlanságát a bevetett alakulatok teljesítményének értékelésénél fokozottan kell figyelembe venni.

⁴⁸ A 2. lovasdandár működése... (1939) i. m. 5–15. o.; Osztovics: Kárpátalja felszabadítása... (1939) i. m. 57–61. o.; Csaba B. Stenge: *Baptism of fire* (2013) i. m.

⁴⁹ HL, Kit. 725, 831; Magyar vitézi tettek... (1939) i. m. 260, 268, 311–312, 317, 326–327, 333. o.

A fentebb vázolt problémák ellenére a magyar katonák teljesítményéről szólva elmondható, hogy általánosságban nagyon lelkesek és motiváltak voltak és igen jó teljesítményt nyújtottak. A motiváció oka jelentős részben az volt, hogy a trianoni békeszerződés revíziójával kapcsolatos katonai műveletről volt szó. Ezzel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy az 5. gépkocsizó lövészszázlójának két lázas betegen fekvő katonája is kiszökött harcolni, de volt olyan katona a 12. kerékpáros zászlójában is, aki a március 14-ei sebesülését követően másnap már önként újra részt vett a hadműveletekben.⁵⁰

Az egyéni motiváción túl feltétlenül kiemelendők még a komoly menet-teljesítmények is a rendkívül nehéz terepen. Közülük a Tisza völgyében bevetésre kerülő 14. kerékpáros zászlóját emelném ki, mely 1939. március 15-én 10 órakor indult Vásárosnaményből és részben harcban előrenyomulva, 55 óra alatt összesen 270 kilométert tett meg.⁵¹

Ami az anyagi, logisztikai tényezőket illeti, a résztvevő, újonnan felállított magyar csapatok egy része anyagi téren még nem teljesen feltöltött alakulat volt. A hirtelen elrendelt mozgósítást követő felvonulás során, a vasúti szállításban eleinte voltak zavarok és késések az előzetes tervekhez képest, így a szerelvények egy része túl későn érkezett be, ezért hárult az első fázisban a hadműveletek jelentős része a helyben állomásozó csapatokra.⁵²

A hadművelési területen a békés körülmények között is rendkívül nehéz, hegyi terepviszonyok, a csekély kapacitású úthálózat mellett az időjárás is további nehézségeket okozott (a hideg, a jelentős mennyiségű hó, majd a meginduló esőzés következtében megáradó folyók). Ezzel kapcsolatban az Ung völgyében alkalmazásra került csapatoknál előfordult késés az elégtelen hídanyag és a folyón történő átkelés nehézségei miatt, de még inkább kiemelendő az 1/3. vadászpilóta század esete, mely Csap tábori repülőterén a sárba ragadt és nem tudott felszállni.⁵³ Ez esetben a Tisza és Latorca között fekvő település melletti, ártéren fekvő rétet belvizes időszakban repülőternek használni nem volt túl előrelátó elképzelés.

A magyar csapatok az általam eddig feltárt adatok szerint összességében 82 halottat és egy eltűntet vesztek a hadműveletek során, ebből 59 halottat és egy eltűntet a hadműveletek I. fázisában, további 23 halottat pedig a hadműveletek II. fázisában. A halottak közül 66 főt tudtam név szerint beazonosítani csapatostól, a halál pontos helyével és körülményeivel együtt, a többiek

⁵⁰ HL, Kit. 331, 493; Magyar vitézi tettek... (1939) i. m. 247. o.

⁵¹ Nyáry: Kárpátalja felszabadítása... (1944) i. m. 423. o.

⁵² HL, Vkf. 1939. 1. oszt. Eln. 3529.

⁵³ Becze Csaba: *Elfelejtett hősök* (2006) i. m. 101. o.

a munkácsi csoport hadműveleteinek elején estek el a csoport harcjelentésének tanúsága szerint.⁵⁴ A magyar csapatok veszteségeik túlnyomó többségét az I. fázisban a hadműveletek kezdetekor, a jó kilövésssel rendelkező védőállások sorozatlövő fegyvereinek tüzeiben szenvedték el, a veszteségek további jelentős okai a korszerű haditechnikai eszközök voltak, melyeket bevetettek ellenük: a csehszlovák harckocsik ellenlökései a beregszászi csoportnál, illetve a szlovák repülőgépek légitámadásai a hadműveletek II. fázisában.

A lengyel–magyar határ katonai jelentősége

Az 1939-es közös magyar–lengyel határ csak mintegy fél évig létezett. Emiatt a tervezett lengyel–magyar stratégiai együttműködés, hadiipari és egyéb kooperáció is elmaradt.⁵⁵

A közös határ stratégiai jelentőségét a két ország viszonylatában azzal töltötte be, hogy 1939 szeptemberét követően mintegy 60 000 lengyel katona és nagyon sok civil tudott Magyarországra menekülni a közös határon keresztül.⁵⁶

A lengyel menekült katonák egy jelentős része – a magyar kormány engedélyével – Jugoszlávián keresztül Nyugat-Európába távozott és folytatta a harcot a Harmadik Birodalom ellen. Ez természetesen nem került el a német vezetés figyelmét. A Harmadik Birodalomnak nem tetsző, lengyelbarát magyar külpolitika egy katonai szempontból fontos következménye az lett, hogy ezt követően a német hadianyag-szállítások szinte teljesen leálltak Magyarország irányába.

Magyarország külpolitikai mozgástere 1939 szeptemberét követően ismét drámaian lecsökkent: hiába szabadult ki 1939 márciusában a kisanant gyűrűből, szeptembertől immár mindkét, rendkívül expanzív külpolitikát folytató európai totalitárius rezsimmal, a Harmadik Birodalommal és a Szovjetunióval is közvetlenül határos lett, a közöttük lévő ütközőzónában. Ez a helyzet rendkívül komoly potenciális fenyegetést hordozott magában és a későbbiekben be is bizonyosodott, hogy Magyarország nem tudta elkerülni a háborúba történő belesodródását.

⁵⁴ HL, Vkf. 1939. 1. oszt. Eln. 4065. Kt. 1. doboz, ill. vonatkozó, fennmaradt csapatanyag alapján.

⁵⁵ A lengyel–magyar hadiipari kooperációval kapcsolatos tervekről lásd pl. HL, Vkf. 1939. 1. oszt. Eln. 3557.

⁵⁶ Godó Ágnes: *Magyar–lengyel kapcsolatok a második világháborúban*. Budapest: Zrínyi, 1976. 88. o.; Kapronczay Károly: *Lengyel katonák magyar földön*. Budapest: Zrínyi, 1994. 80–81. o.

Út a paramilitáris szervezettől a fegyveres honvédelemig: a Kárpáti Szics

OLEKSZANDR PAHIRJA

A Kárpáti Szics Népi Önvédelmi Szervezet [Організації Народної Оборони «Карпатська Січ», rövid. ОНОКС] 1938–1939-es kárpátaljai tevékenységével az ukrán historiográfiában számos munka foglalkozik.¹

¹ Худанич, Василь: Виникнення, структура і діяльність Карпатської Січі. In: *Карпатська Січ*. Ужгород: Гражда, 1996; Уб: Виникнення, структура і діяльність Карпатської Січі. In: *Дмитро Климтуш – головний командант «Карпатської Січі». Документи, спогади, статті, вірші*. Упор. Омелян Довганич, Марія Кухта. Ужгород, 1997. 33–40. о.; Уб: Карпатська Україна і Карпатська Січ. In: *Карпатська Україна і Карпатська Січ*. Ужгород: Карпати – Гражда, 1999. 8–16. о.; Уб: Становлення, структура і діяльність Карпатської Січі. In: *Книга пам'яті України. Закарпатська область*. Гол. редкол. Василь Керещанин. Т. 2. Ужгород: Видавництво «Карпати», 1998. 39–45. о.; Уб: Готуючись до оборони краю. Уо. 45–55. о.; Уб: *Світове Братство Карпатська Січ*. Ужгород: Гражда, 2005; Hudanych, Vasyi: Mi volt a Kárpáti Szics? In: *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*. Szerk. Fedinec Csilla. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2004. 37–52. о.; Вегеш, Микола: До питання виникнення та діяльності Організації Народної Оборони Карпатська Січ (1938–1939 рр.). In: *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Річник I (XV). Ужгород, 1996. 147–159. о.; Уб: *Карпатська Січ: сторінки історії (1938–1939 рр.)* Ужгород, 1996; Вегеш, Микола – Худанич, Василь: Виникнення, структура і діяльність Карпатської Січі. In: *Вони боронили Карпатську Україну. Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців*. Відп. ред. Микола Вегеш. Ужгород: Карпати, 2002. 280–293. о.; Вегеш, Микола: Організація Народної Оборони Карпатська Січ – збройні сили Карпатської України. In: *Історія і політика*. Т. 2. Ужгород: Видавництво УжНУ, 2005. 157–167. о.; Федака, Сергій: Невідома армія: Карпатська Січ у свідченнях очевидців. In: *Воєнна історія Галичини та Закарпаття*. Львів, 2010. 412–418. о.; Буковський, Іван – Вегеш, Микола: *Славна сторінка історії українського народу (Карпатська Січ – захисник незалежності Карпато-Української держави: 1938–1939 рр.)* Ужгород – Львів: Вид-во ЛВІ, 2002; Буковський, Іван: *Утворення і діяльність військових формувань Карпатської України (1938–1939 рр.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2004; Фридманський, Василь: До питання про діяльність організації «Карпатська Січ»

A feltárt forrásoknak és a visszaemlékezéseknek köszönhetően részben sikerült rekonstruálni a Kárpáti Szics² történetét és bemutatni tevékenységének alapvonalait. Ám mindeközben senki nem használta a szervezet belső dokumentációját, melyről a kutatók úgy tudták, hogy maguk a szicsek [a Szics tagjai] semmisítették meg a magyar hadsereg 1939. márciusi beavatkozása során.³ Ezzel összefüggésben számos olyan kérdés maradt, melyekről nem született tudományos leírás, úgy mint a Kárpáti Szics katonai-szervezeti működése (az állomány, a parancsnokok kiképzése, a fegyverzet, az egyenruha, a nők szerepe), valamint részvétele Kárpáti Ukrajna védelmében.

Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy új adalékokkal szolgáljunk a Kárpáti Szics megalakulásával, szervezésével és tevékenységével kapcsolatban az 1938–1939-es időszakra vonatkozóan, megkülönböztetett figyelemmel a katonai-szervezeti kérdésekre a megalakulástól a magyar katonai beavatkozásig, amikor a Szics a függetlenségét kikiáltó Kárpáti Ukrajna aktív véderejévé vált. Ehhez alapvetően a Kárpáti Szics belső dokumentációját használtuk fel, melyre sikerült rábukkanni Ukrajna Nemzetbiztonsági Hivatalának Levéltárában [Архів Управління Служби безпеки України, рöv. Архів УСБВ]. E források eddig két dokumentumkötetben lettek közreadva.⁴

(1938–1939 pp.). In: *Науковий збірник закарпатського краєзнавчого музею*. Вип. 1. Ужгород: Карпати, 1995. 53–64. o.; Топальський, Віктор: Формування Карпатської Січі та участь її підрозділів в захисті Карпатської України. In: *Воєнна історія Галичини та Закарпаття* (2010) і. т. 401–406. o.; Хруленко, Іван: Інформаційно-пропагандистська та культурно-просвітницька діяльність Карпатської Січі. Уо. 419–422. o. stb.

² A „szics” eredetileg egy településtípus, a zaporozsjei kozákság mindenkori közigazgatási és katonai központja a 16–18. században. (A szerk.)

³ Lásd erről Szerhij Jefremovnak, a Kárpáti Szics főparancsnokának visszaemlékezését, mely szerint személyesen adta parancsba az irattár megsemmisítését a Husztról való kivonulás előtt. (Єфремов, Сергій: *Бої 14–15 березня 1939 р. на Карпатській Україні*. Ужгород: Гражда, 2009. 81. o.) Ezt alátámasztotta visszaemlékezésében a parancs végrehajtója, Jevhen Vrecjona is. (Врецьона, Євген: *Перед загрозою мадярського наступу*. In: *Карпатська Україна в боротьбі*. Відень: Українська Пресова Служба, 1939. 118. o.)

⁴ Пагіря, Олександр: *Карпатська Січ: військове формування Карпатської України*. Київ: Темпора, 2010; *Карпатська Україна. Документи і матеріали*. Т. 1. Упор. Омелян Довганич – Олексій Корсун – Олександр Пагіря. Ужгород: Закарпаття, 2009.

A Kárpáti Szics megszervezése

1938. október 11-én a Podkarpatszka ruszi terület autonómmá nyilvánítása gyökeresen új helyzetet teremtett az ukrán militáris erők számára, akik elérkezettnek látták az időt megfelelő szervezeti keretek kialakítására az autonóm régió nemzeti és területi érdekeinek megvédésére. A Kárpáti Szics elődszervezeteinek a két világháború közötti időszakban Podkarpatszka Rusz területén működő, Szics névre hallgató torna- és tűzoltó egyesületeket, kulturális-oktatási szervezeteket, valamint az 1938. szeptember 4-én Ungváron az Ukrán Nacionalisták Szervezete [Організація українських націоналістів, *röv.* ОУН] kárpátaljai csoportja által létrehozott Ukrán Népi Önvédelem szervezetet [Українська Національна Оборона, *röv.* УНО] tekinthetjük. Azonban a két utóbbi szervezet egyikének a hatóköre sem terjedt ki a régió egészére. Ezenkívül a katonai jellegű szervezkedéshez sem volt meg a hátterük. Miután 1938. október 26-án az ukrán irányvonalat képviselő Avgusztin Volosin lett az autonóm terület miniszterelnöke, napirendre került egy nemzeti-önvédelmi szervezet megalakítása, amelyik megvédené a régiót a magyar és a lengyel diverzánsok aknamunkájától.

1938. november 9-én Huszton tartották meg a Kárpáti Szics Népi Önvédelmi Szervezet alakuló gyűlését. Ezen jóváhagyták az alapszabályt, megszavazták a főparancsnokot Dmitro Klimpus személyében, valamint a főparancsnoki testületet, melynek tagjai lettek Ivan Roman főparancsnok-helyettes, szervezési és gazdasági-pénzügyi felelős, Ivan Rohacs főírnok és titkárságvezető, Sztepan Roszoha sajtóreferens és propagandafelelős, az összekötő Kárpáti Ukrajna kormányával.⁵ Klimpus az első világháború idején harcolt az orosztrák–magyar hadseregben, helyettese, Roman pedig szolgált a csehszlovák hadseregben, mindketten tiszthelyettesek voltak. Rohacsnak és Roszohának nem volt katonai múltja, de ebben az időben már mindketten ismert közéleti személyiségek, politikusok voltak Kárpátalján.

A Főparancsnokságon kívül, amely a szervezet politikai irányító területe volt, létrehoztak egy Vezérkart is ukrán származású volt katonatisztek-ből, akik szolgáltak Ausztria-Magyarország, Lengyelország, Csehszlovákia, az Ukrán Népköztársaság és a Nyugat-Ukrán Népköztársaság hadseregeiben, különböző rangban az ezredesig bezárólag. A Kárpáti Szics katonai jellegének megteremtésében fontos szerepet játszottak az Ukrán Nacionalisták Szervezetének tagjai, akik nyugat-ukrán területekről érkeztek Kárpátaljára, hogy megvédjék az autonóm ukrán területet. Zömmel belőlük állt össze a Vezér-

⁵ Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). Фонд 3. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 15.

kar. Miután meghalt Mikola Arkasz ezredes, aki korábban, 1938. szeptember–október folyamán az Ukrán Népi Önvédelem Vezérkarát irányította, 1938. december 13-ával a Kárpáti Szics Vezérkarának élére egy tapasztalt, elméletileg is felkészült katonatiszt, Mihajlo Kolodzinszkij került (több álneve ismert: „Huszar”, „Kum”, „Burun”, „Misko”). Vaszil Grendzsa-Donszkij megfogalmazása szerint ő lett az „agy” a Kárpáti Szicsben.⁶

A Vezérkar tagja lett Zenon Kosszak („Tarnavszkij”) szakaszvezető, Hric Barabas („Petro Csornij”) hadnagy, Jurij Lopatinszkij („Kalina”) hadnagy, Jevhen Vrecjona („Voljanszkij”) szakaszvezető, Oszip Karacsevszkij („Szvoboda”) hadnagy, Jevhen Kulcsickij („Gut”) hadnagy, Ivan Butkovszkij („Hucul”) aspiráns, Lev Kriszko („Krisz”) szakaszvezető, Roman Mirovics („Csubatij”) szakaszvezető, D. Kedrovszkij („Koszakivszkij”) szakaszvezető.⁷ A különleges megbízatások koordinálója és a mozgósítási osztály referense Roman Suhevics („Borisz Scsuka”) lett. Az ő feladata volt a katonai utánpótlás toborzása, a kapcsolattartás Galíciával és az onnan érkező pénzügyi segélyek szervezése.⁸ A Vezérkar kárpátaljai származású tagjai valamennyien a csehszlovák hadseregben szolgáltak: Ivan Kegyulics alhadnagy, Joszip Parcsanyij, Mihajlo Kistulinec, Mikola Babilja hadnagyok és Andrij Huljanics főhadnagy.

1938. november 9-én Dmitro Klimpus, Jurij Spilka, Sztepan Pap azzal a kéréssel fordultak az autonóm kormány belügyminisztériumához, hogy hagyják jóvá a Kárpáti Szics alapszabályát és annak öt mellékletét.⁹ Az alapszabály 14 paragrafusból állt. Az 1.§ (Általános elvek) szerint a Kárpáti Szics nem pártszervezet. A 2.§ a szervezet célját a következőkben határozta meg: „Podkarpatszka Rusz területi és nemzeti érdekeinek védelme, az ukrán polgárokból az önvédelem szellemiségének erősítése, harc az államellenes propaganda ellen és Podkarpatszka Rusz kormányának teljes körű támogatása, többek között a politikai berendezkedés és a biztonság fenntartásában.”¹⁰

⁶ Гренджа-Донський, Василь: *Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Мої спогади*. Ужгород: Закарпаття, 2002. 227. o.

⁷ Гірняк, Леонід: *На стежках історичних подій. Карпатська Україна і наступні роки*. Нью-Йорк, 1979. 37–38. o.

⁸ Пагіря, Олександр: Роман Шухевич у Карпатській Україні (1938–1939). In: *Український визвольний рух. Збірник 10. До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича*. Львів: Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2007. 177–178. o.

⁹ ДАЗО. Фонд 3. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 25.

¹⁰ Уо. Арк. 19.

1938. november 21-én a Kárpáti Szics Főparancsnoksága kiadta a 2. számú rendeletet, mely szerint Kárpáti Ukrajna területét 9 körzetre osztották fel, élükön a körzeti parancsnokokkal: 1. Nagyberezna (nagybereznai körzet), 2. Ökörmező (ökörmézői körzet); 3. Ilosva (az ilosvai körzet, valamint a munkácsi körzet egy része Beregleányfalu /Lalovo/ községgel bezárólag), 4. Perecseny (a perecsenyi körzet, valamint az ungvári körzet egy része, Árok /Jarok/ és Alsódomány /ma: Ungvár egyik kerülete/ községekkel bezárólag), 5. Rahó (rahói körzet), 6. Szolyva (a szolyvai körzet és a munkácsi körzet egy része Beregleányfalutól Felsőkerepecig /Verhnij Koropec/), 7. Szerednye (a Munkácsi körzet egy része Felsőkerepectől és az ungvári körzet egy része Ároktól és Alsódományától), 8. Técső (técsői körzet), 9. Huszt (a huszti és a nagyszőlősi körzetek).¹¹

November 21-én a Főparancsnokság „ideiglenes utasítással” látta el a Kárpáti Szics egységeit, mely alapján megkezdődött a katonai-szervezeti struktúra kialakítása. A Kárpáti Szicset szakaszokra tagolták, minden szakaszhoz tartozott 3–4 csoport egyenként 8–15 fővel. Minden ilyen alakulatnak volt vezetője. Egy körzet néhány szakasza „kos”-t¹² alkotott. A Kárpáti Szics szervezeti egységei szigorú hierarchiában épültek egymásra, közvetlen alá/fölrendeltséggel. A Főparancsnokság határozatait és rendeleteit fentről lefelé adták tovább az egyes szervezeti egységek, körlevél formájában, vagy a Kárpáti Szics *Hacmyn* [olv. Nasztup, jelentése: Támadás] c. saját újságjában közzétett hivatalos hirdetés útján, vagy küldöncök és összekötők által.¹³

1944. december 13-án a szovjet katonai titkosszolgálatnak a 4. Ukrán Fronthoz tartozó egysége kihallgatta Dmitro Klimpust. A Kárpáti Szics főparancsnoka a szervezet megalakulását követő első hónapokban végzett tevékenységéről a következőket mondta: „A kezdeti szakaszban a feladatom a Szics bővítése volt alapszervezetek létrehozásával az egyes településeken, és a »szicsek« erőivel segítséget nyújtani a csehszlovák kormánynak és erőszakszervezeteknek a magyar kémek elleni harcban, valamint általában a közrend fenntartásában Kárpáti Ukrajna településein.” Vallomása szerint a megalakulás pillanatában a Kárpáti Szicsnek mintegy ezer tagja volt.¹⁴

Fontos állomást jelentett a Kárpáti Szics katonai-szervezeti alakulásában a szervezet I. kongresszusa, melyre 1938. december 4-én Huszton került

¹¹ Архів Управління Служби безпеки України (Архів УСБУ) в Закарпатській області. Фонд 5. Спр. 159. Т. 1. Конверт № 1.

¹² A „kos” 16–18. századi kozák katonai alakulat neve. (A szerk.)

¹³ Архів УСБУ в Закарпатській області. Фонд 5. Спр. 159. Т. 1. Конверт № 1.

¹⁴ *Реабілітовані історією. Закарпатська область*. Книга друга. Обл. редкол.: Іван Різак (голова) та ін. Ужгород: Закарпаття, 2004. 46. о.

sor. Azonban ez nem csak kongresszus volt, hanem a korabeli dokumentumok és fennmaradt fotók tanulsága szerint több ezres demonstráció, melyre eljöttek a szicsek Podkarpatszka Rusz egész területéről. A szicsek először itt öltöttek egyenruhát. A kongresszust Dmitro Klimpus főparancsnok nyitotta meg. Ezután az előadók megtartották referátumaikat, melyekben a Kárpáti Szics szervezésével kapcsolatos problémákra hívták fel a figyelmet. Sztepan Roszoha propagandaügyi referens „Létrehozzuk a nép fegyveres erőit” címmel tartott egyszerre ideológiai és politikai tartalmú előadást, amely később a szicsek ideológiai nevelésének alapjául szolgált.¹⁵ A katonai jellegű feladatokkal Jurij Spilka ismertette meg a jelenlevőket. A Kárpáti Szicset paramilitáris alakulatnak tekintette, amelytől négy lépcsőfokon keresztül lehet eljutni az összukrán reguláris hadsereghez: 1. tagfelvétel, 2. a szervezeti egységek létrehozása, az összeköttetés és a pénzügyi háttér megteremtése, 3. katonai kiképzés, 4. a Kárpáti Szics kitűzött feladatainak végrehajtása.¹⁶

A kongresszus a második fontos lépés volt a Kárpáti Szics szervezetének felállításában. Az első az alakuló gyűlés jelentette, az alapszabály elfogadásával és az első rendelkezések, utasítások és útbaigazítások kiadásával 1938 novemberében. A Kárpáti Szics alapszervezetei elé katonai, kultúrfelvilágosító, a nemzettel és az államisággal összefüggő, szociális, propaganda- és (hon)védelmi feladatokat tűztek. Annak ellenére, hogy a Kárpáti Szics alapításától kezdve félkatonai szervezet volt, egyértelmű célnak tekintették az erős katonai struktúra kialakítását és végső soron Kárpáti Ukrajna fegyveres erőivé való átalakulást.

A Kárpáti Szics kezdettől fogva önkéntes alapon szerveződött. Felvételeket kérték a falusi és a városi értelmiség tagjai – tanítók, orvosok, hivatalnokok, munkások, valamint a fiatalok – gimnazisták, seminaristák, felsőoktatásban részt vevő diákok. Voltak olyan falvak, ahol szinte a teljes lakosság kérte a felvételét a Kárpáti Szicsbe, mivel elsősorban társadalmi szervezetnek és nem katonai alakulatnak tekintették. Gyorsan kiépült a régió egészére kiterjedő hálózat. Ezenkívül a Kárpáti Szics tagjai között számosan voltak a galíciai, volhíniai, bukovinai és dnyepermelléki származásúak is, akik egy része illegálisan, másik része pedig legálisan lépte át a csehszlovák határt, mégpedig azzal a céllal, hogy belépjenek a Kárpáti Szicsbe, amelynek így összukrán jellege volt.

1938 végén a Kárpáti Szics utasításainak végrehajtására megalakították a körzeti parancsnokságokat és osztályokat Nagyberezna (Velykyi Bereznii)

¹⁵ *Наступ*, 4 грудня 1938 р. 3. о.

¹⁶ Uo. 4. о.

(65 fő), Perecseny (Perechyn), Szerednye (Serednie), Királyháza (Koroleve) (200 fő), Ökörmező (Volove/Mizhhirya) (26 fő), Verebes (Verbjazh) (30 fő), Toronya (Toruny), Ilosva (Irsava), Bilke (Bilki) (200 fő), Unghosszúmező (Dovhe Pole), Rahó (Rahiv), Veréce (Verjacja), Técső (Tiachiv) és Huszt (Khust) (1600 fő) településeken.¹⁷ Levélben értesítették a Kárpáti Szics Főparancsnokságát az alakuló ülésről.¹⁸

1938. december 18-án Ilosván megalakult a Kárpáti Szics körzeti parancsnoksága Jurij Spilka vezetésével. Ez az ilosvai körzet szics egységeit egyesítette, melyek elsősorban Ilosva és Bilke lakosaiból szerveződtek.¹⁹

A Kárpáti Szics legharciasabb egységei Kárpáti Ukrajna fővárosában, Huszton állomásoztak. 1939. január 30-án a huszti kos élére Sztepan Szuljaticikij, a Galíciai Ukrán Hadsereg hadnagya került. A kos 5 századból állt (együttesen mintegy 720–740 fő). A huszti kos 1. és 2. századának tagjai (mintegy 320 fő) voltak a legjobban kiképezve, illetve a legjobban ellátva fegyverekkel és egyenruhával. Mivel a két század tagjait a lehetőségekhez mérten ellátták egyenruhával és a fegyverekkel, ezért „különleges gárdának” számítottak. A valóságban ez annyit jelentett, hogy a huszti kos 1. százada mindössze 100 tagjának volt egyenruhája, a többiek a polgári öltözetüket viselték. Az Ivan Kegyulics vezette 3. század huszti diákokból, munkásokból és parasztokból állt (összesen 200 fő). A 4. századot nevezték „kormányzati-nak” (160–180 fő), mivel ők őrizték és védtek Kárpáti Ukrajna kormányának helyiségeit, az állami intézmények épületeit, a raktárakat, a Kárpáti Szics Főparancsnokságát, a szervezet különböző telephelyeit és Huszt város más fontos objektumait. A Scsesznyuk hadnagy vezette 5. század volt a legkisebb (40 fő), a „vasutas” század, amelyik a Huszt melletti állami vasútvonalat védte a magyar terroristák támadásaitól. A 3., 4. és az 5. századok harcász-
sége igen alacsony szintű volt.²⁰

Szuljaticikij szerint a kiképzés „nem volt mondható kielégítőnek”. „Elsősorban sok olyan ember volt, aki kevés időt töltött a kosban, a kiképzést tehát nem lehetett rövid idő alatt végrehajtani. Másodsorban nagyon sokan voltak kénytelenek fizikai munkát végezni és szolgálatban állni, ami naponta 50–70 főt jelentett.” A huszti kosban felkészült altisztek voltak, ám szám szerint kevesen. A kos parancsnoksága 4 főből állt, élükön Szuljaticikij hadnaggyal.²¹

¹⁷ Книга пам'яті України. Т. 2. (1998) і. м. 45. о.

¹⁸ ДАЗО. Фонд 18. Оп. 3. Спр. 105. Арк. 2.

¹⁹ Наступ, 1 січня 1938 р. 3. о.

²⁰ Сулятицький, Степан: 3 кошом. In: *Карпатська Україна в боротьбі* (1939) і. м. 81. о.

²¹ Уо. 81–82. о.

A Kárpáti Szics szervezésében a következő fontos szakasz a II. kongresszus volt, melyre 1939. február 19-én, Huszton került sor, de Kárpáti Ukrajna egésze képviseltette magát. A kongresszusi határozatokban írásba foglalták, hogy az Ukrán Nacionalisták Szervezete és a Kárpáti Szics szoros kapcsolatban állnak egymással.

Ma a Kárpáti Szicset illetően 1939 februárjára 10 és 15 ezer fő közötti létszámot feltételeznek. Közülük mindössze 2 ezer ember részesült megfelelő katonai kiképzésben. Ez az a reális létszám, amely katonai erőként szállt szembe a Kárpáti Ukrajna ellen felvonuló magyar Honvédséggel.

A tiszti állomány kérdése

A Kárpáti Szics Főparancsnokságának a legsúlyosabb problémája a katonai tapasztalatokkal rendelkező káderek hiánya volt. A Szics tagjai kizárólag önkéntesek voltak – kárpátaljai emberek, galíciai, bukovinai, volhíniai menekültek, valamint nyugati emigrációban élő ukránok. Ebből kifolyólag törvényszerű, hogy „sorkatona” volt elegendő, azonban igen kevés volt a képzett tiszt. Ezzel összefüggésben a Kárpáti Szics Főparancsnoksága és Vezérkara nagy figyelmet fordított ennek a helyzetnek a javítására.

1938. december 13-án Dmitro Klimpus, a Kárpáti Szics főparancsnokának aláírásával megjelent utasítás értelmében Huszton 1939. január 11. és február 24. között szerveztek tanfolyamot a tisztek felkészítése érdekében. A tanfolyam vezetésére Jurko Lopatinszkij kapott megbízást. A másfél hónap alatt közel 40 főt oktattak a Kárpáti Szics tapasztalt tisztjei – Mihajlo Kolodzinszkij ezredes, a Kárpáti Szics vezérkari főnöke, valamint Ivan Kegyulics, Zenon Kosszak és Hric Barabas. A tanfolyam végén a résztvevőknek vizsgát kellett tenniük. Az 1939. márciusi tanfolyam megtartását már megakadályozta a magyar hadsereg előrenyomulása.

1939 januárjának második felében a Kárpáti Szics Főparancsnoksága tiszti kézikönyvet adott ki, amely összefoglalta a tisztté válás folyamatát. Sajnos ez a dokumentum nem maradt fenn. Közvetett dokumentumokból tudjuk, hogy a Kárpáti Szics tagjai csak azután kaptak altiszti vagy tiszti rangot, ha ezt a Főparancsnokság írásban megerősítette. Többek között így fogalmaztak: „Valamely korábbi hadseregben szerzett altiszti vagy tiszti rang a Kárpáti Szicsen belül csak azután válik érvényessé, hogy a Kárpáti Szics azt szabályszerűen elismerte.”²²

²² Архів УСБУ в Закарпатській області. Фонд 5. Спр. 159. Т. 1. Конверт № 1.

1939. január végétől március elejéig a Kárpáti Szics Főparancsnoksága és Vezérkara számos rendeletet adott ki altiszti és tiszti rangokról, melynek során figyelembe vették a személyes érdemeket, melyeket a Szicsen belül tanúsítottak, valamint a katonai tapasztalatokat, melyek a cseh-szlovák, a lengyel, az osztrák–magyar hadseregben, valamint az Ukrán Népköztársaság és a Nyugat-Ukrán Népköztársaság hadseregeiben szereztek. Ez alapvető volt ahhoz, hogy az önkéntesek teljes állománya megfelelő irányítás alá kerüljön. A különböző altiszti rendfokozatok felől a körzeti parancsnokok, a tisztiekről pedig csak a Főparancsnokság vagy a Vezérkar dönthetett.²³ Ezenkívül elfogadott volt az is, hogy a szolgálat során kitűnő szicseket a Főparancsnokság hivatalos elismerésben részesítette és előléptette.²⁴

1939. március 1-jén a Kárpáti Szics Vezérkara rendeletet adott ki arról, hogy a Kárpáti Szics altisztje vagy tisztje egyetlen más hadseregben sem lehet aktív állományú. A rendelet kimondta többek között, hogy „a Kárpáti Szics tisztjei képezik a tiszti kart, amelyik közvetlenül a Főparancsnokságnak van alárendelve”.²⁵

A Kárpáti Szics Főparancsnokságának és Vezérkarának intézkedései elősegítették a saját tiszti állomány létrehozását és megeremtették az alapot ahhoz, hogy a szervezet Kárpáti Ukrajna fegyveres erejévé váljon. Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy 1939. március közepére még mindig nagyon kevés volt a Kárpáti Szicsben az olyan tiszt, aki reguláris hadseregben tapasztalatot szerzett a katonai vezetés és a tényleges harcok terén.

Katonai kiképzés

A Kárpáti Szics szervezésében fontos szerepe volt az állomány katonai kiképzésének. Ezzel kapcsolatban a Kárpáti Szics instruktóri-védelmi referatúrájának kiképzési alreferatúrája, élén Hric Barabassal különböző utasításokat, körleveleket, oktatási programokat adott ki, melyekhez igazodniuk kellett a helyi, járási és körzeti parancsnokoknak a helyben zajló kiképzések során.

A katonai kiképzés a következő elemeket tartalmazta: 1. testnevelés (torna és sport), 2. lögyakorlat (fegyverismeret), 3. harcászati kiképzés, 4. sorkatonai felkészítés, 5. őrszolgálat, 6. nevelő tantárgyak: Ukrajna történelme és földrajza, az ukrán katonaság története, a szicsek (katonák) köte-

²³ Архів УСБУ в Закарпатській області. Фонд 5. Спр. 159. Т. II. Арк. 237–238.

²⁴ Уо. Арк. 237.

²⁵ *Наступ*, 3 березня 1939 р. 3. о.

lességei, 7. közismereti tárgyak: közmunka, higiénia, az írástudatlanság felszámolása, 8. katonai rituálék.²⁶

A sorkatonai felkészítést leíró program, melyet a Kárpáti Szics Főparancsnoksága 1939 januárjában adott ki, hangsúlyozta a Haza és az Isten iránti szeretetre, a katonai fegyelemre, a katonai parancsnokok előtti feltétel nélküli engedelmességre, a szolgálati kötelezettségek lelkiismeretes végrehajtására, az önfeláldozásra és a személyes hősiességre, a bajtársiasságra, a nép elkötelezett szolgálatára való nevelés fontosságát.²⁷

1939 januárjának első felében a Kárpáti Szics helyi és körzeti csoportjaiban megkezdődött a rendszeres katonai kiképzés a helyi kaszárnnyakban vagy magánházaknál a helyi, járási és körzeti parancsnokok, valamint a Kárpáti Szics Főparancsnoksága által kinevezett instruktorok irányításával. A Főparancsnokság Oszip Karacsevszkijt bízta meg a Kárpáti Szics osztagokba szervezésének és kiképzésének irányításával Kárpáti Ukrajna teljes területén. 1939. január 12-én Karacsevszkij 40 fős szakaszával Királyházára települt, ahol felállította és kiképezte a helyőrséget (két századot).²⁸ 1939. január közepén Karacsevszkijt kinevezték a Kárpáti Szics itteni 1. századának, Mihajlo Kistulinecet pedig a 2. századának parancsnokává.²⁹

Később Karacsevszkij a Kárpáti Szics ilosvai helyőrségének instruktora lett. Új állomáshelyére 1939. február 9-én érkezett meg. Február 13-án megszervezte az ilosvai helyőrséget, melynek 23 tagja Husztról érkezett, teljes katonai felszerelésben. Ez a helyőrség is megfelelő kiképzésben részesült. Ezzel egyidejűleg felkészítették azokat az instruktorokat, akiknek az ilosvai körzetben kellett kiképezniük a Kárpáti Szics helyi egységeit. Vasárnaponként Karacsevszkij N. Romanenko szakaszparancsnokkal járta a falvakat és tartottak felkészítést a helyi szicseknek. Hátmeg (Loza), Ilonca (Ilnytysa) és Szajkófalva (Osij) a helyi szicseket a kiképzésre beküldte Ilosvára. A kiképzés során elsajátítandó ismeretek a következők voltak: a katonai egységek szervezeti felépítése, fegyverismeret (a pisztoly szerkezetének példáján) és az őrszolgálat. Ezenkívül harcászati kiképzésben is részesültek, illetve gyakorolták a gránátdobást.³⁰ A szicsek katonai kiképzésében a csehszlovák hadsereg, az Ukrán Népköztársaság egykori hadserege, a Galíciái Ukrán Hadsereg 22 volt tisztje vett részt.

²⁶ Архів УСБУ в Закарпатській області. Фонд 5. Спр. 159. Т. 1. Конверт № 1.

²⁷ Уо.

²⁸ Свобода, Осип: На відтинку Іршава. In: *Карпатська Україна в боротьбі* (1939) i. m. 123. o.

²⁹ Архів УСБУ в Закарпатській області. Фонд 5. Спр. 159. Т. II. Арк. 235.

³⁰ Свобода: На відтинку Іршава (1939) i. m. 123.

A rendszeres kiképzések nem azonos intenzitással zajlottak a Kárpáti Szics különböző körzeteiben és helyőrségeinél. A rahói körzethez tartozó Körösmező (Yasinia) településen például a gyakorlatozásra csak heti egy alkalommal került sor. Huszton, Királyházán és Ilosván minden nap gyakorlatoztak. A gyakorlatozáshoz sok helyen nem volt elegendő fegyver, éppen ezért a felkészítés is igen alacsony hatékonyságú volt. A szicsek többsége a magyar beavatkozás időpontjában egyáltalán nem tudott lőfegyverrel bánni.

Határvédelem és rendfenntartás

A Kárpáti Szics tevékenységének fontos területe volt Podkarpatszka Rusz határainak védelme, a magyar és a lengyel diverzáns csoportok betöréseinek elhárítása. Csehszlovák oldalról állandó készenlétben volt a csendőrség és a határőrség. 1938 októbere és 1939 márciusa közötti időszakban a magyar diverzánsok és terroristák folyamatosan nyugtalanították a határ menti települések lakosságát. Az északi határ felől pedig 1938 októbere és december eleje között a lengyelek hajtottak végre hasonló diverzáns akciókat Kárpáti Ukrajna területén.³¹

Kárpáti Ukrajna kormányának viszonylag rövid idő alatt sikerült meggyőznie a lakosságot, hogy meg kell védeni az autonóm terület határait. A fenyegetettség miatt a Kárpáti Szics egységei már 1938 novemberétől segítettek a csehszlovák határőrséget és csendőrséget a magyar és a lengyel diverzánsok elleni küzdelemben.

1938. november közepén Sztepan Figura, az ökörmezői szicsek parancsnoka és a csehszlovák határőrök jó kapcsolatot építettek ki a lengyel diverzánsok elleni harcban. Közös erőfeszítéssel megerősítették az őrposztokat Toronya (Toruny), Pereszló (Pryslip), Felsőszinevér (Synevyrská Poljana), Majdánka (Majdan), Felsőbisztra (Verhnij Bystryj) településeken. 1938. december elején a Kárpáti Szics Főparancsnoksága a szicsek egy cso-

³¹ Dąbrowski, Dariusz: *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpackiej). 1938–1939*. Toruń: Europejskie Centrum Edukacyjne, 2007; Kredátus, Juraj: Politicko-vojenské akcie II. Rzeczpospolity na Podkarpatskej Rusi a východnom Slovensku na prelome rokov 1938–1939. In: *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov*. T. IV. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici, 2005. 305–306. o.; Samuś, Paweł – Kazimierz Badziak – Giennadij Matwiejew: *Akcja „Łom”*. *Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP*. Warszawa: Adiutor, 1998.

portját (25 főt) Ivan Szebelszkij vezetésével az ökörmézői körzetbe küldte, hogy ott legyenek a csehszlovák határőrség segítségére a lengyel diverzánssokkal szemben. A szicsek őrszolgálatot teljesítettek a lengyel határ menti falvakban: Majdánkán Sztepan Hinilevics („Dubik”), a Galíciai Ukrán Hadsereg volt katonája, Felsőbisztrán Grigorij Javorenko, Toronyán Mihajlo Kolodzinszkij, Pereszlőn pedig Ivan Szebelszkij vezetésével. A szics parancsnokok kapcsolatba léptek a csehszlovák határőrökkel, megállapodtak abban, hogy együttműködnek, és együtt szervezik meg a lengyel diverzánssok elleni harcot. A szicsek 6–7 fős csoportokat alkottak, melyek elfoglalták őrhelyeiket a hegyekben, egy-egy csoportnak 1 puskája, 1 pisztolya és 6 gránátja volt. Legfőbb feladatuk azoknak az útvonalaknak a felderítése volt, ahol a lengyelek átkelnek a határon. Ehhez igénybe vették a helyi lakosság segítségét is, akiket kikérdeztek arról, mit tudnak az illegális útvonalakról a határon keresztül, illetve a határővezetből merrefelé szivárognak be a régió belsejébe a lengyel terroristák.³²

1938. december elején a Kárpáti Szics Főparancsnokságának utasítására helyőrséget hoztak létre Toronyán, ami az északi részen a lengyel terroristák elleni harc központja lett. 1938 decemberében Sztepan Hinilevics lett a parancsnok. Grigorij Javorenko visszaemlékezése szerint Hinilevics „megszervezte a helyőrséget és valódi katonai alakulattá formálta; tökéletes rendet és fegyelmet tartott”.³³

1938 végén a volóci körzet településein is megszervezték a lengyel terroristákkal a harcot felvevő csoportokat: Verebes (Verbjazh), Rákócziszállás (Zavadka), Alsó- és Felsőverecke (Nyzhni és Verhni Vorota) faluban.³⁴ A szicsek a verhovinai falvakban helyismerettel rendelkeztek, ezért a csehszlovák határőrséggel és katonasággal való együttműködés igen eredményesnek bizonyult.

Időnként a szicsek csoportjai behatoltak lengyel területre, hogy felderítési információkat szerezzenek a határővezetben a lengyel diverzáns csoportok elhelyezkedéséről és terveiről. Így tudomásunk van arról, hogy ezzel a céllal speciális csoportot hoztak létre 35–40 főből Sztepan Hinilevics sza-

³² Стебельський, Іван: *Шляхами молодості і боротьби. Спогади, статті, листування*. Київ: Смолоскип, 1999. 28–32. o.

³³ Яворенко, Григорій: Гарнізон ОНОКС в Торуні. In: *Карпатська Україна в боротьбі* (1939) і. м. 101–102. o.

³⁴ Российский государственный военный архив (РГВА). Фонд 462к. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 123–124.

kaszvezető parancsnokságával.³⁵ A Kárpáti Ukrajnával szimpatizáló lengyel területen élő ukrán lakosság segítette a felderítőket az információszerzésben.

A Kárpáti Szics tagjainak behatolása lengyel területre időnként fegyveres összetűzésbe torkollott a lengyel határőrökkel és azzal fenyegetett, hogy a Második Lengyel Köztársaság katonai nyomást gyakorol Kárpáti Ukrajnára. A Kárpáti Szics vezetése és a kormány tagjai attól tartottak, hogy Lengyelországot a hasonló esetek nyílt fegyveres beavatkozásra sarkallják. Éppen ezért 1939. január 30-án Dmitro Klimpus főparancsnok elrendelte, hogy a határövezet másfél kilométeres sávjában ne tartózkodjanak szics csoportok, illetve ne folytassanak ott lögyakorlatokat.³⁶

A szicsek megszerveződtek a magyar terrorista csoportokkal szemben is. A csehszlovák határőrök és a Kárpáti Szics tagjai többször vettek részt közös fegyveres akciókban, melyek célja a magyar diverzánsok visszaverése volt. Így sikerült semlegesíteni Prém József csoportját. Ugyanez a sors várt Berzeviczy Ernő csoportjára is. Összesen majd háromszáz terroristák sikerült fogságba ejteni.³⁷

Eredményesen vették fel a harcot a magyar terroristákkal a Kárpáti Szics ilosvai körzeti helyőrségének osztagai Jurij Spilka és Oszip Karacsevszkij parancsnoksága alatt, együttműködve a csehszlovák csendőrökkel Hátneg (Zahattya) határában 1939 februárjának második felében. Karacsevszkij visszaemlékezése szerint: „Miatán az ilosvai helyőrséghez tartozó szicsek megjelentek, a terroristák azonnal visszahúzódtak. A szicsek több mint egy héten keresztül voltak a csendőrök segítségére, megerősítve az őrzésüket éjjel és nappal, illetve átfésülve a környező erdőket.”³⁸ Az 1939. február 10-i állapot szerint a Kárpáti Szics osztagai 22 összecsapásban vettek részt a magyar diverzánsok és terroristák ellen Kárpáti Ukrajna területén.³⁹

³⁵ Рассказ Евгения Стахова об Украинской революции в Закарпатье 1939 года. In: Гогун, Александр: *Между Гитлером и Сталиным. Украинские повстанцы*. Санкт-Петербург: Нева, 2004. 344. о.

³⁶ Архів УСБУ в Закарпатській області. Фонд 5. Спр. 159. Т. 1. Конверт № 1.

³⁷ Вегеш, Микола: Боротьба проти угорських та польських терористів та угорської «п'ятої колони». In: *Вони боронили Карпатську Україну. Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців*. Відп. ред. Микола Вегеш. Ужгород: Карпати, 2002. 300. о.

³⁸ Свобода, Осип: На відтинку Іршава. In: *Заповіт Срібної землі. Карпатська Україна в боротьбі за незалежність*. Львів: Світ, 2001. 106. о.

³⁹ *Нова свобода*, 25 лютого 1939 р.

Fegyverzet

A Kárpáti Szics mint katonai szervezet számára a legnagyobb problémát a fegyverek hiánya jelentette, amivel megvédehték volna a terület lakosságát a terroristáktól, fenntarthaták volna a rendet és a nyugalmat Kárpáti Ukrajnában, s persze amivel felkészülhettek volna ezekre a feladatokra a kiképzés során. Oleg Olzsics („Kandiba”), az Ukrán Nacionalisták Szervezetének kulturális referense, az Ukrán Nacionalisták Szervezete vezetőségének képviselője Avgusztin Volosin kormányában így emlékezett vissza: „A Szics legsúlyosabb problémája a fegyverek hiánya volt. Nélküle nem katonai szervezet volt, hanem csak egy kulturális és sportegyesület.”⁴⁰

A probléma abban gyökerezett, hogy a csehszlovák törvények értelmében fegyverviselésre csak a csehszlovák hadsereg és a rendfenntartó erők tagjai voltak jogosultak. A Kárpáti Szics, mint az autonóm terület fegyveres szervezete formális értelemben nem rendelkezett fegyverviselési joggal, ám mivel elsősorban Kárpáti Ukrajna határainak védelme céljával jött létre, kénytelen volt fegyveres harcot vívni a magyar és a lengyel diverzánsokkal.

Annak érdekében, hogy a határőrök és a csendőrök segítségére legyenek a diverzánsok elleni harcban, csehszlovák részről előbb 10 revolvert adtak át nekik, majd miután a Cseh Nemzeti Gárda tagjai beolvadtak a Kárpáti Szicsbe 1938 novemberében, még 10 osztrák gyártmányú mannlicher puskát kaptak. A rahói körzeti Kőrösmezőn a Kárpáti Szics gyakorlatozás céljából 30 mannlicher puskát használt. Ehhez volt 3 láda lőszerük, ami a Cseh Nemzeti Gárda felszámolása után hátramaradt a faluban.⁴¹ A szicsek Bustyaházán (Bustino) is tudtak szerezni tíz puskát.

Ám ez teljes egyértelműséggel messze nem volt elegendő ahhoz, hogy a Kárpáti Szics elláthassa területvédő feladatait és teljes értékűvé tegye a kiképzést. Nagyon érzékletesen írta le ezt a helyzetet visszaemlékezéseiben Sztepan Szuljaticij, a Kárpáti Szics egyik legjobban felszerelt egysége, a huszti kos parancsnoka: „Soha életemben nem találkoztam még ilyen erős fegyver utáni vággyal és akarattal, mint amit azok az emberek tanúsítottak, akik a kos tagjai voltak. Sok munkámba került meggyőzni és biztosítani a szicseket, hogy mindennek eljön az ideje és hogy pillanatnyilag mindez lehetetlen.”⁴²

⁴⁰ Стерчо, Петро: *Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках*. Львів: За вільну Україну, 1994. 288. о.

⁴¹ РГВА. Фонд 462к. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 124.

⁴² Сулятицький: 3 кошом (1939) і. м. 82. о.

Grigorij Javorenko visszaemlékezéséből kaphatunk képet a határővezetben szolgálatot teljesítő szics helyőrségek fegyverrel való ellátottságáról: a 6–7 fős toronyai csoportnak egy puskája, egy pisztolya és 6 gránátja volt.⁴³

A rendelkezésre álló fegyverek egy részét a szicsek a lengyel és a magyar diverzánsokkal a határővezetben folytatott harcok során szerezték. Többek között így jutottak fegyverhez a toronyai és a fenyvesvölgyi (stavnei) csoportok.

Fontos rámutatni, hogy Kárpáti Ukrajna autonóm kormánya nem foglalkozott azzal, hogy a Kárpáti Szicset katonasággá alakítsa és felfegyverezze. A szervezet csak az alapszabálya alapján működött. Podkarpatszka Ruszban az időszakban nem született egyetlen törvény vagy rendelet sem, amelyik Kárpáti Ukrajna fegyveres erőivel, a honvédelemmel foglalkozott volna, mint ahogy a szomszédos Szlovákia megtette a Hlinka Gárda esetében 1938. november 3-án.⁴⁴

Miután 1939. január 16-án a cseh Lev Prchala tábornokot beleültették Kárpáti Ukrajna kormányában a megüresedett belügyminiszteri székbe, ami ellen több településen is tiltakozó megmozdulásokra került sor, a szicsek kezdeményezésére több helyen „A Szicsnek – fegyvert!” jelszót skandálták.⁴⁵ Az autonóm kormánynak azonban nem állt módjában ennek a követelésnek a kielégítése.

A Kárpáti Szics vezetése ezért kénytelen volt egyéb lehetőségeket keresni a szervezet felfegyverzésére. Huszton kijelöltek 60 szicset, hogy legyenek a csehszlovák csendőrség segítségére,⁴⁶ bízva abban, hogy így kiképezik és felfegyverzik őket. Ezzel együtt a szervezet vezetése többször is kísérletet tett arra, hogy fegyvereket lopjon a csehszlovák csendőrség huszti raktáraiból.⁴⁷

A Kárpáti Szics felfegyverzése érdekében tettek lépéseket az Ukrán Nacionalisták Szervezetének tagjai a nyugat-ukrán területeken 1938 őszén.

⁴³ Яворенко: Гарнізон ОНОКС в Торуні (1939) і. м. 90. о.

⁴⁴ Sokolovič, Peter: *Hlinkova Garda 1938–1945*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009. 69–70. о.

⁴⁵ *Наступ*, 9 лютого 1939 р. 1. о.

⁴⁶ Худанич, Василь: *Світове Братство Карпатська Січ*. Ужгород: Гражда, 2005. 28. о.

⁴⁷ Бірчак, Володимир: *Карпатська Україна. Спомини й переживання*. Прага: Нація в поході, 1940. 56. о.; Гірняк: *На стежках історичних подій* (1979) і. м. 107–108. о.; Зінкевич-Гірняк, Михайло: На Закарпатській Україні. Спогад. In: Літопис УПА. Т. 45. *Генерал Роман Шухевич — «Тарас Чупринка» Головний Командир УПА*. Торонто – Львів, 2007. 218–220. о.

Tarnopol (Ternopil) eljárósága azt jelentette Varsónak, hogy az Ukrán Nacionalisták Szervezete fegyvert és embert akar Kárpátaljára küldeni.⁴⁸

A szerény fegyver- és lőszerszállítmányok ellenére, melyeket illegális úton csempészték át a lengyel határon keresztül Kárpátaljára, az Ukrán Nacionalisták Szervezete vezetőségének határozott tiltása ellenére, a Kárpáti Szics igen gyengén volt felfegyverezve és nem is volt képes arra, hogy huza-mosabb ideig ellenálljon a magyar reguláris hadseregnek. Így a fegyverszerzés olyan problémát jelentett, amit folyamatosan napirenden tartottak.

Oleg Olzsics adatai szerint a Kárpáti Szics Főparancsnoksága „titokban, magánúton különböző forrásokból vásárolni tudott 200 revolvert, zömében 6,35 milliméterest, és három géppisztolyt néhány tárral. A már említett 10 puskával együtt ez képezte a Szics fegyverzetét, amivel a közelgő események elé nézett”.⁴⁹ A huszti kos tagjai Szuljaticij szerint 10 osztrák gyártmányú jó állapotú mannlicher puskával, 50 revolverrel és néhány kézigránattal rendelkeztek. A puskákhoz volt 25 töltény, a revolverekhez pedig 2,5 ezer.⁵⁰

Ily módon leszögezhetjük, hogy a fegyverhiány volt a legfőbb oka annak, hogy a Kárpáti Szics szervezetileg nem tudott teljes mértékben kiépülni, a személyi állományt nem tudták megfelelően kiképezni, s nem tudták Kárpáti Ukrajna hadseregévé alakítani. Ennek a helyzetnek a legfőbb okai a következők: 1. nem volt meg a jogi háttere annak, hogy a Kárpáti Szics az autonóm terület katonaságává váljon, 2. a csehszlovák hadsereg nem kívánta felfegyverezni a Kárpáti Szics egységeit, 3. Avgusztin Volosin kormánya nem tartotta feladatának a Kárpáti Szics felfegyverzését, 4. az ukrán emigráció és az Ukrán Nacionalisták Szervezete is kudarcot vallott a fegyverszerzési próbálkozás során. Mindezek a tényezők együttesen vezettek oda, hogy a Kárpáti Szics tekintélyes létszáma (10–12,5 ezer fő) ellenére nem volt képes tartósan ellenállni a magyar reguláris hadsereg előrenyomulásának fegyverek hiányában. Az utóbbit rendkívül rövid idő alatt kellett elragadni a visszavonuló csehszlovák hadseregtől. Mindezek a körülmények együttesen vezettek Kárpáti Ukrajna és védői véres tragédiájához.

⁴⁸ Книш, Зиновій: *Розбрат. Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках*. Торонто: Срібна Сурма, 1960. 88–89. о.

⁴⁹ Ольжич, Олег: Вояки-будівничі. In: *На зов Києва. Український націоналізм в другій світовій війні. Збірник статей, спогадів і документів*. Київ: Дніпро, 1994. 52. о.

⁵⁰ Сулятицький: *З кошем* (1939) і. м. 82. о.

Egyenruha és rangjelzések

A Kárpáti Sziccsel kapcsolatban mindezidáig a legkevésbé feltárt terület az egyenruha és a rangjelzések. Bár a Kárpáti Szics nem volt reguláris hadsereg, annak vezetése törekedett arra, hogy megkülönböztető jelzésekkel ellátott uniformisba öltöztesse tagjait.

Podkarpatszka Rusz belügyminisztériuma által 1938. november 10-én bejegyzett alapszabály szerint a Kárpáti Szics azon tagjai voltak jogosultak az egyenruha viselésére, akik tényleges tagjai voltak a szervezetnek, és a három hónapos katonai kiképzés, illetve az eskütétel után megkapták a speciális szics-igazolványt.⁵¹

1938. november 12-én Dmitro Klimpus, a Kárpáti Szics főparancsnoka elkészítette az egyenruha és a rangjelzések terveit és elküldte jóváhagyásra az autonóm kormány belügyminisztériumába. Három mellékletben szerepeltek a rajzos illusztrációk. Az egyenruha alapszíne a szürkészöld volt. Az A mellékletben szerepeltek a sapkák, ingek, felsők, nadrágok, lábbelik, a B és a C mellékletben a különböző ruhadarabokra kerülő rangjelzések.⁵² Avgusztin Volosin 1938. november 17-én kelt levelében engedélyezte a Kárpáti Szics tagjai számára a rangjelzésekkel ellátott egyenruha viselését.⁵³

A Kárpáti Szics egyenruhája részben ötvözte volt a cserkész egyenruhának és az 1917–1921 közötti időszak különféle ukrán katonai alakulatai (az Ukrán Szicslövészek légiója, az Ukrán Népköztársaság hadserege és a Galíciai Ukrán Hadsereg) egyenruháinak. Ugyanakkor voltak olyan elemei, amelyek nem emlékeztettek egyetlen 20. századi ukrán katonai egyenruhára sem. A Kárpáti Szicsben volt mind férfi, mind női mundér. A Szicsben a sor-katonai egyenruha a következő darabokból állt: mazepinka (tradicionális ukrán katonai fejfedő), fehér ing sötét nyakkendővel, zubbony nyitott gallérral, terepszínű szürkészöld (időnként szürkés-kék) vászonból, katonaköpeny, bőr derékszíj, bricsesz nadrág, amit kapcával és csizmával viseltek. A mazepinka abban különbözött az 1917–1921 közötti ukrán katonai viseletektől, hogy a műanyag simléder fölött csattal ellátott bőr szíj díszelgett. A fejfedő homlok részére időnként kék-sárga szalagot tűztek. A nadrágszíj csatját általában az ukrán jelkép, a háromágú szigony („trizub”) díszítette. A szicsiek sajátos helyi viselete volt a gyönggyel hímzett kokárda [котильйон; *népi neve*: вісьорок], melynek mintája alapján lehetett tudni, hogy viselője melyik kör-

⁵¹ ДАЗО. Фонд 3. Оп. 1. Спр. 19. Арк. 20.

⁵² Уо. Арк. 1.

⁵³ ДАЗО. Фонд 3. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 17.

zethez tartozik. Ezek egyfajta amulettek voltak, melyeket a lányismerősök, feleségek és anyák készítettek védelmezőiknek. A függőleges téglalap alakú kitűző művészi motívumokkal díszített mutatós kézimunka volt.

A tisztas állománynak is ugyanez volt az egyenruhája, ám a Főparancsnokság 1939. január 1-jén kelt rendelete értelmében antantszíjat viselhettek. Ezenkívül a bricseszhez nem volt kapcájuk, illetve a köpeny gallérját sötét szürkésvörös szörme díszítette.

A nők egyenöltözetéhez tartozott a mazepinka simléder nélkül, ing nyakendővel, zubbony belső zsebekkel, bőr derékszíj, térd alá érő szoknya és cipő.

Csak a huszti kos 1. századának 100 tagja rendelkezett egyenruhával, a többiek a polgári öltözetüket viselték.⁵⁴ Az egyenruhát leginkább ünnepi alkalmakkor, felvonulásokon, tüntetéseken, tiltakozó megmozdulásokon, gyűléseken és kongresszusokon viselték, figyelemfelkeltő célzattal.

A katonai rangokat és tisztségeket a Kárpáti Szics a Galíciiai Ukrán Hadsereg és az Ukrán Szicslövészek légiójának rendszeréből vette át.

Női Szics

A Kárpáti Szics szervezetében a férfi osztagok mellett egyenrangú módon női egységek is működtek – ez volt az úgynevezett Női Szics [Жіноча Січ]. A *Наступ* című lap 1939. január 1-jei számában tudósított a Kárpáti Szics női osztagai referatúrájának megalakulásáról Sztefania Tiszovszka vezetésével. Ugyanakkor a Kárpáti Szics Főparancsnokságának rendelete alapján minden körzeti és járási osztagnál létrehozták a női egységek referatúráját, melyek a központi referatúrának voltak alárendelve. Feladatuk a helyi női osztagok megszervezése, valamint a tagok kiképzése volt.⁵⁵ A Női Szics parancsnok-helyettese és egyben a szervezési referens Marija Himinec volt.⁵⁶

Ugyanezen a napon tették közzé a Kárpáti Szics Főparancsnokságának a nemzeti elkötelezettségű ukrán nőkhöz szóló felhívását. Ebben arra szólítják fel őket, hogy a férfitársaikkal együtt csatlakozzanak az ukrán államiségért folytatott küzdelemhez, lépjenek be a Kárpáti Szics soraiba.⁵⁷

A Kárpáti Szics női egységeinek felkészítésében jelentős szerepe volt az instruktori képzéseknek és a kiképzéseknek. Az 1939. február 15-én Husz-

⁵⁴ Сулятицький: 3 кошом (1939) i. m. 81. o.

⁵⁵ *Наступ*, 1 січня 1939 р. 4. o.

⁵⁶ Організоване жіноцтво Карпатської України (1938–1939): In: Химинець, Юліян: *Тернистий шлях до України*. Ужгород: Гражда, 1996. 362. o.

⁵⁷ *Наступ*, 1 січня 1939 р. 3. o.

ton indított instruktori tanfolyamon 54 nő vett részt. A képzés a következő tárgyakat ölelte fel: ukrán népismeret (Ukrajna története, az ukrán irodalom története), a nő és a haza, népgazdaságtan, térképismeret, terepismeret, higiénia, szanitécképzés (az ember anatómiája, fiziológiája, elsősegélynyújtás, mérges gázok), felderítés. A kurzusokat Marija Himinec és Nyina Mihalevics szervezte. Az instruktori képzések sikere elősegítette a női mozgalom terjedését és a Kárpáti Szics női állományának bővülését.⁵⁸ Mindehhez hozzájárult a propaganda is, különösen az 1939 januárjában a Kárpáti Szics női referatúrája által *Жінки Карпатської України* [Kárpáti Ukrajna Asszonyai] címmel kiadott rölpap, melyben minden kárpátaljai nőt arra szólítottak fel, hogy lépjen be a Női Szicsbe.⁵⁹

1939. február 19-én a Kárpáti Szics női egységei részt vettek Huszton a Kárpáti Szics II. regionális kongresszusán. Egész Kárpáti Ukrajinából közel 3 ezer asszony és lány jelent meg, hogy a férfiakkal együtt ott legyenek a város utcáin szervezett ünnepi menetelésen.⁶⁰

A női egységek különböző feladatokat láttak el a Kárpáti Szics férfi osztagainak segítségével. Az egészségügyi szolgálat és a vöröskeresztes feladatok mellett összekötőként működtek és kivették részüket a felderítőmunkából is. A nők közvetítették a Főparancsnokság utasításait és parancsait a Kárpáti Szics körzeti és helyi egységei felé. Emellett számos nő dolgozott a rádiótelegráfnál és a telefonközpontban, ahonnan a Kárpáti Szics egyes egységei közötti kapcsolatot biztosították. A nőknek nem egyszer megkülönböztetetlen felelősségteljes és nehéz felderítő feladatokat kellett ellátniuk, információkat szerezni a csehszlovák hadsereg egységeinek helyzetéről, a csehszlovák katonai vezetés terveiről.

A női egységek aktívan részt vettek Kárpáti Ukrajna társadalmi-politikai és nemzeti-kulturális életében. Különböző műsoros esteket, ünnepségeket, a szicsgárdisták emlékének szentelt megemlékezéseket, emléktúrákat szerveztek, részt vettek a gyűléseken, demonstrációkon, a választási kampányokban. Mindemellett a Kárpáti Szics női egységei kultúrfelvilágosító munkát végeztek a lakosság körében, terjesztették az ukrán irodalmat és sajtót, pénzügyi adományokat gyűjtöttek a Kárpáti Szics számára, segítették a szociálisan rászoruló családokat. Ők varrták a szervezet tagjainak egyenruháit, zászlókat

⁵⁸ Організоване жіноцтво Карпатської України (1996) і. м. 363. о.

⁵⁹ Архів УСБУ в Закарпатській області. Фонд 5. Спр. 159. Т. 1. Конверт №1.

⁶⁰ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Фонд 3575. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 41.

készítettek (a Kárpáti Szics lobogóit és ukrán nemzeti zászlókat), feldíszítettek a gyűlések és a tanácskozások helyszínéül szolgáló termeket.

A nők számára különösen megerőltető volt a szanitécmunka és az egészségügyi dolgozói feladat, rendre igen nehéz körülmények között tudták csak ellátni a sebesült szicseket. A lányok és asszonyok Huszton vöröskeresztes egységét alakítottak, melynek Humenyuk doktor és Volinec doktor személyében két gyakorló orvos is tagja volt. Ők gondoskodtak az 1939. március 13-ról 14-re virradó éjjel a csehszlovák hadsereggel való összecsapásban megsebesült szicsekről. A Női Szics huszti székházában kórházat rendeztek be a sebesültek befogadására.⁶¹

Kárpáti Ukrajna védői

1939. március 6-án Adolf Hitler kancellár határozott Csehszlovákia végleges likvidálásáról. 1939. március 12-én a magyar kormány megkapta Berlin hozzájárulását Kárpáti Ukrajna megszállásához. Másnap Horthy Miklós tengernagy, Magyarország kormányzója levelet írt Adolf Hitlernek, melyben szíves köszönetet mondott a forrásvidékért, amely életkérdés Magyarország számára, és megjegyezte, hogy 1939. március 16-án határincidens lesz, amelyet 1939. március 18-án követ majd a nagy támadás.⁶²

Németország azonban elégedetlen volt ezzel a tempóval, így a magyar vezetés kénytelen volt felgyorsítani a honvédség Kárpáti Ukrajna elleni bevetésének előkészítését. A magyar csapatok a határidőnek megfelelően húzódtak a határ közelébe, főként újonnan besorozott katonák, akik háromhetes katonai kiképzésben részesültek. A katonai akciót az előkészítő szakasztól kezdve a munkácsi helyőrség parancsnoka, Bély Alajos vezérkari ezredes vezette, Szombathelyi Ferenc tábornoknak, a Kárpát-csoport parancsnokának alárendelve.

1939. március 14-én a magyar honvédség katonái a demarkációs vonal teljes hosszában (172 km) támadásba lendültek. Azonban ez főként határ menti villongásokban nyilvánult meg, inkább nevezhető erőpróbnak, mintsem általános támadásnak.

⁶¹ Кульчицька, Ніна: Біля поранених. In: *Карпатська Україна в боротьбі* (1939) і. т. 99. о.; Самчукова, Ніна: Орда іде. Уо. 152–158. о.

⁶² *Венгрия и вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны.* Москва: Политиздат, 1962. 158. о.

A 12. cseh-szlovák hadosztály (Oleg Svátek dandártábornok parancsnoksága alatt) csupán 1939. március 14-én szállt szembe a támadó magyar haderővel. Aznap a 3. cseh-szlovák hadsereg parancsnoka, Lev Prehala tábornok kihirdette a hadsereg és az állami tisztviselők Podkarpatszka Rusz területéről történő evakuálásáról szóló parancsát. Ettől kezdve a cseh-szlovák hadsereg gyakorlatilag megszűntette az aktív ellenállást, és szervezett visszavonulásba kezdett három irányba: a többség Szlovákián keresztül, illetve Uzsoktól Volóc irányában Lengyelországon át, a Szolyvától keletre elhelyezkedő erők pedig Huszton és Técsőn keresztül Romániába.⁶³

A cseh-szlovák haderő egyes egységei csupán taktikai okokból vették fel a harcot 1939. március 15-én és 16-án a magyar Honvédséggel, hogy biztosítsák a fő haderő visszavonulását a szomszédos országokba. Egy idő után a cseh-szlovák és a magyar egységek parancsnokai kapcsolatba léptek, és békés tárgyalásokat folytattak, megegyezve a harci cselekmények felfüggesztéséről és a cseh-szlovák hadsereg szervezett visszavonulásáról Kárpáti Ukrajna területéről.⁶⁴

A nemzetközi helyzet kiéleződése Közép-Kelet-Európában és Cseh-Szlovákia tényleges szétesése arra indította Avgusztin Volosin miniszterelnököt, hogy 1939. március 14-én este a rádióban bejelentse Kárpáti Ukrajna független állam létrejöttét. Még aznap este a lakásán megbeszélést folytattak Kárpáti Ukrajna prominens személyiségei és a Kárpáti Szics vezetői. Ennek során Kárpáti Ukrajna nemzetközi politikai helyzetét és a független állam védelmi képességének kérdését vitatták meg a magyar hadsereg támadása előtt. A vita során egyöntetűen foglaltak állást a vidék védelmének megszervezéséről, és arról, hogy időnyerés céljából diplomáciai missziót küldenek Budapestre Julij Brascasjko vezetésével, azzal a megbízatással, hogy tárgyaljanak a hadműveletek felfüggesztéséről Kárpátalja területén.⁶⁵

1939. március 15-én Sztepan Klocsurak hadügyminiszter kiadta első rendeletét a Vezérkar megszervezéséről, ami egyet jelentett a független állam hadserege megalakulásának bejelentésével. Kárpáti Ukrajna nemzeti véde-reje Szerhij Jefremov ezredes vezénylete alá került. Ezzel egyidőben kinevezték a 11 tagú Vezérkart: Mihajlo Kolodzinszkij ezredes, Vaszil Filonovics ezredes, Oleg Parcsanyij főhadnagy, Andrij Huljanics főhadnagy, Andrij

⁶³ *Тернистий шлях до України. Збірник архівних документів і матеріалів «Закарпаття в європейській політиці 1918–1919, 1938–1939, 1944–1946 рр.»* Упор. Омеляна Довганича та Олексія Корсуна. Ужгород: Закарпаття, 2007. 261–262. о.

⁶⁴ Уо. 254–255. о.

⁶⁵ Єфремов: *Бої 14–15 березня...* (2009) і. м. 20–21. о.

Babilja hadnagy, Andrij Ivaskovics alhadnagy, Ivan Puhlik hadnagy, Sztepan Vajda alhadnagy, Hrihorij Barabas hadnagy, Roman Suhevics hadnagy és Ivan Roman, a Kárpáti Szics főparancsnok-helyettese.⁶⁶ A vezérkari főnök Mihajlo Kolodzinszkij ezredes lett, aki egyben Kárpáti Ukrajna fegyveres erői operatív osztályának irányítását is ellátta. A Vezérkaron belül felosztották a feladatokat, aminek nyomán az operatív osztály tagja lett Oleg Parcsanyij és Andrij Ivaskovics, a mozgósítás osztályhoz került Andrij Huljanics és Ivan Puhlik, a hadbiztosság pedig Ivan Roman kapta meg. A huszti csoport és a menetszázadok személyi állományának feltöltésével és felfegyverzésével Vaszil Filinovics ezredest bízták meg. Szerhij Jefremov ezredes adjutánsául Petro Csornij hadnagyot nevezték ki.

Azonban a fenti rendeletnek nem engedelmeskedett Andrij Huljanics, Sztepan Vajda és Olag Parcsanyij, akik el sem foglalták szolgálati helyüket. A Kárpáti Szics főparancsnokának helyettese, Ivan Roman előbb elvállalta az intendánsi feladatokat, majd 1939. március 15-én este bejelentette, hogy megbetegedett, és erre hivatkozva kérte a felmentését.

Ennek ellenére a Főparancsnokság hívására a nemzetvédelmi törzskarhoz csatlakoztak a Kárpáti Szics parancsnokai és az Ukrán Népköztársaság egykori tisztjei: Zenon Kosszak hadnagy, Javorszkij és Mihajlov, valamint Petrika, Borisz Jefremov és Kaplja hadnagyok, Vszevolod Petriv altábornagy. Utóbbinak felkínálták, hogy álljon Kárpáti Ukrajna fegyveres erőinek élére, ám ezt visszautasította, s csupán azt vállalta, hogy segíteni fogja a Vezérkart a védelem megszervezésében. Kárpáti Ukrajna véderejének káplánjai lettek Hrisztofor Miszkiv és Szebasztian Szabol („Zoreszlav”) atyák. A Vezérkar Kárpáti Ukrajna huszti kormányépületének első szintjén rendezkedett be.⁶⁷

A Kárpáti Szics Népi Önvédelmi Szervezet képezte az alapját Kárpáti Ukrajna hadseregének, melyhez a független állam minden szegletéből csatlakoztak a mozgósított katonaköteles férfiak.

A mozgósítási felhívást a *Нова свобода* [olv. Nova Szvoboda; Új Szabadság] című lap 1939. március 16-i számában tették közzé: „Huszon a hadügyminisztérium keretében megalakult a Vezérkar, élén Jefremov ezredessel. Formálódóban van Kárpáti Ukrajna hadserege. Minden volt tisztet, altisztet és sorkatonát szólítunk a hadseregbe, mindenkinek, aki katonai kiképzésben részesült, kötelessége, hogy felajánlja szolgálatait a hazának. Szolgáltunk

⁶⁶ Штефан, Августин: *Українське військо в Закарпатті*. Торонто – Нью-Йорк: Вісті Комбатанта, 1969. 45. о.

⁶⁷ Єфремов: *Бої 14–15 березня...* (2009) i. m. 25–26. о.

már császárokat, mindenféle idegen elnököt, most szolgáljuk hát a saját nemzetünket! Katonák, vár benneteket a szülőhaza!”⁶⁸

Korábban a nemzetvédelmi parancsnok, Szerhij Jefremov ezredes a rádióban fordult Kárpáti Ukrajna népéhez, melyet 1939. március 15. folyamán félóránként megismételtek.⁶⁹

Meghirdették az önkéntesek toborzását is. A nemzetvédelmi törzskar nem állított össze egyetlen sorozási listát sem, nem volt szükség behívóra, az önkéntesek, akik fegyverrel a kézben akarták megvédeni a független kárpátukrán államot, 16 évestől 55 éves korig maguktól gyülekeztek a kijelölt helyszíneken. Szerhij Jefremov adatai szerint csupán 1939. március 15-én mintegy 2–3 ezer férfi jelentkezett, köztük földművesek, gimnazisták, seminaristák, a Kárpáti Szics tagjai, a cseh-szlovák hadsereg, a határőrség és a csendőrség ukrán katonái. Kárpáti Ukrajna fővárosában csaknem 1200 önkéntes gyűlt össze, akik a magyar fronton akartak harcolni.⁷⁰ Több volt a jelentkező, mint ahányat fegyverrel, lőszerral, egyenruhával fel tudtak szelelni. Kárpáti Ukrajna kormányának hadügyminisztere, Sztepan Klocsurak Szolyvára utazott, hogy a 12. cseh-szlovák gyaloghadosztály parancsnokságával tárgyaljon arról, hogy a független állam védői fegyvereket kaphassanak. Azonban nem tudott megegyezni a cseh tisztekkel, és a helyzet úgy kívánta meg, hogy a Szlovákiába visszavonuló gyaloghadosztállyal együtt távozzon Kárpáti Ukrajna területéről.

A már Eperjesen tartózkodó Sztepan Klocsurak külön rendelettel nevezte ki az Ukrán Népköztársaság ezredesét, az akkor Prágában tartózkodó Epifanyij Kaminszkijt Kárpáti Ukrajna hadügyminisztériumának élére, egyúttal megbízta a minisztérium megszervezésének előkészítésével. Kaminszkijnek írott levelében Sztepan Klocsurak így fogalmaz: „A tervek előkészítésekor vegye figyelembe a nagy államok modern hadseregeinek szervezetét, valamint azt is, hogy Kárpáti Ukrajna hadügyminisztériumára vonatkozó elképzelés nagyobb változtatások nélkül alkalmazható legyen Lvivben vagy Kijevben egy nagy Ukrán Állam hadseregének felállítása során.”⁷¹ A nagy-szabású tervet azonban nem sikerült megvalósítani, mivel Kárpáti Ukrajna területét a következő néhány napban megszállta a magyar hadsereg.

A Kárpáti Ukrajna egész területén támadásba lendült magyar hadsereggel szembeni fegyveres ellenállás megszervezéséhez szükséges fegyverek

⁶⁸ *Нова свобода*, 16 березня 1939 р.

⁶⁹ Єфремов: *Бої 14–15 березня...* (2009) i. m. 28. o.

⁷⁰ Уо. 29. о.

⁷¹ Галузевий Державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ). Фонд 5. 6. Спр. 74946 фп. Т. 1. Арк. 26.

beszerzésére az egyetlen lehetőség a visszavonuló cseh-szlovák hadsereg, pénzügyőrség, csendőrség és határőrség visszavonuló egységeinek lefegyverzése, valamint a vidéken található cseh-szlovák fegyverraktárak elfoglalása volt. Minderre rendkívül rövid idő alatt került sor közvetlenül a magyar hadsereg beavatkozása előtt, és ezt Kárpáti Ukrajna fegyveres erői Vezérkárának parancsa alapján hajtották végre.

1939. március 15-én délelőtt Huszton mindössze 50 puska és 200 pisztoly állt rendelkezésre, melyeket 1939. március 14-én a cseh-szlovák katonasággal folytatott harcokat követően a Kárpáti Szics Avgusztin Volosin miniszterelnök rendelkezésére bocsátott.⁷² A nap második felében lefegyverezték a városi cseh-szlovák csendőrséget. Ennek során 100 puskát és 6 géppisztolyt szereztek, melyekkel a frontra induló „Királyháza” századot fegyverezték fel. Ugyancsak 1939. március 15-én, a nap második felében a szicsek saját felelősségükre lefegyverezték a cseh hadsereg kis létszámú, visszavonulóban lévő csoportját, amely a városon haladt át.⁷³ A Vezérkar megegyezett a Románia felé visszahúzódó (és a magyarokkal folytatott harcokban 12 fős veszteséget elszenvedő) 45. cseh-szlovák gyalogsági ezred parancsnokával, hogy a szicseknek átadnak további 200 puskát, 20 ezer töltényt és 200 menefelszerelést. Ezenkívül Huszton a cseh-szlovák laktanyákban hagyott fegyvereket és lőszert is megszerezték. A felsoroltakkal az újonnan besorozottakat és a szicseket látták el, akiket kis csoportokban indítottak a magyar frontra.⁷⁴

Még 1939. március 14. előtt kidolgozta a Kárpáti Szics ökörmезеi körzeti egysége Sztepan Figura vezetésével a körzetben állomásozó cseh-szlovák hadsereg és határőrség lefegyverzésének részletes tervét. 1939. március 14-én a Kárpáti Szics toronyai helyőrsége Sztepan Hinilevics szakaszvezetővel az élén kiterjedt akciót indított a pénzügyőrség és csendőrség lefegyverzésére Ökörmезőn, Toronyán, Pereszlőn és Majdánkán, s eközben 290 puskát, 15 géppisztolyt és 1 géppuskát, 65 pisztolyt, 25 aknavetőt, 62 gázálcot, 600 gránátot, 62 sisakot, 600 pisztolyhoz való töltényt, 12 ezer tankelhárító lövedéket, 60 ezer puskagolyót, 2 tehergépkocsit és más hadianyagot zsákmányoltak. A megszerzett felszerelésnek köszönhetően mozgósíthatták Toronya, Sósfa (Novoselitsia), Bisztra (Bistryj) és Majdánka község férfi lakosságát, és kiállíthattak 2 századot (összesen 400 főt). 1939. március 14-én Toronyá-

⁷² Ољжич: Вояки-будівничі (1994) і. м. 41. о.

⁷³ Волянський, Осип: В обличчі мадярського наступу. In: *Карпатська Україна в боротьбі* (1939) і. м. 116–117. о.

⁷⁴ Сфремов: *Бої 14–15 березня...* (2009) і. м. 43; Филонович, Василь: *Березневі дні Карпатської України*. Підготовка тексту, передмова та примітки Олександра Пагірі. Ужгород: Гражда, 2009. 50. о.

tól nem messze összecsaptak a cseh-szlovák katonákkal (250–300 fő), akik közel 100 főt veszítettek a parancsnokkal együtt, majd visszavonultak.

1939. március 15-ére virradó éjjel a szics osztagai visszavertek egy 250 fős lengyel diverzáns egységet, amely Toronya közelében lépte át a határt, arra kényszerítve a lengyeleket, hogy 4 km-re vonuljanak vissza a határtól. Ugyanekkor Sztepan Hinilevics szakaszvezető utasítására a szicsek minden hidat megsemmisítettek a lengyel határ egész hosszában. Az ökörmezői körzet a Kárpáti Szics ellenőrzése alá került. A körzet parancsnokává 1939. március 15-én délután Sztepan Klocsurak hadügyminiszter Hinilevicset nevezte ki.⁷⁵ Ökörmezőn a körzeti egység várta Kárpáti Ukrajna fegyveres erőinek Vezérkarától a parancsot, hogy a magyar frontra irányíthassa a szicseket. Azonban az északról fenyegető lengyel támadástól tartva Szerhij Jefremov ezredes, a nemzetvédelem parancsnoka a lengyel határ biztosítására utasította őket.⁷⁶

A cseh-szlovák katonaság és csendőrség lefegyverzésére irányuló akciókra került sor 1939. március 15-én Perecsenyben, Ilosván, Bilkén, Dolhán (Dovhe), Felsőveresmarton (Velyka Kopania), Királyházán, Bustyaházán, Técsőn stb. Ahogyan Jevhen Vrecjona megjegyezte: „Végül is mindegy volt már, hogy ez elvezet-e velük újabb összeütközéshez, vagy sem. Jobb a konfliktus, mint a védtelenség.”⁷⁷ Kárpáti Ukrajna seregéhez egyre többen csatlakoztak a cseh-szlovák seregből leszerelt ukránok közül, akik a Vezérkar felhívására fegyverrel jelentkeztek a kijelölt helyszíneken. Kék-sárga karszalagot kötöttek a bal karjukra, és a szicsekkel és más önkéntesekkel együtt aktívan részt vettek a vidék védelmében.⁷⁸

1939. március 15-én Kárpáti Ukrajna nemzetvédelmi vezérkara felvette a kapcsolatot a Kárpáti Szics ökörmezői, ilosvai, nagyszőlősi, felsőveresmarti, técsői, királyházi és rahói egységeivel. A magyar hadsereg gyors ütemű támadása során megszakadt a kapcsolat a nagybereznai, a perecsenyi és a szolyvai körzet egységeivel.⁷⁹

A március 15-én általánossá vált magyar támadás egyik fő iránya a beregszászi hadcsoport keleti, Kárpáti Ukrajna fővárosa felé irányuló támadása volt. A magyar hadvezetés azt tervezte, hogy a lehető legrövidebb időn belül elfoglalja Husztot, letartóztatja az ukrán kormány tagjait, megghiúsítja, hogy

⁷⁵ Яворенко: Гарнізон ОНОКС в Торуні (1939) і. м. 105–108. о.

⁷⁶ Єфремов: *Бої 14–15 березня...* (2009) і. м. 35–36. о.

⁷⁷ Волянський: В обличчі мадярського наступу (1939) і. м. 116. о.

⁷⁸ Рогач, Іван: Під прапором незалежності. In: *Карпатська Україна в боротьбі* (1939) і. м. 113. о.

⁷⁹ Єфремов: *Бої 14–15 березня...* (2009) і. м. 36. о.

összeüljön Kárpáti Ukrajna szojmja, és megakadályozza a román csapatok esetleges támadását a vidék keleti részein.

Kárpáti Ukrajna nemzetvédelmi vezérkara 1939. március 15-én a következő katonai erőkkel rendelkezett. Szőlös (Nagyszőlös/Sevljuš/Vynohradiv), Királyháza és Felsőveresmart közelében a Kárpáti Szics járási parancsnoka, Ivan Kovacs és segítője, Ivan Csucska hadnagy, továbbá Jakov Holota professzor vezetésével három század állomásozott, melyek 420 puskával és közel 20 géppisztollyal rendelkeztek. Az Ilosva–Beregkisfalud szakaszon egy század Oszip Karacsevszkij hadnaggal és Romanenko szakaszvezetővel az élen 100 puskával, néhány géppisztollyal és 14 pisztollyal rendelkezett. Huszton két század volt, közel 200 puskával és tucatnyi géppisztollyal. Ökörmezőn és Toronyán két század, Sztepan Figura és Sztepan Hinilevics vezetésével, közel 400 puskával, 15 géppisztollyal, 1 géppuskával, 65 pisztollyal, 25 aknavetővel és más katonai eszközökkel volt ellátva. Szolyván 32 puskával felfegyverkezve egy század (120 fő) állomásozott, melyet a kerületi parancsnok, Mikola Klimenko százados vezetett.⁸⁰ Emellett Munkács és Perecseny irányában több száz szics katonával lehetett számolni. A vidék védelmére kész felfegyverzett katonák összesített száma 1,2 és 1,5 ezer fő közé tehető.

A legvéresebb harcok a magyar honvédséggel a Szőlös–Huszt szakaszon folytak, melyek kulminációjává a Vörös mezei csata vált. Itt a szicsek a cseh-szlovák hadsereg ukrán katonáival és altisztjeivel, valamint a szőlősi tanítóképző szeminárium diákjaival együtt szervezték meg a védekezést a Kárpáti Szics körzeti parancsnokának, Ivan Kovacsnak, Ivan Csucska hadnagynak és a tanítóképző professzorának, Jakov Holotának a vezetésével. A Szőlősről 1939. március 15-én reggel 10-kor visszavonult 45. cseh-szlovák ezred 2. zászlóalja hátrahagyott fegyvereinek (20 puska) köszönhetően a szicseknek Ivan Csucska vezetésével sikerült részben felfegyverkezniük és a cseh-szlovák hadsereg néhány ukrán tagjával közösen visszaverni a magyar honvédeknek a város felé irányuló támadását.⁸¹ Itt csatlakoztak Kárpáti Ukrajna fegyveres erőihez a szőlősi tanítóképző hallgatói Jakov Holota professzorral az élen. A szicsek a cseh-szlovák hadsereg ukrán katonáival együtt 1939. március 15-én 14 óráig védték Szőlőst, majd a támadáshoz harckocsikat, páncélozott járműveket, repülőket, ágyúkat és géppuskákat is bevető,

⁸⁰ Uo. 30–32, 40. o.

⁸¹ Uo. 34. o.

jelentős túlerőben levő ellenséggel (1000 fő) szemben kénytelenek voltak Felsőveresmartig visszavonulni.⁸²

A Husztól 25 km-re fekvő Szőlös hősie és önfeláldozó védelme lehetővé tette, hogy összeüljön Kárpáti Ukrajna szojmja. Ez a történelmi ülés alkotmányossá tette az új független állam megalakulását. A fiatal ukrán állam azonban nem sokáig tartott ki. A világ egyetlen állama sem ismerte el Kárpáti Ukrainát. 1939. március 15-én este Hamilkar Hoffmann huszti német konzul bejelentette Kárpáti Ukrajna kormánya tagjainak, hogy a magyar hadsereg teljes fronton folyó támadásának körülményei között Németország nem tudja megállítani Magyarország agresszióját. Azt tanácsolta, hogy ne tanúsítsanak fegyveres ellenállást a támadó magyar Honvédséggel szemben.⁸³ Egyzersmind a német konzul magához hívatta Kárpáti Ukrajna nemzetvédelmi vezérkarának tagjait, és az azonnali kapitulációt javasolta, a szics parancsnokok azonban ezt visszautasították.⁸⁴

1939. március 15-én este Szerhij Jefremov ezredes beszámolt Avgusztin Volosin elnöknek a szicsiek és a támadó magyar honvédség harcairól, és közölte, hogy nincs elegendő erő Kárpáti Ukrajna fővárosának védelméhez. A tanácskozáson döntés született az állami és minisztériumi szervek Husztról történő azonnali evakuálásának megkezdéséről, illetve a Kárpáti Szics főerőinek Técsőn keresztül Nagybocskóig (Velykyy Bychkiv) történő visszavonulásáról és új védelmi vonalak megszervezéséről a hegyekben. Ez idő alatt Kárpáti Ukrajna kormánya és elnöke, Avgusztin Volosin kísérletet tett arra, hogy diplomáciai úton vessenek véget a harcoknak. Az ukrán hadvezetés döntését, hogy felvegyék az egyenlőtlen harcot a támadó magyar honvédséggel, Szerhij Jefremov ezredes később így magyarázta: „a műveletek szervezése során csupán egyetlen célunk lehetett: megmutatni az egész világnak, hogy az ukránok képesek tántoríthatatlanul védelmezni szabadságukat és államiságukat.”⁸⁵

A fővárosban ostromállapotot hirdettek ki. 1939. március 16-án éjjel Kárpáti Ukrajna elnöke, Avgusztin Volosin 11 fő kíséretében gépkocsival elhagyta Husztot. Az állami tisztviselők és családjaik evakuálása már reggel megkezdődött. Elő volt készítve egy teherautó a sebesült szicsiek és a nők Nagybocskóra szállítására. Felsorakozott a Kárpáti Szics fő konvoja is Kárpáti Ukrajna nemzetvédelmi parancsnoka, Szerhij Jefremov ezredes

⁸² Пап, Степан: *Пластовий альманах з нагоди п'ятдесятиріччя українського Пласту на Закарпатті, 1921–1971*. Рим: Видання ЮГ, 1976. 134. о.

⁸³ Рогач: *Під прапором незалежності (1939)* і. м. 113. о.

⁸⁴ Мірчук, Петро: *Напис історії ОУН*. Т. 1. 1920–1939. Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. 557. о.

⁸⁵ Єфремов: *Бої 14–15 березня...* (2009) і. м. 37–38, 44–48. о.

és a Vezérkar főnöke, Mihajlo Kolodzinszkij vezetésével, hogy visszavonuljon a hegyekbe. Az előzetes terv az volt, hogy Técsőn át Nagybockskóig visszavonulva az új védelmi állásokat a Tarackköz/Teresva–Kökényes/Ternovo–Dombó/Dubove–Brusztura/Lopuhiv települések vonalában alakítják ki, a magyar haderő váratlan támadása esetén pedig keletre vonják vissza erőiket a Rahó/Rahiv–Körösmező/Yasinia–Tisza bogdány/Bogdan háromszögbe, ahol tartós védelemre rendezkedhetnek be, támaszkodva a nemzetileg elkötelezett hucul lakosságra.

Ezzel párhuzamosan Kárpáti Ukrajna fegyveres erői nem adták fel a független állam védelmét, a fővárosban maradvá egészen március 16-án 15 óráig (a magyar honvédség 16 óra körül vonult be Husztra). Az 1939. március 15-ről 16-ra virradó éjjel újabb 5 szics századot szerveztek, melyeket azonnal a frontra irányítottak a magyarok ellen. A magyar front parancsnokává Ljubics századost nevezték ki, aki az utolsó századdal indult a tűzvonalba.⁸⁶ Magában a városban a fontos intézmények, épületek körül foglalták el pozícióikat, hogy ellenőrizni tudják a helyzetet. A várost a huszti kos első százada védte két golyószóróval, valamint egy tartalékos század 3 géppisztollyal.⁸⁷ A főerők Husztról történő visszavonulásának fedezésére hozták létre Ivan Butkovszkij vezetésével azt a 30 főből álló szakaszt, amely a fővárosba vezető út mentén a vasúti híd mellett foglalta el pozícióját 3 géppuskával.⁸⁸

A vidék teljes védelmének megszervezéséhez azonban a nemzetvédelmi erők vezérkara nem rendelkezett megfelelő tartalékokkal és nehézségekbe ütközött a kapcsolattartás is (a Kárpáti Szicsnek nem volt lovassága, a telefonvonalak idővel megszakadtak, a gépjárművek és motorkerékpárok mennyisége korlátozott volt). Gyakorlatilag lehetetlen volt a műveletek operatív irányításának biztosítása, ezért a magyar megszállókkal szembeni védekezés megszervezése a helyi parancsnokokon múltott. Reálisan nem létezett egységes védelmi front, csupán különálló ellenállási sejtek a magyar hadsereg támadásának fő vonalain.

Felsőveresmart védelmét a Kárpáti Szics járási parancsnoka, Ivan Kovacs vezette. Felfegyverezte a Szőlősről érkező seminaristákat, a felsőveresmarti és a verécei szicseket és a cserkészeket a csehektől zsákmányolt fegyverekkel (120 puska, 8 géppisztoly és 50 ezer töltény), és két századot elküldött a Tisza mentén Királyházára Jakov Holota professzor vezetésével.⁸⁹ Utób-

⁸⁶ Филонович: *Березневі дні...* (2009) i. m. 47–51. o.

⁸⁷ Волянський: В обличчі мадярського наступу (1939) i. m. 119. o.

⁸⁸ Гуцул, Іван: Остання сотня. In: *Карпатська Україна в боротьбі* (1939) i. m. 142–143. o.

⁸⁹ Єфремов: *Бої 14–15 березня...* (2009) i. m. 42. o.

biak a vasútvonal és a Tisza folyó mentén az 1939. március 15-éről 16-ára virradó egész éjszaka tartották a vonalaikat, és csak reggel 10-kor vonultak vissza Felsőveresmartra, 43 főt veszítve. A visszavonulás során a Tiszán átívelő vasúti híd közelében a magyarok bekerítettek egy seminaristákból álló felderítő csoportot, melyet Mihajlo Kozicsar vezetett, és a helyszínen kivégezték őket. A védelem megsegítésére a főparancsnokság egy századnyi szicset küldött. A Husztot Felsőveresmarttal összekötő út Rakasz–Veréce–Felsőveresmart közötti szakaszán a Tiszától 3–4 km-nyire Ivan Kovacs járasi parancsnok, Ivan Csucska hadnagy és Jakov Holota szervezte meg a védelmi vonalat 2 század gyengén kiképzett, géppisztolyokkal, puskákkal, kézigranátokkal és pisztolyokkal felfegyverzett harcossal. Velük szemben a reguláris magyar hadsereg vonult fel harckocsikkal, páncélozott járművekkel, repülőgéppel, ágyúkkal és golyószórókkal. A harcoló felek katonai ereje közel sem volt azonos. Ennek ellenére a szicsek a helyi önkéntesekkel együtt önfeláldozó módon álltak ellent az agresszornak.⁹⁰ Éppen itt került sor Magyarországon Kárpáti Ukrajna elfoglalására irányuló katonai akciója során 1939. március 16-án 10 és 14 óra között a legnagyobb csatára a Vörös mezőn.

Rövid, félórás harcot követően a szics harcosok erős tűzérségi tűz alatt kénytelenek voltak visszahúzódní a Felsőveresmart melletti vasútállomáshoz, és innen géppuskával löní az ellenséges állásokat. 1939. március 16-án 12 órakor a védők a Husztról időközben megérkezett századdal együtt ellentámadást kíséreltek meg, azon igyekezve, hogy ismét ellenőrzésük alá vonják Felsőveresmartot. Rövid idő múlva azonban a magyarok erős tűzérségi támadása miatt ismét vissza kellett vonulniuk, miközben jelentős veszteségeket szenvedtek el. 14 órakor a honvédség támadása felerősödött, ami az Ivan Csucska és Jakov Holota vezette szicseket arra készítette, hogy harcolva vonuljanak vissza Huszt irányába.⁹¹ A szicseknek a főváros irányába való visszavonulását 20 fős egység fedezte Olekszandr Blesztyiv és Mikola Jerfan vezetésével, valamint a Husztra bevezető út mentén Ivan Butkovszkij szakasz. Ennek köszönhetően a védők (50 fő) csaknem veszteségek nélkül kelhet-

⁹⁰ Чучка, Іван: За Севлюш і В. Копаню Іп: *Карпатська Україна в боротьбі* (1939) і. т. 134–135. о.

⁹¹ Голота, Яків: Від Королева до Хусту. Іп: *Карпатська Україна в боротьбі* (1939) і. т. 140–141. о.; Поштак, Василь: Бій на Хустському полі. Уо. 136–139. о.; Балега, Юрій: Семінарист із Красного поля. Іп: *Красне поле. Ч. 1. Про Карпатську Україну*. Упор. Юрій Зейкан, Василь Копейко. Ужгород: Патент, 1999. 200–203. о.

tek át a vasúti hídon, és csatlakoztak a szics menetoszlopához, amely Husztról Nagybocksó felé indult.⁹²

Omeljan Dovhanics kutatásai szerint a Vörös mezei csatában és a környékén zajló összecsapásokban a szics, a cseh-szlovák hadsereg ukrán katonái és az önkéntesek soraiból 230 fő esett el, főként szeminaristák és cserkészek. Ezen felül a honvédek 450 szicset ejtettek foglyul, akik között többen galíciai származásúak voltak. A történész becslése szerint a magyarok közül 160 fő esett el és közel 400-an sebesültek meg.⁹³ Ezeket az adatokat nem erősítik meg a ma ismert magyar levéltári források és nem egyeznek a magyar veszteségekről kiadott statisztikákkal sem. B. Stenge Csaba magyar hadtörténész állítása szerint a 24. magyar határvadász zászlóalj a Huszt irányába tartó támadás során mindössze 20 főt veszített, ami a kárpátaljai háború (1939. március 14–18.) 1. fázisában elszenvedett összes veszteség felét tette ki. Azonban maga a szerző is megjegyzi, hogy a korszakról szóló levéltári források jelentős része elveszett, és csupán részjelentések állnak rendelkezésre a magyar Honvédség Kárpáti Ukrajnában elszenvedett veszteségeiről (lásd B. Stenge Csaba tanulmányát ebben a kötetben).

1939. március 16-án 15 órakor Szerhij Jefremov ezredes gépkocsival Husztról Nagybocksó irányába indult. A szicsek fő konvoja visszavonulásának irányításával Mihajlo Kolodzinszkij ezredest bízta meg, akire adjutánsát, Zenon Kosszak hadnagyot is rábízta a Szics néhány parancsnokával együtt.⁹⁴ Az ezzel egy időben visszavonuló két szics csoportot Sztepan Szuljaticikij hadnagy és Vaszil Filonovics ezredes vezette.⁹⁵

16.00 óra körül Husztra bevonultak az első magyar egységek járművei. Őket a gyalogság és a tüzérség követte. A főerőkkel visszavonulni nem tudó szicsek a városban szerveztek ellenállást. 1939. március 16-án estig a szicsek visszavonuló oszlopát az Ivan Butkovszkij vezette szakasz fedezte. A támadó egységek előtt érkező felderítők így kénytelenek voltak bevárni a fő erőket.⁹⁶

A Técső felé visszavonuló fő erők parancsnokai felderítési adatok hiányában nem tudták, hogy a visszavonuló cseh-szlovák hadsereg által felfegyverzett magyar terroristák a magyar nemzeti tanács támogatásával még 1939. március 16-án reggel elfoglalták Técsőt, Rahót, Kőrösmezőt és Aknaszlatinát (Solotvyno), 17 órára pedig birtokba vették Nagybocksót és Tiszaborkútot (Kvasy) is. Így a Kárpáti Szics egész hátszaga a Huszttól Kőrösme-

⁹² Гуцул: Остання сотня (1939) i. m. 142–148. o.

⁹³ Книга пам'яті України. Т. 2. (1998) i. m. 61. o.

⁹⁴ Єфремов: Бої 14–15 березня... (2009) i. m. 68–69. o.

⁹⁵ Філонович: Березневі дні... (2009) i. m. 60–61. o.

⁹⁶ Гуцул: Остання сотня (1939) i. m. 148–149. o.

zőig terjedő vonalon magyar kézen volt. Miután a szicsek fő erői Técsőn erős ellenállásba ütköztek, kénytelenek voltak harc közben visszavonulni Bustyaháznál, Uglyán, Nyéresháznál (Neresnycja) és Apsán át Nagybocksóig, és 1939. március 18. reggelén átkelni a határon Romániába.⁹⁷ 1939. március 19-én azonban a román hatóságok átadtak a magyar Honvédségnek 273 szicset és 10 tisztet, akik közül 6-an a Vezérkarhoz tartoztak.⁹⁸ A románok kiadták Ivan Butkovszkij szakaszát is, amely Husztról visszavonulóban Bedőháza (Bedevlya) mellett lépte át a román határt, valamint a szicsek egy másik, 15 fős osztagát.⁹⁹

A szicsek egy kisebb csoportja Mihajlo Kolodzinszkij és Zenon Koszszak vezetésével folytatta a visszavonulást a rahói hegyek irányába, azzal a szándékkal, hogy ott partizánharcot szerveznek a magyar megszállók ellen. Aknaszlatina közelében azonban egyenlőtlen harcba bonyolódtak magyar terrorista egységekkel. Visszavonulás közben Mihajlo Kolodzinszkij és Zenon Koszszak is fogságba esett, akiket 1939. március 19-én a magyar terroristák a szlatinai bányákban kivégeztek.¹⁰⁰

A támadás fő útvonalán a magyar csapatok 1939. március 15-étől kisebb fegyveres ellenállással találkoztak a cseh-szlovák hadsereg egységei és a szics osztagai részéről Szerednye (Serednie), Ódavidháza (Stare Davydkovo), Pisztraháza (Pistrjalovo), Beregleányfalu (Lalovo), Ramocsaháza (Romochevycja), Gorond és Szentmiklós (Chynadiyeva) községeknél. Paszika falunál a szicsek felégették a Latorca hidját, megakadályozva ezzel az ellenség átkelését a folyón. Kárpáti Ukrajna védői a védekezés során egyszeri alkalommal ágyút is használtak.¹⁰¹ Ám a honvédséggel folytatott számos kisebb összetűzés után a cseh-szlovák hadosztály törzstisztjei kapcsolatba léptek a magyar parancsnoksággal, és megegyeztek a cseh-szlovák erők szervezett visszavonulásáról Szolyva településről. 1939. március 15-én este a magyar csapatok bevonultak Szolyvára. A városban tartózkodó szicsek százada Mikola Klimenko százados parancsnoksága alatt nem rendelkezett elegendő fegyverrel (mindössze 32 puskájuk volt) az ellenállás megszervezéséhez, kénytelen volt visszavonulni a cseh-szlovák egységekkel együtt Szlovákiába.¹⁰²

⁹⁷ Филонович: *Березневі дні...* (2009) і. м. 60–64. о.

⁹⁸ Волянський: В обличчі мадярського наступу (1939) і. м. 118–120. о.

⁹⁹ Гуцул: Остання сотня (1939) і. м. 151. о.

¹⁰⁰ *Карпатська Україна: Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії.* Т. 2. Упоряд. Сергій Федака. Ужгород: Закарпаття, 2010. 384–385. о.

¹⁰¹ Шанта, Юрій: Карпатська Україна: свобода, здобута кров'ю. In: *Красне поле.* Ч. 1. (1999) і. м. 25. о.

¹⁰² Филонович: *Березневі дні...* (2009) і. м. 55. о.

A Munkácsról Ilosva felé tartó honvédek mozgását korlátozták a Kárpáti Szics ilosvai körzeti csapatai Oszip Karacsevszkij hadnagy és Romanenko szakaszvezető parancsnoksága alatt. Tartós védelmi vonalat szervezett a támadó magyar csapatokkal szemben a Sarkagy (Gorbok) község közelében húzódó demarkációs vonalnál egy a cseh-szlovák határőrségtől kapott fegyverekkel harcoló szics osztag, Hrihorij Rudenko tanítóval az élen. Azonban az utolsó szics katonák visszavonulását követően kénytelenek voltak visszavonulni a falu mögé.¹⁰³ 1939. március 15-én a Sztepan Sztankaninec hadnagy vezette osztag kiverte a községből a magyarokat, fegyvereikkel és töltényeikkel együtt foglyul ejtve 7 honvédet, akiket autóbusszal szállítottak Husztra (ez az egyetlen ilyen eset volt a védelmi hadműveletek során).

A magyar támadás elszigetelésére Karacsevszkij hadnagy két védelmi vonalat szervezett meg az országút Komlós/Hmeliv–Beregkövesd/Kamjenske–Beregkisfalud/Silce–Ilosva/Irsava szakasza mentén és Füzesmező (Loza) falu dombján. Itt lövészárkokat ásatott. A vonalat védő szicsek között ott voltak a bilkei gimnázium diákjai és egy 42 fős szakasz, amely Husztról érkezett segítségül. Ugyanakkor két felderítő szakasz is elindult (összesen 27 fő) Szombati (Sobatyn), Hátmeg (Zahattya) és Dávidfalva (Zavidovo) felé azzal a feladattal, hogy barikádokat és akadályokat állítsanak fel a magyar csapatok mozgásának akadályozására. A szicsek egyik védelmi egysége Beregkövesden tartózkodott. Ilosvára időközben megérkeztek azok a fegyverek, amelyeket a Kárpáti Szics csapatai Bilkén zsákmányoltak, s ezekkel a város környéki szicseket fegyverezték fel.¹⁰⁴

1939. március 16-án délután erős magyar támadás indult Ilosva irányába, melynek következtében az Oszip Karacsevszkij vezette szics osztagok kénytelenek voltak visszavonulni Bilkén és Miszticén (Imstychovo) át az ökörmezői körzetbe.¹⁰⁵

Nehéz feladatot látott el Romanenko szakaszvezető is. Az ő szics csoportja a Beregkisfalud és Árdánháza (Ardanovo) közötti hegygerincen foglalt el védelmi állást. Hét és fél órán át tartottak ki, és csak az ellenség jelentékeny túlereje kényszerítette őket vissza Ilosváig. A március 15-éről 16-ára virradó éjjel a szakasz átvonult Bilkére, ahol a környező fálvakkból felfegyverzett szicsek töltötték fel soraikat. Romanenko 62 szicsből és 7 ukrán pénzügyőrből álló szakasza Misztice (Imstychovo) mellett foglalt el védelmi állást, és délután 5-ig tartotta magát. Miután a magyarok bekerítették őket,

¹⁰³ *Красне поле*. Ч. 1. (1999) i. m. 282–283. o.

¹⁰⁴ Свобода: На відтинку Іршава (1939) i. m. 124–128. o.

¹⁰⁵ Уо. 128–129. o.

a szakasz gyorsan szétszóródott. Maga Romanenko szakaszvezető visszahúzódott a hegyekbe, ám 1939. március 17-én a magyar csendőrség Polenánál (Polyana) elfogta.¹⁰⁶

1939. március 17-re a Kárpáti Ukrajnában területén zajló harcokban a magyar honvédség 37 katonát veszített és 134-en sebesültek meg. A szicsek veszteségei lényegesen nagyobbak voltak, közel 200-an elesetek, 400-nál többen sebesültek meg és 300-an estek fogságba.¹⁰⁷

Ellenállást tanúsítottak a Kárpáti Szics perecsenyi és nagybereznai körzeti egységei is. A cseh-szlovák hadsereggel és határőrséggel együtt részt vettek a védekezésben az Ung folyó vonalán a lengyel határig. Az Ung völgyében előrenyomulva a magyar Honvédség 1939. március 16-án 12 órára elérte Ókemencét. A hegyek között heves harc tört ki a cseh-szlovák katonasággal és a Jurij Hleba hadnagy vezette szicsekkel.¹⁰⁸ Egyes meg nem erősített állítások szerint a magyar sereg vesztesége Ókemence és Nevicek mellett 82 fő volt.¹⁰⁹

Perecseny irányában a Kárpáti Szics egy százada (150 fő) tartotta a vonalakat Bohdan Prisljakevics szakaszvezető irányításával. A puskákkal és golyószórókkal felfegyverzett század előnyös pozíciót foglalt el a támadó magyar katonák tűz alatt tartására.¹¹⁰ Március 16-án 16 órára azonban a honvédek megtörték a védők fegyveres ellenállását, és közeledtek Perecsenyhez, melyet 23.45-kor foglaltak el. Március 17-én a 36. gyalogezred 3. zászlóalja, amely a visszavonuló 12. hadosztály fő egységeinek Szlovákiába irányuló visszavonulását fedezte, a nagybereznai körzet Mércse (Myrcha) községénél vett fel védekező állást. A visszavonulást megelőzően a cseh-szlovák katonaság átadta a fegyvereit, a tőlényeit és felszerelését a helyi Kárpáti Szicsnek. Nem véletlen, hogy másnap a magyarok a Mircse melletti Kisberezna (Malyj Bereznij) községnél tartóztatták fel a szicseket. A nem nagy létszámú védősereg ellenállását leküzdvé a magyar honvédség március 17-én Uzsok közeleiben elérte a magyar–lengyel határt.¹¹¹

Összességében Kárpátalja területének megszállása során a magyar honvédség és Kárpáti Ukrajna fegyveres erői között közel 20 kisebb és nagyobb

¹⁰⁶ Романенко, Н.: Від Сільця до Імстичова. Ін: *Карпатська Україна в боротьбі* (1939) і. м. 130–131. о.

¹⁰⁷ *Книга пам'яті України*. Т. 2. (1998) і. м. 299. о.

¹⁰⁸ Уо. 60.

¹⁰⁹ Росул, Омелян: У районі Невицького замку. *Красне поле*. Ч. 1. (1999) і. м. 258. о.

¹¹⁰ *Інтерв'ю з Богданом Пришлякевичем*. Архів Меморіального музею «Територія терору» (Львів).

¹¹¹ *Книга пам'яті України*. Т. 2. (1998) і. м. 299–303. о.

ütközetre került sor.¹¹² A kortársak számításai szerint ezekben 1 és 1,5 ezer fő közé tehető az elesett vagy eltűnt szicsek száma.¹¹³ Az ukrán oldalon számon tartott jelentős veszteségek oka elsősorban a szicsek kiképzetlenségével, a megfelelő fegyverzet és felszerelés hiányával, a katonai vezetés tapasztalanságával magyarázható. Kárpáti Ukrajna védőinek jelentős része azonban a hadműveletek befejezését követően veszítette életét a horthysta megtorlások során, mivel a magyar hadvezetés Kárpáti Ukrajna védői esetében nem vette figyelembe a Hágai egyezményben (1907. október 18.) és a Genfi egyezményben (1929. július 27.) a hadifoglyok számára biztosított jogokat. Kárpáti Ukrajna fegyveres erői a Hágai egyezmény 1. cikkelye szerint megfeleltek a hadviselő fél meghatározásnak (élükön olyan valaki áll, aki felelős a beosztottaiért, távolról felismerhető jelzést viselnek, nyíltan viselik a fegyvert, cselekedeteiknél figyelembe veszik a haditörvényeket és -szokásokat) és az államok közötti konfliktus más feleihez hasonló jogokkal bírtak. Ebben az esetben nincs jelentősége annak, hogy a függetlenségét saját maga kihirdető Kárpáti Ukrajna nemzetközi elismerése nem történt meg. A Hágai egyezmény normái szerint egy még meg nem szállt területnek a lakosságát is megilletik a hadviselő felek és hadifoglyok jogai, akik az ellenség közeledésekor önszántukból fegyvert fognak és betartják a hadviselés szabályait.¹¹⁴

Budapest hivatalos statisztikái szerint a magyar honvédség veszteségei a Kárpáti Ukrajnában folytatott harcok során (eltekintve a Szlovákiával március 23. és április 4. közötti „kis háborútól”) a következők voltak: 37 halott, 114 sebesült, 4 eltűnt és 2 fogságba esett. Mi azonban úgy véljük, hogy ezeket a számokat szándékosan kisebbitették, hogy elfedjék a vidék fegyveres ellenállásának valós mértékét. A csehszlovák és az ukrán oldalról a harcokban részt vevők visszaemlékezése szerint, valamint figyelembe véve a támadó hadműveletek sajátosságait, a magyar hadsereg veszteségei a kárpáti katonai akció során nem lehettek kisebbek néhány száz főnél. Egyes számítások szerint közel 200 halottra és néhány száz sebesültre becsülhetők a veszteségek.¹¹⁵ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy megbízható magyar, ukrán és cseh/szlovák források hiányában a katonai statisztika kérdése a Kárpáti Ukrajnában 1939 márciusában lezajlott események tisztázatlan fejezete marad, s mint ilyen, állandó problémákat vet fel.

¹¹² Уо. 62.

¹¹³ Бірчак: *Карпатська Україна* (1940) і. м. 86. о.

¹¹⁴ *Международное право. Ведение боевых действий. Сборник Гаагских конвенций и иных соглашений*. Москва: Международный комитет Красного Креста, 1995. 13–15. о.

¹¹⁵ Radan Lášek: *Obrana Podkarpatské Rusi*. In: *Paměť a dějiny*, 2009/1. 29. о.

1939. március 18-ára Kárpáti Ukrajna területét megszállta a magyar hadsereg, amely a Kárpátok valamennyi hágóján elérte a lengyel határt, ahol ünnepeket szerveztek a lengyel és magyar katonák találkozására tiszteletére.¹¹⁶

1939. március 18-án Kárpátalja területén katonai közigazgatást vezettek be Novákovics Béla altábornagy vezetésével. Ezt követően a magyar megtorló szervek a helyi aktivisták támogatásával hozzáláttak a terület „megtisztításához” a nemkívánt elemektől. A helyi lakosság különböző kategóriái váltak a horthysta megtorlások áldozataivá, ám a legkegyetlenebb üldöztetéseknél a szicsek, a nemzeti érzelmű értelmiség, Kárpáti Ukrajna volt állami és párttisztviselői és a görög katolikus papság tagjai voltak kitéve.

A magyarok nem számoltak a hadifoglyokkal. A Szőlőson, Felsőveresmarton, Királyházán, Rakaszon át Huszt irányába folyó támadás során agyonlőtték az összes fogságba esett szicset, a sebesülteket pedig agyonverték. Bántalmazták Kárpáti Ukrajna védőit a magyar terroristák, a helyi magyarórok és a csendőrök is. Különösen kegyetlennek bizonyult a Zöldi Márton vezette csendőrosztag, amely a magyar megszállás első három napja alatt Técsőn 200 embert gyilkolt meg.¹¹⁷ A szicsek sokszor a „Dicsőség Ukrajnának!” felkiáltással, vagy a *Még nem halt meg Ukrajna...* kezdetű himnusz¹¹⁸ énekelve mentek a halálba.

Talán a legtöbb embert (közel 200 főt) Huszton, Kárpáti Ukrajna fővárosában végeztek ki a szicsek és a helyi értelmiség képviselői közül. 1939. március 16-án a magyar terroristák Nagybocksón agyonlőtték a Kárpáti Szics körzeti parancsnokát, Pavlo Voloscsuk hadnagyot. 1939. március 17-én az ilosvai szics vezetője, Vaszil Halasz esett fogságba, majd a honvédek agyonlőtték. Ugyanez a sors várt az ökörmézói parancsnokra, Sztepan Figurára, akit 1939. március 18-án végeztek ki.¹¹⁹

A fogságba esett szicsek számára börtönöket és gyűjtőtáborokat hoztak létre Técsőn, Nagybocksón, a Huszt melletti Krivij községben, Rahón, Szolyván, Nagybereznán. A kihallgatások és kínzások után komppal kivitték őket a Tiszára, és agyonlőtték. 1939. március közepén közel 1200 foglyot vittek át a Nyíregyházához közeli Varjúlaponson létesített fogolytáborba, ahol a foglyok

¹¹⁶ Marek Piotr Deszczyński: *Ostatni egzamin. Wojsko Polskie wobec kryzysu czechosłowackiego 1938–1939*. Warszawa: Neriton, 2003. 333–334. o.

¹¹⁷ *Закарпаття під Угорщиною 1938–1944*. Ред. Василь Худанич, Василь Маркусъ. Нью-Йорк – Чикаго – Ужгород: Гражда – Карпати, 1999. 40. o.

¹¹⁸ «Ще не вмерла Україна»: 1917–1920 között az Ukrán Népköztársaság, 1939-ben Kárpáti Ukrajna, 1991 óta Ukrajna állami himnusza. (A szerk.)

¹¹⁹ Вегеш, Микола: *Карпатська Україна. Документи і факти*. Ужгород: Карпати, 2004. 241. o.

kínzása, verése és megalázása egészen 1939 júliusáig tartott. A magyar belügyminisztérium hivatalos adatai szerint 1939 márciusa és decembere között összességében 4,5 ezer fő vált a horthysta repressziók áldozatává Kárpátalján.¹²⁰

A fogságba esett galíciai származású szicsek egy részét a lengyel féllel történt megegyezés szerint a magyar hadsereg és csendőrség átadta Lengyelországnak. Vaszil Hudanics ukrán történész adatai szerint 1939. március 17-én magyar katonai konvoj kíséretében 7–8, egyenként 70–80 főből álló menetoszlopban a kriviji és técsői fogolytáborból a lengyel határhoz vitték őket, és átadták a lengyel határőröknek. 1939. március 18-án a határtól 1,5–2 km-nyire a Vereckeai hágónál a lengyelek közel 500–600 galíciai szicset lőttek agyon. A galíciaiak egy másik csoportját (30–40 főt) Körösmező közelében, a Tatár-hágónál végezték ki a lengyel határőrök és a magyar honvédek, csendőrök és terroristák 1939. március 23-án.¹²¹ Körülbelül 38 szicset a lengyel határőrség egységei fogtak el a Kárpátok hágóinál, és Bereza Kartuska börtönébe zárták őket (*lengyel* Miejsce Odosobnienia w Berezie Kartuskiej). A lengyel katonák kárpáti szicsekkel szembeni önbíráskodása is megesett.¹²²

A magyar hadsereg katonai akciói 1939. március 18-án nem zárultak le. A lövöldözések, különösen Rahó környékén, 1939. március 23-ig folytatódtak.¹²³ A Kárpátok hegyeinek nehezen megközelíthető részein pedig 1939. május közepéig tartott a szicsek egyes csoportjainak partizánharca. Ahogyan Oleg Olzsics írta: „A Kárpáti Ukrajna megszállói elleni harc azonban még nem ért véget. A hegyekben a szicsek partizánosztagei rejtőznek, akik apró háborúkat vívnak a magyarokkal. Az egész országban élnek a szics és a partizánosztagek véres harcáról szóló legendák.”¹²⁴

1939 márciusában a magyar katonai vezetés úgy határozott, hogy katonai akciót indít a megszállt Kárpáti Ukrajna területének idegen elemektől való megtisztítása érdekében. A parancs szerint 10 naponta jelentést kellett készíteni a partizánok elleni harcokról. A horthysták komolyan vették a Kárpátok hegyeiben rejtőző „szics bandák”-at. Egyes körzetekben növelték a csendőrség létszámát.¹²⁵

A szicsek a magyar megszálló hatalom ellen partizánharcot folytattak Ilosva–Bilke–Dolha körül, Ökörmező környékén (Toronya, Kisszolyva/Sko-

¹²⁰ *Закарпаття під Угорщиною...* (1999) i. m. 40. o.

¹²¹ Худаніч: *Світове Братство...* (2005) i. m. 33–35. o.

¹²² Deszczyński: *Ostatni egzamin* (2003) i. m. 333. o.

¹²³ *Книга пам'яті України*. Т. 2. (1998) i. m. 63. o.

¹²⁴ Ольжич: *Вояки-будівничі* (1994) i. m. 53. o.

¹²⁵ *Книга пам'яті України*. Т. 2. (1998) i. m. 310–313. o.; Вереш: *Карпатська Україна* (2004) i. m. 240. o.

tarske, Repenye/Repinne), Kőrösmezőn, Nagyberezna környékén Uzsok községben, Perecseny mellett és a huszti völgyben. 1939. március 18-án a partizán szicsiek magyar katonák és csendőrök elleni fegyveres ellenállása kiterjedt a hegyvidéken Uzsoktól és Nagybereznától Perecseny körzetéig, Ökörmező és Huszt környékére, egészen a Hucul vidékig.¹²⁶

A magyar adatok szerint 1939. március 19-én az Uzsok–Perecseny–Alsó-verecke területen közel 3 ezer szicset vontak össze, akiket a magyar hadvezetés megpróbált lefegyverezni, ám a magyar megszállókkal szembeni fegyveres ellenállás tovább folytatódott.¹²⁷

Az ökörmezi körzetben Fegyir Tacinec hadnagy („Krot”) és Olekszij Taraszjuk vezette a partizánosztagot. Tagjai között ott találjuk a verhovinai falvak lakóit és számos galíciait. Miután a magyar hatóságok amnesztiát hirdettek, Fegyir Tacinec visszatért szülőfalujába, Kelecsénybe (Kelechyn), ahol letartóztatták, és az Ökörmezőhöz közeli Vízköz (Sojmi) községben 1939. március 20-án kivégezték.¹²⁸

A Nagybockó, Gyertyánliget (Kobyletska Poliana), Rahó környéki hegyekben az Ivan Krupa hadnagy, Sztepan Roszoha, a Kárpáti Szics vezérkari tisztje és a Vorohta zászlós vezette partizánosztagok tevékenykedtek. Támadásokat intéztek a magyar közigazgatási hivatalok és a csendőrörsök ellen a falvakban, leszaggatták a magyar nemzeti zászlókat, meggyilkolták a magyar csendőröket és honvédeket, röplapokat terjesztettek, melyekben a megszállókkal szembeni ellenállásra buzdították a lakosságot.¹²⁹ A partizántevékenységet, amely megfelelő válasz volt a tömeges megtorlásokra és a magyarok gyarmatosító politikájára, aktívan támogatta a helyi ukrán lakosság. Kárpátalja nehezen megközelíthető hegyi területeit csak 1939. március végén, április első felében foglalta el a magyar hadsereg, május elején pedig az összes határ menti területet ellenőrzésük alá vonták. A Vorohta zászlós vezette partizánok egészen 1939. szeptember közepéig rejtőzködtek a magyar hatalom elől a Rahó közeli hegyekben.¹³⁰

Ily módon a Kárpáti Szics fennállásának hónapjai alatt hosszú utat járt be, amíg félkatonai szervezetből egy független állam fegyveres erejévé vált,

¹²⁶ Вівчар, Степан: Ліс шумить... In: *Карпатська Україна в боротьбі* (1939) i. m. 203–223. o.

¹²⁷ *Книга пам'яті України*. Т. 2. (1998) i. m. 310. o.

¹²⁸ *Карпатська Україна*. Т. 2. (2010) i. m. 510–511. o.

¹²⁹ Попович, Федір: Партизанка Карпатської Січі. In: *Карпатська Січ*. Ужгород: Гражда, 1996. 191–194. o.

¹³⁰ Вегеш: *Карпатська Україна* (2004) i. m. 243–244. o.

mégpedig a helyi lakosság kezdeményezésére, a nyugat-ukrajnai ukránok és a nyugati emigráns ukránok aktív részvételével.

A Kárpáti Szicsre megalakulásától fogva úgy tekintettek létrehozói, mint a majdani reguláris ukrán hadsereg első sejtjére, amelyből kinőhet az összes ukrán etnikai területet magába foglaló ukrán állam hadserege. Sajnos azonban a Kárpáti Szics vezetésének a kárpátukrán autonómia időszakában nem sikerült a szervezetet hadsereggé formálni, mert erre nem volt elegendő idejük. Közrejátszott ebben Avgusztin Volosin kormányának következetlen politikája a vidék védelmét illetően, a cseh-szlovák politikai és katonai vezetés negatív viszonya egy ukrán katonai szervezet létrehozásához Kárpátalja területén, magának az önkéntes alapon szerveződő katonai szervezetnek a korlátozott lehetőségei.

Ennek ellenére a Kárpáti Szics egységei mint az 1939. március 15-i szojm által Huszton kikiáltott független Kárpáti Ukrajna fegyveres erői önfeláldozó és áldozatos módon vettek részt a magyar megszállás elleni fegyveres ellenállásban.

A Kárpáti Szics volt az a katonai szervezet, amely egyesítette az ukrán felszabadító törekvések különböző nemzedékeit, sajátos összekötő kapocs lett az 1917–1921-es ukrán nemzeti forradalom hadseregei és a második világháború alatti és utáni évek ukrán fegyveres alakulatai között. A Kárpáti Szics töltötte ki az űrt az ukrán fegyveres alakulatok történetében, ami az Ukrajna függetlenségéért vívott harcokban az Ukrán Népköztársaság és az Ukrán Galíciai Hadsereg 1917–1921-es vereségét követte.

Ukránból fordította: Cserniczkó István és Fedinec Csilla

Szlovákia keleti határának kérdése 1938–1939 fordulóján a kárpátaljai autonómia és Cseh-Szlovákia felbomlásának kontextusában*

MICHAL SCHVARC – MARTIN PEKÁR

A Szlovák Állam 1939. március 14-én történt kikiáltásának körülményei, Kárpáti Ukrajna Magyarország általi annektálása, valamint az azt követő fegyveres konfliktus a honvédek és az alakulófélben lévő szlovák fegyveres hatalom között 1939 márciusában viszonylag jól feltárt kérdéseknek tekinthetők. Vonatkozik ez mind a szlovák, mind a magyar, illetve részben a cseh és a német történetírásra is. Éppen ezért a professzionális kutató számára egyre nagyobb kihívást jelent valóban újat mondani ebben a témakörben. A kérdéssel foglalkozó bőséges szakirodalom és publicisztikai feldolgozás ellenére mégis számos megválaszolatlan kérdés maradt, amelyek a történészek figyelmét eddig elkerülték. Ilyen Szlovákia és Kárpátalja tartományi határának kérdése a két világháború közötti csehszlovák állam utolsó időszakában, 1938 októbere és 1939 márciusa között. Szlovákia keleti határának megállapítása az első világháború lezárásakor vált aktuális kérdéssé. Jelentősége végül csak Magyarország és Lengyelország nagyhatalmi ambícióinak fokozatos megerősödésével, illetve a Cseh-Szlovák Köztársaság agóniájával párhuzamosan nőtt meg. Az új geopolitikai helyzet és a Közép-Európában megvalósuló határrendezések mozgósították a helyi, túlnyomórészt ruszin lakosság politikailag és világnézetileg megosztott érdekképviselőt. Természetesen minden változás annak a nemzetiszocialista Németországnak a hallgatólagos jóváhagyásával mehetett csak végbe, amely – kisebb fenntartásokkal – fokozatosan magáévá tette a magyar diplomácia Kárpátaljával kapcsolatos érvrendszerét.

* A tanulmány az APVV-0628–11. számú kutatási program részeként készült, amelyet a Slovak Research and Development Agency támogatott.

A Szlovákia és Kárpátalja¹ között fekvő tartományi határ kialakulásának történetét Peter Švorc szlovák történész dolgozta fel részletesen.² Kutatásaiból ismert, hogy a látszólag jelentéktelennek tűnő határvonal, melyet kezdettől fogva belpolitikai-közigazgatási határként kezeltek, már a párizsi békekonferencián is komoly viták tárgyát képezte. Minthogy egyesek azt követelték, hogy Csehszlovákia határainak végleges megállapítását és elismerését az 1920-as trianoni békeszerződésre kell bízni, a csehszlovák politikai reprezentáció, ezen belül is a szlovák és ruszin képviselők körében fokozott bizalmatlanság és megosztottság uralkodott a majdani tartományi határ kérdésében. A szlovák fél egyfelől a magyarbarát, főként görög katolikus papságtól tartott, amely jelentős befolyással bírt Kelet-Szlovákiában a szegény és egyszerű ruszin lakosság körében. Másfelől azokat a ruszin politikai csoportokat sem nézte jó szemmel, amelyek a bolsevik Oroszország vagy Ukrajna felé orientálódtak. A ruszinok képviselői azt követelték, hogy a határ minél nyugatabbra húzódjon, a legmerészebb elképzelések szerint egyenesen a Poprád folyó mentén. Az ilyen jellegű követelések főként a magyar külpolitika érdekeit tükrözték, hiszen a magyar vezetés jogosan félt attól, hogy a szlovákokhoz képest a ruszinok az új államban háttérbe szorulnak majd. Mindezekén túl a vallási tényező is fontos szerepet játszott.³ 1920–1938 között sikerült ezeket az ellentéteket elsimítani és a megállapított tartományi határ nem jelentett komoly problémát. Csehszlovákia belpolitikáját jóval inkább a szlovák autonómiával, esetleg az alkotmánnyal kapcsolatos kérdések, nem pedig a kárpátaljai autonómia követelése körül zajló viták uralták.

Kárpátalján az országos és kisebbségi (magyar, német, zsidó) pártok mellett kialakultak azok az érdekcsoportok is, amelyek a városi lakosságot, s annak valós vagy vélt érdekeit képviselték. Ezek meglehetősen heterogén pártok voltak, nemcsak politikai céljaik, megoldási javaslataik, hanem kul-

¹ A szlovák nyelvű Podkarpatská Rus megnevezést a trianoni békeszerződés aláírását követően használták, amikor Csehszlovákia végleges határai létrejöttek. Az autonómia 1938. évi megszerzése után a terület a Kárpáti Ukrajna (Karpatská Ukrajina) nevet kapta. A néhány napos függetlenség ideje alatt (1939. március 14–18.) Kárpáti Ukrajna Köztársaság (Republika Karpatská Ukrajina) néven létezett. Miután Magyarország elfoglalta a területet, a Kárpátalja [szlovákul: Podkarpatsko], illetve a Kárpátaljai Kormányzóság elnevezést használták.

² Švorc, Peter: *Krajinská hranica medzi Slovenskom a Podkarpatskou Rusou v medzivojnovom období (1919–1939)*. Prešov, 2003. 424. o.

³ Uo. 133–157. o.

turális irányultságuk tekintetében is, hiszen három hagyományos irányvonal versengett egymással – a ruszin, az ukrán és az orosz.⁴

A legbefolyásosabb kárpátaljai politikai párt az Autonóm Földműves Szövetség volt Bródy András vezetésével, amely az autonómia iránt elkötelezett, ugyanakkor magyarbarát politikát folytatott. 1935-ben Munkácson jött létre az Orosz Nemzeti Autonomista Párt. Vezetője az a lengyelbarát Fenczik István lett, akit 1938-tól Varsó a magyar érdekek szolgálatába állított. Éppen Bródy és Fenczik együttműködése eredményezte Kárpátalja relatív stabilitásának növekvő veszélyeztetettségét, egyben a magyar külpolitika sikerességét is. Saját céljait tartotta szem előtt Kárpátalján az Avgusztin Volosin és a Keresztény Néppárt köré tömörülő érdekcsoport, amely az ukránbarát irányvonalat követte és külpolitikájában Németország felé orientálódott. Az említett pártok arra törekedtek, hogy egyesítsék a ruszinokat a Poprád folyó vonaláig. Mindegyiknek volt saját társadalmi bázisa a kelet-szlovákiai ruszin területeken is.⁵ Ezenkívül néhány további személy politikája befolyásolta kisebb-nagyobb mértékben a kárpátaljai autonómia megvalósulása felé vezető utat. Közülük mindenképpen meg kell említeni Alexej Gerovskit, Adolf Dobrjanszki híres ruszin „nemzetébresztő” unokáját, aki az 1930-as években az amerikai ruszinok képviselője volt. Továbbá az Agrárpárt kárpátaljai frakciójának vezetőit, Pavlo Kosszejt, Peter Zsidovszkit és Edmund Bacsinszki szenátort is. Az ukránbarát irányvonal jellegzetes személyisége volt továbbá a kárpátaljai szociáldemokrácia úttörője, Julian Révay.⁶

Szlovákia területén a középkor óta élt ruszin lakosság, amely a tartományi határok kialakulását követően kisebbséggé vált, képviselői pedig saját ambícióikat ápolták. Számukra az 1919-es rendkívüli népszámlálás eredménye, mely szerint Szlovákia területén csak 81 332 ruszin (2,78%) élt,⁷ csalódást jelentett. A szlovákiai ruszin kisebbség nem alapított önálló politikai pártokat és nem volt egységes vezetése sem a két világháború közötti időszakban. A politikához való viszonyulását többek között a csehszlovák parlament többi

⁴ Suško, Ladislav: Rokovania o autonómii Zakarpatskej Ukrajiny od roku 1936 do leta 1938. In: *Nové obzory* 15. Prešov, 1973. 34. o. Lásd még: Štátny archív Prešov (ŠA Prešov), Odbočka Ústrednej štátnej bezpečnosti 1940–1945, Mat 30/3, správa policajného komisárstva z 25.6.1930.

⁵ Részletesen lásd: Michal Barnovský: Rusínsko-ukrajinské strany. In: *Politické strany na Slovensku 1860–1989*. Bratislava, 1992. 204–210. o.

⁶ ŠA Prešov, Šarišsko-zemplínska župa 1940–1945, 97/III-f-41 ŠB, Alexej Ilkovič: Podkarpatská autonomia.

⁷ Tišliar, Pavol: *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919*. Bratislava, 2007. 76–82, 119. o.

pártja, a ruszin nemzeti identitásról vallott kiforratlan elképzelések, a nemzeti és vallási identitáshoz való ellentmondásos viszonyulás, valamint egy sor szociális tényező is befolyásolta. Ráadásul a kárpátaljai ruszin képviselők tervei általában nem találkoztak a szlovákiai ruszin kisebbség érdekeivel. Jó példa erre éppen az autonómia kérdése, amely Kárpátalja vagy Szlovákia számára egyaránt kulcskérdés volt, a szlovákiai ruszin kisebbség számára azonban inkább aggodalomra adott okot. A szlovák nemzet megerősödése a ruszin kisebbségi jogok fenyegetettségét is jelenthette egyben. A tartományi határ kérdésénél jóval égetőbb problémának számított, hogy az egyszerű nép egyáltalán a ruszin kisebbséghez tartozónak vallja-e magát. A szlovákiai ruszin kisebbségi csoport saját politikai programját ténylegesen csak 1938 májusára fogalmazta meg, és ezt is csak az amerikai ruszin delegáció hatására. A programot a Beneš elnöknek címzett 25 pontos memorandum foglalta össze.⁸

Az 1938-as év eseményei elsősorban azzal a tanulsággal szolgáltak, hogy az első világháborút követő közép-európai határrendezések egyik esetben sem jelentenek végleges megoldást, s mindez vonatkozik a tartományi határra is.

A Saint-Germain-i békeszerződés által garantált, de végül megvalósulatlan kárpátaljai autonómia, illetve a Szlovákia és Kárpátalja tartományi határával kapcsolatos ideiglenes állapot miatt érzett csalódottság elégedetlenséget szított a ruszin politikai körökben, s mindez a magyar revíziós politika esélyeit növelte.⁹ Magyarország külpolitikája az 1920-as évek végén kezdett aktivizálódni, az 1930-as évek közepétől pedig már a Csehszlovákia területi dezintegrációjával kapcsolatos német tervekbe is bekapcsolódott. Folytatásként pedig azzal számolt, hogy Szlovákia és Kárpátalja visszatérhet Szent István koronája alá. Ennek az esélyét növelte Prága hozzáállása is, amely Kárpátalja nyugati határát távoli, bonyolult és átláthatatlan kérdésként kezelte. Hasonlóképpen Pozsony sem tulajdonított nagyobb jelentőséget neki, főleg azért, mert az Északkelet-Szlovákia, Zemplén és Sáros vitatott területein lezajlott népszámlálások a szlovákság erőteljes jelenlétét igazolták.¹⁰

⁸ Švorc: *Krajinská hranica...* (2003) i. m. 342. o.; Konečný, Stanislav: Rusínska otázka v období prvej Slovenskej republiky. In: *Slovenská republika (1939–1945)*. Martin, 2000. 174. o. Lásd még: Magocsi, Paul Robert: *Rusíni na Slovensku*. Prešov, 1994. 163. o.

⁹ Hoensch, Jörg K.: *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei*. Tübingen, 1967. 16–18. o.

¹⁰ Švorc, Peter: *Zakletá zem. Podkarpatská Rus (1918–1946)*. Praha, 2007. 79–81. o. Az 1921-től rendszeresen tartott népszámlálások nem kérdeztek rá közvetlenül sem a szlovák, sem a ruszin nemzetiségre. A szlovákokat a csehszlovák, a ruszinokat

Csehszlovákia nemzetközi helyzetének meggyengülése, valamint a nemzetiségi problémák kezeletlenségéből fakadó növekvő belpolitikai feszültségek miatt az 1930-as évek második felétől a prágai kormány már nem hagyhatta teljesen figyelmen kívül a megígért ruszin önkormányzatiság gyakorlati megvalósításának követelését. Ezek a követelések természetesen a határ nyugat felé, vagyis Szlovákia rovására történő eltolásának tervét szintén magukban foglalták.¹¹ Nemcsak egyes ungvári politikusok, hanem az Északkelet-Szlovákiából hozzájuk csatlakozó aktivisták is igényt tartotta arra, hogy „a valamikori Zemplén, Abaúj, Sáros és Szepes vármegyék ruszin lakosságát Kárpátaljához csatolják”.¹² A koalíciós pártok ruszin képviselői 1936–37 fordulóján igyekeztek a határkérdést a csehszlovák kormánnyal folytatott és a kárpátaljai autonómiával kapcsolatos tárgyalásokon is felhozni, de az 1935–1938 között miniszterelnöki tisztséget betöltő szlovák Milan Hodža ezt a lehetőséget mint „a határokkal kapcsolatos felelőtlen megközeledítést” kategorikusan elutasította.¹³ Hodža ekkor már egyedülként próbálta megvalósítani saját regionalizmus-elképzelését, amelyet az autonómia-tervek elfogadható „puha” alternatívájának tartott. Kárpátalja kérdésében végülis sikerült érvényre juttatnia a kormány kompromisszumos álláspontját a 172/1937. számú törvény formájában, amely ideiglenesen módosította a kárpátaljai kormányzó jogkörét.

A tartományi határ kérdése attól a pillanattól kezdett veszélyes méreteket ölteni, amikor Kárpátalja már a szomszédos államok, pontosabban Magyarország és Lengyelország külpolitikai terveinek részévé vált. Gömbös Gyula és Józef Piłsudski 1934. évi őszi találkozásjukon felújították a közös magyar–lengyel határ tervét. Ezt követően Varsó 1936 márciusában arra utasította Fencziket, hogy követelje Kárpátalja 1919 novemberében megjelent Általános Szabályzatának eltörlését –, amely meghatározta a terület alkotmányos státuszát és Szlovákiával való határát –, valamint egy szlovák–ruszin vegyes bizottság létrehozását a „vítás” határkérdések végleges rendezése céljából.¹⁴

pedig az orosz, nagyorosz, ukrán vagy kárpátukrán nemzetiség keretein belül definiálták. Ezen utóbbi csoportok egyike volt a belföldi ruszin lakosság, amely ugyan rendelkezett történeti és nyelvi ukrán eredettel, Csehszlovákia létrejöttkor többségük, főleg Kelet-Szlovákia területén elutasította, hogy ukránként azonosítsák.

¹¹ Részletesebben lásd: Švorc: *Krajinská hranica...* (2003) i. m. 329–338. o.

¹² Slovenský národný archív (SNA), Ministerstvo vnútra 1938–1945 (MV), 3. doboz, 704/1938 prez. Memorandum zo zasadnutia rusínskych aktivistov v Prešov (Ruszin aktivisták eperjesi értekezletén elfogadott memorandum), 1936. augusztus 17.

¹³ Suško: *Rokovania o autonómii...* (1973) i. m. 39. o.

¹⁴ Suško, Ladislav: *Nemecká politika voči Slovensku a Zakarpatskej Ukrajině v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939.*

Fenczik a következő években is ragaszkodott ehhez a rákényszerített irányvonalhoz, és 1938 tavaszán (akkor már a magyarok szolgálatban) még sürgetőbben kezdte szorgalmazni a határrevízió gondolatát.¹⁵ Mindez éppen a budapesti kormánykörök szándéka szerint történt. Budapest 1938 májusa és szeptembere között titkos tárgyalásokat folytatott a Hlinka-féle Szlovák Néppárt (HSzNP) képviselőivel Szlovákia autonóm státuszáról arra az esetre, ha a köztársaság felbomlana, és a terület visszakerülne a Szent István-i korona alá. A magyarok ugyanakkor azzal is számoltak, hogy Kárpátalja határait a lehető legnyugatabbra tolják majd, annak érdekében, hogy a leendő önkormányzati szlovák terület minél kisebb legyen.¹⁶

Budapest terveinek megvalósulását segítette elő a müncheni egyezmény létrejötte is, melynek kiegészítő nyilatkozata a csehszlovákiai magyar és lengyel kisebbség problémájának három hónapon belüli megoldását ígérte. Imrédy kormánya igyekezett teljes mértékben kihasználni ezt a helyzetet. Még a komáromi tárgyalások megkezdése előtt azt tűzte ki fő céljaként, hogy Szlovákia és Kárpátalja déli, magyarlakta területeit azonnal visszaszerzi, illetve Kárpátalja maradék területét és Kelet-Szlovákia ruszinajkú lakossággal rendelkező részeit is elfoglalja.¹⁷ Igaz, ez utóbbi ebben a formában csak nehezen volt megvalósítható. Ezért erre irányuló szándékát az önrendelkezési jog, valamint a Szlovákia és Kárpátalja maradék területén tartandó népszavazásra vonatkozó általános követelések közé rejtve tálalta a csehszlovák képviselőknek.¹⁸ Az autonóm szlovák kormány elnöke által vezetett csehszlovák delegáció mindezt kategorikusan elutasította. Nem csupán túlzó területi igényekről, hanem leginkább a müncheni egyezmény keretein túlmenő követelésekről volt szó.

Magyarország célja elérése érdekében feltehetően a frissen kinevezett ungvári autonóm kormányt is felhasználta. Miniszterelnöke, Bródy András, aki Budapest fizetett ügynöke volt, valamint Fenczik, a szlovák–ruszin határról való tárgyalások tejhatalmú minisztere (a központi kormányzat 1938.

Československý časopis historický, (21) 1973, 2. 167. o.; Suško: Rokovania o autonómii... (1973) i. m. 35–36. o.; Švorc: *Zakletá zem...* (2007) i. m. 229. o.

¹⁵ Švorc: *Zakletá zem...* (2007) i. m. 237. o.

¹⁶ Bystrický, Valerián: *Zahraničnopolitické podmienky vzniku Slovenského štátu 14. marca 1939*. (Kézirat.); Suško: Rokovania o autonómii... (1973) i. m. 35–36. o.

¹⁷ Hoensch: *Der ungarische Revisionismus...* (1967) i. m. 125. o.

¹⁸ Deák, Ladislav: *Hra o Slovensko. Slovensko v politike Maďarska a Poľska v rokoch 1933–1939*. Bratislava, 1991. 153–158. o.

október 11-én tartott ülésén bízta meg ezzel a feladattal),¹⁹ minden bizonnyal elegendő biztosítékok jelenthettek arra nézve, hogy a magyar kormány érdekei szerint fognak cselekedni. Bródynak már első hivatalos fellépésén, amely 1938. október 9-én, a Prágával való megegyezés után történt, s amelyen többek között a Szlovákiával közös határ revízióját sem felejtette el megemlíteni,²⁰ sejteni engedte, hogy kormánya melyik irányvonalat fogja képviselni. Az autonóm kormányt támogatták azok a nagyrészt magyar érzelmű görög katolikus papok és tanítók is, akik a vitatott területek Kárpátaljához való csatolását támogató agitációs munkában részt vettek.

A fő propagandatevékenység Kelet-Szlovákiára, ezen belül elsősorban Mezőlaborc (Medzilaborce), Sztropkó (Stropkov) és Szinna (Snina) járások területére irányult. Ez a közvetlenül Szlovákia és Kárpátalja határvonalán fekvő térség azon része volt, ahol a legnagyobb arányban éltek ruszinok.²¹ Ezenkívül olyan további területek sem maradhattak ki, mint Bártfa (Bardejov), Ólubló (Stará Ľubovňa), Kisszeben (Sabinov) vagy Girált (Giraltovce), ahol a lakosságnak csak egy része volt ruszin. Már kevéssel az autonómia kikiáltása után különféle aktivisták érkeztek Ungvárról Kelet-Szlovákia területére azzal a céllal, hogy részt vegyenek a helyi görög katolikus értelmiség csatlakozását elősegítő kampányban.²² 1938 októberének második felében egyre nagyobb mozgást lehetett észlelni a térségben, mivel látványosan megnövekedett a ruszin falvakból az ungvári autonóm kormány tagjainak küldött táviratok száma, bennük a falvak azt követelték, hogy Kárpátalja közigazgatása alá tartozhassanak.²³ Amikor Zemplént és Sárost elárasztották a röplapok, amelyekeken mindkét terület ruszin földként volt ábrázolva, valamint aláírási akció indult Kárpátaljához csatolásuk érdekében,²⁴ a pozsonyi kormány már nem tehetett mást, minthogy határozottan közbelépett.

A komáromi tárgyalások miatt a szlovák hatóságok kénytelenek voltak elfojtani a ruszin megmozdulásokat. A magyaroknak a tárgyalások során tapasztalt hajthatatlansága jelezte, hogy veszélyes erők jelennek már Ungvár

¹⁹ Národní archiv České republiky Praha (NA Praha), Předsednictvo ministerské rady 1918–1945 (PMR), š. 4143. Protokol zo zasadnutia ministerskej rady 11.10.1938.

²⁰ Suško: Nemecká politika... (1973) i. m. 175–176. o.

²¹ Az 1938. december 31-i népszámlálás szerint a mezőlaborci járás lakosságának 70,86%-a, a sztropkói járásnak 40,45%-a, a szinai járásnak pedig 38,03%-a volt ruszin. SNA, Krajinský úrad 1928–1939 (KÚ), 299. doboz, 20928/1939 prez.

²² Švorc: *Krajinská hranica...* (2003) i. m. 360. o.

²³ SNA, KÚ, 237. doboz, 62212/1938 prez.; MV, 3. doboz, 4/1938 prez. Prípís Prezídia krajinského úradu slovenskému ministerstvu vnútra (A Tartományi Hivatal elnökségének levele a belügyminiszternek), 1938. október 10.

²⁴ Švorc: *Krajinská hranica...* (2003) i. m. 360–363. o.

határkorrekcióként való követelésében is. Fenczik, hogy a komáromi (cseh) szlovák delegációra nyomást gyakoroljon, Eperjesen a görög katolikus püspökség vezetésével Kárpátalja határának a Poprád folyóig való eltolásáról szervezett tanácskozást, amely 1938. október 12-én, a Komáromban folyó tárgyalásokkal párhuzamosan zajlott.²⁵ Jellemző, hogy a tanácskozást nem Kárpátalja egyik központjában szervezték meg, hanem egy szlovákiai városban, amely ugyan a ruszin kisebbség szlovákiai tevékenységének központjaként volt számon tartva, de a valóságban ilyen funkciót sosem töltött be. A város ugyanakkor kiemelkedően fontos volt a magyar külpolitikai érdekek számára is. Fenczik agitátorainak jelenléte többek között a lakosság nyugtalanságát is kiváltotta, s ezáltal félő volt, hogy összetűzés keletkezik a helyi és az állami adminisztráció képviselői között. Ebből kifolyólag Tiso kormánya azzal igyekezett csillapítani a helyzetet, hogy kihirdette „a Szlovákia és Kárpátalja között fekvő határváltozás kérdése csak a komáromi tárgyalás befejeztével lesz megtárgyalva”,²⁶ ám ez hatástalannak bizonyult.

A tüntetések tovább folytatódtak és Fenczik mozgásterét sem sikerült korlátozni a Sztropkói és Mezőlaborci járásokban. Nem maradt tehát más hátra, mint kitartani az országos gyülekezési tilalom mellett, amely 1938. szeptember közepétől volt érvényben, mivel a Szudétánémet Párt megpróbált felkelést szítani Csehország nyugati és északi határai mentén.

A szigorú intézkedések ellenére a helyi hatóságok nem voltak képesek megakadályozni sem a betiltott mezőlaborci gyűlést (október 14-én),²⁷ sem egy Felsővízközben (Vyšný Svidník) történt incidenst (1938. október 16.). Itt a közeli falvakból érkező, körülbelül kétezer fős tömeg összetűzésbe keveredett a csendőrséggel, miközben cseh- és szlovákellenes jelszavakat skandált és Kárpátaljához való azonnali átcsatolásukat követelte. A helyzet kiéle-

²⁵ SNA, KÚ, 237. doboz 62212/1938 prez. Správa Okresného úradu v Prešove Prezidiu krajinského úradu (Az eperjesi járási hivatal jelentése a Tartományi Hivatal elnökségének), 1938. október 26. Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky (AMZV), II. osztály, 458. doboz, 164432/II-1938. Ciekerov záznam (Cieker feljegyzése), 1938. november 22. Lásd még: Dudáš, Andrej: *Rusínska otázka a jej úzadie*. Buenos Aires, 1971. 26–31. o.

²⁶ SNA, KÚ, 237. doboz, 62212/1938 prez. Záznam Prezidia krajinského úradu (Tartományi Hivatal elnökségének feljegyzése), 1938. október 13.

²⁷ SNA, Kancelária krajinského prezidenta v Košiciach 1936–1938 (KKP Košice), 46. doboz, 4341/1938 prez. Správa Okresného úradu v Medzilaborciach Prezidiu krajinského úradu (A mezőlaborci járási hivatal jelentése a Tartományi Hivatal elnökségének), 1938. október 17.

ződését csak Fenczik érkezése akadályozta meg,²⁸ s ez az ungvári autonóm kormány előtt sem maradt titokban. Az autonóm kormány igyekezett arra használni a helyzetet, hogy politikai tökézt kovácsoljon belőle Pozsonyban, Prágában, illetve Münchenben. A Tiso vezette szlovák autonóm kormányzat egyrészt figyelmen kívül hagyta Fenczik javaslatát egy szlovák bizottság felállításáról, amely a vitás határkérdéseket rendezte volna,²⁹ másrészt Jan Syrový cseh-szlovák miniszterelnök panaszára sem reagált.³⁰ A német birodalmi külügyminiszter, Joachim von Ribbentrop pedig a Jozef Tisóval, Ferdinand Ďurčanskýval és Edmund Bacsinszkival folytatott tárgyaláson Bacsinszki megállapítását a Kárpátalja és Szlovákia közötti határon kialakult provizóriumról szó nélkül tudomásul vette.³¹

A ruszin politikusoknak arra az elszánt fellépésére, amellyel a határ megállapításának kérdését nemzetközi szintre kívánták terelni, Pozsony további belpolitikai szankciókkal válaszolt. Parancsot adott a szlovák tartomány integritása ellen irányuló agitációs tevékenység elfojtására, valamint betiltotta azokat a gyűléseket, amelyek Szlovákia keleti felének Kárpátaljához csatolását követelték, és megakadályozta, hogy Fenczik a vitatott járások területére léphessen. A csendőrségnek felügyelnie kellett a köznyugalom fenntartására és közbe kellett lépnie annak megsértése esetén. A repressziók nem kerültek el a görög katolikus papságot sem: a szlovákiai ruszin területek Kárpátaljához, illetve Kárpátalja Magyarországhoz való csatlakozásának támogatói azzal kellett hogy bűnhődjenek, hogy lelkészi kongruájuk folyósítását felfüggesztették.³² Az ilyen intézkedések tényleges hatása azonban kérdéses volt. A propaganda elfojtásához inkább az ungvári autonóm kormány alábbi esete járult hozzá. 1938. október 26-án az autonóm kormány elnökét, Bródyt Andrást internálták a Budapesttel való együttműködése miatt, tisztségét pedig Avgusz-

²⁸ SNA, KKP Košice, 46. doboz, 4352/1938 prez. Správa Okresného úradu v Stropkove Prezidiu krajinského úradu (A sztropkói járási hivatal jelentése a Tartományi Hivatal elnökségének), 1938. október 17.

²⁹ Suško, Ladislav: Podkarpatská Rus ako autonómna krajina pomníchovskej – druhej ČSR. In: *Česko-slovenská historická ročenka 1997*. Brno, 1997. 157. o.

³⁰ NA Praha, PMR, 208. doboz, 7964/418/3/S/1938. Přípis vlády Podkarpatskej Rusi ústřednej vláde (A kárpátaljai kormány felirata a központi kormánynak), 1938. október 17.

³¹ Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945 (ADAP), Serie D, Band IV, 72, 83.

³² SNA, KÚ, 237. doboz, 62212/1938 prez. Záznam Prezídia krajinského úradu (A Tartományi Hivatal elnökségének feljegyzése), 1938. október 20. és 25. Přípis Prezídia krajinského úradu Krajinskému četnickému veliteľstvu (A Tartományi Hivatal elnökségének átírata a Tartományi Csendőr Parancsnokságnak), 1938. október 20.

tin Volosin vette át. Bródy egy nappal korábban a központi kormány ülésén úgy nyilatkozott, hogy a határváltoztatás kérdésében egyetértését függővé teszi a Magyarország és Csehszlovákia közötti döntőbíráskodás eredményétől; ha erre nem kerülhet sor, a magyarokkal együtt a népszavazás javaslatát támogatja.³³ Fenczik miután a Lengyelország javára történő kémkedés gyanújába keveredett, a Magyarországra való menekülést választotta.³⁴

A szlovák fél tudatában a helyzet súlyosságának, a különféle belső intézkedéseken túl, külföldön megtévesztő játszmákba kezdett. A Néppárt képviselői több alkalommal kinyilvánították érdektelenségüket (désintéressement) a lengyelek előtt Kárpátalja és annak Magyarország által való elfoglalása iránt. Igaz, ennek ellenére nem győzték hangsúlyozni, ahogy azt Karol Sidor is tette varsói látogatásakor 1938. október 19–21. között, hogy egyáltalán nem értenek egyet a kárpátaljai határ nyugat felé történő eltolásával.³⁵ Ez ugyanakkor nem akadályozta meg őket abban, hogy az ungvári autonóm kormányt tudatosan félrevezessék és azt hangsúlyozták, hogy: „most elméletben elismerik Kárpátalja jogát Kelet-Szlovákia ruszinlakta területeire az önrendelkezési jog elve alapján”.³⁶ Ezt a valóságban a szlovák félnek nem állt szándékában betartani.

A tengelyhatalmak külügyminisztereinek döntőbírói ítélete 1938. november 2-án hatalmas gondokat okozott a szlovák tartomány és Kárpátalja autonóm kormányainak. A nagy területi veszteségek alapjaiban veszélyeztetették a maradék állam életképességét, s ezért a két autonómia azzal volt elfoglalva, hogy az ország további működésének és fenntartásának lehetőségeit mérlegelje. Mindezek ellenére a szlovák–ruszin ellentétek tovább mélyültek. Noha nem jutottak el a konfrontáció szintjére, de egyfajta latens feszültség továbbra is jelen volt a két fél között.

Az 1938. október 12-ei eperjesi tanácskozáson megválasztott Orosz Nemzeti Tanács továbbra is működött. Tagjai túlnyomórészt görög katoli-

³³ NA Praha, PMR, §. 4143. Protokol zo zasadnutia ministerskej rady (Minisztertanács-i jegyzőkönyv), 1938. október 25. Suško: Podkarpatská Rus... (1997) i. m. 158. o.; Bystrický: *Zahraničnopolitické podmienky*... i. m. 184–185. o.

³⁴ Kotowski, Albert S.: Ukrainisches Piemont? Die Karpatenukraine am Vorabend des Zweiten Weltkrieges. In: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, (49) 2001, 1. 73. o.

³⁵ 172. sz. dokumentum. Segeš, Dušan – Hertel, Maroš – Bystrický, Valerián (eds.): *Slovensko a slovenská otázka v poľských a maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939*. Bratislava, 2012. 385. o.

³⁶ NA Praha, PMR, 4143.doboz, Protokol zo zasadnutia ministerskej rady (Minisztertanács-i jegyzőkönyv), 1938. október 25.

kus papok voltak,³⁷ akik erőteljes kampányt indítottak, különféle felhívások, tiltakozások és követelések formájában. A következő hetekben sikerült találkoznunk a kárpátaljai autonóm kormány akkori elnökével, Avgusztin Volosinnal (1938 novemberében), a szlovák Propaganda Hivatal vezetőjével, Alexander Machhal (1938 decemberében), valamint a szlovák autonóm kormány elnökével, Jozef Tisóval (1938 decemberében).³⁸

Noha Kárpátalján (1938 decemberétől Kárpáti Ukrajnában) jelentősen átrendeződtek a hatalmi viszonyok, és az ukrán irányvonal politikusai ragadták magukhoz a kormányzást, a nyugati határ revíziójának gondolatáról mégsem akartak lemondani.³⁹ Ilyen körülmények között Tiso kormánya fokozatos ellentámadásba lendült, látva hogy Huszt Szlovákia rovására igyekszik kompenzációt szerezni elvesztett területeiért.⁴⁰ Politikája két síkon nyilvánult meg: Tiso egyrészt igyekezett meggyőzni Prágát, hogy mondjon le az életképtelen Kárpáti Ukrajnáról Magyarország javára, mivel ez a Cseh-Szlovákia és Lengyelország közti kapcsolat javulásának elkerülhetetlen előfeltétele, másrészt a szlovák tartomány ruszin lakosságának bizalmatlanságát is elmélyítette. Amíg az előbbi a legmagasabb rangú cseh képviselők fenntartásai miatt vallott kudarcot,⁴¹ addig ruszin politikájában gyakorlatilag szabad kezet kapott. Ráadásul Tiso október 6-án tett ígérete, miszerint a ruszinok kisebbségi jogait biztosítani fogja,⁴² pusztán deklaratív jellegű volt, betartására pedig semmiféle kötelezettséget sem vállalt.

A Kelet-Szlovákia Kárpátaljához csatolását célul kitűző mozgalom 1938 októberében tulajdonképpen előre jelezte, hogy a pozsonyi kormány negatívan fog viszonyulni a szlovákiai ruszin kérdéshez. Mindezen semmit sem

³⁷ ŠA Prešov, Odbočka Ústredne štátnej bezpečnosti, Mat 30/3, Hlásenie (Jelentés), 1940. május 25.

³⁸ Dudáš: *Rusínska otázka...* (1971) i. m. 29–37. o.

³⁹ SNA, KÚ, š. 297, 310/1939 prez. Správa Prezídia policajného riaditeľstva v Prešove Prezidiu krajinského úradu z 11. 1. 1939. SNA, KÚ, 297. doboz, 310/1939 prez. Správa Prezídia policajného riaditeľstva v Prešove Prezidiu krajinského úradu (Az eperjesi Rendőr-igazgatóság jelentése a Tartományi Hivatal elnökségének), 1939. január 15. Lásd még Pažur, Štefan: O vývoji národnostných pomerov na východnom Slovensku v jesenných mesiacoch roku 1938. In: *Nové obzory* 10. Prešov, 1968. 22. o.

⁴⁰ AMZV, II. sekce, 458. doboz, 25363/II-1939. Prípís Prezídia krajinského úradu slovenskému ministerstvu školstva a národnej osvety (A Tartományi Hivatal elnökségének átirata a szlovák oktatási és nemzeti művelődésügyi minisztériumhoz), 1939. február 16.

⁴¹ Hoensch: *Der ungarische Revisionismus...* (1967) i. m. 221. o.; Bystrický: *Zahraničnopolitické podmienky...* i. m. 184. o.

⁴² Švorc: *Krajinská hranica...* (2003) i. m. 353. o.

változtatott a ruszin értelmiségi vezetők bizonyos mértékű opportunistá magatartása sem, amellyel szerfelett hangsúlyozták lojalitásukat a szlovák országrészhez és elutasították az ukránbarát huszti kormányt.⁴³ A kölcsönös bizalmatlanság már nem sokkal a szlovák autonómia kikiáltása után elmélyült, hisz ekkor a kisebbség képviselői számára világos lett, hogy kinyilvánított lojalitásuk ellenére a szlovák kormány nem fogja megvédeni a ruszinok érdekeit.⁴⁴

A nagyszámú ruszin lakossággal bíró járásokban fenntartásokkal viselkedtek az új államjogi helyzettel szemben. Sőt a bizalmatlanságot az 1938. december 18-án lezajlott szlovák parlamenti választások eredményei,⁴⁵ és az 1938 utolsó napján hamarjában megtartott népszámlálással (amely szerint Szlovákiában csak 79 590 ruszin élt, ugyanakkor 216 215 görög katolikus)⁴⁶ kapcsolatban komoly kételyek merültek fel, amelyek tovább éleztek a konfliktust. Nem véletlen, hogy egy német megfigyelő „az ukránokkal való ellentétet” (die Auseinandersetzung mit Ukrainern) Kelet-Szlovákiában a szlovák kormány „legégetőbb problémájaként” (die brennendste Frage) jelölte meg.⁴⁷

Az összességében pontos helyzetjelentést az 1938–1939 fordulóján érkező hírek is megerősítették, melyek Husztnak a területre vonatkozó igényéről számoltak be. Volosin miniszterelnök félreérthetetlenül utalt arra, hogy ha Tiso nem egyezik meg vele, nemzetközi fórum elé viszi az ügyet.⁴⁸

⁴³ Uo. 367. o.

⁴⁴ Konečný, Stanislav: Rusíni/Ukrajinci ako fenomén slovenskej politiky. In: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*. Bratislava, 2000. 136. o.

⁴⁵ Pažur: *O vývoji národnostných pomerov* (1968) i. m. 24. o.; Pekár, Martin: *Východné Slovensko 1939–1945. Politické a národnostné pomery v zrkadle agendy Šarišsko-zemplínskej župy*. Prešov, 2007. 55. o.

⁴⁶ SNA, Úrad predsedníctva vlády 1938–1945 (ÚPV), 110. doboz, 361/1939. Pripis predsedníctva slovenskej vlády predsedníctvu ministerskej rady v Prahe (A szlovák kormány elnökségének átirata a prágai cseh-szlovák minisztertanács elnökségének), 1939. január 23.; Sťažnosť Ruskej národnej rady v Prešove (Az eperjesi Ruszin Nemzeti Tanács panasza), 1939. január 28; Pripis ministerstva vnútra predsedníctvu vlády (A belügyminisztérium átirata a kormány elnökségének), 1939. november 2. Az 1938. december 31-i népszámlálás közreadott eredményei más számokat mutatnak: 69 106 helyben levő ruszint, illetve 183 736 görög katolikust regisztráltak. Vö. *Územie a obyvateľstvo Slovenskej republiky a Prehľad obcí a okresov odstúpených Nemecku, Maďarsku a Poľsku*. Bratislava, 1939. 13. és 17. o.

⁴⁷ 83. sz. dokumentum. Schvarc, Michal – Schrifel, David (eds.): „Tretia ríša” a vznik Slovenského štátu. Dokumenty II. Das „Dritte Reich” und die Entstehung des Slowakischen Staates. Dokumente II. Bratislava, 2010. 431. o.

⁴⁸ SNA, KÚ, 297. doboz, 310/1939 prez. Správa Prezídia policajného riaditeľstva v Prešove Prezidiu krajinského úradu (Az eperjesi Rendőr Parancsnokság elnökségének jelentése a Tartományi Hivatal elnökségének), 1939. január 11. AMZV, II. osztály, 458. doboz, 25363/II-1939. Pripis Prezídia krajinského úradu slovenskému

Igaz, a fenyegetéseknek nem volt alapja, mivel Németország, amelynek a támogatására Volosin számított, fokozatosan lemondott a Nagy-Ukrajnával kapcsolatos elképzelésről, majd kárpátaljai érdekeltségéről is.⁴⁹ Ugyanakkor Pozsonyban ezt a szlovák politikusok nem értékelték kellő mértékben,⁵⁰ és továbbra is feszülten figyelték a keleti határ revíziójával kapcsolatos újabb nyugtalanságot.⁵¹ Aggodalmuk annyiban nem volt alaptalan, hogy Kárpáti Ukrajna Magyarország által való esetleges annektálása további területek elvesztését is maga után vonhatta. Főként ha Budapest a ruszin pártvezetők érveit használja, melyek szerint a Szlovákia és Kárpátalja, illetve Kárpáti Ukrajna közötti közigazgatási határ csak ideiglenesnek tekinthető. Ekkor már nem egyszerűen a korábban, vagy újonnan kijelölt tartományi/közigazgatási határral kapcsolatos vitáról volt szó. Csehszlovákia fennmaradása esetében ennek a határnak a revíziójára nem lehetett számítani. München és az első bécsi döntés azonban Csehszlovákiát alapjaiban rengette meg, Magyarország szempontjából pedig paradox helyzet állt be. Magyarország egyfelől elvezítette kárpátaljai pozícióit azzal, hogy Bródyt visszahívták a kormányból, Fenczik távozott és a ruszin kisebbség az autonóm Szlovákián belül maradás mellett döntött. Másfelől azonban Csehszlovákia meggyengülése némi reményt jelentett a magyar revizionista érdekek szempontjából.

Ezért az a forгатókönyv, amely Kárpáti Ukrajna magyar elfoglalásával számolt, továbbra is érvényes volt arra az esetre, ha a budapesti kormánykörök nem tarják magukra kötelezőnek a bécsi döntésnek a Cseh-Szlovák Köztársaság legkeletibb részeire vonatkozó rendelkezéseit. A maga valójában ez november második felében mutatkozott meg: a két bíráskodó nagyhatalom éles hangú tiltakozó jegyzékek révén megakadályozta a magyar katonai betö-

ministerstvu školstva a národnej osvety (A Tartományi Hivatal elnökségének átirata a szlovák oktatási és nemzeti művelődésügyi minisztériumnak), 1939. február 16.

⁴⁹ Fleischhauer, Ingeborg: *Der Pakt. Hitler, Stalin und die Initiative der deutschen Diplomatie 1938–1939*. Frankfurt am Main, 1990. 104. o.

⁵⁰ AMZV, II. sekce, §. 458, 25363/II-1939. Připis Prezidia krajinského úradu slovenskému ministerstvu školstva a národnej osvety zo 16.2.1939.

⁵¹ A szlovák fél továbbra is kitartott a párizsi békekonferencia által megállapított demarkációs vonal fenntartása mellett, illetve a határ módosítását javasolta a szlovák tartomány javára a perecsenyi és a nagybereznai járásokban. (SNA, Ministerstvo hospodárstva 1938–1945, §. 414, III-137/1939. Návrh ministerstva dopravy a verejných prác Slovenskej krajiny z 13.2.1939). Emellett újra megkísérelte Kárpáti Ukrajinát kompenzációs tételként használni, melyért cserébe Kassát ajánlotta fel Magyarországnak. 216., 218. sz. dokumentumok. Segeš – Hertel – Bystričský (eds.): *Slovensko a slovenská otázka...* (2012) i. m. 467–470. o.

rést Kárpáti Ukrajnába.⁵² Ezekben a diplomáciai játszmákban főleg Németország presztízse forgott kockán, hiszen Berlin a kétoldalú határvitákban az etnikai elvet garantálta. Budapest ebből rövid úton azt a tanulságot vonta el, hogy erőfeszítéseit csak a nációkkal való szoros együttműködés és a nekik való alárendelődés révén koronázhatja siker. Erre akkor tűnt megfelelőnek a pillanat, amikor Berlinben 1939 márciusára megérett Cseh-Szlovákia likvidálásának a terve. A kárpátaljai akció végrehajtására március 12-én, a késő esti órákban, valamint 13-án reggel érkezett jeladás.⁵³ Ez nemcsak azt jelentette, hogy a német fél egyetért a terület magyar elfoglalásával, hanem annak a politikának a végét is jelezte, amely az önrendelkezési jogot a müncheni egyezmény és az első bécsi döntés által meghatározott formában erőltette.

Kárpáti Ukrajna elfoglalása megnyitotta az utat Magyarország előtt, hogy legalább részben tovább korrigálja határát Szlovákiával. Noha az önálló Szlovákia kikiáltása a németek védnöksége alatt 1939. március 14-én kellemetlen meglepetést okozott Budapest számára,⁵⁴ a magyar diplomácia lépéseket tett a Harmadik Birodalom fővárosában Kárpátalja határának nyugat felé történő kiterjesztése érdekében. Erre a közös magyar–lengyel határ biztosítását előfeltételező stratégiai megfontolások vezették. Elsősorban a lengyelországi összeköttetést biztosítani hivatott Ung menti vasútvonal jött számításba, de eleinte a szlovák területekre való nagyobb mértékű behatolás alternatíváját sem zárták ki. Az önálló szlovák állam gyors elismerése ezeken a számításokon semmit sem változtatott. Végül a kérdésben Németország álláspontja bizonyult döntő tényezőnek.

Berlin Cseh-Szlovákia erőszakos felbomlasztásának utolsó fázisában bonyolult diplomáciai-hírszerzési lépéseket tett. Miközben „védelmébe” vette az új államalakulatot azzal az ígérettel, hogy garantálja területi integritását, Szlovákiát cserekereskedelmi tárgyként ajánlotta fel Magyarországnak és Lengyelországnak számára. Ezzel nemcsak valódi céljait álcázhatta, de sikerült bizonytalanságot is keltenie az általa vezetett játék többi résztvevőjében. A német külpolitika kétarcúsága minden negatív következményével Szlovákia keleti határmódosításának a kérdésében is megnyilvánult.

Németország kezdetben viszonylag ingerülten reagált a magyar honvédek által elkövetett határsértésre és Magyarország kénytelen volt megcáfolni a Szlovákia területének katonai inváziójáról szóló híreket. Feltehetően ebből kifolyólag határoztak úgy Budapesten, természetesen saját szempontjaikat

⁵² Részletesen lásd. Hoensch: *Der ungarische Revisionismus...* (1967) i. m. 219–226.

⁵³ Uo. 259.

⁵⁴ Deák: *Hra o Slovensko...* (1991) i. m. 188. o.

tartva szem előtt, hogy az egykori szlovák–kárpatukrán tartományi határ kisebb mértékű korrekciójára fognak összpontosítani. Fő ütkártyájuk az az érvelés lett, amely szerint húsz évvel ezelőtt a csehekkel közös határvonalat is csak ideiglenesen húzták meg. Mindezt a magyar fél ebben a formában prezentálta 1939. március 17-én Berlinben, abban az időszakban, amikor Szlovákia még nem rendelkezett saját diplomáciai képvisellel és fontos tárgyalások vártak rá a náci Németország képviselőivel. Bécsben folytak le azok a tárgyalások, amelyek a „védelmi” egyezmény szövegének tartalmát, illetve a nyugati országrész státuszát tisztázták. Szlovákia nyugati határvidékét pedig a Wehrmacht egységei éppen megszállták. A német külügyminisztérium a magyar fél javaslatát – vagyis Kárpátalja nyugati határait 10–20 kilométerrel nyugat felé elmozdítani Szlovákia rovására – kisebb fenntartásokkal elfogadta. Néhány német katonai szakértő szerint a magyar követelés túlzó volt.⁵⁵ Ezzel egyidőben Berlin a javaslatot a szlovák kormány felé is közvetítette. A szlovák kormány ezt elutasította, mondván Budapest eljárása megalapozatlan és indokolatlan „úgy katonai, mint stratégiai és nemzetiségi szempontból”.⁵⁶

Ezt követően azonban paradox módon semmi sem történt. Sztójay Döme, a berlini magyar követ, csak tömören informálta Ribbentrop minisztériumát arról, hogy a Teleki-kormány ebben az esetben hajlandó tárgyalni Pozsonnyal.⁵⁷ A látszólag nyugodt helyzet ugyanakkor a katonai előkészületeket jelezte. Budapestnek Németországon kívül meg kellett bizonyosodnia Varsó támogatásáról is. Lengyelország, tartva Németország növekvő közép-európai befolyásától, egyszerűen „igent” mondott, sőt arra buzdította a magyarokat, hogy minél nyugatabbra merészkedjenek.⁵⁸ Ehhez azonban hiányzott a náci hozzájárulása, amely Hitler 1939. március 8-i döntésére való tekintettel, mely szerint katonai erővel meg fogja semmisíteni Lengyelországot,⁵⁹ nehezen volt elérhető. Ezért Budapestnek be kellett érnie az úgynevezett „kis

⁵⁵ Hoensch: *Der ungarische Revisionismus...* (1967) i. m. 269–270. o.; Cséfalvay, František: Predohra a pribeh maďarsko-slovenského ozbrojeného konfliktu v marci 1939. In: *Vojenská história*, (8) 2004, 2. 49. o.

⁵⁶ 182. sz. dokumentum. Deák, Ladislav (ed.): *Viedenská arbitráž 2. november 1938. Dokumenty III. Rokovania (3. november 1938–4. apríl 1939)*. Martin, 2005. 360. o.

⁵⁷ Kaiser, Johann: *Die Politik des Dritten Reiches gegenüber der Slowakei 1939–1945. Ein Beitrag zur Erforschung der nationalsozialistischen Satellitenpolitik in Südosteuropa*. Doktori disszertáció. Bochum, 1969. 81–82. o.

⁵⁸ Deák, Ladislav: Agresia Maďarska proti Slovensku v marci 1939. In: *Malá vojna. Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939*. Príspevky a materiály z konferencie v Michalovciach, 30.3.1993. Bratislava, 1993. 14. o.

⁵⁹ Fleischhauer: *Der Pakt...* (1990) i. m. 128. o.

megoldással”, vagyis az 1939. március 17-én kelt jegyzékben foglalt, korlátozott mértékű akcióval.

Március 22-én érkezett meg az utasítás Berlinből arra vonatkozóan, hogy az akciót végre lehet hajtani,⁶⁰ még azelőtt, hogy Ribbentrop ellenjegyezte volna a szlovák–német „védelmi” szerződést. A következő nap a reggeli órákban a magyar honvédek bármiféle figyelmeztetés nélkül három irányból betörték Kelet-Szlovákia területére. Estére elérték a kijelölt vonalat és elfoglalták védelmi pozíciókat.⁶¹ A magyar fél arra irányuló igyekezetében, hogy biztosítsa a művelet zavartalan menetét, azt kérte a német külügyminisztériumtól, hogy a szlovák–magyar határvonalon történt eseményeket visszafogottan kommentálja a német sajtóban.⁶² A Harmadik Birodalom ebbe szó nélkül beleegyezett. A sajtónak szóló utasítás világos volt: „Nem kell híreket közölni a szlovák területre történő magyar bevonulásról [...] A DNB-n [Deutsches Nachrichtenbüro – Német Hírugynökség] keresztül a lehető leghamarabb ki kell adni egy rövidhírt, amely megfelel a tényeknek, és a politikailag helyes árnyalatokat is tartalmazza. Az enyhén magyarellenes felhangot, amely a tudósításokat az elmúlt hetekben – néha teljesen megalapozottan – jellemezte, most feltétlenül kerülni kell.”⁶³

Németország magatartására az is jellemző volt, hogy egyáltalán nem vette a fáradságot, hogy az éppen akkor Berlinben tartózkodó szlovák dele-

⁶⁰ Deák: *Agresia Maďarska...* (1993) i. m. 15. o.; Cséfalvay: *Predohra a priebeh...* (2004) i. m. 51. o. A harcok történetének elsősorban szlovák nézőpontból való tárgyalását lásd: Baka, Igor: *Maďarská agresia na východné Slovensko v marci 1939*. In: Šmihula, Daniel (ed.): *Viedenská arbitráž v roku 1938 a jej európske súvislosti. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie*. Bratislava, 2008. 62–74. o.

⁶¹ Cséfalvay: *Predohra a priebeh...* (2004) i. m. 53. o.

⁶² Hoensch: *Der ungarische Revisionismus...* (1967) i. m. 281.

⁶³ Karen, Peter (ed.): *NS-Presssanweisungen der Vorkriegszeit. Edition und Dokumentation*. Bd. 7/1: 1939; 921. sz. dokumentum. Quellentexte Januar bis April. München, 2001. 306. o. A konfliktussal kapcsolatos hiányos híradás miatt több szlovák politikus is panaszkodott. (SNA, Národný súd (Nemzetbíróság) 1945 – 1947, Tn ľud 6/1946 – Jozef Tiso, mikrofilm II. A 889. Svedecká výpoveď Vladimíra Moravčika (Vladimír Moravčík tanúvallomása), 1946. november 26.) A moratóriumot megsértette a szlovákiai Deutsche Partei *Grenzbote* c. napilapja, amely erős magyarellenes hangvétele miatt a német külügyminisztérium államtitkárának, Wilhelm Kepplernek kemény kritikáját is kiérdemelte. (Österreichisches Staatsarchiv/Archiv der Republik, „Bürckel-Materie”, Karton 13, Mappe 1580. Kepplerov prípis F. Karmasinovi (Keppler levele Franz Karmasin szlovákiai népcsoport-vezetőnek), 1939. március 22.) Karmasint a bécsi helytartó, Seyß-Inquart vette védelmébe. (Institut für Zeitgeschichte München, Nürnberger Dokumente, NG-5128. Seyß-Inquartov list W. Kepplerovi (Seyß-Inquart levele Kepplernek), 1939. árpilis 7.)

gációt informálja a magyar lépésről.⁶⁴ A németek tulajdonképpen hasonlóan reagáltak a Tiso-kormány sürgetésére –, melyben a szlovák kormány azt kérte, hogy Berlin bocsásson rendelkezésére fegyvereket és lőszereket, amelyeket a Wehrmacht a nyugat-szlovákiai fegyverraktárakban lefoglalt –,⁶⁵ és a szlovák külügyminisztérium felszólítására is, melyben Németországtól a „védelmi” szerződésben vállalt kötelezettségeinek teljesítését kérte.⁶⁶ Mindezt annak ellenére tette, hogy a megállapodás súlyos megsértéséről volt szó és Magyarország volt az agresszor.

Amikor azonban Budapest a konfliktus elsímítása érdekében tett diplomáciai erőfeszítései kezdtek kudarcot vallani, és az állandó katonai konfrontáció veszélye fenyegetett és fokozatosan olyan információk szivárogtak ki, hogy a német külügyminisztérium hallgatólágosan jóvá akarja hagyni az akciót, Németország rákényszerült arra, hogy mindkét féllel tárgyalóasztalhoz üljön. Pozsony reménye, hogy a vitatott területet megtarthatja, hamar szertefoszlott. Berlin semmi esetre sem kívánta elkötelezni magát a tárgyalásokon,⁶⁷ ezért a szlovák tárgyalófélnek gyakorlatilag nem volt lehetősége, hogy az ultimátum jelleggel benyújtott magyar követeléseket semmissé tegye.⁶⁸ A német „protektor” nem támogatta azt a szlovák ellenjavaslatot sem, amely Csallóközt kérte területi kompenzációként,⁶⁹ noha emellett a bécsi német helytartó, Arthur Seyß-Inquart, valamint Ausztria és a Német Birodalom újraegyesítésének birodalmi biztosa, Josef Bürckel is kiállt.⁷⁰ De Berlin a magyarok panaszát is közömbösen fogadta a szlovák egységek rendszeres provokációiról a demarkációs vonalon.⁷¹ Végül a szlovák kormánynak azt tanácsolta, hogy mondjon le a területi integritás követeléséről: „A német kor-

⁶⁴ Kaiser: *Die Politik...* (1969) i. m. 84. o.

⁶⁵ Baka: *Maďarská agresia...* (2008) i. m. 70. o.; Tiso védőbeszédében, melyet Pozsonyban a Nemzeti Bíróság előtt mondott el, azt állította, hogy egy bizonyos német tábornok fegyverek kölcsönzése helyett egyenesen a német csapatok Kelet-Szlovákiában történő bevetését ajánlotta fel neki. Sekera, Jon (ed.): *Dr. Jozef Tiso. Die Wahrheit über die Slowakei.* (Verteidigungsrede gehalten am 17. und 18. März [sic!] vor dem „National“-Gericht in Bratislava), 1948. 52. o.

⁶⁶ Lipták, Ľubomír: *Maďarsko v slovenskej politike za druhej svetovej vojny.* In: *Príspevky k dejinám fašizmu v Československu a Maďarsku.* Bratislava, 1969. 193. o.

⁶⁷ ADAP, Serie D, Band VI, dokument 120. 124. o.

⁶⁸ Deák: *Agresia Maďarska...* (1993) i. m. 19. o.

⁶⁹ Hoensch: *Der ungarische Revisionismus...* (1967) i. m. 286. o.

⁷⁰ Bundesarchiv (BArch), NS 10 (Persönliche Adjutantur des Führers und Reichskanzlers)/16, Bl. 1–2. Hammerschmidov d'alekopis osobnej adjutantúre z 29.3.1939.

⁷¹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin (PA AA), R 29784. Weizsäckerov záznam z 29.3.1939 s prílohou.

mány az adott körülmények között a határ cseppfolyós voltára való tekintettel nincs abban a helyzetben, hogy megígérhesse a szlovák kormánynak az általa igényelt kelet-szlovákiai határ jelenlegi állapotban való teljes fennmaradását.”⁷² Tehát Pozsony számára nem maradt más, minthogy megadja magát az összehangolt magyar–német nyomásnak. A Teleki-kormány ígéretének – miszerint Szlovákia bizonyos gazdasági kedvezményekben részesül majd – az adott helyzetben tulajdonképpen semmi jelentősége nem volt.

A felsorolt körülmények és tényezők összhatásának eredményeképpen az új szlovák–magyar határról szóló kikényszerített egyezményt 1939. április 4-én, Budapesten írták alá. Ez alapján az épp csak megalakult szlovák állam azonnal területeket veszített. Konkrétan 1697 km²-es területsávot 69 636, szinte kizárólag ruszin és szlovák nemzetiségű lakossal.⁷³ A végleges határt a korábbi demarkációs vonalhoz képest Magyarországnak kedvező módon állapították meg.⁷⁴ Ez a fegyveres konfliktus a továbbiakban kölcsönösen megterhelte a két ország viszonyát. Noha a kapcsolatok idővel normalizálódtak, a második világháború alatt inkább hűvösnek, mintsem barátságosnak számítottak. Még annak ellenére is, hogy 1940 novembere óta formálisan szövetségesek voltak. A történetek Németország irányában sem maradtak következmények nélkül. Ďurčanský külügyminiszter, kiábrándulva a nemzetiszocialista Németország politikájából és brutális módszereiből, függetlenebb külpolitikai kursusra igyekezett váltani. Kísérlete azonban 1940 nyarán siralmas kudarcot vallott. A szlovákiai ruszin kisebbség, amely 1938 mozgalmas ősze után megszűnt fontos tényező lenni a nemzetközi politikában, megtúrt kisebbséggé vált, annak a lehetősége nélkül, hogy elnyerhette volna a „népcsoport” státuszát. A szlovák kormány lényegében lemondott arról, hogy következetesebb megoldást találjon a kisebbség problémáira és követeléseire, melyeket a Sáros-zempléni megye keretei közt regionális ügyekké degradált. A ruszin kisebbség tagjai ez által olyan pozícióba kerültek, amely 19. századi helyzetüket idézte.⁷⁵

Szlovákból fordította: Gayer Veronika

⁷² PA AA, R 103776. Altenburgov záznam s rukopisnými dodatkami z 31.3.1939.

⁷³ Hoensch: *Der ungarische Revisionismus...* (1967) i. m. 288. o.; Kaiser: *Die Politik...* (1969) i. m. 84. o. Vö. Deák: *Agresia Maďarska...* (1993) i. m. 20.

⁷⁴ PA AA, R 100776. Erdmannsdorffov telegram Auswärtiges Amt z 1.4.1939.

⁷⁵ Részletesen lásd. Pekár, Martin: *Rusínska otázka na Slovensku v rokoch 1939–1945 a alternatívy jej riešenia*; Konečný, Stanislav: *Rusínska a Ukrajinská menšina po vzniku prvej Slovenskej republiky*. Mindkét szöveget lásd: *Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov IV*. Banský Bystrica, 2005. 283–291, 292–302. o.

A szlovák–magyar „kis háború” története és annak interpretációi a nemzeti történetírásokban

JANEK ISTVÁN

A „kis háború” elnevezés a szlovák sajtóban bukkant fel először, és egyetlen szlovák történész sem emelt kifogást az újságírói lelemény ellen, ami így lassan átment a köztudatba, illetve a szakmai fórumokon is használni kezdték. František Cséfalvay hadtörténész a *Vojenská história* 2004-es számában próbálta kritizálni a megnevezést, mondván a „fegyveres konfliktus” jobban illene rá, mint a háború.¹ Azonban hiábavaló próbálkozás volt, mára általánosan elfogadott szakterminológia Szlovákián kívül is. A „kis háború” hadi eseményei az akkori szlovák állam és a Magyarországhoz tartozó Kárpátalja határán 1939. március 23-án vették kezdetüket és március 25-én fejeződtek be, március 25. és április 4. között kisebb összecsapások még előfordultak, de jelentősebb katonai akciókra már nem került sor, a frontvonalak nem változtak. Így, ha összeszámoljuk, összesen 3 napig voltak jelentősebb katonai összecsapások, azaz a világtörténelemből ismert „6 napos háború” mintájára nevezhetnénk „3 napos háborúnak” is.

Történelem és politika összefonódása

Mielőtt belekezdenénk a „kis háború” történéseinek ismertetésébe, teszünk egy rövid kitekintést annak magyar és szlovák szakirodalmi feldolgozásába. A szlovák történészek közül számosan foglalkoztak a kérdéssel, és nem kevés tudományos cikk, konferencia-kiadvány született az utóbbi bő két évtizedben. Különösen kiemelkedik a téma szlovák kutatói közül Ladislav Deák, František Cséfalvay, Zoltán Katreba és Ján Petrik. A két hadsereg között

¹ František Cséfalvay: Predohra a príbeh maďarsko-slovenského ozbrojeného konfliktu v marci 1939. *Vojenská história*, 2004/2. 41. o.

lezajlott légi háborúnak is komoly szakirodalma van szlovák részről Juraj Rajnínec és Ján Petrik, magyar részről Pataky Iván, Rozsos László, Sárhí-dai Gyula, valamint B. Stenge Csaba munkái révén.² Ján Petrik a helytörté-netírást gazdagította az események feldolgozásával és egy kismonográfiát is megjelentetett az iglói magyar bombázásról.³ Cséfalvay és Katreba a szlo-vák akadémia Hadtörténettudományi Intézetének hadtörténész munkatársai, akik főleg a hadi eseményeket dolgozták fel tanulmányaikban, melyek ran-gos szlovák szaklapokban jelentek meg.⁴ Cséfalvay a hadtörténeti esemé-nyeken túl a politikai összefüggéseket is bemutatta munkáiban.⁵ Katreba és Cséfalvay külön érdeme az objektivitásra törekvés, a szakmaiság előtérbe helyezése, valamint német és cseh levéltári anyagok feltárása. Ladislav Deák a téma szlovák doyenje, aki már 1993-ban konferenciát szervezett a témá-val kapcsolatosan.⁶ Deák és szerzőtársai a konferencia-kötetben részrehaj-lóan és egyoldalúan láttatják az eseményeket, és a szlovák katonák hősiek ellenállását emelik ki. Deák ettől a megközelítéstől később sem tért el.⁷ Ettől

² Juraj Rajnínec: *Slovenské letectvo 1939/1944*. I. köt. Bratislava, Ministerstvo obrany SR, 1997; Pataky Iván – Rozsos László – Sárhí-dai Gyula: Légi háború Magyarország felett. I. köt. Budapest: Zrínyi, 1992; Bencze Csaba [B. Stenge Csaba]: Tűzkeresztség. *Magyar Szárnyak*, 31. évf., 2003. 204–211. o.; Becze Csaba: *Elfelejtett hősök. A magyar királyi honvéd légierő árszai a II. világháború-ban*. Nagykovácsi: Püedlo, 2006; B. Stenge Csaba: A magyar légierő 1938–1945. *Rubicon*, 23. évf., 2012/9–10. 98–109. o.; Csaba B. Stenge: *Baptism of fire. The first combat experiences of the Royal Hungarian Air Force and Slovak Air Force, March 1939*. Solihull: Helion, 2013.

³ Ján Petrik: *Spišská tragédia*. Martin, Matica Slovenská, 1999. Magyar kutatási eredmények: Bánhi Antal: Az iglói repülőtér bombázása. *Magyar Szárnyak*, XII. évf., 1983. 77–78. o.; Punka György: Baljós kezdet. Igló bombázása 1939. *Repülő Háttér*, 1988/11. 32–35. o.

⁴ Zoltan Katreba: Neznámy dokument o maďarsko-slovenskom konflikte v marci 1939. *Vojenská história*, 7. évf, 2003/2. 96–114. o., 2003/3. 86–103. o., 2003/4. 78–95. o.; František Cséfalvay: Maďarsko-slovenský ozbrojený konflikt v marci 1939. In: Štefanský, Michal – Purdek, Imrich (ed.): *Slovensko vo vojnonách a konfliktach 20. storočí*. Bratislava, 2003. 1117–1126. o.

⁵ František Cséfalvay: Predohra a príbeh... (2004) i. m. 39–58. o.; František Cséfal-vay: Začiatok maďarsko-slovenského ozbrojeného konfliktu v marci 1939. In: *Slo-vensko medzi 14. marcom 1939 a salzburskými rokovaniam*. Slovenská republika 1939–1945 očami mladých historikov VI. Acta Facultatis Philosophicae Universi-tatis Prešovensis. Editori: Martin Pekár, Richard Pavlovič. Historický zborník 9. Prešov, 2007. 241–250. o.

⁶ Ladislav Deák: *Malá vojna. Vojenský konflikt medzi Maďarskom a Slovenskom v marci 1939*. Bratislava, 1993.

⁷ Ladislav Deák: Nová Hranica medzi Slovenskom a Maďarskom po okupácii Pod-karpatskej rusi v marci 1939. *Historické Štúdie*, 2004/43. 189–212. o.

függetlenül le kell szögeznünk, hogy Deák kutatási eredményei fontosak és megkerülhetetlenek a témával kapcsolatban.

A Szlovák Állam időszakában, 1939–1945 között több kiadvány is napvilágot látott, melyek a szlovák katonai sikereket voltak hivatottak bizonyítani és dicsőíteni.⁸ Magyarországon is megjelent néhány visszaemlékezés, melyek a ténszerűsége szorítkoztak, a magyar katonai teljesítményt nem dimenzionálták túl. Ezek az anyagok és kiadványok ma már a történesek jobb megértését és dokumentálását szolgálják, mivel röviddel a cselekmények megtörténte után születtek, így mára kordokumentumokká váltak.

Csehszlovákiában és Magyarországon a „kis háború” eseményköre évtizedeken keresztül érzékeny témának számított. A szocializmus időszakában a tabu témák közé tartozott. A Csehszlovákiáról, illetve Szlovákiáról szóló összefoglaló történeti munkák is csak említés szintjén, néhány mondatban foglalkoztak vele.⁹ A szocialista népek barátságát hirdető eszmekörbe egy ilyen esemény nem férhetett bele. A helyzet a rendszerváltás után változott meg érdemben.

Szlovákiában az 1990-es évek elején a „kis háború” eseményei azonnal nagy érdeklődést váltottak ki, azzal összefüggésben, hogy ez volt az első alkalom, amikor a Szlovák Állam hadserege önállóan felléphetett és tanúbizonyságot adhatott arról, hogy létezik és képes az ellenállásra. Szlovák történesek levéltári forrásokra alapozva olyan téziseket állítottak fel, amelyek alapvetően magyarellenések. A konfliktus során a magyarokkal szemben harcoló szlovák katonák tetteit heroizálták és felnagyították, amivel a szlovák nacionalizmus erősítését szolgálták. Mintegy példaként állították a fiatalok elé az 1939-es szlovák katonákat, akik kitartottak a túlerő ellenére, azt üzenve, hogy ezt a szellemiséget és kitartást tovább kell folytatniuk a fiataloknak, ez az ő örökségük, ami a „kis háború” hőseitől maradt rájuk. Az 1939-es magyar támadást a szlovák területek ellen a nacionalista szlovák politika is igyekezett felhasználni a saját céljaira. A szlovák nacionalista ideológia szerint a magyaroktól félni kell, mert fegyverrel törhetnek az ország ellen, és akkor ismét meg kell védeni az országot, készen kell állni a harcra.

Az 1990-es évek első felében néhány szlovák publicista még azzal is riogatta olvasóit, hogy újabb magyar támadás következhet be az elkövetkező években, és ezt a hangulatkeltést politikai töke kovácsolására fordították. A szlovák közvéleményt azzal igyekeztek manipulálni, hogy a magyarok sohasem gondolták őszintén az együttélést velük. Szerintük a magyarok az évszáz-

⁸ Rudo Strieženec: *Stráž na Východe*. Bratislava, 1940.

⁹ Lásd erről: Miroslav Kropilak (ed.): *Dejiny Slovenska 1918–1945*. V. köt. Bratislava: Veda, 1985. 358. o.

zadok során mindig asszimilálni akarták őket és emiatt a magyaroknak az ezer éves elnyomásért bocsánatot kellene kérniük a szlovákoktól. Érdekes adalék, hogy Magyarországon a második világháború előtt a közvélemény azt tartotta, hogy a szlovákok évszázadokon keresztül élvezték a magyar állam nagyvonalú vendégszeretetét és gondoskodását, számban és vagyonukban gyarapodtak, ám amikor viszonyozhatták volna a korábban kapottakat, így az első világháború után, elárulták korábbi kenyéradó gazdájukat és nem csatlakoztak hozzájuk.

Magyarország társadalma és kormányai a két háború közötti időszakban soha nem nyugodtak bele a magyarok és szlovákok lakta északi országrész elvesztésébe – mint ahogy a történelmi Magyarország más területeiről sem mondtak le.¹⁰ A két háború közötti időszakban mindvégig arra törekedtek, hogy visszaszerezzék azokat.¹¹ Szlovákia egészének vagy legalább egy részének megszerzése a magyar revízió első számú célkitűzése volt, amely a politikai és katonai köröket egyaránt foglalkoztatta. 1928 után a revíziós gondolat a magyarlakta területekre korlátozódott.

A két háború közötti időszakban a magyar politikusoknak Erdély után a Felvidék elvesztése fájt a legjobban, mivel annak fontos gazdasági szerepe volt a történelmi Magyarország működésében. A magyar politikai vezető réteg egy része sok szállal kötődött ehhez a területhez származása vagy korábbi birtokainak ezen a területen való elhelyezkedése miatt. A magyar propaganda azt sugallta: mivel Csehszlovákiának nem volt korábban államisága és a történelmi tradíciók is hiányoztak, így ettől az országtól szerezhetik vissza leg hamarabb az elvesztett területeket. Azzal érveltek, hogy Csehszlovákia egy mesterséges képződmény, amely csak a nagyhatalmaknak köszönheti létezését, így könnyebben le lehet győzni egy alkalmas pillanatban.¹² A magyar kormányzati politika két évtizeden keresztül arra törekedett, hogy a szlovák és a cseh nemzet közeledését megakadályozzák. A szlovákság számukra a csehek által megszállt népesség volt, amely a többi kisebbséggel közösen

¹⁰ Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Pozsony: Kalligram, 2009. 160. o.; Sallai Gergely: „A határ megindul...” *A csehszlovákiai magyar kisebbség és Magyarország kapcsolatai az 1938–1939. évi államhatár-változások tükrében*. Pozsony: Kalligram, 2009. 84–85.

¹¹ Eva Irmanová: *Maďarsko a Versaillský mírový systém*. Ústí nad Labem, 2002. 276–277. o.; Gergely Jenő – Pritz Pál: *A trianoni Magyarország 1918–1945*. Budapest, 1998. 86. o.

¹² A revízió szükségessége a magyar politikusok és a közvélemény számára is evidenciának számított, és elutasították a beletörődést a trianoni békeszerződés által előállt helyzetbe. Zeidler Miklós: *Magyar revizionizmus a két háború között*. *Valóság*, 2001/3. 10–11. o.

küzd a felszabadulásért.¹³ A szlovákok szerintük etnográfailag, nyelvileg és történelmileg is teljesen különálló nemzetet alkottak a csehektől. A magyar vezetés egyetértett azzal, hogy Szlovákiának, de legalábbis magyarul lakta területeinek valamilyen formában feltétlenül vissza kell térniük a magyar állam kebelébe. A magyar vezetésben élt a hit, hogy egy esetleges népszavazás esetén a szlovákok és a ruszinok a Magyarországhoz való csatlakozás mellett szavaznának. A magyar vezetés, hogy a saját közvéleményét is befolyásolni tudja, propagandája révén azt terjesztette az 1930-as években, hogy a szlovákok már megbánták, hogy 1918-ban nem csatlakoztak Magyarországhoz, és ezt a hibájukat jóvá akarják tenni, csak ezt nyíltan nem mondhatják ki Csehszlovákiában.¹⁴ A valóságban ez nem volt helytálló és a tényleges nagyhatalmi érdekek döntötték el a területek hovatartozását, amire 1938-ban, illetve 1939-ben nyílt lehetőség.

A magyar politikai elit gondolkodását jól jellemzi Bethlen István egyik nyilatkozata, amelyet az első bécsi döntés előtt tett egy olasz újságírónak. Véleménye szerint a magyarok lakta területsáv mellett Észak-Szlovákia és Kárpátalja is Magyarországot illeti. „Meg vagyunk győződve afelől, és erre bizonyítékunk van, hogy a szlovák és rutén nép, ha felszabadítanák őket a cseh hadsereg és a cseh tisztviselők járma és hihetetlen nyomása alól, túlnyomó többségében szavazna a Magyarországhoz való visszacsatolás mellett, ahol egy évezreden át éltek. El vagyunk határozva, hogy ezt a kérdést véglegesen megoldjuk! [...] ha lehet, békés eszközökkel, s ha nem, akkor erővel!”¹⁵ Bethlen szavai előrevetítik a magyar vezetés elszántságát, hogy fegyveresen is hajlandók beavatkozni, amit majd Kárpátalja visszaszerzése és a „kis háború” alkalmával demonstráltak.

Az első bécsi döntés a korábbi revíziós politika és a németorientáció eredménye volt, amit a magyar vezetés nagy győzelemként értékelt. A „kis háború” eseményei ennek a politikának a folytatását jelentette, de már fegyveres eszközök igénybevételével, mivel mindenáron összeköttetést akartak

¹³ A magyarországi kormánykörök Csehszlovákia létrejöttére nem úgy tekintettek, mint a történelmi Magyarország szláv népeinek egyesülésére anyaországával, következetesen tagadták az ott élő szlovák és cseh nép egy nemzethez való tartozását is. Ezzel a csehszlovák állameszmét támadták, amely a két nemzetet egyazon nemzet két ágának tekintette.

¹⁴ Steier Lajos: *Felsőmagyarország és revízió*. Budapest, 1933. 32. o.; Borsody István: *A magyar–szlovák kérdés alapvonalai*. Budapest, 1939. 37–38. o.

¹⁵ Gróf Bethlen István nagy nyilatkozatot adott. *A Reggel*, 1938. október 31. Idézi: Romsics Ignác: *Bethlen István*. Budapest: Osiris, 2005. 397.

Lengyelországgal. Ettől azt remélték, hogy enyhíthetnek majd a német nyomáson, valamint Anglia és Franciaország is elismeri tettüket.

Néhány szlovák publicista és történész, így Deák is az 1939-es magyar támadást a németek 1941-es Szovjetunió elleni támadásához, a szlovákok védelmét pedig a Szovjetunió nagy honvédő háborús eseményeihez hasonlították, noha a „kis háború” eseményei mindössze néhány napig tartottak. A magyar történetírás a rendszerváltás előtt nem fordított egyáltalán semmilyen figyelmet erre a kérdésre. A magyar történelmi emlékezetből, de a magyar historiográfiából is hiányzott a „kis háború”. A Magyarország történetét feldolgozó összefoglaló munkák Kárpátalja visszacsatolására kitértek, a „kis háborút” azonban nem is említették.¹⁶ A témakörben az érdemi váltást egy 2001-es tanulmány hozta meg, amely szlovák és magyar levéltári források alapján dolgozta fel a „kis háború” eseményeit és diplomáciatörténetét.¹⁷ Újabb mérföldkövet jelentett 2008-ban a *Meghasadt múlt* c. könyv, amelyben kritikai megjegyzéseket is találunk a magyar csapatok bevonulásáról.¹⁸ „Lélektanilag a magyar külpolitika szlovákokkal szembeni hozzáállásának agresszív, támadó jelleget adott, és még jobban felerősítette a magyar külpolitikai gondolkodással szembeni (szlovák) bizalmatlanságot.”¹⁹ A megállapítással egyet kell értenünk: nem volt jó döntés a magyar bevonulás ezekre a területekre, elmérgesítette a helyzetet a két állam között.²⁰

¹⁶ Például: Hajdu Tibor – Tilkovszky Loránt (szerk.): *Magyarország története 1919–1945*. II. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1988; Romsics Ignác: *Magyarország története*. Budapest: Osiris, 2000.

¹⁷ Janek István: Az elfelejtett háború. *Történelmi Szemle*, 43. évf., 2001/3–4. 299–313. o.

¹⁸ Kollai István: *Meghasadt múlt. Fejezetek a szlovákok és a magyarok történelméből*. Budapest: Terra Recognita Alapítvány, 2008. 149–150. o.

¹⁹ Uo. 150.

²⁰ A kétoldalú viszonyt érzékelhetjük egy kortárs szemtanú révén is. Esterházy Lujza – Esterházy János, a szlovákiai magyarok vezető politikusának nővére –, aki a magyar támadás alkalmával éppen Pozsonyban tartózkodott visszaemlékezéseiben a „kis háborúval” kapcsolatosan jegyezte fel beszélgetését egy szlovák újságíróval. A szlovák újságíró a következőket mondta: „Ez a magyar kormány alatomossága. Gyönyörűen megjátszott komédia!” Szerinte Magyarország „elismerte az önálló szlovák államot, hogy ezáltal elaltassa bizalmatlanságunkat és aztán hátba támadjon bennünket.” Esterházy Lujza ezt írta feljegyzései végére „Szobránc miatt a szlovákok bizalmát teljesen elvesztettük”. Esterházy Lujza: *Szívek az ár ellen*. Budapest: Püski, 1991. 108. o.

Különbségek a magyar és a szlovák látásmódok között

Az egyik legfőbb különbségnek tekinthetjük a két állam történészei közötti vitában, hogy a magyar történészek mint határincidenst tartják számon, a szlovákok viszont háborúnak nevezik a szóban forgó eseményt. Jogi szempontból nem került sor hadüzenetváltásra. Meg kell jegyeznünk, hogy a korabeli magyar hadvezetés egyszerű bevonulást tervezett, de az események más-képp alakultak. Egyértelművé vált, hogy a húsz év különélés a magyaroktól elég volt ahhoz, hogy a szlovákok öntudatra ébredjenek, saját országot akarjanak, ami 1939 márciusában valóra is vált. A magyar vezető elitben ezt nem látta be mindenki, így Bethlen István még 1940-ben is cseh–magyar ellentétéről beszélt, és a szlovák politikusok ellenséges viszonyulását a magyarokhoz pedig a német és a korábbi cseh felbujtás eredményének tartotta és nem a „kis háború” negatív következményének.²¹

A „kis háború” eseményei során felmerült egy „kis megoldás” és egy „nagy megoldás” terve, amelyet Deák egészen másként magyaráz írásaiban, mint a valóság. Deák szerint a magyarok eredetileg is a „nagy megoldásra” törekedtek és ebben csak a szlovák önkéntesek és katonák hősie ellenállása gátolta meg őket.²² Deák még azt is felvetette, hogy akár egész Szlovákiát elfoglalták volna a magyarok, ha nincs ellenállás.²³ A levéltári forrásokból azonban ennek ellenkezője derül ki. Egy korabeli irat szerint 1939. március 28-án Sztójay Döme berlini magyar követ telefonszámjeltáviratot küldött Csáky István magyar külügyminiszternek, amelyben tudatta főnökével, hogy a „kis megoldás” végrehajtható: azaz azt a területet, amelyet a magyar csapatok március 23-ig elfoglaltak Kárpátalja és Szlovákia határán, Magyarország megtarthatja. Véleménye szerint a német kormány nem avatkozik be, ha a szlovák–magyar tárgyalásokon sikerül elérni, hogy a határvonalat a magyarok az érintett térségben békés úton saját javukra „korrigálják”.²⁴

A „nagy megoldás” az lett volna, ha a magyar csapatok egészen a Tátraig, Poprádig eljuthatnak. Ez a megoldás azonban az adott situációban a magyar katonai vezetés számára nem volt megvalósítandó cél, mivel Németország rosszzallását vonta volna maga után. Budapest semmit nem tett Németország

²¹ Romsics Ignác (szerk.): *Bethlen István: Válogatott politikai írások és beszédek*. Budapest: Osiris, 2000. 381–382. o.

²² Deák: *Nová hranica...* (2004) i. m. 202–203. o.

²³ Uo.

²⁴ Ádám Magda (szerk.): *Diplomácia iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. Magyarország külpolitikája 1938–1939*. III. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970. (DIMK. III.) 553. sz. dokumentum. 672–673. o.

jóváhagyása nélkül. A németek nem támogatták a magyarok nagyobb mérvű terjeszkedését, értve ez alatt egész Szlovákia meghódítását, mert Horthy Miklós kormányzó és a magyar kormány korábban két ízben is elutasította Berlin ajánlatát, hogy a felvidéki területekért cserében Magyarország intézzon fegyveres támadást Csehszlovákia ellen.²⁵ A német külpolitika 1938 nyara előtt viszonylag kevés figyelmet szentelt Szlovákiának s csupán a magyar revíziós törekvések tárgyaként tekintettek rájuk, amivel esetleg befolyásolni tudják majd Budapestet saját érdekében.²⁶ Joachim Ribbentrop német külügyminiszter 1938. szeptember elején a magyar vezetés tudtára adta, hogy nem tartanak igényt Szlovákiára, s Magyarország feladata, hogy ott rendet teremtsen. A német külpolitikai szándékok 1938. szeptember közepétől változtak, amikortól egy önálló szlovák állam megteremtését tartották kívánatosnak, amely egyrészt hidat képezne Németország részére kelet felé, másrészt tartósan elválasztaná Magyarországot Lengyelországtól. Hitler belátta, hogy Németország érdekeit jobban szolgálja az önálló Szlovákia támogatása, és esetlegesen egymás elleni kijátszása Magyarországgal. Emiatt 1938 októberétől fokozatosan távolodni kezdett a magyar revíziós törekvések feltétel nélküli támogatásától. Erről Sztójay követ tájékoztatta a magyar vezetést. „Németország nem látna szívesen a csonka Csehszlovákia nyersanyagforrásainak csökkentését, azaz a Felvidék fa és egyéb anyagainak más kézre való jutását.”²⁷ Ezenfelül a lengyel–magyar közös határ kialakítását sem támogatnák.²⁸

A szlovák vezetés 1938-ban megoldási alternatívát keresett, eszerint hét lehetséges szlovák államjogi alternatíva lehetséges: 1. neutralizált köztársaságban maradni föderatív szövetségben a csehekkel, 2. lengyel–cseh–szlovák trializmus, 3. lengyel–szlovák unió, 4. cseh–magyar–szlovák trializmus, 5. magyar–szlovák unió, 6. a csehszlovák állam keretein belül Németország vazallusává válni, 7. önálló Szlovákia német védnökség alatt vagy a nagy-

²⁵ A német vezetés ajánlatára magyar elutasító döntés született. Ezt két indokkal magyarázhatjuk: békés revízióra törekedtek, illetve Magyarország katonai gyengesége. Az első elutasítás Kielben volt, a második a müncheni szerződés előtt. A kieli tárgyalásokhoz lásd Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két háború között*. Budapest, 1995. 296–333. o.

²⁶ Dušan Kováč: *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku 1871–1945*. Bratislava, 1991. 130. o.; Valerián Bystrický: *Nacistické Nemecko a vznik Slovenského Štátu. Vojenská história*, 2001/2. 47. o.

²⁷ Ádám Magda (szerk): *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936–1938*. II. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965. (DIMK. II.) 539. dokumentum. 805–806. o.

²⁸ Uo.

hatalmak által garantált semlegességgel.²⁹ Jozef Tiso szlovák politikus 1938-ban a lengyelekkel és a magyarokkal is folytatott tárgyalásokat az esetleges szlovák csatlakozás feltételeiről.³⁰

Visszatérve a német külpolitikához megállapíthatjuk, hogy Hitlernek nem volt határozott és előre meghatározott álláspontja Szlovákia sorsával kapcsolatosan. Erről tanúskodik az is, hogy Németország megengedte Kárpátalja maradék részének elfoglalását, valamint a „kis háború” eseményei kapcsán sem lépett fel a magyar egységek azonnali visszavonása érdekében és a területek átadásáért a szlovákoknak. Joggal vetődik fel a kérdés: a németek miért nem a szlovákokat támogatták a tárgyalások alatt, amit a magyarok korábbi német barátságával magyarázhatunk.

A „kis háborúval” kapcsolatosan egy másik fontos kérdés, amelyben különbség van a magyar és a szlovák történetírásban az 1939. márciusi események kapcsán, hogy volt-e a németek és magyarok között előzetesen meg egyezés a határkonfliktust, illetve annak mértékét illetően. A szlovák történészek szerint volt, mert a magyar csapatok néhány helyen fehér zászlóval érkeztek és azt hirdették, hogy Magyarország és Németország között meg egyezés történt a területeket illetően, ezért foglalják el ezeket a területeket.³¹ Valóban előfordult, hogy egy-két helyen a magyar egységek ilyen fogáshoz nyúltak, de a megegyezést a két kormány között magyar levéltári forrás cáfolja. Csáky István magyar külügyminiszter március 24-i számjeltáviratában utasította Hóry András varsói magyar követet, hogy közölje Jozef Beck lengyel külügyminiszterrel: Magyarország és Németország között nincs megegyezés Szlovákiáról, sőt, még csak kísérlet sem történt ilyesmire. „Csak annyit tettem – írta Csáky –, hogy az Ung-völgyi vasút védelmére a legfontosabb stratégiai pontokat elfoglaltattam, tekintettel arra, hogy a ruszin–szlovák határ mindig vitás volt.”³² Csáky saját szerepét az ügyben az alábbiakban foglalta össze: „A németek és szlovákok heves tiltakozására csapataink előrenyomulását megállítottam, egyrészt mert nem akarom a magyar–szlovák vagy a magyar–német viszonyt elmérgesíteni, másrészt mert katonai szakértőink szerint stratégiai célt elértük. Kísérletet fogok tenni szlovákokkal foly-

²⁹ Ľubomír Lipták: *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Kalligram. 1998. 161.

³⁰ A tárgyalásokkal kapcsolatosan lásd: Janek István: *Magyar törekvések a Felvidék megszerzésére 1938-ban. Történelmi Szemle*, 2010/1. 41–46. o.

³¹ Deák: *Nová hranica...* (2004) i. m. 199. o.

³² Juhász Gyula (szerk.): *Magyarország külpolitikája a II. világháború kitörésének időszakában 1939–1940. Diplomácia iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1940*. IV. köt. Budapest: Akadémiai, 1962. (DIMK. IV.) 24. dokumentum. 109. o.

tatandó békés tárgyalások útján csekély további területnyereségre.”³³ Csáky a további területnyereség alatt néhány kisebb, a magyarok által a Kárpátalja és Szlovákia közötti határtérségben megszállt domb hovatarozását értette.

A fentiek alapján állíthatjuk, hogy nem volt előzetes részletes megegyezés a magyar és a német kormány között. A németek Kárpátalja elfoglalására adtak engedélyt, de annak pontos nyomvonalát nem szabták meg.³⁴ A magyarok kihasználták, hogy nem volt megszabva pontosan a Szlovákia és Kárpátalja közötti határ. A terület megszállásában a katonapolitikai indokokon túl az is közrejátszott, hogy a magyar politikai vezetésben élt egy mítosz, hogy a Poprádtól keletre fekvő területek szlovák és ruszin lakossága szívesen vette volna a magyar megszállást. A magyarok a lengyel diplomácián keresztül Karol Sidorral, a Hlinka Gárda vezetőjével is felvették a kapcsolatot, akiről köztudomású volt lengyelpártisága. A magyar diplomácia tudatta vele, hogy a magyar támadás „a szlovákokkal szemben egyáltalán nem ellenséges lépés”. Ezenfelül javaslatot is vártak tőle arra vonatkozóan, hogy a kelet-szlovák területek vezetésével a magyar kormány kit jelöljön ki, akiben Sidor és a szlovákok is megbíznának.³⁵ Valószínűleg ez a magyar vezetés részéről csak taktikai húzás volt és komolyan nem akartak tárgyalni vele.

A magyar vezetés katonai fellépésével alaposan ráijesztett a szlovák kormányra, amivel azt végleg a németek karmai közé kergették. A magyar vezetés hibás döntésének következménye az volt, hogy a két állam viszonyában az egymás iránti minimális bizalom sem maradt meg, aminek eredményeként a reciprocitás (viszonosság)³⁶ elve is kialakult és a háború későbbi szakaszában is mindvégig mérvadó maradt.

³³ Uo.

³⁴ Zseliczky Béla: *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekében 1920–1945*. Budapest: Napvilág, 1998. 50. o.

³⁵ DIMK. III. 528. dokumentum. 648. o.

³⁶ A reciprocitás következményeit az egymás területén élő kisebbségek viselték. A két állam kapcsolatai az iskoláért iskolát, egyesületért egyesületet elve szerint alakultak. A viszonosság elvének alkalmazása egyaránt súlyosan sértette a szlovákiai magyarok és a magyarországi szlovákok kisebbségi jogait. Ezen politika mindkét félnek alkalmat adott megtorló intézkedésekre egymás kisebbségei ellen. A reciprocitás fegyverre és kényszerítő eszközzé vált Magyarország és Szlovákia diplomáciai küzdelmében.

A „kis háború” története

A „kis háború” cselekményei szoros összefüggésben állnak Kárpátalja Magyarországhoz való 1939. márciusi visszacsatolásának eseményeivel. A magyar diplomácia számára ez azért volt fontos, mert így létrejöhett a magyar–lengyel közös határ, amely bizonyos mértékig szabadabb külpolitikai mozgásteret biztosított Magyarországnak. A revízió szükségessége a magyar közvélemény és az azt irányító magyar politikusok többsége számára evidencia volt, így mindent elkövettek, hogy országuk határait kibővíthessék. 1939. március elején a magyar kormányhoz olyan híresztelések jutottak el, miszerint Németország Szlovákia teljes elfoglalására készül.³⁷ Ami természetesen nem volt igaz, de a magyar politikusok akkor ezt nem tudhatták biztosan. A bizonytalanság és a kedvező pillanat elszalasztásától való félelem arra készítette Teleki Pál magyar miniszterelnököt, hogy 1939. március 10-én a Minisztertanács ülésén kierőszakolja a döntést, amely szerint, ha a német hadsereg Cseh-Szlovákiába bevonul, illetve Szlovákia függetlenségének kikiáltása esetén a magyar hadseregnek el kell foglalnia Kárpátalját. Még akkor is, ha ehhez a németek nem adják a beleegyezésüket. Ugyanis ha a szlovákok a Német Birodalom fennhatósága alá kerülének, „Magyarország minden rizikót vállalva, erőszakkal megbolygatott hatalmi egyensúlya helyreállítására az immár mások által megszegett bécsi döntés határozatát félretolva, a ruszin földet haladéktalanul meg fogja szállni. Stratégiai szempontból a szlovákság hátában felvonuló magyar katonaság legyengíthetne minden, esetleg nyugatról jövő, természetes határokkal nem védett katonai vagy politikai nyomást.”³⁸ A határozatról sürgősen értesítették Olaszország és Lengyelország kormányait³⁹ és nem feledkeztek meg utalni arra, hogy ha Szlovákia a Német Birodalom hatalma alá kerülne a lengyel–magyar közös határ létrejötte nélkül, ez olyan hatalmi túlsúlyt biztosítana Németországnak, amely nemcsak a magyar, de a lengyel és az olasz érdekeket is veszélyeztetné. A magyar kormány stratégiai okokból, a lengyel–magyar közös határ megteremtése érdekében rendkívül fontosnak tartotta Kárpátalja elfoglalását.

1939. március 9-én Szlovákiában zavargások törték ki a prágai vezetés hatalma ellen. A prágai központi kormány csendőröket és katonákat vezényelt a lázadás megfékezésére, akik a Hlinka Gárda vezetőit, valamint a szlovák politikai élet kompromittálódott tagjait bebörtönözték. Március 12-én

³⁷ DIMK. III. 408. dokumentum. 548. o.

³⁸ DIMK. III. 414. dokumentum. 552. o.

³⁹ DIMK. III. 414. dokumentum. 551. o.; 415. dokumentum. 552. o.

a rendcsinálási akciót a Cseh Központi Kormány német nyomásra kénytelen volt beszüntetni. Hitlernek éppen a zavargásokra volt szüksége ürügyként, hogy bejelenthesse igényét Csehország maradék részére, ezért 1939. március 13-án magához rendelte és az esti órákban fogadta Tisot. A Hitlernél tett látogatás után 1939. március 14-én a szlovákok kikiáltották Tiso vezetésével az önálló Szlovákiát. A cseh-szlovák államszövetség ezzel formailag is felbomlott. Március 14-én Hitler Németországba rendelte Emil Háchát, Csehszlovákia államelnökét, akitől kikényszerítette a beleegyezést ahhoz, hogy a német hadsereg megszállja Csehországot és azt Cseh-Morva Protektorátus néven Németországhoz csatolja. Március 15-én Magyarország formálisan is elismerte Szlovákia szuverenitását.⁴⁰ Magyarország március közepén megszállta Kárpátalja azon részét, amelyet az első bécsi döntésnél nem tudott megszerezni és döntés született arról is, hogy tovább kell vonulniuk Szlovákia felé.⁴¹ A magyarok meg voltak győződve, hogy a közös határ geostratégiai szempontból is javítaná Magyarország helyzetét. Erről Kozma Miklós volt belügyminiszter, a Rongyos Gárda szervezője így írt a naplójában: „A trianoni Magyarország ketrecében bezárva él 9 millió magyar. Három oldalról a kisantant veszi körül, negyedik az Anschluss óta Németország. Ha a jövőben, amiben ma már senki sem kételkedik, békésen vagy vérrel visszakapjuk a magyar területeket, az magában véve csak annyit jelent, hogy egy valamivel nagyobb ketrecben, valamivel több magyar fog élni. A Ruténföld (Kárpátalja) ellenben azt jelenti, hogy a Kisantant gyűrűjét Románia és Csehország között megszakítottuk s megvan a közös határunk Lengyelországgal [...]”.⁴²

Kárpátalja után a Magyar Királyi Honvédség Kárpát-csoportjának alakulatai azt a parancsot kapták, hogy foglalják el az Ung-völgyétől nyugatra fekvő területet a Zellő–Cirókafalu–Takcsány–Remetevasgyár–Szobránc–Sárosremete vonalig. Az akcióra három magyar harcegységet jelöltek ki, északon Kisberezna és Nagyberezna körzetében a 9. önálló dandárt, középen Ungvárnál a 2. gépkocsizó dandárt, míg délen Nagykapos környékén pedig a 2. lovasdandárt. A felvonult magyar csapattest harci állománya összesen 20–25 000 főből állt, parancsnokuk vitéz Szombathelyi Ferenc altábornagy volt. A magyar kormány hivatalosan arra hivatkozott, hogy az ungvári vas-

⁴⁰ Az erről szóló dokumentumot ismerteti: Dušan Segeš – Maroš Hertel – Valerián Bystrický: *Slovensko a Slovenská otázka v Poľských a Maďarských diplomatických dokumentoch v rokoch 1938–1939*. Bratislava, 2012. 268. dokumentum. 538. o.

⁴¹ Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató intézete, 2010. 107. o.

⁴² MOL, K 429, Belügyminisztérium, Kozma-iratok.

útvonal nincs kellően biztosítva, így katonailag védhetetlen, ezért igényt tartanak a területgyarapításra. Az itt elhaladó út és vasútvonal túlságosan közel feküdt a határhoz, ami sebezhetővé tette azt, ezért 1939. március 23-án reggel 5.30-kor a magyar csapatok megindultak kijelölt célpontjaik felé. Március 24-re, mintegy húsz kilométeres mélységű előnyomulás után, a seregtestek megállásra kaptak parancsot, ugyanis az addigra elfoglalt területsáv már elegendő volt az említett vasútvonal biztosítására.

Szlovákia, mint Csehszlovákia jogutódja, Kárpátaljának erre a sávjára is igényt tartott, és a következő napokban elkeseredett támadásokat indított a magyar katonai csapatok ellen. 1939. március 23-án reggel 5.30-kor a szlovák csapatokat teljesen váratlanul érte a magyar támadás. A szlovák sajtó úgy nyilatkozott erről, hogy nem várták attól a Magyarországtól, aki elsőként ismerte el őket, hogy egy héten belül elsőként támadja meg országukat.⁴³ A szlovák sajtó arról is tudósított, hogy a szlovák földi és légi erőket is bevetették a magyarok ellen és ennek következtében azonnal megkezdték a visszavonulást. „Amilyen gyorsan támadtak olyan gyorsan is vonulnak vissza.”⁴⁴ Ma már tudjuk, hogy ez valótlanság volt. A *Slovák* c. pozsonyi napilap az olvasók hazafiasságát is erősíteni próbálta: „A másét nem akarjuk, de a sajátunkat nem adjuk. Akkor is, ha Szlovákia fiatal állam, akkor is van jogunk élni és létezni, mint bármelyik ezeréves államnak az államok között. A saját szent földünket és szabadságunkat mindenáron védeni fogjuk.”⁴⁵ A szlovák vezetés döntést hozott, hogy Magyarországgal közös teljes határt katonailag azonnal meg kell erősíteni. A Hlinka Gárda egységeit is mozgósították. Szlovákia éppen hogy csak megalakult Cseh-Szlovákia romjain. A volt közös hadseregből alakulófélben lévő szlovák hadsereg megpróbált ellenállni, de a magyar hadsereg előrenyomulását nem tudta megállítani, csak lassítani. A Szlovák Köztársaság határvédelmét még túlnyomórészt cseh-morva-szlovák csendőrök és pénzügyőrök látták el, és ezekhez csatlakoztak az éppen akkor létrejövő szlovák hadsereg csapatai, valamint a Hlinka Gárda alakulatai. A magyar egységek a korábbi hírszerzési és a határ közelében tevékenykedő csendőr alakulatok révén megszerzett információk alapján ismerték a határ túloldalán elhelyezkedő ellenség támaszpontjait. Így történhetett, hogy a cseh-szlovák pénzügyőr őrsöket az előrenyomuló magyar csapatok a legtöbb helyen meglepték és már laktanyáikban lefegyverezték.

⁴³ *Slovák*, 1939. március 24. 1. o.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Uo.

A szlovák erők főparancsnokává Ferdinand Čatlos tábornokot nevezték ki, aki a magyar csapatok előrenyomulásának megállítására három taktikai csoportot hozott létre. A katonákat az éppen csak szerveződő szlovák egységekből és a volt cseh-szlovák hadsereg maradékából állították ki. Ez a három hadtest az V., VI., és VII. számot kapta. Elhelyezésük Trencsénben, Iglón és Besztercebányán történt.⁴⁶ A szlovák északi csoport (az V. hadtest egységei képezték) a stakčini elnevezést kapta. Őket a 16-ik gyalogezred egységeiből hozták létre körülbelül 700 emberrel. Bevetésüket Kis-Berezna és Takcsány környékén tervezték. A déli csoport (VII. hadtest egységei) a Michalovská, más jelentések szerint a Zemplinská nevet kapta. Ezeket a 20., 112., és a 12-ik⁴⁷ hadtest részeiből alakították meg. Feladatuk Ungvár és Nagymihály irányába állást foglalni és előrenyomulni. A harmadik csoportot (a VI. hadtest egységei) a Prešovská alkotta, amelynek állománya a 11. gyalogsági és a 17. hegyivadász hadosztály egységeiből szervezték meg. Nekik a taktikai tartalék szerepe jutott.⁴⁸ A negyedik harci egységet a szlovák légierő gépei alkották, melyek fő bevetési bázisa Igló repülőtere volt.⁴⁹ Parancsnokuk Augustín Malár alezredes lett. A repülőezred feladata a szlovák csapatok légi támogatását célzó felderítés és a magyar légierők támadásának elhárítása, valamint az előretörő magyar csapatok lassítása volt. 1939. március 17-én a cseh nemzetiségű tisztek, tiszthelyettesek, katonák parancsot kaptak Szlovákia területének elhagyására. Amilyen gyorsan csak lehetett, vissza kellett térniük a Cseh-Morva Protektorátusba, kézifegyvereiket és hadianyagukat azonban hátra kellett hagyniuk.⁵⁰

A cseh-szlovák hadsereg hadfelszerelését felosztotta egymás között a német és a szlovák állam. A felosztás a következőképpen történt: azt a hadianyagot, amely a cseh történelmi területeken volt elraktározva, a német hadsereg vette birtokába; a maradékot a szlovák hadsereg kapta meg. A felosztás alól mentesültek azok az egységek, amelyek a védelmi övezet, az úgynevezett „Schutzzone”⁵¹ területén helyezkedtek el. Ezeknek a fegyverzete a német hadsereg, majd hosszas tárgyalás után a szlovák hadsereg kezébe került, de

⁴⁶ Rajninec: *Slovenské letectvo...* (1997) i. m. 21. o.

⁴⁷ A 12-ik egység katonái tankelhárító lövegekkel is föl voltak szerelve. Lásd erről: Rajninec: *Slovenské letectvo...* (1997) i. m. 21. o.

⁴⁸ Juraj Krnáč: Prvé Boje. In: *Slovenské Vojsko*, 1940/8. 134–136. o.

⁴⁹ Petrik: *Spišská tragédia* (1999) i. m. 14–15. o.

⁵⁰ Strieženec: *Stráž na Východe* (1940) i. m. 32.

⁵¹ A „Schutzzone” területe a Cseh-Morva Protektorátus határai előtt a lengyel határtól egészen a korábbi osztrák határig 30–40 kilométeres sávban húzódott végig Szlovákia területén. Ezen a területen csak német helyőrségek települhettek és a németek szabadon építhettek erődítményeket.

már csak 1939 szeptemberében és 1940 elején. A német hadsereg a „Schutz-zone” területén nemcsak a hadianyagraktárakat foglalta el, hanem az itt található katonai bázisokat, repülőtereket, kaszárnyákat, és a gyárak nagy részét is. Témánk szempontjából ez az esemény azért nagy jelentőségű, mert a tüzérségi és a légvédelmi fegyverekhez szükséges lőszer nagyobb részét ezen a területen raktározták el. A hadműveletek alatt óriási lőszerhiány alakult ki a szlovák gyalogságnál és nehéztüzérségnél. Muníció nélkül a fronton nem tudtak hathatós ellencsapást végrehajtani és komoly ütközetekbe bocsátkozni. A német katonai vezetés politikájának az lett az eredménye, hogy amikor a magyar repülők Igló városát bombázták, a légvédelmi ütegeknek nem volt lőszerük a védekezéshez. Ennek ellenére Čatloš tábornok 1939. március 23-án kiadta a parancsot: „kerül, amibe kerül, azonnal meg kell állítani az ellenséget és a határok mögé kell kergetni. Államiságunk létéről van szó, bizonyítanunk kell, hogy meg tudjuk védeni saját határainkat [...]”.⁵²

A volt cseh-szlovák hadseregben körülbelül 13 000 tiszt szolgált, ebből csak 435 volt szlovák nemzetiségű.⁵³ A 140 tábornok között csupán egy volt szlovák származású.⁵⁴ A számadatok azt bizonyítják, hogy a szlovák hadseregben krónikus vezetőhiánnyal küzdöttek, főleg a szakképzett, magasabb egységek vezetésében parancsnoki tapasztalatokkal rendelkező tisztekből volt kevés. A helyzet orvosolására és a tiszti állomány pótlására a szétválás után a szlovák hadsereg új főparancsnoka, Ferdinánd Čatloš több felhívást is kiadott a volt cseh-szlovák hadsereg tisztjei számára. Ezekben arra kérte a tiszteket, hogy akiket valamilyen kapcsolat fűz Szlovákiához, azok szolgáljanak tovább annak hadseregében. Azok a tisztek pedig, akik az előző hadseregből beléptek az új szlovák hadseregbe, azonnali hatállyal magasabb rendfokozatot kaptak. Parancsba adta, hogy minden katonának új esküt kell tennie a Szlovák Köztársaságra és annak kormányára. Az eskü után a Szlovákia területén lévő alakulatok parancsnokságát a rangidős szlovák katonák vették át. Azoknak a cseh tiszteknek és katonáknak, akik nem léptek be a szlovák hadseregbe, a németekkel kötött megállapodás miatt 14 napon belül el kellett hagyniuk Szlovákia területét.

A cseh és a ruszin katonák elvonulása után a 2000–3000 fős ezredek létszáma 70–400 főre csökkent. A magyar egységek előrenyomulását meg-

⁵² VHA (Vojensko Historický Archív) Trnava, Fedinand Čatloš fond, 6. doboz. (Rendezetlen anyag.)

⁵³ Vida Csaba: Az Osztrák–Magyar Monarchia katonája a csehszlovák haderő tisztje, a Szlovák Köztársaság védelmi minisztere és a csehszlovák állam kishivatalnoka. *Valóság*, 2012/12. 41. o.

⁵⁴ Ő a később a Szlovák Nemzeti Felkelésben híressé vált Rudolf Viest generális volt.

könnyítette a szlovák hadseregben uralkodó káosz. Az új hadsereg egyelőre megtartotta a korábbi egyenruhákat. A szlovák katonákat úgy lehetett megkülönböztetni cseh társaiktól, hogy a sapkájukra kitűzték a szlovák zászlót jelvény alakjában.⁵⁵ Az intézkedés mögöttes célja a megkülönböztetésen kívül az volt, hogy a katonákban erősítsék az új állam melletti elkötelezettséget. 1939. március 17. után a szlovák legfelsőbb hadvezetésnek több sürgős katonai feladatott kellett megoldania. Ezek közül a legfontosabbak az alábbiak voltak: 1. biztosítaniuk kellett, hogy a cseh és a ruszin nemzetiségű katonák háborítatlanul elhagyhassák Szlovákiát, 2. lefegyverezni, majd elkísérni a Protektorátus és Szlovákia határáig a fegyveres 12-ik cseh hadosztály maradék alakulatait, 3. a kárpátaljai harcok során megsérülteket elhelyezni és ellátni, 4. likvidálni vagy lefegyverezni a kárpátaljai Szics Gárda fegyveres tagjait, akik Szlovákia területére kerültek, 5. megfigyelni a magyar, a német és a lengyel határtevékenységet, 6. biztosítani Szlovákia határainak épségét.

A szlovák hadvezetés először saját légierijét is bevetette a magyarok ellen, először csak felderítési céllal, majd támadási parancsot adtak nekik. Március 23-án és 24-én az Iglóról felszálló szlovák gépek az előretörő magyar gépkocsioszlopokat és csapatokat alacsony repüléssel géppuskázták, amelynek során kisebb veszteségeket okoztak nekik. Március 24-én a szlovák légierő bombázta Ungvárt, Szobráncot és Nagybereznát. Szobránc fölött légiharc bontakozott ki a magyar légierők győzelmével. 1939. március 24-én a magyar légierő 45 db Ju-86-os bombázó és 18 CR-32-es vadászgép kíséretével szándékozott megtámadni a szlovák repülőgépek bázisát, végül csak 9 vadászgép ért Igló fölé, a többiek vagy eltévedtek, vagy rossz repülőteret bombáztak. A szlovák vadászrepülő védőegységek nem voltak bevethető állapotban, így a magyar gépek háborítatlanul támadhatták a várost. A magyarok az iglói repülőter bombázásánál 17 gépet a földön megrongáltak, illetve megsemmisítettek saját veszteség nélkül. A szlovák források ebből csak 10-et ismertek el. A szlovák földi egységek március 24–25-én több helyen is ellentámadást hajtottak végre. Pálócnál alakult ki a leghevesebb küzdelem, de a szlovákok vállalkozásai kudarcba fulladtak.

A „kis háború” lezárása

A német kormány közbelépésére 1939. március 24-én az esti órákban a szlovák és a magyar katonai vezetés fegyverszünetet hirdetett. A magyar diplomácia okfejtése az eseményekkel kapcsolatban az volt, hogy Szlovákia és

⁵⁵ Strieženec: *Stráž na Východe* (1940) i. m. 33. o.

Kárpátalja között korábban soha nem volt kialakított és rögzített határvonal.⁵⁶ Az első bécsi döntés sem határozta meg pontosan Szlovákia keleti határait.⁵⁷ A szlovák kormány tiltakozó táviratot intézett a magyar külügyminiszterhez, kifogásolva, hogy Kárpátaljáról a magyar csapatok szlovák területekre nyomultak be és a csapatok azonnali visszavonását kérték.⁵⁸ Csáky István magyar külügyminiszter az ügy haladéktalan kivizsgálását ígerte. Véleménye szerint a lokális vita abból keletkezhetett, hogy a határok sohasem voltak rögzítve.⁵⁹

Érdekes adalék, hogy Ferdinánd Čatloš tábornok másképpen emlékszik a történetekre. Visszaemlékezései szerint a magyar vezetés nem akart tudni a honvédek szlovák területre történő előrenyomulásáról, és arra hivatkoztak, hogy a határvonal kérdésében csak valami félreértés támadt.⁶⁰ A magyar vezetés valószínűleg húzta az időt, hogy így csapatai előrenyomulásához elegendő időt nyerjen. A magyar kormány felhívta a szlovák kormány figyelmét, hogy szüntesse be a felesleges vérontást. Ehhez még hozzáfűzte: Magyarország nem akar ereje túlsúlyával élni, mert a legnagyobb súlyt arra helyezi, hogy szlovák szomszédjával jó viszonyban éljen. Csáky a felmerült vitás kérdések eldöntésére a szlovákokat meghívta Budapestre.⁶¹

Március 24-én este 20.50-kor Čatloš hadügyminiszter a szlovák csapatok harci tevékenységének beszüntetésére adott parancsot, de néhány helyre csak 25-én érkezett meg a hír. Čatloš egyúttal szigorú utasítást adott arra, hogy a megszerzett pozíciókat mindenáron meg kell tartani. Az eredetileg tervezett nagy erejű szlovák támadás, amelynek célja a magyar egységeknek a vitatott területekről való kiszorítása lett volna, március 25-én eredménytelenül leállították. 1939. március 25-én reggel Iglóra érkezett Ján Ambruš, a szlovák légierők parancsnoka, mégpedig azzal a céllal, hogy ellencsapást szervezzen Budapest és Ungvár célponttal.⁶² Amire azonban a gépek nagy része bevethető állapotba került, már megérkezett a parancs a támadás beszüntetéséről. Ám a működő hadigépezet menet közben nehéz volt leállítani. Néhány szlovák gép már csak Rimaszombat, Miskolc és Ungvár bombázása után értesült

⁵⁶ A magyar diplomácia a Saint-Germain-ben 1919. szeptember 10-én Csehszlovákiával aláíratott kisebbségi szerződés 10. cikkelyére hivatkozott, amely szerint az önkormányzattal felruházandó Ruténföld és Szlovákia közötti határt a nagyhatalmak állapítják majd meg. Ez azonban sohasem történt meg. MOL, K 28, 460. tétel, 1940–P–17688.

⁵⁷ Rajnivec: *Slovenské letectvo...* (1997) i. m. 20. o.

⁵⁸ Ladislav Deák: *Hra o Slovensko*. Bratislava, 1991. 190. o.

⁵⁹ *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1939. március 24. 3. o.

⁶⁰ VHA, Spomienky Ferdinánd Čatloš, 4. doboz, 25. f.

⁶¹ *Felvidéki Magyar Hírlap*, 1939. március 28. 2.

⁶² Rajnivec: *Slovenské letectvo...* (1997) i. m. 29. o.

a fegyvernagyvásról, de az általuk okozott károk jelentéktelennek bizonyultak.⁶³ Egy Budapest elleni bombázás a két állam közötti helyi konfliktus kiszélesedéséhez vezethetett volna. Ezen túlmenően a szlovák repülőerők további főlőleges veszteséget szenvedtek volna, ugyanis a magyar főváros védelmére a hadműveletek idejére vadászrepülőket rendeltek, és a légharító útegeket is készségbe helyezték. Budapest részint túl nagy célpont lett volna, részint pedig a szlovákok a politikai és a közhangulat ijedségén kívül komolyabb károkat nem tudtak volna okozni. Hadászati szempontból a légitámadás az öngyilkossággal lett volna egyenlő, hiszen a határszakasz körül kialakult konfliktusra nézve komoly következményeket vonhatott volna maga után.

Március 26-án a reggeli órákban létrejött a teljes fegyverszünet, amelyet időnként mindkét fél egyaránt megsértett.⁶⁴ A két ország közötti határvonal pontos megállapítását egy vegyes tagságú határkijelölő bizottságra bízta. Március 28-ra a frontok teljesen lecsendesültek. Budapesten 1939. március 28-án Vörnle János rendkívüli követ és Jozef Zvrškovec szlovák külügyi államtitkár vezetésével tárgyalásokra került sor, melynek keretében megállapodtak az ellenségeskedés beszüntetéséről, foglyaik cseréjéről, valamint a két hadsereg között egy semleges zóna létrehozásáról.⁶⁵ Március 28-án a szlovák delegáció magyar területekre jelentett be igényt kompenzációként, melyet a magyar kormány visszautasított.⁶⁶ A szlovákok a németeknél is támogatást kerestek. A német kormány elutasította a szlovák kormánynak azt a kérését, hogy rászorítsa a magyar kormányt a béketárgyalásokon területi engedményekre.⁶⁷ A szlovák kormánynak nem maradt más választása, mint elfogadni Berlin ajánlatát, és a magyarokkal tárgyalóasztal mellé ülni és megegyezni. A két delegáció tagjai megállapodtak abban is, hogy a magyar csapatok már elfoglalt állásaikban maradhatnak, a szlovákok pedig a magyar csapatokkal szemben két-három kilométerrel visszavonulnak. Megegyezés született továbbá arról, hogy igyekeznek az összecsapásokat elkerülni, és a két fél foglyait negyvennyolc órán belül kicserélik.

Csákyt 1939. március 30-án Hóry András varsói magyar követ arról értesítette, hogy a lengyelek információi szerint egész Eperjes és környéke

⁶³ Petrik: *Spišská tragédia* (1999) i. m. 46. o.

⁶⁴ A további összecsapásokról lásd: SNA (Slovenský Národný Archív), Ministerstvo Zahraničných Vecí, 79. doboz. 51653/1939., 51675/1939., 51708/1939. sz. dokumentumok.

⁶⁵ A szlovák küldöttség tagjai voltak még Štefan Haššík, Štefan Janšák képviselők és Rudolf Viest tábornok. *Slovák*, 1939. március 31. 1. o.

⁶⁶ *Slovák*, 1939. április 1. 1. o.

⁶⁷ DIMK. III. 560. dokumentum. 682–683. o.

Magyarországhoz kíván csatlakozni. A lengyelek ezért kevesellték a Szlovákiával szembeni magyar területi követeléseket és március 31-én mély csalódásukról értesítették a magyar vezetést.⁶⁸ Ők ugyanis azzal számoltak, hogy jöllehet a felbomló Csehszlovákia után a megmaradó Cseh-Morvaország Németország vazallusa lesz, de Szlovákia sorsát nem így képzelték el. A lengyel politikai körök arra számítottak, hogy ez a terület teljes egészében Magyarországhoz fog csatlakozni és így a közös határ a régi határral fog egybeesni. A határkijelölő vegyes bizottság munkája kapcsán több társadalmi szervezet – így a Ruszinsztkóiak Egyesülete, a Felvidéki Egyesületek Szövetsége, a Szepesi Szövetség – közös kérvényt nyújtott be a magyar miniszterelnöki hivatalhoz, amelyben hangot adtak annak az óhajuknak, hogy az új magyar–szlovák határ a Csorba folyó⁶⁹ legyen. Ezt azonban a magyarok a tárgyalások során ad acta tették.⁷⁰

A Magyarország és Szlovákia közötti új keleti határ kérdésében 1939. március 27. és 30. között, valamint április elején folytatódtek a tárgyalások. A magyar és a szlovák delegáció március 31-én Vörnle János meghatalmazott miniszter elnökelete alatt ülést tartott. A tárgyalásokat április 1-jén folytatták. A megegyezést nagyban befolyásolta Németország állásfoglalása, amit mindkét oldal a saját javára akart felhasználni. A németek a magyar szándékról akartak értesülést szerezni, ezért 1939. április 3-án Otto von Erdmannsdorff budapesti német követ felkereste Csáky magyar külügyminisztert. Beszélgetésük során szóba került a szlovákiai határ kérdése is. A német követ elmondta, hogy a szlovák kormány Németországhoz fordult támogatásért, hozzáfűzve azt is, hogy a szlovák kormány tudára adták: az adott helyzetben az általuk kívánt régi határvonal maradéktalan visszaállítása sikertelen törekvés lesz. Csáky a német követ kérdésére – hajlandó-e a magyar kormány bizonyos területi engedményekre – azt válaszolta, hogy az elképzelhetetlen, mert „ahová a magyar katona betette a lábát, ott marad”.⁷¹ A magyar kormány legfeljebb csak bizonyos gazdasági ellenszolgáltatásokra lenne hajlandó, mivel a pozsonyi magyar követség értesülései szerint Szlovákiában máris ellátási zavarok jelentkeztek. Erdmannsdorff kijelentette, nem hozta volna szóba a kérdést, „ha a szlovákok nem hivatkoznak a folyó hó 28-i megnyitó

⁶⁸ DIMK. IV. 42. dokumentum. 127. o. A kérdéshez lásd: Deák: *Malá vojna* (1993) i. m. 19. o.

⁶⁹ A Csorba folyó a Poprád és a Dunajec között, a régi Liptó és Szepes vármegye határfolyója volt. Ha ez a határ megvalósult volna, akkor a szlovák–magyar határt egészen a Tatra aljáig sikerült volna kitolni.

⁷⁰ MOL, K 28, Miniszterelnökségi iratok, 2. csomó, 16141. szám.

⁷¹ DIMK. IV. 56. dokumentum. 140–141. o.

ülésekor elhangzott, a magyar delegáció ama nyilatkozatára, hogy néprajzi áldozatokról is szó lehet”.⁷² Csáky elismerte, hogy ezt valóban kijelentették, de ilyen áldozatokra csak abban az esetben kerülhetett volna sor, ha Bródy András, a volt kárpátaljai miniszterelnök kérésének a határmegállapító bizottság eleget tett volna.⁷³ A magyar–szlovák határ megállapításáról szóló jegyzőkönyvet⁷⁴ végül április 4-én írták alá.⁷⁵

A konfliktusnak más téren is hatása volt, mivel jelezte Szlovákia védtelenségét. Tiso kormányfő a németek által felajánlott védelmi szerződés aláírásával egészen március 23-ig várt, az okmányt csak a magyar támadás megindulása után írta alá. Vojtech Tuka és Ferdinánd Durčanský szlovák politikusok már március 18-án Bécsbe utaztak, hogy ott a védelmi szerződés egyes pontjairól tárgyaljanak, Tisónak azonban – aki néhány nap múlva követte őket – fenntartásai voltak. Mint Hitlernek elmondta, a védelmi zóna Szlovákia megszállását jelentené. Hitler biztosította a szlovák küldöttséget arról, hogy Németországnak nincsenek rossz szándékai, a védelmi zóna stratégiai szempontból fontos. „Igaz, hogy német csapatok állomásoznak majd ott, de szlovák közigazgatás alatt marad.”⁷⁶

A „kis háború” végeredménye az lett, hogy a szlovákok a németekkel szemben még azt a látszatónállóságot sem tudták megőrizni, amit más csatlós államok. Az új magyar–szlovák határon a védelmi szerződés aláírása után sem szűntek meg az összecsapások, melyek csak 1939 májusában csendesedtek el. Egyébként inkább lokális jellegűek voltak s jórészt erőfitogtatásnak számítottak.⁷⁷

⁷² Uo.

⁷³ Bródy kérése az volt, hogy egész Kelet-Szlovákia ruténlakta területét a szlovák enklávékkal együtt Magyarországhoz csatolják.

⁷⁴ A jegyzőkönyv szövegét ismerteti magyarul: Janek István: Az elfelejtett háború (2001) i. m. 310–311. o., illetve szlovákul: Tomáš Gerbec: Bojová činnosť slovenských pozemných vojsk a dobrovoľníkov v marci 1939 v tzv. „Malej vojne”. In: Anton Hruboň (ed.): *Moderné Dejiny Slovenska II. Zborník príspevkov k dejinám Slovenska v 20. storočí*. Ružomberok: Historia nostra, 2009. 96–98. o.

⁷⁵ SNA, MZV, 120. doboz, 23471/1939. szám.

⁷⁶ SNA, Národný súd, Vojtech Tuka II. A, 918. sz. mikrofilm. (Tuka 1946. május 14-i vallomása.)

⁷⁷ Április 30-án Werth Henrik jegyzőkönyvet küldött Telekinek, amelyben ismertette az április 20–22-én Szobránc térségében a kölcsönös fegyverhasználat következtében kialakult helyzetet. Teleki az ügy alapos kivizsgálására adott parancsot. A két fél közös vegyes bizottságot hozott létre, amely április 27-én Szobráncon, a katonák kihallgatása után, jegyzőkönyvben rögzítette a történeteket. Eszerint 1939. április hó közepe óta a határ mentén kölcsönös nyugtalanság uralkodott, amit a bizottság arra vezet vissza, hogy a helyi viszonyokat még nem ismerő határőrizeti

A március 23. és 28. között a szlovák haderővel történt összecsapásoknak 25 magyar halottja és 56 sebesültje volt. Szlovák részről 22 katona, 36 civil halott, a sebesültek pontos számát nem sikerült megállapítani. A hadműveletek alatt 360 szlovák és 211 cseh-morva nemzetiségű katonát ejtettek foglyul.⁷⁸ A szlovák források 30 civil és katonai veszteséget ismertek el.⁷⁹ A konfliktus végén Magyarország megtarthatta a Szlovákiától elfoglalt, mintegy hatvan kilométer hosszú, és csaknem húsz kilométer széles sávot, ami összesen 1056 négyzetkilométert tett ki, 74 községgel, valamint 40 777, többségében ruszin és szlovák lakossal.⁸⁰ A megszerzett területet a magyar hatóságok Kárpátaljához csatolták, és ennek keretében maradt 1944-ig. Csehszlovákia 1945-ben lemondott erről a területről.

A hadműveletek lezárása után azt mindkét oldal sikeresnek könyvelte el. A szlovákok úgy érezték, sikerült a magyarok további térnyerését megakadályozni és az ország területi épségét biztosítani, míg a magyarok azt hangsúlyozták, hogy csapataik elérték az eredetileg kitűzött célt, és ezzel biztosították az Ung völgyét. Németország politikája ebben a térségben mindvégig arra irányult, hogy meggyengítse a különböző államokat és ezáltal nagyobb befolyást szerezzen magának a régi szabály szerint: „Divide et impera”, amit a két állam közötti kapcsolatokban tökéletesen alkalmaztak. Így esélye se volt annak, hogy a háború alatt Magyarország és Szlovákia között kialakuljon egy közös ellenállásnak a lehetősége.

szervek több ízben határsértést követtek el, amikor a ködben és éjszaka a szomszédos állam területére tévedtek át. MOL, K28, Miniszterelnökség, 2. csomó, 3762/eln. I. VKF. 1939. szám; SNA, MZV, 20. doboz. 51809/1939. szám.

⁷⁸ A *Felvidéki Magyar Hírlap* adatai alapján 1939. március 23–28. között a szlovák haderővel történt összecsapások alkalmával a fenti számú veszteség érte. 1939. március 28. 2. o.; 1939. március 29. 1. o.

⁷⁹ Martin Lacko: *Slovenská republika 1939–1945. Ilustrované dejiny*. Bratislava: Perfekt, 2008. 42. o.

⁸⁰ Az egykori Csehszlovákia közigazgatási beosztása szerint két járásának egyes részei az úgynevezett szinnai járásból 604 négyzetkilométernyi területtel, a szobránci járásból pedig 452 négyzetkilométernyi területtel (az 1930-as népszámlálás szerint az elsőben 19946 lakos a másodikban 21281 lakossal) került Magyarországhoz. Ezen területet közigazgatásilag nagyrészt Ung vármegyéhez csatolták. Thirring Lajos: Az 1939 március közepén birtokba vett kárpátaljai terület. Az 1939 április eleji területgyarapodás. In: *Magyar Statisztikai Szemle*, 1939/3. 237. o.

NAGYPOLITIKA ÉS KISNEMZETI ÉRDEKEK

Az 1939-es kárpátaljai események lengyel nézőpontból

PIOTR CICHORACKI – DARIUSZ DĄBROWSKI

Kárpátalja (Ruś Podkarpacka; Ruś) hozzácsatolását az 1918-ban létrejött csehszlovák államhoz a lengyel kormányzat kelletlenül fogadta, ugyanis a régió Magyarország mellett maradását tartották kívánatosnak. A lengyel álláspont ilyen alakulására több tényező hatott. Ezek közül a legfontosabb az volt, hogy Varsó attól tartott, a cseh fél hajlandó lesz a területnek a független Ukrajnához, esetleg Oroszországhoz való csatolására. Ezzel kapcsolatban emlékeztettek arra, hogy a Teschen-vidék (Zaolzie) 1919-es cseh elfoglalására akkor került sor, amikor Lengyelországot lekötötték a kelet-galíciai harcok. Hasonlóképpen fogadták Lengyelországban a Nyugat-ukrán Népköztársaság hadseregének internálását, valamint orosz és ukrán emigránsok széles tömegeinek befogadását Csehszlovákia területére. A lengyel oldal nem feledte továbbá a Moldva (Vltava) mentén népszerűségnek örvendő pánszláv eszméket sem. Mindez azt eredményezte, hogy a lengyel politikusok között az a vélemény jutott túlsúlyba, miszerint Kárpátalja csak ideiglenesen került a csehekhez, a megfelelő pillanatban továbbadják majd az oroszoknak vagy az ukránoknak. Az évek múlásával és az Ukrán Nacionalisták Szervezete szerepének növekedésével a lengyel fél attól tartott, hogy Kárpátalja a Lengyelországgal ellenséges ukrán irredentizmus központjává válik.

A Csehszlovákiával szembeni averzió volt az egyik oka annak, hogy Lengyelország közeledett Magyarországhoz. Az első világháború után szétdarabolt magyar állam elvesztette Prága javára nem csak Kárpátalját, hanem a Felvidéket, a mai Szlovákiát is. A magyarok természetesen nem ismerték el az új határokat véglegesnek és az 1918 előtti állapotok visszaállítására törekedtek. Mind a Visztula, mind a Duna partjainál aggodalommal figyeltek Keletre, és

a Szovjetunió felől érkező veszély jelentős mértékben összekapcsolta a két ország érdekeit. Milyen veszély érkezett volna onnan a bolsevizmuson túl? Ezzel függött össze a Józef Beck lengyel külügyminiszter által propagált Tengerköz-koncepció,¹ amely a Balti-tenger, a Fekete-tenger és az Adriai-tenger között fekvő országok szövetségkötésén alapult. A Lengyelország által irányított szövetségnek meg kellett volna védenie a tagjait a Moszkva és Berlin felől érkező veszélyektől. A lengyel diplomácia irányítója terveiben nem számolt Csehszlovákiával, Kárpátalja pedig Magyarországhoz tartozott volna. Ily módon a két államot közös határ kötötte volna össze.

A Kárpátalja iránti érdeklődés eredményeképpen a régió központjában, Ungváron 1928. július 1-jén lengyel alkonzulátust nyílt, amelyet később konzuli kirendeltséggé minősítettek át.² 1931-től a konzulátus joghatósága kiterjedt Kelet-Szlovákia egyes részeire is. A konzulátust a következő személyek vezették: Zygmunt Zawadowski (1930. szeptember végéig), Michał Świerzbinski (1934. január végéig), illetve Mieczysław Chałupczyński (1938 őszéig). Az első bécsi döntéssel Ungvárt is Magyarországhoz csatolták, így a konzulátus magyar felségterületen működött tovább. A kirendeltséget továbbra is Chałupczyński irányította egészen pozsonyi ügyvivővé való kinevezéséig 1939-ben. Az ungvári lengyel konzulátus vezetését ezt követően annak 1940. júliusi bezárásáig Jerzy Szczeniowski vette át. A konzulátus megnyitása megkönnyítette a Prágával szembenálló ruszin szervezetekre történő nyomásgyakorlást. Az egyik ilyen szervezet az Orosz Nemzeti Autonómista Párt volt, amelynek az élén a széleskörű műveltséggel rendelkező görög katolikus pap, oktatási aktivista és publicista Fenczik István (Stiepan Fencik) állt.³ A párt hangsúlyozta a terület orosz jellegét, követelve az orosz kultúra dominanciájának biztosítását a tartomány területén.

¹ *Lengyel Międzymorze, angol Intermarium*. Józef Piłsudski első világháború utáni föderációs terve Közép- és Kelet-Európa egyesítésére Lengyelország égisze alatt. Lásd többek között: Chodakiewicz, Marek Jan: *Intermarium: The Land between the Black and Baltic Seas*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 2012. (A szerk.)

² Bestry, Jerzy: *Slużba konsularna II Rzeczypospolitej w Czechosłowacji*. Wrocław, 2005. 93. o.

³ Bővebben: Bruski, Jan Jacek – Pisuliński, Jan: Stiepan Fencik i Rosyjska Partia Narodowo-Autonomiczna. Karta z działań polskiej dyplomacji na Rusi Podkarpackiej. In: Orlof, Ewi (red.): *Od poznania do zrozumienia. Polacy, Czesi, Słowacy w XX wieku*. Rzeszów, 1999; Jarnecki, Michał: *Portret oportunisty. Polityczne wybory i meandry posła Stefana Fencika. Kartka z dziejów Rusi Zakarpackiej w okresie międzywojennym*. Studia Historica Slavo-Germanica. T. XXV. Poznań, 2003 (2004).

Fenczik pártja számára konkurenciát jelentett az Autonóm Földműves Szövetség, melynek élén Bródy András (Andrej Brodij) állt. Egyik párt sem titkolta Prága iránti ellenszenvét, de különböztek a Budapesthez fűződő viszonyt illetően. Míg Bródy a magyar kormányzattal szimpatizált, amely őt és pártját politikailag és anyagilag is támogatta, Fenczik a lengyel diplomáciai köröknél keresett és talált támogatásra, mielőtt saját pártot alapított volna. Az első kapcsolatfelvételre minden bizonnyal már 1930–1931 fordulóján sor került.⁴ 1932-ben a lengyel konzulátus már anyagi támogatásban részesítette saját lapjának kiadását.⁵

Fenczik és Bródy túlzott ambíciói a két párt közötti gyakori összetűzésekhez vezettek. A kölcsönös ellenségeskedés mind a lengyelekben, mind a magyarokban aggodalmat keltett. Varsóban és Budapesten joggal vélték úgy, hogy a konfliktus nyomán mindkét pártnak esni fog a támogatottsága. Chałupczyński konzul megpróbált interveniálni, ám a Fenczikkel 1937 őszén folytatott beszélgetései nem jártak eredménnyel.⁶ Az 1938-as önkormányzati választáson mindkét párt vereséget szenvedett. A kudarc eredményeképp a prágai lengyel követség úgy döntött, hogy Fenczikkel felmondják az együttműködést és „átadják” őt a magyaroknak.⁷

A magyar ügy számára kedvezően alakult a helyzet 1938 őszén Csehszlovákiát illetően. Szeptember végén a prágai kormány kénytelen volt elfogadni a müncheni konferencia döntéseit. A Harmadik Birodalom példáját követve, Budapest visszakövetelte az egykori magyar területeket (dawnej ziemi). 1938. október 9-én Komáromban megkezdődtek a csehszlovák–magyar tárgyalások, ahol részt vettek – többek között – Kárpátalja képviselői is.⁸ A magyar területi követeléseket a csehszlovák fél elfogadhatatlannak

⁴ Bruski – Pisuliński: Stiepan Fencik... (1999) i. m. 140. o.

⁵ Michał Świerzbinski konzul anonim cikkeket írt ebbe a lapba. A prágai kormányzat tiltakozott emiatt, és a lengyel diplomatát visszahívták az ungvári kirendeltségről. Koźmiński, Maciej: *Polska i Węgry przed drugą wojną światową (październik 1938 – wrzesień 1939). Z dziejów dyplomacji i irredenty*. Wrocław – Warszawa – Kraków, 1970. 91. o.; Jarnecki: *Portret oportunisty...* (2003) i. m. 136. o.

⁶ Archiwum Akt Nowych (AAN), Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Wydział Wschodni, sygn. 5459. Sprawozdanie konsula Chałupczyńskiego do Poselstwa RP w Pradze (Chałupczyński konzul jelentése a prágai lengyel követségnek), 1937. július 7.

⁷ AAN, Konsulat RP Užhorod, sygn. 11. Mieczysław Chałupczyński do Pana Dr. Kazimierza Papée Posła R.P. (Mieczysław Chałupczyński Dr. Kazimierz Papée lengyel követ úrhoz), 1938. július 13.

⁸ A csehszlovák–magyar tárgyalásokról bővebben: Hoensch, Jörg K.: *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei*. Tübingen, 1967.;

minősítette. Ennek következtében a magyarok egyoldalúan felfüggesztették a tárgyalásokat.⁹ A határok revíziójának kérdését végül 1938 novemberében a bécsi döntőbíráskodás rendezte.

Kárpátaljától elszakították a gazdagabb, déli részeket, a legnagyobb városokkal (Ungvár és Munkács) egyetemben, s a cseh-szlovák államon belül maradt kárpátaljai területek központja Huszt lett. Ide tette át a székelyét az 1938 októberében életre hívott kárpátaljai kormány, immár az ukrán irányvonalat képviselő görög katolikus lelkész, Avgusztin Volosin (Augustyn Wołoszyn) vezetésével. 1938. november 22-én a terület autonóm státusát hivatalosan is elismerték, ami jelentős lépés volt a függetlenség felé. Decemberben a régió nevét hivatalosan Kárpáti Ukrajnára (Ukrainę Karpacką) változtatták.¹⁰ Ebben az időben megerősödtek a nacionalista és németbarát körök, ahol jelentős szerepet játszottak az Ukrán Nacionalisták Szervezetének tagjai. Központi alakja, Julian Révay Kárpáti Ukrajna mielőbbi függetlenedésének és a Harmadik Birodalommal való szövetségekötésének a híve volt. 1938 decemberében Berlinben egyezményt írt alá, amelynek alapján a németek kizárólagos jogot kaptak a régió természeti kincseit érintő kutató-munkákra. Ez az egyezmény utat nyitott a Birodalom gazdasági expanziója előtt Kárpáti Ukrajna területén és *de facto* lehetővé tette a német hírszerző szolgálatoknak a régióba történő beszivárgását.¹¹

A határváltozások után az ungvári lengyel konzulátus magyar területen találta magát. A régió iránti további lengyel érdeklődéssel összefüggésben új kirendeltséget kellett nyitni – az új helyszín a Huszthoz közel eső Nagyszőlős lett. Nagyszőlőstre lengyel konzulnak Piotr Kurnickit nevezték ki.¹² A kiren-

Ádamová, Magda: *Mnichovská krize a Maďarsko: rozpad versailleské smlouvy ve střední Evropě*. I-II. Část. Praha, 1999; Romportlová, Marta: Mnichov – Komárno – Vídeň. Maďarský revizionismus a Československo od Mnichova k první vídeňské arbitráži. In: Goněc, Vladimír – Vlček, Radomír (eds.): *Z dějin visehradského prostoru. Richardu Pražákovi k pětasedmdesátinám*. Brno, 2006. 225–232. o.

⁹ Vyhlásenie maďarskej vládnej delegácie o jednostrannom ukončení rokovani s česko-slovenskou vládou delegáciou v Komárne, 13.X.1938. In: Deák, Ladislav (ed.): *Viedenská arbitráž 2. november 1938. Dokumenty III. Rokovania (3. november 1938–4. apríl 1939)*. Martin, 2005. 129. o.

¹⁰ Bövebben: Morávek, Jan: Zákon o autonomii Podkarpatské Rusi z listopadu 1938 – jeho práva, projednávání a realizace. In: *Východočeské listy historické*. Hradec Králové, 2001. 229–240. o.

¹¹ Uo. 237; Suško, Ladislav: Nemecká politika voči Slovensku a Zakarpatskej Ukrajině v období od septembrovej krízy 1938 do rozbitia Československa v marci 1939. *Československý časopis historický*, r. XXI, č. 2, 1973. 187. o.

¹² Bestry (*Služba konsularna...* (2005) i. m. 102. o.) rossz információt közöl, miszerint konzulnak Andrzej Waligórski lett kinevezve, aki mint az ungvári konzulátus

deltség fő feladata a régió helyzetének a megfigyelése volt, elsősorban a csapatmozgásokat, az ukrán körök, közte az Ukrán Nacionalisták Szervezete és a paramilitáris Kárpáti Szics tagjait,¹³ kapcsolatukat a Harmadik Birodalom adminisztrációjának és hírszerzésének embereivel, illetve a német katonai tanácsadókkal. Azaz a konzulátus valójában hírszerzői feladatokat látott el. A fent említett feladatok hatékonyabb elvégzése érdekében, amely magába foglalta a megfelelő ügynökhálózat létrehozását, a konzulátusra lett telepítve 1939 márciusában az „LVG” fedőnevet viselő lengyel hírszerző sejt. Ennek élén Józef Roban százados állt, aki korábban a Vezérkar II. Osztálya Keleti Referatúrájának cseh alreferatúráját vezette.¹⁴

A lengyel–magyar közös érdek szempontjából az első bécsi döntés eredményei nem voltak kielégítőek, ugyanis nem sikerült elérni a közös határt, bár ezzel kapcsolatosan a lengyel diplomaták megőrizték a mérsékelt optimizmusukat. A budapesti lengyel követ, Leon Orłowski a varsói külügyminisztériumnak írt beszámolójában úgy fogalmazott, hogy figyelembe véve Magyarország eddigi magatartását, a bécsi döntést sikernek kell értékelni. A lengyel diplomata szerint egész Kárpátalja Magyarországhoz való csatlóása nyitott kérdésnek volt tekinthető.¹⁵ Ezen az állásponton voltak a lengyel diplomácia vezetői is.¹⁶ A bécsi döntés ugyanakkor Németország diplomáciai sikerének számított, Berlin ugyanis megerősítette pozícióját Európának ezen részén, és megmutatta, hogy ebben a régióban nélküle nem lehet változásokat kieszközölni.

munkatársa bekapcsolódott az új kirendeltség szervezésébe. Az illető személy 1939 februárjában és márciusában a berlini lengyel nagykövetség referenseként dolgozott, valójában a lengyel hírszerzés embere volt. Helytelen az az ugyancsak Bestry által megadott információ is, hogy nem lehet véleményt formálni a nagyszőlősi konzulátusról, a források hiánya miatt. A nagyszőlősi lengyel konzulátusról bővebben: Dąbrowski, Dariusz: *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpaciej (Podkarpackiej) 1938–1938*. Toruń, 2007. 280–287. o.

¹³ Az ukrán nacionalisták számára a Szicsnek a nemzeti hadsereg magját kellett volna képeznie. Számos olyan ukrán volt a tagja, aki a két világháború közötti Lengyelországból szökött ide.

¹⁴ Dąbrowski: *Rzeczpospolita Polska...* (2007) i. m. 293–295. o.; Kołakowski, Piotr: *Między Warszawą a Pragą. Polsko-czechosłowackie stosunki wojskowo-polityczne 1918–1939*. Warszawa, 2006. 588–592. o.

¹⁵ Instytut Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku, Archiwum Leona Orłowskiego, zesp. 78, t. 16, Poseł Orłowski do MSZ (Orłowski követ a külügyminisztériumnak), 1938. november 3.

¹⁶ IJP, Archiwum Leona Orłowskiego, zesp. 78, t. 16, Szembek do Poselstwa RP w Budapeszcie (Szembek a budapesti lengyel követségnek), 1938. november 5.

A magyar kormány el volt határozva a határok minél szélesebb revíziója kérdésében, azonban követeléseit nem tudta olyan ultimátumszerűen közölni Prágával, ahogyan ezt tette Lengyelország a Teschen-vidék esetében. Az első világháború után geopolitikailag és katonailag meggyengült Magyarország nem tudta fenyegetni szomszédait egy harmadik ország támogatása nélkül. Ezt a célt, a harmadik ország támogatásának megszerzését szolgálták Andorka Rudolf Rezső, a Vezérkari Főnökség 2. Osztálya (katonai hírszerzés és elhárítás) vezetőjének berlini és varsói látogatásai 1938 júniusában. A lengyel fővárosban találkozott többek között a Lengyel Hadsereg vezérkari főnökével, Wacław Stachiewicz tábornokkal, valamint a lengyel Vezérkar 2. Osztályának (hírszerzés) vezetőjével, Tadeusz Pelczyńskivel. A magyar tiszt azt próbálta kideríteni, hogy egy Csehszlovákia elleni német támadás esetén Magyarország számíthat-e lengyel fegyveres támogatásra és mi lenne az esetleges lengyel támadás célja.¹⁷ Annak ellenére, hogy Andorka ezredes nem kapott világos választ a Csehszlovákia elleni lengyel katonai fellépést illetően, Varsóból azzal a meggyőződéssel tért vissza, miszerint Lengyelország nyitott az együttműködésre Budapesttel ebben a kérdésben.¹⁸

A magyar tiszt 1938. szeptember közepén jelent meg újra a lengyel fővárosban. E látogatás után Andorka sokkal kevésbé optimistán jelentette, hogy a lengyel fél határozottan kiáll a közös határ ügye mellett, de kizárta, hogy Varsó részt vegyen egy Csehszlovákia elleni fegyveres konfliktusban.¹⁹ Ugyanakkor a lengyelek arra beszélték rá a magyar felet, hogy támadják meg Csehszlovákiát Kárpátalja irányából. Fegyveres konfliktus esetén Lengyelország katonai szövetséget kötött volna Budapesttel.²⁰

A magyarok már a komáromi tárgyalások megkezdése előtt megindították a diverziáns akciókat Kárpátalja területén. Budapesten azzal számoltak, hogy ez az akció megerősíti a magyar felet a szlovákokkal való tárgyaláskor és kiegészíti a diplomáciai tevékenységet, melynek során a Harmadik Biro-

¹⁷ Koźmiński: *Polska i Węgry...* (1970) i. m. 105. o.; Hlasení vedúceho VI/2 odd. Maďarského Ministerstva obrany šéfovi generálneho štábu, 27.VI.1938. In: Československá otázka v diplomatických spisoch horthyovského Maďarska. *Historický časopis*, R. XV, č. 1–2, 1967. 100–101. o.

¹⁸ Bericht des Leiters der Abteilung 2 im Generalstab, Generalstabsobersst Andorka, an den Generalstabschef Keresztes-Fischer, 27.6.1938. In: Ádám Magda – Juhász Gyula – Kerekes Lajos (Hrsg.): *Allianz Hitler-Horthy-Mussolini. Dokumente zur Ungarns Aussenpolitik (1933–1944)*. Budapest, 1966. 177–183. o.

¹⁹ Hlasení vedúceho VI/2 odd. Maďarského Ministerstva obrany Andorku šéfovi generálneho štábu, 12.IX.1938. In: Československá otázka... (1967) i. m. 112–113. o.

²⁰ Šifrovaný telegram varšavského maďarského vyslanca Horyho ministromi zahraničia Kányovi, 16.IX.1938. Uo. 116–117. o.

dalomra támaszkodtak. A gyors és sikeres tárgyalásokban bízva a magyarok úgy döntöttek, hogy nem informálják a lengyel felet az akció megkezdéséről. Budapesten úgy számoltak, hogy a lengyelek is lépni fognak a magyar támadást követően.²¹ Nem tettek le arról a reményről, hogy a lengyel hadsereg be fog avatkozni. Még 1938. október 5-én a magyar diplomaták erre kérték József Beck külügyminisztert.²² Ez természetesen teljesíthetetlen kérés volt, mert az ebbe való beleegyezés formálisan hadüzenetet jelentett volna Csehszlovákia ellen. Mindazonáltal, amikor a lengyelekhez megérkezett a magyar diverzáns műveletekről szóló információ, 1939. október 7-én Jan Ciasztó ezredes, a Vezérkar 2. Osztályának vezetőhelyettese kiadta a parancsot a Kárpátalján végrehajtandó diverzáns akciót illetően. Ebben a parancsban aláhúzta az akció rendkívüli sürgősségét és minden körülmények közötti végrehajtását.²³ A lengyel művelet a „Łom” (feszítővas) fedőnevet kapta.²⁴ A cél a közlekedési objektumok (utak, hidak, viaduktok) és középületek megromlása volt. Egyúttal olyan híreket terjesztettek, miszerint az akció mögött a helyi ruszinok állnak, amivel megpróbálták a prágai kormánnyal szemben ellenséges hangulatot kelteni a helyi lakosság körében, és egyúttal igyekeztek meggyőzni őket Kárpátalja Magyarországhoz való csatolásának szükségességéről. A kárpátaljai diverzáns akciók véghezviteléről szóló parancs kiadásának gyorsasága arra enged következtetni, hogy nem történt meg a megfelelő koordináció a magyar féllel. Lengyelország hirtelen lépése arról tanúskodik, hogy Varsó attól tartott, a közös határvonal meghúzása a Harmadik Birodalom feltételei szerint történik majd meg. Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a lengyel akció megkezdéséről szóló döntés a komáromi tárgyalások megszakadása után, de még a bécsi döntőbíráskodás előtt szüle-

²¹ Chiffretelegramm des ungarischen Militärattachés in Warschau an den Generalstabschef, 10.X.1938. In: *Allianz Hitler-Horthy-Mussolini...* (1966) i. m. 197–198. o.

²² Misja hr. Csakyego w Warszawie 5–6 paźdz. 1938. In: *Węgry i Polska w okresie kryzysu czechosłowackiego Niepublikowane dokumenty*. Red. J. Jurkiewicz. *Sprawy Międzynarodowe*, R. XI, zesz. 7–8 (76–77), 1958. 72. o.; Orłowski, Leon: *Spawa wspólnej granicy z Węgrami. Niepodległość* (Nowy Jork – Londyn), t. XX, 1979. 180. o.

²³ Referat o działaniach dywersyjnych na Rusi Karpackiej. In: Grzywacz, Andrzej – Kwiecień, Marcin – Mazur, Grzegorz (red.): *Zbiór dokumentów pplk. Edmunda Charaszkiewicza*. Kraków, 2000. 106–108. o.

²⁴ Bövebben magáról az akcióról: Badziak, Kazimierz – Matwiejew, Giennadij – Samuś, Paweł: „Powstanie” na Zaolziu 1938. *Polska akcja specjalna w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP*. Warszawa, 1997; Kołakowski: *Między Warszawą a Pragą...* (2006) i. m. 544–572. o.; Dąbrowski: *Rzeczpospolita Polska...* (2007) i. m. 148–234. o.

tett meg. Ha Hitler beleegyezése nélkül Magyarország elfoglalja Kárpátalját, az a lengyel diplomácia által erőteljesen népszerűsített Tengerköz-koncepciónak megfelelő jövőbeni szövetség erejét mutathatta volna meg. Ha azonban Kárpátalja sorsát Adolf Hitler határozná meg, az a Lengyelország vezette közép-európai államok együttműködésének vereségét jelentené, hiszen ez a németek térségbeli befolyásának megerősödését eredményezné.

A diverzáns akciók megkezdése összekapcsolódott a magyarokkal való katonai együttműködés javításának szükségyszerűségével. Ezzel összefüggésben Budapestre küldtek egy lengyel hírszerző tisztből álló összekötő csoportot, amelynek az élén Józef Skrzydlewski alezredes állt.²⁵ A magyar fél 1938. október közepéig tartózkodott a komolyabb katonai műveletek megkezdésétől. A magyarok továbbra is arra számítottak, hogy a németeknek és az olaszoknak köszönhetően, katonai erő alkalmazása nélkül foglalják el Kárpátalját.²⁶ Amikor október végén a támadások felerősödtek, a rossz előkészítés miatt nem voltak hatékonyak és a csehszlovák erők könnyedén felmorzolták azokat.²⁷ A magyar hatóságok csak ezután határoztak amellet, hogy bevetik a reguláris erőket is. A Harmadik Birodalom ellenkezése (és Olaszország támogatásának elmaradása) azonban megghiúsította ezt a tervet.²⁸ Végül Berlin tiltakozása eredményeképpen a magyarok kénytelenek voltak felfüggeszteni a kárpátaljai műveleteket. 1938. november 23-án a lengyel hírszerzés megkapta Budapest jelentését a magyar katonai akció megszakításáról.²⁹ Ennek megfelelően Stachiewicz tábornok 1938. november 28-i keltezésű parancsa nyomán megkezdődött a kárpátaljai lengyel diverzánsok visszavonása.³⁰ Annak ellenére, hogy a lengyel akció hatékonyabbnak bizonyult, mint

²⁵ AAN, Instytucje Wojskowe, Oddział II Sztabu Głównego (Instytucje Wojskowe, O II SG), sygn. 196 II/28, Pismo szefa Ekspozytury 2 Oddz. II Szt. Gł. Mjr Charaszkiewicza do dyr. Departamentu Konsularnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych (W.T. Drymmera), październik 1938 r.

²⁶ Orłowski: Spawa wspólnej granicy... (1979) i. m. 69. o.

²⁷ AAN, Instytucje Wojskowe, O II SG, sygn. 196 II/28, Raport kierownika ekipy na Węgrzech pplk. dypl. J. Skrzydlewskiego do Szefa Oddziału II Sztabu Głównego, Vasaros Nameny (Vásárosnamény) 30.X.1938.

²⁸ IJP, Archiwum Leona Orłowskiego, zesp. 78, t. 16, Poseł Orłowski do MSZ, 9.XI.1938.

²⁹ Radiotelgram szyfrowy Józefa Skrzydlewskiego do Tadeusza Pelczyńskiego o posunięciach Węgrów w sprawie Rusi Zakarpackiej, 23.XI.1938. In: Samuś, Paweł – Badziak, Kazimierz – Matwiejew, Giennadij: *Akcja „Łom”*. *Polskie działania dywersyjne na Rusi Zakarpackiej w świetle dokumentów Oddziału II Sztabu Głównego WP*. Warszawa, 1998. 236. o.

³⁰ Referat o działaniach dywersyjnych na Rusi Karpackiej. In: *Zbiór dokumentów pplk. Edmunda Charaszkiewicza* (2000) i. m. 129. o.

a magyaroké, nem hozta meg a kívánt eredményeket. A lengyel akciók előkészítésébe és végrehajtásába kb. ezer fő kapcsolódott be, katonák és önkéntesek egyaránt. Tevékenységük során életét veszttette hat csehszlovák állampolgár (vámósok, csendőrök, erdészek), több mint tíz lengyel meghalt vagy eltűnt. A lengyel beszámolókból számos vasúti és közúti híd, egy duzzasztó, postaépület megsemmisítéséről vagy megrongálásáról, vasútvonalak, illetve magasfeszültségű vezetékek megrongálásáról tudunk.³¹

A „Łom”-akció nem hozta meg a szervezők által elvárt eredményeket, azaz nem sikerült elérni a közös lengyel–magyar határt. Ez a cél elsősorban azért nem teljesült, mert a magyarok nem folytatták tovább a diverzáns katonai műveleteket. Varsóban még mindig reménykedtek a Németországtól független lengyel–magyar együttműködésben és a közös határvonal elérésében, Berlin diplomáciai támogatása nélkül. Ezt a célt, a lengyel diplomácia álláspontja szerint, gyakorlatilag csak úgy lehetett elérni, ha sikerül meggyőzni Budapestet a közös, Kárpátokban végrehajtott diverzáns műveletek szükség-szerűségéről. Ezen megoldás hívei között találjuk többek között Kazimierz Papée prágai lengyel követet és Mieczysław Chałupczyński konzult is.

Annak ellenére, hogy 1938–1939 fordulóján a lengyel–magyar kapcsolatok holtpontra jutottak és a lengyel diplomaták tisztában voltak azzal, hogy a magyarok alárendelődtek a német politikának, Budapest olyan jelzéseket kapott, miszerint Varsó jóindulattal viszonyul Magyarországhoz és kész folytatni az együttműködést.³² Ezzel összefüggésben már 1939. január 5-én a prágai lengyel követségen megszületett egy politikai-diverzáns jellegű terv,³³ amelynek célja nem csak Kárpáti Ukrajna Magyarország csatolása volt, hanem Kelet-Szlovákia is erre a sorsra jutott volna. Az akciók esetleges kiterjesztése szlovák irányba arról tanúskodott, hogy a lengyel kormányzat kétségbeesetten kereste annak módját, hogy elkerülhető legyen a magyar politika alárendelődése a német érdekeknek. 1939. február 24-én a budapesti lengyel katonai attasé, Emisarski alezredes azt jelentette, hogy a magyarok negatívan álltak hozzá a kárpátaljai diverzáns akciók folytatására vonatkozó

³¹ Dąbrowski: *Rzeczpospolita Polska...* (2007) i. m. 220–226. o.

³² *Diariusz i teki Jana Szembeka (1935–1945)*. Oprac. J. Zaráński. T. IV. Londyn, 1972; *Rozmowa z dyr. Kobyłańskim*, 4.I.1939. Uo. 459. o.; *Rozmowa z pos. Orłowskim*. Uo. 461. o.

³³ Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Ekspozytura 2 Oddziału II Sztabu Głównego (Ekspozytura 2 O II SG), sygn. I 303.4.5756. Wydział Wschodni Departamentu Politycznego Ministerstwa Spraw Zagranicznych do Szefa Oddziału II SG, 12.I.1939 r.

lengyel javaslatához és tervekhez. Az elutasítást a magyar fél Németország és Olaszország álláspontjával magyarázta.³⁴

Úgy tűnik, a Budapestről érkező pesszimista információk nem kedvetlenül tették el teljesen a lengyel felet abban, hogy továbbra is győzködjék a terveiket illetően a magyar felet. A probléma súlyáról tanúskodik, hogy körülbelül 1939. március 10-én Charaszkievicz őrnagyot, a Vezérkar 2. Osztályáról Budapestre küldték, de látogatása nem hozott eredményt.³⁵ 1939. március 15-én, amikor Kárpáti Ukrajna deklarálta függetlenségét, Berlin beleegyezett abba, hogy a magyarok foglalják el az ukrán miniállamot (ukraińskie państwo). A magyarországi lengyel diplomaták világosan látták, hogy magyar szövetségük Németország alárendeltjévé vált. Ezzel összefüggésben az új ungvári lengyel konzul, Jerzy Szczeniowski levélben tájékoztatta Orłowski követet, hogy 1939. május 1-jétől információs háló szervezésébe kezdtek Kárpátalja területén, amelynek során megfigyelték és információkat gyűjtöttek a német–ukrán együttműködésről, ennek hatásáról Lengyelország területére, a kommunisták tevékenységéről, illetve a helyiek hangulatát is vizsgálták.³⁶ Leon Orłowski támogatta Szczeniowski munkáját, és a lengyel külügyminisztérium Keleti Osztályának címzett jelentésében támogatta az információs hálózat finanszírozását.³⁷

Még ugyanabban a hónapban az ungvári lengyel konzul jelentette, hogy a kárpátaljai magyar uralom kéthónapos egyenlege határozottan negatívnak látszik. Ennek fő okát abban látták, hogy Budapest ügyetlenül kezelte az összes helyi politikai csoportot. Emiatt a magyarok nem rendelkeztek jelentős támogatói körrel a térségben, s ezt kihasználta a befolyását egyre növelő Németország. Ahogyan Szczeniowski a továbbiakban megjegyezte, a magyar kormányzat hibát követett el az ukránokkal való viszonyában. Az alsóbb szinteken elhelyezkedő személyek (hivatalnokok, tanárok) többsége hajlamos volt az új hatalommal való együttműködésre. Ennek ellenére ezt a réteget a magyarok üldözték, az előbbieket ugyanakkor mérsékelt álláspontot képviseltek az ukrán körök vezetői iránt. Ez a helyzet erősítette a németbarátságot és magyarelles hangulatot szított. A magyar hatóságok által zaklatott

³⁴ Stolarczyk, Józef: Próby polskich działań dywersyjnych na Rusi Zakarpackiej (listopad 1938 – marzec 1939). *Rocznik Wschodni* (Rzeszów), nr. 7, 2001. 171. o.

³⁵ Referat o działaniach dywersyjnych na Rusi Karpackiej. In: *Zbiór dokumentów pptk. Edmunda Charaszkiewicza* (2000) i. m. 112–113. o.

³⁶ AAN, Wydział Wschodni, sygn. 5324, Konsulat RP w Użhorodzie do Pana Posła RP w Budapeszcie (Az ungvári lengyel konzulátus a budapesti lengyel követ úrnak), 1939. május 4.

³⁷ Uo.

ukránok a segítségkéréseikkel egyre gyakrabban keresték fel a német konzulátust. A helyzetet a gazdaság katasztrofális állapota súlyosbította, amely Cseh-Szlovákia felbomlása után fokozatosan romlott.³⁸ A Szczeniowski által továbbított információkat alátámasztották a lengyel konzulátussal együttműködő ruszinok beszámolóí is. Ezek a beszámolók foglalkoztak az új hatalom korlátozó jellegével, a tömeges kivégzésekkel és letartóztatásokkal, gyakran hamis gyanúsítások és besúgások alapján. A fenyegetett ukránok egy része a huszti német konzulátuson jelentkezett, ahol anyagi támogatást szerzett vagy Németországba való kiutazási engedélyt kapott.³⁹

Ebben a helyzetben a kárpátaljai társadalmon belül nőtt a prágai kormány politikája iránti nosztalgia. Lengyelország ungvári konzulátusára ruszin lakosok jelentkeztek azzal a kéréssel, hogy be szeretnék lépni a Lev Prchala tábornok által csehszlovák emigránsokból szervezett Csehek és Szlovákok Légijába, mert elkötelezték magukat a németek elleni harcra.⁴⁰ Szczeniowski konzul kénytelen volt cáfolni, hogy a légio valóban létezne Lengyelország területén. A diplomata jelentésében adta hírül, hogy ez az információ a közös, magyar–lengyel kapcsolatok szempontjából kedvezőtlen hangulatot teremtett a magyarok körében. Ezzel összefüggésben kérte a feletteseit, hogy tájékoztassák a magyar felet, hogy Prchala tábornok tevékenységének semmi köze sincs azokhoz a pletykákhoz, miszerint Kárpátalját elszakítanák Magyarországtól és a cseh katonatisztnek nem áll szándékában foglalkozni az esetleges ruszin emigránsokkal.⁴¹

1939 júliusának második felében találkozott egymással a lengyel konzul és Kárpátalja magyar kormányzói biztosa, Perényi Zsigmond. Perényi annak

³⁸ Uo.

³⁹ AAN, Wydział Wschodni, sygn. 6577, Raport Konsulatu RP w Użhorodzie do Pana Posła RP w Budapeszcie (Az ungvári konzulátus jelentése a budapesti lengyel követ úrnak), 1939. július 12.

⁴⁰ Szerzej na temat formowania i działalności Legionu Czechów i Słowaków. In: Kupliński, Jerzy: *Polsko-czechosłowackie kontakty wojskowe od wiosny 1938 do jesieni 1939 roku*. Gdańsk, 1977. 252–289. o.; Zgórnjak, Marian: *Europa w przededniu wojny: sytuacja militarna w latach 1938–1939*. Księgarnia Akademicka, 1993. 444–446. o.; Kozeński, Jerzy: Uchodźcy czechosłowaccy w Polsce w 1939 r. *Przegląd Zachodni*, nr. 2, 1963. 307–322. o.; Kopecký, Rudolf: Československý odboj v Polsku v r. 1939. *Historie a vojenství*, nr. 6, 1964; Wandycz, Piotr: Emigracja czechosłowacka w Polsce. *Kultura*, nr. 4, 1960; Friedl, Jiří: *Na jedné frontě. Vztahy československé a polské armády za druhé světové války*. Praha, 2005.

⁴¹ AAN, Wydział Wschodni, sygn. 6577, Raport Konsulatu RP w Użhorodzie do Pana Posła RP w Budapeszcie (Az ungvári lengyel konzul jelentése a budapesti lengyel követ úrnak) 11/W/37/39, 1939. július 7.

a reményének adott hangot, hogy a közös határ össze fogja kapcsolni a két nemzetet. Hozzátette, hogy a kárpátaljai magyar politika összecseng a lengyel politikával és mindent el fog követni annak érdekében, hogy az általa kormányzott területen ne történjen semmilyen lengyelelles akció. Ezzel összefüggésben információkat kért az ukránok tevékenységével, illetve a Cseh-Morva Protektorátus és Szlovákia propagandájával kapcsolatosan.⁴² Perényi nem titkolta a lengyel diplomata előtt az országrész katasztrofális gazdasági helyzetét. Ezért, a közös határ megszilárdítása érdekében, kérte, hogy Lengyelország vásároljon nagyobb mennyiségben szőlőt, almát és bort. A lengyel import növelése ugyanis javítaná a helyi módosabb gazdák helyzetét, akiknek nincs esélyük az áruikat Magyarországon értékesíteni. Ily módon próbálkozott Budapest, hogy megnyerje a helyiek támogatását.⁴³ Szczeniowski konzul beleegyezett a régióban uralkodó politikai hangulattal kapcsolatos információk továbbításába. Azt is hozzátette, hogy a lengyel fél Kárpátalja területén nem folytat és nem is szándékozik folytatni semmilyen politikai akciót, és a lengyel konzulátus munkatársai korábban meglévő kapcsolataikat is megszakították. A gazdasági jellegű kérések (mezőgazdasági termények és bor vásárlása) felterjesztésre kerültek Varsó számára.⁴⁴

A lengyel diplomaták 1939. augusztus hónapi jelentése szerint Kárpátalján még rosszabbra fordult a helyzet. A helyi lakosok életkörülményei a csehszlovák korszakhoz képest jelentősen romlottak: nőttek az árak, emelkedett a munkanélküliek száma, a fizetések viszont csökkentek. Urbaniec helyettes konzul kritizálta Budapest politikáját az országhoz frissen visszacsatolt területeken. Azt állította, hogy a magyarok a ruszinokat alacsonyabb rendű lakosokként kezelik.⁴⁵ A diplomata pontosan írta le a régió helyzetét, amit érdemes idézni: „A magyarelles hangulatot fokozza az ukrán–német és a kommunista propaganda. A magyar fél részéről egy sereg inkább át nem gondolt, mintsem helytelen lépést lehet megfigyelni, amelyek kiváltják a helyiek ellenszenvét. Továbbra sem alkalmaznak ruszint a munkahelyeken, a korábban felvetteket pedig elbocsájtják, ugyanakkor az ukránokat favori-

⁴² AAN, Wydział Wschodni, sygn. 6577, Raport Konsulatu RP w Użhorodzie do Pana Posła RP w Budapeszcie (Az ungvári lengyel konzul jelentése a budapesti lengyel követ úrnak) 11/w/44, 1939. július 22.

⁴³ Uo.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ AAN, Wydział Wschodni, sygn. 6577, Raport Konsulatu RP w Użhorodzie do Pana Posła RP w Budapeszcie na temat nastrojów politycznych na Rusi Podkarpackiej (Az ungvári lengyel konzul jelentése a budapesti lengyel követ úrnak a kárpátaljai politikai hangulatról), 1939. augusztus 19.

zálják. Az ún. »magyarónok« a hatalmi tényezők támogatásával a helyi lakosokkal szemben eléggé provokatívan viselkednek. Az ukrán és a kommunista tevékenység tolerálása a helyi lakosok szemében egyet jelent a magyarok gyengeségével. Kárpátaljára Magyarország belsejéből elég sok hivatalnokot telepítettek át. Ezek a hivatalnokok rosszul fizetettek, ami miatt csalódottak is és az elégedetlenségüket a helyieken vezetik le. Nem ismerik a ruszin nyelvet, a lakosságot a magyar nyelv használatára kötelezik, ami a régió túl gyors magyarosításának tűnik. Túl brutálisan járnak el a helyiekkel. A magyar hivatalnokok, csendőrök és vasutasok nem tűnnek ki sem kulturáltsággal, sem intelligenciával. A cseh demokráciában eléggé megedződött ruszinok magukat kulturálisan magasabbra tartják. Összehasonlítva a mai – mind politikai, mind gazdasági – életkörülményeket a múlttal, a ruszinok azt állítják, hogy a csehek alatt, de még Volosin alatt is jobb volt [...] Ilyen körülmények és hangulat közepette egyre inkább növekszik a lengyelbarátság, a pánszláv érzelmekre alapozva. Sokszor lehet ezt hallani: »Semmi sem fűz minket össze a magyarokkal, mindenben különbözünk, és egyedül Lengyelország, mint szláv állam, képes minket felkarolni és megfelelő körülményeket biztosítani a fejlődéshez. Még az is jobb, ha teljesen ellengyelesedünk, mintsem a magyar korbács alatt éljünk.« Minden pletyka, amely a ruszin (és a magyar) légiókról szól, meghallgatásra talál és lelkesedést vált ki. A konzulátusra egyre több megvezetett önkéntes jelentkezik, s amikor megtudják, hogy semmiféle idegen légiók nem szerveződnek Lengyelországban, be kívánnak lépni a lengyel hadseregbe.”⁴⁶

Jan Urbaniec jelentéséből kiderül, hogy a magyarok közvetlenül a háború kirobbanása előtt engedtek a német nyomásnak Kárpátalja területén. Újra munkába álltak az ukránok, akik Kárpáti Ukrajna időszakában hatalmon voltak és törekedtek a Harmadik Birodalommal való szorosabb együttműködésre. A kárpátaljai helyzet, a Magyarországhoz való csatolás és a közös lengyel–magyar határ létrejötte ellenére, kedvezőtlennek vált Lengyelország számára. Varsóban tisztában voltak azzal, hogy Németország egyre növeli befolyását ezen a területen. Nem is olyan régen a magyar Kárpátalja feladata a közép-európai államok összekötése és ezáltal Lengyelország biztonságának erősítése volt, azonban 1939 augusztusában világossá vált, hogy minden másképpen történt – Kárpátalja újra veszélyes folyosóvá vált, amelynek területén keresztül egy fegyveres konfliktus esetén Lengyelországot meg

⁴⁶ AAN, Wydział Wschodni, sygn. 6577, Raport Konsulatu RP w Użhorodzie do dyr. Kobyłańskiego (Ministerstwo Spraw Zagranicznych) (Az ungvári lengyel konzulátus jelentése a külügyminisztériumnak), 11/W/44, 1939. július 24.

tudná támadni a német hadsereg, az ukrán körök támogatásával. A lengyel diplomáciának, annak ellenére, hogy elérte a kitűzött célokat, nem sikerült megszüntetnie a fenyegetést, amitől tartottak a lengyel politikai körök a két világháború közötti időszakban. Ha Németország magyar területről támadná meg Lengyelországot (Berlin ez ügyben erős nyomás alatt tartotta a magyar kormányzatot), akkor ez a támadás Kárpátaljáról indulna el. A lengyel félnek nem sikerült minimalizálnia a veszélyt, amely a Kárpátok másik oldalán bukkant fel. Kiderült ugyanis, hogy Csehszlovákia felbomlasztása nem szünteti meg ezeket a veszélyeket, hiszen nem Prága, hanem éppen Berlin volt az, amely befolyást gyakorolt a Lengyelországgal ellenséges ukrán körökre, amelyek többek között Kárpátalján is tevékenykedtek. A csehszlovák állam bukása csak megnövelte a veszélyt, ugyanis ez a Harmadik Birodalom geopolitikai győzelme volt. Minden ország, amelyek szomszédosak voltak Csehszlovákiával, függésbe kerültek Berlintől – egyesek az akaratuk ellenére (Csehország és Lengyelország), míg mások politikai kényszerűségből (Magyarország, Szlovákia vagy Románia).

Közvetlenül a második világháború kitörése előtt Varsóban attól a lehetőségtől tartottak, hogy a német hadsereg átlépi a Kárpátokon húzódó határt. Ezzel összefüggésben a lengyel diplomácia nyomást gyakorolt a magyar félre, hogy az nyilatkozatot bocsásson ki, miszerint a Wehrmacht nem vonulhat át magyar területen. Ilyen biztosítékot adott Csáky külügyminiszter Orłowski lengyel követnek 1939. augusztus 27-én.⁴⁷ Az egész helyzetet még egyértelműbbé tette a magyar kormányzó magatartása, aki nagy szimpátiával viseltette a szomszéd iránt. A háború kitörése előtti napon Horthy Miklós magához kérte Orłowski követet. A kormányzó kifejezte csodálatát a lengyelek hozzáállásával kapcsolatosan, és felháborodásának adott hangot a német politika és a németek magyarokkal szembeni eddigi bánásmódja miatt. Tájékoztatta a lengyel diplomatát arról, hogy személyes levelet írt Hitlernek, amelyben arról informálta a német kancellárt, hogy országa semmilyen szín alatt nem lép fel Lengyelország ellenében.⁴⁸

A magyarokkal való közös határ elérését nehéz a lengyel politika sikerei közé sorolni. Kiderült ugyanis, hogy az új szomszéd a Harmadik Birodalommal együttműködő államok blokkjába tartozik és egy német–lengyel konfliktus esetén Varsó nem számíthat a támogatására. Ezzel párhuzamosan elbukott

⁴⁷ Radiotelegram szyfrowy posła w Budapeszcie o rozmowie z ministrem spraw zagranicznych Węgier (AAN, MSZ, sygn. 6572), 11.V.1939. In: *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne*. Warszawa, 2007. 817. o.

⁴⁸ Radiotelegram szyfrowy posła w Budapeszcie o rozmowie z regentem Węgier (AAN, MSZ, sygn. 6572), 31.VII.1939. Uo. 847–848. o.

a lengyel külügyminisztérium és Józef Beck külügyminiszter által erőteljesen propagált Tengerköz-koncepció, és jelentősen gyöngültek Lengyelország védelmi lehetőségei a délkeleti határainál. A lengyel elköteleződés Kárpátalja ügyében, amely során Varsó jelentős erőforrást mozgósított, nem csak hogy nem hozta meg a várt eredményt, de még hibásnak is bizonyult. Ezen általános értékelésen nem változtatnak 1939 szeptemberének eseményei, amikor is éppen a közös lengyel–magyar határnak köszönhetően találhatott menedéket több tízezer lengyel Magyarország területén. A lengyeleknek nyújtott korabeli magyar segítséget Lengyelországban a mai napig számon tartják és nagyra értékelik.

Lengyelből fordította: Lagzi Gábor

Kárpátalja kérdése a román dokumentumok tükrében, 1938–1939

OTTMAR TRAȘCĂ – CORNEL GRAD

Münchenből Galacig. Románia, Lengyelország és Kárpátalja (1938. szeptember–október)

Az 1938. szeptember 28–30-án zajlott müncheni konferencia nem csak Csehszlovákia felbomlási folyamatának kezdetét jelentette –, amely folyamat 1939. március 15-én, a német Cseh-Morva Protektorátus létrehozásával ért véget –, hanem az európai erőegyensúlyt tekintve lényeges elmozdulásnak tekinthető a revizionista államok javára. A csehszlovák állam felbomlása majd eltűnése a térképről valójában az egész európai, a Párizs környéki békeszerződésekre és a Népszövetségre alapozott rendszer megszűnését is jelképezte.¹ A Szudétavidéknek a Birodalomhoz csatolásával, valamint a Teschen-

¹ A müncheni egyezmény megkötésének nemzetközi összefüggéseit és a világháború kitöréséig hátralevő időszak nemzetközi kapcsolataira gyakorolt hatását tárgyaló gazdag szakirodalomból elsősorban lásd: András D. Bán: *Hungarian-British Diplomacy 1938–1941. The Attempt to Maintain Relations*. London – Portland: Frank Cass, 2004. 23–54. o.; Aristotle A. Kallis: *Fascist Ideology. Territory and expansionism in Italy and Germany, 1922–1945*. London – New York: Routledge, 2000. 104–137. o.; David Dutton: *Neville Chamberlain*. London–New York: Oxford University Press, 2001; Hugh Ragsdale: *The Soviets, the Munich Crisis, and the Coming of World War II*. Cambridge – New York – Melbourne – Madrid – Cape Town – Singapore – São Paulo: Cambridge University Press, 2004; Ian Kershaw: *Hitler 1936–1945*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 2000; Ivan Pfaff: *Die Sowjetunion und die Verteidigung der Tschechoslowakei 1934–1938. Versuch der Revision einer Legende*. Köln – Weimar – Wien: Böhlau Verlag, 1996; Jürgen Tampke: *Czech-German Relations and the Politics of Central Europe. From Bohemia to the EU*. London – New York: Palgrave, 2003; Keith Neilson: *Britain, Soviet Russia and the Collapse of the Versailler Order, 1919–1939*. Cambridge – New York – Melbourne – Madrid – Cape Town – Singapore – São Paulo: Cambridge University Press, 2006; Klaus Hildebrand: *Das vergangene Reich. Deutsche Außenpolitik von Bismarck bis Hitler, durchgesehene Ausgabe*. Berlin: Prophylläen Taschenbuch, 1999. 756–788. o.; Maurice Cowling: *The Impact of Hitler. British Politics and British Policy 1933–1940*. Cambridge – New York – Melbourne – Madrid – Cape Town – Singapore – São Paulo: Cambridge University Press, 1975.

és Fristadt-térség Lengyelországnak való átengedésével Csehszlovákia politikai, etnikai és gazdasági szerkezetében visszafordíthatatlan változások mentek végbe. Csehország, Morvaország és Szilézia területe 1938. október 1. előtt 78 870 km² volt, ebből Németország és Lengyelország megkapott körülbelül 30 320 km²-t. E tartományok összesen 10 459 000 lakosából a szomszéd országoknak tett területi engedmények következtében Csehszlovákia elvesztett 3 828 000 főt. Ugyanolyan súlyosnak bizonyultak a Németország és Lengyelország javára végbement területi változások gazdasági következményei. Példának okáért a Szudétavidék átadásával Csehszlovákia elvesztett nem kevesebb, mint 3525 km vasútvonalat, ami a 13 560 kilométernyire becsült teljes csehszlovák hálózat 26%-át jelentette.² Mint az várható volt, Münchent követően nem csak a Harmadik Birodalom vagy Lengyelország szerzett meg csehszlovák területeket. Ellenkezőleg, a Harmadik Birodalom revizionista politikájával szembeni engedékeny angol és francia magatartástól felbátorodva kis időn belül Magyarország is bejelentette területi igényeit Csehszlovákiával szemben, aggodalmat keltve ezzel Bukarestben.

A román kormány helyzetét a szudéta válság napjaiban több tényező határozta meg. Habár Romániát Csehszlovákiához kötötte a Kisantant, ez a szövetség csak egy Magyarország részéről Csehszlovákiát ért katonai intervenció esetére szólt, egy Csehszlovákia és a Birodalom közötti fegyveres konfliktusra nem vonatkozott.³ Másrészt a román döntéshozóknak tekintetbe kellett venniük a lengyel kormány szudéta válsággal kapcsolatos, a München előtti időszakban nyilvánosságra hozott álláspontját, mely szerint egy német–csehszlovák katonai konfliktus esetén engedélyezni és segíteni fogja

177–206. o.; Peter Jackson: *France and the Nazi Menace. Intelligence and Policy Making 1933–1939*. London – New York: Oxford University Press, 2001. 247–297. o.; Peter Neville: *Hitler and Appeasement. The British Attempt to Prevent the Second World War*. London – New York: Hambledon Continuum, 2006. 91–120. o.; Richard Davis: *Anglo-French Relations Before the Second World War. Appeasement and Crisis*. London – New York: Palgrave, 2001.

² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (AMAE) București, fond 71/1920–1944 Cehoslovacia, volumul 29 – Politică economică, f. 353–358. Raportul nr. 2.837/C din 17.10.1938 al Legației române din Praga, semnat Radu Cruzescu.

³ A Csehszlovákiát, Romániát és Jugoszláviát összekapcsoló Kisantant 1920–1921-ben jött létre a Csehszlovákia és Jugoszlávia, Románia és Csehszlovákia, illetve a Románia és Jugoszlávia közötti védelmi szövetség megkötésével (1920. augusztus 14., 1921. április 23., ill. június 7.). A Kisantant elsődleges célja a Trianonnal meghúzott határok fenntartása és a magyar revizionizmus keresztezése volt. Ehhez lásd: Eliza Campus: *Din politica externă a României 1913–1947*. București: Editura Politică, 1980. 247–256. o.; uő.: *Mica Întelegere*. Ediția a 2-a. București: Editura Academiei Române, 1997.

a németek utánpótlását. Sőt, mi több, Varsó maga is területi követelésekkel állt elő Csehszlovákiával szemben (a Teschen- és Fristadt-régió).⁴ Harmadrészt a román kormánynak még azzal is számolnia kellett, hogy az ország területe Németország és a Szovjetunió közötti hadszíntérré válhat, ha a bukaresti döntéshozók a franciák unszolásának engedve átengednék román területen a csehszlovák szövetségesét megsegíteni szándékozó Vörös Hadsereget.⁵ Ez utóbbi esetben Románia nem csak azt kockáztatta, hogy egy konfliktusban szemben találja magát Németországgal –, amit II. Károly mindenáron el akart kerülni⁶ –, hanem a román politikai és katonai vezetés félt attól is, hogy a szovjet csapatok megjelenése Románia területén Besszarábia elvesztéséhez s esetleg az ország politikai rendszerének megdöntéséhez vezethetne.⁷

Mindennek következtében a bukaresti kormány a szudéta válság idején tartózkodó álláspontra helyezkedett. Ennek megfelelően egy 1938. szeptember 26-án, Sinaian, II. Károly elnökletével tartott zártkörű tanácskozás úgy határozott, hogy Románia nem fog beavatkozni a szudéta válságba,⁸ még akkor sem, ha Csehszlovákiát magyar támadás érné.⁹ A döntés tükrözte a román vezető körök akkori álláspontját, mely szerint egy szovjetbarát Csehszlovákia nem éri meg annak kockázatát, hogy miatta Románia esetleg háborúba keveredjen a Harmadik Birodalommal.¹⁰ Egy ilyen kellemetlen helyzet elkerülése érdekében a román kormány 1938. szeptember 9-én

⁴ Campus: *Mica Întelegeră* (1997) i. m. 219. o.; Florin Anghel – Nicolae Mareș – Dumitru Preda: *România–Polonia. Relații diplomatice I. 1918–1939*. București: Editura Enciclopedică, 2003. 97. sz. dokumentum. 196–197. o.; 98. sz. dokumentum. 198. o.

⁵ A szudéta válság alatti román–szovjet kapcsolatok rendkívül izgalmas elemzését és a Szovjetuniónak Csehszlovákia megsegítésére tett intervenciós előkészületeit lásd: Ragsdale: *The Soviets...* (2004) i. m. 76–92, 111–167. o.

⁶ Carol al II-lea Regele României: *Însemnări zilnice, 1937–1951. Volumul I (1 martie 1937–4 septembrie 1938)*. Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Viorica Moisuc, Nicolae Raus, cuvânt înainte de Ioan Scurtu. București: Editura Scripta, 2001. 257. o. Însemnarea din 02.09.1938.

⁷ Armand Călinescu: *Însemnări politice 1916–1939*. Ediție îngrijită și prefațată de Al. Gh. Savu. București: Editura Humanitas, 1990. 397–399. o. Însemnarea din 26.09.1938; Andreas Hillgruber: *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române 1938–1944*. București: Editura Humanitas, 1994. 56–57. o.; Campus: *Mica Întelegeră* (1997) i. m. 219; Carol al II-lea Regele României, *Însemnări zilnice...* (2001) i. m. 257. o. Însemnarea din 02.09.1938; Rebecca Haynes: *Politica României față de Germania între 1936 și 1940*. Iași: Editura Polirom, 2003. 58–60. o.

⁸ Călinescu: *Însemnări politice...* (1990) i. m. 397–399. Însemnarea din 26.09.1938.

⁹ Haynes: *Politica României...* (2003) i. m. 58. o.

¹⁰ Uo. 58–59. o.

azt kérte Berlintől, hogy magyar területről ne indítson katonai műveletet a csehszlovák állam ellen, illetve ne kényszerítse Magyarországot Csehszlovákia elleni katonai akcióra, mert az *casus foederis* lenne Románia számára.¹¹ A román diplomáciai jegyzék következményeként Hermann Göring marsall 1938. szeptember 28-án közölte a berlini jugoszláv nagykövettel, hogy egy esetleges Csehszlovákia elleni magyar katonai akció oly módon fog végbe menni, hogy „Románia és Jugoszlávia kötelezettségei nem lépnek érvénybe”. Göring egyúttal megismételte Németország azon hajlandóságát, hogy teljes körű garanciát nyújt Jugoszláviának és Romániának a magyar revizionizmussal szemben, azzal a feltétellel, hogy Belgrád és Bukarest viselkedése Németország irányában továbbra is „semleges” és „tisztá” marad, és felhívást intézett a két ország hivatalos köreihez, hogy „ne kelljen folyamatosan hol Moszkvára, hol Párizsra figyelniük”.¹²

A szudéta válság során képviselt álláspont ellenére a román kormány számára a müncheni konferencia fenyegető vészjelzést jelentett, a legkevesbé sem a csehszlovák kérdésről volt szó immár. Egyrészt az 1938. szeptember 29–30-i megállapodás eloszlatta a román döntéshozók azon illúzióit, melyek a kollektív biztonsághoz és a versailles-i békerendszert garantáló nagyhatalmaknak, főleg Angliának és Franciaországnak a náci Németország és a fasiszta Olaszország agresszív revizionista politikájával szembeni magatartásához fűződtek. Másrészt a román kormányban tudatosult, hogy a müncheni egyezmény következtében Kelet-Közép-Európa a német érdekszférába került,¹³ s a régió Angliával és Franciaországgal szövetséges kisállamainak, így Romániának ezután egyedül kell szembenézniük a Harmadik Birodalom expanzionista politikájával. Románia helyzetének a müncheni konferenciát követő nemzetközi megítélését jól jellemzi az a diplomáciai jelentés, melyet 1938. szeptember 30-án küldött Dimitrie Juraşcu oslói követ a bukaresti külügyminisztériumnak. A jelentés, melyet a román diplomata jól értesült személyekkel folytatott beszélgetések nyomán szövegezett, a nemzetközi kapcsolatokat illetően gyászos képet festett Románia jövőjéről. Mint rámutatott, „a Führer minden ünnepélyes ígérete ellenére, mely szerint Németország nem támaszt több területi követelést, megjósolható, hogy a Birodalom

¹¹ Uo. 58. o.

¹² AMAE, fond 71/1920–1944 Germania, volumul 76 – Relații cu România, f. 106–107. Telegrama cifrată nr. 38.219 din 28.09.1938 a Legației române din Berlin, semnată Radu Djuvara; Haynes: *Politica României...* (2003) i. m. 58. o.

¹³ AMAE, fond 71/1920–1944 Germania, volumul 76 – Relații cu România, f. 136–137. Telegrama cifrată nr. 1.893 din 31.10.1938 a Legației române din Roma, semnată Alexandru Duiliu Zamfirescu.

igen rövid időn belül előveszi a Memel-kérdést, majd meg fogja kísérelni, hogy minden szerteágazó politikai és gazdasági vonatkozásával megoldja a Duna nagy problémáját, a német politika fővonalát, amely politika nem Trieszt vagy Thesszaloniki, hanem a síkságokon keresztül egészen a perzsa és mezopotámiai kimeríthetetlen olajvagyon felé irányul. Harsányan éled ma újjá a »BBB« [Berlin–Bagdad Vasút], s ezért nem a Berlin–Róma, hanem a Rajna–Duna vonal lesz az igazi tengely, mely felé a holnap Közép- és Kelet-Európájának népei gravitálni fognak. Ezért Románia hamarosan e politika egyik célpontjává válik, mely igyekszik majd őt meggyőzni, szükség esetén pedig rákényszeríteni, hogy tagolódjon be a német univerzumba. Századunk szerencsétlenségére a müncheni egyezmény minden elhangzó vigasz ellenére még inkább Németország győzelmét jelenti, az olasz szatellit segedelmével immár szabályozott módon, igazi gengszterpolitikával képes félelemben tartani és terrorizálni az egész emberiséget.”¹⁴ Az idézett jelentés hevesen bírálta Anglia és Franciaország megbékítő politikáját, mely „megrettenve tér ki a nyers erő elől”, képviselői aláírásával Münchenben áldását adta arra, hogy „Európa mészárosai feltrancsírozzák a civilizációt”, előrevetítve egyben, hogy az elkövetkezőkben milyen sorsot szán Romániának a Harmadik Birodalom vezetése: „A románok szerencsétlenségére országuk hamarosan a többiekénél inkább fenyegetve lesz, s mivel nyugatról immár aligha várható bármiféle hatékony segítség, kénytelenek lesznek megadni magukat elkerülhetetlen sorsuknak, igen hamar Németország vazallusai lesznek, miközben az revíziós alapon máris magyar–szász (és talán bulgár) támadást készít elő ellenük.”¹⁵

A müncheni egyezmény várható következményei által keltett félelmek, – melyeket, mint az előzőekben rámutattunk, a különböző európai fővárosokból érkezett vészjelzések is erősítettek – rákényszerítették a román döntéshozókat az addigi külpolitika felülvizsgálatára. Már azon a napon, amikor Adolf Hitler, Benito Mussolini, Neville Chamberlain és Eduard Daladier találkozott a bajor fővárosban, hogy ellássa kézjeggyével a Szudétavidék sorsát megpecsételő egyezményt, a királyi háztartás minisztere, II. Károly legközelebbi munkatársa, Ernest Urdăreanu megbízásából Șerban Flondor palotamarshall meglátogatta Wilhelm Fabricius bukaresti német követet, hogy kifejezze előtte: Károly király „szeretné az eddigieknél szorosabbra fűzni a kapcsolato-

¹⁴ Uo., f. 108–110. Raportul cifrat nr. 1.117 din 30.09.1938 a Legației române din Oslo, semnată Dimitrie Jurașcu.

¹⁵ Uo.

kat Németországgal”.¹⁶ Ez az indítvány nem csak München következménye volt – amely egyezmény a közép-kelet-európai térségben kétségkívül megváltoztatta a nemzetiszocialista Németország javára a nagyhatalmak közötti erőegyensúlyt –, hanem egyben kifejezte Bukarestnek a saját államhatáiraival kapcsolatos veszélyérzetét, melyet Angliának és Franciaországnak a Harmadik Birodalom expanzionizmusa előtti fokozatos meghátrálása keltett.

A román hivatalos körökben tudatosult, hogy Csehszlovákia feldarabolásával, a Szudétavidék Németországhoz csatolásával jelentősen nőttek Magyarország esélyei is Szlovákia és Kárpátalja [*Ucraina subcarpatică* / Kárpáti Ukrajna] annektálására, márpedig az események ilyen menete erősítené a Romániával szembeni magyar területi követeléseket. Tény, hogy a román döntéshozó körökben München Anglia és Franciaország érdektelenségének, sőt képtelenségének jele volt arra, hogy a továbbiakban is garantálja a versailles-i békerendszer haszonélvezőinek, Közép-Kelet-Európa államainak területi integritását, minek következtében a román kormány természetes módon reményeit immár Németországba vetette, mint amely hatalom egyedül képes megvédeni Romániát a Szovjetunió és főleg a Magyarország által képviselt revizionizmustól. Mint ahogy a budapesti kormány számára is ugyanolyan nyilvánvalóvá vált, hogy Csehszlovákiával és Romániával szembeni területi követelései érvényesítésének kulcsa kétségkívül Berlinben van, s így az elkövetkezőkben hatványozottan sűrűsödni kezdtek a magyar vezető körök azon gesztusai, melyek a Harmadik Birodalom jóindulatának elnyerését célozták Budapest területi követeléseinek megvalósítása érdekében. Ennek folyamányaként München után Berlin gyakorlatilag döntőbíró lett a Románia és Magyarország közötti versenyfutásban, mely az első világháború után meghúzott határok megtartásáért, illetőleg felülvizsgálataért folyt, s helyzete lehetővé tette számára, hogy a maga javára fordítsa a román–magyar területi ellentéteket.

Mint várható volt, annak lehetősége, hogy 1938 őszén Magyarország bekebelezi Kárpátalját, leplezetlen aggodalmakat keltett Bukarestben. A román hatóságok véleménye szerint ez a fejlemény nem csak a magyar revizionista politika kétségtelen sikerét jelentené, hanem, és még inkább, újra felvetné a Trianonnál kialakított román–magyar határok revíziójának kérdését. Ám azon lehetséges politikai hatások mellett, melyekkel Kárpátaljának Magyarország általi annektálása járna, a román kormányt legalább annyira foglalkoztatták egy ilyen akció gazdasági következményei. A Románia és Közép-Európa, ezen belül Csehszlovákia és Németország közötti legfonto-

¹⁶ Hillgruber: *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu...* (1994) i. m. 58. o.; Haynes: *Politica României...* (2003) i. m. 64. o.

sabb, egyben legrövidebb közlekedési útvonalak Kárpátalján haladtak keresztül, ezeken zajlott a Románia és Csehszlovákia közötti legfontosabb árucseré, mint például a román államba tartó cseh vagy német fegyverszállítmányok. Kárpátalja esetleges magyar annektálása elvágta volna ezeket a Romániát Csehszlovákiához és Németországhoz kapcsoló közvetlen útvonalakat, nagy mértékben károsítva a román gazdaságot. Ráadásul egy ilyen helyzetben a Romániának szánt cseh vagy német fegyverszállítmányoknak egy ellenséges Magyarország területén kellett volna áthaladniuk, amit a román kormány szeretett volna bármi áron elkerülni.¹⁷ Ezért a müncheni egyezmény aláírása után Románia egy sor diplomáciai jegyzéket fogalmazott a közös román–csehszlovák határ megmentése érdekében, illetve Kárpátalja Magyarország általi annexiójának megakadályozására. E demarsokhoz hozzájárultak a különböző európai fővárosokba akkreditált román diplomaták azon, 1938. október elején, a külügyminisztériumnak küldött jelentései is, melyek rámutattak egyes nagyhatalmak, mindenekelőtt Olaszország és Lengyelország segítőkészségére egy közös magyar–lengyel határ létrehozásában.¹⁸

Varsó számára a Kárpátalja Magyarország általi annektálásával létrejövő lengyel–magyar közös határ fontos külpolitikai célt jelentett, mellyel útját lehet állni mind a Harmadik Birodalom, mind a Szovjetunió expanzív törekvéseinek. A másik ok, mely Varsót arra ösztönözte, hogy szorgalmazza Kárpátalja Magyarországhoz csatolását, a terület ruszin lakosságának lehetséges irredentizmusában rejlett. Ha a müncheni egyezményig a lengyel hatóságok e tényezőnek nem szenteltek különösebb figyelmet – hiszen a szóban forgó terület a csehszlovák állam része volt, a prágai kormány pedig azidáig sikeresen szembehelyezkedett a ruszin népesség autonómia-mozgalmával –, 1938. szeptember 30. után a helyzet radikálisan megváltozott. A szudétanemek önrendelkezési jogának Hitler általi proklamálása biztatólag hatott a szlovák és a csehszlovákiai ruszin népesség centrifugális törekvéseire, ami nem kerülhette el Varsó figyelmét. A félelem egy autonóm vagy éppenséggel független Kárpáti Ukrajna létrehozása és a vonzerő miatt, melyet ez az államszervezet – egy potenciális „ukrán Piemont” – gyakorolni volna képes

¹⁷ AMAE, fond 71/1920–1944 Polonia, volumul 59 – Relații cu România, f. 367–379. „Conferința de la 18 octombrie 1939, orele 4 p.m. ce a avut loc la Galați pe Yachtul Luceafărul, între Majestatea sa Regele Carol II al României, D-l Colonel Beck, Ministrul Afacerilor Străine al Poloniei și D-l Comnen, Ministrul Afacerilor Străine al României”; Anghel – Mareș – Preda: *România-Polonia...* (2003) i. m. 105. sz. dokumentum. 203–210. o.; Hillgruber: *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu...* (1994) i. m. 60–62. o.; Haynes: *Politica României...* (2003) i. m. 63. o.

¹⁸ Campus: *Din politica externă a României 1913–1947* (1980) i. m. 389. o.

a főleg Lengyelország és a Szovjetunió területén élő ukrán népességre, arra készítette Varsót, hogy a Münchent követő időszakban fokozza erőfeszítéseit Kárpátalja Magyarországra történő betagozása, s ily módon a közös lengyel–magyar határ kialakítása érdekében.¹⁹ Csakhogy az itt vázolt célok szembe-
tűnően ellentétben álltak a román kormány politikai, gazdasági és katonai érdekeivel, ami bukaresti döntéshozó körökben időnkénti dühödt ellenkezést váltott ki a lengyel kormány terveivel szemben.

Tekintve azon tényt, hogy Kárpátalja Magyarország általi annektálásának Lengyelország volt a fő támogatója, a román kormány kezdetben ebben az irányban összpontosította diplomáciai jegyzékeit, hogy meggyőzze a lengyel felet: a területnek a csehszlovák államban kell maradnia. Így 1938. október 6-án a varsói román nagykövetség utasítást kapott arra, hogy közölje a lengyel külügyminisztériummal: mind Románia, mind Jugoszlávia a legnagyobb mértékben érdekelt Szlovákia és Kárpátalja sorsának alakulásában, s álláspontjuk szerint Románia határai mentén esetleges területi változásokra csak Csehszlovákia és Magyarország közvetlen megegyezése nyomán – a román fél egyetértésével – kerülhet sor, ha pedig a két fél nem tudna megállapodni, a kérdést nagyhatalmi döntőbíró elé kell utalni. A román kormány egyben kifejezte egyet nem értését Lengyelország ez ügyben tanúsított álláspontját illetőleg, mert „ahelyett, hogy képviselné a vele szövetséges Románia érdekeit, bátorítja Magyarországot egy attól idegen szláv nép annektálására, újabb kisebbségi kérdést és tűzfészket hozva létre így a szomszédságunkban”.²⁰

A román kormány üzenetét Richard Franasovici varsói román nagykövet a József Beck lengyel külügyminiszterrel folytatott beszélgetés alkalmával adta át. Beck ígéretet tett a román fél által kifejtett álláspont figyelembe vételére, bár meglátása szerint azt már túlhaladták az események, amennyiben a rendelkezésre álló információk szerint a fejlődés Szlovákia függetlenségének kinyíl-

¹⁹ Bővebben lásd: Paul R. Magocsi: *The Rusyn-Ukrainians of Czechoslovakia: An Historical Survey*. Wien: Wilhelm Braumüller Universitäts Verlagsbuchhandlung, 1983. 44. o.; Albert S. Kotowski: Ukrainisches Piemont? Die Karpatenukraine am Vorabend des Zweiten Weltkrieges. In: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. Band 49. Heft 1. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2001. 74–76. o.; Frank Golczewski: *Deutsche und Ukrainer 1914–1939*. Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh Verlag, 2010. 817. o.; Jan Jacek Bruski: *In Munich's shadow: The Ukrainian question in Polish foreign policy (October 1938–March 1939)*. *Nova Ukraina* (Kraków), nr. 11, 2011. 29–42. o.

²⁰ AMAE, fond 71/1920–1944 Polonia, volumul 59 – Relații cu România, f. 364. Telegrama cifrată nr. 59.915 din 06.10.1938 a Ministerului de Externe român către Ambasada română din Varșovia, semnată Nicolae Petrescu-Comnen; Anghel – Mareș – Preda: *România–Polonia...* (2003) i. m. 101. sz. dokumentum. 200. o.

vánításával Csehszlovákia felbomlása felé haladt. Beck ugyancsak megemlítette, hogy Lengyelország támogatja a független Szlovákia megteremtését, és a Budapestnek küldött jegyzék nyomán a magyar kormány hajlandónak mutatkozik arra, hogy Szlovákiával szembeni területi követeléseit a magyar népességű régiókra korlátozza. Kárpátalja sorsát illetőleg a lengyel külügyminiszter nem titkolta beszélgetőpartnere előtt, hogy a szóban forgó terület előbb vagy utóbb, „három nap vagy három hét múlva” vissza fog térni Magyarországhoz, ebben már egyetértés uralkodik a nagyhatalmak között. Franasovici nagykövet azzal a benyomással távozott a beszélgetésről, hogy a Szlovákiával szembeni területi követelések korlátozásért cserébe Kárpátalja ügyében Magyarország elnyerte Lengyelország feltételek nélküli támogatását.²¹

A Richard Franasovici nagykövet által küldött jelentés szaporította a román kormánynak Csehszlovákia közeli felbomlásával kapcsolatos félelmeit, arra készítette Bukarestet, hogy még ugyanaz nap, 1938. október 6-án jegyzékkel forduljon a prágai kormányhoz, megosztva vele a lengyel külügyminisztertől kapott információkat. A helyzet súlyossága okán a román kormány azt ajánlotta Prágának, hogy: 1) követelje a nagyhatalmaktól a müncheni megállapodások tiszteletben tartását és közbenjárásukat Budapestnél és Varsónál a Magyarország által követelt területek megszállásának megakadályozása érdekében; 2) követelje nemzetközi erők beavatkozását; 3) haladéktalanul kössön politikai egyezséget a szlovákok és a ruszinok képviselőivel, „minden elvesztegetett pillanat végzetes lehet Csehszlovákia sorsát illetőleg”.²² Az eddigi kutatások alapján nehezen állapítható meg, vajon a román fél figyelmeztetésének volt-e, s ha igen, milyen mértékben része az 1938. október 6-án a prágai kormány és a szlovák pártok képviselői közötti politikai egyezmény megkötéséhez, tény azonban, hogy az aláírás elodázta Szlovákia kiválását, az utolsó pillanatban megghiúsítva a Csehszlovákia szétzúzását célzó varsói és magyarországi terveket.²³

²¹ AMAE, fond 71/1920–1944 Polonia, volumul 59 – Relații cu România, f. 362–363. Telegrama cifrată nr. 4.336 din 06.10.1938 a Ambasadei române din Varșovia, semnată Richard Franasovici; Anghel – Mareș – Preda: *România–Polonia...* (2003) i. m. 102. sz. dokumentum. 201. o.

²² AMAE, fond 71/1920–1944 Cehoslovacia, volumul 25 – Politica internă, f. 50. Telegrama cifrată nr. 59.918 din 06.10.1938 a Ministerului de Externe către Legația română din Praga, semnată Nicolae Petrescu-Comnen.

²³ Uo., f. 52. Telegrama cifrată nr. 2.697 din 06.10.1938 a Legației române din Praga, semnată Radu Crutcescu; f. 59–62. Raportul nr. 2.699/C din 07.10.1938 al Legației române din Praga, semnat Radu Crutcescu.

Ahogy sikerült elhárítani a csehszlovák állam eltűnésének közvetlen veszélyét, a román kormány újra elkezdte küldözgetni jegyzékeit a lengyel fővárosba, hogy megakadályozza egy Kárpátalját illető lengyel „coup de main” végrehajtását. 1938. október 8-i levelében Nicolae Petrescu-Comnen külügyminiszter arra utasította Richard Franasovici nagykövetet, hogy a lengyel hatóságoknak küldött további jegyzékekben ébressze rá őket, hibás döntés Magyarország „abszurd” területi követeléseinek támogatása, ellentétes a román–lengyel szövetségi szerződés szellemével; hívja fel figyelmüket a „fájdalmas meglepetésre, melyet nálunk Lengyelország viselkedése okozott, mivel súlyos akciójával nem csak figyelmen kívül hagyja szerződéseink formális rendelkezéseit, hanem még megkérdésünk nélkül összefogott magyar ellenségeinkkel, segítve a mi érdekeink ellen folytatott harcukat”.²⁴

A román kormánynak a közös magyar–lengyel határ gondolatával –, mely nagy népszerűségnek örvendett a politikai vezetésben, a sajtóban és a lengyel közvéleményben²⁵ – szembeni ellenkezése nem volt képes eltántorítani a lengyel döntéshozókat. Éppen ellenkezőleg, 1938 októbere folyamán a lengyel kormány fokozott erőfeszítésekkel igyekezett rávenni Romániát arra, hogy fogadja el Kárpátalja Magyarország általi bekebelezését. Az energikus fellépés mögött többek között ott állt Berlin Kárpátaljával kapcsolatos álláspontja. A Harmadik Birodalom vezetése kezdetben politikai és katonai megfontolásokból nem támogatta a Lengyelország és Magyarország közötti közös határ kialakítását. Így 1938. október 6-án a Wehrmacht Főparancsnoksága (OKW) emlékiratot juttatott el a német külügyminisztériumba, s benne – stratégiai okokból – ellenezte a közös lengyel–magyar határ gondolatát, akárcsak a szlovák autonomista törekvések támogatását. A külügyminisztérium álláspontját Ernst Woermann államtitkárhelyettes fogalmazta meg 1938. október 7-én, Hitlernek küldött feljegyzésében. Woermann támogatta Kárpátalja autonómiáját, de azt Szlovákián vagy Csehszlovákián belül képzelte, fenntartva egyúttal, hogy el kell utasítani a közös határra vontkozó lengyel–magyar terveket.²⁶

²⁴ AMAE, fond 71/1920–1944 Polonia, volumul 6, f. 263–265. Scrisoarea din 08.10.1938 a ministrului de Externe Nicolae Petrescu Comnen adresată ambasadorului român la Varșovia, Richard Franasovici; Campus: *Din politica externă a României 1913–1947* (1980) i. m. 389–390. o.; uő.: *Mica Înțelegeră* (1997) i. m. 224–225. o.

²⁵ AMAE, fond 71/1920–1944 Polonia, volumul 12 – Presă, f. 50–56. Buletinul de presă nr. 420 din 07.10.1938 al Ambasadei române din Varșovia; f. 75–80. Buletinul de presă nr. 424 din 12.10.1938 al Ambasadei române din Varșovia; Buletinul de presă nr. 425 din 13.10.1938 al Ambasadei române din Varșovia.

²⁶ Kotowski: *Ukrainisches Piemont?* (2001) i. m. 77. o.

A Harmadik Birodalom vezetésének Kárpátaljára vonatkozó hivatalos álláspontja legközelebb egy 1938. október 10-i, a külföldi diplomáciai képviselőknek küldött külügyminisztériumi körlevélben jelent meg,²⁷ amit Prága és Budapest tudomására is hoztak az 1938. október 14-én, Münchenben zajlott kétoldalú német–csehszlovák, illetve német–magyar megbeszélések keretében. František Chvalkovský csehszlovák külügyminiszternek ekkor Hitler azt javasolta, hogy a jórészt magyar lakosságú területeket adják át Magyarországnak, az etnikailag nem egyértelmű régiókban pedig rendezzen népszavazást. Hitler nem titkolta, hogy Csehszlovákia határainak a Birodalom általi garantálásához előfeltétel a minimális magyar területi követelések kielégítése. Ugyanakkor kész volt biztosítékokat nyújtani arra nézve, hogy a német fél által javasolt új határvonal Ungvár és Munkács városát meghagyja Kárpáti Ukrajna keretében.

Míg a csehszlovák külügyminiszterrel normális hangnemben, addig a volt magyar miniszterelnökkel, Darányi Kálmánnal feszült légkörben zajlott a beszélgetés. A Führer ingerülten felhánytorgatta a magyar kormánynak a szudéta válság alatti magatartását, kijelentve, hogy két héttel a müncheni egyezmény után Németország nincs abban a helyzetben, hogy a magyar területi törekvések megoldását elősegítendő újabb nagyhatalmi konferenciát hívjon össze, mert azzal csak a német politikát kompromittálná. Hitler megkérdőjelezte a magyar fél által közölt információkat arról, hogy a szlovákok és a ruszinok szeretnék Magyarországhoz kerülni, s figyelmeztette beszélgetőpartnerét, hogy egy, a magyar területi követelések miatt kirobbanó konfliktus esetén Budapest nem számíthat német segítségre, egyébként pedig egy ilyen összeütközés kimenetele legalábbis „kétséges” lenne. Mindezek fényében Hitler azt ajánlotta, hogy a magyar kormány folytasson közvetlen tárgyalásokat a csehszlovák hatóságokkal.²⁸

Berlinnek a közös lengyel–magyar határt elutasító álláspontja arra indította József Beck lengyel külügyminisztert, hogy diplomáciai jegyzék útján egyszer még megpróbálja rávenni a román kormányt: fogadja el Kárpátalja Magyarország általi annektálását. A lengyel döntéshozó körök ugyanakkor abban reménykedtek, hogy Bukarest és Budapest kapcsolatainak javításával létrehozható egy Lengyelország–Románia–Magyarország tömb, mely ellent

²⁷ Uo. 77–78. o.

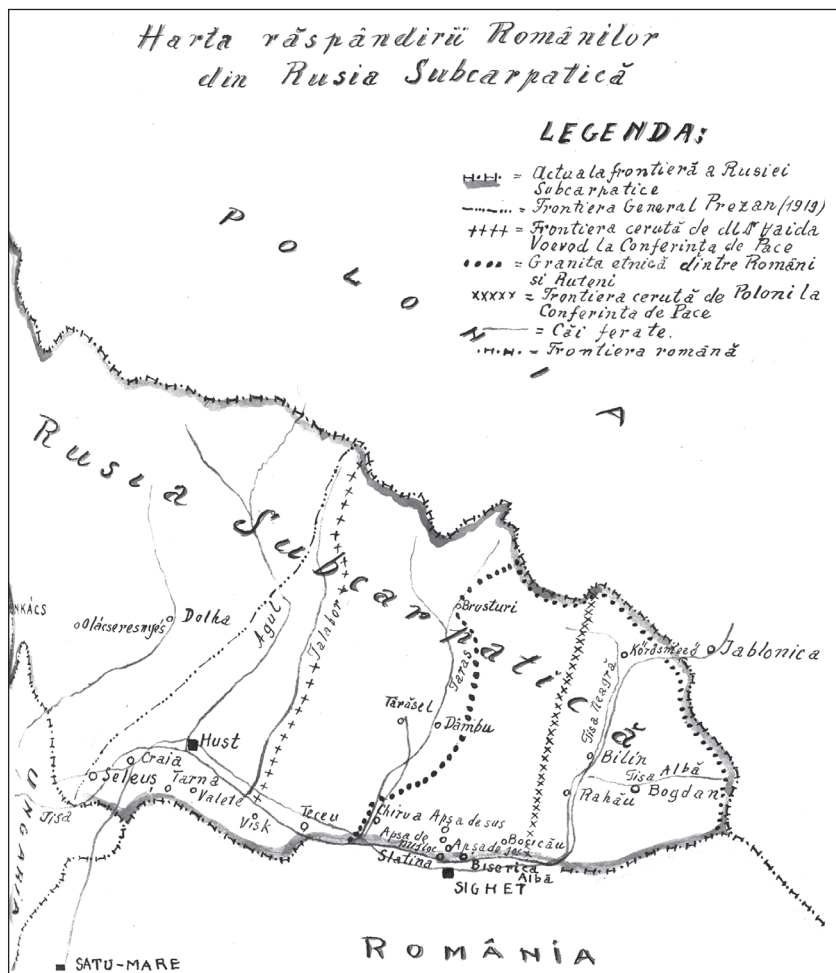
²⁸ *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Összeáll., s. a. r., a bevezető tanulmányt írták: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula. Budapest, 1968. 149. sz. dokumentum. 303–306. o.; Kotowski: *Ukrainisches Piemont?* (2001) i. m. 79. o.

tudna állni mind Németországnak, mind a Szovjetuniónak.²⁹ A döntő megbeszélésre a román hatóságokkal 1938. október 18-án, Galacon [Galați] került sor, a Luceafărul jacht fedélzetén, II. Károly és a két külügyminiszter, Józef Beck, illetve Nicolae Petrescu-Comnen részvételével. Mint az várható volt, a tárgyalás Kárpátalja kérdése körül forgott, a lengyel külügyminiszter kiállt a terület Magyarország általi bekebelezése mellett. Abból kiindulva, hogy Közép-Európa problémáit úgy kell elrendezni, hogy „a megoldások tartssanak ki legalább egy nemzedék életében”, Beck kijelentette, hogy Kárpátalja annektálása Csehszlovákia által az első világháborút lezáró békeszerződéseknek megfelelően tisztán politikai döntés volt, mindenféle történelmi vagy etnikai alap nélkül, mivel 1918-ig ebben a tartományban soha senki nem látott egyetlen csehet sem. Mint rámutatott, ezzel szemben a magyar népesség jelentős enklávékat alkotott itt, ezért jogosak Magyarország területi követelései, a közös lengyel–magyar határ gondolata pedig igen népszerű Lengyelországban. Ezt követően a lengyel diplomácia vezetője sötét színekkel festette le a Csehszlovákiában München után kialakult helyzetet – eszerint az ország anarchiába és káoszba süllyedt –, Kárpátalja területét pedig afféle *no man's land*-nak minősítette, a legjobb megoldás tehát Magyarországra való betagozása. Így meg lehetne szüntetni azt a Lengyelország biztonságát fenyegető veszélyt, melyet egy ukrán állam megjelenése jelentene itt a régióban, emellett javulnának a román–magyar kapcsolatok, mert Budapest kijelentette, hogy félreteszi Romániával szembeni területi követeléseit, ha Románia elfogadja Kárpátalja kérdésének Magyarország javára történő megoldását. Ebben az esetben Bukarest számíthat északnyugati határa kiigazítására és a Tisza jobb partján található román lakosságú terület odacsatolására, ami egyben a Lengyelországba tartó közlekedési útvonalakon is javítana.

A lengyel külügyminiszter pártoló előadása, érvei ellenére a román fél kitartott eredeti álláspontja mellett, kategorikusan elutasítva Varsó ajánlatát. II. Károly és Nicolae Petrescu-Comnen külügyminiszter a negatív választ politikai, gazdasági és katonai szempontokkal indokolta. Azzal az optimizmussal szemben, melyet Varsó táplált Kárpáti Ukrajna magyar annektálásának pozitív hatásait illetően, a román fél pesszimizmusának adott hangot, úgy vélekedve, hogy az események ilyen módon való lefolyását követően Magyarország nem mondana le Romániával szembeni területi követeléseiről. Ezen kívül, mint Románia képviselői rámutattak, a kárpátaljai román népesség teljes mértékben elégedett volt a Csehszlovákiában élvezett jogaival, szabadsá-

²⁹ Anghel – Mareș – Preda: *România–Polonia...* (2003) i. m. 99. sz. dokumentum. 198–199. o.

I. térkép. Kárpátalja románok által lakott területe

Forrás: AMAE (Román Külügyminisztérium Levéltára). Fond 71/1920–1944. Magyarország. 109. kötet. 190. f.

gával, éppen ezért nem kíván ismét magyar uralom alá kerülni, amelyekről amúgy is „gyászos emlékei vannak”. II. Károly és Comnen külügyminiszter emellett kifejtette, hogy Románia „létfontosságú” gazdasági érdeke a határ megőrzése Csehszlovákiával, rámutatva, hogy megszüntetése a Csehszlovákiával és Németországgal folytatott kereskedelmi forgalom drasztikus csökkenéséhez vezetne, amit mindjárt követne Csehszlovákia német megszállása

és ebből kifolyólag a csehszlovák gazdaság betagozása a Birodalom szervezetebe. Végül pedig a román fél emlékeztetett arra, hogy Románia és Magyarország határa körülbelül négyszáz kilométer, katonailag megerősítve. Kárpátalja magyar annektálásával a határ kétszáz kilométerrel hosszabb lenne, ami az egész nyugati határ védelmi rendszerét veszélyeztetné.

A román oldal érveivel szemben Beck új elemek felvetése nélkül csupán megismételte az általa előzőleg kifejtett szempontokat a román kormány meggyőzése érdekében.³⁰ A galaci megbeszélés valójában ismét megerősítette a két állam közötti, Csehszlovákia és Kárpátalja sorsával kapcsolatos alapvető nézetkülönbségeket, Varsó és Bukarest homlokegyenest eltérő álláspontját. Habár a lengyel sajtó pozitív színben tüntette fel a lengyel külügyminiszternek a román vezetőkkel folytatott megbeszélésén született eredményeket,³¹ a lengyel kormány a későbbiekben nem rejtette véka alá a galaci tárgyalás sikertelensége és a román kormány Kárpátalját illető álláspontja miatti mély elégedetlenségét. A közös lengyel–magyar határ létrehozásának 1938 őszi megghiúsulását Varsó egyrészt Németország negatív hozzáállásának tulajdonította, másrészt Magyarország „gyenge és határozatlan” viselkedésének, továbbá Románia kategorikus szembehelyezkedésének számlájára írta, ez utóbbi „járult hozzá a legnagyobb mértékben” a lengyel kormány politikai terveinek megtorpedozásához.³² Emlékirataiban a román vezetők álláspontja miatt kiábrándult és ingerült Beck külügyminiszter bírálta Romániát, ugyanakkor nem titkolta elégedetlenségét a magyar kormány magatartása miatt sem, amely 1938 októberében a defetizmus és az irreális követelések között ingadozott. Állítása szerint Budapest azt kérte volna a lengyel kormánytól, hogy az ország foglalja el Szlovákiát és Kárpátalját, majd mondjon

³⁰ AMAE, fond 71/1920–1944 Polonia, volumul 59 – Relații cu România, f. 367–379. „Conferința de la 18 octombrie 1939, orele 4 p.m. ce a avut loc la Galați pe Yachtul Luceafărul, între Majestatea sa Regele Carol II al României, D-l Colonel Beck, Ministrul Afacerilor Străine al Poloniei și D-l Comnen, Ministrul Afacerilor Străine al României”; „Notă privind discuțiile ministrului Beck cu regele român din 19 octombrie 1938 ora 16 la Galați, în prezența ministrului Comnen”. A dokumentumot Gabriel Birtaş tette számunkra elérhetővé, akinek ezt ezúttal is köszönjük.; Anghel – Mareș – Preda: *România–Polonia...* (2003) i. m. 105. sz. dokumentum. 203–210. o.; Nicolae Dascălu: *Relații româno-polone în perioada interbelică (1919–1939)*. București: Editura Academiei Române, 1991. 58–62. o.

³¹ AMAE, fond 71/1920–1944 Polonia, volumul 12 – Presă, f. 104–110. Buletinul de presă nr. 438 din 22.10.1938 al Ambasadei române din Varșovia; f. 111–116. Buletinul de presă nr. 439 din 24.10.1938 al Ambasadei române din Varșovia.

³² Uo., volumul 47 – Relații cu Ungaria, f. 347–349. Telegrama cifrată nr. 5.015 din 29.11.1938 a Ambasadei române din Varșovia, semnată Richard Franasovici.

le e területekről Magyarország javára.³³ E negatív zöngék ellenére Varsó nem mondott le a közös magyar–lengyel határ megvalósításáról, és a továbbiakban is aktívan támogatta Magyarország Csehszlovákiával szembeni területi követeléseit.³⁴

*Románia, Németország és Kárpátalja kérdése
(1938. október – 1939. március)*

A magas szintű galaci román–lengyel megbeszélések eredménytelensége nemcsak Bukarest és Varsó viszonyára gyakorolt hatást, hanem egyben új szakaszt nyitott a román kormány München utáni külpolitikájában, céljának tekintve csehszlovák szövetségese megmentését és ennek részeként megakadályozni Kárpátalja Magyarország általi bekebelezését. Mint láthattuk 1938 októberében a román diplomácia törekvései a lengyel fővárosban arra irányultak, hogy rávegye a lengyel kormányt, ne támogassa – Csehszlovákia kárára – a magyar revizionista politikát. Az október 18-i galaci megbeszélés ékesszólóan bizonyította a román diplomácia ezirányú erőfeszítéseinek kudarcát, s nyilvánvalóvá tette, hogy Varsó mindenáron ragaszkodik külpolitikai célkitűzéseéhez. Lengyelország magatartását látva a román kormány letett arról, hogy újabb diplomácia jegyzékekben vesse fel a lengyel kormány előtt Kárpátalja kérdését, diplomáciai erőfeszítéseit e helyett immár Berlin felé irányította. Nota bene, Berlin korábban is főszerepet játszott Románia diplomáciai törekvéseiben. A román politikai és katonai vezetés tudatosította magában, hogy Münchent követően a nemzetiszocialista Németország az egyetlen hatalom, mely képes biztosítani a román államhatárokat a magyar revizionizmussal szemben. A román kormány szemében a Berlinhez való közeledést nemcsak az új geopolitikai helyzet tette szükségessé, mely szentesítette Németország *primus inter pares* szerepét Közép-Kelet-Európában, hanem a gazdasági megfontolások is, mivel ekkor már a Birodalom volt Románia legfontosabb gazdasági partnere.

Építve a Harmadik Birodalom egyes prominens vezetőinek ígéreteire, melyek szerint biztosítva lesz a román állam területi integritása, amennyiben Románia megőrzi „semleges” magatartását Németország irányában, és nem

³³ Józef Beck: *Ostatni raport*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987. 152–155. o.

³⁴ Anghel – Mareș – Preda: *România–Polonia...* (2003) i. m. 109. sz. dokumentum. 214–215. o.; 110. sz. dokumentum. 215–218. o.; Kotowski: *Ukrainisches Piemont?* (2001) i. m. 80. o.; Bruski: *In Munich's shadow...* (2011) i. m. 31. o.

csatlakozik valamely ellenséges szövetséghez,³⁵ a müncheni egyezményt követően a román diplomácia jegyzékekkel fordult Berlinhez, sürgetve a kétoldali kapcsolatok elmélyítését, és kérve Kárpátalja Magyarország általi megszállásának megakadályozását. Így Nicolae Petrescu-Comnen külügyminiszter 1938. október 6-án utasította a berlini képviselőt, hogy a Birodalom kormányához intézett jegyzékben hangsúlyozza a román–csehszlovák határ szükségességét, és hogy meg kell akadályozni Magyarország Csehszlovákia kárára történő területgyarapodását: „Úgy véljük – mutatott rá az utasítás –, hogy mind a magunk, mind Csehszlovákia, sőt Németország érdekében meg kell őriznünk érintkezésünket ezzel az országgal, egyben a Németország felé rajta keresztül is zajló közúti és vasúti közlekedés lehetőségét.” A román diplomácia vezetője egyúttal emlékeztetett a német fél által Románia irányában vállalt kötelezettségekre, elvárva azok maradéktalan tiszteletben tartását, hiszen a román fél tartózkodott minden olyan lépéstől, mely a Birodalommal szemben ellenségesnek minősülhetett. „Most Németországon a sor – hangsúlyozta Comnen –, hogy teljesítse irányunkban tett vállalásait.”³⁶

A következő napon, 1938. október 7-én II. Károly a maga részéről Anton Mocsonyi-Stârcea udvari vadászmester útján tapogatózott Wilhelm Fabricius bukaresti német nagykövethél az ügyben, hogy mik az esélyei a Bukarest és Berlin közötti kapcsolatok „sietős fejlődésének”³⁷ A Berlinhez való közeledéssel a román kormány által elérni szándékozott fő célt Nicolae Petrescu-Comnen külügyminiszter egy Wilhelm Fabricius német követtel október 10-én folytatott megbeszélés során fejtette ki. A román diplomácia vezetője ez alkalommal is kifejezte a bukaresti kormánynak egy közös lengyel–magyar határ esetleges létrejötte miatti aggodalmát, rámutatva, hogy ez esetben „nem csak új szláv irredenta gócok alakulnának ki Magyarország határainál, hanem egyben úgy tűnhetne, hogy a szándék valamiféle gát emelése Németország és Románia között”. Ezenkívül Comnen felhívta partnere figyelmét, hogy amennyiben Németország szeretné biztosítani a „többrétű közlekedést” Románia

³⁵ AMAE, fond 71/1920–1944 Germania, volumul 76 – Relații cu România, f. 106–107. Telegrama cifrată nr. 38.219 din 28.09.1938 a Legației române din Berlin, semnată Radu Djuvara; Haynes: *Politica României...* (2003) i. m. 58. o.

³⁶ AMAE, fond 71/1920–1944 Germania, volumul 76 – Relații cu România, f. 112–113. Telegrama cifrată nr. 59.924 din 06.10.1938 a Ministerului de Externe român, semnată Nicolae Petrescu-Comnen; Haynes: *Politica României...* (2003) i. m. 63. o.

³⁷ *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945. Serie D (1937–1945). Band V. Polen, Südosteuropa, Lateinamerika, Klein- und Mittelstaaten, Juni 1937 – März 1939.* Baden-Baden: Imprimerie Nationale, 1953. 231. sz. dokumentum. 262–264. o.; Hillgruber: *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu...* (1994) i. m. 58.

felé, akkor Berlinnek határozott jelzést kellene küldenie ebben a szellemben mind Varsóba, mind Budapestre. Válaszában Wilhelm Fabricius biztosította őt, hogy a Birodalom által a magyar területi követeléshez ígért támogatás kizárólag a többségében magyar lakosságú csehszlovák régiókra vonatkozik, a német kormány nem ért egyet azzal, „hogy szláv régiókat ismét Magyarországhoz csatoljanak”.³⁸ A Wilhelm Fabriciustól érkező információk alapján³⁹ a Harmadik Birodalom vezetése várakozó álláspontra helyezkedett a román fél diplomáciai jegyzékeit illetőleg. Habár Berlin üdvözölte a román félnek a román–német gazdasági kapcsolatok kiterjesztését célzó kezdeményezését, a Romániát foglalkoztató politikai kérdésekben a birodalmi vezetés tartózkodóan viselkedett.⁴⁰

Ez az ambivalens viselkedés teljes mértékben megmagyarázható, ha tekintetbe vesszük Németország 1938. őszi, Romániát érintő célkitűzéseit. A müncheni egyezmény aláírása után Németország gyakorlatilag Közép- és Délkelet-Európa államainak, így Romániának is fő kereskedelmi partnere lett. Többek között fokozatosan átvette a romániai csehszlovák pénzügyi, illetve textil-, vegyipari és kohászati befektetéseket.⁴¹ A román kormánynak a gazdasági együttműködés elmélyítésére irányuló óhaja tehát a német fél kifejezett érdekével találkozott. Érezhetően más volt a helyzet viszont a politikai kérdéseket illetőleg. Habár 1938 októberében Berlin újfent biztosította a román kormányt, hogy ellenzi Kárpátalja magyar annektálását,⁴² a Birodalom vezetése mindazonáltal gondosan elkerülte, hogy a magyar revizionizmus és a Szovjetunió felől fenyegető veszély ellenében garantálja Románia területi integritását. A román fél német garanciát sürgető jegyzékeire Berlin-

³⁸ AMAE, fond 71/1920–1944 Dosare Speciale, volumul 39, f. 3. Nota de convorbire din 10.10.1938 dintre ministrul Afacerilor Străine Nicolae Petrescu-Comnen și Wilhelm Fabricius, ministrul Germaniei la București la Ministerul Afacerilor Străine.

³⁹ ADAP, V. kötet. 234. sz. dokumentum. 266–268. o.; 236. sz. dokumentum. 169. o.

⁴⁰ Uo. 235. sz. dokumentum. 268. o.; Hillgruber: *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu...* (1994) i. m. 58–59. o.

⁴¹ Haynes: *Politica României...* (2003) i. m. 61. o.

⁴² Radu Crutzesu berlini román követ 1938. október 28-án közölte a külügyminisztériummal, hogy „a német kormány nem támogatja Kárpát-Oroszország [Rusia subcarpatică] Magyarország általi annexióját”. AMAE, fond 71/1920–1944 Polonia, volumul 63 – Relații cu România, f. 97. Telegrama cifrată nr. 38.274 din 28.10.1938 a Legației române din Berlin, semnată Radu Crutzesu; Otto von Erdmannsdorff budapesti német nagykövet 1938. október 29-én közölte román kollégájával (Raoul Bossy): „teljesen kizárt, hogy Magyarországnak közös határa legyen Lengyelországgal”. Raoul Bossy: *Amintiri din viața diplomatică (1918–1940), volumul al II-lea, 1938–1940*. Ediție și indice de Stelian Neagoe. București: Editura Humanitas, 1993. 94. o.

ből csak homályos válaszok érkeztek, s egy ilyen kötelezettségvállalás előfeltételeként szerepelt, hogy Németországhoz fűződő kapcsolataiban Románia tanúsítson „semleges” és „tisztá” magatartást. Berlin kétértelmű magatartása érthető módon nem elégítette ki a román kormányt, mely határozott területi garanciát várt a Birodalom vezetésétől.

Még láthatóbb lett a bizonytalanság-érzet és az idegesség Bukarestben az 1938. november 2-án, Németország és Olaszország által aláírt első bécsi döntés⁴³ hatására, melynek értelmében Magyarország megkapott 12051 km²-t Szlovákia területéből, illetve 1523 km²-t Kárpátalja területéből (Ungvár és Munkács városokat is beleértve).⁴⁴ A magyar külpolitika egyértelmű sikerének tekinthető döntés a trianoni szerződés első revízióját s egyben gyakorlatilag a Kisantant halotti bizonyítványát jelentette.⁴⁵ Mint az várható volt, a döntőbíróság ítéletét a román kormány a magyar revizionista politika katalizátoraként fogta fel, tartva attól, hogy Románia lesz a magyar revizionizmus következő áldozata. Ugyancsak pesszimistán ítélték meg Bukarestben Kárpátalja helyzetét, a román döntéshozó körök úgy vélték, hogy a Bécsben kimondott megcsonkítás után egy autonóm vagy éppen független Kárpáti Ukrajna már nem lenne életképes, mivel a tartomány Magyarország kénye-kedvének van kiszolgáltatva.⁴⁶ Valóban, a döntés kimondása után nem sokkal a román hatóságok érzékelése szerint „leírhatatlanul erőszakossá” vált a Románia-ellenes magyar revizionista propaganda,⁴⁷ ami tovább táplálta a román kormánynak Magyarország céljaival kapcsolatos félelmeit. Ilyen körülmények között elsőrendű feladat lett Bukarest számára, hogy szorosabbra fűzze nemcsak gazdasági, hanem politikai kapcsolatait is a Harmadik Birodalommal. Mivel a román kormány szemében a legégetőbb problémát Berlinnek a magyar revizionizmussal szembeni magatartása jelen-

⁴³ *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945. Serie D (1937–1945). Band IV. Die Nachwirkungen von München, Oktober 1938 – März 1939.* Baden-Baden: Imprimerie Nationale, 1951. 99. dokumentum. 106–114. o. A nemzetközi helyzethez, az 1938. november 2-i német–olasz első bécsi döntés előzményeihez és következményeihez lásd: Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés.* Budapest: Osiris Kiadó, 2002.

⁴⁴ Kotowski: *Ukrainisches Piemont?* (2001) i. m. 82. o.

⁴⁵ AMAE, fond Mica Înțelegere, volumul 2, f. 402–407. Referatul intitulat „Valabilitatea Tratatului de alianță româno-iugoslav”, nedatat, întocmit de Alexandru Cretzeanu; Campus: *Din politica externă a României 1913–1947* (1980) i. m. 387. o.

⁴⁶ Bossy, *Amintiri din viața diplomatică*, vol. II. (1993) i. m. 94. o.; Kotowski: *Ukrainisches Piemont?* (2001) i. m. 83. o.

⁴⁷ AMAE, fond 71/1920–1944 Polonia, volumul 8, f. 256. Telegrama cifrată nr. 68.376 din 09.11.1938 a Ministerului de Externe român către Ambasada română din Varșovia, semnată Nicolae-Petrescu-Comnen.

tette, II. Károly úgy döntött, hogy nem hivatalos minőségben Berlinbe küldi a román politikai élet néhány közismerten németbarát szereplőjét: Gheorghe Brătianut, Atta Constantinescut és Constantin Argetoianut. Megbízatásuk értelmében ki kellett puhatolniuk a német vezető körök Romániával való gazdasági és politikai együttműködéssel kapcsolatos álláspontját, illetve elő kellett készíteniük a terepet II. Károlynak Hitlernél teendő látogatásához.⁴⁸ Habár a román kormány nemhivatalos képviselőinek jóindulatú fogadtatásban volt részük Berlinben, a Birodalom vezető személyiségeivel folytatott tárgyalások eredménye elmaradt a bukaresti döntéshozó körök elvárásaitól. Az 1938. november 4-i, Ernst von Weizsäckerrel, az Auswärtiges Amt államtitkárával történt kapcsolatfelvétel⁴⁹ után, november 6-án Gheorghe Brătianu és Atta Constantinescu hosszan beszélt Hermann Göring marsallal, melynek során áttekintették a román–német kapcsolatok számos vonatkozását. Habár a beszélgetés elején Hermann Göring „elégedettségének” adott hangot, hogy Románia nem engedte meg a Vörös Hadsereg átvonulását, nem hallgatta el azt sem, hogy Románia viselkedése a szudéta válság alatt egészében nem volt eléggé „világos”, a romániai sajtó pedig „nem volt barátságos Németország irányában”. Ráadásul – emelte ki Göring – a Birodalom vezetése előtt *továbbra is kérdés, végül is merre halad Románia, ami a Magyarországhoz fűződő kapcsolatokra is hatást gyakorol* [kiemelés tőlünk]. Ennek szellemében a marsall példaként a belgrádi kormányt hozta fel, mely „szilárd alapokat” biztosított a Birodalommal való együttműködéshez, s ennek köszönhetően Németország kategorikus vétót emelt a Jugoszláviával szembeni magyar revizionista követelésekkel szemben. Németország úgymond hajlik rá, hogy Románia esetében hasonlóan foglaljon állást, ám ennek előfeltétele, hogy a román döntéshozók adják jelét közeledési szándékuknak. „*Jelen helyzetben – hangsúlyozta Hermann Göring – semmi nem szól Románia ellen, de ugyanúgy mellette sem. Ahhoz, hogy álláspontunk kedvezően változzon, világosabban kell tudnunk, hogy Románia nem kíván ellenségesen viselkedni velünk szemben, sem a Nemzetek Szövetsége viszonylataiban, sem valamely más kombináció vagy szövetségi rendszer keretén belül*” [kiemelés tőlünk].

A beszélgetésen természetesen szó esett mind a gazdasági kérdésekről, mind Kárpátalja problémájáról. Míg a román–német gazdasági kapcsolatokat illetően Hermann Göring megelégedett annak megállapításával, hogy ezek „semmilyen fejlődést nem mutatnak az utóbbi időben”, addig Kárpátalja kapcsán „nagylelkűbben” hangoztatta a deklarációkat. Megerősítette,

⁴⁸ ADAP, V kötet. 239. sz. dokumentum. 270–271. o.

⁴⁹ Uo. 242. sz. dokumentum. 272–273. o.

hogy Németország kifejezte ezirányú állásfoglalását a bécsi döntőbírósgon keresztül, és „nem áll szándékában változtatni Szlovákia helyzetén és Kárpáti Ukrajna területén, még ha a két tartomány el is szakadna valamikor Csehországtól”. Válaszában Gheorghe Brătianu hangsúlyozta, hogy Románia különleges érdeke a közvetlen érintkezés megőrzése Csehszlovákiával – s egyben Németországgal –, és ismertette a román kormány félelmeit attól, hogy Magyarország területi követeléseket támaszthat a román állammal szemben. Mint aláhúzta, „Románia önmagában nem tart a magyar revizionizmustól, de változna a helyzet, ha támogatást kapna más hatalmaktól”. A beszélgetés végén kifejezte Románia vezetésének kinyilvánított akaratát a gazdasági kapcsolatok erősítésére Németországgal, és egyben beszélgetőpartnere tudomására hozta a román kormány azon óhaját, hogy a Birodalom részéről gazdaságilag és politikailag élvezzen a Jugoszláviához hasonló státuszt, különösen ami a határok garantálását illeti a magyar revizionizmussal szemben. Göring erre határozottan megerősítette, hogy *„Németország nem szövetségesi Magyarországnak, és nem fogja támogatni annak igényeit”* [kiemelés tőlünk], ám még egyszer hangsúlyozta, hogy a berlini támogatás feltétele a román kormány „világosabb” magatartása, főleg a Birodalom vezetésében élő azon kételyek eloszlatása, melyek szerint *„más szövetségek játéka folytán Románia Németország ellenségévé válhat”* [kiemelés tőlünk]. A Hermann Göringtől kapott ígéreték és biztosítékok ellenére nem voltak a legoptimistábbak Gheorghe Brătianu következtetései a Birodalom álláspontját illetően a Románia számára létfontosságú kérdésekben (a magyar revizionizmus, Kárpátalja). Ezzel magyarázható a jelentés végén a román kormánynak címzett leplezetlen figyelmeztetés, mely szerint „a tizenkettedik órában vagyunk, maximum két hónapon belül világossá kell tenni Románia helyét, nehogy azután Magyarország tegye meg helyettünk”.⁵⁰

A román kormány harmadik nem hivatalos megbízottja, Constantin Argetoianu pedig Helmut Wohltat négyéves tervügyi államtitkárral és ugyancsak Hermann Göringgel folytatott megbeszélést (1938. november 17., illetve 18.). Míg az elsőn a német fél felvetette, hogy politikai egyezmény aláírása és egy hosszútávú román–német gazdasági terv kidolgozása esetén Berlin mintegy 10–12 milliárd lei értékű hitelt bocsátana fontsterlingben a román üzleti

⁵⁰ AMAE, fond 71/1920–1944 Germania, volumul 76 – Relații cu România, f. 175–178. „Notă asupra convorbirii cu Mareșalul Goering, la Berlin, în ziua de 6.XI.1938, ora 17.30”; Hillgruber: *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu...* (1994) i. m. 59. o.; Haynes: *Politica României...* (2003) i. m. 64. o.

körök rendelkezésére,⁵¹ addig Hermann Göring lényegében csak megismételte a november 6-án általa mondottakat. Szó szerint megerősítette: „Németország kész garantálni Románia határait nemcsak Oroszország, hanem ugyanúgy Magyarország felé is. Semmi közünk, semmi kapcsolatunk nincs Magyarországgal. Egyáltalán nem érdekünk, hogy Magyarországot erősítsük. A csehszlovákiai területeket azért adtuk oda nekik, hogy kielégítsük a Führer sikereitől lesújtott Mussolini önimádatát. Ha nincs Olaszország, mi sokkal, sokkal kevesebbet adtunk volna Magyarországnak. Kérésénél így is sokkal kevesebbet adtunk neki.” Göring ugyancsak biztosította partnerét arról, hogy gazdasági téren Németország fenn kívánja tartani, sőt bővíteni szándékozik a közvetlen közlekedési útvonalakat Románia felé, tervezi egy Csehszlovákiát nyugat–keleti irányban átszelő autópálya megépítését, politikai szempontból pedig Berlin nem zárkózik el egy Romániával kialakítandó szövetségi viszonytól. A határok garantálásáért cserébe a Birodalom vezetése két dolgot kért: „egy barátsági nyilatkozatot, mely biztosít minket arról, hogy nem fognak megtámadni minket, és egy több évre szóló gazdasági megállapodást”.⁵² Saját megfogalmazása szerint Constantin Argetoianu elégedettségének adott hangot tárgyalópartnere deklarációit illetően, és kifejezte meggyőződését, hogy ezeken az alapokon átfogó megállapodás jöhet létre Románia és Németország között.

A király nemhivatalos megbízottjai által folytatott megbeszélések ily módon előkészítették a terepet a magas szintű, Hitler és II. Károly közötti tárgyaláshoz. S valóban, 1938. november 24-én Hitler berchtesgadeni főhadiszállásán sor került a találkozóra, ami eredetileg nem volt feltüntetve a király nyugati fővárosokat érintő körútjának programjában. Azon szándékától vezérelve, hogy Németország mellett a többi nagyhatalommal is szoros kétoldalú kapcsolatokat építsen ki, II. Károly 1938 novemberére hivatalos párizsi és londoni látogatást időzített. Habár a román uralkodó elismerte Németország meghatározó politikai és gazdasági szerepét a München utáni Közép- és Délkelet-Európában, meg akarta állapítani, politikai téren mennyiben tarthat még számot Délkelet-Európa s különösen Románia a francia és az angol kormány érdekeldésére. Ezen kívül a király abban is reménykedett, hogy Anglia és Franciaország az eddiginél nagyobb szerepet vállal a román gazdaságban. A párizsi és londoni hivatalos látogatás szerény politikai és gazdasági hozadéka,⁵³ másrészt

⁵¹ Constantin Argetoianu: *Însemnări zilnice, Volumul V, 1 iulie-31 decembrie 1938*. Ediție de Stelian Neagoe. București: Editura Machiavelli, 2002. 223. o.

⁵² Uo. 226. o.

⁵³ Martin Broszat: Deutschland–Ungarn–Rumänien. Entwicklung und Grundfaktoren nationalsozialistischer Hegemonial- und Bündnispolitik 1938–1941. In:

a Berlinbe küldött megbízottak különböző német személyiségekkel folytatott nemhivatalos megbeszéléseinek ígéretes tartalma indították arra II. Károlyt, hogy tartózkodó magatartását feladva végül is elfogadja Hitler meghívását.

A Hitler részéről tapasztalt udvarias fogadtatás ellenére a megbeszélés nem hozta a román fél által elvárt eredményt. A München utáni európai politikai helyzet kölcsönös értékelését követően az uralkodó kifejezte Románia óhaját a Németországgal való kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésére, és hangsúlyozta a Közép-Európával összekötő biztonságos közlekedés útvonalak fontosságát, mivel Románia „a Magyarországon át vezető utat soha nem tekintette biztonságosnak”. A továbbiakban II. Károly felvetette az akkor Romániát különösen érdeklő kérdéseket, úgymint Berlin álláspontja a Romániával szembeni magyar területi igényekkel kapcsolatban, valamint Kárpáti Ukrajna problémája. Míg Hitler nyitottnak bizonyult a Románia és Németország közötti gazdasági kapcsolatok bővítése iránt, addig a politikai természetű kérdésekben a náci diktátor sokkal tartózkodóbban foglalt állást. A Führer nem vetette el egy Csehszlovákia területén építendő, Németországot Romániával összekötő autópálya építését, de egy ilyen horderejű projekt mérlegelése előtt a birodalmi vezetés meg kívánta ismerni Románia viszonyulását a Szovjetunióhoz, mert a Vörös Hadsereg esetleges katonai akciójánál egy ilyen autópálya „veszélyt jelenthetett Németország számára”. Ennél a pontnál a király közbeszólt, és biztosította tárgyalópartnerét arról, hogy Románia soha nem fogja megengedni a szovjet csapatok áthaladását a maga területén. Amikor viszont II. Károly szerette volna megismerni Németország állásfoglalását egy esetleges román–magyar konfliktusban, Hitler ügyesen elkerülte, hogy bármelyik fél mellett elkötelezze magát, arra hivatkozva, hogy egy ilyen összeütközés nem sértene közvetlen német érdekeket, s így „Németországnak nem volna oka arra, hogy részt vegyen benne”. A Führer hasonlóképpen kifejezte Németország érdektelenségét Kárpáti Ukrajna kérdésében, ám fontosnak tartotta megjegyezni, hogy Németország határozottan fellépett Budapestnek a terület elfoglalására irányuló törekvése ellen azon megfontolásból, hogy Magyarország nem kérheti ehhez a Tengelyhatalmak döntőbíróságát, „amelyet azután később egész egyszerűen figyelmen kívül hagyna”.⁵⁴

Historische Zeitschrift. Band 206. München: Oldenburg Verlag, 1968. 66. o.; Hillgruber: *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu...* (1994) i. m. 59–60. o.; Haynes: *Politica României...* (2003) i. m. 62. o.

⁵⁴ ADAP, V kötet. 254. sz. dokumentum. 282–286. o.; Hillgruber: *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu...* (1994) i. m. 61–62. o.; Haynes: *Politica României...* (2003) i. m. 63–65. o.

A román fél számára a megbeszélés eredményei politikai szempontból valójában szerénynek is alig mondhatók. Hitler nem volt hajlandó semmiféle garanciát nyújtani Románia határait a magyar revízionizmussal szemben, és szándékosan nyitva hagyta a Kárpátaljával kapcsolatos német álláspont kérdését. A náci diktátor kettős viselkedése aligha meglepő, tekintve, hogy 1938. október végétől Kárpátalja a nyomásgyakorlás és a zsarolás eszköze lett Hitler Lengyelországgal és Magyarországgal kapcsolatos politikájában,⁵⁵ és a terület Románia esetében is hasonló szerepet játszhatott. Hitler azon törekvése, hogy Kárpátalja kérdését felhasználja Romániának és Magyarországnak a Birodalom érdekei szerinti mozgatására, kiviláglik a Joachim von Ribbentrop külügyminiszter által a Hitler–II. Károly-találkozó gyorsírási jegyzőkönyvébe teldott bekezdésből: „Mint ahogy a megbeszélés előtt közölte velem, a Führer a román királlyal szemben teljes mértékben nyitva hagyta a Kárpát-Ukrajnával kapcsolatos álláspontunk kérdését. Habár most elejét vettük a magyar megszállásnak,⁵⁶ a Führernek az a véleménye – s ezt én is teljes mértékben osztom –, hogy a terület magyar megszállásával kapcsolatban a románok irányában nem kell határozott nyilatkozatot tennünk. Jelen pillanatban a Romániával és Magyarországgal kapcsolatos politikánk alapja csak az lehet, hogy tűzben tartjuk a két vasat [ti. Romániát és Magyarországot], s a helyzet alakulásától függően formáljuk őket a német érdekeknek megfelelően.”⁵⁷

Habár a Hitler–II. Károly-találkozó láthatólag nem hozta a román döntéshozó körök által elvárt és remélt eredményeket, az 1938 novemberében zajlott magas szintű hivatalos és nemhivatalos román–német megbeszélések

⁵⁵ Kotowski: *Ukrainisches Piemont?* (2001) i. m. 81. o.

⁵⁶ A Birodalom vezetésétől kapott, egy kárpáti ukrajnai azonnali magyar katonai akcióra –, melyre várhatóan 1938. november 20-án kerülhetett sor – vonatkozó információk alapján a német kormány, miután konzultált az olasz hatóságokkal, 1938. november 21-én jegyzéket küldött Budapestnek, melyben jelezte, hogy teljes mértékben ellenzi Magyarország azon szándékát, hogy bevonul Kárpáti Ukrajnába, hangsúlyozva, hogy az 1938. november 2-i bécsi döntés pontjainak figyelmen kívül hagyása ártott a tengelyhatalmak nemzetközi tekintélyének, és figyelmeztette a magyar kormányt, hogy egy ilyen akció során Németország és Olaszország részéről semmiféle segítségre nem számíthat. ADAP, volumul IV. 118. sz. dokumentum. 132. o.; 122. sz. dokumentum. 135–136. o.; 127. sz. dokumentum. 138. o.; 128. sz. dokumentum. 138–139. sz.; 129. sz. dokumentum. 139. o.; 130. sz. dokumentum. 140. o.; 131. sz. dokumentum. 140–141. o.; 132. sz. dokumentum. 141–143. o.; 133. sz. dokumentum. 143. o.; 134. sz. dokumentum. 143–144. o.; Bossy: *Aminții din viața diplomatică*, II. kötet. (1993) i. m. 102–103. o.

⁵⁷ ADAP, V. kötet. 254. sz. dokumentum. 284–285. o.; Hillgruber: *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu...* (1994) i. m. 62. o.; Broszat: *Deutschland–Ungarn–Rumänien...* (1968) i. m. 67. o.

után biztosítottak tűnt a két állam közötti gazdasági kapcsolatok elmélyítése. Egy ekkor közbejött esemény azonban nem csak hogy semmissé tette az addigi erőfeszítések minden eredményét, hanem kiadós politikai válságba sodorta Bukarest és Berlin viszonyát. Károly király távolléte alatt a Legionárius Mozgalom egy sor antiszemita támadást hajtott végre, többek között merényletet szervezett a Kolozsvári Egyetem rektora, Florian Ștefănescu-Goangă professzor ellen. A Légio vezetése e terrorcselekmények segítségével kívánta destabilizálni az autoriter Károly-rezsimet.⁵⁸ A hazatérő II. Károly viszont erre válaszul engedélyezte Armand Călinescu belügyminiszter tervének végrehajtását, azaz a Légio alapítója és tényleges vezetője, a bebörtönzött Corneliu Zelea Codreanu meggyilkolását.

Ily módon a november 29-ről 30-ra virradó éjszakán, a Râmnicu Sărat börtönéből a jilvai büntetésvégrehajtó intézetbe történő átszállítás közben Corneliu Zelea Codreanu és a Legionárius Mozgalom tizenhárom másik vezetőjét a kísérő osztag emberei megfojtották. Egy másnapi hivatalos kommuniké úgy fogalmazott, hogy a foglyokkal akkor végeztek, amikor azok „megkísérelték, hogy megszökjenek kísérőiktől”.⁵⁹ Corneliu Zelea Codreanu meggyilkolása viszont afféle „lórugásként” érte a Hamadik Birodalom vezetését, mivel Codreanu fogvatartása II. Károly és Hitler, illetőleg Hermann Göring megbeszélésén is szóba került, és a király ígéretet tett Codreanu „személyes körülményeinek javítására, illetve hogy átszállítják egy vidéki kisvárosba”.⁶⁰ Mivel Hitler attól tartott, hogy a közvélemény úgy gondolhatja, Corneliu Zelea Codreanu likvidálása a II. Károllyal folytatott tárgyaláson lett eldöntve, a náci diktátor durván reagált, visszaküldte a királytól annak látogatása során kapott kitüntetések. Hasonlóan éles támadó kampányt indított a német sajtó a román döntéshozó körök ellen,⁶¹ pánikot keltve a királynál és környezeté-

⁵⁸ Hillgruber: *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu...* (1994) i. m. 63. o.; Armin Heinen: *Legiunea „Arhanghelul Mihail”. Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*. București: Editura Humanitas, 1999. 358–359. o.

⁵⁹ Francesco Veiga: *Istoria Gărzii de Fier 1919–1941. Mistica ultranaționalismului*. București: Editura Humanitas, 1993. 257. o.; Heinen: *Legiunea „Arhanghelul Mihail”...* (1999) i. m. 359. o.

⁶⁰ AMAE, fond 71/1920–1944 Germania, volumul 76 bis – Relații cu România, f. 57–59. „Notă asupra convorbirii cu Mareșalul Goering, la Berlin, în ziua de 1 Februarie. 1939, ora 12.”

⁶¹ AMAE, fond 71/1920–1944 Germania, volumul 76 bis – Relații cu România, f. 26–28. Raportul din 17.01.1939 a însărcinatului cu afaceri român la Berlin, semnată Victor Brabetzianu; f. 29–30; Telegrama cifrată nr. 39.029 din 17.01.1939 a însărcinatului cu afaceri român la Berlin, semnată Victor Brabetzianu; ADAP,

ben. Ennek következtében 1938 végén – 1939 elején a bukaresti kormány kénytelen volt komoly erőfeszítéseket tenni a válság elsimítása és Berlin jóindulatának visszaszerzése érdekében.

Bár a román kormány gazdasági engedményeit követően –, melyek végül elvezettek az 1939. március 23-án megkötött román–német gazdasági egyezményhez – sikerült véget vetni a Románia és a Harmadik Birodalom kapcsolataiban bekövetkezett hullámvölgynek,⁶² a Berlintől várt, a magyar revizionizmussal szembeni területi garancia elérhetetlen politikai célnak bizonyult. Habár 1939. február 1-jei, Gheorghe Brătianuval folytatott tárgyalásán Hermann Göring megismételte, hogy Németország nem fogja támogatni Magyarország területi követeléseit, amennyiben Románia nem lép fel ellenségesen a Birodalommal szemben – mint fogalmazott, „egyetlen porosz gránátos csontjait sem kockáztatjuk a magyarokért” –, a náci vezető semmiféle formális kötelezettségvállalásra nem volt hajlandó. Ugyancsak különbség az 1938. november 6-i megbeszéléshez képest, hogy míg akkor Kárpáti Ukrajna kérdését részletesen tárgyalták, addig az 1939. február elsején zajlott Gheorghe Brătianu–Hermann Göring-találkozón a kérdés teritékre sem került.⁶³ A román kormányt ekkor sokkal inkább foglalkoztatta viszonyának normalizálása a Birodalommal és a magyar revíziós követelések esetleges berlini támogatásának megakadályozása, a közös román–csehszlovák határ kérdése tehát háttérbe szorult. Ráadásul bőségesen dokumentálható az a tény, hogy a román kormány 1939 márciusában alapvetően felülvizsgálta Kárpáti Ukrajnával kapcsolatos álláspontját, számításba véve az ország részvétele a terület felosztásában, amennyiben a nemzetközi helyzet megteremti az ehhez szükséges előfeltételeket.

1939. március 4–6-i varsói látogatása során Grigore Gafencu külügyminiszter kiemelte, hogy az 1938. november 2-i bécsi döntéssel húzott határ

V. kötet. 260. sz. dokumentum. 291. o.; 261. sz. dokumentum. 292. o.; Hillgruber: *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu...* (1994) i. m. 63–64. o.; Haynes: *Politica României...* (2003) i. m. 63–65. o.

⁶² AMAE, fond 71/1920–1944 Germania, volumul 76 bis – Relații cu România, f. 120–121. Telegrama cifrată nr. 39.067 din 01.02.1939, semnată Victor Brabetzianu; ADAP, V. kötet. 264. sz. dokumentum. 294–296. o.; 279. sz. dokumentum. 315–316. o.; 280. sz. dokumentum. 315–316. o.; Broszat: *Deutschland–Ungarn–Rumänien...* (1968) i. m. 69–70. o.; Hillgruber: *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu...* (1994) i. m. 64–67. o.; Haynes: *Politica României...* (2003) i. m. 76. o.

⁶³ AMAE, fond 71/1920–1944 Germania, volumul 76 bis – Relații cu România, f. 57–59. „Notă asupra convorbirii cu Mareșalul Goering, la Berlin, în ziua de 1 Februarie. 1939, ora 12”; f. 125–126, Telegrama cifrată nr. 39.068 din 02.02.1939, semnată Victor Brabetzianu; ADAP, V. kötet. 282. sz. dokumentum. p. 318–319.

következtében Románia és Csehszlovákia között három ponton megszakadt a közvetlen érintkezés, míg a Kárpáti Ukrajna és a prágai központi kormány közötti kapcsolat „már nem olyan szoros, már nincs szó területi egységről”. Grigore Gafencu közölte Jozef Beck lengyel külügyminiszterrel, hogy amennyiben Berlin elfogadná Kárpáti Ukrajna hovatartozásának változását, akkor a román kormány ki fogja jelenteni: hajlik „arra, hogy a tartomány új rendeltetést kapjon, szem előtt tartva Románia, Lengyelország és Magyarország érdekeit, csakúgy, mint azt a közös érdeket, hogy szülessen végleges, határozott megegyezés, mely mentes minden kétértelműségtől és fenntartástól Románia és Magyarország között”. A megbeszélés végén a két fél megegyezett abban, hogy minden, Kárpát-Ukrajnával kapcsolatos változás esetén informálják egymást, és össze fogják hangolni ezirányú lépéseiket.⁶⁴

A román külügyminiszter lépése –, mely annak volt következménye, hogy Bukarest, Lengyelország segítségével, belefolyt a Kárpáti Ukrajnát érintő döntési folyamatba – elkésettnek bizonyult. A Csehszlovákia megszüntetését célzó előkészületek végső szakaszában a birodalmi vezetés számára Kárpáti Ukrajna másodlagos kérdéssé vált, mivel Hitler már Szlovákiát tekintette a maga eszközének. 1939. március 13-án a Führer a magyar kormány tudomására hozta, hogy a német csapatok a következő huszonnégy órában megszállják Csehszlovákiát, egyben zöld jelzést adott Magyarországnak Kárpáti Ukrajna elfoglalásához.⁶⁵ A rohanó eseményektől megriadt román kormány ekkor interveniált Budapestenél és Varsónál, közölve, hogy Bukarest nem fog elismerni semmiféle változást, mely módosítaná Kárpátaljának az 1938. november 2-i bécsi döntéssel rögzített helyzetét, ha csak az nem „minden érintett állam, természetesen minket is beleértve, megállapodásaként” születik,⁶⁶ s felkérte Varsót, hogy a Budapesttel folyó vitában vállaljon közvetítő szerepet. József Beck lengyel külügyminiszter ráállt, hogy „jőszolgálati” missziót teljesítsen a román–magyar vitában, s azt javasolta, hogy a két állam közösen foglalja el Kárpáti Ukrajnát, oly módon, hogy a tartomány keleti sarka a Kőrösmező–Visó (Yasinia–Vișău) vasútvonalig a román félnek

⁶⁴ AMAE, fond 71/1920–1944 Dosare Speciale, volumul 396, f. 163–192. „Vizita oficială a Domnului Ministru Gafencu la Varșovia în zilele de 4, 5 și 6 Martie 1939 după notele personale ale D-lui Gafencu.”

⁶⁵ ADAP, IV. kötet. 198. sz. dokumentum. 209. o.; *A Wilhelmstrasse és Magyarország...* (1968) i. m. 198. sz. dokumentum. 368–369. o.; Kotowski: *Ukrainisches Piemont?* (2001) i. m. 93–94. o.

⁶⁶ Anghel – Mareș – Preda: *România–Polonia...* (2003) i. m. 117. sz. dokumentum. 230–231. o.; Bossy: *Amintiri din viața diplomatică*, vol. II. (1993) i. m. 119. o.

2. térkép. Kárpáti Ukrajna 1939 elején

Forrás: AMRP (Román Hadtörténeti Levéltár, Pitești). Fond 950. Hadügyminisztérium. 213. sz. dosszié. 46. f.

jusson.⁶⁷ A lengyel kezdeményezésre adott budapesti válasz azonban romba döntötte a román kormány reményeit. A magyar kormány köszönetét fejezte ki Varsó „jószolgálati” missziójáért, ám kijelentette, hogy „előbb elfoglalja az egész Kárpát-Oroszországot [Rusia Subcarpatică], s csak utána áll szóba Romániával”.⁶⁸ Budapest határozott elutasító válasza után a román kormány

⁶⁷ AMAE, fond 71/1920–1944 Polonia, volumul 47 – Relații cu Ungaria, f. 356–358. Telegrama cifrată nr. 923 din 14.03.1939 a Ambasadei române din Varșovia, semnată Richard Franasovici; Anghel – Mareș – Preda: *România–Polonia...* (2003) i. m. 118. sz. dokumentum. 231–232. o.; Bossy: *Amintiri din viața diplomatică*, vol. II. (1993) i. m. 121. o.

⁶⁸ AMAE, fond 71/1920–1944 Polonia, volumul 47 – Relații cu Ungaria, f. 356–358. Telegrama cifrată nr. 943 din 15.03.1939 a Ambasadei române din Varșovia, semnată Richard Franasovici; *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945. Serie*

Berlinben próbált támogatást szerezni a Kárpáti Ukrajnát érintő román területi követelésekhez,⁶⁹ ám ez sem járt sikerrel, a német kormány visszautasította, hogy közvetítést vállaljon a Kárpáti Ukrajna körüli román–magyar vitában.⁷⁰ Az elkövetkezőkben tehát a román döntéshozó körök kénytelenek voltak belenyugodni, elfogadni a Románia északnyugati határa mentén kialakult új helyzetet.

Román politikai, diplomáciai és katonai reakciók Kárpáti Ukrajna Magyarország általi annektálására (1939. március 14–31.)

A Csehszlovákia feldarabolása és a Harmadik Birodalom esetleges támadó szándékai miatti sokkos állapot és félelem jellemezte a román döntéshozó körök reakcióit, miután megérkeztek a hírek Szlovákia függetlenségének váratlan kikiáltásáról (1939. március 14.),⁷¹ a német Cseh-Morva Protektorátus létrehozásáról (március 15.)⁷² és a magyar csapatok Kárpáti Ukrajnába történő behatolásáról.⁷³ Ezt a nehéz pillanatot, melyben Románia vezetésének megfelelő politikai, diplomáciai és katonai döntéseket kellett hoznia, így rögzítette II. Károly 1939. március 14-i bejegyzése: „Eljött [Armand] Călinescu és [Grigore] Gafencu, hogy tanácskozzunk a rendkívül nyugtalanító helyzetről. [...] A mai helyzet, a kárpát-ukrajnai felfordulás *rákényszerít minket politikánk felülvizsgálatára*. [...] Volt tehát egy találkozó, melyen jelen volt ő [Călinescu], Gafencu, [Florea] Țenescu [tábornok] és [Gheorghe] Mihail [tábornok], s megállapodtunk a következőkben: 1. politikai téren a) *Követke-*

D (1937–1945). Band VI. Die letzten Monate vor Kriegsausbruch, März bis August 1939. Baden-Baden: Imprimerie Nationale, 1956. 7. sz. dokumentum. 6–7. o.

⁶⁹ ADAP, IV. kötet. 240. sz. dokumentum. 241–242. o.; ADAP, VI. kötet. 2. sz. dokumentum. 3. o.; 6. sz. dokumentum. 6. o.

⁷⁰ ADAP, VI. kötet. 8. sz. dokumentum. 7. o.; 13. sz. dokumentum. 10–11. o.

⁷¹ AMAE, fond 71/1920–1944 Cehoslovakia, volumul nr. 13 – Telegramme din Praga, f. 17–18. Telegrama cifrată nr. 597 din 14.03.1939 a Legației române din Praga semnată Gheorghe Lecca; f. 19. Telegrama cifrată nr. 598 din 14.03.1939 a Legației române din Praga semnată Gheorghe Lecca; f. 20. Telegrama cifrată nr. 599 din 14.03.1939 a Legației române din Praga semnată Gheorghe Lecca.

⁷² AMAE, fond 71/1920–1944 Cehoslovakia, volumul nr. 13 – Telegramme din Praga, f. 27–28. Telegrama cifrată nr. 609 din 15.03.1939 a Legației române din Praga semnată Gheorghe Lecca.

⁷³ AMAE, fond 71/1920–1944 Cehoslovakia, volumul nr. 13 – Telegramme din Praga, f. 22–23. Telegrama cifrată nr. 602 din 14.03.1939 a Legației române din Praga semnată Gheorghe Lecca; f. 24. Telegrama cifrată nr. 604 din 14.03.1939 a Legației române din Praga semnată Gheorghe Lecca.

zetesen megmaradunk álláspontunk mellett: status quo (be nem avatkozás); b) Nem fogadjuk el, hogy megkérdésünk nélkül területi változás menjen végbe határunk mentén; c) Területi változás esetén követeljük, hogy abból mi is részesüljünk; d) Nem elégszünk meg a román falvakkal, hanem olyan stratégiai határt követelünk, mely meg tudja akadályozni, hogy Magyarország Lengyelország és közénk ékelődjön. [...] Folytatódó magyar előrenyomulás esetén arra kérjük Lengyelországot, hogy küldjön csapatokat elválasztóként közénk és a magyarok közé. Híreink szerint a lengyelek minden eshetőségre csapatokat vontak össze a magyar határ mentén, úgyhogy nagyobb mozgásra nem lesz szükség. Nekem nem nagyon tetszik ez az egész, mert így is van elég ukrán az országban, és ezzel az új területtel, ha nem is túl népes, még jönne néhány tízezer, de még rosszabb lenne, ha a magyarok itt lennének közöttünk és Lengyelország között. Az volna a fegyvertény, ha meg tudnánk egyezni Magyarországgal, hogy a most uralmuk alá kerülő új területért cserébe legyen velük egy barátsági szerződésünk. Beck régi terve ez, és megvalósítására most van is bizonyos esély. [...] Most az a legfontosabb, hogy ne azt mutassuk, hogy vannak területi követeléseink, hanem, hogy maga a régió érdekel minket, annál is inkább, mert a lengyelek elutasítják, hogy ütközőként bevonuljanak; arról is döntöttünk, hogy látni kell a nyugati véleményeket, és egy írásbeli jegyzéket kell szövegezni, melyben azt kérjük, hogy közöljék Németország álláspontját. Még inkább óvatosságra intenek azok a hírek, melyek szerint a német csapatok Szlovákián végigvonulva Kárpáti Ukrajna határa felé veszik útjukat. Olyan hírek is vannak, hogy a magyarok is behatoltak, és hogy a németek elfoglalták Morava-Ostravát. A helyzet súlyos, és könnyen lehet, hogy még jó néhány meglepetés vár ránk.”⁷⁴ A maga részéről Armand Călinescu március 15-én vetette papírra a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatos megérzéseit: „Kihallgatás Öfelségénél. A német előrenyomulás újabb fejezetét nézhettük végig. Eszköz: belső felbomlást provokálni, melyet azért indított el, hogy elszigetelje és elnyelje Csehszvágot. Újabb szakasza Románia leigázása lehet. Eszközök: konfliktust provokálni Magyarországgal és a német kisebbségekkel. Ha Németországnál hagyjuk a kezdeményezést, biztosan elbukunk [kiemelés tőlünk]. Katonailag reagálni nem tudunk: fegyveres támogatás a Nyugat részéről kizárva, egy általános konfliktus kétséges. Milyen módon kerülhető el? 1) Jó légkör meg-

⁷⁴ Carol al II-lea Regele României: *Însemnări zilnice, 1937–1951. Volumul II (13 martie – 15 decembrie 1939)*. Ediție îngrijită, note, glosar și indice de Nicolae Raus, studiu introductiv de Ioan Scurtu. București: Editura Scripta, 2003. 32–35. o. Însemnarea din 14.03.1939.

őrzése, a kisebbségek kímélése; 2) A rend és a lelki egység gondolatának erősítése; 3) A szükséges erő megteremtése, mely segíti fenntartani... A szokványos haderőn túl kiképzés végett összevonni a második kontingenst kb. hat hónapra, rotációs alapon. Ily módon megőrizhető a képesség és a hangulat, különösen Erdélyben, ami hatással van a civilekre is. Történelmi időben, amikor az állam létéről van szó (Csehszlovákia példája), áldozhatunk az erők ébren tartására; 4) Siettetni a megegyezést Németországgal; 5) Esetleges lakosságcsere-tárgyalások Magyarországgal és Bulgáriával.”⁷⁵

A március közepén kialakult rendkívül feszült légkör ellenére Románia – miután vezetői felocsúdtak a csehszlovákiai események keltette kábulatból – elhatározta, hogy ellenáll mindenféle nyomásnak, fegyvert ragad, ha megsértik határait. Így azután az 1939. március 17-i koronatanács után, mely egyhangúlag döntött „a nemzeti érdekek védelmét célzó” diplomáciai és katonai akciók „megvalósításáról”,⁷⁶ Grigore Gafencu külügyminiszter 1939. március 20-án a párizsi és a londoni képviseletnek küldött utasításában megismételte Románia hivatalos álláspontját. „Románia – jelentette ki Grigore Gafencu – kész határainak és sérthetetlenségének védelmére”, rámutatva ugyanakkor, hogy a román kormány „örizkedett és őrizkedik attól, hogy olyan politikát folytasson Németország irányában, melyet provokálnak lehetne tekinteni”. Ezen okból – mutatott rá a továbbiakban Gafencu –, „nem hisszük, hogy aktuális volna egy kölcsönös segítségnyújtási szerződés. Hiszszük viszont, hogy számunkra, mint ahogy az általános európai politikai légkör számára, fontos, hogy a nyugati nagyhatalmak saját kezdeményezésükből a lehető legkonkrétabb formában jelentsék ki, hogy nem fogadnak el új határ- és státuszváltozásokat Európában, és készek teljes katonai erejükkel segíteni határaink megvédésében. Egy ilyen garancia hasznos lenne mindazok számára, akik az európai ügyekben legalább elemi biztonságra törekednek.”⁷⁷ A nyugati hatalmakhoz intézett felhívással párhuzamosan azonban a román diplomácia felgyorsította a Németországgal folytatott gazdasági

⁷⁵ Călinescu: *Însemnări politice 1916–1939* (1990) i. m. 409–410. o. *Însemnarea* din 15.03.1939.

⁷⁶ *Monitorul Oficial*, nr. 66 din 18.03.1939; Carol al II-lea Regele României: *Însemnări zilnice, 1937–1951. Vol. II.* (2003) i. m. 39–40. *Însemnarea* din 17.03.1939; Călinescu: *Însemnări politice 1916–1939* (1990) i. m. 410. o. *Însemnarea* din 17.03.1939.

⁷⁷ Campus: *Din politica externă a României 1913–1947* (1980) i. m. 458. o.; Carol al II-lea Regele României: *Însemnări zilnice, 1937–1951. Vol. II.* (2003) i. m. 41. o. *Însemnarea* din 20.03.1939; Haynes: *Politica României...* (2003) i. m. 82. o.

3–4. térkép. A Magyar Honvédség előrenyomulása Kárpáti Ukrajnában
1939. március közepén két román katonai térképen

Forrás: AMRP (Román Hadtörténeti Levéltár, Pitești). Fond 950. Hadügyminisztérium. 213. sz. dosszié. 49, 56. f.

tárgyalásokat, s így – a hosszas és bonyolult időhúzások után⁷⁸ – 1939. március 23-án Bukarestben aláírták a román–német gazdasági megállapodást (Wohlthat), eleget téve ily módon a berlini elvárásoknak, és hogy sikerüljön elnyerni a Harmadik Birodalom vezetésének jóindulatát.⁷⁹

Ami a román kormány Kárpátaljával kapcsolatos álláspontját illeti, a rendelkezésünkre álló forrásokból az derül ki, hogy Románia kezdetben tervbe vette egyes területek esetleges annektálását. A Külügyminisztérium Politikai Osztálya egy 1939 februárjában készült összegzése 643 000 főre becsülte Kárpáti Ukrajna népességét, melyből 520 000 ukrán, 50 000 zsidó, 17 000 román, 15 000 magyar, 15 000 német, 15 000 cseh, 11 000 szlovák és más nemzetiségű.⁸⁰ Mivel a román népesség Kárpáti Ukrajna keleti sarkában tömörült, II. Károly úgy döntött, hogy – amennyiben megváltozna a terület hovatarozása – Románia hivatalosan magának követeli a román többségű részt, elsősorban a Tisza jobbpartján fekvő román falvakat, együtt a Romániát Lengyelországgal összekötő vasútvonallal.⁸¹ Románia területi követeléseit az ukrán vezetők ilyen értelmű kérései is alátámasztották. Így például Avgusztin Volosin, Kárpáti Ukrajna miniszterelnöke március 16-án kérte Ruténia [Rutenia] Romániához csatolását (a szándék március 14-én lett bejelentve: „A Volosin-kormány tárgyal, kategorikus elutasítás várható a Németországtól kért támogatás ügyében. A német elutasítás esetén ma este három fős delegáció indul Bukarestbe, hogy Románia támogatását kérje, míg egy másik háromfős küldöttség Budapestre, hogy kinyilvánítsa: nem akarnak magyar fennhatóságot.”)⁸² Sőt mi több, egyes román levéltári források arra utalnak, hogy Romániaértére adták, Hitler nem ellenezné Kelet-Ruténia [Rutenia Răsăriteană]

⁷⁸ *Relațiile militare româno-germane (1939–1940) Documente*. Coordonatori: Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Pătroiu, Gheorghe Nicolescu. București: Editura Nova, 2000. I. sz. dokumentum. 1–2. o.

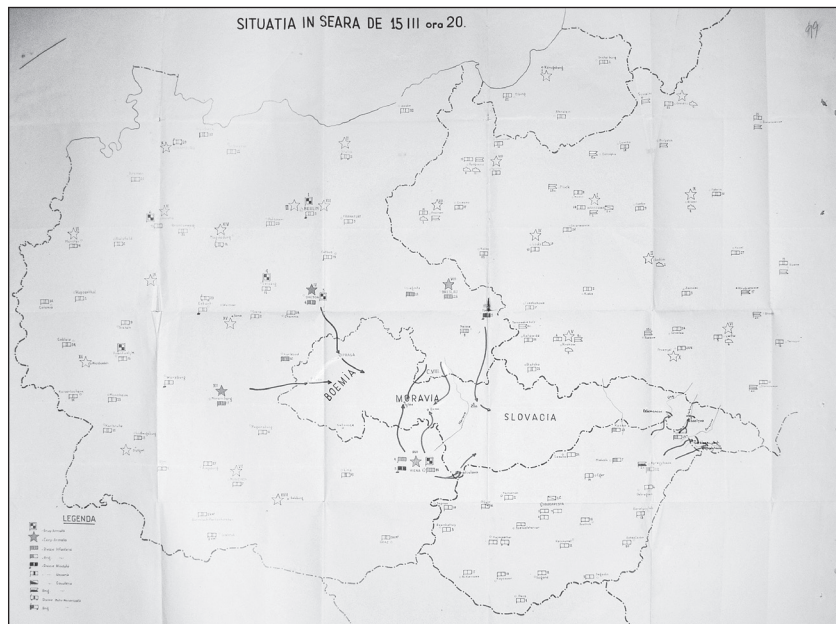
⁷⁹ *Monitorul Oficial*, nr. 132 din 12.06.1939; ADAP, volumul VI. 78. sz. dokumentum. 76–80. o.; 131. sz. dokumentum. 133–137. o.; Hillgruber: *Hitler, Regele Carol și Mareșalul Antonescu...* (1994) i. m. 76–82. o.; Haynes: *Politica României...* (2003) i. m. 90–92. o.

⁸⁰ AMAE, fond 71/1920–1944 Cehoslovacia, volumul 25 – Politica internă, f. 221–254. Sinteza „Ucraina Subcarpatică” din februarie 1939 întocmită de Departamentul Politic al Ministerului de Externe român.

⁸¹ Carol al II-lea Regele României: *Însemnări zilnice, 1937–1951. Vol. II.* (2003) i. m. 34. o. Însemnarea din 14.03.1939; Haynes: *Politica României...* (2003) i. m. 93. o.

⁸² Arhivele Militare Române Pitești (AMPR), fond 950 – Ministerul de Război, dosar nr. 213/1939, f. 21. Nota informativă nr. 160 din 15.03.1939.

5. térkép. Cseh-Szlovákia helyzete 1939. március 15-én 20 órakor

Forrás: AMRP (Román Hadtörténeti Levéltár, Pitești). Fond 950. Hadügyminisztérium. 213. sz. dosszié. 99. f..

annektálását.⁸³ Berlinben azonban kategorikusan cáfolták ezt.⁸⁴ A Birodalom vezetése március 17-én hivatalosan közölte, hogy nem fog közvetíteni Románia és Magyarország között, és nem bátorítja a Kárpáti Ukrajnát érintő

⁸³ A varsói román katonai attasé táviraton jelentette, hogy Alfred Gerstenberg ezredes, a Németország varsói légügyi katonai attaséja március 15-én, 17 órakor közölte, hogy „telefonon beszélt [Karl-Heinrich] Bodenschatz tábornokkal [a birodalmi légügyi minisztérium hivatalának főnöke, Göring összekötője Hitlerrel] Berlinből, s az tudomására hozta, hogy Németország odaítéli Romániának a kért kárpátukrajnai területet, és a magyar csapatok tájékoztatást kaptak azzal a demarkációs vonallal kapcsolatban, melyet kelet felé nem léphetnek át.” AMRP, fond 950 – Ministerul de Război, dosar nr. 213/1939, f. 66. Nota informativă nr. 35.592 din 15.03.1939, ora 22,45.

⁸⁴ Március 15–16-i jegyzékekre adott válaszában a román kormány a német kormány tudomására hozta kárpátukrajnai területi követeléseit, mindazonáltal hangsúlyozva, hogy nem fog semmiféle lépést tenni a régióban Berlin előzetes egyetértése nélkül. ADAP, IV. kötet. 240. sz. dokumentum. 241–242. o.; ADAP, VI. kötet. 2. sz. dokumentum. 3. o.; 6. sz. dokumentum. 6. o.

román területi követeléseket.⁸⁵ A berlini állásfoglalás következtében a román kormány március 18-án a Románia és Lengyelország közötti vasútvonalra valamint a román többségű helységekre – Alsóapsa (Apşa de Jos / Nyzhnja Apsha), Középsa (Apşa de Mijloc / Serednie Vodiane), Fejéregyháza (Biserica Albă / Bila Cerkva) Aknaszlatina (Ocna Slatina / Solotvino) stb. – szűkítette területi igényeit, megjegyezve, hogy ha Magyarország nem fogadja el ezt az önkéntes lemondást a román–magyar kapcsolatok javítása érdekében, akkor Románia teljes egészében feladja követeléseit.⁸⁶ Mivel a magyar kormány a régióval kapcsolatos román területi igények teljesítéséhez előfeltételül szabta, hogy Románia a román–magyar határ mentén tegyen engedményeket – többek között egyes magyar többségű területek (a szatmári régió) átadása⁸⁷ – folyamatosan gyengült a román döntéshozó körök érdeklődése, március végén pedig a román kormány feladta minden Kárpátaljára vonatkozó területi igényét, és elismerte Magyarország új határait.⁸⁸

Következtetések

Ha végiglapozzuk a román kormány által kiadott külpolitikai folyóiratot és a diplomáciai feljegyzéseket az 1938 szeptembere és 1939 márciusa közötti időszakra nézve, nyilvánvalóan adódik néhány megállapítás. A román döntéshozó körök szemében a müncheni egyezmény végett vetett a kollektív biztonsági rendszer hatékonyságába vetett illúzióknak, és nyilvánvalóvá tette, hogy a versailles-i rendszert garantáló fő hatalmak – Anglia és Franciaország – már nem jelentettek biztosítékot a német, olasz vagy magyar agresszív revizionizmus által fenyegetett közép- és kelet-európai államok területi integritására. Románia tehát alkalmazkodni kényszerült a müncheni megállapodásból eredő új viszonyokhoz, melyek szentesítették a Harmadik Birodalom politikai és gazdasági hegemoniáját Közép- és Délkelet-Európában. Ez az alkalmazkodás Bukarest esetében azt jelentette, hogy amellet, hogy fenntartotta a kapcsolatokat hagyományos szövetségeseivel, mellette és főként javította gazdasági és politikai kapcsolatait a Harmadik Birodalommal abban a reményben, hogy Berlin védelmet nyújt Románia területi integritásának a magyar revizionista politika ellenében. Ebbe az összefüggésbe kell bele-

⁸⁵ ADAP, VI. kötet. 8. sz. dokumentum. 7. o.; 13. sz. dokumentum. 10–11. o.

⁸⁶ Uo. 29. sz. dokumentum. 25. o.

⁸⁷ Uo. 13. sz. dokumentum. p. 10–11. o.

⁸⁸ Uo. 132. sz. dokumentum. 138–139. o.; 135. sz. dokumentum. 140–141. o.

helyeznünk a román diplomácia Kárpáti Ukrajnával kapcsolatos azon törekvéseit, hogy megakadályozza a terület Magyarországhoz csatolását. A román politikai vezetést mindebben gazdasági, politikai és katonai szempontok vezérelték. A kormány először is fenn kívánta tartani a közvetlen közlekedési útvonalakat Csehszlovákiával és így közvetve Németországgal. Másrészt Bukarestben félelmek éltek – jogosak –, hogy ha kielégítik Magyarország Kárpátaljára irányuló területi követeléseit, az katalizátor szerepet fog játszani a Romániával szembeni magyar revizionista politikában. Végül, Kárpáti Ukrajna Magyarországhoz csatolása lényegesen növelte volna a román–magyar határ hosszát, csökkentve ily módon Románia védelmi képességeit a nyugati határ mentén. Ezek az érvek mind előkerültek a román politikusoknak és diplomatáknak a lengyel és német vezető körökkel folytatott tárgyalásain, melyeknek az volt a célja, hogy elejét vegyék Kárpáti Ukrajna Magyarország általi bekebelezésének. E megbeszélések során a román kormány képviselői minden alkalommal aláhúzták, hogy Romániának Kárpáti Ukrajnában nincsenek területi követelései. Ahogy azonban 1939 februárjában–márciusában egyre jobban körvonalazódott Németország fő célkitűzése Csehszlovákiát illetően, azaz az ország teljes felosztása, a román döntéshozók megváltoztatták álláspontjukat, és tekintetbe vették Kárpáti Ukrajna egy része annektálásának lehetőségét. Habár a felgyorsult események nyomán, melyek következtében Csehszlovákia eltűnt a térképről, a román kormány hivatalosan követelte Kárpáti Ukrajna román többségű térségének Romániához csatolását, a döntéshozók magatartása rendkívül ingadozott e kérdésben. E magatartást alapvetően Magyarország hajthatatlan álláspontja határozta meg: Magyarország, mivel Románia nem tett engedményeket, elutasította, hogy teljesítse ebben a régióban a román követeléseket, és Németország visszaszautasította, hogy közvetítsen Bukarest és Budapest vitájában. Attól való félelmében, hogy kiéleződik a feszültség Magyarországgal, a román kormány végül elismerte az új magyar határokat, ami azt jelentette, hogy a Kárpáti Ukrajnáért vívott diplomácia csatában teljes mértékben kapitulált a kérdésben Németország támogatását élvező Budapest előtt.

Románból fordította: Ábrahám Barna

A kárpátukrán kérdés hatása a magyar–német viszonyra 1938–1939-ben

OLEKSZANDR BOGIV

Az 1930-as évek végén felborult a versailles-i békerendszer, melyet az első világháború végén nemzetközi egyezmények és békeszerződések sorával hoztak létre. Az 1914–1918-ban vesztes felek (Németország, Magyarország) revansizmusa és a közéjük nem tartozó államok (Lengyelország, Szovjetunió, Olaszország) területszerző ambíciói vezettek el ide. Ausztriának a Harmadik Birodalomhoz való csatolása után a fő konfliktuszónává Csehszlovákia válik. Ez volt az az ország, amelyhez Kárpátalja a két világháború közötti időszakban tartozott.

1938–1939 történelmi eseményei ebben a kis ukrán régióban fényesen alátámasztották azt a helyzetet, amikor a helyi történések determinálták rövid távon a csehszlovákiai válságot, hosszú távon pedig az európai államok külpolitikai koncepcióit a kontinens nagy újrafelosztásának küszöbén. Ebben szerepe volt mind Kárpátalja területének, mind az ukrán kérdés egészének.

Kárpátalja Magyarországhoz csatolását 1938–1939-ben nem lehet csak a magyar–csehszlovák viszony szempontjából értékelni, hanem az összeurópai nemzetközi válság kontextusában kell elhelyeznünk.

Az 1930-as évek végén mind Németország, mind Magyarország igyekezett levetni magáról a versailles-i békerendszer, benne a trianoni békeszerződés béklyóját. A németek az ún. etnikai elvre – a német nemzet minden tagjának egy államban való egyesítésére hivatkoztak. Egy részük Csehszlovákia területén, a Szudéta-vidéken élt. Magyarországot a revízió szándéka vezette Podkarpatszka Rusz – Csehszlovákia keleti csücske esetében, ahol nagy számban éltek a magyar kisebbség képviselői. A válság kirobbanása előtt tehát mind Németországnak, mind Magyarországnak megvolt az indoka a csehszlovákiai beavatkozásra.

1938 májusának utolsó harmadát tekinthetjük a válság kezdőpontjának. A „májusi válság” időszakában kicsi volt az esélye annak, hogy Németország

és Csehszlovákia katonai konfliktusba keveredjen. Ám a területszerző információk kiszivárgása határozottabb lépésekre ösztönözte a kancellárt. Hitler 1938. május 30-i utasításában így fogalmazott: „Megmászíthatatlan elhatározásom, hogy Csehszlovákiát belátható időn belül katonai akcióval szétzúzom...”. Az utasítás végrehajtásának legkésőbbi határideje 1938. október 1. „Már az első két-három napon olyan helyzetet kell teremteni, hogy [...] azoknak az államoknak, amelyeknek területi kívánságaik vannak Csehszlovákiától, ösztönzést adjon a Csehszlovákia elleni azonnali beavatkozásra. Ebben az esetben Magyarország és Lengyelország beavatkozásával lehet számolni...”¹

Amint látjuk, Németország ekkor még egyetlen szót sem vesztegetett Kárpátaljára. A német katonai beavatkozás célpontja Cseh- és Morvaország volt. Egyéb csehszlovák területekkel kapcsolatban konkrét tervek még nem léteztek. Véleményünk szerint ez a csehszlovákiai beavatkozásban való magyar és lengyel részvétel mértékétől függött. Ez vonatkozott Kárpátaljára is.

Az 1930-as évek második felében Kozma Miklós nyugalmazott belügyminiszter dolgozta ki Kárpátalja békés vagy katonai erővel történő felszabadításának tervét, amely diplomáciai, politikai, katonai lépéseket és diverzáns akciókat foglalt magában. Magyarország tisztában volt azzal, hogy Németország agresszív külpolitikája előbb-utóbb katonai konfliktushoz fog vezetni Csehszlovákia és a Harmadik Birodalom között. 1938 februárjában már létezett a Csehszlovákiával szembeni terv, amely német–magyar egyenrangú fellépést feltételezett.² Azt anchluss követően jött el az ideje a csehszlovák kérdés napirendre tűzésének. Kánya Kálmán külügyminiszter Sztójay Döme berlini követnek címzett 1938. április 5-i levelében a következőket írta: „Sokat beszélnek mostanában a cseh kérdésről, vagyis arról, hogy Csehszlovákiában egy nem távoli időben fontos események fognak lejátszódni. A magyar kormány, mint ez közzismert, békés politikát folytat, és bízik abban, hogy a cseh kérdést is sikerülni fog békés eszközökkel megoldani. Mindazonáltal a mai kissé izgatott és ideges időben számítani kell minden eshetőséggel, így többek között azzal is, hogy a cseh kérdés megoldása csak fegyveres beavatkozás útján lesz elérhető. Amennyiben minden várakozás ellenére ez az eset állana be, azt hisszük, hogy szükségképpen magyar–német kooperá-

¹ Hitler utasítása a Wehrmachtnak a Csehszlovákia elleni előkészületre („Fall Grün”). 1938. május 30. In: *Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez*. Zsigmond László (szerk., előszó) Ádám Magda – Juhász Gyula – Kerekes Lajos (összeáll., bevezető). 2. kiadás. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1961. 123. o.

² Поп, Иван: *Чехословацко-венгерские отношения (1935–1939)*. Москва: Наука, 1972. 111. o.

cióra kerülne a sor.”³ A tavasz folyamán, nyár elején Sztójay Berlinben több ízben találkozott német külügyminisztériumi munkatársakkal. A magyar kormány két kérdésben kereste a megállapodást: német támogatás Jugoszlávia semlegesítéséhez egy magyar–csehszlovák katonai konfliktus esetére, valamint magyar és német vezérkari tárgyalások a csehszlovákellenes fellépés összehangolására.⁴

Az időszakban a német fél nem mutatott hajlandóságot arra, hogy részletekbe menő tárgyalásokat folytasson a magyarokkal a katonai együttműködésről. Ugyanakkor követelte Magyarországtól a határozott csehszlovákellenes lépéseket. Javasolták Budapestnek, hogy a magyarok számára követeljenek a szudétánémetekkel azonos jogokat. Kárpátalja Magyarországgal határos sávjában is jelentős számú magyar lakosság élt.

A kulisszák mögött 1938 tavaszán-nyarán Magyarország kereste a Németországgal való együttműködés lehetőséget egy esetleges fegyveres konfliktus esetére Csehszlovákiával. A magyar törekvések jelszava a magyar–lengyel határ elérésének szükségessége volt.

Augusztus 23–25-én került sor a kielii találkozóra, amelyen Magyarország és Németország a legmagasabb szinten képviseltette magát. A magyar küldöttséget Horthy Miklós kormányzó vezette, tagja volt még Imrédy Béla miniszterelnök és Kánya Kálmán külügyminiszter. A találkozó során a német kancellár önálló cselekvésre biztatta Magyarországot Csehszlovákiával szemben. Az utolsó napon Kánya bejelentette, hogy Magyarország kész már október 1-jén hadba lépni. Ugyanekkor zajlott a bledi találkozó Magyarország és a kisantant államok (Románia, Jugoszlávia, Csehszlovákia) képviselői között.⁵ Az a tény, hogy Magyarország másodvonalbeli politikusokat küldött Bledbe tanúsítja, milyen jelentőséget tulajdonított az egész eseménynek. A magyar vezérkar már ekkor eldöntötte, hogy a Csehszlovákia elleni támadás legjobb helyszíne az éppen Kárpátalja.

Szeptember 12-én a Nemzetiszocialista Párt nürnbergi kongresszusának zárása alkalmából Adolf Hitler harcias beszédet mondott. Ebben október 1-jét jelölte meg a Szudéta kérdés megoldásának dátumaként. Nagy-Britannia válaszként elővette az augusztusban kidolgozott ún. Z-tervet, melynek

³ Kánya Kálmán külügyminiszter levele Sztójay Döme berlini követnek. 1938. április 5. In: *Magyarország és a második világháború...* (1961) i. m. 116. o.

⁴ *Документы Министерства иностранных дел Германии. Германская политика в Венгрии (1937–1942)*. Москва: Госполитиздат, 1946. 34, 45–47, 49, 60–62. o.

⁵ *Нюрнбергский процесс. Сборник материалов*. Т. 2. Москва: Юридическая литература, 1988. 555–557. o.

célja a csehszlovák válság békés megoldása volt Neville Chamberlain és Adolf Hitler közvetlen tárgyalásai útján. Az első találkozóra Bertheshgadenben, a Führer nyaralójában került sor. A találkozó előtti napon Magyarország jegyzékben tudatta Németországgal, Nagy-Britanniával, Franciaországgal és Olaszországgal, hogy érdekelt a magyar kisebbség helyzetének rendezésében Szlovákia és Kárpátalja területén.

A bertheshgadeni találkozó után Berlin elhatározta, hogy a Prágával szembeni nyomásgyakorlásra felhasználja a Csehszlovákia területén élő magyar és lengyel kisebbség kérdését. Hermann Göring szeptember 16-án Berlinben találkozott Sztójay Döme magyar és Józef Lipski lengyel követtel. Sztójay jelentése szerint Magyarországnak javasolta, hogy „az önrendelkezési jogot csehországi magyar kisebbségek részére hivatalosan is a legerélyesebben és pergőtűszerűen követeljük”.⁶

A bertheshgadeni találkozó nyugtalanságot keltett Budapesten. Magyarország attól tartott, hogy angol–német tárgyalások nem vezetnek el a magyar igények teljesítéséhez. Horthy Miklós személyesen ír levelet Adolf Hitlernek, amelyben Csehszlovákia németek által lakott területeinek leválasztásával és a Német Birodalomhoz csatolásával kapcsolatos hírekre reagálva így fogalmazott: „Ez csak úgy volna elképzelhető, ha az összes csehszlovák területen letelepedett kisebbség ugyanazon jogokban részesülne, vagyis, ha megítélnék Csehszlovákia összes nemzetiségének azt a jogot, hogy az általa lakott terület hovatartozását népszavazás által döntsék el.”⁷ Másnap Imrédy Béla, Kánya Kálmán és Keresztes-Fischer Ferenc német repülőgépen utazott Berlinbe, hogy Adolf Hitler kancellárral és Joachim von Ribbentrop külügyminiszterrel találkozzanak. Hitler felajánlotta a magyaroknak, hogy avatkozzanak be Csehszlovákiában.⁸ Magyarországot ugyanerre biztatta Lengyelország is. Magyarországon azonban akkor még nem állt készen egy ilyen lépésre.

Szeptember 21-én Budapesten revizionista tüntetésre került sor, melyen a résztvevők Kárpátalja Magyarországhoz csatolását követelték. Másnap a magyar kormány jegyzékben követelte Prágától, hogy azonnal üljenek tárgyalóasztalhoz a szlovákiai és a kárpátaljai kisebbség igényeinek kielégítése ügyében.

⁶ Sztójay Döme berlini követ jelentése Kánya Kálmán külügyminiszternek. 1938. szeptember 17. In: *Magyarország és a második világháború...* (1961) i. m. 130. o.

⁷ Horthy Miklós levele Adolf Hitlerhez a Csehszlovákia elleni közös fellépés ügyében. 1938 szeptember. In: *Horthy Miklós titkos iratai*. S. a. r. Szinai Miklós – Szűcs László. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1962. 182. o.

⁸ Поп: *Чехословацко-венгерские отношения...* (1972) i. m. 166. o.

A magyar diplomácia a müncheni konferenciát megelőzően maximális aktivitást tanúsított a Berlin–Róma tengely két végpontján annak érdekében, hogy a szlovákiai és a kárpátaljai területekre vonatkozó igényei meghallgatásra találjanak. Sztójay tanácsára szeptember 28-án Münchenbe utazott Csáky István, a külügyminiszteri kabinetiroda vezetője, aki átadta Benito Mussolininek a térképet a magyar követelésekkel és tolmácsolta Magyarország kérését, hogy a kérdés egy hónapon belül nyerjen elrendezést. A Duce megígérte: „Amint a szudétanémetek kérdését lezárjuk [...] azonnal felvetem a magyar és lengyel követeléseket, és követelem azoknak azonnali kielégítését.”⁹

Magyarország követelései a szlovákiai és a kárpátaljai magyar kisebbségekkel kapcsolatban tehát szóba kerülhettek volna a müncheni konferencián, amit minden résztvevő szem előtt tartott. A francia és az angol miniszterelnök gyors bejegyzése a német igények kielégítésébe a Szudéta-vidékkel kapcsolatban összefüggésben volt azzal, hogy tartottak attól, Csehszlovákia más régiói is szóba kerülhetnek hasonló kontextusban. A két miniszterelnök engedékenysége ugyanakkor lehetővé tette, hogy Hitlernek ne kelljen kijátszania a magyar kártyát nyomásgyakorlás céljából. A kancellár számára kényelmesebb volt ezt a kérdést Neville Chamberlain és Édouard Daladier részvétele nélkül megoldani. Mussolini kérésére azonban a magyar kérdés bekerült a müncheni szerződés függelékéibe. Eszerint a csehszlovákiai magyar kisebbség problémáját az érdekelt kormányoknak három hónapon belül kellene megoldaniuk, ellenkező esetben a Münchenben összegyűlt négy hatalom foglalkozna majd a kérdéssel. Az 1. sz. függelék szerint: „Miután a Csehszlovákiában élő lengyel és magyar kisebbségek kérdése is elintéztetett, Németország és Olaszország a maguk részéről szavatosságot fognak vállalni Csehszlovákiáért.”¹⁰ A müncheni egyezmény függelékei nyitva hagyták a magyar–csehszlovák határ, s ezzel a területi sérthetetlenség kérdését.

Horthy Miklós október 1-jén személyes köszönetét fejezte ki Hitlernek és Mussolininek, hogy Magyarország „jogos követeléseit” alapján véve elismerték. Ugyanezen a napon Csáky találkozott Ernst von Weizsäckerrel, a német külügyminisztérium államtitkárával, akitől megkérdezte, milyen lépéseket javasolna Németország a magyar kormánynak a csehszlovákiai magyar

⁹ Csáky Istvánnak, a külügyminiszteri kabinetiroda vezetőjének számjeltávirata Kánya Kálmán külügyminiszternek. 1938. szeptember 29. In: *Magyarország és a második világháború...* (1961) i. m. 135. o.

¹⁰ *Magyarország és a második világháború...* (1961) i. m. 138. o.

kisebbséggel kapcsolatos igények teljesülése érdekében. A német diplomata azt javasolta, hogy tárgyalásos úton követeljék a magyar igények kielégítését.¹¹

Október 9-én a határ menti Komáromban megkezdődtek a magyar–csehszlovák tárgyalások, a müncheni egyezmény függelékeiben foglaltaknak megfelelően. A magyarok által követelt területek mintegy 30%-át ajánlotta fel Csehszlovákia. A magyar küldöttség azonban nem volt felhatalmazva, hogy engedményeket tegyen. Kánya Kálmán bejelentette, hogy a müncheni szerződést aláíró nagyhatalmakhoz fordul.

Október 22-én Joachim von Ribbentrop bejelentette, hogy nem közvetít tovább a csehszlovák–magyar kapcsolatokban. A csehszlovák–magyar határról megkezdődtek az olasz–német egyeztetések. Miután Berlin kizárta Anglia és Franciaország részvételét, Róma javaslatot tett a német–olasz döntőbíráskodásra.

1938. október elején a csehszlovák válság kirobbanása óta először fogalmazódott meg álláspont Kárpátaljával kapcsolatban a Harmadik Birodalom részéről. Ekkor még az volt az elképzelés, hogy Podkarpatszka Rusz autonóm jogokkal megmarad Csehszlovákia kötelékében. Október 11-ével meg is alakult a Podkarpatszka ruszi autonóm kormány. Németország úgy vélte, hogy Magyarország legfeljebb az abszolút magyar többségű területeket kaphatja meg. Ezt az álláspontot a kutatók többféleképpen interpretálják. Egyesek szerint München után már nem volt szükség a magyarokra csehszlovák ügyekben és Berlin gyanakodva figyelte a lengyel–magyar együttműködést.¹² Mások szerint Németországot az vezérelte, hogy megőrizze a németpárti Csehszlovákia gazdasági függetlenségét.¹³ Megint mások szerint Kárpátalja tartalék volt a szovjetellenes fellépéshez.¹⁴

Hitler 1938. október 21-én kiadta a Wehrmacht számára az utasítást, hogy „a maradék Csehország bármikor szétverhető”.¹⁵ Németország csak a cseh etnikai területek megszállását tervezte. Szlovákia és Kárpátalja sorsáról külön döntést kellett hozni.

¹¹ Stercho, Peter: *Diplomacy of double morality: Europe's crossroads in Carpatho-Ukraine, 1919–1939*. New York: Carpathian Research Center, 1971. 228. o.

¹² Адам Магда: Загарбання Закарпаття хортиською Угорщиною в 1938–1939 рр. In: *Українсько-угорські зв'язки*. Київ: Наукова думка, 1964. 87. o.

¹³ Поп: *Чехословацко-венгерские отношения...* (1972) i. m. 178. o.

¹⁴ Сливка, Юрій: *Західна Україна в політиці польської та української буржуазії (1920–1939)*. Київ: Наукова думка, 1985. 51. o.

¹⁵ *Документы и материалы кануна Второй мировой войны*. Т. 1. Ноябрь 1937 г. – декабрь 1938 г. Редкол.: Бондаренко А., Земсков И. и др. Москва: Политиздат, 1981. 251. o.

Érdeemes foglalkozni a német és a magyar politikának a kárpátaljai autonomista politikai erőkhöz való viszonyával. A csehszlovák válság küszöbén a magyar hivatalos körök már szoros kapcsolatokat ápoltak a kárpátaljai ruszofilekkel. Elsősorban az Autonóm Földműves Szövetségről és az Orosz Nemzeti Autonomista Pártról van szó. Bródy András, az AFSZ elnöke, Podkarpatszka Rusz első miniszterelnöke „Bertalan” fedőnéven jelentett a magyar titkosszolgálatnak és rendszeres anyagi támogatásban részesült Budapestről.¹⁶ Magyarország a csehszlovák válság kezdetétől külpolitikai megfontolásokból határozottan támogatta Kárpátalja Csehszlovákián belüli autonómiájának jelszavát. A Horthy-rezsim úgy vélte, ez fontos lépés a szomszédos ország meggyengítéséhez. Kárpátalja autonómiájának elnyerését a Csehszlovák Köztársaságon belül szintén a Magyarországhoz csatoláshoz vezető út egy fontos szakaszának tekintették. Ezzel kapcsolatban nagy reményeket fűztek Kárpátalja Magyarországgal szimpatizáló pártjaihoz. A kárpátaljai autonómia Magyarország általi támogatása taktikai lépés volt. Miután Podkarpatszka Rusz elnyerte az autonóm státuszt, Budapest továbbra is számított a ruszofilek egyensúlyi szerepére, megígérve nekik a „valódi autonómiát” a magyar állam keretei között. Fontos megjegyezni, hogy a ruszofilek valóban hittek ezekben az ígéretekben.

Németország saját csehszlovákiai beavatkozásának pillanatára már kiépült kapcsolatokkal rendelkezett az Európában működő ukrán politikai szervezetekkel (elsősorban a katonai hírszerzés és elhárítás, az Abwehr tevékenységének köszönhetően). Itt két szervezetről van szó, az Ukrán Nemzeti Szervezetéről és a Hetman Mozgalomról. A kárpátaljai ukránpártiakkal azonban nem volt közvetlen kapcsolat, amiatt, hogy Németországnak nem volt kikristályosodott politikai álláspontja a régióval kapcsolatban. 1938. október közepén vagyunk. Ernst Woermann, a német külügyminisztérium államtitkára október 7-én Németország München utáni Csehszlovákia-politikájával kapcsolatos memorandumban azt a javaslatot fogalmazta meg, hogy „Kárpáti Ukrajnának az önrendelkezési elv alapján autonómiát kell követelni”. Leszögezte azt is: gondoskodni kell arról, hogy „Kárpáti Ukrajna egyes személyiségei német befolyás alá kerüljenek”, az ezirányú munka „elkezdődött”.¹⁷

¹⁶ *Карпатська Україна. Документи і матеріали*. Т. І. Упор. Довганич Омелян – Корсун Олексій – Пагіря Олександр. Ужгород: БАТ Видавництво «Закарпаття», 2009. 58–59. о.; In: *Magyarország és a második világháború...* (1961) i. m. 144–145. o.

¹⁷ Ванат, Іван: *Нариси новітньої історії українців Східної Словаччини. Книга друга (вересень 1938 – лютий 1948 р.)*. Братислава–Пряшів: Словацьке пед. вид-во, 1985. 269. о.

Ez is azt támasztja alá, hogy a csehszlovák válság kezdetekor a németek nem működtek együtt a kárpátaljai autonomista mozgalom képviselőivel, a későbbiekben pedig az ukrán politikai tényezőkkel keresték a kapcsolatot. Ennek több oka volt. Először is az ukrán irányvonal nem támogatta a magyar követeléseket, amelyek teljesítésével létrejött volna a közös lengyel–magyar határ, ami nem volt kívánatos Németország számára. Ezenkívül a kárpátaljai „ukrán kártyát” Berlin fel tudta használni nyomásgyakorlásra Magyarország, Lengyelország, a Szovjetunió és Románia irányába.

A kárpátaljai ukránpártiak részéről a kapcsolat keresése Németországgal 1938 októberének harmadik dekádjára tehető. Az Első Ukrán Központi Nemzeti Tanács, amely a legszámosabb ukránpárti szervezet volt, a csehszlovák kormányhoz intézett október 21-i memorandumában követelte Németországgal az együttműködést „a külpolitikában, a gazdaságban és minden területen”.¹⁸

A német legfelső állami és katonai vezetés október 8-i, Hitler személyes részvételével lezajlott ülésén készült jegyzőkönyv Kárpátaljával kapcsolatban így fogalmazott: „Az lenne a legmegfelelőbb, ha Németország a lehető legkisebb mértékben folyna bele ebbe a kérdésbe. Nekünk a legjobban egy Prágához lojális autonóm rutén terület felelne meg, azonban ez csak ideiglenes megoldás lenne a végleges leválasztásig [Csehországról van szó].”¹⁹

Berlin tehát 1938 októberében támogatta a Podkarpatszka ruszi autonómiát, azonban erről nyíltan nem beszélt, illetve hivatalosan sem támogatta. München után ez állt Németország érdekében.

Az ukrán kérdésekkel elsősorban a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt Alfred Rosenberg vezette külpolitikai osztálya, valamint Joseph Goebbels propagandaminiszter hivatala foglalkozott. A német kormány egyetlen hivatalos nyilatkozatot sem tett. Ám az a Kárpátaljával kapcsolatos ukránpárti propaganda, ami a német újságokban és a rádióban megjelent, és ennek alapján az összukrán probléma felvetése, a szembehelyezkedés a közös lengyel–magyar határ lehetőségével, amihez épp Kárpátalján keresztül vezetett az út, azt a benyomást keltette, hogy Kárpátaljának fontos szerepe van a kibontakozó külpolitikai eseményekben.

Ugyanezt támasztották alá a kárpátaljai autonóm kormányban végbe ment változások is, elsősorban a magyarpárti miniszterelnök, Bródy András

¹⁸ *Карпатська Україна...* (2009) i. m. 75–78. o.

¹⁹ Стерчо, Петро: *Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках*. Львів: За вільну Україну, 1994. 163. o.

letartóztatása 1938. október 26-án, és helyébe az ukránpárti Avgusztin Volosin kinevezése, éppen a német–olasz döntőbíráskodás küszöbén.²⁰

Hivatalosan ki lett hirdetve, hogy a csehszlovák–magyar határ kérdésében a döntőbíráskodásra november 2-án Bécsben kerül sor. Ám Kárpát-alja délnyugati határai már korábban eldőlték, mégpedig Rómában, Joachim von Ribbentrop, Benito Mussolini és az olasz külügyminiszter, Galeazzo Ciano október 27-i találkozásán. A német külügyminiszter azzal a feltétellel egyezett bele a bécsi részvételbe, ha Olaszország és Magyarország lemond a közös lengyel–magyar határ kérdéséről. Ribbentrop azt is hangsúlyozta, hogy a döntőbíráskodás végeredményét mind Magyarországnak, mind Csehszlovákiának véglegesnek és megváltoztathatatatlannak kell elfogadnia.²¹

Az első bécsi döntés következtében Podkarpatszka Rusz elvesztette iparilag és mezőgazdaságilag legfejlettebb déli sávját. A történészek különbözőképpen magyarázzák ennek az egyszerre kompromisszumos és érthetetlen határmegvonásnak az okait. Lehet ezt úgy interpretálni, hogy ezzel sikerült megőrizni a „tengely” egységét, Berlin az átadott városokért cserébe megkapta Olaszország lemondását a német–lengyel viszonyba való beavatkozásról. Vagy megközelíthető úgy is, hogy ezzel a döntéssel Németország megőrizte politikai hegemoniáját Kárpátalja és Szlovákia kérdésében.²²

A bécsi döntés értelmében a horthysta hadsereg november 9-ére elérte a Bótrágy–Kovácszó–Újlak vonalat, beleértve Beregszászt is. November 10-ére bejeződött a teljes kijelölt terület átadása.

Eközben a bécsi döntéssel elégedetlen politikusok november 6-án Horthy Miklós jelenlétében jóváhagyták Kárpáti Ukrajna elfoglalásának tervét. Kánya Kálmán külügyminiszter számjeltáviratban vázolta lengyel kollégájának a közös magyar–lengyel katonai akció tervét. Hóry András varsói követ jelenlétében arról tájékoztatta Kányát, hogy Beck hajlik annak elfogadására.²³

²⁰ Державний архів Закарпатської області (ДАЗО). Фонд 3. Опис 3. Спр. 47. Csehszlovákia miniszttertanácsának tájékoztatója Kárpáti Ukrajna kormányának megszervezéséről és minisztereinek kinevezéséről (1938. október 18. – 1939. január 11.) 11. f.

²¹ Адам: Загарбання Закарпаття... (1964) i. m. 101. o.

²² Пушкаш, Андрей: *Венгрия во Второй мировой войне (1938–1944)*. Москва: Изд-во Ин-та международных отношений, 1963. 55. o.; Ripka, Hubert: Munich: before and after. *A fully documented Czechoslovak account of the crises of September 1938 and March 1939*. New York: H. Fertig, 1969. 505. o.; Поп: *Чехословацко-венгерские отношения...* (1972) i. m. 206. o.

²³ Hóry András varsói követ számjel-telefonsürgönye Kánya Kálmán külügyminiszternek. 1938. november 9. In: *Magyarország és a második világháború...* (1961) i. m. 176–177. o.

Erre az időszakra Magyarországnak már volt tapasztalata a kárpátaljai ügyekbe való nem hivatalos katonai beavatkozást illetően. Csehszlovákia belső bomlasztása érdekében és hogy a világ közvéleménye előtt demonstrálják a kárpátaljai lakosság elégedetlenségét és szándékát, hogy Magyarországhoz csatlakozzon, a diplomáciai lépésekkel párhuzamosan, a kárpátaljai ruszofil szervezetek támogatását élvező magyar kormány kis háborúba kezdett Kárpátalján, amikor terrorcselekményeket végrehajtó diverzáns csapatokat vetett be annak területén. Az akciókat hónapokig készítették elő Kozma Miklós irányításával a Honvéd Vezérkar 5. osztálya. Imrédy Béla október 1-jén utasított az akció megkezdésére.²⁴

Eltérőek a nézőpontok az akció tényleges kezdetével kapcsolatban. A szakirodalom egy része szerint az első diverzáns csapatok bevetésére október 4–5-én került sor.²⁵ Némelyek ezt az időpontot későbbre teszik és az október 10-i dátumot nevezik meg.²⁶ A szemtanúk visszaemlékezései és a diplomáciai levelezés ezt a második álláspontot támasztják alá.²⁷ Azonban a terrorcselekményekkel Magyarország nem ért el olyan sikereket, mint amilyenekre számított, hamarosan fel is függesztette azokat, noha szörványos akciókra egész 1939 márciusáig sor került.

Magyarország többszöri kérése után október 22-én a lengyelek szintén megkezdtek civil ruhába öltözött hivatásos katonákból álló diverzáns csapatok átdobását a határon Kárpátalja területére. Felkészítésükre Cieszyn környékén került sor, a bevetéseket pedig a Rozlucz (Rozluch) és Stryj (Stryi)

²⁴ *Венгрия и вторая мировая война. Секретные дипломатические документы из истории кануна и периода войны.* Москва: Изд-во иностранной литературы, 1962. 108–111. o.; *Шляхом Жовтня. Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне і національне визволення, за возз'єднання з Радянською Україною. Збірник документів.* Т. 5. 1938–1944 рр. Ужгород: Карпати, 1967. 20–21. o.

²⁵ Ádám Magda – Zsigmond László (szerk.): *A müncheni egyezmény létrejötté és Magyarország külpolitikája.* (Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. 2. k.) Budapest, 1965. 755. o.; Поп: *Чехословацко-венгерские отношения...* (1972) i. m. 178. o.; Suško, Ladislav: *Podkarpatská Rus ako autonómna krajina pomníčovskej – druhej ČSR.* In: *Česko-slovenská historická ročenka, 1997.* Bratislava, 1998. 149. o.

²⁶ Стерчо: *Карпато-Українська держава...* (1994) i. m. 64. o.; Borák, Mečislav: *Obrana Podkarpatské Rusi (říjen 1938 – březen 1939).* In: *Česko-slovenská historická ročenka, 1997.* Bratislava, 1998. 169. o.

²⁷ *Magyarország és a második világháború...* (1961) i. m. 142. o.; Гренджа-Донський, Василь: *Щастя і горе Карпатської України. Щоденник.* In: *Твори.* Т. 8. Вашингтон: Вид. Карпатського Союзу, 1987. 23. o.

melletti bázisokról hajtották végre Feliks Ankerstein parancsnoksága alatt, a lengyel Vezérkar 2. Osztályának alárendelve.²⁸

A magyar diverzáns akciók nyugtalanságot váltottak ki Berlinben. A német diplomaták jelentései alapján Woermann november 12-én a következőket jelentette Ribbentropnak: „A bécsi döntés ellenére Lengyelország és Magyarország továbbra is törekszik a közös határ megteremtésére. Nem kizárt, hogy mindketten mindenkit kész tények elé akarnak állítani.” Az államtitkár azt javasolta, hogy minél előbb derítsék ki Olaszország álláspontját, szükség esetén Budapesthez és Varsóhoz intézenek német–olasz démarche-ot, szervezzék meg a megcsonkított Podkarpatszka Rusz gazdasági–pénzügyi megsegítését, és az ehhez vezető első lépésként nyissanak német konzulátust Huszton.²⁹

November 15-én Otto von Erdmannsdorff budapesti német követ jelentést tett az előző napon lezajlott találkozójáról Horthy Miklós kormányzóval. Horthy megemlítette a magyar katonai beavatkozás eshetőségét Kárpátalján. Három nappal később a német külügyminisztérium felszólította Magyarországot, hogy tartózkodjon a katonai akciótól, hivatkozással arra, hogy Csehszlovákia komoly ellenállást fejthetne ki, s Németországnak ebben az esetben nem állna módjában segítséget nyújtani.³⁰ Berlin tehát eltekintett a démarche-tól, ideiglenesen a kivárás álláspontjára helyezkedett Kárpátalja kérdésében.

Budapest Németország lépését nem az akció betiltásaként, hanem csak figyelmeztetésként értelmezte. A katonai akció parancsnokává Homlok Sándor vezérkari ezredest, politikai irányítójává Kozma Miklóst nevezték ki. Kárpátalja megszállását november 19-én tervezték megindítani. A magyar tervekről Bernardo Attolico berlini olasz követ tájékoztatta Ribbentropot. A hír erősen felborzolta a kedélyeket. Ribbentrop a Cianoval folytatott sürgős telefonbeszélgetés alkalmával kifejtette, hogy ez „szégyen a »tengelyre« nézve és Magyarország a tűzzel játszik”. Ismét szóba került az azonnali német–olasz démarche Budapest számára. November 21-én reggel a magyar katonák parancsba kapták a visszatérést otthonaikba.³¹

²⁸ *Карпатська Україна...* (2009) i. m. 55–57, 62–65, 69–75. o.; Borák: *Obrana Podkarpatské Rusi...* (1998) i. m. 169–170. o.

²⁹ Корчак-Городинський, Орест: *Карпатська Україна в документах німецького міністра закордонних справ в роки 1938–1939. Новий шлях* [Торонто] 7 листопада 1987 р.

³⁰ *Венгрия и вторая мировая война...* (1962) i. m. 140. o.

³¹ Stercho: *Diplomacy of double morality...* (1971) i. m. 336. o.; Ádám Magda: *Magyarország és a Kisantant a harmincas években*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968. 211–212. o.

November 21-én a német kormány jegyzéket adott át Kánya Kálmán külügyminiszternek: „1. [...] Ha most Magyarország Csehszlovákia kárpát-ukrajnai része ellen fegyveresen támad, úgy a magyar királyi kormány erkölcsileg súlyos helyzetbe kerül. 2. Egy ilyen eljárás továbbá azzal a következménnyel járhat, hogy a bécsi döntés a két döntőbírói hatalom tekintélyének kárára értékét vesztheti.”³² Ugyanezen a napon hasonló jegyzéket intézett az olasz kormány is Kányához.³³ A magyar kormány ezzel összefüggésben rendkívüli ülést tartott, melyen megszületett a döntés az antikomintern paktumhoz való csatlakozásról.³⁴ November 22-én Sztójay átadta a magyar kormány memorandumát a német kormánynak, melyben kijelentette, „a magyar kormány szükségesnek látja, hogy a Német Birodalommal való kapcsolatainak erősítése céljából tárgyalásokat kezdjen a német kormánnyal mind politikai, mind gazdasági téren”.³⁵

November 19–21. eseményei arra világítottak rá, hogy német segítség nélkül Magyarország nem képes Kárpáti Ukrajna megszállására. Ennek döntő szerepe volt a kormányátalakításban is. Horthy nem fogadta el Imrédy lemondását, ám december 10-én Csáky István személyében új külügyminisztert nevezett ki, aki közismerten németpárti volt. Mindazonáltal Magyarország nem mondott le Kárpáti Ukrajnával kapcsolatos terveiről.

Németországnak előnye származott abból, hogy a bécsi döntés nem számolta fel a kárpátukrán autonómiát, valamint Magyarország arra vonatkozó terveiből, hogy november 19–21. között megszállja a régió maradékát. Ezek a körülmények lehetővé tették a nyomásgyakorlást Lengyelországra, a cseh-szlovák kormány politikájára, Romániára és a Szovjetunióra, de legfőbbképpen Magyarországra. Berlinben egyelőre nem született meg a végső döntés Kárpátalja végső sorsát illetően.

December 5-én Ribbentrop magához hívatta Sztójayt és javaslatot tett egy legfelsőbb szintű párbeszédre a német–magyar viszonyt illetően. Ehhez Magyarországnak bizonyos lépésekkel tanúsítania kellett volna Németország melletti elkötelezettségét. 1939. január 12-én Csáky István bejelentette a csatlakozás szándékát az antikomintern paktumhoz. Másnap Magyarország hivatalos meghívást kapott.

³² A német kormány jegyzéke Kánya Kálmán külügyminiszternek. 1938. november 21. In: *Magyarország és a második világháború...* (1961) i. m. 188. o.

³³ Az olasz kormány jegyzéke Kánya Kálmán külügyminiszternek. 1938. november 21. Uo. 188–189. o.

³⁴ Ádám: *Magyarország és a Kisantant...* (1968) i. m. 340. o.

³⁵ A magyar kormány memoranduma a német kormánynak. 1938. november 22. In: *Magyarország és a második világháború...* (1961) i. m. 190. o.

1939. január 16-án Csáky István külügyminiszter találkozott Berlinben Hitlerrel és Ribbentroppal. A német kancellár bejelentette, hogy Cseh-Szlovákiát katonai erővel fel kell számolni, és hogy nem ellenzi a lengyel–magyar közös határt. „Minden remény megvan a sikerre, természetesen csak akkor, ha összehangoltan fogunk cselekedni. Együtt kell lépnie Lengyelországnak, Magyarországnak, Németországnak... Jugoszlávia és Románia semmit nem tesz Magyarország ellenében, ha Németország mögötte áll.” Csáky megígérte, hogy Magyarország kilép a Népszövetségből és csatlakozik az anti-komintern paktumhoz.³⁶

1939. január végén Hitler döntésre jut abban a tekintetben, kik lesznek a szövetségesei Cseh-Szlovákia felszámolásában. Magyarországra és a függetlenségpárti szlovákokra számított. A német külpolitikában azok véleménye kerekedett felül, akik kezdettől fogva negatívan viszonyultak az ukrán kérdéshez. Azonban Berlin nem tervezte, hogy teljesen magára hagyja Kárpáti Ukrajnát. Február 11-én Huszton megnyílt a német konzulátus W. Spletosser konzul vezetésével.³⁷ Csak a megfigyelés és a tájékoztatás tartozott a feladatkörébe, a hivatalos megbeszélések nem.

Még egy alkalommal tervezte Magyarország saját kezdeményezésre megszállni Kárpátalját – 1939. február 12-én, a helyi parlamentbe, azaz a szojmba való választások napján. A választásokat megelőző héten Sztójay Döme két ízben is fordult a német külügyminisztériumhoz azzal, hogy Budapestnek bizonyítéka van arra, hogy a választások napján megmozdulásokra kerülhet sor Kárpátalján. Olaszország berlini követe útján alátámasztotta ezt az értesülést. A német kormány azonban továbbra is a bécsi döntés betartását várta el, kiegészítve azzal, hogy Budapest idejében tájékoztatva lesz, ha az akciót meg lehet indítani.³⁸

Németország újbóli nemleges válasza Kárpáti Ukrajna ügyében Magyarországon hozzájárult a kormányváltáshoz. Azok kerekedtek felül a kormányban (Teleki Pál hívei) és a parlamentben (Bethlen István köre), akik elutasították a Németország melletti egyoldalú kiállást és a nyugati kapcsolatok mellőzését. 1939. február 16-án Teleki Pál lett a miniszterelnök.³⁹ Azonban ez nem jelentette azt, hogy megváltozik a magyar politika a kárpátukrán kérdésben.

³⁶ *Документы Министерства иностранных дел Германии. Германская политика в Венгрии (1937–1942)*. Москва: Госполитиздат, 1946. 84, 87, 89–92. o.

³⁷ *Нова свобода* [Хуст] 10, 17 лютого 1939 р.

³⁸ Злепко, Дмитро: Українське питання у 1938–1939 роках і Третій рейх. In: *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Т. 228. Львів, 1994. 282, 284. o.; Стерчо: *Карпато-Українська держава...* (1994) i. m. 190–191. o.

³⁹ Ádám: *Magyarország és a Kisantant...* (1968) i. m. 361–362. o.

1939 február végén – március elején Budapesten négy különböző elképzelés létezett Kárpáti Ukrajnának Magyarországhoz csatolásával kapcsolatban. Az első az önkéntes csatlakozás, a második a békés megoldás tárgyalásos úton Prágával, a harmadik az önkényes megszállás német beleegyezés nélkül, és a negyedik a megszállás német katonai segítséggel. Magyarország nem zárta ki a német–magyar együttműködés lehetőségét a kárpátukrán kérdés Magyarország javára történő elintézésében. Ernst von Weizsäcker február 27-én felkereste a berlini magyar katonai attasét. A Kárpáti Ukrajnával kapcsolatos magyar gazdasági érvekről folyt a beszélgetés. Március 4-én Sztójay Döme Ribbentroppal találkozott és arra kérte, hogy szülessen német–olasz nyilatkozat azzal kapcsolatban, hogy ha a régióban területi változásokra kerülne sor, Magyarország igényei az előbbre valók az autonóm területtel kapcsolatban. A német külügyminiszter biztosította Sztójajt, hogy Budapestet minden változásról értesíteni fogják.⁴⁰

Magyarországot nyugtalanította, hogy megkerülük. Ezt táplálták a hírek arról, hogy német–szlovák titkos tárgyalások zajlanak Szlovákia elszakadásáról és függetlenségéről. Teleki Pál arra a következtetésre jutott, hogy Csehország megszállása és Kárpáti Ukrajna függetlenségének kikiáltása esetén Magyarország német hozzájárulás nélkül is megszállja a régiót. Március 10-én a kormány elé vitte a kérdést, március 11-én pedig tájékoztatta Olaszországot és Lengyelországot.⁴¹

1939. március 11-én a németek jegyzéket intéztek Budapesthez, amely Kárpáti Ukrajna területén végrehajtandó magyar akciókkal kapcsolatban kéri a német gazdasági érdekek figyelembe vételét. Külön kérés vonatkozott arra, hogy ne érje sérelem a kárpátukrán vezetőket. Március 12-én Sztójay Döme arról tájékoztatta Budapestet, hogy Szlovákia függetlenségének kikiáltása után a német kormány 24 órán keresztül nem fogja szavatolni a kárpátukrán határt, hogy ezzel Magyarországnak lehetőséget adjon a katonai akcióra.⁴² Ez azt jelentette, hogy a magyar vezetők Németország iránti elkötelezettségére számító legmagasabb szintről megjött a beleegyezés Kárpátalja megszállására. Ewald von Kleist tábornok március 13-án sajtótájékoztatót a következőket mondta a csehszlovákellenes akcióval kapcsolatos

⁴⁰ Stercho: *Diplomacy of double morality...* (1971) i. m. 364. o.; Пушкаш, Андрей: *Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918–1945*. Москва: Издательство «Европа», 2006. 262. o.

⁴¹ Botlik József – Dupka György: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből, 1918–1991*. Budapest – Szeged: Mandátum – Universum, 1991. 46. o.

⁴² Ádám: *Magyarország és a Kisantant...* (1968) i. m. 46. o.

német célokról: „Területi változásokkal olyan helyzetet teremteni a szomszédos államokban, hogy Németország rájuk tudja kényszeríteni befolyását, s ők ne tudjanak németellenes politikát folytatni.”⁴³

Március 13-án Budapesten német–magyar megbeszélésre került sor a Cseh-Szlovákiával szembeni fellépésről. Ugyanezen a napon Horthy Miklós személyes levelet intézett Hitlerhez, melyben többek között így fogalmazott: „folyó hó 16-án határc incidens lesz, amelyet szombaton követ a nagy támadás” [a magyar hadseregé].⁴⁴

A németek azonban azonnali cselekvést vártak el. Hitler nem szeretne elhalasztani az akció kitűzött napját. Március 14-én kora reggel a magyar Honvédség Munkácsnál átlépte Kárpáti Ukrajna határát. Bár ellenállásba ütköztek, mégis lendületből elfoglaltak kilenc falut.⁴⁵ A frontális támadás másnap indult meg, amikor már tudtak arról, hogy a kárpátukrán kormány kényszerűségből kinyilvánította a függetlenséget.

Március 15-én Kárpáti Ukrajna kormánya Hamilkar Hoffmann huszti német konzulhoz fordult azzal az egyenes kérdéssel, hogy Németország beleegyezését adta-e Kárpáti Ukrajna Magyarország általi megszállásába. 17 órakor válasz helyett a német külügyminisztérium utasítást küldött a konzulnak, hogy szóban közölje Avgusztin Volosinnal: Németország nem veheti védelmébe Kárpáti Ukrajnát és kéri, hogy ne álljanak ellen a magyar hadseregeknek. Ezt az üzenetet Hoffmann a szojm ülészése idején adta át Volosinnak.⁴⁶ Németország tehát azt akarta, hogy Kárpáti Ukrajna csendben eltűnjön. Nem igaz az az állítás, hogy a függetlenség kikiáltása a németek kívánságára történt volna.

Március 15-én este a magyar kormány ultimátumot küldött közvetlenül a kárpátukrán kormánynak, amelyben követelte, hogy aznap este 8 óráig adja át a hatalmat a magyar Honvédségnek. Huszt azonban megtagadta a kapitulálást, ám hajlandó lett volna tárgyalni Magyarországgal. A magyar ultimátum arról tanúskodik, hogy a horthystáknak nem várt veszteségeik voltak. Nem számítottak a szicsek ellenállására. Budapest gyors sikert várt. Teleki kormánya tartott attól, hogy Berlin az utolsó pillanatban megváltoztatja az álláspontját, és Kárpáti Ukrajna német protektorátus lesz.⁴⁷ Kárpáti Ukrajnában is bíztak még a német segítségben. Ez a szicseket is bátorította.

⁴³ *Документы и материалы кануна Второй мировой войны*. Т. 1. (1981) i. m. 35. o.

⁴⁴ *Венгрия и вторая мировая война...* (1962) i. m. 158. o.

⁴⁵ *Шляхом Жовтня*. Т. 5. (1967) i. m. 79. o.; *Діло* [Львів] 16 березня 1939 р.

⁴⁶ *Стерчо: Карпато-Українська держава...* (1994) i. m. 216–217. o.; *Злепко: Українське питання...* (1994) i. m. 296, 298–299. o.

⁴⁷ *Ádám: Magyarország és a Kisantant...* (1968) i. m. 369–370. o.

Bárminemű agressziót erőszak és megtorlás követ. Nem volt ez másként Kárpáti Ukrajna magyar megszállásakor sem. A katonai beavatkozás idején és utána nemcsak az ukrán állam védői, de a civil lakosok is szenvedtek. Március 27-én Erdmannsdorff felhívta a magyar kormány figyelmét, hogy a magyarok kegyetlenkednek Kárpátalján, mondván elsősorban Magyarország érdeke, hogy ebben a kérdésben ne csapjon nagy zajt.⁴⁸ Németország a magyarok szemmel tartása érdekében továbbra is fenntartotta a huszti német konzulátust, sőt annak keretében tevékenykedett a Volodimir Bircsak vezette evakuációs bizottság. A németek igyekeztek megvédeni a magyar megtorlástól azokat a kárpátukrán személyiségeket, akik kapcsolatban álltak német intézményekkel, valamint a közismert közéleti embereket. A németek közbenjárására 1939 nyarán szabadon engedték a Varjúlaposon fogva tartottakat, és megakadályozták, hogy a galíciai származású foglyokat kiadják a lengyeleknek. Elsőként májusban, illetve június elején a nem kárpátaljai származásúakat engedték el. Július első napjaiban került sor a többi fogolyra. A szabadon bocsájtottak többsége Németországba távozott, ahol katonai kiképzésben részesült.⁴⁹

Mindez azt bizonyítja, hogy Berlin továbbra sem kívánta teljesen elveszíteni az ukrán felszabadító mozgalomban tapasztalható németpárti hozzáállást. Németország számára Kárpáti Ukrajna bukásával a legnagyobb veszteséget az „ukrán politikai tőke” elvesztése jelentette.

Csehország bekebelezésével párhuzamosan Németország tehát beleegyezett abba, hogy Magyarország megszállja Kárpáti Ukrajnát. Az európai közösség hallgatással fogadta Kárpáti Ukrajna függetlenségének kikiáltását és a horthysta Magyarország általi megszállását. Magyarország Németország felé fordulásával és a szovjet–német közeledés lehetőségének felmerülésével a lengyel–magyar közös határ megteremtésének már nem volt sem németellenes, sem szovjetellenes alapja. Ugyanakkor az a körülmény, hogy Magyarország Németország szövetségesekeként tudta megszerezni Kárpátalja egész területét, egyet jelentett a magyar diplomácia külpolitikai önállóságának végleges elvesztésével.

Ukránból fordította: Fedinec Csilla

⁴⁸ Злепко: Українське питання... (1994) і. м. 306. о.

⁴⁹ Гірняк, Любомир: *На стежках історичних подій. Карпатська Україна і наступні роки. Спогади і матеріали*. Нью-Йорк, 1971. 228, 233–236, 244, 248. о.

Kárpátalja kérdése a magyar–szovjet kapcsolatokban, 1938–1945

PETER PASTOR

Oroszország Ruténföldhöz fűződő kapcsolatának kérdésével elsőként a pánszláv gondolkodó, Nyikolaj Danyilevszkij foglalkozott komolyabban. *Európa és Oroszország* című, először 1869-ben sorozatként, később kötetként több kiadásban megjelent művét a kiadó, Nyikolaj Sztrahov „a szlavofilizmus kódexének vagy katekizmusának” nevezte.¹ Danyilevszkij művében úgy vélte, hogy a szlávoknak és a nem szláv népeknek, mint a románok, a görögök és a magyarok, „Szlávia napjának”, Oroszországnak a vezetésével szövetségben kell egyesülniük.² Bár a Magyar Királyság is része lett volna a föderációnak, ennek ellenére „a teljes Galíciát és Magyar-Oroszországot”³ az orosz Birodalom alá rendelte. Az inkább Ruténföldként, magyarul Kárpátaljaként ismert régió a Magyar Királyság része volt a királyság megalakulásától, 1000-tól egészen 1919-ig.⁴ Danyilevszkij víziójának megvalósulása előtt Kárpátalja történelme csak 1919 és 1945 között volt kacskaringós.

Az Osztrák–Magyar Monarchia 1918-as veresége és összeomlása után a forradalmi magyar kormány autonómiát adott Kárpátalja régiónak, amelyet Ruszka Krajnának neveztek el. A párizsi békekonferencián azonban a győztes hatalmak 1919-ben Csehszlovákiának ítélték Kárpátalját. Amikor képviselői 1920. június 4-én aláírták a trianoni békeszerződést, Magyarország kénytelen volt elfogadni Kárpátalja és a békekötők által Magyarországtól elcsatolt többi terület elvesztését. A magyar kormánynak a történeti Magyarország helyreállítására irányuló revizionizmusa Kárpátaljára is kiterjedt.

¹ Николай Страхов: Жизнь и труды Н. Я. Данилевского. In: Николай Данилевский: *Россия и Европа. Взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германско-Романскому*. СПб, 1895. 5th ed. xxiii. Sztrahov tanulmánya először a harmadik kiadásban jelent meg.

² Данилевский: *Россия и Европа* (1895) i. m. 394. o.

³ Uo. 423. o.

⁴ Zselicky Béla: *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében 1920–1945*. Budapest: Napvilág Kiadó, 1998. 9. o.

1938-ban és 1939-ben nyílt lehetőség arra, hogy német segítséggel visszazerezzék Kárpátalját Csehszlovákiától. Ekkor vették fontolóra a szovjet külpolitika formálói is – leginkább Sztálin – a terület megszerzésének lehetőségét. Magyarországnak az ebben az időszakban a Szovjetunióval szemben tanúsított langyos, majd ellenséges külpolitikája, amelynek csúcspontját jelentette az, hogy Magyarország Németország oldalán belépett a háborúba a Szovjetunió ellen, megpecsételte Kárpátalja sorsát. Magyarország vereségével Kárpátalja 1944 végén de facto, 1945-ben pedig de jure is a Szovjetunió része lett.

Magyarországnak először a trianoni békeszerződés 48. cikkelyében kellett elismernie Kárpátalja elvesztését: „Magyarország, amint azt a Szövetéséges és Társult Hatalmak már megtették, elismeri a Cseh-Szlovák Állam teljes függetlenségét, amely Állam magában foglalja a ruténeknek a Kárpátoktól délre fekvő autonóm területét.” A Magyarország és Kárpátalja közötti trianoni határ következtében magyar népesség tömb maradt a határterületen, megközelítőleg 15 százaléknyi rutén lakossággal.⁵ Ez csak olaj volt a tűzre a Magyarország történeti határainak helyreállítására törekvő magyar revizionizmus számára.

Ezen politika sikerének esélye megnövekedett a hitleri Németország 1933-as porondra lépésével, illetve azzal, hogy a (német) kormány egyoldalúan semmisnek tekintette a Versailles-ban kötött 1919-es békeszerződést. Az, hogy Magyarország 1934-ben diplomáciai kapcsolatot létesített a Szovjetunióval, szintén fokozta Magyarország reményeit, mivel a Szovjetunió – csakúgy, mint Németország – revizionista hatalom volt, amelyik többek között visszautasította a Lengyelországgal és Romániával közös határainak legitimitását.

Míg a Szovjetunió azt várta, hogy Magyarország a keleti védőbástya szerepét fogja betölteni a német expanzióval szemben, Magyarország azt remélte, hogy a Besszarábia visszaszerzésére irányuló szovjet szándék támogatni fogja Magyarország erdélyi revizionista céljait. 1936-ban azonban irányt váltott a szovjet politika. Moszkva megpróbálta Romániát is bevonni németellenes szövetségi rendszerébe egy, a Csehszlovákiával egy évvel korábban aláírt kölcsönös segítségnyújtási szerződéshez hasonló szerződés megkötésével. A román tárgyalókkal azonban nehéz volt alkut kötni, mivel azt követelték a vonakodó szovjetektől, hogy az aláíró felek ne csak Német-

⁵ František Němec – Vladimír Moudry: *The Soviet Seizure of Subcarpathian Ruthenia*. Toronto: William B. Anderson, 1955. 26–27. o. A trianoni békeszerződés szövegét ld. az I. Világháború on-line Dokumentumtárában: www.libbyu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon (magyar szöveg: 1921. évi XXXIII. törvények, 48. cikkely)

országgal, hanem minden potenciális európai agresszorral szemben siesse-nek egymás segítségére. Ezek közé tartozott Magyarország is.⁶ Bár a szovjet külügyi népbiztos, Makszim Litvinov és a román külügyminiszter, Nicolae Titulescu 1936. július 21-én ellátták kézjegyükkel a jegyzőkönyvet, végleges ratifikálás nem történt, mivel a szovjet–román viszony normalizálásának véget vetett Románia németbarát politikája. Ez az epizód jelzésértékű volt Magyarország számára, a Szovjetunió nem volt megbízható partner Budapest revizionista politikai célkitűzéseivel. A német opció jobb eredményeket ígért. Ez az opció még realisztikusabbá vált 1938 márciusában, amikor a Harmadik Birodalom az ausztriai Anschluss következtében Magyarország közvetlen szomszédja lett.

Moszkvában Litvinov mindent megtett, hogy rávegye Magyarországot, szuverenitásának megőrzése érdekében alkalmazkodjék az új helyzethez, és igazodjon a nyugati hatalmak, a kisantant és a Szovjetunió közös politikájához. Jungert-Árnóthy Mihály moszkvai magyar követ válaszként megkérdezte a külügyi népbiztost, milyen előnyökkel járna ez az együttműködés Magyarország számára, és mennyiben biztosítaná jobban Magyarország függetlenségét, mint Németország barátsága. Makszim Litvinov nem tudott meggyőző feleletet adni.⁷ Ez azt jelentette, hogy a Szovjetunió nem volt képes olyan konkrét ajánlatot tenni, mint amelyet a németek kínáltak.

1938. augusztus 22-én Horthy Miklós kormányzó vezetésével magyar küldöttség látogatott Hitlerhez Kielbe. Hitler, akinek a Szudéta-föld megszerzése volt a célja, arra biztatta a magyarokat, csatlakozzanak egy Csehszlovákiával szembeni háborúhoz, amelynek eredményeként visszaszerezhetik Kelet-Szlovákiát. A magyarok ellenálltak a kísértésnek, támogatásuk hiányában a felindult Hitlernek fel kellett adnia a katonai megoldást a diplomáciai kompromisszum javára.⁸ A müncheni csúcstalálkozón a négy nagyhatalom – Nagy-Britannia, Franciaország, Németország és Olaszország – megállapodott abban, hogy rákényszerítik Csehszlovákiát a Szudéta-föld átengedésére. Mussolini erőteljes beavatkozásának köszönhetően

⁶ *Советско-румынские отношения: Документы и материалы.* Ред. кол. А.А. Авдеев и др. (рос. ч.), Р. Унгуряну и др. (рум. ч.). Москва: Международные отношения, 2000. Т. 2: 1935–1941. 82–83. о.; Keith Hitchins: *Rumania 1866–1947.* Oxford: Oxford University Press, 1994. 436. о.

⁷ Peter Pastor (szerk.): *A moszkvai magyar követség jelentései 1935–1941.* Budapest: Századvég, 1992. 145. о.

⁸ Peter Pastor: Hungarian–Soviet Diplomatic Relations 1935–1941: A Failed Rapprochement. *Europe-Asia Studies* 56, no. 5 (July 2004). 731–750. о.; Sallai Gergely: *Az első bécsi döntés.* Budapest: Osiris, 2013. 59–60. о.

a müncheni csúcs eldöntötte, foglalkoznak Magyarország Csehszlovákiával szemben fennálló követeléseivel is. A konferencia három hónapot adott a magyaroknak és a csehszlovákoknak a kétoldalú tárgyalásokra. Ha holtpontra jutnak, a négy nagyhatalomnak kell igazságosan rendeznie a követelések kérdését. Franciaország és Nagy-Britannia azonban Németországra és Olaszországra hagyta a döntőbíráskodást.⁹ Mivel a magyar–csehszlovák tárgyalások zsákutcába jutottak, a döntőbírók 1938. november 2-án kiadták határozatukat. Az első bécsi döntés az öt visszakövetelt városhból hármat visszaadott Magyarországnak, a kelet-szlovákiai Kassát (Košice), Munkácsot (Mukačevo) és Ungvárt (Užhorod). Az új határok szorosan követték az etnikai határokat, az új határnak immár magyar oldalán élő 1,1 millió ember legnagyobb része etnikailag magyar volt. Az újonnan visszakapott területekhez tartozott Ruténföld 21,5%-a is. Ruténföld fennmaradó része, „Podkarpatská Rus” néven, november 22-én végre az 1919-ben beígért autonómiát is megkapta Csehszlovákiától.¹⁰ Az Avgusztin Volosin miniszterelnök által irányított kormányzás jellegében inkább ukrán volt, mint orosz. A döntőbírók azt a magyar követelést, hogy tartsanak népszavazást Szlovákia vitatott területein és Ruténföld fennmaradó részén, visszautasították.

Kárpátalja teljes visszatérésének revizionista követelését azok a stratégiai megfontolások is igazolták, amelyek Magyarország és Lengyelország közös határának létrehozására irányultak. Az ötlet szülőatyja Józef Beck lengyel külügyminiszter volt, aki egy Németország és a Szovjetunió között fekvő országokból álló „Harmadik Európa” kialakítására törekedett, ezek az országok azután semleges tömböt képeztek volna mind a német, mint a szovjet expanzióval szemben. Az ötlet tetszett a magyar konzervatívoknak is, akik ellenezték, hogy Magyarország kizárólagosan elkötelezze magát Németország mellett.¹¹ A magyar kormány a lengyelek hallgatólagos beleegyezésével decemberben szándékozott visszavenni Ruténföldet, de a németek ellenkezésétől tartva az utolsó pillanatban meghátrált.¹² Németország természetesen ellenezte a közös határ létrejöttét, és 1939. január 16-án, Hitler és Csáky István magyar külügyminiszter találkozásánál Hitler félreérthetetlen módon

⁹ György Réti: *Hungarian–Italian Relations in the Shadow of Hitler’s Germany. 1933–1940*. Boulder CO, Social Sciences Monographs, 2003. 128. o.; Sallai: *Az első bécsi döntés* (2013) i. m. 74–75. o.

¹⁰ Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta – Dunaszerdahely: Fórum Intézet – Lilium Aurum, 2002. 26. o.

¹¹ Betty Jo Winchester: Hungary and the Third Europe in 1938. *Slavic Review* 32, no 4 (December 1973). 743. o.

¹² Uo. 753–754. o.

a külügyminiszter tudomására hozta, hogy „Magyarország részéről az egész ügy rendkívül meggondolatlan – katonai szempontból is”. Hitler úgy vélte, hogy a csehszlovák hadsereg sokkal erősebb a magyarnál.¹³

A kieli találkozóra utalva a Führer haragosan emlékeztette Csákyt, hogy ha Magyarország követte volna „a helyes irányt”, ő nem találkozott volna Münchenben Chamberlainnel, és nem kényszerült volna az etnikai megoldás elfogadására. „Az egész kérdést területi alapon kezelhették volna [...] Az általa előnyben részesített totális megoldás esetén számára teljesen közömbös lett volna, mi történik a Kárpátoktól keletre. Magyarország Németország számára meghatározónak tartotta az etnikai rendezés elvét, majd pedig igényt formált a területi rendezés elvére.”¹⁴ Hitler dühösen kifejtette: „Magyarország részéről illojalítás volt az etnográfiai elvet meghatározóként előíró döntés ellenzése, miután azt elfogadta. Magyarországon most a nagy, ezeréves Szent István-i királyságról beszélnek. Ezekkel az igényekkel szemben azonban ő a Nagy Német Birodalom követeléseit teljesítené.”¹⁵ Ez erőteljes figyelmeztetés volt Németország érdekeinek elsődlegességére, amelyeket, Hitler szerint, sikerült Magyarországnak aláaknáznia. Hitler ingerülten kijelentette Csáky-nak: „Ha Magyarország a megfelelő időben együttműködött volna, ő Chamberlain arcába nevetett volna [...] De miután sor került az etnográfiai rendezésre, és Anglia meg Franciaország eljátszadozott a garancia ötletével, nincs lehetőség arra, hogy újra elővegyék az egész problémát.”¹⁶

Hitler Ruténföld Magyarországnak való visszaadását ellenző magatartásának háttere az volt, hogy az ott élő ukrán irredentistákra támaszkodva szeretett volna Ruténföldből egy „Ukrán Piemontot” létrehozni. Az elképzelés szerint a multietnikus Ruténföldből létrejött volna egy ukrán miniállam, amelyik mint egy német protektorátus, Nagy-Ukrajna hídfőállásaként támogatta volna a megnagyobbodott Német Birodalom további terjeszkedését.¹⁷

¹³ *Germany. Auswärtiges Amt: Documents on German Foreign Policy 1918–1945.* Ser. D, vol. 5, June 1937 – March 1939. Washington DC: Government Printing Office, 1953. 363. o.

¹⁴ Uo. 362. o.

¹⁵ Uo. 363. o.

¹⁶ Uo. 753–754. o.

¹⁷ Валентина Марьина: *Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина.* Москва: Новый хронограф, 2003. 7. o.; Zseliczky: *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében* (1998) i. m. 42–43. o.; Kolontári Attila: *Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920–1940.* Budapest: Napvilág Kiadó, 2009. 296–297. o.; Winchester: *Hungary and the Third Europe...* (1973) i. m. 744. o. Valentyina Marjina könyvében meglepő és pontatlan beszámolót közöl Hitler és Csáky 1939. január 16-ai találkozásáról. Másod-

A müncheni egyezmény, a négyhatalmi csúcstalálkozó eredménye és az ebből következő első bécsi döntés egyaránt kiiktatta a Szovjetuniót a folyamatból, és ez egy külpolitikai katasztrófát jelentett Moszkva számára. Nagy-Ukrajna tervezete komoly veszélyt jelentett Sztálin multiethnikus birodalma felé, Ruténföld hovatartozásának kérdése pedig nemzetközi rivalizálás fókuszába került.¹⁸

München után Jungerth-Arnóthy Mihály magyar követnek 1938. október 17-én nyílt először alkalma arra, hogy Moszkvában Vlagyimir Potjomkin külügyi népbiztos helyettestől megtudja a Kárpátaljával kapcsolatos szovjet álláspontot, és tájékoztassa a szovjet külügyért Magyarország ruténföldi népszavazás-követeléséről. Miután Potjomkin törvénytelennek és igazságtalannak minősítette a müncheni egyezményt, elmondta, hogyan látja ő a „rutén kérdést”. Elmagyarázta, hogy „Hitler ellenzi ennek a területnek Magyarországhoz való visszacsatolását, mert ő ott náci centrumot akar létesíteni keleti tervei érdekében, nevezetesen Lengyelország ellen”. Potjomkin kijelentette, hogy Hitler Ruténföld szomszédjait, a galíciai ukránokat is fel akarta lázítani a lengyel uralom ellen. Potjomkin Hitler manővereit a „Lengyel Folyosó” és Danzig megszerzésére irányuló törekvéseinek tulajdonította. Jungerth-Arnóthy felettébb különösnek találta, hogy a magas rangú szovjet tisztségviselő semmit nem mondott Budapest és Varsó közös magyar–lengyel határra vonatkozó elképzeléseiről, és „ugyancsak nem említette azt a körülményt sem, mintha Hitler keleti tervei a Szovjetuniót is érinthetnék”.¹⁹ Potjomkin látszólagos naivitása valós megfontolást álcázott. November 15-én a magyar követ azt jelentette Moszkvából, hogy a szovjet diplomácia a Ruténföldre vonatkozó két opció egyikét sem tartotta elfogadhatónak. A Lengyelországgal közös határra vonatkozó magyar megoldást a Szovjetunió egyik fő ellenségének stratégiai megerősődéseként értékelte. A másik megoldás, egy német csatlós miniállam, az Ukrán Ruténföld létrehozása pedig a másik ellenséget,

lagos forrásra, František Lukeš: *Podivný mir* (Praha: Svoboda, 1969) c. művére hivatkozva azt állítja, hogy a tárgyalások Csehszlovákia további felosztásáról folytak s a koncon Németország, Magyarország és Lengyelország osztozkodott volna. Ennek eredményeképpen Magyarország megkapta volna Ruténföldet, és ez a megegyezés Marjina szerint azt jelezte, hogy Hitler ideiglenesen felfüggesztette Nagy-Ukrajnára irányuló törekvését. Ld. Марьяна: *Закарпатская Украина...* (2003) i. m. 9. o.

¹⁸ Zara Steiner: The Soviet Commissariat of Foreign Affairs and the Czechoslovak Crisis in 1938: New Material from the Soviet Archives. *The Historical Journal* 42, no. 3 (1999) 774. o.; Vojtech Mastny: *Russia's Road to the Cold War*. New York: Columbia University Press, 1979. 21. o.

¹⁹ Pastor (szerk.): *A moszkvai magyar követség...* (1992) i. m. 159–160. o.

Németországot hozta volna közelebb a szovjet határhoz és ez „leplezetlen támadási célzatot jelentene a Szovjetunió ellen”.²⁰

Moszkva aggodalma tovább fokozódott november 22-ike után, amikor Magyarország hivatalosan felajánlotta a tengelyhatalmaknak, hogy csatlakozik az antikomintern paktumhoz. Ezért január 7-én Makszim Litvinov külügyi népbiztos azt javasolta Sztálinnak, a szovjet külpolitika valódi irányítójának, hogy Moszkva függessze fel a közvetlen diplomáciai kapcsolatokat Budapesttel. Sztálinnak nem volt ellenvetése. A szovjet vezetés szemében Magyarország csatlakozott az ellenséges táborhoz. 1939. február 1-jén, azt követően, hogy Magyarország visszautasította a paktummal kapcsolatos ismételt figyelmeztetéseket, Litvinov még egy memorandumot küldött Sztálinnak, amelyben hangsúlyozta a kapcsolatok felfüggesztésének szükségességét, hogy a többi kis országot elrettentsék a magyar példa követésétől. Előterjesztése szerint a szakítás hivatalos indoklása Magyarország függetlenségének elvesztése volt. Litvinov megkapta Sztálin rábólintását, és a rá következő napon a szovjet külügyi népbiztos tájékoztatta a magyar követet a diplomáciai kapcsolatok felfüggesztéséről. Magyarországra immár a német expanzió közreműködőjeként tekintettek.²¹

A direkt kapcsolatok felfüggesztése egy nappal az után történt, hogy a magyar követ azt jelentette Moszkvából, hogy miután Franciaország nem mondta fel a Szovjetunióval kötött megnemtámadási szerződést, Hitler feladta a „Nagy-Ukrajna létrehozásának”²² tervét. Így, alig két héttel az után, hogy Hitler a német érdekek miatt megtiltotta Magyarországnak Ruténföld visszaszerzését, ismét feléledt a terület visszavételének reménye.

Németország Ruténfölddel kapcsolatos politikájának megváltozása jelzés volt a Szovjetunió számára is. Indulópontja volt az 1939. augusztus 23-án aláírt német–szovjet megnemtámadási szerződésben végződő barátsági offenzívának. A Csehszlovákia és Lengyelország elleni terveket szövő Führer nyugati háborúra készült, és el akart kerülni egy második frontot. Ez a stratégia akkor a Szovjetunióval való kapcsolatok javítását tette szükségessé.

Sztálin hamarosan visszajelezte Hitlernek, hogy nyitott a közeledésre, és ebben a szellemben még azt is állította, hogy a Münchenben a Németországnak ítélt Szudétaföld és, jelen esetben Ruténföld, a Nyugat által állított csalétek volt Németország számára azért, hogy megtámadja a Szovjetuniót. 1939. március 10-én a XVIII. pártkongresszuson ismertette beszédében

²⁰ Uo. 167. o.

²¹ Pastor: *Hungarian–Soviet Diplomatic relations...* (2004) i. m. 739. o.

²² Pastor (szerk.): *A moszkvai magyar követség...* (1992) i. m. 185. o.

a németek elvetett ruténföldi terveit, és azzal vádolta a nyugati nagyhatalmakat, hogy azok buzdították Németországot szovjetellenességre. Ez a taktika azonban állítása szerint visszafelé sült el: „Természetesen egyáltalán nem lehetetlen, vannak olyan örültek Németországban, akik arról álmodoznak, hogy egy elefántot, vagyis Szovjet-Ukrajnát hozzácsatolják egy szűnyoghoz, az úgynevezett Kárpát-Ukrajnához (*fergeteges taps*) [...] De ha figyelmen kívül hagyjuk ezeket az örülteket, és csak a normális emberekkel törődünk, nem teljesen abszurd és buta dolog komolyan beszélni Szovjet-Ukrajnának ehhez az úgynevezett Kárpát-Ukrajnához csatolásáról? [...] Azt gondolhatnánk, Németország azért kapta meg Csehszlovákia egyes területeit, hogy ennek fejében háborút indítson a Szovjetunió ellen, de most, hogy a németek nem akarják rendezni a számlát, elküldik őket a fenébe.”²³

Két nappal Sztálin beszéde után Hitler arról tájékoztatta a magyarokat, hogy Németország el fogja ismerni Szlovákia függetlenségét, és 24 órát adott a magyaroknak Ruténföld elfoglalására. Március 14-én Szlovákia kikiáltotta a függetlenséget és még ugyanezen a napon a Volosin-féle parlament is kikiáltotta Kárpát-Ukrajna függetlenségét, és védelmet kért Németországtól. Másnap Németország elfoglalta Csehszlovákiát és Morvaországot. Hitler azonban ragaszkodott a korábban vállalt kötelezettséghez, megtartotta szavát, és visszautasította Kárpát-Ukrajna függetlenségének elismerését. Ehelyett azt tanácsolta a ruténföldieknek, ne álljanak ellen a magyar intervenciónak. A rákövetkező napon a Volosin-kormány menedéj jogot kért a szomszédos Romániában, és a magyar csapatok március 17-én Uzsoknál elérték a lengyel határt.²⁴ Azzal, hogy a teljes Kárpátalja a magyarok kezére került, végül beteljesült a magyarok és a lengyelek kívánsága, a közös magyar–lengyel határ. Nem került azonban sor a magyarok által a terület elfoglalása előtt követelt ruténföldi népszavazásra.

Hitler pálfordulását, ti. hogy zöld utat adott a magyaroknak Ruténföldre, az motiválta, hogy meg akarta mutatni Sztálinnak, ő nem „örült”, és már nem érdekli egy, az Ukrajna Szovjetuniótól való elszakításának eszközéül szolgáló „Ukrán Piemont”. Ezzel a lépéssel pozitív üzenetet küldött másik ellenség-

²³ Bruce Franklin (ed.): *The Essential Stalin. Major Theoretical Writings. 1905–1952*. New York: Doubleday and Company inc., 1972. 343–344. o.

²⁴ Zseliczky: *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében* (1998) i. m. 49. o.; *Magyarország külpolitikája, 1936–1938*. Összeáll., s. a. r.: Ádám Magda. (Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához, 1936–1945. Sorozatszerkesztő: Zsigmond László. III. köt.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970. 551. o.; Fedinec: *A kárpátaljai magyarság...* (2002) i. m. 318–322. o.; Némec – Moudry: *The Soviet Seizure of Subcarpathian Ruthenia* (1955) i. m. 52–53. o.

gének, Lengyelországnak is. Ily módon akkor, amikor Németország Csehszlovákia és Morvaország elfoglalásával egyoldalúan megszegte a müncheni egyezményt, ezzel megkockáztatva a háborút Nagy-Britanniával és Franciaországgal, az új ruténföldi helyzet megtorpedózta a németellenes keleti front kialakítását. Hitler sikeresen demonstrálta Sztálinnak, hogy nem érdekelt egy, a Szovjetunió rovására induló „Drang nach Osten”-ben. Ezt az üzenetet megerősítette a moszkvai német nagykövet, Friedrich von Schulenburg, aki 1939. június 29-én átadta Joachim von Ribbentrop német külügyminiszter üzenetét Vjacseszlav Molotovnak, az újonnan kinevezett szovjet külügyi népbiztosnak, miszerint „Németországnak nincsenek rossz szándékai a Szovjetunióval szemben, különös tekintettel arra, hogy még mindig hatályban van a berlini szerződés”.²⁵

Nem kizárható a feltételezés, hogy a kapcsolatok normalizálódásának légkörében Sztálin ismét fontolóra vette Danyilevskij vízióját – Ruténföld bekebelezését –, hogy elejét vegye egy, a szovjet területeket a Kárpátok felől érkező fenyegetésnek. Ezt a feltevést erősítheti Edvard Beneš 1939-es tevékenysége, aki a müncheni egyezmény aláírása után lemondott Csehszlovákia elnöki tisztségéről, és száműzetésbe vonult. Úgy érezte, hogy a Nyugat elárulta, és arra a hitre jutott, hogy egy közös csehszlovák–szovjet határra van szükség, amely azután a jövőben hasznos lehetne Csehszlovákiának a német ellenséggel szemben. Ezt a célt Kárpátalja szovjet meghódításával látta megvalósíthatónak.²⁶ 1939 elején Beneš valójában nem csak ruténlakta területeket gondolt a Szovjetunióhoz átengedni, hanem más, kelet-szlovákiai szlovák, rutén és magyar vegyes lakosságú területeket is, egészen Eperjes (Prešov) városáig.²⁷ Miután Csehszlovákia 1939 márciusában eltűnt a térképről, Beneš úgy vélekedett, Kárpátalja alku tárgya lehet a Sztálinnal folytatott tárgyalásokon.²⁸

1939. szeptember 22-én Beneš Londonban találkozott Iván Majszkij szovjet nagykövettel, és elmondta neki, hogy közös csehszlovák–szovjet határt szeretne látni, ehhez azonban Kárpátaljának Szovjet-Ukrajnához kell tartoznia. Még azt is kijelentette, már Csehszlovákia elnökeként is ez volt

²⁵ Raymond James Sontag – James Stuart Beddle (eds.): *Nazi–Soviet Relations 1939–1941. Documents for the Archives of the German Foreign Office*. Washington DC: Department of State, 1948. 26. o. Az 1926. április 24-én aláírt kétoldalú berlini szerződés barátsági és semlegességi szerződés volt, amelyet a weimari Németország kötött a Szovjetunióval.

²⁶ Milan Hauner: We Must Push Eastwards! The Challenges and Dilemmas of President Beneš after Munich. *Journal of Contemporary History* 44, no 4 (October 2009) 622–623. o.

²⁷ Uo. 629. o.

²⁸ Uo.

a véleménye.²⁹ Javaslatát öt nappal az után érkezett, hogy a Szovjetunió megtámadta Lengyelországot, a támadást az 1939. augusztus 23-án aláírt szovjet–német meg nem támadási szerződés titkos jegyzőkönyve szentesítette.

Szeptember 19-én gróf Csáky István Budapesten arról tájékoztatta az olasz követet, a magyarok úgy vélik, hogy „az oroszok, régi álmuk megvalósítása érdekében a Kárpátokon túl akarnak majd hatolni, maguknak követelve Kárpátalja ruténjeit”.³⁰ E vélekedés miatt Budapesten némiképpen átértékeltek a szovjet fenyegetés természetét. Már nem pusztán kommunista, hanem pánszláv veszélynek tekintették. Ghiczy Jenő, a Külügyminisztérium Politikai Főosztályának vezetője részletes tanulmányt írt *A pánszláv mozgalom és a Szovjetunió* címmel, amelyben Oroszországot ismét Szlávia vezetőjeként látja, és ezt a fenyegetést elsődlegesnek véli a bolsevizmussal szemben.³¹ Teleki Pál miniszterelnök is fenyegetésnek látta Oroszországot pánszlávizmusa miatt, és 1940. május 20-án Hitlernek írt levelében kijelentette, hogy „a kommunizmus, legalább is részben, most megváltoztatja arculatát”.³²

1939. szeptember 24-én a győzedelmes Vörös Hadsereg elfoglalta a rutén határ túloldalán fekvő lengyel területeket, és a Szovjetunió Magyarország újdonsült szomszédja lett. A sors fintora, hogy ugyanezen a napon állították helyre a diplomáciai kapcsolatokat Moszkva és Budapest között.³³ A Szovjetunió új szomszédsága Ruténfölddel jelzi, hogy Beneš javaslata összhangban volt a Szovjetunió Kárpátalja annektálásával kapcsolatos céljaival. 1939. október 5-én és 12-én egy, magát Csehszlovákia Felszabadítási Bizottságának nevező kommunista küldöttség találkozott Moszkvában Alekszandr Alekszandrovval, a Külügyi Népbiztosság Közép-Európai Főosztályának vezetőjével. Bár a szovjet tisztségviselők – köztük Alekszandrov – általában szűkszavúak voltak a Kárpátaljával kapcsolatos szovjet szándékok kérdésében,³⁴ most magyará-

²⁹ *Документы внешней политики СССР*. Том 22. Кн. 2. (1 сентября — 31 декабря 1939 г.) Москва: Международные отношения, 1992. 122. o. A háború után Beneš kijelentette, ő a következőket mondta: „Mi fogjuk majd megoldani Kárpátaljai Ruténföld kérdését, és biztosan meg fogunk egyezni!” Ld. Edvard Beneš: *Memoirs of Dr. Edouard Beneš. From Munich to New War and New Victory*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1954. 139. o.

³⁰ Réti György (szerk.): *A Palazzo Chigi és Magyarország. Olasz diplomáciai dokumentumok Magyarországról (1936–1941)*. Budapest: Hungarovox, 2007. 247. o.

³¹ Kolontári: *Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok...* (2009) i. m. 283. o.

³² Ránki György (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország: német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Budapest: Kossuth Kiadó, 1968. 490. o.

³³ Pastor: *Hungarian–Soviet Diplomatic Relations...* (2004) i. m. 741. o.

³⁴ Kolontári: *Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok...* (2009) i. m. 304–305. o.; Janek István: *Szlovák–magyar kapcsolatok 1934–1944*. PhD-értekezés.

zatot adott a megneptámadási szerződés jelentőségéről. Azt mondta a küldötteknek, hosszú háború tört ki, amely forradalmat fog kirobbantani Franciaországban és Németországban. Hangsúlyozta, hogy a háború „ki fogja fárasztani Európát, amely azután az ölünkbe hullik”. Kijelentette továbbá, „Hitlernek az a terve, hogy ellenőrzése alá vonja Délkelet-Európát. Amint ez bekövetkezik, visszakapjuk Besszarábiát és Kárpátaljai Oroszországot”.³⁵ Alekszandrov leírása a háború végeredményével kapcsolatos szovjet elképzelésekről hasonló Sztálinéhoz, amelyekről Dimitrov írt 1939. szeptember 7-ei naplóbejegyzésében.³⁶ Bár a Komintern vezetője nem említette sem Besszarábiát, sem Ruténföldet, feltételezhetjük, hogy a szovjet felső vezetésben Ruténföld végső helyzetét adott tényként kezelték. Csak az elfoglalás megfelelő időpontját kellett kívánni; Ruténföld esetében ez 1945-ben jött el.

Magyarország Ruténfölddel kapcsolatos aggályait megerősítette Kristóffy József magyar követ jelentése. Azt írta Moszkvából, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának folyóirata, a *Szputnyik Agitatora* 1939. decemberi számában aggasztó térképet közölt Magyarországról. Kristóffy leírása szerint a térképen Ruténföld kívül esett Magyarország határainak fővonalain, és Kárpát-Ukrajna névvel szerepelt, Ukrajnától csak egy vékony vonal választotta el. Ez a magyar kiküldöttet Besszarábiának a *Pravdá*-ban közölt földrajzi ábrázolására emlékeztette, „amelyekben Besszarábia Románia vastagon megvont határain kívül van felrajzolva és a Szovjetuniótól szintén vékony vonallal van elválasztva”.³⁷ Ez az üzenet teljesen ellentmondott Potyomkin népbiztos helyettes nyilatkozatának, miszerint a magyar–szovjet határ a legszilárdabb határ egész Európában.³⁸ Ezeket a baráti megnyilvánulásokat Moszkvában Kristóffy kétségekkel fogadta, 1940 januárjában, a Finnország elleni szovjet agresszióra célozva azt írta külügyminiszterének, hogy Sztálin jószomszédi politikájával kapcsolatban „Finnország sorsa nyújt felvilágosítást”.³⁹ Németország 1940 júniusában Franciaország felett aratott gyors győzelme megingatta a szovjet vezetőknek

Pécsi Tudományegyetem, 2009. 144. o.

³⁵ Josef Kalvoda: *Czechoslovakia's Role in Soviet Strategy*. Washington DC: University Press of America, 1978. 89–90. Kalvoda hivatkozási alapja: Protocol on Conversations in Moscow. Prepared by the Committee for the Liberation of Czechoslovakia for the American Consulate General at Prague. November 17, 1939, National Archives, Department of State File 860F.00B/1106.

³⁶ Georgi Dimitrov: *The Diary of Georgi Dimitrov, 1933–1949*. (Ed. Ivo Banac.) New Haven: Yale University Press, 2003. 115–116. o.

³⁷ Pastor (szerk.): *A moszkvai magyar követség...* (1992) i. m. 222. o.

³⁸ Kolontári: *Magyar–szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok...* (2009) i. m. 300. o.

³⁹ Pastor (szerk.): *A moszkvai magyar követség...* (1992) i. m. 222. o.

a hosszú, kifárasztásos nyugati háborúval kapcsolatos várakozásait, ugyanakkor alkalmat teremtett Moszkvának arra, hogy elfoglalja az 1939 augusztusában és szeptemberében aláírt titkos jegyzőkönyvekben a Németország által megígért területeket. Néhány nappal Franciaország eleste után a Szovjetunió annektálta az Orosz Birodalom keleti határa mentén fekvő országokat – a Balti államokat és Besszarábiát. A Szovjetunió Romániától elvette az olajban gazdag Észak-Bukovinát is, ezt a földfoglalást azonban nem szentesítette a titkos klauzula. Hogy Hitler felháborodását csitítsa, Molotov azzal igazolta a szovjet lépést a kormánya nevében tiltakozó német nagykövet, Friedrich Schulenburg gróf előtt, hogy Észak-Bukovina volt „az egységes Ukrajnából hiányzó utolsó maradvány”.⁴⁰ Azt, hogy Moszkva csak ukrán területeket akart szerezni Lengyelországtól és Romániától, „Kárpátaljai Oroszország magyar kérdésére” utalva kívánta bizonyítani, miszerint „jelenleg a témának nincs aktualitása”.⁴¹ Molotov Kárpátaljára – a Központi Bizottság lapjában korábban használt Kárpát-Ukrajna helyett – alkalmazott új megnevezése nyilvánvaló cselvetés volt, amellyel le akarták szerelni Németország ellenvetését, hangsúlyozva, hogy a Szovjetunió csak ukrán területeket foglalt el, oroszokat nem. Alekszandrov és Molotov hasonló nyelvhasználata azonban azt is sugallhatja, hogy Kárpátalja szovjetbeli hovatartozása ekkor még nem volt teljesen tisztázva. Minden esetre Molotov csalafinta magyarázata újabb jele volt annak, csak idő kérdése, mikor teszi magáévá a szovjet szomszéd Kárpátalját.⁴²

Schulenburgnak a Molotovval folytatott megbeszéléséről írt rövid összefoglalója gyorsan, június 26-ára megérkezett a Wilhelmstrasse-ra. A beszámolóban szerepelt Molotov Bukovinára vonatkozó megjegyzése, de nem említette a Kárpátaljára vonatkozó magyarázatot. Ugyanazon a napon Gustav Hilger, a moszkvai nagykövetség tanácsosa és tolmácsa is részletesen beszámolt a találkozóról.⁴³

⁴⁰ *Germany. Auswärtiges Amt: Documents on German Foreign Policy 1918–1945.* Ser. D, vol. 10. *The War Years June 23 – August 31, 1940.* Washington DC: Government Printing Office, 1957. 21. o.

⁴¹ *Документы внешней политики СССР.* Том 23. Кн. 1. (1 января 1940 – 31 октября 1940). Москва: Международные отношения, 1995. 375. o.

⁴² Hauner szerint 1940 júniusában még mindig nem volt világos, szándékában állt-e a Szovjetuniónak Ruténföld elfoglalása, amelyet a németek „nagy valószínűséggel” elfogadtak volna. Ld. Hauner: *We Must Push Eastwards* (2009) i. m. 642. o. Marjina úgy véli, Molotov kijelentése azt jelezte, hogy Moszkva kész újra nyitni a kérdést. Ld. Марьина: *Закарпатская Украина...* (2003) i. m. 15. o.

⁴³ *Germany. Auswärtiges Amt: Documents on German Foreign Policy.* Ser. D, vol. 10. 221. o.

A jelentéseket elolvasta Ernst von Weizsäcker államtitkár, aki a berlini külügyminisztériumba hívatta Sztójay Döme magyar követet. A találkozó célja az volt, hogy magyarázatot kérjenek a követtől Csáky István külügyminiszternek von Ribbentrop német külügyminiszternek az Erdéllyel kapcsolatos magyar–román vita békés rendezését kérő demarsára adott válaszára. Miután a szovjetek területeket vettek el Romániától, a németek aggódtak, hogy Magyarország nemcsak Romániával, hanem Oroszországgal is konfliktusba kerül, ez pedig veszélyeztetheti Németország romániai olajellátását. Weizsäckernek a találkozóról írt feljegyzései szerint Sztójay aggodalmát fejezte ki, „nem fordulhat-e elő, hogy egy nap az orosz kormány Kárpát-Ukrajnára is igényt formál”. „Ezzel kapcsolatban – jegyezte meg Weizsäcker – én is osztottam nézetét, ti. hogy Magyarország nem érezheti magát túlságosan biztonságba Kárpát-Ukrajna kapcsán, bár az oroszok jelenleg nem tekintik aktuálisnak a témát.” Weizsäcker szavai Molotovot visszhangozták, az államtitkár azonban nem tájékoztatta a magyar követet a jelzett fenyegetés forrásáról. A német külügyér „osztotta a szovjet külügyi népbiztos nézetét”, mert a német külpolitika még nem állt készen arra, hogy szembeszálljon a szovjetekkel, hiszen a németeknek még le kellett győzniük a briteket a nyugati fronton. Weizsäcker, aki azt akarta, hogy Magyarország kövesse Németország szovjetpárti politikáját, Sztójayn keresztül figyelmeztette a magyarokat, ne játsszanak „az orosz tüzzel”.⁴⁴ Bizonyos szempontból próféta figyelmeztetés volt, de nem úgy, ahogy gondolta. Magyarország valójában akkor kezdett el „játsszani az orosz tüzzel”, amikor Németország szövetségese lett a Szovjetunió elleni háborúban. Az eredmény azonban ugyanaz volt – Kárpátalját elvette a Szovjetunió.

Másnap Sztójay jelentést küldött a Weizsäckerrel folytatott megbeszélésről Csáky István külügyminiszternek. Az utolsó bekezdésben arról tájékoztatta Csákyt, hogy amikor megemlítette a német államtitkárnak a „Kárpátalja kérdését” és az azzal kapcsolatos esetleges szovjet terveket, Weizsäcker úgy válaszolt, „hogy tudomása szerint a kérdés *nem aktuális*!”. (A kiemelés az eredeti szövegben is szerepel.) Sztójay válaszában hangsúlyozta, Ruténföld elvesztése Magyarország végét jelentené, mivel az oroszok elérhetnék az ország szívét és a Dunát, amely „az északi és déli szlávok illetőleg kommunisták egyesítését jelentené”.⁴⁵

⁴⁴ Uo. 92. o.

⁴⁵ *Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 1940–1941.* Összeáll. Juhász Gyula, Zsigmond László, Fejes Judit. (Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. Sorozatszerkesztő: Zsigmond László. V. köt.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1982. 293–294. o. Weizsäcker

Sztójay számára bizonyára nagy meglepetés volt, hogy Csáky még aznapi válaszában láthatólag új, pozitív álláspontot fogalmazott meg Oroszországgal szemben. Ez a pálfordulás Budapest politikájában nyilvánvalóan azoknak a pozitív moszkvai jelzéseknek volt köszönhető, amelyek szerint Moszkva Magyarország oldalán állna, ha Budapest erőszakos úton kívánná elszakítani Erdélyt Romániától. Csáky ezért tájékoztatta berlini követét arról, hogy senki sem gondol magyar–szovjet háborúra, és Molotov is ezért közölte Kristóffyval, hogy a Szovjetuniónak nincs semmilyen követelése Magyarországgal szemben, akivel jó kapcsolatok kiépítésére törekszik. Sőt, a szovjet vezető megalapozottnak tartotta Magyarország Romániával szembeni követeléseit, és megígérte, hogy egy magyar–román konfliktus kitörése esetén nem lesz szovjet intervenció. Molotov arra is ígéretet tett, hogy ha sor kerül a békekonferenciára, támogatni fogja a magyar igényeket.⁴⁶ Molotov még szovjet–magyar kereskedelmi kapcsolatok létesítését is felajánlotta, ez régóta vágyott célja volt a magyaroknak.⁴⁷ Így aztán Erdély visszaszerzésének reménye elnyomta Magyarországnak a Szovjetunió kárpátaljai terveivel kapcsolatos korábbi gyanakvását. A gyors külpolitikai fordulatot jelzi Sztójay július 8-án Weizsäckerrel folytatott megbeszélése, amikor a magyar követ, külügyminiszterének útmutatása szerint kijelentette, hogy a „szovjet–magyar viszony kifogástalan, sőt jobb, mint kifogástalan”.⁴⁸

Csáky július 5-én Budapesten azzal magyarázta a német követnek Oroszország külpolitikájának változását, hogy „a szovjet kormány most Iránnal, majd vélhetőleg Törökországgal szembeni követeléseinek kíván érvényt szerezni, ezért jelenleg nem akar tovább nyomulni Délkelet-Európában”.⁴⁹ Kristóffy július 11-én Moszkvából küldött helyzetértékelése azonban közelebb állt az igazághoz. A moszkvai magyar követ jól látta Moszkva azon politikai törekvését, hogy egy magyar–román háborúval megzavarja a németek regionális gazdasági érdekeit. Azzal is érvelt, hogy a Románia elleni magyar agresszió bátorításával a Szovjetunió éket akar verni Németország és Magyarország közé. Egyidejűleg jelezte, arra gyanakszik, hogy Moszkvá-

emlékirataiban a találkozó időpontja július 2-ika, Sztójay jelentése július 4-ikére teszi a találkozót.

⁴⁶ Uo. 294–295. o.

⁴⁷ Attila Seres: *Hungarian–Soviet Economic Relations, 1920–1941*. Boulder CO, East European Monographs, 2012. 123. o.

⁴⁸ *Germany. Auswärtiges Amt: Documents on German Foreign Policy*. Ser. D, vol. 10. i. m. 132. o.

⁴⁹ Uo. 132. o.

ban ugyanezzel kísérleteznek a fiatalabb német diplomaták Magyarország és a Szovjetunió kapcsán.

Ebből kifolyólag figyelmen kívül hagyta moszkvai német kollégáinak figyelmeztetését, miszerint a szovjet kormány nem fog lemondani Kárpátaljáról, és csak a megfelelő időpontra vár, hogy elfoglalhassa.⁵⁰ Ez a Schulenburg–Molotov megbeszélésről kiszivárogtatott információ megegyezett azzal, amit – a forrás megnevezése nélkül – Weizsäcker elmondott és Sztójay jelentett Berlinből. Nincs azonban bizonyíték arra, hogy ez megváltoztatta volna Csáky nézeteit a szovjetek baráti megnyilvánulásait illetően, amelyeket Magyarország hasonló baráti gesztusokkal viszonzott.

A kapcsolatok még 1940. augusztus 29–30. után is javultak, amikor a Németország és Olaszország által meghozott második bécsi döntés visszahelyezte Észak-Erdélyt Romániától magyar fennhatóság alá. Az, hogy a németek és az olaszok a szovjetek jóváhagyása nélkül avatkoztak bele a magyar–román kérdésbe, valószínűleg hozzájárult Sztálin elhatározásához, hogy Magyarországot és Romániát a szovjetek befolyása alá vonja.⁵¹ Molotov 1940. november 12-én és 13-án⁵² Berlinben tett látogatása során Hitler és Ribbentrop elé tárta a fenti kívánságot, de ők elutasították. Teleki miniszterelnök és Csáky külügyminiszter egy héttel később, 1940. november 20-án Bécsben találkozott a Führerrel, amikor ünnepélyesen aláírták Magyarországnak a háromhatalmi paktumba való belépését. Hitler nem tárta új szövetségesi elé a másik szövetségesének, Sztálinnak kívánságát, amelyet Molotov vitt Berlinbe, de figyelmeztette Telekit és Csákyt, hogy ha Németország kivonul a Balkánról, az oroszok azonnal bevonulnak, és betöltik a légüres teret.⁵³ Joggal feltételezhetjük, hogy Sztálinnak Magyarország szovjet érdekszférába kerülésével kapcsolatos óhajának teljesülésével Kárpátalja kérdése már 1940 novemberében „aktuálissá vált” volna, és azt azonnal a Szovjetunióhoz csatolták volna. Ezzel a Szovjetunió és Magyarországnak egy újabb közös határa lett volna, és egyszerűbbé vált volna Magyarországnak a szovjet vonalhoz illesztése.

Magyarország belépése a háromhatalmi paktumba nem vezetett a magyar–szovjet kapcsolatok elhidegüléséhez, annak ellenére sem, hogy

⁵⁰ Pastor (szerk.): *A moszkvai magyar követség...* (1992) i. m. 257. o.

⁵¹ J. V. Stalin's Directives to V. M. Molotov Prior to the Visit to Berlin in November 1940. <http://www.revolutionarydemocracy.org/rdv11n1/molotov.htm> (2013–02–15)

⁵² Hitler and Molotov meetings Berlin, November 12 and 13, 1940. Official transcripts. <http://www.worldfuturefund.org/wffmaster/Reading/Germany/Hitler-Molotov%20Meetings.htm> (2013–02–15)

⁵³ Pastor: *Hungarian–Soviet Diplomatic Relations...* (2004) i. m. 741. o.

a paktum szovjetellenessége sokkal élesebb volt, mint az antikomintern paktumé, amely miatt a Szovjetunió 1939-ben megszakította a kapcsolatokat Magyarországgal. Andrej Visinszkij népbiztos helyettes még azt is kijelentette, hogy a magyar–szovjet viszony erősítésében a két kormánynak azonosak a törekvései.⁵⁴ Folytatódtak a kereskedelmi kapcsolatok is. 1941. január 27-én közvetlen telefonösszeköttetés létesült, és 1941. március 20-án elindult Moszkvából az első expressz vonat Budapestre.⁵⁵ 1941. február 1-jén a moszkvai magyar legáció átadta a Külügyi Népbiztosságnak a Budapesti Nemzetközi Vásár igazgatóinak hivatalos meghívólevelét.⁵⁶

A szovjetek Magyarország irányában tanúsított békülékeny politikája nem csökkent egészen 1941. január 13-ig, amikor Moszkva semlegességi szerződést kötött Japánnal. A megállapodás azt jelentette, hogy a Szovjetuniónak nem kell többé kétfrontos háborúval számolnia, ha konfrontálódik Németországgal. Így a szovjetek már arra is erőteljesen reagálhattak, amikor Magyarország megtámadta Jugoszláviát április 10-én – öt nappal az után, hogy Moszkva megneemtámadási szerződést kötött Belgráddal, és négy nappal az után, hogy a németek villámháborút indítottak Jugoszlávia ellen. Április 12-én, amikor a magyarok már szilárd ellenőrzésük alatt tartották a trianoni békeszerződésben Jugoszláviának ítélt korábbi magyar területeket, Kristóffynak sikerült audienciát kapnia a Külügyi Népbiztosságnál. Visinszkij fogadta, aki élesen kritizálta a magyar lépést, és figyelmeztette, hogy Magyarország hasonlóan nehéz helyzetbe kerülhet, mivel Magyarországon is vannak nemzetiségi kisebbségek. Kristóffy megértette a kárpátaljai nemzetségekre utaló burkolt célzást és a Kárpátalja jövőjét sejtető fenyegetést. Valójában ez volt a szovjeteknek a területtel kapcsolatos szándékaira rávilágító első közvetlen jelzés. Az új fejleményről Kristóffy hangsúlyosan tájékoztatta az új külügyminisztert és miniszterelnököt, Bárdossy Lászlót. Kristóffy így írt: „Bár Magyarország nemzetiségeire itteni működésem óta szovjet részről egyetlen ízben sem történt utalás, már a múlt év őszén jelentettem azt az érzésemet, hogy a ruténkérdésnek megfelelő pillanatban való felvetése hátsó gondolatát képezi a szovjet kormánynak velünk szemben.”⁵⁷ Aggodalomra adott okot az a Budapesten terjedő híresztelés is, amelyről Adenolfi Talamo

⁵⁴ Pastor (szerk.): *A moszkvai magyar követség...* (1992) i. m. 278. o.

⁵⁵ Seres: *Hungarian–Soviet Economic Relations...* (2012) i. m. 137–139. o.

⁵⁶ Uo. 145. o.

⁵⁷ Pastor (szerk.): *A moszkvai magyar követség...* (1992) i. m. 304. o. Kristóffy még aznap megosztotta megbeszélésének tartalmát olasz kollégájával, Augusto Rosso nagykövettel, aki elég fontosnak ítélte az információt ahhoz, hogy tájékoztassa róla Rómát. Azt is megjegyezte, hogy „a komisszár-helyettes világosan értésre

budapesti olasz követ számolt be Rómának: „Híresztelések terjedtek el arról is, hogy a szovjetek esetleg a kárpátaljai Ruténiát kérik kompenzációként, amennyiben Magyarország megkapja a Bánát területeit.”⁵⁸

Kristóffy üzenetét elég fontosnak ítélték ahhoz, hogy a miniszterelnök, Bárdossy László a Minisztertanács ülésén röviden ismertesse a jelentést, anélkül azonban, hogy említette volna Kárpátalját, vagy Kristóffynak a szovjetek kárpátaljai szándékaival kapcsolatos véleményét. Egy másik kérdésre válaszolva azonban Bárdossy kifejtette a tanács előtt, hogy szükség van a németek jóakarátának és segítőkészségének megtartására, és politikáját a következőképpen igazolta: „Nem szabad elfelednünk, hogy kísért az orosz veszély.”⁵⁹ 1945. november 2-án a népbírószági pere során Bárdossy megerősítette Kristóffy moszkvai üzenetének jelentését: „a Szovjetunió sohasem csinált titkot abból, hogy számot tart Kárpátaljára. Az a tény, hogy a magyar kormány gazdasági és egyéb megokolások miatt Kárpátalját visszavette, hogy odaálljon a Kárpátok gerincére, mélyreható vitát idézett fel – sajnos – köztünk és a Szovjetunió között. Ennek a vitának első jelei már a bácskai kérdés fellejtése alkalmával jelentkeztek és jelentkeztek később, amikor aztán a helyzet kényszere folytán akarunk ellenére szembekerültünk a Szovjetunióval”.⁶⁰

1941. június 22-én Németország megtámadta a Szovjetuniót és gyorsan előretört a szovjet területeken. Másnap Magyarország felfüggesztette a direkt diplomáciai kapcsolatokat Oroszországgal – a lépés nagyon hasonló volt a Szovjetunió 1939 februárjában Magyarország ellen foganasított eljárásához. Moszkvában Molotov azt közölte Kristóffyval, hogy a Szovjetunióknak nincsenek követelései és agresszív tervei Magyarországgal szemben, és nem ellenezte Magyarország Romániával szembeni követeléseit, míg a románok már a német invázió napján megtámadták Oroszországot. Tájékozódni akart Magyarország szándékai felől. A szovjet népbiztos nyilvánvalóan a háborús nyomás miatt tette ígéreteit, és a szovjeteknek nem állt szándékukban az ígéretet tiszteletben tartása.⁶¹ Az ígéret mindenesetre annulálták az események, amikor 26-án négy települést – Kassát (Košice) és három másikat Ruténföldön – bombatámadás ért feltehetőleg szovjet gépek által. Horthy Miklós

kívánta adnia a kárpátaljai Oroszországra vonatkozó követeléseket”. Ld. Réti: *A Palazzo Chigi és Magyarország...* (2007) i. m. 513. o.

⁵⁸ Réti: *A Palazzo Chigi és Magyarország...* (2007) i. m. 512. o.

⁵⁹ Godó Ágnes (szerk.): *Horthy-Magyarország részvétele Jugoszlávia megtámadásában és megszállásában 1941–1945*. Budapest: Zrínyi, 1986. 51–53. o.

⁶⁰ Jaszovszky László (szerk.): *Bűnös volt-e Bárdossy László*. Budapest: Püski, 1996. 280. o. A Bácska-kérdés utalás volt a magyarok Jugoszlávia ellen indított támadására.

⁶¹ Pastor: *Hungarian–Soviet Diplomatic Relations...* (2004) i. m. 745. o.

kormányzó és a Minisztertanács nem várta meg a vizsgálatok eredményét, hanem a Szovjetunió elleni háború mellett döntött. Úgy tűnik azonban, hogy nem a Kárpátalja elleni potenciális szovjet agresszióra utaló észrevételek játszottak meghatározó szerepet a döntésben, bár egyes döntéshozók, így Bárdossy László miniszterelnök fejében ott szerepelt a régió jövőjének kérdése is.⁶² Magyarország elsődleges indítéka a németekhez való csatlakozásra és a háborúba lépésre az volt, hogy Magyarország barátságtalan szomszédjai már Németország oldalán álltak és a Wehrmacht látványos győzelmeiket aratták a szovjet földön.⁶³ A Szovjetunió megszállásában részt vevő magyar haderő nem maradt ki a civil lakosság és a hadifoglyok brutális, gyakran halálos bántalmazásából, és segédkezett a németeknek a helyi zsidó lakosság megsemmisítésében.⁶⁴

A magyar műveletek jó ürügyet szolgáltatottak Sztálinnak, hogy 1941. december 16-án Anthony Eden brit külügyminiszterrel folytatott moszkvai megbeszélésén a szovjet diktátor felvázolja a háború utáni terveit. Sztálin kijelentette, hogy Magyarországnak területi veszteségei lesznek Csehszlovákia déli határa mentén, mert „meg kell fizetnie a háborúban tanúsított magatartásáért járó büntetést”.⁶⁵ Azt is elmondta Edennek, hogy Csehszlovákiát a korábbi határok között kell helyreállítani, beleértve Szudétaföldet is.⁶⁶ Figyelemre méltó, hogy Kárpátalját nem említette. Ez azért történhetett meg, mert határozott elképzelése volt már addigra, hogy a háború után Magyarország újra elveszíti Kárpátalját, amelyik látszólag Csehszlovákiához, valójában a Szovjetunióhoz kerül.

⁶² Jaszovszky (szerk.): *Bűnös volt-e Bárdossy László* (1996) i. m. 289. o.

⁶³ Szakály Sándor: Magyar hadbalépés a Szovjetunió ellen 1941-ben. In: *Mérlegen a XX. századi történelem – értelmezések és értekezések*. Debrecen: Debreceni Egyetem, 2002. 118. o.

⁶⁴ Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest, Osiris, 2005. 211–215. o.; Krausz Tamás – Varga Éva Mária (szerk.): *A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban – Levéltári dokumentumok 1941–1947*. Budapest: L'Harmattan, 2013. Az 1941-es kárpátaljai deportálásokról legújabbban: Gellért Ádám – Gellért János: Az 1941. évi körösmezői deportálások. A kitoloncolásokat jóváhagyó minisztertanácsi döntés háttere. *Betekintő*, 2012/2; Gellért Ádám – Gellért János: Menekülés a népiirtás elől. Az 1941-es deportáltak hazatérési kísérletei és a magyar állam ellenintézkedései. *Betekintő*, 2013/3.

⁶⁵ Oleg A. Rzheshesky (ed.): *War and Diplomacy. The Making of the Grand Alliance. Documents from Stalin's Archives*. London: Harwood Academic Publishers, 1996. 11. o.

⁶⁶ Victor Rothwell: *War Aims in the Second World War: The War Aims of the Key Belligerents, 1939–1945*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2005. 165–166. o.

Sztálin Kárpátalja bekebelezésével kapcsolatos háborús célkitűzése azon a kívánságán alapult, hogy a szovjet határokon kívül nem szabad potenciális teret hagyni az ukrán nacionalizmusnak. Ezt a célt erősítette a Magyarországgal közös határ vágya, hogy ez által az országot a szovjetek érdekszférájába vonja.⁶⁷ E két célt első ízben 1940 júniusában és novemberében Molotov nyilvánította ki a németek előtt.

Sztálin jól felmérte, hogy a Németország jövőjével foglalkozó nyugati szövetségeseknek nem lesz kifogása a nyilvánvalóan jelentéktelennek tűnő terület elfoglalása miatt.⁶⁸ Beneš elnök politikája, aki Kárpátalját a Szovjetunióval szembeni alku tárgyának tekintette, megkönnyítette a szovjetek dolgát. A Szovjetunió 1941. július 18-án szövetségi szerződést írt alá a száműzetésben lévő csehszlovák kormánnyal. Ezzel nem csak a kormányt ismerték el, hanem Beneš elnökségét is. A szerződés azt is jelentette, hogy ezek után a Szovjetunió nem ismerte el Szlovákia függetlenségét, amelyet korábban elismert.⁶⁹ Beneš tisztában volt azzal, hogy előbb-utóbb át kell engednie Kárpátalját a Szovjetunióknak, és úgy vélte, elnyeri Sztálin jóakarátát, ha önként felajánlja a területet, ugyanakkor azonban ellentételezést akart érte.

1941 közepétől 1944 novemberéig Beneš legfőbb célja az volt, hogy Sztálin elkötelezze magát arra, hogy egy helyreállított Csehszlovákiából kikergeti majd a német és a magyar lakosságot.⁷⁰ Ez nem tűnhetett túl magas árnak Sztálin számára, mivel a magyarokat érintő etnikai tisztogatásra már Molotov is célzott, amikor 1943. június 7-én így írt a moszkvai brit nagykövetnek, Archibald C. Kernnek küldött levelében: „A szovjet kormány úgy véli, hogy azért a fegyveres segítségért, amelyet Magyarország Németországnak nyújtott, valamint azokért a gyilkosságokért és erőszakos cselekményekért, fosztogatásokért és gyalázatosságokért, amelyeket a megszállt területeken követtek el, felelőséget nem csak a magyar kormánynak kell viselnie, hanem nagyobb vagy kisebb mértékben a magyar népnek is.”⁷¹

Amikor Beneš 1943 decemberében Moszkvába utazott, hogy aláírja a szovjet–csehszlovák barátsági, kölcsönös segítségnyújtási és a háború utáni együttműködési szerződést, sikerült elérnie, hogy Sztálin jóváhagyja

⁶⁷ Uo. 166. o.

⁶⁸ Němec – Moudry: *The Soviet Seizure of Subcarpathian Ruthenia* (1955) i. m. 65. o.

⁶⁹ Uo. 176. o.

⁷⁰ Hauner: *We Must Push Eastwards* (2009) i. m. 629., 637. o.

⁷¹ Idézi Gecse Géza: *Pánszlávizmus az orosz és a szovjet külpolitikában. Külügyi Szemle*, 2008/1. 164. o., n. 49. A teljes dokumentumot ld. Juhász Gyula (szerk.): *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Budapest: Kossuth, 1978. 158–159. o.

a németek és a magyarok Csehszlovákiából való kiűzetésének tervét.⁷² Molotov rábólintott és kijelentette, hogy „a magyarokat meg kell büntetni”.⁷³

Ami Kárpátalját illeti, Beneš egy kicsit visszatáncolt, amikor azt javasolta Sztálinnak és Molotovnak 1943 decemberében, hogy miután Kárpátalját visszaadták Csehszlovákiának, a lakosság népszavazáson döntse el, a terület Csehszlovákiában marad vagy Ukrajnához csatlakozik. Sztálinnak nem volt ellenvetése, és Molotov is helybenhagyta az elképzelést,⁷⁴ kétségkívül azért, mert tudta, mi lesz egy szovjetek által levezényelt népszavazás eredménye. 1944. január 11-én, néhány héttel az után, hogy kötelezettséget vállaltak az önrendelkezésre, egy, Iván Majszkij külügyi népbiztos helyettes vezetésével frissen felállított béke-előkészítő szovjet jóvátételi bizottság memorandumot küldött Molotovnak. A régi csehszlovák határok helyreállítása és „megfelelő hosszúságú” közös szovjet határ iránti igényt fogalmazott meg. Javaslatot tett Magyarország területének „szigorúan etnikai alapon” történő csökkentésére is.⁷⁵ Ez világos megisméltélés volt Kárpátalja Magyarországtól való elcsatolásának, anélkül, hogy népszavazás keretében bajlódniának az önrendelkezéssel. Míg a szovjet Külügyi Népbiztosság a háború utáni tervek kidolgozásával foglalkozott, a szovjet párt, a katonai és biztonsági szervek megtették az előkészületeket Kárpátalja megkaparintására. Partizán és propaganda egységeket képeztek ki, hogy amíg a szovjet erők felgöngyölílik a német és a magyar katonai ellenállást, „spontán népi mozgalmak” jöjjenek létre, amelyek követelik Kárpátaljának a Szovjetunióhoz csatolását.⁷⁶ Az NKVD (Belügyi Népbiztosság) és a katonai csapatok területre érkezésével 1944 novemberében kezdetét vette Kárpátalja Szovjetunió általi bekebelezése.⁷⁷ Megkezdődött a magyar lakossággal szembeni rossz bánásmód.

⁷² Hauner: *We Must Push Eastwards* (2009) i. m. 646. o.

⁷³ Idézi Tamás Stark: *Genocide or Genocidal Massacre?: The Case of Hungarian Prisoners in Soviet Custody*. *Human Rights* 1, no. 3 (April – June 2000) 114. o.

⁷⁴ Hauner: *We Must Push Eastwards* (2009) i. m. 646. o.

⁷⁵ Uo. 637. o.; Patrick Flaherty: *Origins of the Cold War: New Evidence*. *Monthly Review* 48, no.1 (May 1996) 35–38. o.; Geoffrey Roberts: *Ideology, Calculation and Improvisation: Spheres of Influence and Soviet Foreign Policy 1939–1945*. *Review of International Studies* 25, no. 4 (October 1999); Ivan M. Majszkij: *A jövő világ kíváncsatos alapelveiről* (1944). www.rev.hu/sulinet45/szerviz/sza-kirod/barath.htm (2013–02–27)

⁷⁶ Vida István – Zseliczky Béla: Az 1945. június 29-i szovjet–csehszlovák szerződés Kárpátaljáról. *Külügyi Szemle*, 3. évf., 2004/1–2. 235. o.; Zseliczky: *Kárpátalja a cseh és a szovjet politika érdekerében* (1998) i. m. 87–88. o.

⁷⁷ Hauner: *We Must Push Eastwards* (2009) i. m. 637. o.

A tizennyolc és ötven év közötti férfiakat elvitték a Gulágra. A harmincezer elhurcoltból körülbelül ötezer halt meg a fogságban.⁷⁸

Eldőlt, hogy a szövetségesek közül csak a szovjetek foglalják el hivatalosan a csehszlovák területet, mint azt az október elején Moszkvába fegyverszüneti tárgyalásra érkező magyar küldöttség számára előkészített feltételek előírták. Eszerint a magyar közigazgatásnak és haderőnek minden, 1937. december 31. után visszanyert területről ki kell vonulnia. A Magyarország és a Szovjetunió közötti végleges fegyverszüneti tárgyalásokra 1945. január 18–20. között került sor Moszkvában, a tárgyaláson részt vettek az USA és Nagy-Britannia képviselői is. Az ünnepélyes aláírás a tárgyalások utolsó napján volt. A harmadik cikkely előírta az 1937-es határok helyreállítását és minden magyar jogi és közigazgatási intézkedés hatálytalanítását, amely megváltoztatta azon területek korábbi status quo-ját, ahonnan a magyaroknak ki kell vonulniuk. A tizenkilencedik cikkely érvénytelenítette a két bécsi döntést.⁷⁹ A fegyverszüneti megállapodással Magyarország nemcsak Kárpátalját veszítette el, hanem minden Trianon előtti területet is, amelyeket 1938 és 1941 között visszakapott. Kárpátalja így névlegesen ismét Csehszlovákiához tartozott, de a szovjet átvétel folytatódott.

1944. november 26-án Munkácson (Mukačevo) a szovjet állam által irányított Kárpátontúli Ukrajna Nemzeti Bizottsága Küldötteinek Kongresszusa Kárpátalja Szovjet-Ukrajnához csatlakozása mellett szavazott.⁸⁰ 1945. január 23-án, három nappal az után, hogy Magyarországnak a fegyverszünet szerint vissza kellett adnia Kárpátalját Csehszlovákiának, Sztálin Benešnek küldött cinikus üzenetében kijelentette: „A szovjet kormány nem tudta és nem akarta megakadályozni Kárpátontúli Ukrajna lakosságát abban, hogy kinyilvánítsa nemzeti akaratát.” Sztálin arra is emlékeztette Beneš-t, hogy a folyamat érthető – „annál is inkább, hiszen Ön maga mondta nekem Moszkvában, fel vannak készülve arra, hogy lemondjanak Kárpátontúli Ukrajnáról a Szovjetunió javára, amelyet én akkor, mint bizonyára emlékszik, nem helyesletem”.⁸¹ Fran-

⁷⁸ Paul Robert Magocsi: Carpathian Rus: Interethnic Coexistence without Violence. *Journal of Ukrainian Studies* 33–34, (2008–2009) 333. o.; Stark: Genocide... (2000) i. m. 111. o.

⁷⁹ Vida István (szerk.): *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez, 1944. október – 1948. június*. Budapest: Gondolat, 2005. 35. o.; Korom Mihály: *Magyarország ideiglenes nemzeti kormánya és a fegyverszünet (1944–1945)*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981. 498–507. o.; Halmossy Dénes (szerk.): *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Budapest: Gondolat, 1983. 586. o.

⁸⁰ Némec – Moudry: *The Soviet Seizure of Subcarpathian Ruthenia* (1955) i. m. 162. o.

⁸¹ Uo. 356–356. o.

tišek Němec, az 1944–1945-ben Kárpátalján tárgyaló csehszlovák kormány-kiküldött később megjegyezte, hogy Sztálin Benešnek küldött üzenete „arra emlékeztetett, hogy magát a kérdést – ti. Ruténföldnek a háború utáni végső elcsatolását nem csak a lakosság kívánsága miatt kell elfogadni, hanem azért is, mert Beneš elnök erre 1943-ban ígéretet tett”.⁸² Sztálin azonban a szavakkal játszott; a moszkvai találkozón nem utasította el Beneš ajánlatát, mély hallgatása a kérdésben valójában azt jelentette, hogy már döntésre jutott Kárpátaljával kapcsolatban. Most, 1945 januárjában, hogy az átadást hivatalossá tegye, Sztálin nagylelkűen kikötötte, hogy a szovjet kormány nem fog „egyedül” cselekedni, Kárpátalja átadását kétoldalú megállapodásban fogják szentesíteni.⁸³

A megállapodás részleteinek kidolgozása Molotovra maradt. 1945. március 24-én Molotov találkozott Beneš-sel. A találkozón jelen volt Valerij Zorin, az új csehszlovákiai szovjet követ, Jan Masaryk, a csehszlovák külügyminiszter és Zdeněk Fierlinger miniszterelnök, a moszkvai csehszlovák követ. A találkozón Molotov emlékeztette Beneš-t, hogy a csehszlovák elnök 1939 óta többször kijelentette Majszkijnak és Bogomolovnak Londonban, majd Sztálinnak és Molotovnak Moszkvában, hogy „kívánatos a közös határ a Szovjetunióval és Kárpátontúli Ukrajnával az Ukrán SZSZK-hoz kell csatlakoznia”.⁸⁴

Mivel korábbi ajánlatában Beneš egészen Eperjesig (Prešov) hajlandó volt szlovák területeket átengedni, majd módosította ezt az alkupontot, és „a szovjet kormány jóváhagyását kérte ahhoz, hogy a Szlovákiát és Kárpátontúli Ukrajnát elválasztó határok maradjanak a Szovjetunió és Csehszlovákia közötti határok, miután Kárpáti Ukrajna csatlakozott a Szovjetunióhoz”. Válaszában Molotov biztosította Beneš-t, hogy „a határ minden bizonnyal ott marad, ahol most van a határ Szlovákia és Kárpát-Ukrajna között”.⁸⁵

Beneš kihangsúlyozta, hogy a kétoldalú megállapodást még a békekonferencia előtt meg kell kötni. Nyilvánvalóan attól tartott, hogy a Nyugati Szövetségesek más határvonalakat rajzolnának, mint ahogyan ő azt szeretné. Beneš kifejtette, hogy „Kárpát-Ukrajna” átadása azért is fontos,

⁸² Uo. 166. o.

⁸³ Uo. 357. o.

⁸⁴ Cold War International History Project (CWIHP): From the record of Conversation between V. M. Molotov and E. Beneš Regarding the Future Territorial Association of Trans Carpathian Ukraine and the Need to Provide Economic Assistance to Czechoslovakia. Moscow, March 24, 1935. Secret. File:///C:/Users/peter/AppData/Local/Temp/Temp1_Carpatho-Ukraine.zip/TranslationFile_118447.html (2014-03-03); *Восточная Европа в документах российских архивов 1944–1953 гг.* Т. 1. (1944–1948 гг.) Москва – Новосибирск: Сибирский хронограф, 1997. 184. o.

⁸⁵ Uo.

mert a Kárpátokon túli terjeszkedéssel a Szovjetunió egyúttal Magyarország szomszédja lesz. Beneš úgy látta, hogy a szovjet jelenlét védelmet fog nyújtani Csehszlovákiának Magyarország revizionizmusa ellen. Mivel Sztálinnak is az volt a célja, hogy a Szovjetunió határát kitolja Magyarorszáig, Molotovnak láthatólag nem okozott nehézséget, hogy azt fejezze ki, amit Beneš hallani akart: „ha a Szovjetunió határos lesz Magyarországgal, a magyarok kétségkívül csöndben fognak guggolni”.⁸⁶

Találkozójukon Beneš még egy fontos szemponttal indokolta Molotovnak Kárpátalja Ukrajnához csatolását: „nyugalmat hozna az Ukrán Szovjet Köztársaságba, és bizalmat keltene mind a Szovjetunió, mind Csehszlovákia iránt”.⁸⁷ Tehát a háború utáni Kelet-Európával kapcsolatos sztálini elképzelések felvázolásakor Molotov bevallotta, hogy Kárpátalja Ukrajnához csatolására azért volt szükség, hogy lekenyerezzék a forrongó ukránokat.

Kárpátalja hivatalos átadása előtt 1945. június 28-án találkozott utoljára Sztálin, Molotov, Fierlinger és Vladimir Clementis csehszlovák külügyi államtitkár. Fierlinger megismételte, amit Beneš ellenszolgáltatásként kért: a magyarok kiűzetését Csehszlovákiából. Sztálin segítségét kérte a tervhez. Sztálin válaszában megerősítette korábbi, a magyarok megbüntetésével kapcsolatos döntését: „Nem fogjuk gátolni Önöket. Űzzék el őket. Hadd tapasztalják meg, mit jelent egy másik nép uralma.”⁸⁸

Másnap Sztálin, Molotov és Beneš jelenlétében került sor Moszkvában a szovjet–csehszlovák megállapodás ünnepélyes aláírására. A kétoldalú szerződés szövegéből hiányoztak a március 24-ei megbeszéléseken hangoztatott pragmatikus szempontok. A szerződés I. cikkelyében a következő olvasható: „Zakarpatszkaia Ukrajina (ennek neve a csehszlovák alkotmány szerint Podkarpatskaia Rus) [...] lakossága akaratnyilvánításának megfelelően, és mindkét Magas Tárgyaló Fél baráti megegyezése alapján újraegyesül ősi hazájával, Ukrajnával, és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság kötelékébe kerül.”⁸⁹ A dokumentum szerint tehát Kárpátaljának a Szovjetunióhoz csatolását nem etnikai elvekkkel indokolták, mint ahogy a győztes nagyhatalmak delegátusai tették a párizsi békekonferencián 1919-ben, amikor a területet elszakították Magyarországtól és Csehszlovákiának ítélték, hanem a „történelmi jog” alapján. A sors ironiája, hogy 1938 végén Magyarország is a történelmi jogra – vagy Hitler szavaival: a területi jogra – hivatkozva köve-

⁸⁶ Cold War International History Project, i. m.; *Восточная Европа...* (1997) i. m. 185. o.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ *Восточная Европа...* (1997) i. m. 232. o.; Vida (szerk.): *Iratok...* (2005) i. m. 120. o.

⁸⁹ Марьина: *Закарпатская Украина...* (2003) i. m. 286. o.

telte vissza az egész Kárpátalját, amelyet 1939 márciusában ezen az alapon kapott vissza. A Kárpátaljával kapcsolatos magyar igényt azonban valós történeti dokumentumok indokolták, míg a szovjet–csehszlovák egyezményben szereplő ősi haza történelemhamisítás, Kárpátalja soha nem tartozott Ukrajnához. Ezt a dokumentumba foglalt hazugságot ismételte meg Molotov az ünnepélyes aláírást követő beszédében. Kijelentette: „Kárpát-Ukrajna népe ezer éven át el volt szakítva anyaországától, Ukrajnától. Már a kilencedik század végén a magyarok fennhatósága alá került.” Molotov beszélt az 1944. november 26-án Munkácson elfogadott kiáltványról is, amely „kifejezte Kárpát-Ukrajna lakosságának óhaját, miszerint a Szovjetunióhoz kívánnak csatlakozni”.⁹⁰ A történeti jogot megerősítette a – szovjet stílusú – önrendelkezés.

Megfeledeztek Molotov öt évvel korábban Schulenburg német nagykövetnek tett kijelentéséről is, miszerint Ruténföld nem Ukrajna, hanem Kárpátaljai Oroszország része. Molotov március 24-i okfejtése ad magyarázatot arra, hogy Sztálin, aki megvetette az ukránokat, miért nem Oroszországhoz csatolta Kárpátalját, mint ahogyan azt a kelet-poroszországi Königsberggel (Kalinyingráddal) és a környező területekkel tette. Nyilvánvaló, hogy az ukrán nacionalistákat akarta kooptálni, akik még a háború befejezése után is folytatták a szovjet hatalommal szembeni fegyveres ellenállást. Ugyanakkor Kárpátalja nem jelentett igazi területi veszteséget Oroszországnak, mivel Sztálin Ukrajnát a „belső birodalom” elidegeníthetetlen részének tekintette. Azzal, hogy Kárpátalját Ukrajnán keresztül a Szovjetunióhoz csatolta, Sztálin beteljesítette a pánszláv szlavofil gondolkodó, Danyilevszkij álmát. Amit Danyilevszkij Magyar-Oroszországnak nevezett, 1945-ben Oroszország belső birodalmának része lett. 1938-ban indult el a folyamat, és nyolc évre rá valóra vált az álom. A háború alatt Sztálin kijelentette: „Mi, az új szlavofil leninisták – szlavofil bolsevikok, kommunisták – nem a szláv népek egységesítéséért, hanem szövetségéért szállunk síkra.”⁹¹ Kárpátalja új státusa ragyogó példa arra, mit jelentettek ezek a szavak.

Angolból fordította: Kulcsár-Szabó Enikő

⁹⁰ Vida – Zseliczky (szerk.): Az 1945. június 29-i szovjet–csehszlovák szerződés... (2004) i. m. 254–255. o.; Němec – Moudry: *The Soviet Seizure of Subcarpathian Ruthenia* (1955) i. m. 170. o.

⁹¹ Idézi Robert Service: *Stalin. A biography*. Cambridge MA: Harvard University Press, 2005. 446. o.

A második világháború ukrán kiindulópontja: Kárpáti Ukrajna történetének jelenkori nemzeti-hazafias interpretációs kísérletei

ROMAN OFICINSZKIJ

Az 1990-es évek második felétől az ukrán történészeket két táborra osztják: a primordialistákra és a modernistákra. A hagyományos patriotikus változat hívei (a primordialisták) Ukrajna „nemzetiesített” történetét írják. Opponenseik – a modernisták – a nemzeti történelem „modernizált” változatáért állnak ki, figyelembe véve a polietnikus és transznacionális tényezőket is. Ez a kétpólusosság a különböző történelmi korszakokról szóló jelentős műveknél is megfigyelhető, különösen az 1938–1939-es évek európai válsága kapcsán, amely során megszületett Kárpáti Ukrajna.

Ezzel párhuzamosan különösen az utóbbi évtizedben folyamatos érdeklődés tapasztalható Kárpáti Ukrajna története iránt számos külföldi – német, lengyel, orosz, román, szlovák, magyar, cseh és más kutatók részéről is. Kétségtelen, hogy eredményeiket külön is érdemes megvitatni, itt azonban egy szűkebb problémakörrel ejtünk szót.

Mindenekelőtt arra térnék ki, hogy miért olyan jelentős Kárpáti Ukrajna öröksége a mai Ukrajna számára. Ukrajna államisége alig több mint két évtizedes, bonyolult konszolidációs és integrációs folyamatok szemtanúi vagyunk, és ezekben teljesen egyértelmű a történelmi emlékezet kiemelkedő szerepe. Az ukrán politikai nemzet kialakulása elképzelhetetlen két előzmény – az 1919–1921-es Ukrán Népköztársaság (változatai: Ukrán Állam és Nyugat-Ukrán Népköztársaság), illetve az 1938–1939-es Kárpáti Ukrajna – nélkül. A történelemnek ezek a fejezetei nem a külső ellenségek áldozati

képének megteremtése miatt fontosak, hanem azért, hogy aprólékos, precíz munkát végezzünk, melynek során az axiológiai és a didaktikai aspektusok kölcsönösen összefonódnak.

Kárpáti Ukrajna a mai ukrán historiográfiában

A kortárs ukrán történészek Kárpáti Ukrajna történetéről (1938–1939) szóló tudományos munkáival kapcsolatban több fontos megállapítást tehetünk. E művek „három pilléren” nyugszanak: szerzőik a hagyományos pozitívizmushoz tartják magukat (a tények és adatok abszolút dominanciájának narratívája), egyesítve azt a neoromantizmussal (alkalmi diszkrét hangsúlyal a nemzeti-felszabadító harc oldalaira alapozott hazafias nevelés követelményeire), a klasszikus szovjet hivatalos retorika sztereotip posztulátumainak marxista-leninista visszhangozásával (az objektív történelmi törvényszerűségek tükrözésével, de ezúttal az ukrán államiság alapjainak erősítésével).

A leginkább mindez a Kárpáti Ukrajnáról szóló legjobb és megalapozott publikációkban látható, amelyek az ukrán historiográfiában ma összegző, mérföldkő szerepet játszanak. Omeljan Dovhanics kétkötetes dokumentumkötetere, Olekszij Korszun, Olekszandr Pahirja, Szerhij Fedaka köteteire,¹ valamint a 2002-ben kiadott kollektív monográfiára² utalok ezzel, melynek tíz szerzője közül Mikola Vehes, Omeljan Dovhanics, Vaszil Hudanics vitte a prímet. Nem meglepő, hogy ezeknek a vaskos köteteknek az elkészítését az állam finanszírozta.

Összességében a Kárpáti Ukrajna történetét tárgyaló valóban fajsúlyos ukrán nyelvű munkák az utóbbi évtizedben láttak napvilágot, bár a történelmi publicisztika szintjén jelentős tudományos érdeklődés ébredt Ukrajnában a múlt ezen szelete iránt már 1989-ben, a glasznoszty (nyíltság) és a peresztrojka (átalakítás) korában, azaz a Szovjetunió totalitárius rendszerének liberalizációja és transzformációja idején. 1990-ben Omeljan Dovhanics a széles olvasóközönségnek szánt könyvében megtette az első lépéseket a szovjet his-

¹ *Карпатська Україна: Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У 2-х томах.* Ужгород: Закарпаття, 2009, 2010. (Т. 1. Упорядники Омелян Довганич, Олексій Корсун, Олександр Пагіря; Т. 2. Упорядник Сергій Федака.)

² Микола Вегеш (ред.): *Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців.* Ужгород: Карпати, 2002.

toriográfia Kárpáti Ukrajnával kapcsolatos nem objektív és frivolán gyalázatos álláspontjának feltárása felé.³

A következő évtized során (az 1990-es években) a tudományos hiányosságokat elfedték az áltudományos művek, melyek leginkább pátosszal írt hírlapi publicisztika körébe tartoznak. A kutatók egész sora ismételte meg vagy népszerűsítette új felfedezésként az ukrán diaszpóra korábbi historiográfiai eredményeit és memoárirodalmát. Találkozhatunk itt megélhetési grafomániával, plágiummal, hamis szerzőséggel, ami mind az ukrán tudományosság tipikus bajai közé tartozik.

Elismert kutatója a témának Mikola Vehes, aki azonban mind a kandidátusit, mind a nagydoktorit ugyanabban a témában írta. A két disszertáció (1994 és 1999) struktúrája és tartalma tekintetében azonos. Az eltérés közöttük a védés helyszíne (Ungvár és Kijev), a terjedelem (az első 200, a másik 340 oldal) és hogy két külön szakirányban lettek benyújtva. A kandidátusi oklevelet Ukrajna története, a nagydoktorit pedig egyetemes történelem témakörben ítélték oda a szerzőnek.⁴

Hasonló „sikereket” ért el néhány más disszertáció szerzője is, mint Ivan Bukovszkij a Kárpáti Szicstől készült munkájával,⁵ melynek témavezetője Mikola Vehes volt. Azonban Vehes könnyen váltotta részben pszeudotudományos sikereit a szakmai karrierjében jelentkező osztlélékokra a 2004-es narancsos forradalom előtt és után. 2007-ben és 2009-ben Viktor Juscsenko kezéből vehetett át két állami kitüntetést „Kárpáti Ukrajna krónikásaként”, pontosabban „az ukrán államiság fejlődésének és Kárpátalja története 1938–1939-es eseményeinek megörökítéséért”.

De facto azonban az úgynevezett „historiográfiai szemét” ellenében minőségi kutatási beszámolók is megjelentek a fiatal képzett történészgene-

³ Омельян Довганич – Золтан Пашкуй – Микола Троян: *Закарпаття в роки війни*. Ужгород: Карпати, 1990.

⁴ Микола Вегеш: *Карпатська Україна в 1938–1939 рр.: соціально-політичні і політичні аспекти*. Автореферат дисертації ... кандидата історичних наук: Спеціальність 07.00.01 – історія України. Ужгород: Ужгородський державний університет, 1994; Микола Вегеш: *Закарпаття в контексті центральноєвропейської політичної кризи напередодні Другої світової війни*. Автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02 – всесвітня історія. Київ: Інститут історії України НАН України, 1998.

⁵ Іван Буковський: *Утворення і діяльність військових формувань Карпатської України (1938–1939)*. Автореф. дис... канд. іст. наук: 20.02.22 – військова історія. Львів: Нац. ун-т «Львів. політехніка», 2004.

ráció olyan képviselőitől, mint például Olekszandr Bogiv,⁶ Natalija Vaszina,⁷ Olekszandr Pahirja.⁸ Ez utóbbi szerző munkája érdekes illusztrációs anyaga és az okkupáció első napjai, 1939. március 15–18. közötti harci cselekményekkel és áldozataival kapcsolatos történelmi események objektív rekonstruálása iránti skrupulózus érdeklődése miatt figyelemre méltó.

A Kárpáti Ukrajnához kötődő történettudományi problematika historiográfiai fejlődésének szakaszai kapcsán szólnunk kell a következőkről. 1939-cel kezdődően több száz ukrán nyelvű tudományos és tudománynépszerűsítő publikációval rendelkezünk. Fél évszázadon át ez a téma a diaszpóra értelmisége (elsősorban a sorsdöntő események résztvevőinek és tanúinak) és a szovjet historiográfia képviselői közötti állandó ideológiai küzdelem epicentrumában állt, melynek során az utóbbiak nem válogatták meg a szavaikat az ukrán nemzeti mozgalom minősítése és történéseinek meghamisítása során.

A hidegháborút és az ukrán totalitarizmust követően, 1989 után (azaz Kárpáti Ukrajna szimbolikus kikiáltása után 50 évvel) jelentős társadalmi igény jelentkezett az objektív tudományos és populáris információ iránt. Ám a 2000-es évek elejéig valódi eredményeket nem láthatunk a történettudományban, eltekintve számos kevésbé ismert és nehezen hozzáférhető kiadvány újrakiadásától, melyek korábban a „szabad világban”, azaz Nyugat-Európában és Észak-Amerikában jelentek meg.

Az utóbbi évtizedben az ukrán történettudományban a Kárpáti Ukrajna által hátrahagyott források elfogult feldolgozásának vadhajtásai háttérbe szorultak. A mások véleményének megfontolás nélküli újramondása és az ellenőrizetlen állítások megismétlése helyett a lokális reáliáknak a nemzetközi jogi és katonapolitikai körülmények prizmáján át történő józan szemlélését, a történelmi mítoszok lebontását, 1939. március 15–18., azaz Kárpáti Ukrajna utolsó négy napja kulcsfontosságú eseményeinek és azok következményeinek rekonstruálását láthatjuk az újonnan születő irodalomban. Tömören fogalmazva: ebben a konkrét esetben fontos történelemszemléleti fordulat figyelhető meg.

⁶ Олександр Богів: *Вплив карпатоукраїнського фактора на політику європейських країн у період чехословацької кризи (травень 1938 р. – березень 1939 р.)*. Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України. Чернівці: Чернівецький нац. університет ім. Ю. Федьковича, 2003.

⁷ Наталія Васирина: *Карпатська Україна в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни. Нове бачення подій*. Ужгород: Карпати, 2008.

⁸ Олександр Пагір: *Карпатська Січ: військове формування Карпатської України*. Київ: Темпора, 2010.

Módszertani hangsúlyok

Jelenleg nyilvánvaló, hogy elsősorban meg kell különböztetni az elméleti állandókat és az interpretációs alapokat. Sajnos Kárpáti Ukrajna kapcsán a történészek között egyetlen módszertani vita sem folyt. Így a különböző kutatói táborokban gyakran találkozhatunk nyelvi-stilisztikai szörszálhasogatással. Erre már korábban felhívtam a figyelmet,⁹ ezért ezúttal lakonikus leszek. Például a Kárpáti Ukrajna végső napjaival kapcsolatban a kutatók által használt történeti és jogi kifejezések nem mindegyike helytálló (a publicistákat nem vesszük figyelembe): agresszió, annexió, intervenció, okkupáció.

Közel négy hónapig (1939. március 15. és július 7. között) Kárpáti Ukrajna a Magyar Királyság katonai megszállása (okkupációja) alatt állt. A megszállt területen katonai közigazgatás volt érvényben.

Magyarország kvázi legitim módon annektálta Kárpáti Ukrajnát, ami a későbbiekben nem ismertek el az antihitlerista koalíció tagjai, a háború utáni világ térképének alakítói. A katonairól a polgári közigazgatásra való áttérés jogi alapját az 1939. évi „A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről” címet viselő VI. Törvény-cikk és az 1939. június 22-én 6.200. M.E. számmal „a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről” kiadott miniszterelnöki rendelet képezte.

Az „agresszió” terminus magában foglalja mind egy idegen terület ideiglenes elfoglalását (okkupáció), mind pedig státusának erőszakos megváltoztatását (annexió). Podkarpatszka Rusz (Kárpáti Ukrajna) a föderatív Csehszlovák Köztársaság kötelékében (1938. október – 1939. március) az agresszió két nyilvánvaló formájával szembesült. Először Magyarország és Lengyelország küldött felfegyverzett csoportokat és diverzánsokat a régióba, amelyek a határ menti övezetben hajtottak végre terrorista akciókat. A diverzánsok száma több száz főre tehető, a terrorcselekmények, köztük gyilkosságok száma pedig több tucatra. Ez az indirekt, közvetett agresszió.

Később a csehszlovák hatalom képviselőjében Kárpáti Ukrajna kormánya szemtől szembe került összetűzésbe Magyarország fegyveres erőivel (1939. március 14–15.). Ennek következtében 1939. március 18-ra a magyar

⁹ Роман Офіцинський: Окупація та анексія Карпатської України. In: Микола Береш – Чілла Фединець (ред.): *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Ліра, 2010. 191–198. o. Magyarul lásd Oficinszkij Román: Válság és válságkezelés. In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2010. 164–170. o.

hadsereg elfoglalta Kárpáti Ukrajna teljes területét, 1939. július 7-re pedig de jure és de facto annektálta is.

Nem sokkal később, 1939 szeptemberében Magyarország elkerülte a bűnrészes részvételt a szövetséges Lengyelország elleni agresszióban azzal, hogy nem bocsátotta a (kárpátaljai) területét Németország rendelkezésére. Mindaddig Magyarország és Lengyelország sikeresen valószínűsítették meg Csehszlovákia területi egysége ellen irányuló közös agresszív projektjüket, amely a magyar–lengyel közös határ visszaállításához vezetett, ám ez a második világháború küszöbén váratlanul magyar–szovjet határszakasszá vált.

Az „intervenció” terminus sem illik ebbe a kontextusba, annak ellenére sem, hogy nem ritkán használatos a Kárpáti Ukrajnáról szóló publikációkban. A mai Ukrajna határai mentén klasszikus intervenció történt, amikor a Szovjetunió 1956-ban Magyarországon és 1968-ban Csehszlovákiában fojtotta el a forradalmat. Ugyanígy (fegyvertelen, békés, angolul: non-belligerent) intervencióként osztályozhatók a náci Németország 1944. március 19-cel kezdődő lépései a szövetséges Magyarországgal szemben, melyeket a kormányzó Horthy Miklós tudtával hajtott végre. Ekkor a teljes hatalom a kárpátaljai területen ismét, akárcsak 1939 márciusában–júliusában, a katonai közigazgatás kezébe került, kormánybiztossal az élén.

Magyarország nem elégedett meg Kárpáti Ukrajna okkupálásával. 1939. március 23-án a magyar hadsereg betört Szlovákiába, és katonái elfoglalták állásaikat a tervezett határok mentén három irányban: Nagyberezna–Poprádófalú (Starina, ma: Szlovákia), Kisberezna–Takcsány (Stakčín, ma: Szlovákia), Ungvár–Szobránc (Sobrance, ma: Szlovákia). Az annexió jogosságát azzal indokolták, hogy, úgymond, az Ung folyó völgyében futó vasútvonal védelméhez szükséges stratégiai pontokat szálltak meg. Az 1939. április 4-én Budapesten aláírt jegyzőkönyv szerint Szlovákia területe a Szobránci járással (24 ezer fő) és a Szinnai járás egy részével csökkent (ahol megközelítőleg 45 ezer fő élt). Ezt az 1 065 négyzetkilométernyi területet Kárpátaljához csatolták.

A 20. század első felében a katonai okkupáció (megszállás) rendjét az 1907-es Hágai egyezmény szabályozta. Betartotta-e Magyarország a „szárazföldi háború törvényeit és szokásait” Kárpáti Ukrajnában? Ignorálta őket, részben pedig a szomszédos Németország nyomására alkalmazta. Például a 23. cikk szerint kategorikusan tilos megölni vagy megsebesíteni azt az ellenséget, aki letette a fegyvert, vagy akinek nincsenek eszközei a védekezéshez, feltétel nélkül megadta magát.

A megszállás alatt különös kegyetlenséggel tűnt ki a Zöldi Márton százados vezette magyar csendőrszázad, amelyik Técső körzetében gyilkolta le a „Kárpáti Szics” tagjait. Tudunk hasonló súlyos cselekmények végrehajtá-

sáról Huszton, Ókemence (Kamjanica) határában, a Kárpátok több hágójánál, melyek közül a Vereckei hágó híresült el, máig nem csillapodó, érzelmi motívációjú viharokat támasztva.

A második világháború ukrán kezdőpontja

Az ukrán tudósok előtt természetesen még sok kemény módszertani munka áll, ám ha kiegyenlítjük a primordialista és a modernista megközelítést, akkor Kárpáti Ukrajna történetének mai verziója a következő tételeken nyugszik.

Bármely nemzeti-felszabadító mozgalom számára elsősorban az állam-szervezői precedens lényeges, a hajlíthatatlan lélek hősiek megnyilvánulása. A két világháború közötti Kárpátalja fokozatosan éretté vált arra, hogy az ukrán revans ugródeszkája legyen. Az 1917–1920-as évek forradalmi küzdelmeinek bukása után a csehszlovák hatóságok támogatásával több száz olyan emigráns talált menedéket és munkát Kárpátalján, akik az Ukrán Népköztársaságban és a Nyugat-Ukrán Népköztársaságban exponálták magukat. Ezeknek az igen mobil és képzett embereknek volt elég idejük arra, hogy „dolgozzanak a hibákon”. Olyan új nemzedéket neveltek, amelynek tagjai 1938 októberében, 1939 márciusában mutatták meg magukat.

Hangsúlyozom, csaknem fél éven át az állami-jogi átalakulások katalizátora Kárpáti Ukrajnában a helyi fiatalság volt. Az idősebb kollégák időnként egész egyszerűen nem tudták követni az eseményeket. Itt nem csupán a „Kárpáti Szics” (mindaddig ezen a vidéken nem ismertek ilyen tömeges, tízezres közösséget) legális társadalmi szervezet lelkesedéséről és radikalizmusáról van szó, hanem a rusztikus társadalom hatalmas szociális várakozásairól, amely nemzeti ébredéssé transzformálódott.

Ehelyütt nem kell belemélyednem az „egynapos állam”, pontosabban az „egy napot megért köztársaság”, sem a „marionett állam” részleteibe. Összességében Kárpáti Ukrajna tragikus története négy napot ért meg: 1939. március 15.-től 18.-ig, amikor Magyarország elfoglalta a terület egészét. Azonban Kárpáti Ukrajna meghatalmazott képviselői nem azonnal hagyták el a vidéket, hiszen Huszton Volodimir Bircsakkal az élén egészen 1939. április 30-ig működött az ukrán evakuációs bizottság.

Hiba hinni az „emigráns konspiráció” elméletében is: abban, hogy ha nem jöttek volna Kárpátaljára a [galíciai] nacionalisták, akkor nem jött volna létre Kárpáti Ukrajna. Felhívom a figyelmet arra, hogy a középkori vikingek kora – akik bárhol magukhoz ragadták a hatalmat, létrehozták saját államaikat – rég lejárt. 1938–1939-ben Közép- és Kelet-Európában a soklépéses

stratégiai kombinációk domináltak. A társadalmi hangulatra alapozás nélkül Kárpáti Ukrajna építménye, képletesen szólva, fel sem épült volna.

Különleges figyelmet érdemel Podkarpatszka Rusz / Kárpáti Ukrajna miniszterelnöke, Avgusztin Volosin történelmi alakja. Egyesek mostanában konjunkturális motivációkból a nácikkal való együttműködéssel vádolják, előkészítve a talajt ahhoz, hogy megfosszák az Ukrajna Hőse címtől, ahogyan az Sztepan Bandera és Roman Suhevics, a Kárpáti Ukrajna körüli események aktív résztvevője kapcsán történt.

Az Avgusztin Volosin kollaborációjára vonatkozó vádak légből kapottak. A nácikkal való együttműködés miatt a Szovjetunió politikai vezetését ítélnék el, és ha a korabeli nyelvi etiketthez tartjuk magunkat, személyesen „Sztálin elvtársat”. Sem az 1939. augusztus 23-án aláírt, a második világháború diplomáciai kezdetét jelentő hírhedt „Molotov–Ribbentrop paktum” előtt, sem utána Volosinnak nem voltak szentimentalista elképzelései egyik totalitárius rezsimről – a kommunizmusról és a nácizmusról sem. Meggyőződéses keresztény és demokrata volt.

Azt, hogy az autonóm Kárpáti Ukrajna miniszterelnöke gyakran érintkezett Németország képviselőivel, azzal magyarázható, hogy nem volt más választása, hiszen az 1938. november 2-ai bécsi döntést követően, amikor Csehszlovákia a legnagyobb városokkal – Ungvár, Munkács, Beregszász – átadta Kárpátalja egy részét Magyarországnak, Németország vált az autonómia területi egységének egyetlen reális garanciájává. A bécsi döntés után új fővárost kellett találni. A két lehetőség, Szolyva és Huszt közül a választás az utóbbira esett. Huszt katonai szempontból előnyösebbnek tűnt.

Az, hogy Avgusztin Volosin a nácik által megszállt Prágában telepedett le, történeti és földrajzi tények egybeesése csupán. A huszti menekülés után épp a 65. születésnapján, 1939. március 17-én lépett Románia területére. Innen jutott el Prágába, a (volt) csehszlovák állam fővárosába, amelynek Volosin magas rangú hivatalnok volt, és ehhez esett a legközelebb az otthona. Határozottan haza szeretett volna térni, ezért sem emigrált Nagy-Britanniába, az Egyesült Államokba vagy Kanadába. Nem utolsó sorban a korosodó Volosin itt kiváló helyszínt talált a szakmai munkájához. Egészen 1945 májusáig Volosin a prágai ukrán szabadegyetem tudós tanáráként tevékenykedett.

A világ vezetői nem támogatták a független kárpátukrán államot. Kárpáti Ukrajna bármely államformában való létezésének legnagyobb ellensége három állam volt: Magyarország, Lengyelország és a Szovjetunió. A közöttük lévő nagy távolság miatt Moszkva megelégedett a szarkasztikus megjegyzésekkel, Budapest és Varsó azonban diverzánsokat küldött, és fenntartották

az „ötödik hadoszlopot”. 1938 szeptemberétől szisztematikusan rombolták Kárpáti Ukrajnát.

Csehszlovákia hagyományos szövetségesei, Nagy-Britannia és Franciaország Hitler nyomására „mosták kezeiket”, Románia és Jugoszlávia pedig (Csehszlovákia „kisantant”-beli társai) nem rendelkeztek megfelelő forrásokkal ahhoz, hogy hatással legyenek az eseményekre, és csak ideiglenesen fogadták be a menekülteket 1939. március 15. után.

Németország szövetségben Magyarországgal és Lengyelországgal megsemmisítette Csehszlovákiát. Németország megszállta Csehországot és Morvaországot, és csak Szlovákia függetlenségét támogatta. A regionális parlament Berlin szándéka ellenére kiáltotta ki Kárpáti Ukrajna függetlenségét. Ez a lépés méltó válasz volt a Csehszlovák Köztársaság felbomlása után jelentkező joghézagra.

Nem Kárpáti Ukrajna kormánya döntötte romba Csehszlovákiát, azt a középszerű elit semmisítette meg, amely vezető posztokat töltött be Prágában. Kárpáti Ukrajna kormánya igyekezett kiutat találni a nehéz helyzetből, hogy mentse a polgárokat a káosztól. Huszton ismertek voltak a magyar-német egyezkedések.

Most már utólag vagyunk okosak, akkoriban pattanásig feszült a húr. Azonnal kellett cselekedni. Nem a nagyközönség számára, hanem saját érdekből. Ahogyan akkor, „forró nyomon” Volodimir Bircsak aforisztikusan megjegyezte: „Ha volt valami hősies Kárpáti Ukrajna történetében, akkor ezt a »Kárpáti Szics« jelenti, és ha ebben az országban dalokat fognak énekelni, titokban, hogy a magyar csendőr meg ne hallja, akkor ezek a dalok a »Kárpáti Szics«-ról szólnak majd.”¹⁰

1939 tavaszától a mai Kárpátalja területén tömeges repressziókat jegyeztek fel, amelyek csak fokozódtak a szovjet hadsereg 1944 őszi bevonulását követően. Az első bécsi döntés után mintegy húszezren költöztek át Ungvár, Munkács, Beregszász környékéről Kárpáti Ukrajna területére. Az 1939. márciusi események után pedig visszafordíthatatlanul 40 ezer fővel csökkent a vidék lakossága: a csehszlovák hadsereg védelme alatt két irányban menekültek – Románián és Szlovákián át. Néhány hónap alatt a magyar börtönöket és koncentrációs táborokat csaknem kétezer, a régióban maradt ukrán patrióta járta meg.

A magyar honvédség támadása és a helyi magyarpártiak terrorista akciói következtében 1939. március 15. és 18. között Kárpáti Ukrajna másfél ezer-

¹⁰ Володимир Бірчак: *Карпатська Україна: Спогади й переживання*. (Підгот. текстів і післям. Р. Офіциньського.) Ужгород: Гражда, 2007.

nél több szimpatizánsa vesztette életét. A Vereckei hágón a sírokat a Lemberg (Lviv) megyei tanács kommunális vállalatának régészei tárták fel a „Dolja” (Sors) nevű program keretében, melynek célja a nemzeti felszabadító mozgalmak résztvevőinek, a háborúk, deportálások, politikai repressziók áldozatainak felkutatása. 2008 októberében–novemberében és 2011 augusztusában a Szkolei járás Zsupáni (Lviv megye) és a Volóci járás Verbjázs (Verbiás) községének (Kárpátalja) környékét vizsgálták meg.¹¹ A Verbjázs község területén feltárt két tömegsír egyikében közel tíz, a másikban csaknem húsz szics gárdista maradványaira bukkantak. Ezek a feltárások jelentős társadalmi visszhangra találtak, mivel a magyarok Kárpát-medencei (Tisza–Duna-völgyi) bejövételének emlékére állított emlékmű közelében találhatók.

Ilyenek tehát a tragédia vetületei. Sajnos ezeket máig nem tárták fel kellő mélységben, és nem kaptak elegendő nyilvánosságot sem.

És végül: melyik az igazi a Kárpáti Ukrajnával kapcsolatos nemzeti-patriotikus narratívák közül? Mely megközelítésmódok érdeemesek a figyelemre?

Első tézis. Az 1938–1939-ben az ukrán államszervezést csupán körvonalakban jelző kárpátaljai hagyomány fél évszázad múltán eresztett gyökeret – az összukrán törekvésekben. A történelmi emlékezetnek és a politikai rehabilitációnak azon összetevőiről van szó, amelyek számos egyéb tényező mellett az 1989–1991-es évek békés ukrán forradalma során a független Ukrajna megszületéséhez vezettek.

Második tézis. Az ukrán államiság lokális változatáról van szó, egy autonóm formáció mozgalmoszerű fejlődéséről, az „egynapos köztársaság” hősies védelméről, melyet egy idegen ország kaotikus szétesésének körülményei között kiáltottak ki szimbolikusan.

Harmadik tézis. A „Kárpáti Szics” az Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA = Українська Повстанська Армія) elődjének tekinthető. Az UPA ugyanis nem Volhínia erdeiben jött létre, hanem Kárpátalja hegyei és völgyei között. Nemcsak a „szicsek” (січовики) harcairól, az UPA történetének kárpátukrán fejezeteiről van szó, hanem a történelmi determinizmus jellegéről is. A Zaporizsjai Szics (Запорізька Січ), a Kárpáti Szics (Карпатська Січ), a Poliszzei Szics (Поліська Січ) különböző történeti időkben voltak az ukrán államiság eszméjének hordozói.

¹¹ Ярослав Онішук: Як знайшли масові поховання бійців Карпатської України. *Українська правда*, Історична правда, 28 березня 2011 р. <http://www.istpravda.com.ua/research/2011/03/28/33661/>; Остап Козак: Ще одна братська могила бійців Карпатської України. *Українська правда*, Історична правда, 12 серпня 2011 р. <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/08/12/51755/>

Negyedik tézis. Magyarország Csehszlovákiával szembeni agressziója, melynek során megszerezte Kárpátalját, a világban bekövetkező sorsdöntő változások előhangjaként értelmezhető. Ukrán szempontból ez jelentette a második világháború kezdetét.

Ukránból fordította: Csernicskó István

Milyen nyelven beszéltek Kárpáti Ukrajnában: politikai vagy nyelvészeti kérdés?

MICHAEL MOSER

A tanulmány címében megfogalmazott kérdés nagy valószínűséggel ugyanígy vagy ehhez hasonló formában számos alkalommal elhangzott, merthogy nem csak a nyelvészek foglalkoznak az egyes országokban vagy régiókban használatos nyelvekkel. Általában a standard nyelvhasználat a vizsgálat tárgya, a kisebbségi nyelvek (jelen esetben ezen a standardtól eltérő „dialektusokat” értem) nem mindig kapnak figyelmet. Ugyanakkor szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy soha nem azt kell kérdezni, hogy milyen nyelven, hanem, hogy milyen nyelveken beszéltek vagy beszélnek az adott régióban. Vonatkozik ez azokra az egykori magyar vármegyékre is, melyeket a mai „Kárpátontúli terület” fed le, és amelyek, kevésbé vitatottan, nem képeztek egységes régiót az első világháború végéig, amiktől „Podkarpatská Rus”, majd 1939. január 1-jétől pedig „Карпатська Україна” [Karpats’ka Ukrai’na – Kárpáti Ukrajna] a hivatalos neve.

Az 1930-as csehszlovák népszámlálás adatai szerint a régió lakossága 734 315 fő, közülük 709 129 fő rendelkezett csehszlovák állampolgársággal. Nemzetiség szerinti megoszlás: 446 916 fő (62,2%) ukrán-ruszin, 109 427 (14,0%) magyar, 91 255 (11%) zsidó, 33 961 (4,8%) cseh és szlovák, 13 249 (1,9%) német, 12 641 (1,8%) román, 1 357 cigány (roma).¹

A régió soknyelvűsége azzal van összefüggésben, hogy a felsorolt etnikai csoportok mindegyike a saját nyelvén beszélt, illetve Kárpátalja lakosainak jelentős része személy szerint több nyelvet is használt a mindennapokban. Ez a hagyományos többnyelvűség Kárpátalján természetes volt mindaddig, amíg a hivatalos nyelv latin volt, amelynek egyébként a helybeli lakosságnak csak egy igen szűk rétege volt birtokában.

¹ Микола Вегеш et al.: *Хроніка Закарпаття 1867–2010*. Ужгород: Говерла, 2011. 59–60. о.

Kárpátalja lakosai a saját nyelvükön beszéltek, ami azt jelenti, hogy nem csak az ukrán, a magyar és egyéb nyelveket használták, hanem különböző regionális nyelvváltozatokat is, amelyek eltérő mértékben különböztek a felsorolt nyelvek standard változataitól (ha egyáltalán létezett olyan, hogy standard nyelvváltozat). Ezen az alapon kell értelmeznünk a kárpátaljai ukrán/ruszin nyelvvel kapcsolatos helyzetet is. Ez az a nyelv, amelyik mint „rusínský jazyk” [ruszin nyelv] hivatalos nyelv volt a két világháború közötti időszakban Podkarpatszka Rusz területén, 1938 végétől 1939 márciusáig pedig „українська мова” [ukrai'ns'ka mova – ukrán nyelv] néven Kárpáti Ukrajna területén.

A kárpátaljai romák (az ukránban és sok más nyelvben: „cigányok”) a roma nyelvet beszélték, pontosabban a mai Magyarországon, Csehországban és Szlovákiában (a délnyugati és déli-központi régiók kivételével), Lengyelország déli részében és a Romániához tartozó Erdély egy részében a romák által beszélt kárpáti („Carpathian”) vagy északkeleti centrális nyelvi csoportba tartozó dialektust.² Fontos megjegyezni, hogy a roma nyelv északkeleti nyelvi csoportjának keleti dialektusai között megtalálható a külön délukrán [руський/rus'kyj – „ruszin”] nyelvjárás.³ Egészében véve a roma nyelv államtalan diaszpóra nyelv, amelynek nincs standard változata, nem voltak és nincsenek egynyelvű beszélői, s mindenütt a többségi nyelv erőteljes befolyása alatt áll.⁴ Kárpátalja nagyobb részén a romák még mindig elsősorban magyarul beszélnek, csak a hegyvidéki területeken használják az ukránt. A kárpátaljai romák 20,4%-a még roma nyelven beszél, ugyanakkor a kutatók egy része megkülönbözteti a roma nyelv ungvári és perecsenyi-horlyói-szerednyei változatait (melyek egymással kontinuumot alkotnak).⁵ Számos kárpátaljai roma (hagyományosan magyar cigányoknak – ungrika, vengerska roma – nevezik őket) három vagy négy nyelven beszél: roma, magyar, orosz és ukrán nyelven (korábban nem beszélték az orosz, miközben sokan

² Norbert Boretzky: Indische Sprachen. Romani. In: *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Hrsg. v. Miloš Okuka. (Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens 10.) Klagenfurt, 2002. 927–939. o.

³ Factsheets on Roma. Language. Dialects I. <http://romafacts.uni-graz.at/index.php/language/dialects/dialects-i>

⁴ Dieter W. Halwachs: *Sociolinguistics*. Romani-Project Graz. <http://romafacts.uni-graz.at/index.php/language/sociolinguistics/sociolinguistics>

⁵ Michael Beníšek: *Romani of Serednye: a report on a Transcarpathian Romani variety*. Paper presented at the Annual Meeting of the Gypsy Lore Society, Graz, September 1–3 2011. Handout. http://ulug.ff.cuni.cz/atlas/download/handout_GLS_Benisek.pdf

voltak járatosak a keletszlovákban).⁶ Ezek a jelenre vonatkozó adatok egyúttal a hagyományos állapotot is tükrözik, ugyanakkor minden említett csoporttal kapcsolatban le kell szögezni, hogy a többnyelvűség az egyén szintjén nem jelenti valamennyi nyelv magas szintű ismeretét, hanem az egyes nyelvekben való eltérő szintű jártasságot.

A románok, akik hagyományosan a régió déli részén élnek, szintén nem egyszerűen csak románul beszéltek, hanem különböző máramarosi nyelvjárásokban (vagy szubdialektusokban, ahogy a románok szeretik nevezni; románul: „Graiuri”).⁷ A máramarosi dialektusok a román nyelv erdélyi (vagy körösvidéki) nyelvjáráscsoportjába tartoznak. Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy az erdélyi vagy körösvidéki nyelvjáráscsoport a legsajátosabb és a legszéttagoltabb, noha a különböző román nyelvjárások nagyon közel állnak egymáshoz.⁸ Bár a standard román nyelv a 20. század 30-as éveitől létezik, nyelvi konszolidációról abban az időszakban még nem beszélhettünk, többek között Kárpátalján sem.

A kárpátaljai németek különböző nyelvjárásokban beszéltek, többek között bajor és frank nyelvjárásokban.⁹ Jelenleg a Kárpátalján élő német kisebbség képviselői a német dialektusok és a standard német nyelv mellett az ukrán regionális változatát (a ruszint), a standard ukrán nyelvet, az orosz és a magyart beszélik,¹⁰ és időnként használják még a csehet is.¹¹ Noha a 19. század 30-as éveire a német standard nyelv már kialakult, nagyon valószínű, hogy Kárpátalján – akárcsak a német nyelvű államokon kívüli régiókban általában – a templomban és az iskolában tanulták a nyelvet és nem beszélték jól.

⁶ Uo.

⁷ Maria Iliescu: Rumänisch. In: *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens* (2002) i. m. 145–166. o.; Maramureş subdialect of Romanian. http://en.wikipedia.org/wiki/Maramure%C8%99_subdialect_of_Romanian

⁸ Iliescu: Rumänisch (2002) i. m.; Romanian subdialects. http://en.wikipedia.org/wiki/Romanian_subdialects

⁹ Hermann Scheuringer: Deutsche Sprache in den ukrainisch-rumänischen Waldkarpaten. Ausgangspunkt und Zielsetzung dieses Sammelbandes. In: Stephan Gaisbauer – Hermann Scheuringer (Hg.): *Karpatenbeeren. Bairisch-österreichische Siedlung, Kultur und Sprache in den ukrainisch-rumänischen Waldkarpaten*. (Schriften zur Literatur und Sprache in Oberösterreich. Folge 10.) Linz: Stifterhaus, 2010. 7–20, 14–15. o.

¹⁰ Claudia Maria Riehl: *Sprachkontaktforschung. Eine Einführung*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 2004. 19. o.

¹¹ Scheuringer: Deutsche Sprache... (2010) i. m. 17. o.

A csehek és a szlovákok, aki a két világháború közötti időszakban az egységes csehszlovák nép képviselőinek számítottak, Kárpátalján igen különböző szerepet tölthettek be: a csehek csak akkor kerültek Kárpátaljára, amikor a régió a Csehszlovák Köztársaság részévé vált „Podkarpatská Rus” néven. Többségük hivatalnok és pedagógus, akikre a régió modernizálásának beindítása, az elmaradott vidéken a helyi értelmiség hiánya miatt volt szükség. Az ideiglenes cseh betelepítők társadalmi státusából ítélve Kárpátalján a cseh nyelv volt elfogadott, ezen a nyelven születtek a hivatalos iratok, és ezen a nyelven tanítottak a cseh tannyelvű iskolákban, melyekből a csehszlovák hatalom jóval többet nyitott Kárpátalján, mint ami az itt élő csehek lélekszámából következett volna. A cseh standard nyelvváltozat a 19. század második felétől elfogadott és elterjedt volt. A csehek, s velük együtt a cseh nyelv és a cseh iskolák is eltűntek a régióban a cseh-szlovák hatalom letűnésével.

Ezzel szemben szlovákok hagyományosan éltek a vidéken a mai szlovák határ mentén. A kelet-szlovákiai dialektust beszélték, ami jelentősen különbözött a standard szlovák nyelvtől, s többé-kevésbé kölcsönösen érthető a kárpátaljai ukrán nyelvjárással.¹² A szlovák standard még a 20. század 30-as éveiben is meglehetősen gyenge pozíciókkal rendelkezett,¹³ és nagyon valószínű, hogy Kárpátalján még kevésbé volt elterjedt, mint Csehszlovákia keleti felében. Hozzá kell tennünk, hogy a cseh nyelv a szlovákok körében is a „saját” „emelkedett” nyelvet jelentette, többek között a protestánsok körében (ún. „bibličina”). A két világháború közötti időszakban a szlovák nyelv a cseh nyelv erőteljes befolyása alatt állt.

A zsidók, Kárpátalja egyik legszámosabb kisebbsége, a jiddis helyi változatát beszélték. A kárpátaljai jiddis, ugyanúgy, mint annak Erdélyben és a magyar alföldön elterjedt változatai, a jiddis nyelv nyugat-kárpátaljai változatának és a galíciai emigránsok által behozott haszid dialektusoknak a keveréke.¹⁴ A zsidók, akik döntő többségükben a 18. század második felétől telepedtek át Kárpátaljára a lengyel-litván területekről, illetve második hullámban a 19. század végétől az orosz birodalom területéről,¹⁵ a jiddist

¹² Ladislav Bartko – Natalija Dzendzelivska – Štefan Lipták: On the Slovak dialects in Transcarpathian Ukraine. *Slavica Slovaca*, Vol. 33, no. 1 (1998) 3–17. o.

¹³ Anneliese Gladrow: Slowakisch. In: *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens* (2002) i. m. 479. o.

¹⁴ Uriel Weinreich: Yiddish Language. Source: *Encyclopaedia Judaica*. The Gale Group, 2008. http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0021_0_21264.html

¹⁵ Paul Robert Magocsi: *Short history of Jews in Transcarpathia*. http://www.kukuruz.ch/download/504_13magocsi_jewish_history.pdf

hagyományosan „méltatlan” nyelvnek tartották, amit meglehetősen későn kodifikáltak. A héber viszont a cionista szervezeteken kívül csak a liturgia nyelveként volt használatos. A kárpátaljai zsidók helyzete azért különleges, mivel a két világháború közötti időszakban kétharmaduk faluhelyen lakott, sőt, paraszt volt. Feltételezhetően nagy arányban beszélték a velük együtt élő ruszinok/ukránok dialektusait. Másrészt több kisebb-nagyobb városban a zsidók aránya meghaladta a 20%-ot (Munkácson például 43%-ot tett ki).¹⁶ Az ottani zsidók, talán néha az ukrán nyelvjárások mellett, valószínűleg beszéltek magyarul. Egyes zsidók a magyar iskola révén is ismerték a magyar nyelvet. A két világháború közötti időszakban a zsidók a csehvel is megismerkedtek, ismét csak a cseh iskolákban.¹⁷ A 20. század 20-as éveiben a zsidó tanulóknak „mindössze 7 százaléka” látogatta „a 7 héber nyelvű elemi iskolát és egy héber gimnáziumot Munkácson” (a másikat Ungváron nyitották 1934-ben).¹⁸ Mint másutt, a városi zsidók valószínűleg beszéltek németül, melyet gyakran a jiddis „emelkedett változatának” tartottak.

A kárpátaljai magyarok a magyar nyelv északkeleti nyelvjárását használták, azonban meg kell jegyeznünk, hogy épp ezek a dialektusok képezik a magyar standard alapját.¹⁹ Ismert, hogy a magyar nyelvjárások között általános a kölcsönös érthetőség, az elkülönült romániai Moldva csángó dialektusainak kivételével.²⁰ A magyarok hagyományosan Kárpátalja vezető etnikai csoportja voltak, és ők voltak azok, akik 1844-ben elsőként vezették be saját nyelvüket hivatalos nyelvként a Magyar Királyságban a latin helyett. Idővel a magyar nyelvpolitika a magyar nyelv terjesztését, és általában a magyarosítást tűzte ki célul. A Magyar Királyság hanyatlása különböző okokból drámai következményekkel járt a magyar identitásra Kárpátalján. Egyrészt számos magyar elhagyta Kárpátalját, és áttelepült az új magyar államba. Másrészt azért, mert a magyarok aránya az egész Kárpátalján jelentősen visszaesett, különösen amiatt, hogy 1910-ben „az anyanyelvet nyilvántartó magyar népszámlálási gyakorlattal ellentétben a csehszlovák népszámlálás nemzetiségi

¹⁶ Uo. 1–2. o.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

¹⁹ Ám az északkeleti nyelvjárásoknak is vannak olyan vonásai, amelyek eltérnek a standardtól (*jow* a *jó* helyett, *lőj* a *lő* helyett, *megyen* a *megy* helyett stb. Ungarische Dialekte. http://de.wikipedia.org/wiki/Ungarische_Dialekte; Benkő Loránd: *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1957; Kiss Jenő: *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris, 2003.

²⁰ György Papp: Ungarisch. In: *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens* (2002) i. m. 738–739. o.; Ungarische Dialekte, i. m.; Benkő: *Magyar nyelvjárástörténet* (1957) i. m.; Kiss: *Magyar dialektológia* (2003) i. m.

adatokat közölt, s így a jelentős részben magyar ajkú zsidóság külön kategóriába került”.²¹ Nem csupán ezért, de „az 1910. évi censzushoz képest 1930-ra Ungváron és Huszton a negyedére, Munkácson és Nagyszőlösön a harmadára, Beregszászban csaknem a felére csökkent a magyarként nyilvántartott lakosok aránya”, miközben „a ruszinok aránya viszont Huszt kivételével mindenütt jelentős mértékben emelkedett”.²² Mint a Magyar Királyság vezető etnikuma, a magyarok nem túl gyakran ismerték szomszédjaik nyelvét. A kárpátaljai magyarok helyenként még ma is beszélnek többé-kevésbé oroszul a szovjet korszakból, ám nem ismerik az ukrán nyelvet, vagy csupán gyengén.²³

Kárpátalja többségi lakosságának, azaz az ukránok-ruszinok anyanyelvének helyzete 1938-ban jelentősen összetett volt, mert még a nyelv megnevezéséről és jellegéről sem volt általános egyetértés. Az „ukránok” [„українці”] etnonima és az „ukrán nyelv” [„українська мова”] mint a nyelv megnevezése némi késéssel, csak 1919 után terjedt fokozatosan Kárpátalján. Ami a nyelv jellegét illeti, szem előtt kell tartanunk, hogy már az új megnevezések elterjedése előtt mindenki egyetértett abban, hogy a ruszinok az egységes „kisorosz vagy ruszin nép” egyik ágát alkotják. Ellentétek csak abban a kérdésben voltak, hogy ez a csoport és nyelvük önálló egység, vagy pedig valamilyen nagyobb, „(három) egységes orosz néphez” [„(три)єдиного русского народу”] tartozik, amely állítólag a nagyoroszokból, kisoroszokból és belaruszokból áll, és egyetlen standard nyelve van, az „orosz nyelv” [„русский язык”].

Még a két háború közötti időszakban a két tábor hívei – az úgynevezett moszkvofilek (vagy ruszofilek) az egyik oldalon, az ukranofilek a másikon – küzdöttek egymással Kárpátalja ruszinjainak identitásáért és a nyelvükért. Az orosz nyelv, amelynek oroszul gyakorlatilag ugyanolyan a megnevezése, mint a kárpátaljai idiómáé („рус(с)кий язык”), ekkor már eléggé kidolgozott standard nyelv volt, ám nagyon messze állt Kárpátalja helyi nyelvjárásaitól, és a kárpátaljaiak – szűk értelmiségi körön kívül – nem ismerték jól. Végül a kárpátaljai ruszinok orosz identitásában a moszkvofileken kívül

²¹ Микола Вегеш – Чілла Фединець (ред.): *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород: Ліра, 2010. 654. о.

²² Уо. 652. о.

²³ A Kárpáti Nyelvi Kutatások Központjának igazgatója, Fegyir Sándor úgy véli, hogy „a kárpátaljaiak 20%-a nem ukránul kommunikál. Ők elsősorban oroszok, románok, magyarok, románok. Egyáltalán nem beszél ukránul a megye lakosságának 3–4%-a. Közöttük kb. 60% az orosz, 10% a roma és 30% a magyar és a román. Ганна Тарканій: *Закарпатська відповідь українському «мовному питанню»*. <http://zik.ua/ua/news/2011/03/25/279075>

már csak kevesen hittek, miután az ukrán nemzeti identitást és nyelvet még a Szovjetunióban és nemzetközi szintén is elismerték.

Az ukrán standard mint olyan épp a két világháború közötti időszakban konszolidálódott, miközben még mindig legalább két változatban létezett: a „nagyukránban” [„великоукраїнському”] Szovjet-Ukrajnában, illetve a galíciai-bukovinaiban a Szovjetunió kivül. A két változat hatott egymásra, ám a két világháború közötti időszakban elsősorban a galíciai változat alakult a nagyukrán irányába. Minthogy a kárpátaljai ruszinok nyelvi és kulturális tradíciói mindig is a Kárpátok északi oldaláról érkező hatások alatt álltak, és mivel a ruszin [„руськи”] nyelvjárásoknak egyetlen különálló jegye sincs, amely ne volna ismert a Kárpátoktól északra (Galíciában), egyre több kárpátaljai ruszin jutott arra a következtetésre, hogy a legjobb döntés az ukrán nemzeti identitás és az ukrán standard nyelvváltozat elfogadása volna, amely egyébként is eléggé közel állt minden kárpátaljai dialektushoz. Azon kárpátaljai személyiségek között, akik elsőként indultak el ezen az úton – s akiknek műveiben egész jól nyomon lehet követni nyelvi és ideológiai fejlődését –, ott volt Avgusztin Volosin, aki már a 20. század 20-as éveiben számos lényeges érvet sorakoztatott fel az ukrán nemzetépítés és nyelvfejlődés mellett Kárpátalján.

Az önálló „ruszin” nemzeti identitás és a különálló ruszin nyelv hívei csak az 1930-as évek közepén jelentek meg Kárpátalján, ám ennek a csoportnak, az egykori moszkvofileknek az őszintesége kétséges. Valódi nyereséggel az önálló standard „ruszin nyelv” kidolgozása nem kecsegtetett.

Amikor a nemzetállamok modernizáló ideológiája Európa népeitől a saját standard nyelv támogatását és hivatalos használatát követelte meg, a többnyelvű Kárpátalján, mint mindenütt Európában, szintén szabályozni kellett a nyelvhasználatot legalább a hivatalos szintereken, például az oktatásban, a közigazgatásban, az igazságszolgáltatásban.

A Magyar Királyságban a ruszinok nagyon korlátozott nemzetiségi jogokkal rendelkeztek – a hivatalos nyelv a magyar volt, a ruszin nyelvű [„руськомовні”] iskolák ritkaságszámba mentek.

A Csehszlovákiához tartozó Podkarpatszka Ruszban a nyelvtörvény és annak végrehajtási rendelete értelmében a ruszin (kisorosz) nyelvet a régió egész területén lehetett használni. A magyar nyelvet a hivatalokban a Beregszászi, az Ungvári és a Nagyszőlősi járásokban lehetett használni.

A kedvező nyelvi-jogi szabályozás ellenére a csehszlovákiai nemzeti kisebbségek számos panasszal éltek a nyelvhasználattal kapcsolatban. Ennek egyik oka az volt, hogy a kisebbségi nyelv hivatali használatát lehetővé tevő 20%-os küszöböt a joghatósági járások területén kellett elérniük a kisebbségeknek. A hatóságok azonban adminisztratív reformok révén több alkalom-

mal is úgy próbálták módosítani ezek határait, hogy csökkenjen a kisebbségek aránya. Másrészt a nemzeti kisebbségek képviselői arányának meghatározásakor csak a csehszlovák állampolgárokat vették figyelembe.²⁴

Podkarpatszka Rusz/Kárpáti Ukrajna végérvényesen az 1930-as évek legvégén kapott autonómiát, amikor csaknem az egész Európa a totalitarizmus felé sodródott, és egyre fokozódó asszimilációs nyomást gyakorolt a kisebbségekre.

Az első autonóm kormánynak, melyet a ruszofil Bródy András miniszterelnök vezetett 1938. október 11. és 22. között, nem volt ideje nyomot hagyni a nyelvpolitikában Kárpátalján.

Az 1938. október 26-án hivatalba lépett Avgusztin Volosin vezette kormány meghatározó lépéseket tett az ukrán mint hivatalos nyelv bevezetése irányába. Am néhány nap múlva az úgynevezett első bécsi döntés következtében Podkarpatszka Rusz elveszített „1523 km²-t (a csehszlovák országrész 21,1%-át)”, többek között Beregszászt, Munkácsot és Ungvárt.²⁵

A további jelentős lépések a következők voltak. 1938. november 22-én Prága elfogadta a Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló törvényt. November 25-én pedig Volosin kormánya bevezette az ukránt mint államnyelvet az autonóm területen. 1939. január 1-jén Volosin kabinete újabb lépést tett a függetlenség felé: hivatalosan engedélyezte a Kárpáti Ukrajna megnevezés használatát a Podkarpatszka Rusz helyett.

Miközben a magyar Honvédség katonái megkezdték Kárpátalja azon részeinek elfoglalását, melyek még Csehszlovákiához tartoztak, 1939. március 14-én Huszton Avgusztin Volosin kihirdette a független állam, Kárpáti Ukrajna létrejöttét. Másnap, miközben a magyar Honvédség fokozatosan Huszt irányába tartott, ülésezett a független Kárpáti Ukrajna törvényhozó testülete. A szojm jóváhagyta a szuverén és független állam kikiáltását, melynek államnyelve az ukrán.²⁶ Mint ismeretes, ez a független Kárpáti Ukrajna mindössze néhány órán át létezett.

Az autonómia fennállása ideje alatt Avgusztin Volosin két olyan rendeletet írt alá, melyek különös jelentőséggel bírnak a nyelvpolitika szempontjából. Podkarpatszka Rusz kormányának 1938. november 25-i rendelete az államnyelvről („Розпорядження правительства Підкарпатської Русі з дня 25 листопада 1938 про державну мову”) kimondta, hogy „Podkarpatszka Rusz országban az államnyelv az ukrán (kisorosz)” (1. §), ám lehetővé tette,

²⁴ *Закарпаття 1919–2009 років...* (2010) i. m. 653. o.

²⁵ Микола Вегеш et al.: *Хроніка Закарпаття...* (2011) i. m. 70–71. o.

²⁶ *Закарпаття 1919–2009 років...* (2010) i. m. 655. o.

hogy „a cseh, szlovák és orosz (nagyorosz) nemzetiségű személyek beadványait saját anyanyelvükön nyújthatják be” (2. §). Ugyanakkor a „Kulturális, Oktatási és Népművelési Minisztérium Huszton 1938. november 25-i rendelete az oktatás nyelvéről” („Розпорядження міністерства культу, шкіль і народної освіти в Хусті з дня 25 листопада 1938 про мову (язик) навчання”) az 1868. évi magyar törvényre hivatkozva meghatározta, hogy:²⁷

„1. §. Az 1868. évi XXXVIII. tv. 58. § alapján minden növendék anyanyelvén nyerte az oktatást, a mennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike.

2. §. Az ukrán (ruszin, azaz kisorosz) gyerekek számára alapított iskolákban a tannyelv az ukrán nyelv irodalmi változata kell legyen.

3. §. Ott, ahol a nagyorosz nyelv oktatását az ukrán (kisorosz) vagy nagyorosz nemzetiségű kéri a rokonok (gyámok), legalább 40 iskolaköteles gyerek esetén a minisztérium, az illetékes iskolai hatóság betérjesztése alapján, nagyorosz tannyelvű osztályt is nyithat. [...]

4. §. Ha a nagyorosz tannyelvű osztályban a tanulók létszáma 30 alá esik, akkor az 1868. évi XXXVIII. törvény 45. §-ával analóg módon az illetékes oktatási hatóság 8 napon belül intézkedik az ilyen osztály bezárásáról, és a tanulókat az ukrán (kisorosz) tannyelvű osztályba vezeti át.

5. §. Az (ukrán–kisorosz) iskolákban a tannyelv alatt az ukrán (kisorosz) irodalmi nyelvet kell érteni, tekintve a nagyorosz iskolákat, a nagyorosz irodalmi nyelvet az általánosan használt irodalom és a Kulturális, Oktatási és Népművelési Minisztérium által jóváhagyott helyesírással.²⁸

A magyar nyelvről egyetlen említés sem esik a Volosin-kormány két meghatározó rendeletében, ami a történelmi események fényében nem meglepő.

Ezzel szemben Podkarpatszka Rusz azon részében, amelyet a horthysta Magyarország elfoglalt, a győztesek gyorsan olyan nyelvpolitikát alkalmaztak, amelynek elsődleges célja a régió magyarosítása volt. A ruszinok/ukránok identitásával kapcsolatosan a magyar hatalom azonnal betiltotta az ukránt, ugyanakkor támogatta a szűk regionális ruszin etnikai és nyelvi identitást a magyar államon belül, és mindeközben nem tiltotta a tradicionális ruszofilizmust.²⁹ Kárpáti Ukrajna megszűnését követően ugyanezt a politikát alkalmazták Kárpátalja többi részén is.

²⁷ Minden idézet forrása: Августин Волошин: *Вибрані твори*. Упорядкування, вступна стаття та примітки О. В. Мишанича. Ужгород: Видавництво «Закарпаття» 2002. 488. о.

²⁸ Уо. 488–489. о.

²⁹ Vö. Поль Роберт Магочій: Языковый вопрос. In: *Русинський язык*. Ополе, 2007. 100. о.; Міхаель Мозер: Прощання з українством – декілька завваг про мовну

A Horthy-rezsimnek a sajtó kapcsán már két nappal az első bécsi döntés után hozott első intézkedéseiről a kárpátaljai ruszofil Fenczik István így írt (oroszul) a *Наша Путь* [A Mi Utunk] című lapban: „A kárpátorosz kormányzatnak az összes orosz lap betiltásáról nemrégiben hozott határozata a mai naptól visszavonva. Ugyanakkor tilos minden cseh és ukrán lap kiadása Ungváron, Munkácson és Beregszászban. Az orosz és magyar lapokat a mai naptól ennek a rendeletnek az alapján nem vetik alá cenzúrának. A rendelet kihirdetésétől lép hatályba. Ungvár, 1938. XI. 4. A Magyar Nemzeti Tanács megbízásából P. Bernáth.”³⁰

A magyar korszakban 1939-ben három olvasókönyvet adtak ki az elemi iskolák számára. 1939-ben jelent meg a moszkvofil Georgij Gerovszkij *Русская грамматика для народных школ* [Orosz nyelvtan a népiskolák számára] című nyelvtana, 1940-ben a *Грамматика угоруського языка для середних учебных заведений* [A magyarorosz nyelvtan a középfokú oktatási intézmények számára], végül 1941-ben Ivan Harajda *Грамматика руського языка* [Orosz nyelvtan] című munkája.³¹ A magyar állam támogatásával jelent meg Ungváron párhuzamosan magyarorosz és magyar nyelven a „Нова Недѣля” (1939. január 1-jétől október 22-ig) és a „Карпатска Недѣля” (1939. november 5. és 1941. július 20. között).³² Mindkét újság kampányt folytatott a „gyűlölt” ukrán nyelv ellen és „a mi hazai népi nyelvünk (a kisorosz nyelvjárás) mellett”, nem feledkezvén meg „az orosz irodalmi nyelvhez” való pozitív hozzáállásról.³³ Ahogyan az említett lapok nyíltan megfogalmazták, az új hatalom kifejezett célja volt az első világháború előtti állapotokhoz történő visszatérés. 1941-ben, egy hónappal azt követően, hogy a hitleri Németország megtámadta a sztálini Szovjetuniót,

історію русинів за влади Міклоша Гортія. In: *Лингвокультурное пространство современной Европы через призму малых и больших языков. К 70-летию профессора Александра Дмитриевича Дуличенко.* (Slavica Tartuensia IX.) Тарту, 2011. 233. о.

³⁰ Idézi Михаил Капраль: Карпаторусинські мас-медіа 1938–1944 гг.: Новинка Карпатска Недѣля. In: Bogdan Horbal – Patricia Krafčík – Elaine Rusinko (eds.): *Carpatho-Rusyns and their Neighbors. Essays in Honor of Paul Robert Magocsi.* Fairfax/Virginia, 2006. 233. о.

³¹ Магочій: Языковой вопрос (2007) i. m. 100. о.

³² Мозер: Прощання з українством... (2011) i. m. 236. о.

³³ *Русинський Дайджест 1939–1944.* III/1. Кроиника. Тексти з ужгородських новинок „Нова Недѣля” и „Карпатска Недѣля” 1939–1941 гг. Матеріали ушорив и спередслово написав Михаил Капраль. Вудала катедра української и русинської філології Ніредьгазькуй Висшуй Школи. (Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia 25.) Ніредьгаза, 2010. 28. о.

a „Карпатска Недбля” ismét arról írt, hogy „nem látunk magunk előtt fontosabb feladatot, mint a magyarok és ruszinok között itt-ott kialakult félreértést elsimítani, és a jó szándék nevében és egymás jogait kölcsönösen tiszteletben tartva előkészíteni az ezer éves dicső múltat követő újabb ezer esztendő t a mi drága Anyánk, a Szent István-i haza számára” akkor, amikor „Kárpátalján a népnyelvet csak az ukránok, a nagyoroszok és helybéli epigonjaik nyomorították meg”, és csupán ők „csináltak a nyelvi kérdésből politikát – és lealjasították ezt a századok által kifejlesztett és megőrzött drágakövet”.³⁴

Valójában azonban a „magyarorosz nyelv” Horthy idejében nagyon messze állt az igazi „népnyelvtől”, ha nem csupán a ruszin nyelv kárpátaljai változatát létrehozni kívánó egynémely mostani próbálkozáshoz viszonyítjuk, hanem Csopey Lászlónak a 19. század végi vagy Sztripszky Hiadornak a 20. század eleji korábbi próbálkozásaihoz is.³⁵ A „népiségtől” való különbözés egyik markáns jegye volt az etimologikus helyesíráshoz való ragaszkodás, ami sokkal inkább utal a tradíciókra, mint a „népiségre”.

A kérdés valójában más volt, hiszen egyetlen igazi „népnyelv” sem válhat sem az államigazgatás, sem az oktatás nyelvévé, hiszen a „népnelvek” nem rendelkeznek a megfelelő terminológiával, és az egymástól meglehetősen távoli kárpátaljai nyelvjárások olyannyira különböztek egymástól, hogy *X* község bármilyen „valódi népnyelvét” nem lehetett és nem lehet megalapozottan *Y* község „valódi népnyelvének” tekinteni.

A kérdés (az orosz projekt teljességgel érthető kudarcát követően) nem másról szólt, mint a ruszinok számára ajánlott két standard változat közötti vetélkedésről, melyek közül mindkettőnek megvoltak a maga előnyei és hátrányai.

A „magyarorosz” (ma ruszin) standard változatot még ki kellett dolgozni, miközben – amint erről szó esett – ez a változat nem lehetett közeli valamennyi kárpátaljai számára. Végül ez a változat legjobb esetben is csupán négyszáz- vagy ötszázezer „magyarorosz” számára tölthette volna be a standard szerepét a *Kárpátaljának* nevezett régióban, miközben nem voltak reális perspektívái annak, hogy ez a nyelvváltozat valóban teljes értékű standard változat legyen a hivatalos „magyarorosz”-magyar kétnyelvűségben a horthyista államban.

Ezzel szemben a standard ukrán nyelv aligha volt kevésbé közeli minden kárpátaljai számára, mint bármely más idióma, amely így vagy úgy kompro-

³⁴ *Русинський Дайджест...* (2010) i. m. 210–212. o.; Мозер: Прощання з українством... (2011) i. m. 242–244. o.

³⁵ Мозер: Прощання з українством... (2011) i. m. 244–248. o.

misszumos lehetett volna Kárpátalja jelentősen különböző nyelvjárásai között. Az ukrán standard változata több tízmilliós közösség számára volt közös nyelv a szomszédos Galíciában és a Szovjetunióban, és néhol az emigrációban. Nem Kárpátaljáról eredt, de folytatója volt a régi nyelvi kapcsolatoknak.

Természetes, hogy a két út közötti választás sokkal inkább volt politikai, mint nyelvtudományi kérdés.

Ukránból fordította: Csernicskó István

Volosin nyelvi nézetei (nyelv)politikai kontextusban

CSERNICSKÓ ISTVÁN

A kárpátaljai szlávok identitásának formálásában, Kárpáti Ukrajna létrejöttében kiemelkedő érdemeket szerző Avgusztin Volosin (1874–1945) politikai és pedagógiai munkásságával kutatók sora foglalkozott, foglalkozik. A ma Kárpátaljaként ismert régió 20. századi történetében jelentős szerepet játszó görög katolikus pap politikai és pedagógiai eszméivel szoros összefüggésben állnak nyelvi nézetei, ám ezekre jelentőségüknél jóval kisebb figyelmet fordítanak a szakemberek. A helyi keleti szláv népesség nyelvéről vallott felfogásának, nyelvészeti munkásságának bemutatása egyrészt segít értelmezni és árnyalni Volosin politikusi magatartását, másrészt nyelvszemlélete változásának, formálódásának jellemzése révén képet kaphatunk a múlt század első felének nyelvi viszonyairól, a vidék lakosságának többségét alkotó etnikum nyelvi és nemzeti(ségi) azonosságtudatának alakulásáról, a nyelvi kérdés politikai vonatkozásairól. Ha Volosin nyelvi nézeteit szélesebb nyelvpolitikai kontextusban értelmezzük, akkor talán a régióban nagy hagyományokkal rendelkező nyelvi polémiában is könnyebben igazodhatunk el.

*

Hosszú ideig a nemzeti nyelv és annak kodifikált változata nem volt kiemelt identitásjelző elem. Ezen időszakban természetes volt egy nagy presztízsű és hatalmas kulturális értéket képviselő *lingua franca* használata az államigazgatásban, az egyházi életben és a kultúra, a tudomány területén. Hosszú ideig ilyen nemzetek fölötti közvetítő nyelv volt Európa nagy részén a latin. Amint azonban a 18. század végén, a 19. század elején a nyelv a nemzeti identitás egyik legfontosabb szimbólumává vált, előtérbe kerültek a helyi nemzeti nyelvek és az ezekre a nyelvekre épülő nemzeti identitások. Amikor ezek az Európa jelentős részét érintő változások elérték Magyarországot, ennek a több évtizedes folyamatnak a keretében a korábban kiemelt szerepet játszó latint és a Bécs által a klasszikus holt nyelv helyére bevezetni kívánt németet

fokozatosan a magyar váltotta a társadalmi élet szinte minden olyan területén, mely az állam közvetlen befolyása alatt állt (például az államigazgatásban és az oktatásban).

Ekkoriban az északkelet-magyarországi keleti szláv népesség még egy nemzethez, néphez nem köthető *lingua francát*, az egyházi szláv nyelvváltozatot, illetve ennek regionális elemekkel vegyített helyi változatát használta irodalmi nyelvi funkciókban. Amikor aztán – a Magyarország államszervező nemzetéhez és nagyobb nemzetiségeihez (románok, szerbek, szlovákok) képest több évtizedes késéssel – a 19. század derekán, végén az északkeleti végekre is elért a nemzeti ébredés, ezzel párhuzamosan a ruszinok körében is egyre nagyobb erővel jelentkezett a saját nyelv használata iránti igény.¹ Az ekkorra már világossá vált, hogy az archaikus és szakrális egyházi szláv nyelvváltozatot a kor igényeinek megfelelő irodalmi (vagy ahogyan mi, nyelvészek ezt nevezni szoktuk: sztenderd/standard) nyelvváltozattal kell felváltani. Ám a Magyarország északkeleti csücskében élő keleti szlávok körében egyidejűleg három nyelv/nyelvváltozat vetélkedett a sztenderd funkcióért: 1) a (nagy)orosz, 2) a helyi változatokhoz az orosznál jóval közelebb álló ukrán, illetve 3) a helyi nyelvjáráásokra alapozva létrehozni kívánt ruszin.²

¹ A korabeli Északkelet-Magyarországon élő szlávok nemzeti tudatra ébredésében szerepe volt annak, hogy a régió szláv lakossága közvetlenül találkozhatott a vidéken 1849-ben átvonuló cári orosz hadsereggel. A helyi értelmiségnek az orosz tisztikarral való találkozásának kulturális és nyelvi hatásáról lásd pl.: Феєрчакъ Петръ: *Очеркъ литературнаго движенія угорскихъ русскихъ*. Одесса, 1888. 24. o.; Щеголеву Сергѣй: *Украинское движеніе, какъ современный этапъ южнорусскаго сепаратизма*. Кієвъ, 1912. 551. o.; Левенець Юрій та інші: *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. Київ, 2008. 122–150. o.; Мозер Міхаель: Чи намагався Олександр Духнович створити русинську літературну мову? *Україна модерна* 13 (2008) 222–235. o. Plišková úgy véli, ettől az időszaktól tarthatjuk számon az északkelet-magyarországi ruszinok körében a ruszin, illetve (nagy)orosz nyelvi irányzat vetélkedését. Lásd Плiшкова Анна: *Русинський язык на Словенську (Короткий нарис історії і сучасності)*. Пряшів, 2008. 20. o. Volosin így ír erről: „ahogy 1849-ben a moszkvai fegyverek Magyarországra léptek, [a régió szlávjainak] annyira imponált az erejük, hogy az urak nem láttak Moszkovcsinán kívül más orosz világot. Nagyorosz minta alapján kezdtek írni, igyekeztek ezen az idegen, nélkülünk kidolgozott távoli nyelven írni, és teljesen elfeledkeztek ősünk régi példáját követni”. Lásd Волошин Августин: *О письменном языкѣ Підкарпатських русинов*. Ужгород, 1921.

² Erről lásd pl. Капраль Михаил: *Русский язык в Подкарпатье (1938–1944)*. *Studia Russica XX* (2003) 176–182. o.; уő: Языковая ситуация в Подкарпатье 1938–1944 гг. *Slavica Tartuensia VIII* (2008) 178–195. o.; Плiшкова: *Русинський язык...* (2008) i. m. 37. o.; Csernicskó István – Fedinec Csilla: Csehszlovákia nyelvpolitikai törekvései (1918–1939). In: *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika*,

Bonkáló Sándor máramarosi származású szlavista nyelvész így jellemezte a korabeli Kárpátalja nyelvi helyzetét: „három irányzat alakult ki: az orosz, az ukrán és a kárpáti ruszin s ennek megfelelően ma három nyelven írnak: oroszul, ukránul és kárpáti ruténül. Igen éles és kíméletlen a harc az orosz és az ukrán irányzat között. A harmadik irányzat, mely a hazai népnyelvet és irodalmat akarja tovább fejleszteni, törpe kisebbséget alkot”.³

A különböző nyelvi irányzatok hívei nem szűnő vitákat folytattak egymással. A látszólag filológiai probléma (milyen legyen a helyi szlávok irodalmi nyelve?) ugyanis sokkal nagyobb jelentőségű. A ruszinok irodalmi nyelvével kapcsolatos kérdéskör megoldására tett lépések egyben olyan politikai döntésként is értelmezhetők, melyek meghatározóak az adott közösség identitásának alakulására is. Ha figyelembe vesszük Garvinnak a sztenderd elkülönítő funkciójáról írott szavait, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy az ukránok és/vagy ruszinok irodalmi nyelve, illetve az önálló ukrán és/vagy ruszin nyelv létezésének kérdésköre miért lényeges (nyelv)politikai kérdés. Garvin a következőket írja a sztenderd nyelvváltozat elkülönítő funkciójáról: „A sztenderd azon funkciója, melyben egy beszélőközösség elkülönülő azonosságtudatát jelöli ki, egyértelműen fontos – saját sztenderd nyelvének kifejlesztésével a nyelvjárási közösség állapotából a nyelvközösség állapotába kerül, így különböztetve meg magát egy másik nyelvközösségtől, amely esetleg rokon és/vagy politikailag domináns. [...] A sztenderd elkülönítő funkciója gyakran kapcsolódik az autonómiára vagy függetlenségre irányuló politikai törekvésekhez.”⁴

*

A ruszofil elmélet szerint az egységes orosz nyelvnek három nagy változata van: az északkeleti (nagyorosz), a déli (kisorosz) és a nyugati (belarusz).⁵ A kárpátaljai szlávok nyelvjárásai a déli, azaz kisorosz változathoz tartoznak.

kultúra. Budapest, 2010. 579–584. o.; уők: Мовно-політичні устремління Чехословаччини (1918–1939 роки). In: *Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура*. Ужгород, 2010. 655–660. o.; Csernicskó István: Nyelvpolitika a területi revízió idején (1938–1944). In: *Kárpátalja 1919–2009* (2010) i. m. 589–593. o.; уő: Мовна політика в часи територіальної ревізії (1938–1944). In: *Закарпаття 1919–2009 років* (2010) i. m. 665–668. o.

³ Bonkáló Sándor: *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés*. Pécs, 1935. 62. o.

⁴ Paul Garvin: A nyelvi sztenderdizáció. In: *Nyelvi tervezés*. Budapest, 1998. 95–96. o.

⁵ Alekszej Gerovszkij négy nyelvváltozatot különít el: a) északi nagyorosz (северно-великорусское наречие); b) déli nagyorosz (южно-великорусское наречие); c) fehérorosz (белорусское наречие); d) dél-orosz vagy kisorosz

Az orosz irány hívei ahhoz hasonlatos nyelvi helyzetet képzeltek el, ami Svájc német ajkú régióra jellemző. A nyelvészeti szakirodalomban (fergusoni) diglossziának nevezett helyzetet az jellemzi, hogy a svájci németek hétköznapi beszédhelyzetekben (otthon, baráti társaságban, magánlevelezésben stb.) a helyi nyelvváltozatot (Schweizerdeutsch) használják, a formális, nyilvános szituációkban (templomban, munkahelyen, oktatásban, szépirodalomban, sajtóban stb.) pedig a német irodalmi nyelvet (Hochdeutsch vagy Schriftsprache).⁶ A ruszofilek a hétköznapi szóbeli érintkezés eszközeként a helyi nyelvjárásokat javasolták, ám az oktatásban és a kulturális életben ragaszkodtak a (nagy) orosz nyelv bevezetéséhez. Az orosz sztenderd lett volna tehát az E(melkedett), a helyi nyelvváltozatok pedig a K(özönséges) változatok szerepét töltötték volna be. Példaként a német és a francia nyelvi helyzetet állították a helyi lakosság elé. Hangsúlyozták, hogy például a bajorok, a szászok, a tiroliak stb. saját dialektusukat használják családi körben, ám a kulturális életben, az oktatásban, a tudományban, az irodalomban a közös német irodalmi nyelvre váltanak.⁷ „Elismerve a közös orosz irodalmi nyelvet és igényelve annak bevezetését az iskolákban, a hivatalokban, mi nem akarjuk elvetni a népi nyelvet. Ám mi ezt a nyelvjárást fokozatosan meg akarjuk tisztítani a magyarizmusoktól, gazdagítani és gyarapítani, de nem kitalációkkal és más provincializmusokkal, melyeknek nálunk semmi értelme. A nyelvi kérdést a nyugat-európai kultúrnépek példája alapján akarjuk rendezni, nem másként. Nem árt a francia irodalmi nyelv a provanszálnak, nem fog megártani az orosz irodalmi nyelv nekünk sem” – fogalmaz például Igor Husznai.⁸ A nagyorosz nyelvi irány a pánszláv identitást, az orosz kulturális orientációt jelentette.

Az ukranofilek elméleti háttéréül az szolgált, hogy a kárpátaljai szláv lakosság nyelvjárásai azonosak a Kárpátok északkeleti oldalán beszélt ukrán nyelvjárásokkal, így ezek az ukrán nyelv változatai, vagyis nem alkotnak önálló nyelvet. A Kárpátok keleti és nyugati oldalán használt nyelvváltozatok közötti azonosságot főként a 18. század előtti írott nyelvi szövegekkel igazolták. Az irányzat hívei adottnak tekintették a Kárpátok két oldalán élő szlávok nem csupán nyelvi, hanem etnikai és kulturális azonosságát is. Ez az irány

(южно-русское или малорусское наречие). Lásd: Геровский Алексей: *Борьба чешского правительства с русским языком*, 1938.

⁶ Ferguson, Charles A.: Diglossia. *Word* XV (1959) 325–340. o.; uő: Diglossia. In: *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai írások*. Budapest, 1975. 291–317. o.; Trudgill, Peter: *A Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh, 2003. 38–39. o.

⁷ Erről lásd pl. Гусьняй Игорь: *Языковый вопрос в Подкарпатской Руси*. Пряшевъ, 1921. 19. o.

⁸ Uo. 27. o.

egy az oroszról elkülönülő, a 19. század derekán még a Kárpátok gerincének túloldalán is csupán kialakulóban, erősödőben lévő új nemzeti és nyelvi irányzat volt.

A ruszofil irányzat előnnyel indult, hiszen az orosz ekkor már kodifikált, nagy tekintélyű, magas kulturális értéket hordozó nyelv volt. Ezzel szemben az ukrán nyelvnek a 20. század első harmadában több, egymástól többé-kevésbé eltérő irodalmi normája és helyesírása volt. Ezért a ruszin irányzathoz hasonlóan az ukranofileknek is szembe kellett nézniük bizonyos kodifikációs problémákkal.⁹ „Nem feledkezhetünk meg arról, hogy az »ukrán–kisorosz« nyelv és helyesírás mindmáig nem szilárdult meg és nem egységes. [...] A szeparatistáknak most legalább háromféle helyesírásuk van, mégpedig: a ruszin–ukrán Podkarpatszka Ruszban, a galíciai–ukrán Galíciában és a kisorosz–ukrán Dél-Oroszországban. Hogy közülük melyik a legjobb, maguk a szeparatisták sem tudják” – írta Husznai.¹⁰

Az egységes ukrán sztenderd kialakulását nagyban megnehezítette, hogy az ukrán nyelvterület a második világháború végéig megosztott volt, politikailag több állam területéhez tartozott. Más lehetőségek voltak a sztenderdizációra, a kodifikációra, a helyesírás egységesítésére az 1918-ig a Habsburg Birodalomhoz, majd Lengyelországhoz tartozó Galíciában és Bukovinában, az első világháború végéig Magyarország, aztán Csehszlovákia részét képező mai Kárpátalján, vagy a korábban a cári Oroszország, végül a Szovjetunió fennhatósága alatt álló közép- és kelet-ukrajnai régiókban.¹¹

Az ukrán orientáció ilyen jellegű problémáira utal, hogy a mai Kárpátaljának nevezett régióban a vizsgált időszakban többféle ukrán helyesírást használtak: a legelterjedtebb az etimologikus és a fonetikus ortográfia volt.¹² A kárpátaljai és hágókon túli ukránok helyesírásban is megnyilvánuló nyelvi egységének azonban az ukrán irányzat hívei kiemelt jelentőséget tulajdonítottak.¹³

⁹ Lásd Капраль: Русский язык... (2003) i. m. 176. o.

¹⁰ Гусьнай: Языковий вопрос... (1921) i. m. 30. o.

¹¹ Zoltán András – Bárányné Komári Erzsébet: Az ukrán nyelvművelés. In: *Európai nyelvművelés. Az európai nyelvi kultúra múltja, jelene és jövője*. Budapest, 2008. 370. o.; uők: Ukrán. In: *Az európai helyesírások múltja, jelene és jövője*. Budapest, 2009. 253. o.

¹² Erről lásd pl. Венжинович Наталія – Кондор Михайло: Мовна ситуація на Закарпатті у 20–30-х роках ХХ століття. In: *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород, 1993. 75–76. o.

¹³ Erről lásd pl. Волошин: О письменном языке... (1921) i. m.; uő: Оборона кирилики. Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього атаку

Az ukrán identitás és nyelvi irányzat ekkor még azért sem válhatott hangsúlyossá, mert a Kárpátok túloldalán élő szláv közösség körében is csak a 19. század utolsó éveiben vált fokozatosan dominánssá az „ukrán” [український] etnonima használata a korábbi „ruszin” [русин, руський], illetve „kisorosz” [малорос] helyett. Egy ideig az említett etnonimákat párhuzamosan, mintegy szinonimaként használták.¹⁴ Yekelchik szerint az ukrán identitás a 19. század első harmadában a mai Ukrajna akkor Oroszországhoz tartozó részein a kisorosz, az Ausztriához tartozó nyugati tartományokban pedig a ruszin azonosság-tudat alternatívájaként jelent meg, ám csak később vált dominánssá.¹⁵ Mihajlo Hruszevszkij¹⁶ szerint az ukrán („український”) népnév a 19. században kezdett elterjedni, s a 20. század elejére fokozatosan szorította ki az egyéb megnevezéseket, ám a nyugati részeken (Galíciában, Bukovinában és a Magyarországhoz tartozó területeken) még széles körben használatos a руський [ruszin] etnonima.¹⁷ Volosin például 1921-ben kiadott művében „a ruszinok legnagyobb köl-

мадяризації перед переворотом? Науковий збірник товариства „Просвіта” в Ужгороді. XII. (1936). Ужгород, 1937. 85–117. o.i

- ¹⁴ Erre utal például több olyan nyelvtan címe is, melyekben együtt, rokon értelműként fordul elő a *rutén* és *kisorosz*. Lásd például: Józef Lewicki: *Grammatik der Ruthenischen oder Klein Russischen Sprache in Galizien*. Przemyśl, 1834. Lásd még: Нагорна Лариса: *Регіональна ідентичність: український контекст*. Київ, 2008. 154–155. o.
- ¹⁵ Serhy Yekelchik: *Ukraine: Birth of a Modern Nation*. New York, 2007; Екельчик Сергей: *История Украины. Становление современной нации*. Киев, 2010. 64, 94–95. o.
- ¹⁶ Грушевський Михайло: *Історія України-Руси*. Том 1. Київ, 1913. (3-є видання). Lásd még: Шевельов Юрій: *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус*. Київ, 1987. 51. o.; Чучка Павло: Питання літературної мови в Карпатській Україні. In: *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород, 1993. 30–38. o.
- ¹⁷ Ennek egyik példája, hogy az ungvári Proszvita által kiadott egyik szótár címében még 1928-ban is a *ruszin* szerepel. Lásd: *Magyar–ruszin szótár. Малярсько-руський словарь*. Ungvár, 1928. A szótár címében a *ruszin* szót „kisorosz”, azaz ukrán értelemben használják a szerkesztők. Ez egyértelműen kiderül például a szótárhoz írott előszóból: „A ruszin (kisorosz-ukrán) nyelv önálló irodalmi nyelv jogát a nyelvtudomány teljes mértékben igazolta. Csopej László 1883-ban kiadott és a m. kir. akadémia által jutalmazott szótárában erről bőven értekezik és hivatkozással a legjelesebb filologusokra (Miklosics, Oszadsza, Ogonoszkij, A. Schleicher, Lavrovskij stb.) konstatálja, hogy »a ruszin nyelv önálló nyelv és nem lehet a nagyorosz nyelv dialektusának tekinteni«. Egy 1904-ben a galíciai Lembergben megjelentetett helyesírási szabályzat és szótár címe sem az *ukrán*, hanem a *ruszin* szót jeleníti meg: *Руска правопис зі словарем*. Львів, Наукове товариство ім. Шевченка, 1904.

tőjének”, „orosz Petőfinek” nevezte azt a Tarasz Sevcsenkót,¹⁸ akit ma az ukrán irodalmi nyelv megalapozójának tekintenek.¹⁹

A nemzeti önazonosság fokozatos átalakulása együtt járt a nemzeti nyelv „ukrán nyelv”-ként [українська мова] való emlegetésével, amely a korábbi *ruszin nyelv* [руська мова], *kisorosz nyelv* [малороська мова] megnevezést váltotta fel. Korábban – de ez a 19. század végén is megfigyelhető – a Kárpátok mindkét oldalán *ruszin nyelvként* [руська мова] – vagy Dél-Oroszországban *kisorosz nyelvként* [малороська мова] – emlegették saját nyelvváltozataikat a helyi szlávok. A Magyarországhoz tartozó területeken ez a szóhasználat tovább maradt fenn, mint a galíciai, bukovinai oldalon (egészen a 20. század közepéig). A 19. század kezdetétől, derekától egyre intenzívebbé váló nemzeti és nyelvi mozgalom a Kárpátok mindkét oldalán ekkor elsősorban arról szólt, hogy a Kárpát-medence peremén élő keleti szlávoknak az oroszoktól, illetve nyelvüknek az orosz nyelvtől való különbözőségét igazolja, s nem képezte részét a *ruszin* kontra *ukrán* identitásra, illetve nyelvre vonatkozó konfliktus.²⁰ A *ruszin* terminus magában foglalta a Kárpátok mindkét oldalán élő szláv népességet és nyelvüket.²¹

A Magyarország északkeleti perifériáján élő keleti szláv népesség nyelvével kapcsolatos magyar nyelvtudományi álláspont tehát ekkor az volt, hogy ezek a nyelvváltozatok bizonyos vonásaikban különböznek ugyan a Kárpátok túloldalán beszélt keleti szláv nyelvektől, de nem alkotnak önálló, azoktól különböző nyelvet. Ám a 20. század elején „a keleti vagyis orosz csoport-hoz tartozó nyelvek egymáshoz való viszonya [...] nincs teljes pontossággal megállapítva. Igen sok oka van ennek. Már maga az »orosz« elnevezés is kétértelmű, a mi nagyban hozzájárul a kérdés bebogozásához. Egyrészt a nagyorosz, kisorosz és fehérorosz dialektusok összességét, másrészt a mai nagyorosz irodalmi nyelvet jelenti” – írja Bonkáló.²²

¹⁸ „Найбільший поет русинов, руський Петевфі” – írta. Lásd: Волошин: О письменном язицѣ... (1921) i. m.

¹⁹ Мозер Михаель: *Тарас Шевченко і сучасна українська мова: спроба гідної оцінки*. Львів, 2012.

²⁰ Lásd pl. Pavlovskij klasszikus nyelvtanát. Павловский А. П.: *Грамматика Малороссійскаго нарѣчія, или Грамматическое показаніе существеннѣйшихъ отличій, отдалившихъ Малороссійское нарѣчіе отъ чистаго Россійскаго языка, сопровождаемое разными по сему предмету замѣчаніями и сочинѣніями*. Санктпетербургъ, 1818.

²¹ Erről bővebben lásd pl.: Yekelchyk: *Ukraine...* (2007) i. m.; Екельчик: *История Украины...* (2010) i. m.

²² Bonkáló Sándor: Az orosz (nagyorosz) és a rutén (kisorosz vagy ukrainai) irodalmi nyelv kérdéséhez. *Nyelvtudomány* V (1915) 81. o.

Ehhez hasonló véleményen volt 1883-ban kiadott ruszin–magyar szótárban Csopey László is. A szótár szerkesztője élesen megkülönbözteti egymástól az *orosz* (российский) és a *rutén* (руський) nyelvet, s egyértelműen amellett foglal állást, hogy „A rutén önálló nyelv, és nem az orosznak tájszólása”.²³ A szótárhoz írott előszavából az is kiderül, hogy Csopey – akárcsak korábban Lutskey²⁴ vagy Duchnovics²⁵ – nem tett jelentős különbséget a Kárpátok magyarországi, illetve galíciai oldalán beszélt rutén nyelv között.²⁶

A 19. század végén Csopey mellett mások is amellett érveltek, hogy a magyarországi ruszinok nyelve azonos a Kárpátok túloldalán élő testvéreikével. A *Kelet* című folyóirat főszerkesztője, Jurij Zsatkovics a lap 1897. április 15-i számában fejtekte ki azon álláspontját, hogy a ruszinság a kisorosz nép része, s ennél fogva irodalmi nyelvként a galíciaiak kisorosz nyelvét kellene használniuk.²⁷ Szvincickij közöl egy Ivan Berezsanyin (Ivan Fogarassy álneve) által Ivan Orlaynak írott levelet, melyben a mai Kárpátalján élő Fogarassy többek között arról ír, hogy a kárpát- vagy magyar-oroszok kisorosz eredetűek, s nyelvjárásuk az egyházi szlávtól, a nagyorosztól és a kisorosztól is különbözik az erős nyelvi kontaktusok következményeként, ám ez nem

²³ Чопей Ласло: *Русько мадярський словарь*. Budapest, 1883. X. o.

²⁴ Lásd: Andrii Danylenko: Мухайло Луцькай – A Dissident Forerunner of Literary Rusyn? *The Slavonic and East European Review* Vol. 87, 2009/2. 201–226. o.

²⁵ Erről lásd: Мозер Міхаель: Чи намагався Олександр Духнович... (2008) i. m.

²⁶ A túloldalon élők is úgy tekintettek a Magyarországon élő ruszinokra, mint akik ugyanazt a nyelvet beszélik, mint ők. Az 1833–1837 között Galiciában *Руська трійця* néven működő irodalmi csoportosulás tagjai közül Jakiv Golovackij az 1839 nyarán a mai Kárpátalja területén tett utazásáról készült beszámolójában írta: „a lakosság a Beszkidek mindkét oldalán ukrán, úgymond a verhovinaiak folytatása; számos sajátossága van az öltözködésben, még több a nyelvben.” Idézi Задорожний Володимир: Головацький про мовну ситуацію на Закарпатті у I пол. XIX ст. In: *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород, 1993. 169. o. A bukovinai ruszofil Kupcsanko pedig így ír 1897-ben Bécsben kiadott kötetében: „A magyar-orosz nép nyelvjárása (nyelve) [говорь (язык) угоро-руського народа] egészen azonos a galíciai és bukovinai orosz nyelvjárással (nyelvvél) [подобный до галичского и буковинского русского говора (языка)]. De amint a galíciai és bukovinai orosz nyelvjárásban is vannak sajátos galíciai-orosz vagy bukovinai-orosz és egyáltalán nem orosz, hanem lengyel, német, román, török és más szavak, a magyar-orosz nép nyelvjárásában is akad sok sajátosságosan magyar-orosz és egyáltalában nem orosz, hanem szlovák, lengyel, magyar, német és más szó.” Купчанко Григорій: *Угорська Русь и еи русски жители*. Вѣдень, 1897. 47. o. Lásd még pl. Драгоманов Михайло: *Галицько-руське письменство*. Львів, 1876. stb.

²⁷ Плішкова: *Русинський язык...* (2008) i. m. 29. o.

jelenti azt, hogy külön nyelvről van szó.²⁸ A *Budapesti Szemle* 1913. évi évfolyamában *Moskophilismus, ukrainismus és a hazai rusznákok* címmel megjelent írásában Sztripszky Hiador is úgy foglal állást, hogy „rutén, kisorosz, rusznák és ukrainai egy és ugyanazon népnek négyféle neve”²⁹, s leszögezi: a Kárpátok két oldalán élő szlávok nem (nagy)oroszok, hanem külön népet alkotnak: a kisoroszt vagy rutént.³⁰

A ruszin irányzat hívei a ruszinokat önálló népnek, a ruszint (a helyi szláv nyelvjárásokat) a szomszédos szláv nyelvektől (ukrán, szlovák, lengyel) különálló nyelvnek tekintették. A ruszinofilok elsősorban a munkácsi görög katolikus püspökség papjai köréből kerültek ki. Céljuk a helyi nyelvjárásokra és az egyházi szláv nyelvváltozatra alapozott saját irodalmi nyelv kialakítása, kodifikálása volt. Az önálló ruszin nép elméletének háttérében az állt, hogy a Kárpátok hegygerince természetes határként választja el a magyarországi szlávokat a hegyvonulat túlsó oldalán élő szlávoktól. A régió Csehszlovákiához kerülése után is tovább élő ruszinofil irányzat híveinek elképzelése szerint az irodalmi nyelvet „a nép nyelvéhez”, azaz a hétköznapi beszélt nyelvhez kell közelíteni. Ez irányú törekvéseiket azonban nagyban megnehezítette, hogy a helyi szláv nyelvjárások között viszonylag jelentős különbségek vannak, s így egyetlen nyelvjárás kiválasztása révén nem lehetett megoldani az irodalmi nyelv kialakításának problémáját. A helyi nyelvjárások ötvözésére, a normák kiegyenlítésére azonban sem idejük, sem lehetőségük, sem megfelelő anyagi háttérük és legitimációjuk nem volt. Bár az 1935. október 6-án induló „Недѣля” [Vasárnap] című folyóirat első számában – elismerve az orosz és az ukrán nép kulturális nagyságát – az önálló ruszin irodalmi nyelv hívei arra szólítják fel a másik két irányzat képviselőit, hogy egyesüljenek a helyi nép nyelvére alapozott irodalmi nyelv kimunkálása érdekében, erre a kodifikációra mindmáig nem került sor. A ruszin irányzat az 1930-as évek második felében, illetve főként 1939 után, Kárpátalja Magyarországhoz való visszakerülését követően erősödött meg ismét. A ruszin irányzat egyértelműen a helyi nyelvi normára építve akart irodalmi nyelvváltozatot kidolgozni.

Az ukrán és a ruszin irányzatban közös, hogy a pánszláv gondolat helyett egy elkülönülő nemzettudatot preferált, melynek egyik kiemelt szimbó-

²⁸ Свѣнцицкій Иван: *Матеріали по исторіи Карпатской Руси. Сношенія Карпатской Руси съ Россіей въ 1-ой половине XIX века*. Львовъ, 1905. 46–56. o.

²⁹ Sztripszky Hiador: *Moskophilismus, ukrainismus és a hazai rusznákok*. *Budapesti Szemle* CLIII (1913) 278. o.

³⁰ Lásd még: „A régi magyarorosz, kisorosz, ruszin, rutén név ugyanazt a népet jelöli.” Bonkáló Sándor: *A rutének (ruszinok)*. Második, bővített kiadás. Basel–Budapest, 1940/1996. 58. o.

lumává vált a saját irodalmi nyelvváltozat kodifikálása. Az ukrán irányzat nemzet- és nyelvteremtő törekvései kísérteties párhuzamot alkotnak a mai Ukrajna helyzetével. Juliane Besters-Dilger elemzése³¹ szerint az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna nemzeti elitje a közös nyelvre alapozva szeretne nemzetállamot építeni. A hasonló európai példák (mint például az egységes Olaszország létrejötte a 19. században) azonban arra figyelmeztetnek, hogy a nyelv akkor kerül kiemelt szerepbe a nemzetépítési folyamatban, amikor a nemzetté válás egyéb összetevői hiányoznak. Ukrajna esetében pedig nem lehet szó régóta egységes és jól körülhatárolható területről, együtt megélt történelmi múlttól, közös kultúrától, vallásról vagy hosszú ideig fennállt államiságról. Mindez persze nem teszi eleve lehetetlenné a nemzetépítést, ám magyarázattal szolgál arra, miért éppen az ukrán nyelvet választották a nemzet kovászává a 19–20. század fordulóján éppúgy, mint a 20. század végén, a 21. század elején.

A ruszin orientáció hívei számára – az ukranofil mozgalomhoz hasonlóan – a magyarországi más szláv közösségek, a szerbek és szlovákok nemzeti és nyelvi mozgalmi jelentettek példát.³² Mind az ukrán, mind a ruszin mozgalom a pánszláv eszmével szemben próbált egy elkülönülő nemzeti, illetve egy ezzel összefüggő vernakularizációs (a saját nyelvet helyzetbe hozó) nyelvi identitást képviselni. Avgusztin Volosinnak a régióban élő szlávok nemzeti és nyelvi hovatartozásáról vallott nézetei a fenti (nyelv)politikai kontextusban értelmezhetők.

*

Volosin pályájának kezdetén a magyar kormányzat a regionális identitás erősítését és a helyi nyelvváltozatok kodifikálását tartotta kívánatosnak az északkeleti vidékeken élő szlávok körében. Sztripszky szerint a Magyarországon élő ruszinokra kétféle erő hatott: egyrészt a nagyorosz, másrészt az ukrán, s ezek közül a „muszka” irányzat veszedelmes, amely ellen védekezni kell. A szerző szerint magyar nemzeti szempontból a megoldás az lehet, hogy a ruszin paraszthoz „az ő paraszti nyelvén” kell szólani. „Minthogy pedig ez a parasztnyelv sajátságosan önálló, hungaroruthen alakká fejlődött ki, a mely az ukrainaitól távol van, de a muszkától még messzebb esik, semmi egye-

³¹ Бестерс-Дільгер Юліане: Нація та мова після 1991 р. – українська та російська в мовному конфлікті. In: *Україна. Процеси націотворення*. Київ, 2011. 352–364. o.

³² Ташкович Оксана: Від русофільства до русинофільства на прикладі творчості Емілія Балецького. *Studia Russica XXIII* (2009) 249–255. o.

bet nem kell tennünk, mint e népnyelvből kivont törvények alapján egy különleges magyarországi rusznák paraszti nyelvet megállapítani. Nagyon természetes azonban, hogy a miképpen amazoktól tartalomban különbözik, helyesírása is legyen minél messzibb úgy az ukrainaitól, mint a muszkától”.³³ A helyi szláv nyelvjárások közötti különbségeket szerinte úgy lehet feloldani, hogy a köztesnek tekintett beregi dialektust kell „ezután a paraszti irodalomban használni”.³⁴

A magyar kormányzat nem találta céljaival ellentétesnek Volosinnak a 20. század elején született nyelvтанait. Volosin ugyanis a 20. század első két évtizedében még a helyi nyelvváltozatok oktatásba való bevezetésén fáradozott.³⁵ Működésének ezen korai időszakában nem tekintette sajátjának az ukrán orientációt. Volosin egy 1908-ban megjelent írásából Magocsi³⁶ még olyan szövegrészt idéz, melyben Kárpáti Ukrajna későbbi kikiáltója és elnöke az ukrán irányzat szörnyű járványáról, radikalizmusáról ír.³⁷ A galíciái „ukránizmust” [бікпайнізм] élesen elítélő, 1909-ben publikált szavakat idéz a tudós pap tollából Nedzelszkij is.³⁸ Volosin 1906-ban kijelentette: „távol tartom magam mind az ukrán, mind az orosz irodalmi irányzattól”.³⁹

Volosin 1899-ben, 1901-ben, 1906-ban, 1913-ban, illetve 1919-ben kiadott iskolai tankönyveinek nyelvét – az MTA jóváhagyásával – a helyi nyelvjárásokra alapozta.⁴⁰ Ezt igazolja például, hogy Marina Gyula érteke-

³³ Sztipszky: *Moskophilismus...* (1913) i. m. 294. o.

³⁴ Uo. 296. o.

³⁵ Volosin ruszinból ukránba forduló orientációjáról lásd Бірчак Володимир: Августин Волошин: его життя і діяльність: 3 нагоди 50 літних уродин і 25 літньої праці. Ужгород, 1924. 15. o.; Чучка: Питання літературної мови... (1993) i. m. 32. o.; Юсип Юлія: Августин Волошин і мовна дискусія 20-их років ХХ ст. In: *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород, 1993. 338. o.; Левенець: *Закарпаття...* (2008) i. m. 158–159. o.; Белей Мар'яна: До характеристики еволюції поглядів Августина Волошина як граматиста і методиста мови. In: *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць* 14 (2010) 5–10. o.; Думнич Юрій: *Українізація школи на Пудкарпатській Русі пуд час Чехословацького періода*. Ужгород, 2009. 9. o.

³⁶ Магоцій Павло Роберт: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)*. Ужгород, 1994. 214. o.

³⁷ Lásd még Плїшкова: *Русинський язык...* (2008) i. m. 30. o.

³⁸ Недзѣльскій Евненій: *Очеркъ карпаторусской литературы*. Ужгород, 1932. 247–248. o.

³⁹ Idézi Левенець: *Закарпаття...* (2008) i. m. 159. o.

⁴⁰ Волошин Августин: *Методическая грамматика карпаторусского языка для народных школ*. Ungvár, 1899; *Методическая грамматика угорусского литературного языка для народных школ. Матеріалъ II-го класса*

lése szerint Papp Antal – aki az Ungvár székhelyű munkácsi görög katolikus egyházmegye püspöke volt 1912-től 1924-ig – „a népies ruszin nyelvet használta a Volosin-féle első nyelvtan alapján”.⁴¹

Az először 1899-ben megjelent *Методическая грамматика* több kiadást is megért. A grammatika első kiadásain az elemzők⁴² – a nagy előd Alekszandr Duchnovics, továbbá Volosin egykori tanára, Szabó Eumén és a nyelvtan szerkesztője, Alekszandr Mitrak hatásának tulajdonított – ruszofil befolyást fedeznek fel, ám leszögezik, hogy a grammatikák tárgya egyértelműen a helyi úzus.

Volosin tollából 1907-ben *Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtan* címmel kisebb magyar nyelvű ruszin grammatika is megjelent.⁴³ S bár az 1920-as évektől, de főként az 1930-as esztendőkből Volosin már egyértelműen az ukrán irányzat legjelentősebb szellemi és politikai vezetői közé tartozott, Bonkáló úgy tartja őt számon, mint aki „sokat tett a rutén irodalom fejlesztéséért s a nép művelődéséért”, nyelvtanáról pedig megjegyzi, hogy az „a kárpátaljai rutén nyelv első nyelvtana, mellyel nagy szolgálatot tett a ruténul tanulni akaró magyar közönségnek”.⁴⁴ Maga Volosin saját nyelvtana kapcsán megjegyzi, hogy – bár „nem érte el a teljesen tiszta kisorosz irodalmi nyelvet, de határozott lépést tett a népi stílus felé”.⁴⁵ Büszkén tudatja azt is, hogy a Magyar Tudományos Akadémia – a kor jeles szlavistája, Asbóth Oszkár javaslatára – a kisorosz nyelv első magyarországi grammatikájának értékelte, és pénzjutalommal díjazta a munkát.⁴⁶ Egykori tanítványa és 1939-ben

народной школы. Ungvár, 1901; *Азбука угро-руського и церковно-славянського чтенія*. Унгварь, 1906; *Азбука и перва читанка для первого класа народніх школ на руском язиці*, 1913; *Методическая грамматика карпато-руського языка для народных школ. Для I и II классов народной школы*. Ungvár, 1919. Az 1906-os abécéskönyvét az Egyesült Államokban fűzött példányokban újra kiadták az 1910-es években, nyilván a kivándoroltak számára. Az *Azbuka* egy 1917-ben, az R. Strassburger Publisher által 1917-ben kiadott, fűzött példányáért 60 centet kértek.

⁴¹ Marina Gyula: *Ruténsors – Kárpátalja végzete*. Nagyszőlős, 1977/1999. 63. o.

⁴² Мишанич Олекса – Чучка Павло (ред.): *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. 22. o.; Кляп Маріанна: *Педагогічна та освітньо-культурна діяльність Августина Волошина в міжвоєнний період (1919–1939)*. Ужгород, 2001.

⁴³ Volosin Ágoston: *Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtan*. Ungvár, 1907. Shevelov szerint ennek célja az lehetett, hogy a magyar nyelven iskolázott ruszinoknak lehetőséget teremtsen arra, hogy megismerkedjenek anyanyelvük nyelvtanával. Lásd: Шевельов: *Українська мова...* (1987) i. m. 54. o.

⁴⁴ Bonkáló Sándor: *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés*. Pécs, 1935. 59. o.

⁴⁵ Волошин: *О письменном языке...* (1921) i. m.

⁴⁶ Uo.

a magyar kormány kárpátaljai megbízottja, Marina Gyula szerint Volosin „az Azbuka megírásával és grammatikájával a ruszin nyelv egyik megalkotójának tekinthető”.⁴⁷

Kozma Miklós, aki 1940 szeptembere és 1941 decembere között Kárpátalja kormányzói biztosa volt, *Az ukrán kérdés Kárpátalján* című írásában azt írja Volosin kapcsán, hogy „egyébként tőle származik két határozottan legjobb igazi népi rutén nyelvtan”.⁴⁸ 1941-ben kiadott grammatikája előszavában Harajda is azt írja, hogy Volosin 1907-es nyelvtana „az élő népi nyelven” íródott.⁴⁹

Volosin nyelvtankönyveit elemezve Nedzelszkij megjegyzi, hogy a kötetekben nyelvjárási elemeket és „magyarizmusokat” is bőven találhatunk.⁵⁰ Sztripszkyt idézve kifejezi, hogy szerinte Volosin ezen munkái meg szerettek volna felelni a magyar nyelvpolitikai szándéknak, és a szerző el akarta különíteni a ruszinok nyelvét mind az orosz, mind az ukrán nyelvtől.⁵¹ Azt is Volosin szemére veti, hogy amikor a magyar kormányzat a latin írásrendszer bevezetését erőltette, Azbukáját latin betűs változatban is megjelentette.⁵²

Volosin nyelvi tárgyú munkái kapcsán azt is meg kell azonban jegyeznünk, hogy maga a szerző nem tekintette önálló népnek a helyi szlávokat, illetve nem minősítette külön nyelvnek a helyi szláv nyelvváltozatokat, csupán konstataulta azt a tényt, hogy a Magyarországon és azon kívül élő kisoroszkok más-más nyelvjárást, helyesírást és nyelvtant használnak. „A mi népünk Podkarpatszka Ruszban él, és a Kárpátokon túl: Galíciában és Ukrajnában. A legtöbb ruszin Ukrajnában él, ezért népünket másként ukránnak nevezik” – írta 1926-ban.⁵³

Határozottan elkülönítette viszont Volosin a kisorosz/ruszin nyelvet a nagyorosztól. 1907-es *Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtanának* 1920-ban újra megjelentetett kiadásához írott előszavában a következőket olvashatjuk:

„A kárpátalji ruszin országban, (a régi Magyarország északkeleti felvidékén) Galicia keleti felében, Bukovinában és Oroszország déli részén laknak

⁴⁷ Marina: *Ruténsors...* (1977/1999) i. m. 86. o.

⁴⁸ Kozma Miklós: *A visszaszatolt Kárpátalja. Napló*. Szerk. Brenzovics László. Ungvár, 2009. 250–251. o.

⁴⁹ Гарайда Иван / Harajda János: *Грамматика руського языка*. Ungvár, 1941. 6. o. Lásd még: Лявинец Маріанна: Иван Гарайда. *Русинський світ*, 2008/1. 7–8. o.

⁵⁰ Недзільський: *Очерк...* (1932) i. m. 245. o.

⁵¹ Uo. 245–246. o.

⁵² Uo. 246. o.

⁵³ Az eredeti idézet: „Наш народ жиє на Підкарпатській Русі, но и за Карпатами: в Галичині и на Україні. Найбільше русинів жиє на Україні, зато наш народ иншак звеся українским”. Волошин А.: *Практична граматики руського языка*. Ужгород, 1926. 4. o.

a kisoroszk, kik magukat »ruszin«-oknak [русинъ] nevezik, s kiknek számát a statisztika átlag összesen 25 millióra teszi.

A Podkarpatska Rusban több mint egy félmillió kisorosz lakik, kiket a statisztika a német »Ruthén« szó után, mely ismét a hasonló hangzású görög szóból vette eredetét, ruténoknak nevezett el.

A hazai kisoroszk nyelvének megtanulására mindeztideig még nem volt alkalmas gyakorlati nyelvtanunk, mert az eddig megjelent orosz nyelvtanok csak a nagyorosz irodalmi nyelv szabályait követték, s a kisorosz népnyelv sajátosságait csak alig, vagy egyáltalán nem vették figyelembe.

Pedig a kisorosz nyelv nagyon sok alaktani és mondattani tulajdonsága által eltér a nagyorosz nyelv irodalmiától [sic!].

Az orosz nyelvnek három fő nyelvjárása van u. m. *nagyorosz* (Közép-Oroszországban), *fehér-orosz* (nyugaton) és *kisorosz* (Dél-Oroszországban). [...]

A nagy-orosz irodalmi nyelv hatással volt a galíciai és kárpátalji kisoroszk nyelvére is, s különösen 1848 után csaknem általánosan a nagy-orosz irod. nyelv utánzása vált divattá, mindazonáltal a köznéppel való érintkezés érdeke csakhamar szükségessé tette a népies, tehát az eredeti kis-orosz nyelv használatát az irodalomban. Sőt újabban egyes galíciai és ukrainai kis-orosz írók a népnevelés megkönnyítése végett elvetették az etimologiai alapot – melyre pedig a kis-orosz nyelvnek, mivel ismét több tájszólásra oszlik, oly nagy szüksége van – és fonetikai vagyis a kiejtés szerinti írást vezették be, miáltal az ukrainai tájszólást irodalmi fokra emelték s ezzel nemcsak a nagy-orosz nyelvtől, hanem a kis-orosznak több tájszólásától is elváltak. Ezért az ukrainai és galíciai kis-orosz beszéd legujabb u. n. fonetikai nyelvtana nem felel meg a kárpátalji kis-oroszk nyelvének sem, mert itt a kis-oroszk alig egyötöd részben beszél a galíciai vagyis déli kis-orosz nyelvjárást.⁵⁴

Az első világháború éveiben Volosin már szembekerült a magyar nyelvpolitikai célokkal. 1915-ben a magyar kultuszminisztérium egy a magyar írásrendszerre alapozott latin betűs ábécét akart bevezetni a magyarországi ruszinok számára. A latin írásra való áttérés ellen leginkább az Ungvár székhelyű Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye tiltakozott, de számos ruszin értelmiségi is a kezdeményezés ellen nyilvánított véleményt.⁵⁵ A helyi szlávok érvelésükben egyrészt a cirill írás használatának régi tradícióira hivatkoztak, másrészt arra, hogy a magyar írásrendszer nem alkalmas a ruszin

⁵⁴ Volosin Ágoston: *Gyakorlati kisorosz (rutén) nyelvtan*. Ungvár, 1907. III–IV. o.

⁵⁵ Кондратович Ириней: *Исторія Подкарпатскої Русі для народа*. Ужгород, 1924. 105. o.; Недзільський: *Очеркъ...* (1932) i. m. 242. o.

fonémák jelölésére. A cirillika védelmében közölt írásában Volosin rámutat, hogy a minisztérium által kínált latin ábécé elmosta volna a különbséget a *numu* ('inni') és *nimu* ('elmenni'); a *била* (nőnemű, 'volt') és *била* (nőnemű, 'fehér') stb. szavak között, hisz egyformán *piti* és *bila* alakban kelene ezeket írniuk a ruszinoknak.⁵⁶ A minisztériumi rendelet gyakorlati alkalmazását azonban a szláv értelmiség tiltakozása, a kitörő világháború, illetve a régió 1919-es Csehszlovákiához csatolása megakadályozta.

A Csehszlovák Köztársasághoz csatolt régióban folytatódott a három nyelvi irányzat vetélkedése.⁵⁷ Az orosz és az ukrán orientáció több összecsapása is erre az időszakra tehető. Az első ilyen nyilvános polémiára 1921-ben került sor a kárpátaljai régióban. Igor Husznai eperjesi tanfelügyelő *Языковый вопросъ въ Подкарпатской Руси* [A nyelvi kérdés Podkarpatszka Ruszban] címmel megjelent 32 oldalas írásában a Generalny Statutum Podkarpatszka Rusz nyelvére vonatkozó részét értelmezve úgy véli, a cseh hatóságok nem tudják, mit is értsenek a Statutumban szereplő „népnyelv” alatt, ezért az orosz nyelv bevezetését javasolta Kárpátalján.⁵⁸ Az ukrán irodalmi nyelv használatát elutasította, magát az ukrán nyelvet osztrák–lengyel kitálációnak nevezte, s az ukrán irányzatot szeparatistának értékelte. A ruszinofil irányzatot a szűk territoriális érdekek, illetve a provincializmus és szellemi elmaradottság megnyilvánulásaként látta, oroszellenesnek tekintette.⁵⁹ „Kisorosz nyelvjárásból három is van, s ezen kívül egész sor kisebb nyelvjárás. Csak Podkarpatszka Ruszban három vagy akár négy nyelvjárás különíthető el. Hová jutnánk, ha mindegyik nyelvjárás az »anyanyelv« jelszó alatt arra törekedne, hogy hivatalosnak ismerjék el?” – teszi fel a költői kérdést Husznai⁶⁰ mind az ukrán, mind a ruszin irányzatot elvetve.

Volosin „О письменном язицѣ Подкарпатських русинов” [A kárpátaljai ruszinok irodalmi nyelvéről] címmel Ungváron 42 oldalnyi terjedelemben megjelent válaszában reagált Husznai felvetésére.⁶¹ Egyértelműen állást foglalt az ukrán nyelvnek a helyi szláv lakosság irodalmi nyelveként való használata mellett, és elutasította azt az elméletet, mely szerint az ukrán (azaz kisorosz, *малоруський*) csupán a (nagy)orosz (*великоруський*) nyelv egyik

⁵⁶ Волошин: Оборона кирилики... (1937) i. m.

⁵⁷ Lásd pl. Tichý František: *Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi*. Praha, 1938.

⁵⁸ Гусьнай: *Языковый вопрос*... (1921) i. m.

⁵⁹ Лásд Плішкова: *Русинський язык*... (2008) i. m. 39–40. o.

⁶⁰ Гусьнай: *Языковый вопрос*... (1921) i. m. 30. o.

⁶¹ Волошин: О письменном язицѣ... (1921) i. m.

dialektusa. Volosin a 19. század második felétől erőteljesen ható orosz orientációt anakronisztikus hibának tartotta, mely a nemzeti konszolidáció ellen hat.⁶²

Az orosz irányzat mögött megosztó politikai célokat feltételez Volosin. „Beoldalgott közénk a cárhű és bolsevik Oroszországból néhány fanatikus janicsár, és elkezdte veszélyes, testvérgyilkos munkáját. Az egyszerű embereket a legaljasabb demagógiával verték szét, [...] az értelmiséget pedig a nyelvi kérdéssel osztották meg” – fogalmaz vitairatában. A szeparatizmus vádját elutasítja, s az ukrán (kisorosz) nyelv önállósága mellett a Pétervári Tudományos Akadémia 1905-ben kiadott állásfoglalására⁶³ hivatkozva érvel.

Az orosz nyelv egysége és a vitapartnere német analógiája kapcsán Volosin Vatroslav von Jagić⁶⁴ munkáját idézve arra hívja fel a figyelmet, hogy a német mellett több germán nyelv is létezik, például a flamand, a holland, a dán, a norvég vagy a svéd. „Ha megvizsgáljuk ezen nyelvek elkülönülésének okait az összgermántól, akkor szembe ötlik történelmi szétfejlődésük. Így kell szemlélnünk a kisorosz és nagyorosz nyelv szétválásának történelmi okait is” – mondja a szerző. „Ahogyan a négyzetből nem lehet kört csinálni, úgy azokat a népeket, melyeket kettéosztott a történelem, a legnehezebb a nyelv alapján összekovácsolni” – fogalmaz az orosz és az ukrán nép és nyelv kapcsán Volosin, megjegyezve, hogy „minden szláv nép külön nyelvet és irodalmat teremtett magának”.⁶⁵

Volosin kiemeli, hogy az irodalmi nyelvnek a nép nyelvéhez kell közelednie. A magyar reformkor írói, költői: Csokonai, Petőfi és Arany is úgy újították meg a magyar irodalmat – vallja a szerző –, hogy az egyszerű emberek nyelvét emelték irodalmi rangra. A helyi, regionális irodalmi hagyományokat Volosin egyértelműen szembeállítja a nagyorosz nyelvi irányzattal, ám a regionális nyelvi tradíciókra úgy tekint, mint amelyek a népi nyelvet tekintik alapnak, de nem különülnek el a Kárpátok túloldalán használt nyelvváltozatoktól.

Vitairatának befejezéseként Volosin összefoglalja munkája tanulságait. Megállapítja, hogy a kisorosz (azaz ukrán) nyelv önállósága tény. Az ellene folytatott küzdelmet vallási, politikai és gazdasági okokra vezeti vissza.

⁶² Ласд Плішкова: *Русинський язык...* (2008) i. m. 40. o.

⁶³ Az 1905-ben Péterváron *Об отмене стеснений малорусского печатного слова* [ukránul: Про скасування утисків друкованого малоруського слова, magyarul: A kisorosz nyomtatott szó korlátozásainak eltörléséről] címmel készült és a cári akadémia jóváhagyásával, de kéziratban terjedő dokumentum alapvetően Fjodor Kors és Alekszej Sahmatov munkája.

⁶⁴ Vatroslav von Jagić: *Die slawischen Sprachen*. In: *Die osteuropäischen Literaturen und die slawischen Sprachen*. Berlin – Leipzig, 1908.

⁶⁵ Волошин: *О письменном языке...* (1921) i. m.

Leszögezi, hogy a kisorosz nyelv nem kapcsolható össze a szeparatizmussal, mert nem akadály a szláv szolidaritásnak. Kinyilvánítja, hogy a nagyorosz helyesírás nem alkalmazható a kisoroszcra. Kijelenti, hogy a galíciái nyelvváltozatok polonizmusai, az ukrán moszkovita és lengyel elemei, illetve a kárpát-aljai nyelvváltozatok magyarból átvett jelenségei nem változtatták meg a kisorosz nyelv népi jellegét. A nagyorosz irány szerint anakronisztikus, akadály a kulturális fejlődésnek, megnehezíti az egyházi munkát és a lelki életet, gazdasági szempontból kedvezőtlen, gátja a politikai konszolidációnak.⁶⁶

Husznai és Volosin mellett többen mások is külön könyvecskében fejtették ki álláspontjukat a nyelvi kérdés kapcsán, mint például a ruszofil Nyikolaj Zorkij⁶⁷ vagy Julij Ruszak.⁶⁸ Hasonló vitairatok még az 1930-as években is megjelentek.⁶⁹

Volosin ukrán irányvonalát igazolják az ebben az időszakban kiadott nyelvtanai is.⁷⁰ Ezek a kötetek⁷¹ – mint ahogyan például az Olekszandr Markus és Julian Révay közreműködésével kiadott tankönyvek⁷² is – az okta-

⁶⁶ Уо.

⁶⁷ Зоркій Ніколай: *Доказано ли научно существование вполне самостоятельного «украинского языка»?* Ужгород, 1924; уо: 1. Спорь о языкѣ въ Подкарпатской Руси и чешская Академія Наукъ. 2. Какъ освѣдомляеть д-ръ Иванъ Панькевичъ чешскую публику о нашихъ языковыхъ дѣлахъ. Ужгородъ, 1926.

⁶⁸ Русакъ Юлій: *Очерки культурной исторіи Подкарпатской Руси.* Ужгородъ, 1927.

⁶⁹ Lásd például: *За рідне слово: полеміка з русофілами.* Мукачево, 1937.

⁷⁰ Lásd Volosin ebben a korszakban született nyelvi tankönyveit, például: *Методическа граматика карпато-руського языка для народнихъ шкілъ.* Ужгородъ, 1919; *Азбука карпато-руського и церковно-славянського чтенія.* Ужгород, 1921; *Читанка для II класу народнихъ шкіл.* Ужгород, 1921; *Мала читанка для II и III класу народнихъ шкіл.* Ужгород, 1925; *Практична граматика руського языка.* Ужгород, 1926; *Практична граматика руського языка для народнихъ, горожанскихъ и середнихъ шкіл. Часть II. Складаня (Синтаксисъ).* Ужгород, 1927; *Практична граматика руського языка, 2-е вид.* Ужгород, 1928; *Методична граматика руського языка для низшихъ клас народнихъ шкіл.* Ужгород, 1930; *Читанка для IV и V школьныхъ роковъ народнихъ шкіл. Часть II.* Ужгород, 1932; *Читанка для VI–VIII школьныхъ роковъ народнихъ шкіл. Часть III.* Ужгород, 1932.

⁷¹ Elemzésükről lásd: Недзільскій: *Очеркъ...* (1932) i. m. 246–247. o.; Мальяр Любов: *Українська література на сторінкахъ шкільнихъ підручниківъ А. Волошина та О. Маркуша.* Науковий вісник Ужгородського університету. Серія, філологія 18 (2008) 30–35. o.

⁷² Lásd például: Маркуш Олександр: *Зорниця: перша книжочка до читаня для руськихъ дітей.* Ужгород, 1925; Маркуш Олександр – Ревай Юліян: *Друга читанка для 2 поступного річника народнихъ шкіл.* Прага, 1937; Маркуш Олександр – Ревай Юліян: *Живе слово: читанка для 5–6 шкільного року народнихъ шкіл.* Прага, 1931; Маркуш Олександр – Ревай Юліян: *Отчина:*

tás ukrán irányvonalát erősítették,⁷³ mint ahogyan a Bircsak szerkesztésében kiadott iskolai irodalmi szöveggyűjtemények,⁷⁴ melyek elsősorban ukránul publikáló szépírók műveit tartalmazták. A korábban is több változatban megjelent *Методична грамматика* 1923-ban kiadott legújabb verziója kapcsán Bircsak kiemeli, hogy a korábbi nyelvtanírók egybegyűrták az egyházi szláv, a nagyorosz és a ruszin nyelvet, s egy mesterséges, nem létező nyelv grammatikáját alkották meg. Ezzel szemben „Avgusztin Volosin tiszta vizekre evez, elkülönítve a ruszin nyelvet [руську мову] az orosztól és egyházi szlávtól mind fonetikai és morfológiai, mind szintaktikai téren”.⁷⁵

Bircsak⁷⁶ és Belej⁷⁷ ennek a számos változatban kiadott nyelvtannak és szerzőjének nyelvi evolúcióját a kötet címének változásaival is szemlélteti. Belej – Bircsakra utalva – bemutatja, hogyan alakult annak a nyelvnek a megnevezése a grammatikának a címében, melyről a munka szól. 1899-ben a *карпато-руського*, 1901-ben az *угро-руського*, majd több kiadásban ismét a *карпато-руського* szerepel a nyelvtan címlapján, ám az 1923-as kiadás borítóján már a *карпато-руського* változat jelenik meg, melynek helyesírása egyértelmű közelítés az ukrán ortográfiai norma felé.⁷⁸ Volosin korábbi nyelvtanainak átdolgozott, „ukránosított” grammatikáiról azonban Shevelov megjegyzi, hogy egyik sem felelt meg a korabeli galíciai ukrán irodalmi nyelv normáinak, melyeket szerinte a politikai és nyelvi nézeteit megváltoztató pap-tudós-politikus soha nem tudott igazán elsajátítani.⁷⁹

A Trianon előtt helyi nyelvi irányultságú tankönyveket szerkesztő, majd a világháborút követően fokozatosan egyre inkább az ukrán orientáció vezéralakjává váló Volosin nyelvi pálfordulása⁸⁰ kapcsán Nedzelszkij felveti: ha

читанка для 3–4 шкільного року народних шкіл. Прага, 1931; Маркуш Олександр – Ревай Юліян: *Світло: читанка для 7–8 шкільного року народних шкіл*. Прага, 1932.

⁷³ Erről lásd pl.: Магочій: *Формування національної самосвідомості...* (1994) i. m. 88. o.

⁷⁴ Lásd pl. Бирчак Володимир: *Руська читанка для I. класу гімназійноб і горожанських шкіл*. Прага, 1922.

⁷⁵ Бирчак: *Августин Волошин...* (1924) i. m. 17. o.

⁷⁶ Уо.

⁷⁷ Белей: *До характеристики еволюції поглядів...* (2010) i. m.

⁷⁸ Ehhez azt is hozzáfűzhetjük, hogy az először 1907-ben magyar nyelven megjelent Volosin-féle nyelvtan címében ez szerepel: *kisorosz (rutén)*.

⁷⁹ Шевельов: *Українська мова...* (1987) i. m. 252. o.

⁸⁰ A Volosin-nyelvtanok nyelvi irányultságának módosulását Belej és Dumnic is kiemeli. Lád: Белей: *До характеристики еволюції поглядів...* (2010) i. m.; Думнич: *Українізація школи...* (2009) i. m. 9. o. A Panykevics és Volosin féle grammatikák kodifikálta nyelvi norma fokozatos, de rövid idő alatt bekövetkezett

ekkora változásokon ment át az iskolai nyelvtanok szerkesztője, más tárgyak tankönyveinek mintaadója, akkor természetes, hogy nemcsak a tanulók, de a tankönyvszerzők sem lehettek képesek követni, „merről fog fújni a szél”; s nem csupán az új grammatikák nyelvi iránya terén, hanem még a régebbiek újabb kiadásai kapcsán sem.⁸¹

Az ukrán nyelvi irány terjedését segítette Podkarpatszka Ruszban a cseh akadémia bizottságának a régió irodalmi nyelvének tárgyában kiadott állásfoglalása is.⁸² Amikor ugyanis a regionális csehszlovák hatóságok szembe kerültek azzal a kérdéssel, hogy mely nyelv vagy nyelvváltozat legyen a Generalny Statutumban meghatározottak szerint az a nyelv/nyelvváltozat, melyet az oktatásban és a közigazgatásban használni kell Podkarpatszka Rusz területén, 1919. november 15-én levélben fordultak válaszáért a prágai tudományos akadémiához. A levélre 1919. december 20-án válaszolt Gustav Haberman oktatási miniszter. A miniszteri levél bevezetőjéből kiderül, hogy 1919. december 4-én ült össze az a nyelvészekből és más szakemberekből álló bizottság, mely állást foglalt a régió irodalmi nyelvének („*Spisovný jazyk pro Karpatskou Rus*”) és az oktatásban használandó nyelvváltozatnak a kérdésében. A szakértői vélemény első pontja kimondja, hogy egy nép irodalmi nyelvének kérdésében az adott nyelv hordozói illetékesek, nem pedig akadémiai bizottságok. A második bekezdés egyértelműen amellett foglal állást, hogy egy új irodalmi nyelv kidolgozása a régió szláv lakossága számára erősen kérdéses sikerrel kecsegtető vállalkozás volna. Emellett fölösleges is, s a csehszlovák nemzetiségi politika törekvéseivel is ellentétes, mert a megosztó törekvések megerősödéséhez vezethet. A harmadik pont a régió nyelvváltozatait kétségtől a „*maloruské*” (azaz kisorosz) nyelvjárásaiként nevezi meg. Ebből következően a régió irodalmi nyelveként azt a nyelvet kell elismerni, melyet a kárpátaljaiak legközelebbi szomszédjai és a velük egy népcsoportba tartozók használnak: a galíciai ukrán nyelvet („*haličskou ukrajinštinu*”). A galíciai irodalmi nyelvváltozatot azzal a megjegyzéssel ajánlja az állásfoglalás, hogy a Galiciában használatos fonetikus írásmód helyett az etimologikus alkalmazandó Kárpátalján.⁸³ A prágai szakmai testület véleke-

változása kapcsán Dumnic megjegyzí: „Az ilyen tankönyvek miatt a tanároknak minden évben új grammatikát kell tanítaniuk, ami pedagógiai abszurd. Ezért nem csoda, hogy az iskolából »nyelvi invalidus« tanulók kerülnek ki, mert nem ismernek egyetlen irodalmi nyelvet és helyesírást sem”. Lásd uo.

⁸¹ Недзѣльскій: Очеркъ... (1932) i. m. 246–247. o.

⁸² Левенець: *Закарпаття...* (2008) i. m. 267. o.

⁸³ Шевельов: *Українська мова...* (1987) i. m. 249. o.; Пушкаш Андрей: *Цивілізація или варварство: Закарпаття 1918–1945*. Москва, 2006. 92. o.

dése szerint az ukrán irodalmi nyelv kárpátaljai bevezetése a helyi oktatásban az iskolák hasznára válik, és lehetővé teszi a galíciai tankönyvek és tanerők alkalmazását. Azok a félelmek, melyek szerint ezzel Podkarpatszka Ruszban megjelenik az ukrán irredentizmus, alaptalanok – szögezi le a miniszteri levél. Nagyobb esély volna erre, áll a levélben, ha a kárpátaljai szlávokat mesterségesen el akarnák szakítani természetes nemzeti gyökereiktől.

A fentiek fényében különösen érdekes a levél negyedik bekezdése. Az akadémikusok állásfoglalása itt azt javasolja, hogy a középiskolai osztályokban az orosz nyelvet is oktassák kötelezően az államnyelv mellett, mégpedig abból a célból, hogy a régió szláv lakosai, akárcsak az ukránok, ne veszítsék el azt az érzetüket, hogy ők a nagy orosz nép részei.⁸⁴

Végül az ötödik pontban arra tesz javaslatot az akadémiai bizottság, hogy célszerű volna szakmai szempontból tanulmányozni a helyi irodalmi nyelvváltozat kidolgozására irányuló korábbi olyan törekvéseket, mint amilyen például Volosin grammatikája volt.⁸⁵

A vidék szláv lakosságának körében jelentős befolyással bíró görög katolikus egyház kezdetben a ruszin irányt támogatta, majd – nem kis részben Volosin hatására – a görög katolikus papok nagy része az ukrán irányzat mellé állt. Az ortodox (pravoszláv) egyház az orosz irodalmi nyelvként való használatát tartotta célszerűnek.

*

A politikai életben a ruszofil és ruszin irányzatot Andrej Bródy, az ukránt Avgusztin Volosin neve fémjelezte. Amikor az első autonóm kormány élére Bródyt nevezték ki, a ruszin nép önállóságának eszméje, s ugyanakkor az orosz irodalmi nyelv bevezetésének gondolata kapott nagyobb támogatást; bár a Ruszin Nemzeti Tanács 1938 októberében Kárpátalja-szerte kifüggesztett kiáltványában az szerepelt, hogy a „nép nyelve” legyen a hivatalos nyelv.⁸⁶ Ám Bródy kormányát nagyon hamar felváltotta Volosin kabinetje. Volosin

⁸⁴ Lásd: Марочій: *Формування національної самосвідомості...* (1994) i. m. 86. o.; Пущкаш: *Цивілізація или варварство...* (2006) i. m. 93–94. o.; Думнич: *Українізація школи...* (2009) i. m. 7. o.; Brenzovics László: *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944.* Ungvár, 2010. 30–31. o.

⁸⁵ A cseh akadémia állásfoglalását eredetiben (cseh nyelven) idézi Мозер Міхаель: *Шляхи українізації: Підкарпаття за міжвоєнної доби – перші граматики української мови.* In: *In memoriam István Udvari (1950–2005).* Nyíregyháza, 2011. 248. o.

⁸⁶ Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944.* Galánta – Dunaszerdahely, 2002. 291. o.

pedig egyértelműen az ukrán irányt tekintette a helyes útnak. Kormányzása idején jelentős lépéseket tett a Prágától való függetlenség növelése, az ukrán nyelvnek a régióban történő megszilárdítása irányába. A nemzetközi politika eseményei következményeként Prága 1938. november 22-én elfogadja a Podkarpatszka Rusz autonómiájáról szóló törvényt. November 25-én pedig a Volosin-kabinet – az 1920. évi csehszlovák nyelvtörvény 8. §-ára utalva – az ukránt (kisoroszt) vezeti be az autonóm régió államnyelveként.⁸⁷

Podkarpatszka Rusz önállósodási törekvéseinek a keretében 1938. november 25-én adta ki a régió oktatási minisztereként Volosin az oktatás nyelvről szóló rendeletét. A dokumentum 1. §-ában – érdekes módon – az 1868. évi XXXVIII. tc. 58. §-ára hivatkozik, mely kimondja: „Minden növendék anyanyelvén nyerje az oktatást, amennyiben ez a nyelv a községben divatozó nyelvek egyike.”⁸⁸ A 2. § „a ruszin (tehát kisorosz)” lakosság számára az ukrán nyelv irodalmi változatát teszi meg kötelezően az oktatás nyelvévé.⁸⁹ A 3. § 40 iskolaköteles gyermek szüleinek írásos kérelme alapján lehetővé teszi a nagyorosz nyelven folyó oktatást. Az 5. § lényeges kodifikációs lépésnek tekinthető. Ez ugyanis meghatározza, hogy mit kell érteni a tannyelvként használandó „ukrán irodalmi nyelv”, illetve „orosz irodalmi nyelv” alatt. Az iskolai tannyelvként használt normatív nyelvváltozaton „az irodalomban általánosan használt helyesírású”, valamint a rendeletet kiadó minisztérium által jóváhagyott változat értendő.⁹⁰

1939. január 1-jétől a Volosin kormánya újabb lépést tesz az önállóvá válás felé: hivatalosan is engedélyezi a *Kárpáti Ukrajna* megnevezés használatát a *Podkarpatszka Rusz* mellett. Az 1939. március 15-i szojm elfogadja

⁸⁷ Левенець: *Закарпаття...* (2008) i. m. 294. o.; *Kárpátalja 1919–2009...* (2010) i. m.; *Закарпаття 1919–2009 років...* (2010) i. m.

⁸⁸ Az 1868:XXXVIII. tc.-re való hivatkozás azért figyelemre méltó, mert azt az elfogadása idején az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó Magyar Királyság országgyűlése fogadta el, a magyar törvények hatálya azonban 1919-től nem terjedt ki az 1938 novemberében még Csehszlovákiához tartozó, ám éppen az önállósodás útján járó Podkarpatszka Rusz területére.

⁸⁹ „В школах, основаних для дітей українських (руських, себто малоруських) мовою навчання має бути мова українська в її літературній формі.”

⁹⁰ Eredetiben: „Під мовою навчання у школах (українських-малоруських) згідно великоруських треба розуміти літературну мову українську (малоруську), згідно літературну мову великоруську з правописом у літературі загально вживаним і Міністерством Культу, Шкіл і Народної Освіти одобреним.” Az államnyelvről szóló rendeletet és ezt a dokumentumot egy napon fogadták el és tették közzé.

az Alkotmányt, mely kodifikálja a szuverén állam kikiáltását (1. §), melynek államnyelve az ukrán (4. §).⁹¹

A régió Magyarországhoz való visszacsatolását követően Volosin már nem tartózkodik szülőföldjén. Ekkor a magyar kormány célja – geopolitikai okokból⁹² – a kis ruszin nemzet önállóságának megteremtése volt. Ebben kiemelt szerep jutott az önálló ruszin nyelv és annak irodalmi változata kidolgozásának. Ennek a célnak alárendelve készült az új ruszin grammatika is, melyet a nyelvi sztenderdizáció és kodifikáció alapjának szántak.⁹³

⁹¹ Az eredeti szöveg szerint: „§ 4. Державна мова Карпатської України є українська мова.”

⁹² Kozma Miklós *Az ukrán kérdés Kárpátalján* című munkájában ezt olvashatjuk: „Magyarországnak nem érdeke semmiféle divergáló politika, tehát a kárpátaljai rutén népet, mely történelmi, földrajzi és vallási okokból különélő kisebb népcsoport, nem akarja sem nagyorosz, sem ukrán irányban fejleszteni, mert mindkét irány politikailag egyaránt a határon túlra tendál. Földrajzi adottságok, gazdasági érdekek, valamint az a körülmény, hogy az északi szláv népek közül a lengyel mellett a rutén nép az, amely katolicizmusa révén teljesen nyugati orientációjúvá lett, meg akarja tartani különálló népi és vallási mivoltában, úgyhogy jövőjét és boldogságát a Kárpátoktól délre keresse”. A térség szláv népekkel kapcsolatos politikájának helyzetelemzése után egyértelműen jelöli ki Kozma a magyar álláspontot és érdekeket: „Amikor Magyarország Kárpátalját visszacsatolta, a kárpátaljai politikában természetsszerűleg változásnak kellett bekövetkeznie. Ez a változás nem lehetett más, mint folytatása a sok száz éves múltnak, amely egyedül vette tekintetbe a rutén népi érdeket és öncélúságát. Ez az álláspont pedig az, hogy a rutén nép nem nagyorosz és nem ukrán, öncélú, bár kisszámú, de önálló vallással, népi érdekekkel bíró, nyugat felé orientált egyházi kapcsolatú szláv nép, amelynek egyetlen érdeke, hogy önmaga népi érdekeit kifejlesztve tényező maradjon. Mihelyt ukrán vagy nagyorosz, eltűnik egy nagy tengerben és népi léte megszűnik. E népi érdeke teljesen fedi a magyar politikai érdeket, mert ez a pont a rutén népet a Kárpátok koszorúján belül Magyarországhoz csatolva tartja anélkül, hogy egyéniségéből, vallásából, nyugati orientációjából kivetköztetné.” A magyar állami érdekekkel ellentétes volna egy független Ukrajna megalakulása, vallja a kor nemzetközi politikájában és a diplomáciában is otthonosan mozgó Kozma, hiszen egy független ukrán nemzet „30 millión felüli tömegével befolyást gyakorol a szomszédos Kárpátaljára és azonnal vonzó hatást kezd kifejteni”. Ebben a helyzetben a magyar kormányzat elvileg a nagyorosz irányt is támogathatná, veti fel a lehetőséget az elemző, majd el is veti ezt az utat. „A magyar kormány a Szent István-i állameszme, a rutén nép és a görög katolikus vallás érdekében egyaránt azt a politikát igyekszik csinálni, hogy a rutén nép eredeti önállóságában és vallásában megmaradjon, és ami pravoszlávia itt kialakult, azt visszatérítse a görög katolikus egyház kebelébe. Ennek a gondolatnak és keresztülvitelének legnagyobb ellensége az ukrán politika.” Kozma: *A visszacsatolt Kárpátalja* (2009) i. m. 248–254. o.

⁹³ Sztenderdizáció: az a folyamat, melynek során egy nyelvet valamilyen módon kodifikálnak, azaz kialakítják (kialakul) annak sztenderd (irodalmi) nyelvváltozata.

1940 nyarán Ungváron jelent meg a *Грамматика угорусского языка для середних учебных заведений*⁹⁴ [Magyarorosz nyelvtan a középszintű oktatási intézmények számára] című kiadvány. Perényi Zsigmond báró kormányzói biztos Teleki Pál miniszterelnöknek írott levelében úgy vélte, a grammatika „egyrészt megszünteti a két évtized óta tartó kárpátaljai nyelvi harcot (melyet a cseh kormány sokszor mesterségesen szított), s így ruténjeinknek lehetőséget ad arra, hogy a maguk anyanyelvét egységesen fejlesszék tovább, másrészt akadályt emel a külföldi (ukrán, nagyorosz) nyelvek használata következtében érezhető elidegenedő hatásnak is”.⁹⁵ Marina Gyula vallás- és oktatásügyi osztályvezető írt előszót a kiadványhoz (emiat sokan Marina-féle nyelvtanként emlegették a kiadványt).⁹⁶ Ebben kitért a helyi ruszin „népnyelv” jogaira, kiemelte a nyelvtan jelentőségét, és szükségesnek tartotta a Volosin által 1907-ben és 1919-ben kiadott nyelvtanokban foglalt elvekhez való visszatérést.

A ruszin irodalmi nyelv kodifikálásában jelentős lépés volt az 1941-ben kiadott Harajda-féle nyelvtan is.⁹⁷ A kötethez írott bevezetőjében a szerző megjegyzi, hogy célja olyan grammatika összeállítása, amely a közös nyelvjárási formákra építve kíván a nép számára a lehető leginkább érthető nyelvváltozatot kodifikálni, s egyúttal mintaadóvá válni a könyvkiadás számára. Az előszóból azt is megtudhatjuk, hogy a szerző által kodifikálni kívánt nyelvváltozat valamiféle kompromisszum a helyi nyelvi változatok között. Fő szerkesztési elve az etimologikus, és csupán a végződésekben követi a beszélt nyelvet. Ugyanakkor az élő beszélt nyelvet tekinti mintájának,

Kodifikáció: az a folyamat, melynek során a nyelv elemei közül kiválasztásra kerülnek a nyelvtanból, a szókészletből azok a változatok, amelyek ezt a nyelvváltozatot együttesen jellemzik. A kodifikáció eredményeit rendszerint nyelvtanok (grammatikák) és szótárak, helyesírási szabályzatok foglalják össze. Lásd Peter Trudgill: *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó, 1997, 23–24., 128. o.

⁹⁴ *Грамматика угорусского языка для середних учебных заведений*. Ungvár, 1940.

⁹⁵ A levelet idézi Marina: *Ruténsors...* (1977/1999) i. m. 144. o.

⁹⁶ Olyannyira, hogy maga Marina is így említi az Amerikai Egyesült Államokban készült emlékirataiban: „Marina-féle Grammatika”. Lásd: uo. 143. o.

⁹⁷ Гарайда / Harajda: *Грамматика руського языка* (1941) i. m. A nyelvtan reprint változatát Iván Petróczi szerkesztésében és előszavával, a Kárpátalja politikai életében jelentős szerepet betöltő Ivan Baloga támogatásával ötezer példányban újra kiadták 2009-ben Ungváron. A grammatika részletes elemzését lásd: Дзендзелівський Йосип: I. А. Гарайда як філолог і громадський діяч. In: *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород, 1993. 142–156. o.; уő: Гарайда як філолог. *Acta Hungarica* 1996/1997, VII/VIII. 144–167. o.

melyen a helyiek érintkeznek egymással. Megjegyzi továbbá, hogy senki sem gátolja abban a helyi ruszin értelmiséget, hogy más szláv nyelveket sajátítson el, de a saját anyanyelvének megtanulását sem tilthatja meg senki.

A „Нова Недѣля” [Új Vasárnap] című lap 1941. július 6-i számából arról értesülhetünk, hogy Marina Gyula, a Kárpátaljai Kormányzóság tanügyi biztosa értékelte az újonnan kiadott ruszin nyelvtant. Marina álláspontja szerint a grammatika – eltekintve kisebb-nagyobb hiányosságaitól, melyeket az újabb kiadásokban ki kell javítani – Volosin 1907-ben kiadott nyelvtanán alapul, ám helyenként meghaladja azt.⁹⁸

A 20. század első felének nyelvi viszonyait a régióban Shevelov a következőképpen jellemzi: „A nyelvi káosz, kétségkívül, létezett, de ennek nem kell túl nagy jelentőséget tulajdonítani. A három nyelvi csoport – ruszinok, ukránok és oroszok – valójában nem állt olyan messze egymástól, mint ahogyan a polemikus írásokból tűnhet. Tiszta ukrán irodalmi nyelven nem adtak ki szinte semmit, irodalmi orosz nyelven alig valamit, főként a nem helyi származású szerzők műveit. Gyakorlatilag minden kiadvány tartalmazott helyi nyelvjárási elemeket, a különbség közöttük csupán ezek arányában volt. Ebben a tekintetben a »ruszin nyelv« hagyományos változatának eltűnése nem attól függött, hogy elvetették ezt a változatot, hanem attól, hogy a különböző szövegekben más-más nyelvvvel szintetizálódott. Ez volt a valódi – vagy ukrán, vagy orosz – irodalmi nyelvhez vezető kárpátaljai út.”⁹⁹ Ezen az úton Volosin nyelvi vonatkozású munkái máig állandó hivatkozási pontot jelentenek, fontos kilométerkövek.

A mai Kárpátalja területén évszázadok óta abszolút többséget alkotó, eredetileg a Kárpátok északkeleti oldaláról származó keleti szláv népcsoport nyelvének és nemzeti identitásának kérdése máig politikai, történeti és nyelvészeti polémiák tárgya. A vidék kapcsán egész egyszerűen megkerülhetetlen a ruszin nemzetiség és nyelv kérdése.¹⁰⁰

⁹⁸ Lásd Капраль Михаил: *Русинський дайджест 1939–1944*. III/1. Кроника. Тексты з ужгородських новинок „Нова Недѣля” и „Карпатска Недѣля” 1939–1941 гг. Nyíregyháza, 2010. 210. o.

⁹⁹ Az idézet forrása angolul: Shevelov, George Y. *The Language Question in the Ukraine in the Twentieth Century (1900–1941)*. *Harvard Ukrainian Studies* XI. 207. o.; ukránul: Шевельов: *Українська мова...*, 260. o.

¹⁰⁰ Lásd pl. Чучка Павло: *Русинська мова*. In: *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2000. 526–527. o.; Jennifer Dickinson: *Languages for the market, the nation, or the margins: overlapping ideologies of language and identity in Zakarpattia*. *International Journal of the Sociology of Language* 201 (2010) 53–78. o.; Taras Kuzio: *The Rusyn question in Ukraine: Sorting out fact from fiction*. *Canadian Review of Studies in Nationalism* XXXII (2005) 1–15. o.; Hugo Lane: *Rusyns*

A ruszinokkal kapcsolatos mai hivatalos ukrainai akadémiai kánon kialakulásában szerepe volt Volosin munkásságának is. A mai Ukrajna hivatalos álláspontja szerint a ruszinok az ukrán nemzet egyik néprajzi csoportja, az általuk beszélt nyelv pedig az ukrán egyik nyelvjárása. Az akadémiai kánon szerint a ruszinok az ukránság részét képezik. Vannak olyan kutatók, akik a modern ruszin mozgalmat egyértelműen politikai indíttatásúnak,¹⁰¹ törekvéseiket Ukrajna integritását fenyegető szeparatizmusnak,¹⁰² a ruszinokat pedig pszeudokisebbségnek tekintik.¹⁰³ Mások egyszerűen úgy vélik, a ruszin identitásnak sem etnikai, sem néprajzi, sem nyelvi alapja nincs.¹⁰⁴ Olyan állásponttal is találkozhatunk, mely a ruszin mozgalom mögött az egykori szovjet

and Ukrainians Yesterday, Today and Tomorrow: The Limitations of National History. *Nationalities Papers* 29 (2001) 689–696. o.; Paul Robert Magocsi: *The Rusyns of Transcarpathia. Minorities in Central and Eastern Europe*. London, 1993; Jiří Nekvapil: On the relationship between small and large Slavic languages. *International Journal of the Sociology of Language* 183 (2007) 141–160. o.; Мельник Світлана – Черничко Степан: *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород, 2010. 100–103. o.; Савойська Світлана: *Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації*. Київ, 2011. stb.

¹⁰¹ Pl. Панчук Май: Політичне русинство в Україні. *Політична думка* 2–3 (1995/6) 116–123. o.; Майборода Олександр: *Політичне русинство: Закарпатська версія периферійного націоналізму*. Київ, 1999; Мишанич Олекса: *Політичне русинство: історія і сучасність. Ідейні джерела закарпатського регіонального сепаратизму*. Київ, 1999; Балега Юрій: *Політичне русинство і будівництво української держави*. Ужгород, 2003; уб: *Політичне русинство, або Феңічко-Бродіівські привиди на Закарпатті*. Ужгород, 2010; Мушинка Микола: Політичне русинство на сучасному етапі. *Персонал* 1 (2010) 101–109. o.; Піпаш Володимир: Політичний підтекст русинського питання. *Регіоналістика* 1 (2011) 36–38. o. stb.

¹⁰² Pl. Zan Mihajlo: Etnikai folyamatok Kárpátalján. In: *Kárpátalja 1919–2009...* (2010) i. m. 441–448. o.; Зан Михайло: Етнічні процеси на Закарпатті. In: *Закарпаття 1919–2009 років...* (2010) i. m. 504–513. o.; Шевчук Галина – Трач Надія: Мовна політика після помаранчевої революції. *Містечіум* 37 (2009) 101. o.; Піпаш Володимир: Політичний підтекст „русинського питання” на Закарпатті. *Закарпаття онлайн* 2012. febrúár 2. <http://zakarpattya.net.ua/Blogs/92501-Politychnyi-pidtekst-rusynskoho-pytannia-na-Zakarpatti> stb.

¹⁰³ Pl. Євтух Володимир – Трощинський Володимир – Галушко Кирило: *Етносоціологія: терміни та поняття*. Київ, 2003. 92. o; Марчук Наталія: Історичні умови та особливості формування етнокультурної самосвідомості русинів Закарпаття в радянську добу. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія* 4–5 (2011) 129–136. o.

¹⁰⁴ Pl. Майборода Олександр та ін.: *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ, 2008; Левенець: *Закарпаття...* (2008) i. m.; Марчук: *Історичні умови...* (2011) i. m. stb.

KGB-t látja,¹⁰⁵ illetve az Egyesült Államok, Oroszország, Magyarország és Szlovákia összeesküvő politikáját fedezi fel.¹⁰⁶ Akadnak olyan elemzők is, akik „a ruszin nacionalizmus visszatéréseként” mutatják be az 1980-as évek végének, 1990-es évek elejének időszakát,¹⁰⁷ továbbá a perifériális, provinciális nacionalizmus megnyilvánulásaként,¹⁰⁸ potenciális konfliktusforrásként értékelik a feléledő ruszin identitást.¹⁰⁹ Az ukrán nyelvészet Kárpátalja keleti szláv nyelvváltozatait az ukrán nyelv délnyugati nyelvjárási régiója kárpátaljai nyelvjárási csoportjának tekinti.¹¹⁰

A régió többségét alkotó lakosság nyelvi hovatartozása kapcsán máig tartó polémiát a laikusok nagy része meglepetéssel szemléli. Sokan a nyelvészek közül sem értik, hogyan lehetséges az, hogy egyesek nem hajlandók tudomásul venni a ruszin nyelv kapcsán megfogalmazott érveiket. A nyelv és a nyelvváltozat nemcsak nyelvészeti, hanem társadalmi, politikai, kulturális és történeti kifejezés is egyben. Ha a *nyelv vagy nyelvjárás?* kérdésben konfliktus merül fel, „nyelvészeti alapon az ilyesfajta konfliktusokat soha nem lehet megoldani.”¹¹¹ „A »nyelv vagy nyelvjárás« kérdést társadalmi-politikai (azaz nem nyelvszerkezeti) alapon szokás eldönteni.”¹¹² A *nyelv versus nyelvjárás* témakörben tehát a politika megkerülhetetlen.¹¹³ Mindez arra mutat rá,

¹⁰⁵ Pl. Балега: *Політичне русинство...* (2010) i. m. 136. o.; Піпаш: *Політичний підтекст...* (2012) i. m.

¹⁰⁶ Pl. Балега: *Політичне русинство...* (2003) i. m. 139. o.; Савойська: *Мовно-політичний сепаратизм...* (2011) i. m. 289. o.; Піпаш: *Політичний підтекст...* (2012) i. m.

¹⁰⁷ Smith, Raymond A.: *Indigenous and Diaspora Elites and the Return of Carpatho-Ruthenian Nationalism, 1989–1992. Harvard Ukrainian Studies Vol. XXI (Number 1–2/1997)* 141–160. o.

¹⁰⁸ Майборода: *Політичне русинство...* (1999) i. m.

¹⁰⁹ Панчук: *Політичне русинство...* (1995) i. m.; Нагорна Лариса: *Регіональна ідентичність...* (2008) i. m. 310. o.; уб: *Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань*. Київ, 2011. 230. o.; Савойська: *Мовно-політичний сепаратизм...* (2011) i. m. 285–300. o.

¹¹⁰ Lásd pl. Чучка: *Русинська мова* (2000) i. m.; Німчук Василь: *Закарпатський говір*. In: *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2000. 174–176. o.; Кочиш Михайл: *О русинском как литературном языке*. In: *In memoriam István Udvari (1950–2005)*. Nyíregyháza, 2011. 189. o.; Савойська: *Мовно-політичний сепаратизм...* (2011) i. m. 285–286. o. stb.

¹¹¹ Crystal, David: *A nyelv enciklopédiája*. Budapest, Osiris, 1998. 40. o.

¹¹² Cseresnyési László: *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2004. 129. o.

¹¹³ Erről bővebben lásd: Einar Haugen: *Dialect, Language, Nation. American Anthropologist* 68, 1966/4. 922–935. o.; Heinz Kloss: *Abstand languages and Ausbau languages. Anthropological Linguistics* 1967/9. 29–41. o.; Stephen Barbour: *National*

hogy a ruszinok nemzeti közösségként való elismerése és az önálló ruszin nyelv kérdése nem nyelvtudományi és nem is jogi, hanem politikai és kulturális kérdés. Nincsenek ugyanis nyelvtudományi kritériumok annak eldöntésére, mi nyelv és mi nyelvjárás, nem lehet tehát nyelvészeti szempontból megerősíteni vagy megcáfolni sem azt az állítást, hogy a ruszin az ukrán nyelvjárásai közé tartozik, sem pedig azt, hogy az ukrántól független önálló nyelv. A Kárpátalján használatos keleti szláv nyelvváltozatok hovatartozása kapcsán kialakult viták (nyelv)politikai vonatkozása tehát a fentiek alapján egyértelmű. Pont úgy, mint ahogyan politikai és kulturális kérdés volt alig valamivel több, mint százötven esztendővel ezelőtt az, hogy az ukrán nyelv valóban önálló nyelv-e, vagy csupán az orosz egyik nagy nyelvjárása.

„... önbizalmat jelentene...”

Kárpátalja a revíziós időszak magyar politikai retorikájában

FEDINEC CSILLA

Az 1918. március 3-i breszt-litovszki békével a központi hatalmak, közte Ausztria-Magyarország elismerte a formálódó ukrán államot, ám csak az Oroszországtól elszakadó területek esetében. Saját határainak védelmében a többi ukrán terület függetlenedési törekvéseinek megakadályozására Lengyelország újjászületését támogatta. Azonban már Károlyi Mihály kormánya is fontosnak tartotta a ruszin kérdést, hiszen létrehozta az ország egyetlen autonóm területét, amit a szocialista Magyarország is elismert, sőt, Garbai Sándor kormánya közvetített a kelet- és nyugat-ukrán köztársaság egyesítése érdekében, amit Szovjet-Oroszország fegyveres beavatkozással akadályozott meg, ráerőszakolva a bolsevik hatalmat a Szovjet-Ukrajnának elnevezett területre.¹

Az 1918–1919 fordulóján, két és fél hónap leforgása alatt három néptörvény foglalkozott a magyarországi kisebbségek autonómiájával: az 1918. évi X. néptörvény „A Magyarországon élő ruszin (rutén) nemzet autonómiájáról”, az 1919. évi VI. néptörvény „A magyarországi német nép önrendelkezési jogának gyakorlásáról”, valamint az 1919. évi XXX. néptörvény „Tótország – Slovenská Krajna – önkormányzatáról”.² A dokumentumokat a Jászi Oszkár vezette nemzetiségi minisztérium dolgozta ki, bár – az első kivételével – elfogadásukra Jászi lemondása után került sor, a tényleges végrehajtás esélye nélkül. Ekkorra a szlovákok az 1918 októberében kikiáltott csehszlovák államba tartoztak, illetve napokkal a ruszin autonómiatörvény elfogadása után T. G. Masaryk csehszlovák köztársasági elnök újévi elnöki szózatában már bejelentette, hogy a kárpátaljai ruszinok Csehszlovákiához csatlakoz-

¹ *Українська державність у XX столітті. Історико-політологічний аналіз.* Київ: Політична думка, 1996. <http://litopys.org.ua/ukrxx/zmist.htm>

² Balogh Sándor (főszerk.) Sipos Levente (szerk.): *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993.* Budapest: Napvilág, 2002. 216–217, 218–219, 221–223. o.

nak.³ Röviddel ezután az ungi részek a csehszlovák katonaság fennhatósága alá kerültek, és megkezdődött a csehszlovák közigazgatás berendezkedése, hónapokkal a saint-germaini békeszerződés aláírása előtt.

Jászi a ruszin autonómiát tartotta különösen fontosnak. Csécsy Imre-hez Oberlinből 1938. november 20-án írt levelében erről így fogalmazott: a ruszka krajnai „autonómiának inkább morális, semmint gyakorlati jelentősége volt az én szememben. Látva, hogy a szlovákok és a románok már kötve voltak határon túli szerződéseikkel, legalább a leggyengébb féllel akartam megegyezést csinálni, hogy igazoljam a népköztársaság komoly és becsületes szándékát a nemzetiségi önkormányzatot illetőleg. Hogyha majd a békeszerződésre kerül a sor, megmutathassuk az Antantnak, hogy ígéreteinket komolyan vesszük, s a problémát meg tudnánk oldani a régi határok között is. Persze azt is tudtam, hogy feldarabolásunk már akkor el volt határozva”.⁴

A tizenkét paragrafust tartalmazó X. néptörvény már a címében meghatározza, hogy „a Magyarországon élő ruszin (rutén) nemzet” autonómiáját biztosítja, a 10. § a „ruszin politikai nemzet”-ről beszél. A Jászi-féle néptörvény kapcsán – szemben a megelőző időszakban használatos (latin) rutén etnonimával – a (szláv) ruszin etnonima⁵ kerül előtérbe, ami felfogható gesztusgyakorlásnak „szlávságuk” elfogadása irányába, az erőltetett magyarosítással szemben.

Mindhárom néptörvény említi az autonóm területeken élő „kisebbséget”, amelyen nyilvánvalóan elsősorban a magyarokat kell értenünk, akik a számbeli kisebbségbe kerüléssel továbbra sem „kisebbségek”, hanem a „nemzet” tagjai. A magyarság országhatároktól független egységéről Jászi a Farkas Geizához 1933. október 16-án írt levelében így fogalmaz: „... bár a magyarsággal szemben sok igaztalanság történt, a magyarság erkölcsi integritását senki kétségbe nem vonta.”⁶

Miután Magyarországon megtörtént a kommunista hatalomátvétel, az 1919. április 2-i XXVI. sz. rendelet – az ún. ideiglenes alkotmány – már foglalkozott a nemzetiségekkel. A Tanácsköztársaság által június 23-án elfogadott és június 28-án kihirdetett alkotmány az országban élő „minden nemzet”-ről beszél, különjogokat a németek és a ruszinok tekintetében állapított

³ Szarka László: *Kisebbségi léhelyzetek – közösségi alternatívák*. Budapest: Lucidus, 2004. 79–80. o.

⁴ *Jászi Oszkár válogatott levelei*. Összeáll.: Litván György, Varga F. János. Budapest: Magvető, 1991. 420. o.

⁵ Bonkáló Sándor: *A rutének (a ruszinok)*. Basel – Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, [1996]. 13, 58–59. o.

⁶ *Jászi Oszkár válogatott levelei* (1991) i. m. 349. o.

meg: „A német többségű és ruszin többségű magyarországi összefüggő kerületeket a Tanácsköztársaság alkotmánya már ezúttal is német, illetőleg ruszin nemzeti kerületeknek ismeri el.”(87. §)⁷ Ám az alkotmány tervezetének vitájában az hangzott el, hogy valójában a nemzetiségi jogok nemcsak a megnevezett etnikumokra, hanem minden magyarországi nemzetiségre vonatkoznak. „Itt mi nem gyámkodunk más nyelvű nemzetek felett [...] A nemzeti műveltség minden egyes nemzetnek saját joga.”⁸

Az újabb fordulat utáni időszak kormányaiban Bleyer Jakab volt a nemzeti kisebbségek minisztere, egész a kisebbségi minisztérium felszámolásáig.⁹ Az 1919. augusztus 19-i minisztertanácson arról beszélt, hogy „nem áll a területi autonómia álláspontján [...] de a nemzetiségek jogait kormányhatósági rendelettel el kell ismerni.” Bleyer itt ismertette a néhány nappal később, augusztus 21-én kibocsátott rendeletet a nemzeti kisebbségek egyenjogúsításáról (1919. évi 4.044. M. E. sz. rendelet). Érvélese szerint „az 1868. évi nemzetiiségi törvényt bizonyos tekintetben realisabbá tette”, nem tudja elfogadni, „nem akceptálja”, hogy „a Jászi-féle törvény »nemzeteknek« nevezte a kisebbségeket”. Az időszakban egyértelmű a visszatérés a rutén etnonima használatára.

A trianoni békeszerződés aláírása után is néhány hónapig közvetlen téma a rutén kérdés. A Simonyi-Semadam-kormány időszakában, az 1920. június 12-i minisztertanácsai ülésen Teleki Pál külügyminiszter gazdasági érvekre hivatkozott (ahogy később, 1938 őszén is): „... az úgynevezett rutén felföld gabonatermése az ott élő lakosság szükségletének fedezésére köztudomászerűen nem elegendő. Ennek a helyzetnek a következménye, hogy teljesen megbízható jelentések szerint a rutén lakosság különösen az úgynevezett Verhovinákon lakó nép igen súlyos élelmezési nehézségekkel küzd [...] A magyar alföldhöz vezető gazdasági utakra, valamint a rutén nép élelmisszükségleteinek innen való kielégítésének lehetőségére akkor irányulna rá legvilágosabban a figyelem, ha a magyar kormány a békefeltételekben megszabott magyar–rutén határ mentén élelmi, illetőleg gabonaraktárakat állítana fel. E raktárakból és azok felállításáról tudomást szerző s élelemért oda áramló lakosság méltányos ár mellett szerezhetne be főleg tengerit és szalonnát. Amennyiben a cseh kormány megakadályozná a lakosságot abban, hogy a raktárakból élelmiszercikket vásároljon, a nép hangulata kétségtelenül a legnagyobb szenvedéllyel fordulna a fennálló helyzet ellen, mivel

⁷ *A magyar állam és a nemzetiségek* (2002) i. m. 230–231. o.

⁸ Uo. 231.

⁹ Fata Márta: Bleyer Jakab nemzetiségi koncepciója és politikája (1917–1933). *Regio*, 1994/1. 175–190. o.

ugyancsak az akció célja volna biztosítva.” Az indoklás szerint: „Kétségtelen, hogy az akció megerősítene a rutén népet a magyarsághoz való történelmi hűségben, hatékonyan ellensúlyozná a cseh részről megindított agitációt és hatását éreztetné abban az állásfoglalásban, amelyre a rutén népnek részére biztosított autonómia keretében alkalma van.”¹⁰

Figyelemre méltó, hogy a trianoni békeszerződés ratifikálását megtárgyaló minisztertanácsi ülésen is téma volt a „rutén” kérdés. A minisztertanács Teleki Pál kormányfő elnökletével megtartott 1920. november 13-i ülésének napirendje: a trianoni békeszerződés ratifikálása, Ruszka Krajna ügye, és – ilyen körülmények között – a kormány lemondásának kérdése (az utóbbit a Horthy Miklós kormányzó nem fogadta el).¹¹ A versailles-i rendszer „legigazságtalanabb békéje”, a trianoni szerződés Magyarország minden addigi külpolitikai törekvését háttérbe szorította, az ettől kezdve egyetlen célnak, a revíziónak volt alárendelve. Ebbe a kontextusba került Kárpátalja kérdése is. Magyarország kereste nemzetközi szintén a szövetségeseket a revízióhoz. Az 1920-as években Olaszország, az 1930-as évek fordulójától pedig Németország is szembefordult a versailles-i renddel. A német diplomáciai fordulat különösen Adolf Hitler hatalomra jutása (1933) után vált egyértelművé. Az 1935-ös szovjet–francia szerződés aláírásával, valamint 1936-ban az antikomintern paktum létrejöttével Európa és a világ ismét kezdett két egymással szemben álló nagy blokká alakulni. 1936-ban a német csapatok bevonultak a rajnai demilitarizált övezetbe, s Hitler még ugyanabban az évben kiválasztotta a következő célpontokat: Ausztriát és Csehszlovákiát.

A müncheni egyezmény végrehajtásának napjaiban, a szlovák autonómia megadásával párhuzamosan, Kárpátalján október 11-ével megalakult az autonóm kormány Bródy András miniszterelnökkel az élen. Az 1938. szeptember 29-ei müncheni egyezmény záradékában szereplő javaslat alapján 1938. október 9. és 13. között Komáromban sorra kerülő magyar–csehszlovák tárgyalásokon már jelen volt Kárpátalja képviselője. A sikertelen komáromi tárgyalások után 1938. november 2-án Németország és Olaszország döntést hozott Cseh-Szlovákia és Magyarország közötti államhatár etnikai alapú

¹⁰ Magyar Országos Levéltár (MOL), K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1920. június 12. „Az Országos Menekültügyi Hivatal megbízása a magyar–rutén határmenti élelmiszerakció lebonyolítására”. (Itt és a továbbiakban a jegyzőkönyvek forrása: <http://www.digitarchiv.hu/>)

¹¹ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1920. november 13. „A nyugat-magyarországi helyzet kérdésében állásfoglalás”; „A Ruszka-Krajnai állapotok ismertetése”; „A miniszterelnök vádindítványa saját maga ellen és a kormány lemondásának kérdése”.

módosításáról. Az első bécsi döntés nyomán a magyar hadsereg november 9-én vonult be Beregszászba, és november 10-én Munkácsra és Ungvárra, a podkarpatszka ruszi kormány Ungvárról Husztra tette át a székhelyét.

Vaszip Grendzsa-Donszkij, a korszak ismert közéleti személyisége naplójának november 1. és 9. közötti bejegyzései arról adnak képet, hogy egy kormányközeli személy miként élte meg az „evakuálás” időszakát Ungváron és útbán Husztra. November 1.: „Senki nem tudja, mire megy ki pontosan a bécsi döntés, de annyi már bizonyos, hogy a Csap – Beregszász – Újlak vonal elveszett. [...] Ungvárra érkezett Vaszip Gredit, a Proszvita Kultúregyesület beregszászi elnöke: hova evakuáljon és mivel? [...] Menekülni muszáj, a beregszászi magyarok fenyegetőznek [...]”. November 2.: a miniszterelnökségen rádión próbálja elcsípni az „ellenséges propaganda” híreit, hogy minél előbb tudomást szerezzen a történetekről. A Magyar Rádió bemonatója nem túl bizakodó, ami reményeket kelt. Végre megszólalt Imrédy Béla miniszterelnök. Grendzsa-Donszkij tolmácsolja a hallottakat Julian Révay miniszternek. Ezután együtt meghallgatják a prágai rádió híreit. Révay és [Oleg] Svátek tábornok zárt ajtók mögött éjfél után is az evakuálásról tárgyal. November 3.: az árak rögtön az egekbe szöktek. Egyetlen teherautó annyira vállat csehországi fuvar, amennyiért előző nap még egy kisebb házat lehetett venni. A magyarok a környező falvakból is feljönnek Ungvárra és kihasználják a menekülők nehéz helyzetét, potom pénzért vásárolják fel értékeiket. A miniszterelnökségről a drága bútorok egy részét a hivatalnokok inkább baltaával felvágják vagy az udvarra viszik, s miután benzinnel leöntötték, felgyújtják. Az egész városban alkoholtilalom van, a magyarok mégis isznak és csoportokba verődve randalíroznak az utcákon. November 4.: a magyarok kérik Révay minisztertől, hogy felállíthassák a Magyar Gárdát a rend fenntartására és hogy kitűzhessék a ruhájukra a nemzeti színű kokárdát. Az engedélyt megkapják, de a fegyverviselés tilos. Szomorú, hogy néhányan a ruszinok közül is magyar trikolórral a mellükön járnak a városban. November 5.: két magyar megtámad egy katonát a városban, aki előrántja a törét és leszúrja az egyiküket. A felelőst hiába keresik. Ilyesmi nem történne, ha nem lenne pattanásig feszült a helyzet. A kormány el akarja költöztetni a nyomdát is, a magyarok azonban nem akarják hagyni, azt mondják, hogy állami (tehát magyar) tulajdon. November 6.: telefonáltak Prágából, hogy érkezik Volosin; Ungvárról azt mondták neki, hogy ne Ungvárra jöjjön, hanem rögtön Husztra, mert nem biztonságos számára a város, mióta Bonkáló Sándor szégyenletesen megszólalt a Magyar Rádióban és azt mondta, hogy Volosin nélkül „Északkelet-Magyarország” („Így nevezik a magyarok Kárpáti Ukrajnát”) már Szent István koronája alá tartozna. November 7.: nagy nehézségek

arán sikerült szerezni egy teherautót, hogy a Proszvita könyvtárát Husztra vigye; diákok pakolják a könyveket, amikor megjönnek Bródy és Fenczik hívei és rátamadnak a fiatalokra azzal, hogy a vagyont nem vihetik el Ungvárról. November 8.: Grendzsa-Donszkij elindul Husztra; Munkácson megy keresztül, amely már nem Mukacsevo, hanem Munkács, koszos város, tiszta kelet, zömében zsidók lakják; betért egy fogadóba, de a magyar felszolgáló nem akarta megérteni, mit mond neki ukránul; Beregovo is már Beregszász lett. November 9.: Grendzsa-Donszkij csodálkozik Edmund Bacsinszki miniszteren, hogy nem ukránul beszél, hanem továbbra is a falusi mismás nyelvet használja. Volosin beszámol arról, hogy személyesen beszélt Hitlerrel, aki azt mondta: 1920 előtt elvesztették egész Ukrajnát, most meg sajnálnak két várost. Volosin válasza: nekigyürkőzünk és dolgozunk tovább.¹²

A komáromi tárgyalások alkalmával Magyarország csak Szlovákiát tekintette tárgyalási partnernek, Kárpátaljával kapcsolatban népszavazást követelt, amit osztott Bródy miniszterelnök is.¹³ Október 21-én az Első Központi Ukrán Nemzeti Tanács kiáltványban tiltakozott Bródy elképzelése ellen, hogy Kárpátalját népszavazás útján terelje Magyarország fennhatósága alá. A kiáltvány előkészítésében részt vett a későbbi miniszterelnök, Avgusztin Volosin is, de személyesen nem írta alá, mert úgy vélte, hogy Bródy kabinetjének tagjaként ezt etikátlan lett volna megtenni.¹⁴ Október 26-án Bródyt hazaárulás vádjával letartóztatták, a cseh-szlovák kormány vele együtt lemondatta többek között Fenczik István minisztert is.

Bródy az Autonóm Földműves Szövetség elnökeként került a miniszterelnöki pozícióba. Ez volt az a párt, amelyik már korábbi vezetője, Ivan Kurtyák elnöksége idején is rendszeres anyagi támogatásban részesült a magyar kormányzat részéről, a Magyarország iránti politikai lojalitásért és az autonómia követelések állandó napirenden tartásáért cserébe.¹⁵ Gömbös Gyula magyar miniszterelnök részére 1934. november 24-i keltezéssel készített bizalmas jelentés így értékelte a helyzetet: „Kurtyák Ivan huszti rutén kép-

¹² Гренджа-Донський, Василь: *Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади*. Ужгород: Закарпаття, 2002. Частина перша. З великих днів Карпатської України.

¹³ Вегеш, Микола: *Карпатська Україна. Документи и факти*. Ужгород: Карпати, 2004. 132–133. о.

¹⁴ Йосипенко, Володимир: Зимові сутінки червневих днів. Деякі подробиці перебування Августина Волошина в Лефортово. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 1994/1. 140–147. о.

¹⁵ Angyal Béla: A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között. *Regio*, 2000/3. 133–178. о.

viselő halálával [1933. január 2.] a Magyarországhoz való csatlakozás gondolata meggyengült a rutén nép között.” A „rutén földön” az alábbi három mozgalom él: 1. „pravoszláv nagyorosz mozgalom”. Ezt „görögkeleti pravoszláv papok” és „nagyorosz emigránsok” irányítják. A leventéhez hasonló intézménybe tömörítik az ifjúságot, az irányítók közt sok a volt cári tiszt. Fő törekvésük az Oroszországhoz való csatlakozás. 2. „ukrán–kisorosz mozgalom”. Különösen az értelmiség és a tanulóifjúság körében terjed. Célja az önálló ukrán államon belül egyesíteni az összes „kisoroszt”. 3. „kommunista mozgalom”, ami a leginkább a szegény nép körében van elterjedve. „[...]” egy esetleges későbbi időpontbani népszavazásnál a magyarhú lakosság kisebbségbe kerülhet”.¹⁶ Bródy végig nyíltan beszélt a revízióról; egy 1933 áprilisában tett nyilatkozatában kifejtette: „mi ruszinok [...] minden körülmények között kívánjuk a határrevíziót, mert a Tisza-völgyről és a Máramarosszigetről mi sohasem mondunk le.” Nincs semmi oka, hogy támadjuk a magyarokat, a magyar kultúrát, mert „Podkarpatszka Ruszban ők épp úgy küzdenek autonóm jogaink megvalósításáért, mint mi magunk is.”¹⁷ Miniszterelnökként is tartotta magát folyamatosan képviselt álláspontjához, és úgy vélte, hogy a terület sorsáról népszavazásnak kell döntenie.

Bródy miniszterelnöki kinevezése nem volt meglepetés, hiszen pártja a két világháború közötti időszakban minden parlamenti választás alkalmával erős pozíciókat szerzett.¹⁸ Bródy Magyarországgal való kapcsolata régóta ismert volt, bukását elsősorban a népszavazás nyílt követelése, kormányprogrammá tétele okozta: kormányának harmadik, utolsó ülésén hozott határozat szerint a tartomány területe „egységes” és „oszthatatlan”, hovatartozásáról azonban „népszavazás útján” kell döntenie. Bródy népszavazás-követelése beleilleszkedett a München után felerősödött magyarországi propagandába. A népszavazás elfogadhatatlan volt mind Prága, mind pedig az ukrán irányzat képviselői számára egy nyíltan Magyarország-párti és a helyi lakosság körében hosszú idő óta nagy támogatottságot élvező pártelnök-miniszterelnök kezdeményezésében. Az ukrán irányzat képviselői Julian Révay által figyelmeztették František Chvalkovský cseh-szlovák külügyminisztert Bródy magyarországi kapcsolataira, azt vélelmezve, hogy köze van a határincidensekhez is, és sérelmezték, hogy nem járt közben azok leállítása érdekében.¹⁹

¹⁶ MOL, K 28, ME Nemzetiségi és kisebbségi osztály, 156. csomó, 322. tétel.

¹⁷ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1933. május 19.

¹⁸ Токар, Маріан: *Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939)*. Ужгород: Наш рідний край, 2006. 327–330. o.

¹⁹ Вегеш: *Карпатська Україна* (2004) i. m. 214–218. o.

Bródy utódja Avgusztin Volosin lett, aki a politikai ruszinizmus gondolatával szemben a kárpátaljai szláv őslakosságnak az etnikai ukránsághoz való tartozását vallotta. A csehszlovák demokrácia elősegítette a társadalom polgárosodását, a politikai pluralizmust, a nemzeti érdekérvényesítést, az autonómia lehetőségét azonban kizárta, a plurális demokrácia, a gazdasági növekedés mellett az 1920-as évek végétől a közigazgatás centralizálása is az egységes csehszlovák államba való betagozást szolgálta. Azonban éppen az autonómia halogatása vezetett a politikai közélet radikalizálódásához, a kormányellenes erők megerősödéséhez, ami már az 1935-ös parlamenti választások alkalmával megmutatkozott.²⁰ Az ukrán nemzeti mozgalom megerősödése ellentétes volt a csehszlovák államérdekkel. A Volosin-kormány idején az erősödő ukrán befolyás fokozta az ellentéteket Huszt és Prága között, 1939. március közepén, a magyar hadsereg beavatkozása előtt a cseh(szlovák) hadsereg és a Kárpáti Szics fegyveres konfliktusba keveredett, végképp lehetetlenné téve az összefogást a felvonuló magyar hadsereggel szemben. A Szovjetunió elítélte Csehszlovákia feldarabolását Németország és Magyarország által, viszont később a Szovjetunió is német hozzájárulással szállta meg a galíciai területeket.²¹

Volosin Jozef Tiso oldalán személyesen jelen volt november 2-án a bécsi Belvedere-kastélyban, ahol kihirdették a tengelyhatalmak döntőbíróági határozatát. Az első bécsi döntés az immár Avgusztin Volosin vezette kárpátukrán kormány számára sokkot jelentett, azonban bíztak abban, hogy ezzel Németország és Olaszország immár szavatolta, Magyarország pedig tudomásul vette a maradék Kárpátalja határait.²² Kárpátaljával kapcsolatban Magyarországot azonban az etnikai revízió – a magyarlakta területrészek visszaszerzése – nem elégítette ki. Nyilvánvaló volt ugyanakkor, hogy Kárpátalja nem magyarok lakta területeit Magyarország nem követelheti etnikai alapon. Teleki Pál – a komáromi tárgyalások alkalmával a magyar delegáció egyik vezetője, 1939. február 16-tól miniszterelnök – 1938 novembere után úgy vélte „a nagyhatalmakat nem a történeti érvek (ezeréves ruszin–magyar együttélés, a csehszlovák kormány által elmulasztott autonómia, a «leghűségesebb nemzet» toposza)” fogják a visszacsatolás elfogadására bírni, hanem éppen a „modern” gazdasági és politikai földrajzi érvek, amelyek korrigálják az etnikai határtervezés egyoldalúságát.²³

²⁰ Токар: *Політичні партії Закарпаття...* (2006) i. m. 331. o.

²¹ *Українська державність* (1996) i. m.

²² Кульчицький, Станіслав: *Держава, яка народилася й загинула в один день. День, №50, 19 березня 1999.*

²³ Ablonczy Balázs: *Teleki Pál.* Budapest: Osiris, 2005. 395. o.

A mai magyar történetírás a korabeli kárpátaljai területváltozásokkal kapcsolatban általában az úgynevezett revíziós törvények fogalomhasználatával operál. A revíziós törvényekben – 1938. évi XXXIV. tc. „A Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről”, 1939. évi VI. tc. „A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről”, 1940. évi XXVI. tc. „A román uralom alól felszabadult keleti és erdélyi országrésznek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről”, 1941. évi XX. tc. „A visszafoglalt délvidéki területeknek a Magyar Szent Koronához visszacsatolásáról és az országgal egyesítéséről”²⁴ – a Felvidék, Kárpátalja, Kelet-Magyarország és Erdély, valamint a Délvidék is „elszakított területek”, amelyek közül a bécsi döntésekkel, azaz békés úton „az országgal egyesített területek” esetében „visszacsatolás” történt, a katonai akciókkal pedig „birtokbavétel” ment végbe. Az érintett területek lakosságának etnikai hovatarozására egyik törvényben sincs utalás, minden esetben a vérségi kötelék és a haza iránti hűség motívumai jelennek meg, amit érthetünk a magyarokra és a nem magyarokra egyaránt.

A minisztertanácsi jegyzőkönyvek tanúsága szerint az érintett területekkel kapcsolatban a rendeletalkotás a „visszacsatolás” előtt megkezdődött. Az október 27-i ülésen „a magyarlakta felvidéki területek visszaadása tárgyában” magyar–csehszlovák jegyzékváltások tárgyalása mellett döntöttek a „felszabaduló felvidéki területek polgári közigazgatásának megszervezésével kapcsolatos költségekre” 200 ezer pengő előleg kiutalásáról „előirányzat nélküli kiadás” formájában, illetve „a magyar katonai igazgatás alá kerülő területen” „tényleges szolgálatot teljesítő közszolgálati alkalmazottak” járandóságairól.²⁵ Október 28-án pedig „a cseh megszállás alól előreláthatólag felszabaduló területek” tankönyvellátásáról tárgyaltak, mivel ezen területek „kulturális berendezése kapcsán legelsősorban a tankönyvek kérdése vár rendezésre. Erre a rendezésre már most elő kell készülni, hogy a szükséges tankönyvcserét ezeknek a területeknek birtokbavétele után haldéktalanul foganatosítani lehessen”, tekintettel arra, hogy: „A tankönyvek

²⁴ Itt és a továbbiakban: <http://www.1000ev.hu/index.php>

²⁵ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938. október 27. „Magyarország és Csehszlovákia között a magyarlakta felvidéki területek visszaadása tárgyában Wettstein János prágai követ útján folyamatban lévő jegyzékváltások ismeretése”; „Werth Henrik m. kir. tanácsos, vezérkari főnök részvételével, Pozsony, Nyitra, Kassa, Ungvár, Munkács, Komárom, Érsekújvár, Losonc, Léva, Rozsnyó, Rimaszombat és Beregszász helyzete”.

kicseréléséhez életbevágóan fontos nemzeti érdekek fűződnek.”²⁶ November 3-ától kezdődően a „felszabadult területek”, illetve a „visszacsatolt területek” ügyeit intézik. A november 3-i minisztertanácson hallgatták meg Kánya Kálmán külügyminisztert és Teleki Pál vallás- és közoktatási minisztert az előző napi döntőbíráskodásról, illetve ismertették az első bécsi döntés tartalmát, a felállítandó bizottságok kérdését. Kánya többek között beszámolt arról, hogy „a döntés után Chwalkowsky [František Chvalkovský] csehszlovák külügyminiszter kérte, hogy [Josef] Tiso szlovák miniszterelnök és [Avgusztin] Volosin Kárpátalja miniszterelnöke is megjelenhessenek mielőtt aláírja a hozzájárulást. [Joachim von] Ribbentrop német külügyminiszter ezt feleslegesnek tartotta és nem járult hozzá.” Kánya szavaival következik „a nekünk ítélt területek megszállása”, amivel kapcsolatban Werth Henrik vezérkari főnök tájékoztatott „a csapatok bevonulásának sorrendjéről”.²⁷

A ruszin Kárpátalja kérdése az 1938. október 8-i minisztertanácsi üléstől kezdődően válik külön a magyar Felvidéktől. Ezen az ülésen Imrédy Béla miniszterelnök bizalmas bejelentést tett arról, hogy „a Kárpátaljai akció megszervezésével vitéz Kozma Miklós ny. belügyminisztert, a Magyar Távirati Iroda elnök-igazgatóját bízta meg”.²⁸ November 21-én rendkívüli minisztertanácson bizalmas megbeszélés keretében vitatták meg „a visszacsatolt északkeleti területrészek” és „a vele határos Kárpátalja – ruszin ország” helyzetét. Kánya Kálmán külügyminiszter többek között arról beszélt, hogy „mi Kárpátalja – Ruszinország tekintetében a népszavazást proponáltuk és kértük. [...] Minden informátorunk azt állította eddig, hogy az ottani lakosság 90%-a mellettünk van és mint autonóm területnek Magyarországhoz való csatolását óhajtáná”. A minisztertanács Werth Henrik vezérkari főnök rész-

²⁶ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938. október 28. „A cseh megszállás alól felszabaduló területek tankönyvellátása, az Országos Közoktatási Tanács szerepe”.

²⁷ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938. november 3. „Kánya Kálmán külügyminiszter és gr. Teleki Pál vallás- és közoktatásügyi miniszter üdvözlése a november 2-i bécsi döntőbíróági ítélet után a minisztertanácson való megjelenésük alkalmával”; „Pozsony, Kassa, Nyitra, Munkács és Ungvár helyzete, Chalkowsky csehszlovák külügyminiszter, Tiso szlovák miniszterelnök, Volosin Kárpátalja miniszterelnöke, Ribbentrop német külügyminiszter, gr. Ciano olasz külügyminiszter szerepe, a cseh-magyar területrendezéssel kapcsolatban kiküldendő bizottságok összetételének megállapítása”; „A bécsi döntőbíróági ítélettel kapcsolatos intézkedések megtárgyalása és az új határvonal ismertetése”.

²⁸ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938. október 8. „Javaslat vitéz Kozma Miklós nyugalmazott belügyminiszter, a Magyar Távirati Iroda elnökigazgatója megbízatása a Kárpátaljai akció megszervezésével”.

vételével ezzel kapcsolatos megbeszélés tartalmát „bizalmasnak nyilvánítja és jegyzőkönyvbe való felvételét mellőzni óhajtja”.²⁹ Itt és november 25-én Kánya ismételten felvetette, hogy a „ruszin helyzet” nem magyar–lengyel, hanem német–lengyel probléma: a lengyelek nem avatkozhatnak be reguláris csapatokkal – viszont a rongyos gárdával párhuzamosan lengyel irreguláris csapatok részt vettek a kárpátaljai helyzet destabilizálásában –, mert Németország „a német–lengyel problémák egész sorozatát” vetné fel (Gdansk kérdése, akció kezdeményezése „önálló ukrán ország kialakítása” érdekében stb.).³⁰ December 3-án Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkár beszámolt arról, hogy: „Különböző oldalról beérkezett jelentések szerint a Magyarországhoz visszacsatolt volt ruszinszkoí területen a rutén érdekeltség köreiben kellemetlen hatást váltott ki az a körülmény, hogy a különböző hivataloknál, intézményeknél és iskoláknál alkalmazásban volt és ezen a területen visszamaradt rutén származású tisztviselők és egyéb alkalmazottak közül az ideiglenes közigazgatási szervezet nagyon kevés egyént hagyott meg állásában. Sok panasz érkezik a kiutasítások miatt is.”³¹

Az ukrán szakirodalomban elfogadott, hogy október 9-ről 10-ére virradóra került sor a rongyos gárda első „betörésére” Borzsovánál.³² Grendzsa-Donszkij a következőket írta a naplójába október 11-én: „Tegnap reggel 4 órakor megjelentek vidékünkön a magyar terroristák.” A benei állomás mellett ekrazittal megrongálták a borzsovai vasúti hidat, megölték az őrségben álló katonát, megverték az állomásfőnököt. A Magyar Rádióban azt mondták be, hogy helyi felkelők voltak az elkövetők.³³ Imrédy Béla magyar miniszterelnök szeptember 29-én elvi beleegyezését adta a szabadcsapatok

²⁹ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938. november 21. „Bizalmas megbeszélés a bécsi döntés folytán visszacsatolt északkeleti területrészeknek és a vele határos Kárpátalja-ruszin ország helyzetéről, jelen van Werth Henrik gyalogsági tábornok, titkos tanácsos, a honvéd vezérkar főnöke, Beck ezredes lengyel külügyminiszter álláspontja, Beneš volt csehszlovák külügyminiszter tevékenysége, Gdansk város helyzete, Mussolini álláspontja”.

³⁰ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938. november 25. „Tájékoztatás a ruszin helyzetről, a ruszin–lengyel és német–lengyel problémákról, Gdansk [Danzig] helyzetéről”.

³¹ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1938. november 25. „Javaslat Pataky Tibor államtitkár megbízására azzal, hogy Ungvárra utazzék a legsürgősebb segélyezések és intézkedések megtétele érdekében dr. Korláth Endre kormány megbízott bevonásával”.

³² Idézi: Береш: *Карпатська Україна* (2004) i. m. 144. o.

³³ Гренджа-Донський, Василь: *Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади*. Ужгород: Закарпаття, 2002. Частина перша. З великих днів Карпатської України.

bevetésébe, október 2-án Kozma Miklóstra bízta az akció „politikai vezetését”, a katonai irányítás a Vezérkari Főnökségre tartozott. Október 5-én született meg a kormányhatározat, azonban október 9-én még mindig nem volt meg Imrédy hozzájárulása az akció elkezdéséhez.³⁴ Az Ungváron megjelenő *Kárpáti Magyar Hírlap* így fogalmazott a „terrorakciókkal” kapcsolatban, melyek miatt „tűrhetetlenek a közállapotok”: az Orosz Nemzeti Tanács úgy döntött, hogy „a tarthatatlan állapotokra való tekintettel a magyar csapatokat behívja Husztra és a terrorakciókkal szemben a magyar katonaságtól kér védelmet.”³⁵ A lap többször cikkezett „ismeretlenek” által végrehajtott akciókról, pl. „felrobbantották a körösmezei vasúti hidat”.³⁶

A lengyel külügyminisztérium információi szerint a Bródy-kormányban miniszteri posztot betöltő Fenczik István egyik kulcsfigurája volt Magyarország és Lengyelország Kárpátaljával kapcsolatos terveinek. Lengyelország érdekeltségét az is motiválta a közös lengyel–magyar határ megteremtésében, hogy tekintettel saját nagy számú galíciai ruszin lakosságára, veszélyesnek tartotta egy autonóm ruszin terület szomszédságát, ezért is segítette Magyarországot abban, hogy destabilizálja a kárpátaljai helyzetet és kiprovokálja Magyarországot nyílt katonai beavatkozására. Az ungvári lengyel konzulátus szervezte be ügynökének Fencziket (fedőneve „Doktor Ruszin”), aki pénzt kapott a lengyelektől saját lapjai megjelentetéséhez, pártjának, az Orosz Nemzeti Autonomista Pártnak a finanszírozásához, valamint a választási kampányhoz is – ugyanúgy, ahogy Magyarország pénzelte Bródyt (fedőneve „Bertalan”) és az Autonóm Földműves Szövetséget. Azonban a két politikus mély személyes ellenszenv megnehezítette az együttműködést, ezért Mieczysław Chałupczyński ungvári lengyel konzul 1938. július 13-án közölte Fenczikkel, hogy ő és pártja Budapesthez kerül át. A lengyel diverzáns akciókhoz a belső információkat az ungvári lengyel konzulátuson keresztül Marina Gyula szolgáltatta.³⁷

A „Rongyos Gárda” bevetéseit a magyar kormány hivatalosan ugyan leállította, a határincidensek azonban továbbra is folytatódtak.³⁸ Az 1939. január 14-én Csáky István külügyminiszter előterjesztése nyomán a minisztertanács „egyhangúlag megállapítja, hogy az ország egész közvéleménye

³⁴ Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában (1919–1941)*. II. k. Budapest: PolgArt, 2000. 559–562. o.

³⁵ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1938. november 22.

³⁶ *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1938. december 14.

³⁷ Dariusz Dąbrowski: *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi Zakarpackiej (Podkarpaciej) 1938–1939*. Toruń: Europejskie Centrum Edukacyjne, 2007.

³⁸ MOL, K 428, MTI „könyvmatos” Hírek, 732. csomó.

Ruszinszko megszerzését kívánja és ezen kívánságát állandóan fenntartja. Politikailag is egy óriási előny volna e kérdésnek reánk nézve kedvező elintézése. Gazdaságilag fát és sót kapnánk. Jóhiszeműségünket mutatná, ha ezen kérdést felvetjük és őszintén akarjuk. Rendkívüli hatalmi erősödést, önbizalmat jelentene. Nem lehet tehát »szóvá nem tenni« ezen kérdést a németek előtt.”³⁹ 1939. január 20-án Csáky tájékoztatta a minisztertanácsot berlini hivatalos bemutatkozó látogatásáról. A beszámoló szerint Adolf Hitler kancellár felemlegette az „őszi kritikus helyzetet”, amikor „ő és társai elszánták magukat leszámolni Cseh-Szlovákiával”, azonban „egyedül találta magát”: „A magyarok haboztak őt [Hitlert] követni. A németek ekkor úgy látták, hogy a magyarok azon álláspontot vallják, hogy a németek haderőikkel vérezzenek és azután a magyarok majd elfoglalják Szlovákia és Ruszinszko területét.” Azonban „Németország és Magyarország egymáshoz való viszonyát illetőleg most egy új éra kezdődik”, és „Hitler megemlítette, bármi terveznénk a jövőben, úgy ezen terveinket Németországgal is közöljük.”⁴⁰

Csáky István külügyminiszter március 3-án utasította Sztójay Döme követet, hogy közölje Berlinnel: „A tengelyhatalmak általános nézet szerint defenzívába szorultak, amit a mi közvéleményünk is érez. Gazdaságilag a két tengelyhatalom szintén nehéz helyzetben van, aminek kihatásait Magyarország ugyancsak megérzi. Ily körülmények között Németország részéről valamilyen megfelelő előzetes gesztusra volna szükség, hogy a legintimebb kapcsolatok további kiépítése a magyar kormánynak lehetővé váljék. Ily gesztusra Ruszinszkoval kapcsolatban látnék lehetőséget, föltéve természetesen, hogy nem jön túl későn. Fejtse ki evvel kapcsolatban, hogy Ruszinszko nekünk nem azért fontos, hogy a lengyelekkel közös határunk legyen, hanem azért, hogy az úgynevezett ukrán kormány ne irtsa ki az erdőket. Tehát nem éppen a Kárpátok gerincének birtokára, hanem arra törekszünk, hogy az erdő vonal felső határáig Ruszinszko a miénk legyen.”⁴¹ Csáky március 12-én Villani Frigyes magyar követet utasította annak közlésére Rómával, hogy ha Németország bármilyen módon kiterjeszti politikai befolyását Szlovákiára, a magyar Honvédség megszállja Kárpátalját: „Ha tehát szlovákok

³⁹ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1939. január 14. „Ruszinszko kérdése”.

⁴⁰ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1939. január 20. „Tájékoztatás a berlini hivatalos bemutatkozó látogatásról, Hitlerrel, Ribbentrop külügyminiszterrel, Göring vezértábornaggyal folytatott tárgyalások, Franciaország, Németország, Olaszország szerepe, Csehszlovákia, Szlovákia, Ruszinszko helyzete”.

⁴¹ Ádám Magda (szerk.): *Diplomácia iratok Magyarország külpolitikájához 1936–1945. Magyarország külpolitikája 1938–1939.* III. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970. 385. sz. irat.

német birodalom hatalma alá csúsznának, Magyarország minden rizikót vállalna, erőszakkal megbolygatott hatalmi egyensúly helyreállítására az immár mások által megszegett bécsi döntés határozatát félretolva a ruszin földet haladéktalanul meg fogja szállni. Stratégiai szempontból a szlovákság hátába felvonuló magyar katonaság legyengíthetne minden, esetleg nyugatról jövő természetes határokkal nem védett katonai vagy politikai nyomást.”⁴²

Az MTA könyvismertetőjéből az 1939. március 14–15-i események alapvonalaiban a következőképpen rekonstruálhatók. 1939. március 14-én már az MTI is közölte, hogy „a magyar–ruszin határ mentén csaknem az egész határ hosszában lövöldözés hallható”. Március 16-án, a Cseh Távirati Irodára hivatkozva tudósított arról, hogy Kárpáti Ukrajna külügyminisztériuma táviratot intézett a Berlinbe akkreditált valamennyi nagykövetnek: „Az ukrán határon négy nap óta folyik a hadüzenet nélküli háború.” Kéri a külügyminisztérium a közbenjárást Magyarország kormányánál a diplomáciai úton való rendezés érdekében. Március 15-én reggel órákban Avgusztin Volosin miniszterelnök Berlinhez fordult azzal a kérdéssel: a birodalom eladta-e Kárpáti Ukrajnát vagy sem? A külügyminisztériumból ebéd után érkezett meg a válasz: ne álljanak ellent a magyar beavatkozásnak, mert Németország a jelen helyzetben nem terjesztheti ki Kárpáti Ukrajnára a protektorátust. Időközben Csáky István magyar külügyminiszter felszólította Volosint, hogy „a vérontás elkerülése végett az általa eddig de facto gyakorolt hatalmat adja át a bevonuló magyar hadsereg parancsnokának”. A válaszára a külügyminiszter 20 óráig adott határidőt. Az MTI közleménye szerint Csáky külügyminiszter Volosinhoz intézett táviratára a kárpátukrán miniszterelnök azonnal válaszolt. A magyar kormány tudomására hozta, hogy küldöttséget indított el Budapestre és kéri a hadműveletek megszüntetését. Csáky értesítette Volosint, hogy a küldöttséget várja, a hadműveletek felfüggesztése azonban, miután már a katonaság megindult, technikai okokból lehetetlen. Annak a reményének adott kifejezést, hogy Volosin úgy is mint egyházi férfiú mindent el fog követni a fölösleges vérontás megakadályozására. Ugyancsak március 15-én 15 óra 20 perckor Huszton megkezdte munkáját az első és utolsó szojm. Az elfogadott 1. sz. törvény többek között kimondta: a terület független állam, hivatalos megnevezése Kárpáti Ukrajna, államformája köztársaság, a hivatalos nyelv az ukrán. A szojm bezárása után Volosin miniszterelnök azonnal összehívta a minisztertanácsot, amelyen többek között a követ-

⁴² Uo. 414. sz. irat.

kezőket mondta: a reguláris magyar hadsereg vonult fel ellenük, az ellenállás értelmetlen, Ukrajna ügye munkát kíván tőlünk és nem a halálunkat.⁴³

A *Népszava* március 16-i száma kiemelte, hogy Ruszinszkrét nem csak politikai szükségszerűség, de a közös társadalmi múlt, népének akarata és gazdasági okok kötik egybe Magyarországgal. „A világ közvéleménye megnyugvással veszi tudomásul a Magyarország részéről tett intézkedéseket.” Március 18-án (az előző nap este Budapestről indult különvonattal) Csapon keresztül Munkácsra érkezett Horthy Miklós kormányzó, többek között felkereste a sebesültkórházat, ahol a márciusi harcok szenvedőit ápolták. Innen Beregszászra, Nagyszőlőse és Husztra indult tovább. 17 órakor Budapesten Teleki Pál miniszterelnök elnökletével értekezlet kezdődött a kárpátaljai önkormányzat előkészítéséről.

A március 17-i minisztertanácsi ülésen vizsgált harminc kérdéskörből három vonatkozott közvetlenül a régióra. Először is Teleki Pál miniszterelnök kérte, hogy Kozma Miklós „a legutóbbi történelmi idők alatt teljesített kiváló szolgálataiért teljes elismerésben leendő részesítése iránt a Főméltóságú Kormányzó Úrhoz felterjesztést tegyen”. Aztán Csáky István külügyminiszter „Ruszinszkró katonai elfoglalásáról és Magyarországhoz való visszacsatolásának körülményeiről”, valamint az arra adott külföldi visszhangokról számolt be. „Magyarország erélyes, elszánt, gyors cselekvéssel, honvédségünk bámulatos lendülettel végrehajtott teljesítményeivel nagy prestige-nyereséget szerzett nemcsak Németország és Olaszország előtt, de más államok előtt is.” Teleki szerint: „Az egész magyar nemzet büszkeséggel gondol kitűnő honvédségünkre.” És végül Teleki bejelentette, hogy „„ősi alkotmányos kereteken belül» önkormányzatot szándékozunk adni Ruszinszkrónak” és ebben a tárgyban már másnapra értekezletet hívott össze a miniszterelnökségre. A kérdés előkészítésével, a szükséges tárgyalások lefolytatásával Pataky Tibor miniszterelnökségi államtitkárt bízta meg.⁴⁴ Ezzel elkezdődött az a folyamat, amelynek véghezvitelét Teleki erkölcsi kérdésnek tartotta. Úgy vélte: „Nem

⁴³ MOL, K 428, MTI „könyomatos” Hírek, 1078. csomó.

⁴⁴ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1939. március 17. „Javaslat dr. vitéz leveldi Kozma Miklós m. kir. titkos tanácsos, nyugalmazott belügyminiszter részére a teljes kormányzói elismerés nyilvánítására”; „Jelentés Ruszinszkró katonai elfoglalásáról, Lengyelország, Románia, Belgrád reakciója, a körösmezei határsáv kérdése, Németország, Franciaország véleménye”; „Javaslat a Ruszinszkrónak adandó autonómia tárgyában, tájékoztatás a Bródy András volt ruszin miniszterelnökkel folytatott tárgyalásról, értekezlet összehívása és a volt miniszterelnökök, br. Perényi Zsigmond koronaőr és a parlamenti pártok vezetőinek meghívása az értekezletre”.

népi autonómiát adunk, illetve létesítünk, hanem területit. E területen nemcsak magyaroroszok, de mások is laknak és pedig elsősorban magyarok is – és a magyar-orosz és a magyar ezen a területen egyforma jogú államalkotó nép. A német, tót és oláh pedig nemzetiség.”⁴⁵ Nemcsak tartalmi tekintetben, hanem az erkölcsre való hivatkozással is szembekerült politikustársaival.

Az első bécsi döntést becikkelyező 1938. évi XXXIV. tc. a régiót „Felvidék”-nek, „felvidéki területek”-nek nevezi, amelyeknek jelzője Trianon következményeként – „elszakított”, az első bécsi döntés következményeként pedig – „visszacsatolt” Felvidék vagy felvidéki területek, a lakosok pedig „a magyar haza [...] visszatérő vérei”. „A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről” szóló 1939. évi VI. törvénycikk bevezető sorai egyértelmű különbséget tesznek a Felvidék (amibe beleértődik a mai Kárpátalja magyarlakta sávja is) és (a ruszin) Kárpátalja között: „az elszakított Felvidék egy részének az 1938. év utolsó negyedében visszatérése után az 1939. év március havában immár a Kárpátalja is visszatért”. Bár Kárpátalja lakosságára semmiféle konkrét etnikai utalás nem történik, csupán a régió „sokat szenvedett hűséges fiai” megfogalmazással találkozunk, azonban sejthető a másság abból, hogy a 6. § szerint: „Utasítatik a miniszterelnök, hogy Kárpátalja önkormányzatának szabályozásáról külön törvényjavaslatot terjesszen az országgyűlés elé.”

Az időszakban a minisztertanácsi jegyzőkönyvekben Kárpátaljával kapcsolatban egyaránt találkoztunk a „visszacsatolás”, „megszállás”, „elfoglalás” fogalmakkal.⁴⁶ A helybeli lakosság megnevezésére pedig állandósul a „magyar-orosz” (ritkábban ugyanez egybeírva) kifejezés a nyelv és a nemzetiség megjelölésére. Egyed István, Teleki Pálnak a kárpátaljai autonómia-ügyek vitelével megbízott jogásza összefoglalása szerint: „A nép elnevezése szempontjából megint több megoldás áll rendelkezésre. A világháború előtt és alatt általában a rutén elnevezés volt a hivatalos. A néptörvény ’ruszin (rutén)’ megjelölést használ. A cseh-szlovák uralom alatt jött szokásba az orosz, kisorosz szóhasználat, de újabban az ukrán elnevezést is be akarják csempészni. [...] Az 1939/VI. tc. ugyan csak Kárpátalja lakosairól beszél, de a 6.200/1939. M. E. rendelet [a kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről] már a magyar-orosz elnevezést használja. A nép elnevezés szempontjából a nemzetközi helyzetnek is jelentősége lehet. Amiképpen már

⁴⁵ Kárpátaljára vonatkozó tervezetek, hozzászólások. Egyed István hagyatéka (Egyed-iratok) MTA Kézirattár, Ms 10.734/17.

⁴⁶ MOL, K 27, Minisztertanácsi jegyzőkönyvek, 1939. március 28-i, 1939. április 4-i jegyzőkönyvek.

csak Lengyelországra való tekintettel is, vagy egy esetleg létesülő Ukrajna miatt nem lenne kívánatos az ukrán szó használata, – véleményem szerint éppúgy megfontolandó az orosz szónak valamilyen változatban való alkalmazása is. Nekünk azt kell kidomborítani, hogy ez a nép egy teljesen külön nyelvet beszélő, más népektől független nép, s ebből a szempontból a háború előtti rutén elnevezésnek sok előnye van; rutének ti. más országokban nincsenek. A magyar-orosz elnevezés viszont a magyar néppel való testvériséget juttatja kifejezésre.”⁴⁷

1939 nyár elejétől a régió megnevezése Kárpátalja vagy „kárpátaljai terület”, ritkábban Ruszinszkó, Ruténföld, mint ahogy a (magyar) Felvidék és a „felvidéki területek” is használatban marad, függetlenül attól, hogy egyébként a hozzá tartozó területeket betagolták eredeti (Trianon előtti) vármegyéikhez. Ugyancsak Egyed összefoglalójában olvassuk a következőket: „A terület elnevezésére nézve a néptörvény a Ruszka Krajna elnevezést használja. A cseh-szlovák uralom alatt a Podkarpatszka Rusz és a Ruszinszkó elnevezések voltak hivatalosak. Az igazságügyminisztérium tervezete és egyes hozzászólók javaslata Ruténföldről beszél, Bethlen Kárpátalját mond, Korián Endre Rákóczi-föld elnevezést ajánl.

A kérdést az eddig alkotott magyar jogszabályok tulajdonképpen már eldöntötték. Az 1939:VI. tc. címében a magyar szent-koronához visszatért kárpátaljai területről szól, de a szövegben ismételtelen szerepel a rövidebb Kárpátalja kifejezés. Ehhez a szóhasználathoz alkalmazkodnak a kiadott rendeletek is. A Kárpátalja elnevezést a jövőre is fenntartandónak vélem. Indokolt ez annál inkább, mert az érdekelt területen nemcsak rutén, hanem magyar lakosság is van.”⁴⁸ Ugyanakkor retorikai értelemben megmaradnak a trianoni ország virtuális határai is, egészen 1944 végéig találkozunk az „anyaország” kifejezéssel, mégpedig a visszacsatolt területek vonatkozásában. Ennek persze praktikus okai is vannak: a külön utakon szétfejlődött régiókat egybe kell hangolni az „anyaországgal”.

Novákovich Béla, Kárpátalja katonai közigazgatásának vezetője már 1939 júniusában figyelmeztette feljebbvalóit: „a lakosságnak a magyar állami eszme szempontjából kedvező hangulata nyugtalanná kezd válni”.⁴⁹ Fencsik István, a „fasiszta” szervezetet irányító országgyűlési képviselő, aki mindvégig lojális maradt a magyar kormányhoz, a miniszterelnökséghez 1939 augusztusában intézett bizalmas levelében a lakosság hangulatának lénye-

⁴⁷ Egyed-iratok, MTA Kézirattár, Ms 10734/23.

⁴⁸ Uo. Ms 10734/23.

⁴⁹ MOL, K 28, ME Nemzetiségi és kisebbségi osztály, 123. csomó, 237. tétel.

ges rosszabbodásáról számolt be. Az okok között többek között felsorolta, hogy „a katonai parancsnokok túlkapásai nagy elhidegülést váltottak ki, mert sok becsületes magyarorosz alaptalan vádak és intrikák áldozatául esett”, valamennyi hivatalban „a tisztviselők legnagyobb része az anyaországiakkal lett betöltve”, a „görögkeleti vallás” gyakorlása akadályokba ütközik.⁵⁰ Hasonló értelemben nyilatkozott számos más, magyar és nem magyar közszereplő. Voltak olyan vélemények is, hogy a „kárpátaljaiak” a „szlovenszóiakkal” szemben kialakított egyfajta szuverenitásukat az „anyaország” kötelekében sem kívánták volna feladni, ám a „húszéves küzdelemben kivívott” intézmények mégis megszűntek, illetve beolvadtak a hasonló magyarországi intézményekbe.⁵¹

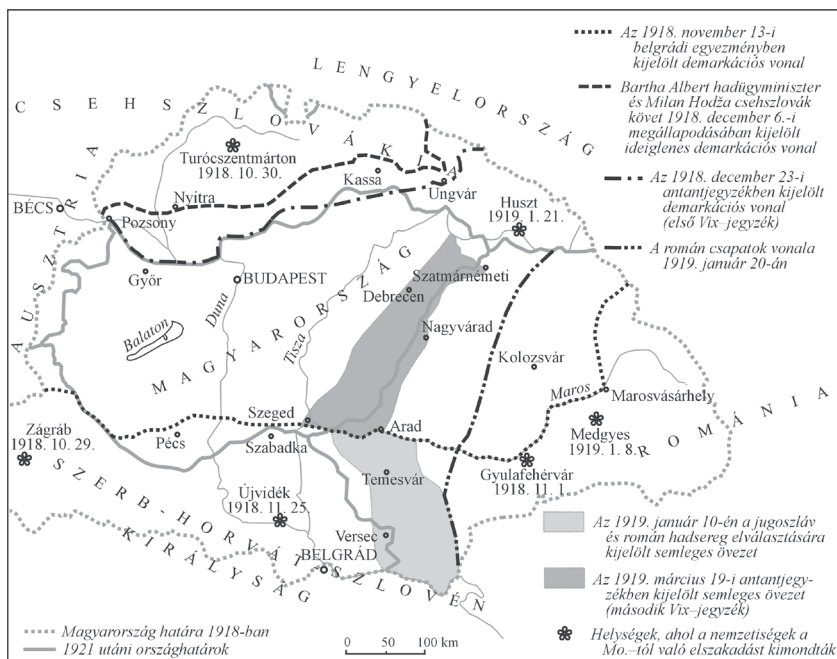
A „visszacsatolt” és „birtokba vett” Kárpátalja ügye az időszakban azonban nem egy békés világ kontextusában értelmezhető, hanem mindvégig határterületről, katonai szempontból kiemelt jelentőségű régióról volt szó úgy Magyarország szempontjából, mint nemzetközi szintén.

⁵⁰ MOL, K 28, ME Nemzetiségi és kisebbségi osztály, 136. csomó, 267/II. tétel.

⁵¹ MOL, K 28, ME Nemzetiségi és kisebbségi osztály, 137. csomó, 271/II. tétel.

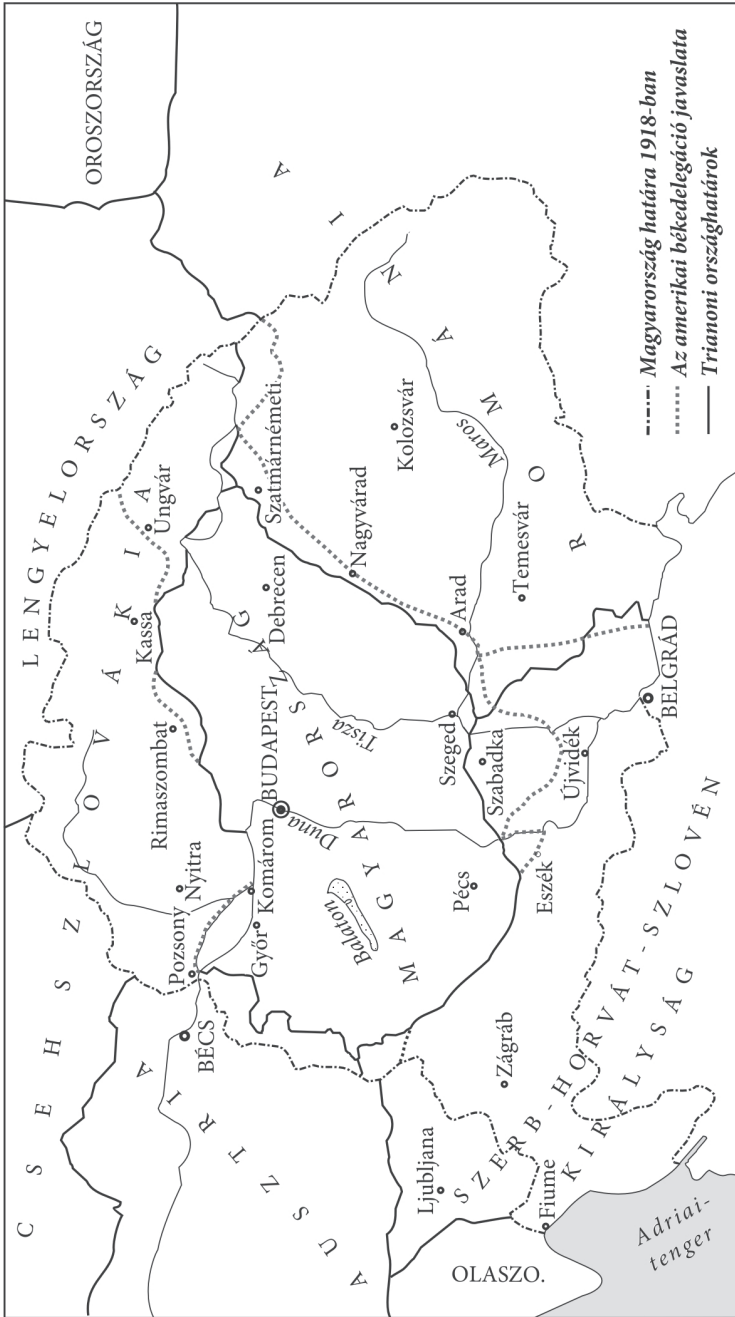
Térképek

1. térkép. Magyarország felbomlása (1918–1919)

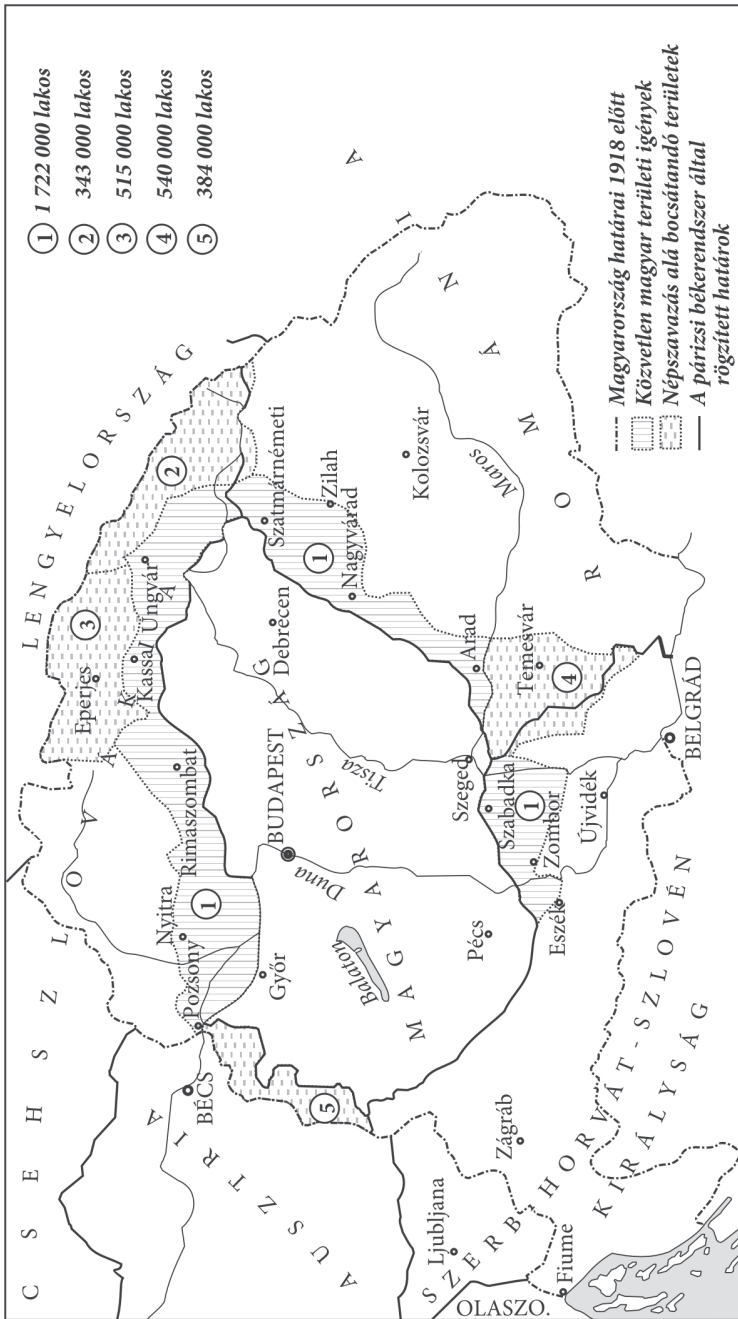
Forrás: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra. Budapest: Argumentum – MTA ENKI, 2010. 29. o.

2. térkép. A párizsi békekonferencián előterjesztett amerikai javaslat Magyarország új hatáiról (1919. január–február)

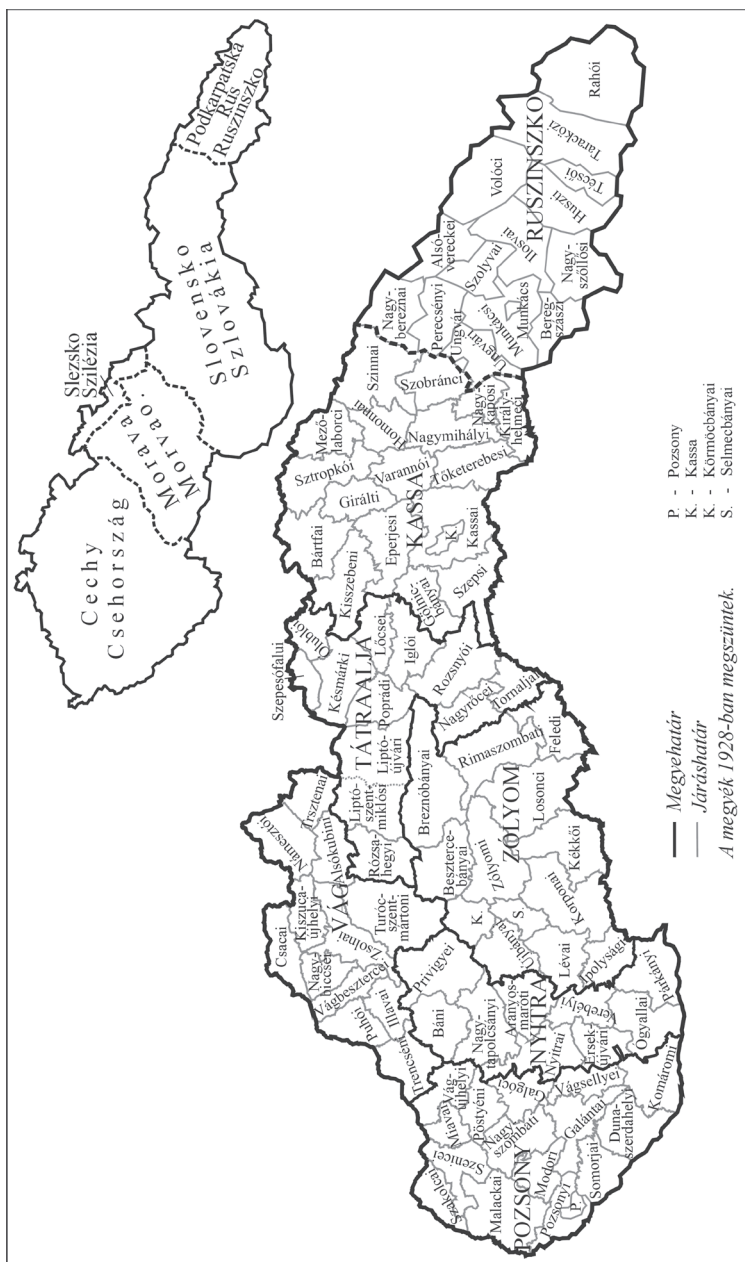
Forrás: Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Budapest: Osiris, 2001. 67. o.

3. térkép. A francia–magyar titkos tárgyalások alkalmával előterjesztett magyar határjavaslat (1920. április–május)

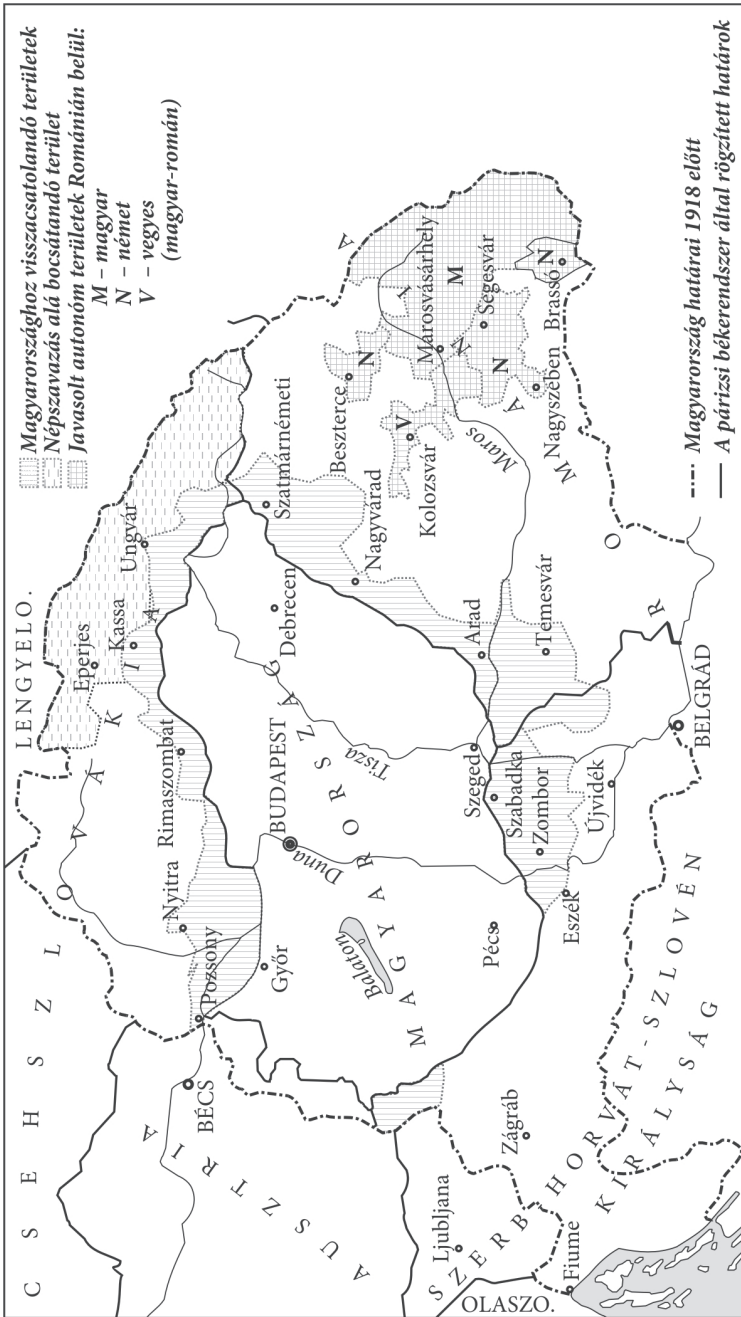
Forrás: A Monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván emlékezései. Vál., bev. tan., jegyz. Zeidler Miklós. Budapest: OlvasóSarok, 2012. 64. o.

4. *térkép.* Csehszlovákia tartományai és közigazgatási beosztása (1928)

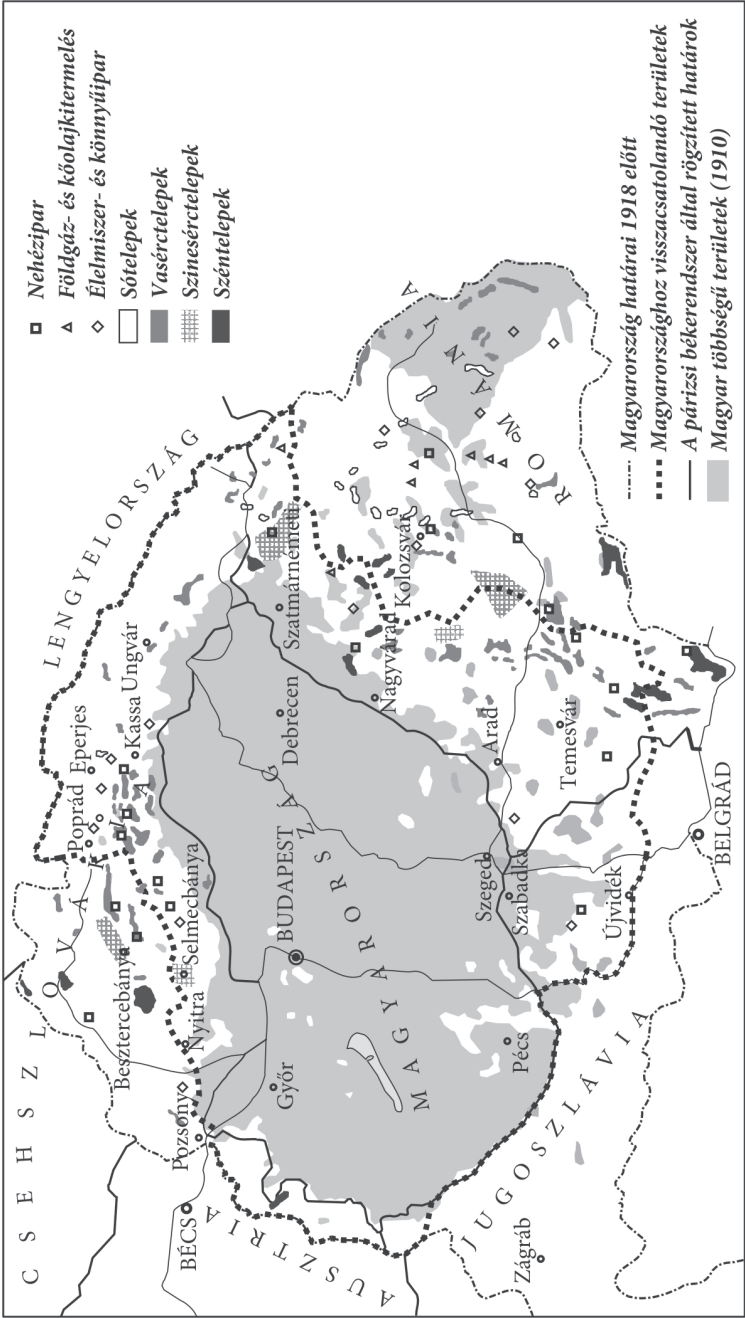
Forrás: Fedinec Csilla – Vêhes Mikola (szerk.): Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra. Budapest: Argumentum – MTA ENKI, 2010. 52. o.

5. térkép. Aldo Dami svájci publicista határmódosítási javaslata (1929)

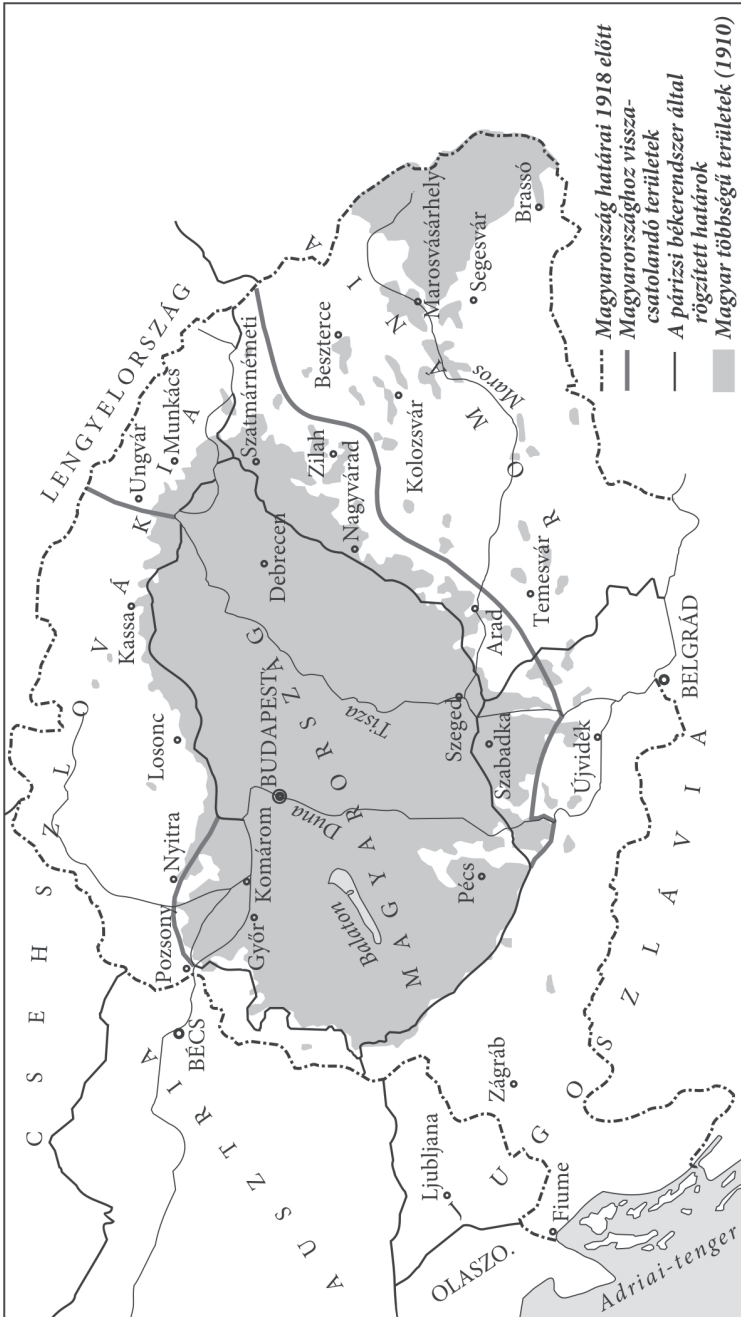
Forrás: Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Második, bőv. kiad. Pozsony: Kalligram, 2009. 354. o.

6. térkép. Gömbös Gyula területi revíziós terve (1934)

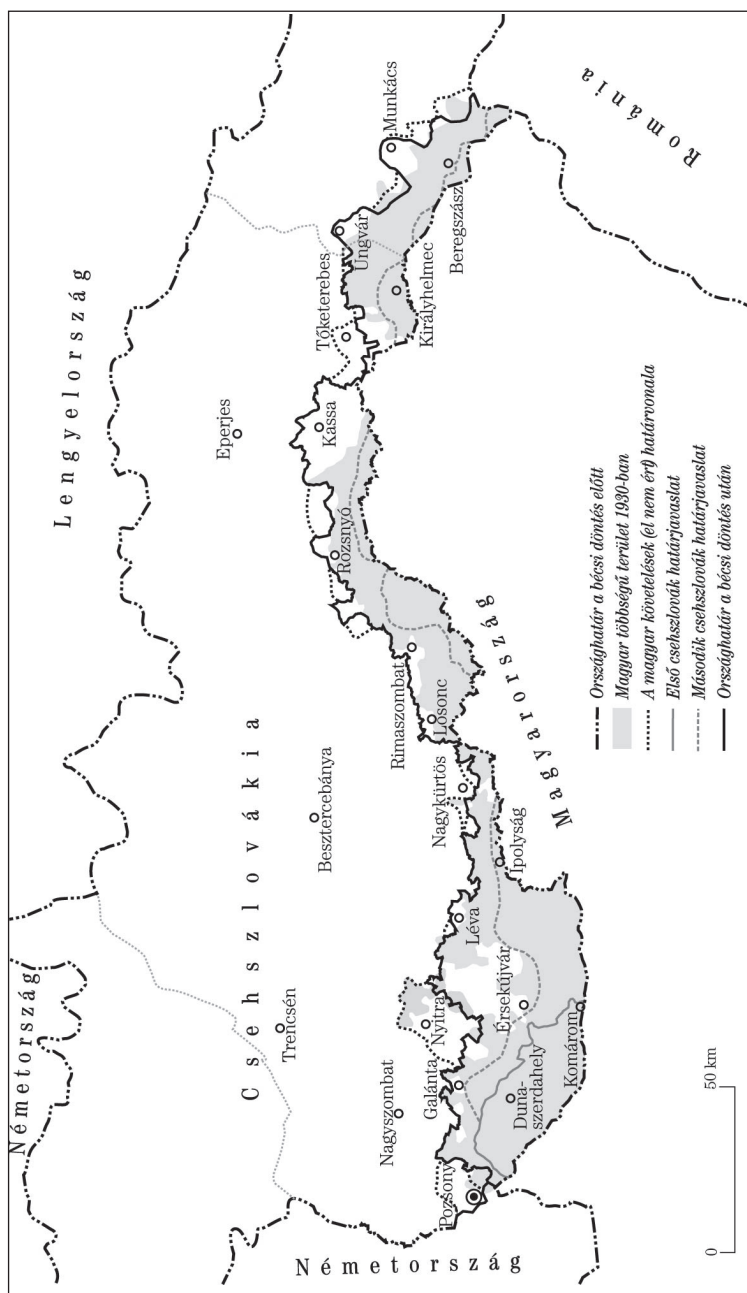
Forrás: Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Második, bőv. kiad. Pozsony: Kalligram, 2009. 355. o.

7. térkép. Carille Aylmer Macartney brit történész, külügyi szakértő határmódosítási elképzelései (1937)

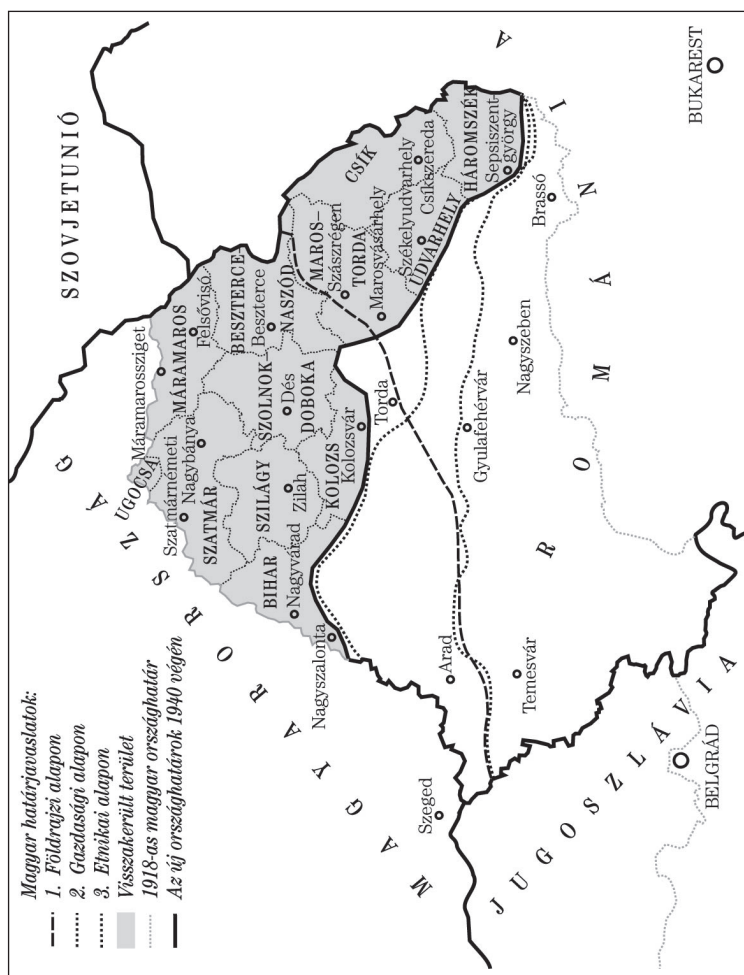
Forrás: Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Második, bőv. kiad. Pozsony, Kalligram, 2009. 357. o.

8. térkép. Az első bécsi döntés (1938)

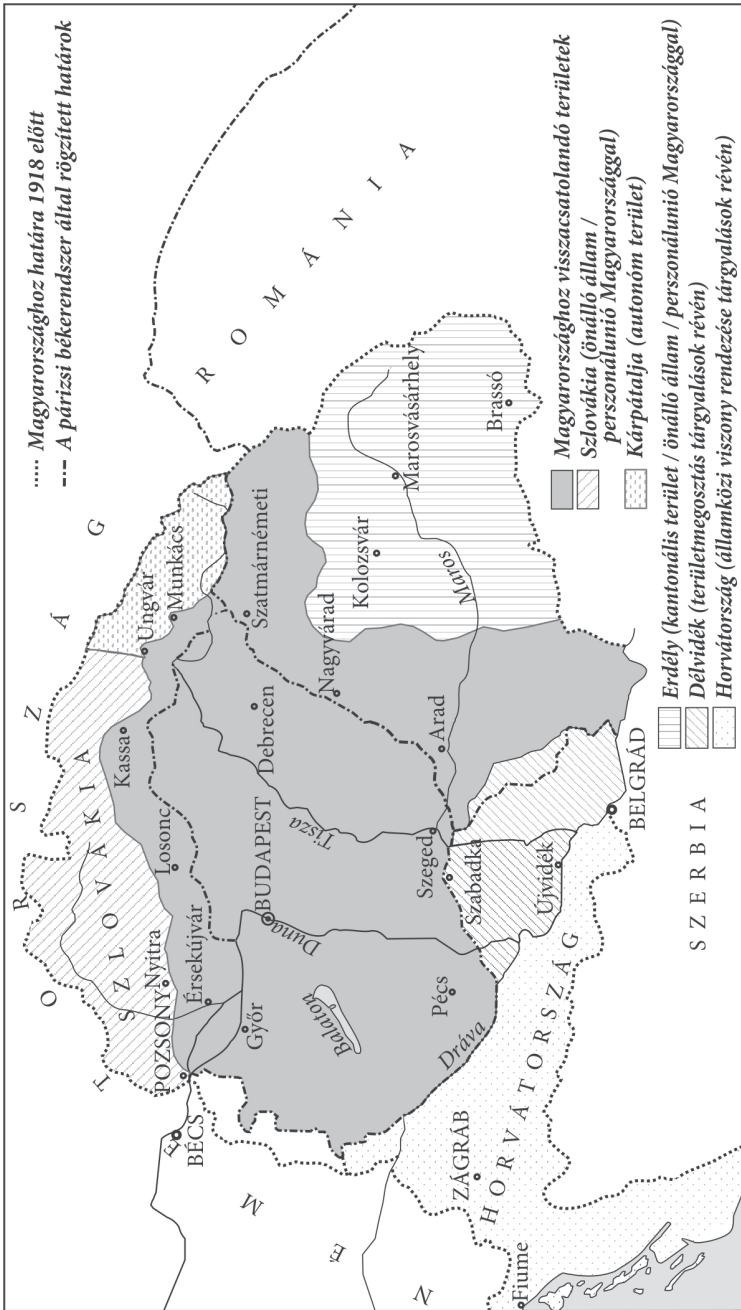
Forrás: Fedinec Csilla – Véhes Mikola (szerk.): Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra. Budapest: Argumentum – MTA ENKI, 2010. 94. o.

9. térkép. A második bécsi döntés (1940)

Forrás: Fedinec Csilla – Véhes Mikola (szerk.): Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra. Budapest: Argumentum – MTA ENKI, 2010. 177. o.

II. térkép. A Szegedy-Maszák Aladár memorandumában rögzített magyar területi igények (1943. július)

Forrás: Zeidler Miklós: A revíziós gondolat. Második, bőv. kiad. Pozsony, Kalligram, 2009. 360. o.

12. térkép. A Kárpátaljai Kormányzóság területe és közigazgatási beosztása (1939–1944)

Forrás: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra. Budapest: Argumentum – MTA ENKI, 2010. 169. o.

A kötet szerzői

B. STENGE CSABA

Tatabánya Megyei Jogú Város Levéltára
(Tatabánya, Magyarország)

BOGIV, OLEKSZANDR (Олександр Богів)

Ungvári Nemzeti Egyetem (Ungvár, Ukrajna)

DĄBROWSKI, DARIUSZ

Történész (Wrocław, Lengyelország)

CICHORACKI, PIOTR

Wrocław Egyetem (Wrocław, Lengyelország)

CSERNICSKÓ ISTVÁN

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Hodinka Antal Intézet (Beregszász, Ukrajna)

FEDINEC CSILLA

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató
Intézete, MTA Bolyai János kutatási ösztöndíjas
(Budapest, Magyarország)

GRAD, CORNEL

Vasile Goldiș Nyugati Egyetem (Arad, Románia)

JANEK ISTVÁN

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi
Intézete (Budapest, Magyarország)

MOSER, MICHAEL

Bécsi Egyetem (Bécs, Ausztria);
Müncheni Ukrán Szabadegyetem (München, Németország);
Pázmány Péter Katolikus Egyetem (Piliscsaba, Magyarország)

OFICINSZKIJ, ROMAN (Роман Офіцинський)

Ungvári Nemzeti Egyetem (Ungvár, Ukrajna)

PAHIRJA, OLEKSZANDR (Олександр Пагіря)

„Terrorterület” Totalitárius Rendszerek Emlékmúzeuma
(Lemberg, Ukrajna)

PASTOR, PETER

Montclair State University (Montclair, New Jersey, USA)

PEKÁR, MARTIN

Pavol Jozef Šafárik Egyetem (Kassa, Szlovákia)

RYCHLÍK, JAN

Károly Egyetem (Prága, Csehország)

SCHVARC, MICHAL

Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete
(Pozsony, Szlovákia)

ŠVORC, PETER

Eperjesi Egyetem (Eperjes, Szlovákia)

TRAȘCĂ, OTTMAR

Román Akadémia George Barițiu Történettudományi Intézete
(Kolozsvár, Románia)

VASAS GÉZA

Történész (Budapest, Magyarország)

ZEIDLER MIKLÓS

Eötvös Loránd Tudományegyetem; MTA Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történettudományi Intézete
(Budapest, Magyarország)

Névmutató

A

Ablonczy Balázs 342
Ádám Magda 16, 25, 93, 179, 180, 198,
 200, 246, 250, 253, 254, 255, 256,
 257, 258, 259, 268, 347
Alekszandrov, Alekszandr 270, 271, 272
Ambruš, Ján 189
Andorka Rudolf 200
Anghel, Florin 212, 216, 217, 218, 221,
 223, 224, 235, 236
Angyal Béla 340
Ankerstein, Feliks 255
Apponyi Albert 24
Arany János 323
Argetoianu, Constantin 228, 229, 230
Arkasz, Mikola 120
Árky Ákos 31
Asbóth Oszkár 319
Attolico, Bernardo 255
Avenol, Joseph 33

B

B. Stenge Csaba 11, 94, 104, 105, 114,
 115, 146, 174
Babilja, Andrij 138
Babilja, Mikola 120
Bacsinszki, Edmund 47, 53, 54, 56, 58,
 59, 61, 157, 163, 340
Badziak, Kazimierz 127, 201, 202
Baka, Igor 170, 171
Balega, Jurij 145, 332, 333
Balogh Arthur 75
Balogh Sándor 335
Bán D. András 210
Bandera, Sztepan 292
Bánhi Antal 174
Bányai Viktória 8
Barabas, Hric 120, 124, 125, 138
Baranyai Zoltán 30
Bárányné Komári Erzsébet 312
Barbour, Stephen 333
Bárdi Nándor 32
Bárdossy László 276, 277, 278
Barnovský, Michal 157

Bartha Károly 80
Bartko, Ladislav 299
Beck, Józef 21, 48, 181, 196, 201, 209,
 217, 218, 220, 221, 223, 224, 235,
 238, 253, 264
Beddle, James Stuart 269
Béldy Alajos 97, 99, 136
Belej, Marjana 318, 325
Bence György 51
Beneš, Edvard 23, 33, 55, 158, 269, 270,
 279, 280, 281, 282, 283
Beníšek, Michael 297
Benkő Loránd 300
Beran, Rudolf 60, 68
Beregszászi László 100
Bernáth P. 305
Bertényi Iván, ifj. 28
Berzeviczy Ernő 129
Besters-Dilger, Juliane 317
Bestry, Jerzy 196, 198
Beszkid, Mikola 57
Bethlen István 27, 73, 74, 75, 77, 82, 177,
 179, 257, 351
Bibra, Sigismund Freiher von 50
Bircsak, Volodimir 131, 150, 260, 291,
 293, 318, 325
Bíró Judit 24
Blesztyiv, Olekszandr 145
Bleyer Jakab 337
Bodenschatz, Karl-Heinrich 242
Bogiv, Olekszandr 288
Bogomolov, Alekszandr 282
Bonkáló, Sándor 310, 314, 316, 319, 336,
 339
Borák, Mečislav 254, 255
Borecký 63
Boretzky, Norbert 297
Borsody István 177
Bossy, Raoul 226, 227, 232, 235
Botlik József 87, 112, 258
Bölöny József 88
Brascsajko, Julij 137
Brascsajko, Mihajlo 68
Brătianu, Gheorghe 228, 229, 234

Braun László 8
 Brenzovics László 327
 Bródy András 10, 13, 47, 51, 52, 53, 54,
 56, 57, 58, 62, 75, 76, 79, 82, 88, 157,
 160, 161, 163, 164, 167, 192, 197,
 251, 252, 303, 327, 338, 340, 341,
 342, 346
 Broszat, Martin 230, 232, 234
 Bruski, Jan Jacek 196, 197
 Bruski, Jan Jacek 217, 224
 Bukovszkij, Ivan 117, 287
 Butkovszkij, Ivan 120, 144, 145, 146, 147
 Bürckel, Josef 171
 Bystrický, Valerián 160, 164, 167, 180,
 184

C, CS

Călinescu, Armand 233, 237, 238, 239
 Cambon, Paul 25
 Campus, Eliza 211, 212, 216, 219, 227,
 239
 Čatlos, Ferdinand 186, 187, 189
 Čekan, Tomáš 51, 62
 Čepinec 63
 Čeredničenko, Vitalij 48, 53
 Černý, Jan 56
 Chałupczyński, Mieczysław 62, 196, 197,
 203, 346
 Chamberlain, Neville 214, 247, 249, 265
 Charaszkiewicz, Edmund 201, 202, 204
 Chodakiewicz, Marek Jan 196
 Chvalkovský, František 59, 61, 63, 66,
 220, 341, 344
 Ciano, Galeazzo 63, 253, 255
 Ciastoń, Jan 201
 Clementis, Vladimír 283
 Codreanu, Corneliu Zelea 233
 Constantinescu, Atta 228
 Cowling, Maurice 210
 Crutcescu, Radu 226
 Crystal, Davis 333
 Csáky István 16, 73, 74, 179, 181, 182,
 189, 190, 191, 192, 201, 208, 249,
 256, 257, 264, 265, 270, 273, 274,
 275, 346, 347, 348, 349
 Csécsy Imre 336
 Cséfalvay, František 169, 170, 173

Cseresnyési László 333
 Csernicskó István 8, 309, 310, 332
 Csima János 113
 Csoban, Ivan 50
 Csokonai Vitéz Mihály 323
 Csopey, László 306, 313, 315
 Csorba László 36
 Csornij, Petro 138
 Csucska, Ivan 142, 145
 Csucska, Pavlo 313, 318, 319, 331, 333

D

Dąbrowski, Dariusz 127, 199, 201, 203,
 346
 Daladier, Eduard 214, 249
 Dami, Aldo 27, 357
 Danyilevszkij, Nyikolaj 261, 269, 284
 Danylenko, Andrii 315
 Darányi Kálmán 62, 73, 220
 Dascălu, Nicolae 223
 Davis, Richard 211
 Deák, Francis 24, 25
 Deák, Ladislav 63, 160, 168, 169, 170,
 171, 173, 174, 175, 179, 181, 189,
 191, 198
 Demko, Julian 62
 Demko, Mihail 51, 54, 57, 62
 Deszczyński, Marek Piotr 151, 152
 Dickinson, Jennifer 331
 Dimitrov, Georgi 271
 Dobrinescu, Valeriu Florin 241
 Dobrjanszki, Adolf 157
 Dovhanics, Omeljan 54, 118, 137, 146,
 251, 286, 287
 Drahomanov, Mihajlo 315
 Druffel, Ernst von 50
 Drummond, Eric 32, 33
 Duchnovics, Alekszandr 86, 315, 319
 Dumnicos, Jurij 318, 325, 327
 Dupka György 258
 Ďurčanský, Ferdinand 53, 163, 172, 182
 Dutton, David 210
 Dzendzelivska, Natalija 299

E

Eckhardt Tibor 74
 Eden, Anthony 278

Egry 63

Egyed István 9, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87,
350, 351

Ehrenfeld, Pavel 39

Eliáš, Alois 60

Emisarski, Jan 203

Enczi Mihály 105

Erdmannsdorff, Otto von 49, 62, 172,
191, 226, 255, 260

Esterházy János 178

Esterházy Lujza 178

F

Fabricius, Wilhelm 67, 214, 225, 226

Fano, Štefan 48, 49, 69

Farinics Alekszej 57

Farkas Geiza 335

Fata Márta 337

Fedaka, Szerhij 117, 147, 286

Fedinec Csilla 8, 9, 11, 31, 32, 35, 64, 75,
76, 86, 88, 108, 112, 117, 184, 264,
268, 289, 301, 309, 327, 353, 356,
360, 361, 364

Feierabend, Ladislav K. 56, 59, 61, 65

Fejercsak, Petr 309

Fejes Judit 273

Fenczik István 46, 47, 52, 53, 54, 56, 59,
62, 63, 77, 82, 86, 88, 157, 159, 160,
162, 163, 164, 167, 196, 197, 305,
340, 346, 351

Ferguson, Charles A. 311

Fierlinger, Zdeněk 282, 283

Figura, Sztepan 127, 140, 142, 151

Filonovics, Vaszil 137, 138, 140, 144,
146, 147

Flaherty, Patrick 280

Fleischhauer, Ingeborg 167, 169

Flieder, Robert 32

Flondor, Șerban 214

Fogarassy, Ivan 315

Földessy Gyula 51, 54, 72

Franasovici, Richard 217, 218, 219

Franklin, Bruce 268

Fráter Tamás 99

Fridmanszkij, Vaszil 117

G, GY

Gafencu, Grigore 234, 235, 237, 239

Gaisbauer, Stephan 298

Garbai Sándor 335

Garvin, Paul 310

Gecse Géza 279

Gellért Ádám 278

Gellért János 278

Gerboc, Tomáš 192

Gergely Jenő 30, 176

Gerovski, Alexej 47, 55, 157, 310

Gerovszki, Grigorij 57

Gerovszkij, Georgij 305

Gerő András 24

Gerstenberg, Alfred 242

Ghiczy Jenő 270

Gidó Attila 9

Gladrow, Anneliese 299

Godó Ágnes 116, 277

Goebbels, Joseph 252

Gogun, Alekszandr 129

Golczewski, Frank 217

Golovackij Jakiv 315

Gonéc, Vladimír 198

Gömbös Gyula 28, 159, 340, 358

Göring, Hermann 213, 228, 229, 230,
233, 234, 242, 247, 248

Grendzsa-Donszkij, Vaszil 120, 254, 339,
345

Grimit, Vaszil 339

Grzybowski, Waclaw 59

Grzywacz, Andrzej 201

Gyáni Gábor 7

Gyenyikin, Anton 6 8

H

Haberman, Gustav 326

Hácha, Emil 55, 184

Hajdu Imre 106

Hajdu Tibor 178

Hajovics, Péter 51

Halasz, Vaszil 151

Halmossy Dénes 281

Halusko, Kirilo 332

Halwachs, Dieter W. 297

Haponenko-Tóth, Iryna 108

Harajda, Iván 305, 320, 330

- Haššík, Štefan 190
 Haugen, Einar 333
 Hauner, Milan 269, 272, 279, 280
 Haynes, Rebecca 212, 213, 215, 216, 225, 226, 229, 231, 234, 239, 241
 Hegedős Gyula 92, 106, 110
 Heinen, Armin 233
 Héjjas Iván 52
 Hencke, Andor 61, 67
 Hertel, Maroš 164, 167, 184
 Hesse 50
 Hetényi, Martin 44
 Hewel, Walter 53, 61
 Hildebrand, Klaus 210
 Hilger, Gustav 272
 Hillgruber, Andreas 212, 215, 216, 225, 226, 229, 231, 232, 233, 234, 241
 Himinec, Julian 60, 134
 Himinec, Marija 134, 135
 Hinilevics, Sztepan 128, 140, 141, 142
 Hirnyak, Leonyid 120, 131
 Hirnyak, Ljubomir 260
 Hitchins, Keith 263
 Hitler, Adolf 49, 50, 59, 67, 93, 136, 181, 184, 192, 202, 208, 213, 214, 216, 219, 220, 228, 230, 231, 232, 233, 235, 241, 242, 246, 247, 248, 250, 251, 257, 259, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 275, 283, 293, 338, 340, 347
 Hleba, Jurij 149
 Hodža, Milan 47, 50, 159
 Hoensch, Jörg K. 158, 160, 165, 168, 169, 170, 171, 172, 197
 Hoffmann, Hamilkar 64, 67, 69, 143, 259
 Holota, Jakov 111, 142, 144, 145
 Hóman Bálint 73
 Homicsko, Vladimir 54
 Homlok Sándor 255
 Horbal, Bogdan 305
 Horthy Miklós 11, 79, 81, 87, 89, 111, 136, 180, 247, 248, 249, 253, 255, 256, 259, 263, 278, 290, 306, 338, 349
 Horváth Béla 76, 87
 Horváth Gábor 106
 Horváth István 9
 Horváth Sándor 112
 Hóry András 181, 190, 200, 253
 Hrabar, Konstantin 55, 56
 Hruboš, Anton 192
 Hrulenko, Ivan 118
 Hrusevszkij, Mihajlo 313
 Hubay Kálmán 86
 Hucul, Ivan 144, 146, 147
 Hudanics, Vaszil 108, 117, 131, 151, 152, 286
 Huljanics, Andrij 120, 137, 138
 Humenyuk 136
 Husznai, Gyula 50, 311, 312, 322
- I**
- Illiescu, Maria 298
 Ilkovics, Alekszej 52, 157
 Illés, József 74, 75
 Ilniczky, Sándor 51, 77, 82
 Imrédy Béla 73, 75, 85, 160, 247, 248, 254, 256, 339, 344, 345, 346
 Irmanová, Eva 176
 Ivanovcsik, Vaszil 52
 Ivaskovics, Andrij 138
- J**
- Jackson, Peter 211
 Jagić, Vatroslav von 323
 Janek István 16, 112, 178, 181, 192, 270
 Janšák, Štefan 190
 Jarnecki, Michał 196, 197
 Jászi Oszkár 21, 22, 335, 336
 Jaszovszky László 277, 278
 Javorenko, Grigorij 128, 131, 141
 Javorszkij 138
 Jefremov, Borisz 138
 Jefremov, Szerhij 67, 68, 69, 118, 137, 138, 139, 141, 143, 144, 146
 Jerfan, Mikola 145
 Jevtuh, Volodimir 332
 Joszipenko, Volodimir 340
 Juhász Gyula 11, 16, 93, 181, 200, 220, 246, 273, 279
 Jungerth-Arnóthy Mihály 263, 266, 267
 Jurašcu, Dimitrie 213
 Jurkiewicz, Joanna 201
 Jusczenko, Viktor 287

Juszip, Julia 318

K

Kaiser, Johann 169, 171

Kalfus, Jozef 56

Kallis, Aristotle A. 210

Kalvoda, Josef 271

Kaminszki, József 51, 54

Kaminszkij, Epifanyij 139

Kánya Kálmán 63, 246, 247, 248, 249, 250, 253, 256, 344, 345

Kaplja 138

Kaprály, Mihail 305, 309, 312, 331

Kapronczay Károly 116

Karabeles, Andrij 57

Karacsevszkij, Oszip 120, 126, 129, 142, 148

Karen, Peter 170

Karmasin, Franz 170

Károly, II. 212, 214, 221, 222, 225, 228, 230, 231, 232, 233, 237, 241

Károlyi Gyula 74

Károlyi Mihály 23, 72, 81, 335

Karsai Elek 11

Katreba, Zoltán 173, 174

Kedrovszkij, D. 120

Kegyulics, Ivan 120, 123, 124

Keppler, Wilhelm 170

Kerecsanin, Vaszil 117

Kerekes Lajos 16, 200, 246

Keresztes-Fischer Ferenc 74, 84, 85, 90, 200, 248

Kerr, Archibald C. 279

Kershaw, Ian 210

Kiss Jenő 300

Kistulinec, Mihajlo 120, 126

Kizak, Ján 57

Kleist, Ewald von 258

Klimenko, Mikola 142, 147

Klimpus, Dmitro 53, 68, 119, 120, 121, 122, 124, 129, 133

Kljap, Marianna 319

Klocsarak, Sztepan 50, 54, 59, 68, 137, 139, 141

Kloss, Heinz 333

Knis, Zinovij 132

Koch, Walter 50

Kocsis Mihály 333

Kolakowski, Piotr 199, 201

Kollai István 178

Kolodzinszkij, Mihajlo 120, 124, 128, 137, 138, 144, 146, 147

Kolontári Attila 265, 270, 271

Komoróczy Szonja Ráhel 8

Kondor, Mihajlo 312

Kondratovics, Irenej 321

Konečný, Stanislav 158, 166, 172

Konja Sándor 98

Kopecký, Rudolf 205

Kopejko, Vaszil 145

Korcsak-Horodinszkij, Oreszt 255

Koren Emil 90

Korláth Endre 351

Kornis Gyula 73, 74

Korom Mihály 281

Kors, Fjodor 323

Korszun, Olekszij 54, 118, 137, 251, 286

Kosszak, Zenon 120, 124, 138, 146, 147

Kosszej, Pavlo 54, 64, 157

Kotowski, Albert S. 164, 217, 219, 220, 224, 227, 232, 235

Kováč, Dušan 180

Kovacs, Ivan 57, 58, 142, 144, 145

Koval', Peter 57

Kozak, Osztap 294

Kozeński, Jerzy 205

Kozicsar, Mihajlo 145

Kozma Miklós 16, 72, 89, 90, 184, 246, 254, 255, 320, 329, 344, 346, 349

Koźmiński, Maciej 197, 200

Krafcik, Patricia 305

Krajňák 63

Krausz Tamás 278

Kredátus, Juraj 48, 127

Kristóffy József 271, 274, 276, 277

Kriszko, Lev 120

Krnáč, Juraj 186

Krno, Ivan 63

Kropilak, Miroslav 175

Krupa, Ivan 153

Kulcsicka, Nyina 136

Kulcsickij, Jevhen 120

Kulcsickij, Sztanyiszlav 342

Kupcsanko, Grigorij 315

Kupliński, Jerzy 205
Kurnicki, Piotr 198
Kurtyák, Ivan 340
Kutas István 107
Kuzio, Taras 331
Kwiecień, Marcin 201

L

Lacko, Martin 193
Lane, Hugo 331
Lášek, Radan 103, 150
Levenec, Jurij 8, 309, 318, 326, 328, 332
Levkanics, Igor 57
Lewicki, Józef 313
Lipski, Józef 248
Lipták, Ľubomír 171, 181
Lipták, Štefan 299
Litvinov, Makszim 263, 267
Ljubics 144
Loew, Oliver Peter 7
Loósy Alajos 104, 105, 106, 107, 109
Lopatinskij, Jurij 120, 124
Lukeš, František 266
Lutskay, Mihály 315

M

Macartney, Carlile Aylmer 28, 359
Mach, Alexander 165
Magocsi, Paul Robert 8, 55, 158, 217, 281, 299, 304, 305, 318, 325, 327, 332
Majboroda, Oleksandr 332, 333
Majszkij, Ivan 269, 280, 282
Malár, Augustin 186
Malinics 62
Maljar, Ljubov 324
Marsuk, Natalija 332
Mareş, Nicolae 212, 216, 217, 218, 221, 223, 224, 235, 236
Marina Gyula 51, 62, 78, 79, 89, 318, 319, 320, 330, 331, 346
Marjina, Valentina 265, 272, 283
Markus, Oleksandr 324
Markusz, Vaszil 151
Masaryk, Jan 282
Masaryk, Tomáš Garrigue 55, 335
Mastny, Vojtech 266

Matwiejew, Giennadij 127, 201, 202
Mazur, Grzegorz 201
Melnik, Szvitlana 332
Mihail, Gheorghe 237
Mihajlov 138
Mihalevics, Nyina 135
Mikecz Ödön 74
Miklós Béla 112
Millerand, Alexandre 25
Milotay István 76
Mircsuk, Petro 143
Mirovics, Roman 120
Misanics, Oleksza 319, 332
Miszktiv, Hrisztofor 138
Mitrak, Alekszandr 319
Mocsonyi-Stárcea, Anton 225
Molnár József 8
Molotov, Vjacseszlav 269, 272, 274, 275, 277, 279, 280, 282, 283, 284
Morávek, Jan 198
Moser, Michael 304, 305, 306, 309, 314, 315, 328
Moudry, Vladimír 262, 268, 279, 281, 284
Musinka, Mikola 55, 332
Mussolini, Benito 214, 230, 249, 253, 263

N

Nagorna, Larisza 313, 333
Nedzelszkij, Jevnnyij 318, 320, 321, 324, 325, 326
Neilson, Keith 210
Nekvapil, Jiří 332
Němec, František 262, 268, 279, 281, 282, 284
Neville, Peter 211
Nicolescu, Gheorghe 241
Nimcsuk, Dmitro 54
Nižňanský, Eduard 49
Novákovics Béla 78, 151, 351
Nové Béla 24
Nowak, Robert 50
Nyáry Iván 106, 115
Nyimcsuk, Vaszil 333

O

O'Sullivan Molony, William 32
Oficinskij, Roman 289, 293
Okuka, Miloš 297
 Oldofredi, Ernest 59
 Olzsics, Oleg 130, 132, 140, 152
Onyiscsuk, Jaroszlav 294
 Orlay, Ivan 315
Orlof, Ewi 196
 Orłowski, Leon 199, 201, 202, 204, 208
Ormos Mária 11, 25, 346
Osztovics Ferenc 95, 97, 98, 101, 103, 109, 111, 113, 114

P

Padányi-Gulyás Béla 89, 90
Pahirja, Oleksandr 12, 54, 96, 118, 120, 140, 251, 286, 288
Pál Judit 9
Pamlényi Ervin 220
Pancsuk, Maj 332, 333
 Pap, Sztepan 120, 143
 Papée, Kazimierz 197, 203
 Papp Antal 319
Papp György 300
 Parcsanyij, Joszip 120
 Parcsanyij, Oleg 137, 138
 Párkányi, Ivan 55, 56, 57
Paskuj, Zoltán 287
Pastor, Peter 263, 266, 267, 270, 271, 275, 276, 277
Pataky Iván 174
 Pataky Tibor 72, 75, 78, 345, 349
 Pătroiu, Ion 241
Pavlovič, Richard 174
Pavlovskij, A. 314
Pažur, Štefan 165, 166
Pekár, Martin 166, 172, 174
 Pelczyński, Tadeusz 200, 202
 Perényi Zsigmond 79, 89, 205, 206, 330
 Petőfi Sándor 314, 323
 Petrescu-Comnen, Nicolae 219, 221, 222, 225
Petrik, Ján 173, 174, 186, 190
 Petrika 138
 Petriv, Vszevolod 138
Pfaff, Ivan 210

Pieracki, Bronisław 110
 Piłsudski, Józef 159, 196
Pipas, Volodimir 332, 333
Pisuliński, Jan 196, 197
 Pjescsak, Ivan 51, 54, 56, 57
Pletzing, Christian 7
Pliskova, Anna 309, 315, 318, 322, 323
Pók Attila 14
Pop, Ivan 55, 65, 67, 246, 248, 250, 253, 254
Popovics Fegyir 153
 Popovics, Dmitrij 50
 Popovics, Michal 50, 51, 57
Postak, Vaszil 145
 Póthy Károly 106, 110
 Potyomkin, Vlagyimir 266, 271
Praznovszky Iván 24, 25, 355
 Prchala, Lev 59, 60, 65, 95, 131, 137, 205
Preda, Dumitru 212, 216, 217, 218, 221, 223, 224, 235, 236
 Prém József 129
 Prijmak, Vaszil 50
 Prisljakevics, Bohdan 149
Pritz Pál 176, 180
 Puhlik, Ivan 138
Punka György 174
Purdek, Imrich 174
Puskas, Andrej 253, 258, 327

R

Ragsdale, Hugh 211, 212
Rajninec, Juraj 174, 186, 189
Ránki György 93, 220, 270
 Rassay Károly 75, 85
 Reinebeck 50
Réti György 264, 270, 277
 Révay, Fedor 59, 68
 Révay, Julian 47, 50, 53, 54, 56, 59, 60, 66, 157, 198, 324, 339, 341
 Ribbentrop, Joachim von 53, 61, 62, 63, 163, 169, 170, 180, 232, 248, 250, 253, 255, 256, 257, 258, 269, 273, 275, 344
Riehl, Claudia Maria 298
Ripka, Hubert 253
Rizak, Ivan 121
 Roban, József 199

Roberts, Geoffrey 280
 Rohacs, Ivan 50, 52, 119, 141, 143
 Rojkovics, Teodor 51, 57
 Roman, Ivan 119, 138
 Romanenko, N. 126, 142, 148, 149
 Romportlová, Marta 198
 Romsics Ignác 10, 22, 24, 28, 177, 178,
 179, 354
 Rosenberg, Alfred 252
 Rosso, Augusto 276
 Roszoha, Sztepan 50, 52, 119, 122, 153
 Roszul, Omeljan 149
 Roth 50
 Rothwell, Victor 278
 Rozs József 92
 Rozsos László 174
 Rudenko, Hrihorij 148
 Runciman, Walter lord 55
 Rusinko, Elaine 305
 Rusnak, Mikuláš 57
 Ruzsak, Julij 324
 Rychlik, Jan 41
 Rzheshhevsky, Oleg A. 278

S, SZ

Saenger, Samuel 50
 Sahmatov, Alekszej 323
 Sallai Gergely 176, 227, 263, 264
 Samuś, Paweł 127, 201, 202
 Sándor, Fegyir 301
 Santa, Jurij 147
 Sárhidai Gyula 174
 Scheuringer, Hermann 298
 Schmidt 50
 Schrifel, David 166
 Schulenburg, Friedrich von 269, 272, 275,
 284
 Schvarc, Michal 166
 Scsegolev, Szerhij 309
 Scserecki, Vaszil 58
 Scsesznyuk 123
 Segeš, Dušan 164, 167, 184
 Sekera, Jon 171
 Seres, Attila 274, 276
 Serries, Thomas 7
 Service, Robert 284
 Sevcenko, Tarasz 314

Sevcsuk, Galina 332
 Seyß-Inquart, Arthur 170, 171
 Shandor, Viktor 69
 Shevelov, George Y. 313, 319, 325, 326,
 331
 Sidor, Karol 53, 66, 164, 182
 Simonyi-Semadam Sándor 337
 Sipos Levente 335
 Skrzydlewski, Józef 202
 Smandraj, Simeon 57
 Smith, Raymond A. 333
 Sokolovič, Peter 131
 Sontag, Raymond James 269
 Spak, Ivan 47, 51
 Spilka, Jurij 120, 122, 123, 129
 Splettošer, W. 257
 Stachiewicz, Waclaw 200, 202
 Stark Tamás 280, 281
 Stefán, Avgusztin 54, 68, 138
 Ștefănescu-Goangă, Florian 233
 Štefanský, Michal 174
 Steier Lajos 177
 Steiner, Zara 266
 Stolarczyk, Józef 204
 Strieženec, Rudo 175, 186, 188
 Suhevics, Roman 53, 120, 138, 292
 Suško, Ladislav 49, 157, 159, 161, 163,
 198, 254
 Svátek, Oleg 54, 69, 95, 137, 339
 Švorc, Peter 47, 57, 156, 158, 159, 160,
 161, 165
 Świerzbński, Michał 196, 197
 Syrový, Jan 54, 55, 56, 57, 163
 Szabadi Béla 114
 Szabó, Eumén 319
 Szabol, Szebasztian 138
 Szakály Sándor 278
 Szamcsukova, Nyina 136
 Szarka István 92
 Szarka László 24, 336
 Szavojszka, Szvitlana 332, 333
 Szczeniowski, Jerzy 196, 204, 205, 206
 Szegedy-Maszák Aladár 35, 36, 363
 Székely 63
 Székely János 112
 Szembek, Jan 199
 Szentpály Imre 109, 110

Szinai Miklós 248
 Szlivka, Jurij 250
 Szoják Sándor 114
 Szombathelyi Ferenc 16, 93, 107, 136, 184
 Sztahov, Jevgenij 129
 Sztálin J. V. 65, 262, 266, 267, 268, 269, 271, 275, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 292
 Sztankaninec, Sztepan 148
 Sztébelszkij, Ivan 128
 Sztërcho, Petro 52, 68, 130, 250, 252, 254, 255, 257, 258, 259
 Sztójay Döme 93, 169, 179, 180, 246, 247, 248, 249, 256, 257, 258, 273, 274, 275, 347
 Szturahov, Nyikolaj 261
 Sztropszky, Hiador 306, 316, 317, 318, 320
 Szuljaticskij, Sztepan 123, 130, 132, 134, 146
 Szűcs László 248
 Szverenyak, Vaszil 50
 Szvincickij, Ivan 315, 316
 Szvoboda, Oszip 126, 129, 148
T
 Tacinec, Fegyir 153
 Talamo, Adenolfi 276
 Tampke, Jürgen 210
 Taraszjuk, Olekszij 153
 Tarkanyij, Hanna 301
 Taskovics, Okszana 317
 Tasnádi Nagy András 85
 Teleki Pál 9, 10, 34, 63, 69, 72, 75, 77, 79, 80, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 169, 172, 183, 192, 257, 258, 259, 270, 275, 330, 337, 338, 342, 344, 349, 350
 Ţenescu, Florea 237
 Thirring Lajos 193
 Tichý, František 322
 Tilkovszky Loránt 8, 9, 79, 87, 89, 178, 220
 Tišliar, Pavol 157
 Tiso, Jozef 53, 61, 63, 163, 165, 166, 171, 181, 184, 192, 342, 344

Tiszovszka, Sztefania 134
 Tkacs, Dmitro 12
 Tokar, Marian 341, 342
 Topalszkij, Viktor 118
 Tóth Lajos 114
 Tracs, Nagyija 332
 Trojan, Mikola 287
 Troscsinszkij, Volodimir 332
 Trudgill, Peter 311, 330
 Truhart, Herbert von 32, 33
 Tuka, Vojtech 192

U

Ujváry Dezső 25
 Ungár Károly 106, 107
 Ungváry Krisztián 278
 Urbaniec, Jan 206, 207
 Urdăreanu, Ernest 214

V

Vágó Pál 86, 88
 Vajda, Sztepan 138
 Vanat, Ivan 251
 Varga Éva Mária 278
 Vásárhelyi Andor 100, 101, 102, 103, 104
 Vasas Géza 8, 9, 35
 Vaszilina, Natalija 288
 Vehes, Mikola 7, 9, 68, 117, 129, 151, 153, 184, 286, 287, 289, 296, 301, 303, 340, 341, 345, 353, 356, 360, 361, 364
 Veiga, Francesco 233
 Venzsinovics, Natalija 312
 Vida Csaba 187
 Vida István 280, 281, 284
 Viest, Rudolf 187, 190
 Villani Frigyes 347
 Visinszkij, Andrej 276
 Vívcsar, Sztepan 153
 Vladár Gábor 77
 Vlček, Radomír 198
 Volinec 136
 Voljanszkij, Oszip 140, 141, 144, 147
 Voloscuk, Pavlo 151
 Volosin, Avgusztin 10, 13, 17, 18, 47, 50, 52, 53, 54, 56, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 93, 107, 112, 130, 132, 133, 137, 140, 143, 157, 164,

165, 166, 167, 198, 207, 241, 253,
259, 264, 268, 292, 302, 303, 203,
308–334, 339, 340, 342, 344, 348

Vorohta 153

Vozáry Aladár 52, 77

Vörnle János 66, 190, 191

Vrecjona, Jevhen 118, 120, 141

W

Waligórski, Andrzej 198

Wandycz, Piotr 205

Weinreich, Uriel 299

Weizsäcker, Ernst von 69, 228, 249, 258,
273, 274, 275

Werth Henrik 78, 95, 101, 192, 344

Wettstein János 61

Winchester, Betty Jo 264, 265

Woermann, Ernst 49, 62, 219, 251, 255

Wohltat, Helmut 229

Y

Yekelchyk, Serhy 313

Z, ZS

Z. Szabó Béla 92, 110

Zadorozsnij, Volodimir 68

Zan, Mihajlo 332

Zawadowski, Zygmunt 196

Zeidler Miklós 23, 24, 25, 26, 28, 30, 32,
176, 355, 357, 358, 359, 362, 363

Zejkan, Jurij 145

Zgórniak, Marian 205

Zinkevics-Hirnyak, Mihajlo 131

Zlepko, Dmitro 257, 260

Zoltán András 312

Zorin, Valerij 282

Zorkij, Nyikolaj 324

Zöldi Márton 151, 290

Zvrškovec, Jozef 190

Zsatkovics, Jurij 315

Zseliczky Béla 182, 261, 265, 268, 280,
284

Zsidovszki, Peter 54, 58, 157

Zsigmond László 16, 246, 254, 273

REGIO

A REGIO KÖNYVEK sorozat eddig megjelent kötetei:

Szélén az országútnak Csehszlovákiai magyar költők, 1919–1989. (Vál. Tóth László.) Budapest: Széphalom Könyvműhely, 1990.

Ébert Tibor: *Jób könyve. Pozsonyi regényfantázia.* Budapest: Széphalom Könyvműhely, 1991.

Fábry Zoltán: *Üresjárat, 1945–1948. Napló a jogfosztottság éveiből.* (Közread., vál., szerk.: Lanstyák István – Repiszky Tamás – Tóth László.) Budapest – Pozsony: Madách – Kalligram, 1991.

Grendel Lajos: *Elszigeteltség vagy egyetemesség. Esszék, cikkek, interjúk.* Budapest: Széphalom Könyvműhely, 1991.

Litván György – Szarka László (összeáll.): *Duna-völgyi barátságok és viták Jászi Oszkár közép-európai dossziéja.* Budapest: Gondolat, 1991.

Masaryk, Tomáš Garrigue: *Demokrácia, nemzetiség. Gondolatok a kisebbségi kérdésről és az antiszemitizmusról.* (Szerk. Fazekas József.) Budapest – Pozsony: Madách – Kalligram, 1991.

Ortvay Tivadar: *Pozsony város utcái és terei eredeti kutatások alapján.* (Hasonmás kiad. Szabó Lilla utószavával.) Budapest: Püski, 1991.

Pražák, Richard: *Cseh–magyar párhuzamok. Tanulmányok a 18–19. századi művelődéstörténeti kapcsolatokról.* (Ford. Kovács G. László – Deák Eszter – Sztaneu Mária.) Budapest: Gondolat, 1991.

Varga E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén jegyzetek Erdély és a kapcsolt részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez.* Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 1992.

Csurdi Sándor (szerk.): *Kisebbségkép a tömegtájékoztatásban.* Budapest: Regio, 1993.

Trencsényi, Balázs – Petrescu, Dragos – Petrescu, Cristina – Iordachi, Constantin – Kántor, Zoltán (eds.): *Nationalism and Contested Identities: Case Studies on Romanians and Hungarians*. Budapest – Iași: Polirom, 2001.

Baumgartner, Gerhard – Kovács Éva – Vári András: *Távoli szomszédok Jánossomorja és Andau, 1990–2000*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002.

Kállai Ernő (ed.): *The gypsies – the roma in Hungarian society*. Budapest: Teleki László Found, 2002.

Kovács Éva (szerk.): *Mi újság a kelet-közép-európai szociológiában? A lengyelországi, a magyarországi, a romániai, a szerbiai és a szlovákiai szociológia a kilencvenes években*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002.

Szerbhorváth György (szerk.): *Viszolygás a várostól. A szerb társadalomtudomány Milošević Szerbiájáról*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002.

Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2002.

Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpátalja 1938–1941. Magyar és ukrán történeti közelítés*. Budapest: Teleki László Alapítvány, 2004.

Kovács Éva (szerk.): *A gazdasági átmenet etnikai tájképei*. Budapest: Teleki László Alapítvány – PTE BTK Kommunikációs Tanszék, 2004.

Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest: Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikáció- és Médiatudomány Tanszék, 2007.

Papp Z. Attila (szerk.): *Beszédből világ. Elemzések, adatok amerikai magyarokról*. Budapest: Magyar Külügyi Intézet, 2008.

Fedinec Csilla – Szereda Viktória (szerk.): *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Pozsony: Kalligram, 2009.

Szijártó Zsolt: *Kockázat, társadalom, átmenet. Az ófalui „atomtemető” körüli konfliktusról*. Pozsony: Kalligram, 2010.

Kiadta a Kalligram Könyv- és Lapkiadó Kft., Pozsony, 2014. Első kiadás. Oldalszám 380.
Felelős kiadó Szigeti László. Korrektor Szerbhorváth György. Borítóterv Hrapka Tibor.
Nyomdai előkészítés Kalonda Bt. Nyomta az Expresprint Kft., Partizánske.

Vydal Kalligram, spol. s r. o., Bratislava 2014. Prvé vydanie. Počet strán 380. Vydavateľ
László Szigeti. Jazyková korektúra György Szerbhorváth. Návrh obálky Tibor Hrapka.
Grafická úprava Kalonda Bt. Vytlačil Expresprint, spol. s r. o., Partizánske.

